

57
2009

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

Iz zgodovine gradu Tuštanj
pri Moravčah

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Urednik/ Editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),
dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor),
mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

16. junija 2009

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktobra 2009/ October 2009.

Prevodi/ Translations:

mag. Niko Hudelja – nemščina (*German*)

Cvetka Puncer – angleščina (*English*)

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU/ *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 20,00 EUR

za upokojene/ *Pensioners* 15,00 EUR

za študente/ *Students* 10,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 26,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue*: 10,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za knjigo RS/ *Slovenian Book Agency*

Ministrstvo RS za šolstvo in šport/ *Ministry of Education and Sport*

Računalniški prelom/ Typesetting:**Tisk/ Printed by:**

Grafika-M s.p.

Naklada/ Print run:

1200 izvodov/ *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA), Bibliography of the History of Art,

Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani:

Vhodno pročelje gradu Tuštanj z grajsko kapelo, maj 2009 (foto: Barbara Žabota).

KAZALO

Miha Preinfalk :	Grad Tuštanj: prebujajoči se biser v Moravški dolini	169
Lidija Slana :	Lichtenbergi na Tuštanju	171
Miha Preinfalk :	Rodbina Scaria na Tuštanju	201
Peter Pirnat :	Rodbina Pirnat na gradu Tuštanj	221
Boris Golec :	Tuštanjski graščinski arhiv (1547–2001)	235
Barbara Žabota :	Listine iz tuštanjskega graščinskega arhiva	277
Nika Leben :	Oris stavbne zgodovine gradu Tuštanj skozi prenovo	295
Nataša Koruza :	Nekdanje vrtno ureditve ob dvorcu Tuštanj	309
Maja Lozar Štamcar :	Stanovanjska oprema gradu Tuštanj pri Moravčah	315
Vesna Bučić :	Interierji na tuštanjskem gradu v 19. stoletju	325
Damir Globočnik :	Slike in grafike v dvorcu Tuštanj	347
Darja Koter :	Iz glasbene dediščine tuštanjske graščine	357
Mateja Kos :	Steklo in keramika na gradu Tuštanj	365
Drago Samec :	Knjižnica na gradu Tuštanj	373
Matjaž Ambrožič :	Hišni kaplani – sacelani – v graščini Tuštanj	383
Barbara Murovec :	Poslikava baročne grajske kapele sv. Janeza Nepomuka na Tuštanju	395
Alenka Kačičnik Gabrič :	Kmečki delokrog na gospodarstvu Tuštanj	405
Vito Hazler :	Kmet in graščak. O gospodarstvu gradu Tuštanj	419

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Schwab-Lichtenberg
94:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)

Prejeto: 12. 5. 2009

Lidija Slanauniv. dipl. oec. v pokoju, Brilejeva 6, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: lidija_slana@yahoo.com

Lichtenbergi na Tuštanju

IZVLEČEK

Avtorica v svojem prispevku prikazuje kratko zgodovino plemiške rodbine Schwab, ki je v začetku 16. stoletja zgradila dvorec Tuštanj pri Moravčah. Njov rod se je v tem času po poroki Janeza Schwaba s potomko starodavne, a ubožane rodbine Lichtenbergov z gradu Lihtenberk nad Šmartnim pri Litiji, povzpел po družabni lestvici navzgor. V naslednjih stoletjih je rodbina Schwab-Lichtenberg obogatela in se v dveh linijah in petih vejah razširila po Kranjskem. V 17. stoletju je bila povzdignjena v baronski stan in kmalu nato v državne grofe ter opustila delni priimek Schwab. V javnem življenju so se člani rodbine odlikovali predvsem v vojaški službi. Svoj zenit je rodbina dosegla sredi 18. stoletja, nato je počasi zatonila v splošni agoniji propadanja plemstva. Danes obstaja le še nekaj članov nekdanj številne rodbine Lichtenberg, ki živijo v tujini.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, Lihtenberk, Ortnek, Snežnik, Praproče, Smuk, renesančni dvorci, kranjsko plemstvo, Schwab, Li(e)chtenberg, Schwab-Li(e)chtenberg, Lichtenberg-Janežič

ABSTRACT

THE LICHTENBERG FAMILY AT THE TUŠTANJ CASTLE

The author gives in her contribution a short history of the noble family Schwab, which built the renaissance manor Tuštanj near Moravče at the beginning of the 16th century. At the same time, their race rose to the heights in the society by the marriage of Johann Schwab with Margaretha, the descendant of the ancient but impoverished noble Carniolian family of Lichtenberg from the castle Lihtenberk above Šmartno at Litija. In next centuries, the family Schwab-Lichtenberg became rich and expanded from Tuštanj throughout the Carniola in two main lines and five branches. In the 17th century the members of the family became barons and soon afterwards counts and they abandoned the partial family name Schwab. In their public activities the family members distinguished themselves especially in military service. The zenith of the family was achieved in the middle of the 18th century, afterwards they waned in the common agony of the nobility decline. Nowadays, some remaining members of once so large and illustrious family Lichtenberg live abroad.

KEY WORDS

Tuštanj, Lihtenberk (Lichtenberg), Ortnek (Ortenegg), Snežnik (Schneeberg), Praproče, Smuk, renaissance manors, Carniolan nobility, Schwab, Li(e)chtenberg, Schwab-Li(e)chtenberg, Lichtenberg-Janežič

Rodbina Schwab – postavitve dvorca Tuštanj

Ime Schwab že samo po sebi nakazuje izvor rodbine, ki naj bi že zelo zgodaj prišla na Kranjsko s Švabskega, po nekaterih virih celo s Frankovskega.¹ Na Kranjskem obstajajo pisni viri o Schwabih iz začetka 14. stoletja. Bili so pripadniki meščanstva, ki so si prizadevali za vstop med privilegirano plemstvo, kar v tistih časih ni bila nobena redkost.² Pravzaprav so bili oboje, malo meščani, malo plemiči, sčasoma so se uspeli popolnoma pridružiti plemiškemu stanu. Kot meščane jih najdemo v Metliki, Kamniku in Ljubljani.

V letu 1302 je v Šentjurju pri Celju živel Herman '*der Swab*', v letu 1304 pa Herman 'Swap' na Visokem. Morda gre za isto osebo, ki se je pač imenovala po kraju, kjer je trenutno prebivala.³ V letu 1326 je Engelhart '*der Swab*' služil Auerspergom, v letu 1338 je Perhtold '*der Swab*' pečatil listino na Šteberku.⁴ V listinah nemškega viteškega reda v Ljubljani je bil v letu 1349 kot komtur naveden neki Johann '*der Schwab*'.⁵ Agneza Obračan se je 1396 poročila z vitezom Janezom Schwabom, sinom Konrada.⁶ Morda je bil to Janez Schwab, ki je bil v letih 1407 do 1414 stavbenik grofa Friderika Ortenburškega.⁷ Morda je bil isti Janez Schwab oziroma njegov sin sodni sel (*Gerichtsbote*) v Ljubljani v letu 1421.⁸ V letu 1397 je bila Margareta '*die Schwabin*' meščanka v Kamniku.⁹ V letu 1424 je meščan Tomaž Schwab iz Metlike, ki je bila tudi komenda nemškega viteškega reda, samostanu Pleterje prodal travnik.¹⁰ Tomaž Schwab, najverjetneje njegov sin, je bil poročen z Agnezo, hčerjo plemiča Jurija Črnomaljskega in plemkinje iz rodbine Khraig, ki je bil v letih 1444 do 1450 osemnajsti kranjski deželni vicedom.¹¹ Meščan Tomaž je moral biti precej premožen, da se je lahko poročil z nevesto plemiškega rodu, kajti pri tedanjem strogem načrtovanju primernih porok skoraj ni verjeti, da sta se lahko poročila iz čiste ljubezni. Ta poroka daje že

slutiti vzpon Schwabov proti tako zaželenemu plemiškemu stanu.¹²

Agneza in Tomaž Schwab sta imela sinova, starejšega Eglu in precej mlajšega Ditrika oziroma Jurija Ditrika. Egel naj bi v letu 1475 v bitki pri Brežicah prišel v turško ujetništvo in tam umrl.¹³ Ditrik se je okrog leta 1485 oženil s Kunigundo, ki naj bi bila hči Janeza Egga z Brda in Kunigunde Pečaher z Zgornjega Perovega pri Kamniku.¹⁴ Pečaherji so bili dejansko gospodarji na Zgornjem Perovem, pa tudi ljubljanski meščani, torej hkrati meščani in graščaki. Na Brdu pri Kranju, ki je bil v 15. stoletju še majhen dvor, je bil v letu 1463 rojeni Janez Egg, sin viteza Henrika Egga in bogate plemiške dedinje Margarete Vogrske, glede na doslej odkrite genealoške vire, edini Janez Egg v tem stoletju. Ta Janez torej ni mogel biti oče Kunigunde, ki je bila rojena pred letom 1470, v letu 1490 pa se je oženil s Krescentijo Siegersdorf iz Divje Loke.¹⁵ Pisni viri sicer dokazujejo, da so imeli Brdski in Pečaherji poslovne odnose že v letu 1429.¹⁶ Lahko da je imel podjetni vitez Henrik Egg brata z imenom Janez, ki v virih ni bil posebej omenjen, saj se je bil vitez Liemberški, njegov ded po materini strani, tudi imenoval Janez in imena prednikov so se praviloma prenašala na potomce.

V letu 1493 je bil kamniški meščan Tomaž Schwab omenjen zadnjikrat,¹⁷ njegov sin Jurij Ditrik pa v letu 1507, ko se je prepiral z Davidom Gallom zaradi posesti v moravški fari.¹⁸

Na gradu Tuštanj je vklesana plošča z letnico nastanka 1490, vendar je bila postavljena ob temeljiti prenovi gradu med letoma 1667 in 1671 in ni zanesljiva, ker o nastanku gradu ni drugih pisnih virov. Grad ima tipično renesančno kastelno zasnovano z notranjim dvoriščem z arkadami in vogalnimi stolpi in skoraj ni verjeti, da bi bil zgrajen že ob koncu 15. stoletja, razen če ne gre v tem času za obnovljeni in povečani srednjeveški dvor, ki je prejel stal na tem mestu. Na Kranjskem so prvi renesančni gradovi nastali šele v prvi četrtini 16. stoletja, na primer Brdo in Fužine. Brdo, ki velja za prvi primer gradnje renesančnega gradu kastelnega tipa na Kranjskem, so pričeli graditi konec leta 1510.¹⁹ Brdski in Schwabi so bili domnevno sorodniki in Schwabi so si lahko "iz prve roke" ogledali načrte novega gradu sredi kranjske ravnine ter bili nad

1 Wurzbach, *Biographisches Lexikon* XV, str. 106.

2 Žvanut, *Od viteza*, str. 41.

3 ARS, AS 1063, listini 1302 X 10 in 1304 III 20.

4 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, dodatek 1928, str. 3 (po MMV 1905, XVIII, str. 144 – 1326 VI 16 in MMV 1890, XIII, str. 55 – 1338 III 4).

5 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, op. 37, po: Dimitz, *Krain*, I, str. 239.

6 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

7 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, dodatek 1928, str. 3, po: Burkhard ZMK Chronik 1407–1468), Skubic, *Ribnica*, str. 318.

8 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, dodatek 1928, str. 3, po: MMV 1907, XX, str. 187; ARS, AS 1063, listina 1421 V 26).

9 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, dodatek 1928, str. 3, po: MHV 1865, XX, str. 110.

10 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, op. 38; ARS, AS 1063, listina 1424 IX 25.

11 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 4; Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 79.

12 Žvanut, *Od viteza*, str. 36–47.

13 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 6.

14 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 4.

15 Slana, *Brdo*, str. 19.

16 Žontar, *Kranj*, str. 33.

17 ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, dodatek 1928, str. 3 (po: MHV 1862, XVII; ARS, AS 1063, listina 1493 IX 24).

18 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg; ARS, AS 1063, listina 1507 s. d.

19 Slana, Utrinki, str. 134; Zupan, Arhitektura, str. 201.

Razvalina gradu Lihtenberk, v ozadju Bogenšperk (Valvasor, *Die Ehre*, XI, foto: Mirko Kunšič).

njimi navdušeni. Čisto verjetno je, da je na mestu, kjer sedaj stoji Tuštanj, stal srednjeveški dvor, prav tako kot na Brdu, ter da je bil v letu 1519, torej v letu poroke Ditrikovega sina Janeza, novi Tuštanj še v gradnji. Najbrž se je Margareta celo najprej preselila na Kacenberg, gradič pri Kamniku, ki naj bi ga v letu 1517 kupil Janez Schwab.²⁰ Schwabi so v 15. stoletju pridobili precej posesti v moravški dolini. Ob koncu stoletja so že v najmanj dveh generacijah sedeli na dveh stolih – meščanskem in plemiškem – in želeli so le še navzgor.

Kunigunda in Jurij Ditrik sta imela sina Janeza, ki je bil rojen okrog leta 1490 in je verjetno res dobil ime po dedu, ter sina Andreja, ki je bil v letu 1537 omenjen kot župnik v Mengšu in arhidiakon na Gorenjskem.²¹ Imela sta tudi tri hčerke, Klaro, Katarino in Barbaro, ki so se poročile z meščani iz Kranja.²² Rodbina je bila premožna, v letu 1515 je bila sprejeta v kranjske deželne stanove²³ in za Janeza je bilo treba samo še najti nevesto, ki bo dala nastajajočemu gradu potrebno patino starodavne plemenitosti. Našli so jo v Margareti, potomki plemenite, vendar ne zelo premožne rodbine Lichtenberg z gradu Lihtenberk nad Šmartnim pri Litiji. Rodbina je izvirala iz sredine 12. stoletja, ko so bili njeni člani ministeriali in so se pojavljali v

spremljstvu grofov Višnjegorskih. Takrat je bil zgrajen tudi grad Lihtenberk. Kot da se je tokrat ponovila zgodba iz sredine 15. stoletja, ko je neka druga Margareta, potomka starodavne rodbine Ungerspach z Vogrskega, vitezu Henriku z Brda prav tako omogočila vstop v "visoko družbo".

Združena rodbina Schwab-Lichtenberg

Potem ko se je Margareta Lichtenberg v nedeljo po svetem Martinu v letu 1519 v farni cerkvi v Šmartnem poročila z Janezom Schwabom, je s seboj odnesla sijaj starodavne rodbine na Tuštanj, ki je nastajal sredi njiv in sadovnjakov v prijetni moravški dolini in kazalo je, da bo z njenim prihodom postal zelo imeniten. Takrat ni nihče pomislil na to, da so njeni rodbini na Lihtenberku šteti dnevi, zato se je na poročni dan mirno odpovedala dediščini.²⁴ Margaretin mlajši brat Žiga je bil sicer še golobrad mladenič, vendar so mu gotovo že iskali primerno nevesto. Nobenega namiga ni bilo, da se bo rod Lichtenbergov po moški strani končal že čez dobrih petdeset let.

Margareta in Janez, prastarša vseh kranjskih Lichtenbergov, sta imela tri sinove, Jurija, Krištofa in Janeza Andreja.

²⁰ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

²¹ Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 764.

²² ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

²³ Globočnik, der Adel, str. 15; Schiviz, *Krain*, str. 498.

²⁴ ARS, AS 309, XXIX/L, Erazem Lichtenberg, št. 6 (odstopno pismo).

Grb Wagnov (Valvasor, *Knjiga grbov*, foto: Mirko Kunšič).

Grb Schwabov, kot jim je bil podeljen v letu 1573 (Valvasor, *Knjiga grbov*, foto: Mirko Kunšič).

Zanimivo je, da se je najstarejši sin Jurij do leta 1547 podpisoval kot *Jurij Schwab*, v aprilu naslednjega leta pa se je že ponosno naslavljaval kot *Jurij Schwab-Lichtenberg*.²⁵ Verjetno je mati Margareta med junijem 1547 in aprilom 1548 umrla in Jurij si je zdaj upal prisvojiti še njen dekliški priimek, ki se mu je razumljivo zdel bolj imeniten. Kot da bi bil s tem izzival usodo: Margaretin nečak Erazem je umrl v letu 1566, njegov sin Volf Ditrik pa pet let kasneje in pravzaprav je Jurij preprečil, da bi priimek Lichtenberg zatonil v pozabo. Oče Janez se za naslove ni preveč menil. Na stara leta se je spet preselil na gradič Kacenberg blizu Kamnika in tam v letu 1564 umrl.²⁶

Kmalu so se kot posledica družinske politike začele dogajati pozitivne spremembe: že 23. oktobra 1573 je nadvojvoda Karel v Gradcu bratoma Juriju in Kristofu Schwaboma dovolil, da sta grb pred dvema letoma preminulega bratranca Volfa Ditrika Lichtenberga združila s svojim grbom, ki je predstavljal kronanega modrega leva.²⁷ Nadvojvoda Karel jima je to dovolil zaradi zveste službe njiju in njunih prednikov avstrijski hiši. Pri tem ni nikogar motilo, da je rdeči lihtenberški jastreb oziroma orel,

ki se pripravlja, da bo vzletel, v resnici malce predelani simbol nekdanjih andeških ministerialov, od leta 1546 krasil tudi levo polovico grba Wagnov – desno heraldično polovico so zasedali trije srpi. Zanimivo je, da je orel na grbu Wagnov v pravilni heraldični drži.²⁸

Schwabov grb je bil v listini iz leta 1573 natančno opisan. Ščit je bil razdeljen v štiri delno srebrno uokvirjena heraldična polja, v prvem in četrtem heraldičnem polju se je košatil kronani lev z dvignjenim repom, pobarvan zgoraj modro, spodaj belo na belo modrem ozadju, v drugem in tretjem heraldičnem polju pa je stal rdeč kronan orel na črnem trojnem hribu, pripravljen na vzlet.²⁹

Dne 25. avgusta 1575 je nadvojvoda Karel gospodom Schwabom podelil tudi uradni naziv, povezan z matičnim dvorcem; odtlej so se lahko imenovali Schwab pl. Lichtenberg s Tuštanja (*Schwaben von Lichtenberg zu Tuffstein*).³⁰

Uporaba obeh priimkov hkrati vse do povišanja v baronski stan v letu 1660 ni bila dosledna. Velikokrat so se podpisali samo kot *'Schwab'*, ženske predstavnice družine skoraj nikoli niso uporabljale dvojnega priimka, v listinah so praviloma navedene

²⁵ ARS, AS 309, XXIX/L, Jurij Ludvik Lichtenberg, št. 67 (ARS, AS 1063, listine: 1547 VI 1 – Jurij Schwab; 1548 IV 20 – Jurij Schwab von Lichtenberg in oče Janez Schwab von Lichtenberg).

²⁶ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

²⁷ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg, navedba listine 1573 X 23 (arhiv Jablje).

²⁸ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 231; ARS, AS 1063, listina 1545 III 20.

²⁹ ÖStA, AVFHKA, Adelsakt, Hofadelsakt von Schwab, Georg und Kristof, 23. XII. 1573.

³⁰ ARS, AS 309, XXXI/S, Franc Kristof Schwab-Lichtenberg, št. 3.

kot '*Schwabin*', redkeje '*Schwabin von Lichtenberg*'. Zapis priimka Lichtenberg je bil po vzoru zapisov iz prejšnjih stoletij pogosto naveden tudi kot '*Lichtenberg*'.

Združeni grb Lichtenbergov in Schwabov je predstavljal zanimivo kombinacijo; modri kronani lev Schwabov je zasedel prvo in četrto heraldično polje, rdeči kronani lihtenberški jastreb oziroma orel pa drugo in tretje polje, oba se košatita na srebrnem ozadju. Zanimivo je, da je na nekaterih pečatih Lichtenbergov, na primer pri grofu Marku Ferdinandu v 18. stoletju, ptič postavljen v simetričen položaj in s tem je prikazan kot pravilen heraldični orel.³¹

Stoletje, ko sta se združili rodbini Schwab in Lichtenberg, je bilo za Slovence zelo pomembno. Ravno v letu, ko so bili Schwabi sprejeti med kranjske deželne stanovce, je nastopil Martin Luther s svojimi 95 tezami z zahtevo po reformi cerkve in časa ni bilo več mogoče zavrteti nazaj. Študenti so prinašali na Kranjsko novi nauk, ki je pomenil očiščenje krščanstva nepotrebne navlake, nakopičene v stoletjih. Zaradi zahteve po branju Svetega pisma ter drugih cerkvenih spisov in pesmaric se je pojavila potreba po znanju branja in pisanja v slovenskem jeziku. Slovenski jezik so poleg podložnikov praviloma govorili tudi plemiči in meščani. Sredi stoletja se je pojavil Primož Trubar, oče slovenske književnosti, z abecednikom in katekizmom, cerkveno ordnungo in prvim prevodom nove zaveze Svetega pisma v slovenščino. Njemu so sledili številni pridigarji – predikanti in izpopolnjevali njegovo delo vse do vrhunca uporabe slovenskega jezika v tem stoletju, Dalmatinove Biblije v letu 1584.

Rodbina Schwab-Lichtenberg je bila kot večina kranjskega plemstva vneta podpornica novega nauka. Protestantske rodbine so se povezovala tudi s porokami in tako sta se dva brata Schwaba oziroma Schwab-Lichtenberga poročila z dvema sestrama iz protestantske rodbine Rain.

Mlajša brata Krištof in Andrej nista zapustila moških potomcev.

Krištof je bil rojen na Tuštanju okrog leta 1525, v letu 1546 je bil že župnik v Cerkljah na Gorenjskem. Ta služba mu je bila dodeljena na prošnjo materine sestre Agneze, priorke v velesovskem samostanu. Kmalu nato se je spreobrnil v protestantsko vero in se sprl s samostanom, kajti teta Agneza je v letu 1553 umrla in njena naslednica Ana Gall ni imela razumevanja za '*heretike*', čeprav je Krištofovega brata Jurija kot oskrbnika samostana zelo spoštovala.³² Deželni knez Karel je baje hotel zadevo urediti na miren način, a ni uspel. Zato je Krištofu v letu 1581 naložil 500 cekinov kazni in odvzel naj bi mu tudi faro, vendar to ni gotovo, kajti

še v letu 1585 se je ob priložnosti, ko je bil priča pri bratovem testamentu, Krištof imenoval '*župnik v Cerkljah*'.³³

Krištof je bil precej prepirljive narave in neskončno trmast. V letu 1565 se je z bratom Jurijem prepiral zaradi očetove dediščine na Kacenbergu. Bil je tudi prisoten pri odprtju oporoke bratranca Erazma Lichtenberga v letu 1566. Kot protestantski pridigar se je celo dvakrat oženil in z drugo ženo Margareto sta imela štiri otroke. Dve hčerki sta se poročili (Margareta z Andrejem Taxel zu Billichgrätz, Ana Amalija z Jakobom Pinzerjem, uradnikom v Ljubljani), tretja je dobila ime po teti Agnezi, se pokatoličnila in postala nuna v Velesovem, sin Erazem Krištof je bil ob Krištofovi smrti v letu 1588 star šele pet let in je umrl še v istem letu.³⁴

Najmlajši brat Andrej je bil v letu 1589 omenjen kot deželni svetnik (*Landrath*). Oženil se je z Marijo Ester, najmlajšo sestro Ane Rain. Imela sta štiri hčerke.³⁵

Dve poroki Jurija Schwab-Lichtenberga – številna družina na Tuštanju

Jurij, najstarejši izmed bratov Schwabov, rojen okrog 1520, se je v letu 1546 oženil z osemnajstletno Ano Rain, najstarejšo hčerko strmolskega graščaka Franca Raina, ki je bil deželni odbornik, blagajnik in prisednik deželnih stanov. V letu 1540 je bil oskrbnik na gradu Smlednik, v letu 1545 pa je postal kranjski deželni upravitelj.³⁶

Rod Schwab-Lichtenbergov se je nadaljeval po Jurijevih potomcih iz njegovih dveh zakonov.

V letu poroke z Ano je Jurij vzel v fevd pol žitne desetine v Mekinjah od Barbare, vdove Jakoba Schaldermana, pričala sta materina sestra Agneza Lichtenberg in Jurijev tast Franc Rain s Strmola.³⁷ V letih 1549 in 1551 je bil Jurij oskrbnik na Smledniku, nato pa je bil oskrbnik v samostanu Velesovo,³⁸ kar mu je brzkone omogočila teta Agneza. Službo je dobro opravljal dobrih tridest let in nikogar ni motilo, da je pristaš protestantske vere. Nihče ne bi pričakoval, da mu bo polena pod noge vrgel lastni sin in ga na stara leta zaradi njegove veroizpovedi oropal dobre službe, vendar se je zgodilo ravno to. Teta Agneza je bila že zdavnaj pokojna in sin Franc Krištof I. je postal v letu 1582 oskrbnik samostana samo zato, ker je bil katolik.

Jurijeva žena Ana je izhajala iz številne družine, imela je še enajst bratov in sester in tudi z Jurijem

31 ARS, AS 764, fasc. 15 (Privatne listine M. Ferdinanda).

32 Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 836.

33 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg, po pismih 1566 IV 3, 1581 VII 2, 1586 XII 20, Kranj.

34 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

35 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

36 Slana, *Strmol*, str.155–156.

37 ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

38 Levec, *Flödnik*, str. 51.

sta v dvajsetih letih zakona imela kar lepo število otrok. Odraslo jih je sedem: Žiga, Janez Jožef, Franc Krištof I., Friderik, Volf Ditrik, Danijel in Kunigunda, v otroških letih sta umrla Felicijan in Boltežar. Ob sestavitvi Jurijeve oporoke v letu 1585 tudi ni bilo več Janeza Jožefa, ki naj bi v letu 1576 umrl v turškem ujetništvu v daljnem Carigradu.

Jurij je živel na Tuštanju, po očetovi smrti 1564 je podedoval še Kacenberg. Zaradi slednjega je imel v letu 1565 pravdo z bratom Krištofom, a je bilo razsojeno njemu v prid.

Ana v letu 1566 umrla, stara osemintrideset let, in Jurij jo je preživel skoraj za dvajset let. Leto dni po Anini smrti se je oženil z mlado kuharico Julijano. To je bil eden redkih primerov pri plemstvu tistega časa, da je ljubezen zmagala nad razlikami v stanu, saj se je od tedaj '*primerna družba*' Juriju najbrž izogibala. V osemnajst let trajajočem zakonu sta imela štiri sinove in štiri hčerke; to so bili David (oz. Danijel) Silvester, Martin Bertold, Erazem Andrej, Maksimiljan, Katarina, Amalija, Elizabeta in Margareta Barbara. Julijana je vsa leta zakona lepo skrbela za moža, ki je bil po lastnih besedah že bolehen, in vodila gospodinjstvo številne družine na Tuštanju. V letu 1582 se je Jurij v Velesovem na silo "upokojil" in preostanek življenja mirno preživel v krogu številne družine.

Na dan prvega maja 1585 je petinšestdesetletni Jurij napravil oporoko in v njej izrazil željo, da bi bil pokopan v šmartinski cerkvi poleg svoje ljube gospe Ane Rain s Strmola, kjer sta bila pokopana tudi oba njuna otroka. Naštel je še živeče otroke iz prvega in iz drugega zakona ter pripomnil, da bo morda še kakšen (*und was noch kommen kann..*). Vendar potomcev ni bilo več, kajti kmalu po sklenitvi oporoke je umrl. V oporoki je pohvalil ženo Julijano, ki mu je vsa leta zakona zvesto stala ob strani ter skrbela zanj in za gospodinjstvo. Seveda pa je hotel biti pokopan stanu primerno, torej poleg svoje prve, plemiške žene. Priče pri oporoki so bili cerkljanski župnik Krištof, Valentin Lamberg s Črnelega in Zapric ter Leopold Raumschissl, torej ljubi brat, sorodnik in sosed.³⁹

Otroci Jurija in Ane ter Jurija in Julijane so imeli precej zanimivo usodo.

Prvi sin Žiga iz zakona z Ano je bil v letu 1585 omenjen kot oskrbnik na gradu Črnelo, ki je bil last Andreja Lamberga.

Franc Krištof I. je bil drugi Jurijev sin in edini katolik v vsej bližnji in daljnji družini. V letu 1582 je izpodrinil priletnega očeta na mestu oskrbnika samostana Velesovo. Priporočil ga je grof Jurij Thurn, pri katerem je bil Franc Krištof dotlej hišni mojster oziroma upravnik.⁴⁰ Oženil se je sorazmerno pozno, šele v letu 1594 je za ženo vzel Ag-

nezo Sauer s Kozjaka, hčerko Erazma Sauerja in njegove prve žene Magdalene, rojene baronice Egkh-Hungerspach.⁴¹ Imela sta hčerko Suzano Felicito ter sinova Franca Krištofa II. in Franca.

Franc Krištof I. je bil varuh mladoletne Magdalene Rauber, ki se je v letu 1596 poročila z Joštom Gallom s Podpeči (Gallenstein) in potrdila, da je od obeh varuhov, Franca Krištofa I. in Karla Juriča s Struge, prejela 300 renskih goldinarjev dote.⁴² Franc Krištof I. je umrl je že v letu 1607 in tokrat sta morala oba njegova otroka imeti varuhe, ki so pazili na njuno premoženje ter ju spremljali vse do polnoletnosti in primerne poroke.⁴³

Hčerka Franca Krištofa I., Suzana Felicita, je imela ob očetovi smrti komaj devet let in njen varuh je postal stric Martin Bertold, očetov polbrat, ki je živel na Lihtenberku. Na Lihtenberku je tudi spoznala svojega bodočega moža, soseda Žigo Apfaltrerja z bližnjih Roj in se tam z njim poročila 25. septembra 1626.⁴⁴

Rod Franca Krištofa I se je v moški liniji kmalu končal, kajti sina Franca Krištofa II., ki je bil v svojem razmeroma kratkem življenju kar štirikrat poročen, sta preživeli le dve hčerki. Hčerka Sidonija, ki jo je imel s prvo ženo Ano Gaionzelli, s katero se je poročil v letu 1624, je umrla v otroških letih. Zofija Katarina, hčerka druge žene, Marije Ivane Bonomo, s katero se je poročil v letu 1629, je postala redovnica Terezija v Velesovem, sin je umrl kot dojenček. Tretja žena, Magdalena Attems, je umrla v letu 1638, otrok ni bilo. Katarina Sidonija, hčerka četrte žene Poliksene Elizabete Valvasor, rojena v letu 1640, si je edina ustvarila družino in se poročila z bratrancem v drugem kolenu, Francem Albrehtom Kaysellom, sinom njene '*male*' tete Regine Elizabete.⁴⁵

Franc Krištof II., kranjski stražmojster (*Wachtmeister*), je v letu 1630 od Rasprov kupil Šenkov turn na Gorenjskem in ga obdržal do leta 1634.⁴⁶ V tem letu je od Jurija Jakoba Raina kupil očarljivi gradič Strmol, a je v njem preživel le sedem let. Umrl je v letu 1641, žena Poliksena Elizabeta se je v letu 1643 poročila s Karlom Witzem pl. Witzensteinom in naročila varuhu dedičev svojega pokojnega moža, Leopoldu Raumschisslu z Belneka, da proda grad Strmol. Ta ga je še v istem letu prodal za 13.750 goldinarjev Konradu Ruessensteinu.⁴⁷ Poliksena Elizabeta je umrla v letu 1687 v Ljubljani.

⁴¹ ZAL, LJU 340, Lazarini, geslo Lichtenberg.

⁴² ARS, AS 1063, listina 1596 IV 16, Kravjek.

⁴³ ARS, AS 309, XXXXI/S, Franc Krištof Schwab Lichtenberg.

⁴⁴ ARS, AS 309, XXXXI/S Franc Krištof Schwab-Lichtenberg, št. 2; ARS, AS 1063, odpovedno pismo na Lihtenberku 1626 IX 25.

⁴⁵ Slana, Strmol, str. 168–169.

⁴⁶ Smole, *Graščine*, str. 481; Jakič, *Gradovi*, str. 325.

⁴⁷ Smole, *Graščine*, str. 468.

³⁹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁴⁰ Koblar, Drobotnice, str. 18–19.

Graščina Smuk nad Semičem (Valvasor, Die Ehre, XI).

Franc, brat Franca Krištofa II, je bil poročen s Felicito Mordax, ki si je dopisovala z Janezom Adamom Gallenbergom,⁴⁸ in je umrl, verjetno brez potomcev, kmalu po letu 1660. Z bratom sta igrala pomembno vlogo v postopkih povišanja rodbine v baronski stan, kar je opisano v naslednjem poglavju.

Tretjega Jurijevega sina Janeza Jožefa naj bi že v letu 1575 v neenaki bitki pri Brežicah ujeli Turki in ga odpeljali v Istanbul, kjer je naslednje leto umrl.⁴⁹

Četrty Jurijev sin Friderik je bil v letih 1585 do 1590 oskrbnik na gradu Smlednik.⁵⁰ V letu 1592 se je poročil s Florentino Aichelburg, v letu 1593 dočkal rojstvo sina Aleksandra in nato umrl. Aleksandrov varuh je postal njegov polbrat Martin Bertold. V letu 1611 je Aleksander potrdil stricu Martinu Bertoldu prejem zneska za varstvo in se poročil z daljno sestrično Margareto, hčerjo Žige Višnjegorskega s Štajerske. Podedoval je tudi gradič in posestvo Kacenberg pri Kamniku.⁵¹ Aleksander je moral biti precej bolehen, ker je že 12. marca 1614 napravil oporoko, v kateri je sirotam zapustil veliko hišo v Kamniku, verjetno dediščino pa pradedu Juriju Ditriku. Ponovila se je očetova usoda: komaj leto dni po poroki je umrl, potomcev ni dočkal.⁵²

Peti Jurijev sin Volf Ditrik se je v letu 1594 poročil s svakinjo Marijo Uršulo Šemenič. Bil je lastnik graščine Zgornje Perovo pri Kamniku.⁵³ Umrl je 1604 in je pokopan v Dobu. Marija Uršula (Maruša) je kot vdova živela na Zgornjem Perovem. Hčerka Ana Katarina je dobila ime po botri, materini sestri in se je v letu 1624 poročila s Henrikom Paradeiserjem, dednim kranjskim lovskim mojstrom, ki je v letu 1629 postal baron, v letu 1634 deželni oskrbnik, v letu 1644 grof ter je umrl v letu 1646.⁵⁴ Ana Katarina je za doto dobila posestvo Smuk, po materini smrti v letu 1626 pa še Zgornje Perovo. Zakonca sta v letu 1628 prodala Zgornje Perovo kamniškemu župniku Andreju Šegi, Smuk pa v letu 1629 bratrancu Janezu Juriju, sinu pokojnega strica Volfa Andreja. Janez Jurij je bil v tem letu star največ sedem let, zato so kupno pogodbo v njegovem imenu podpisali mati in varuhi.⁵⁵ Druga hčerka Volfa Ditrika, Eva Marija, je bila poročena trikrat. Janez Friderik Rauber in Jakob Apfaltrer z Roj sta umrla pred letom 1628, s tretjim možem Valerijem Mosconom je po poroki 1629 zapustila Kranjsko in umrla leta 1674 v Nürnbergu. Jurij Friderik, sin Volfa Ditrika, je bil poročen z Ano Felicito Barbo in ni imel potomcev.

⁴⁸ Umek, *Erbergi in dolski arhiv*, str. 354 (1652).

⁴⁹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁵⁰ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁵¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 298.

⁵² ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁵³ Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 180.

⁵⁴ ZAL LJU Lazarini, geslo Lichtenberg; ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi.

⁵⁵ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg; ARS, AS 1063, listina 1629 III 24.

Rod Schwab-Lichtenbergov se je nadaljeval šele s potomci šestega Jurijevega sina Danijela, ki je 12. marca 1592 na Tuštanj pripeljal Ano Katarino, starejšo hčerko in dedinjo očeta Albrehta Semeniča, lastnika posestva in gradu Smuk nad Semičem v Beli Krajini, ter matere Eve Scharf z dvora Vrhkrka ob izviru reke Krke na Dolenjskem. V zakonu, ki je trajal le enajst let, sta imela šest otrok, od katerih je eden umrl pri dvaindvajsetih letih, štirje pa so se morali izseliti v protestantske dežele.

Danijel je umrl že v letu 1604 in Ana Katarina je prevzela gospodarjenje ter vzgojo mladoletnih otrok, čeprav je verjetno po tedanji navadi imela v pomoč tudi uradne varuhe otrok od njihove polnoletnosti. Že v letu moževe smrti je prevzela fevdno pismo za neko posest, ki so jo dajali Galli z Rožeka,⁵⁶ in kupovala desetine od kmetij v Tuštanju, Podkraju v moravški fari in drugih bližnjih vaseh.⁵⁷ Najstarejši sin Jurij Albreht, rojen v letu 1594, se je v letu 1515 oženil z Marijo Sidonijo, hčerko Danijela Galla in že naslednje leto umrl. Hči Agneza in tretji sin Franc, ki je bil rojen v letu 1597, sta se v letu 1620 poročila z bratom in sestro Pečovičema. Agnezin mož Anton je bil od 1599 do 1632 lastnik dvorca in posestva Lanšprež v letih 1622 do 1624 zastavni lastnik Brda pri Lukovici.⁵⁸ Ana Pečovič je prišla živeti na Tuštanj, vendar ne za dolgo. Franc in drugi sin Volf Andrej sta bila po očetu podedovala vsak pol Tuštanj. Franc je 31. maja 1620 bratu svojo polovico gradu in gospodstva Tuštanj prodal, mladoporočenca pa sta odšla živeti na Smuk, ki je bil medtem postal, poleg Vrhkrke, last Ane Katarine. Morda sta se želela umakniti 'na svoje', kajti Volf Andrej se je že pripravljal na poroko z Rozino Barbo, s katero je 28. avgusta 1621 sklenil poročno pogodbo.⁵⁹ Vendar je Franc še vedno ohranil nekaj posesti okrog Tuštanj, v letu 1621 je od Gotarda Galla kupil dve hubi v Vrhpolju.⁶⁰

Ana Katarina je 10. aprila 1624 napravila oporoko ter Smuk in Vrhkrko zapustila Francu. Sina Volfa Andreja, ki je bil dedič Tuštanj, je v oporoki imenovala '*neposlušni sin*' in mu zapustila samo nekaj gotovine. Verjetno se je sin stalno upiral odločni in nepopustljivi materi, ki ni trpela ugovarjanja, saj se je morala pošteno truditi, da je v letih do njegove polnoletnosti ohranila dediščino neokrnjeno in jo celo povečala. Priči pri oporoki sta bila svak Martin Bertold, ki je oporoko tudi zapečatil, in njegov brat Erazem Andrej.⁶¹

Franc in Ana nista dolgo uživala materine dediščine, Smuk sta v letu 1626 prepustila za doto sestrični Ani Katarini Paradeiser,⁶² kajti pripravljala sta se na izselitev iz Kranjske, ki jo je že pred leti zajel val protireformacije. V letu 1628 sta se končno odločila ter se s tremi sinovi in dvema hčerama izselila v Nürnberg. Sestra Agneza in svak Anton Pečovič sta jim kmalu sledila.

S tem so se tudi Schwab-Lichtenbergi pridružili 800 družinam pregnancev iz Kranjske, ki se niso hoteli odpovedati protestantski veri in so raje zapustili deželo svojih prednikov. Med njimi so bili Galli, Lambergi, Egkh-Hungerspachi, Paradeiserji, Mosconi, Raini, Raumschissli in še mnogi drugi. Franc je umrl v Sorgu pri Nürnbergu 21. februarja 1641, žena Ana pa 19. januarja 1662. Otroci so se prilagodili novi domovini in njunega sina Franca Galla najdemo v letu 1645 v Ottingenu, kjer si je pridobil ugled in si ustvaril družino. Otroci sestre Agneze pa so doživeli drugačno usodo. Agneza je umrla v Nürnbergu že v letu 1632, mož Anton pa 1634. Njune mladoletne otroke so po ukazu kralja Ferdinanda pripeljali nazaj na Kranjsko in jih vzgajali v katoliški veri.⁶³

Izselil se je tudi najmlajši sin Ane Katarine in Danijela, Volf Danijel, in bil smrtno ranjen v dvo-boju v Parizu leta 1641.⁶⁴ Poleg njega je v knjigi (*Stammbuch*) patricija Johanna Volfganga Schiltla iz njegovih študijskih dni v Nürnbergu v letih med 1629 in 1637 omenjen tudi neki Jurij Andrej Schwab-Lichtenberg s Tuštanj in Vrhkrke. Morda je bil to sin Franca in Ane.⁶⁵

Ana Katarina je umrla v letu 1624, kmalu po sestavitvi oporoke, in snaha Rozina je postala edina gospodarica na Tuštanju, v letu 1629 pa ji je po osmih letih zakona nenadoma umrl mož Volf Andrej, nekdanji '*neposlušni sin*'. Pokopali so ga v cerkvi pri sv. Petru v Ljubljani. Sin Janez Jurij je bil tedaj star sedem let in brat Franc Bernard štiri leta. Rojeni sta bili še dve hčerki, Elizabeta Amalija in neimenovana hči. Zdaj je bila na Rozini vrsta, tako kot pred četrto stoletja na njeni tašči, da otroke s pomočjo varuhov vzgoji na Tuštanju stanu primer-no, jim zagotovi ustrezno premoženje ter poskrbi za primerne poroke. Kot kaže, se ji je to zelo dobro posrečilo, kajti takoj, ko je postal polnoleten še Franc Bernard in sta oba brata lahko prevzela premoženje, sta se ji takoj primerno zahvalila. V letu 1647 sta ji zapisala nujni delež gospostev Smuk in Tuštanj, poskrbela pa sta za še neporočeno sestro in

⁵⁶ ARS, AS 309, XXIX/L Ferdinand Albreht št. 38 (listina 1603 VII 25).

⁵⁷ ARS, AS 1063, listina 1618 VII 2, Tuštanj.

⁵⁸ Smole, *Graščine*, str. 253.

⁵⁹ ARS, AS 309, XXIX/L, Ferdinand Albreht, in XXIX/L Jurij Ludvik (1620 II 9, 1620 V 31, 1621 VIII 28).

⁶⁰ ARS, AS 309, XXIX/L, Jurij Ludvik, št. 26 (1621 V 25).

⁶¹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁶² Glede Vrhkrke, ki je bila dediščina Eve Scharf, v zvezi z Lichtenbergi ni nadaljnjih podatkov; to, da je bila v posesti starejše Ane Katarine, izvemo le iz njenega testamenta. Vrhkrka je bila v prvi tretjini 17. stoletja last Mosconov (Smole, *Graščine*, str. 540).

⁶³ Dimitz, *Krain*, III, str. 378.

⁶⁴ Dimitz, *Krain*, III, str. 379.

⁶⁵ ZAL LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

zagotovila Elizabeti Amaliji doto 1.500 goldinarjev. Njuna sestra Elizabeta Amalija je postala druga žena barona Konrada Ruessensteina s Strmola, kjer je komaj pred nekaj leti umrl njen 'mali' stric Franc Krištof II.⁶⁶ Oba brata, ki se jima je posrečilo, skupaj s stricem Francem, vstopiti v stan visokega plemstva, sta podrobneje obravnavana v naslednjem poglavju.

Kunigunda, edina preživela hči Jurija in Ane Rain, je dobila ime po babici. Poročila se je z Jožefom Mavričem iz Žablat (*Moosberg*) pri Plešivici na robu Ljubljanskega barja. Umrla je v letu 1619, njen sin oziroma vnuk Janez Danijel pa je v letu 1630 gradič Zablate zamenjal za graščino Gabrje in razrušeni grad Šentjurjeva gora na Dolenjskem.⁶⁷

Jurijeva druga žena Julijana ni bila plemkinja, a njeni sinovi se po rangu niso bistveno razlikovali od otrok Ane Rain, prav tako so se poročili z dekleti plemiškega stanu, vendar niso bili nikoli dediči na Tuštanju. Hčere so se poročile z bogatimi meščani iz Kranja in Škofje Loke. Julijana je vzgojila Anine otroke kakor svoje, saj je bil najstarejši sin Žiga ob materini smrti star komaj devetnajst let, in mlajši so odrasčali skupaj. Vse kaže na to, da so se oboji zelo dobro razumeli.

Najstarejši Julijanin sin David (Danijel) Silvester je postal menih.⁶⁸ Drugi sin Martin Bertold je živel večinoma na Lihtenberku. V letu 1610 mu je krški škof Janez Jakob podelil v fevd dvor *Wagensbüchel* pri Šentrupertu, Martin Bertold pa ga je prepustil nečaku Francu Krištofu II., ki ga je v letu 1623 prodal.⁶⁹ Po letu 1605 se je Martin Bertold poročil z Uršulo Rasp, vdovo Leopolda Raumschissla z Belneka, ki je umrla 1629 in ni dočakala poroke njune edine hčerke Regine Elizabete, ki se je v letu 1630 na Lihtenberku poročila z Janezom Jurijem Kaysellom in se v letu 1634 preselila na sosednji Bogenšperk.⁷⁰ Lihtenberk so tedaj opustili in ga prepustili propadanju, kamne so uporabili za obnovo in povečanje Bogenšperka. Zetu Janezu Juriju je Martin Bertold malo pred smrtjo v letu 1640 prodal tudi grad in posestvo Črni Potok, ki ga je bil kupil v letu 1614.⁷¹

Tretji Julijanin sin Erazem Andrej je imel s prvo ženo Magdaleno Gall sinova Gotfrida in Erazma ter hčer Margareto, v letu 1621 pa se je oženil z Ano Marijo Hasiber, s katero je imel sina Ferdinanda Filipa in hčer Ano Katarino. Umrl je v letu

1630 na Tuštanju.⁷² Bil je tudi lastnik Turna v Spodnjem Mokronogu, ki so ga večinoma imenovali Švabov dvor. Tega je zapustil ženi Ani Mariji, ki ga je v letu 1642 prinesla v zakon drugemu možu Lovrencu Andrianu, iz dokumentov pa je razvidno, da je dvorec njen sin Ferdinand v letu 1647 prodal Ernestu Scherenburgu, torej ga je bil po materini smrti prejel nazaj.⁷³ O sinu Gotfridu vemo le to, da je bil poročen s Felicito Graffenweger, živel je na Tuštanju in tam umrl leta 1650 brez potomcev. Bil je tudi lastnik pristave Kuret pri Mokronogu, ki sta ji pripadali dve hubi.⁷⁴ Erazem, drugi sin Erazma Andreja, je bil poročen s Felicito Gnediz in je tudi umrl brez potomcev. Hči Margareta se je poročila z plemenitim Delsimonovičem.⁷⁵

Ferdinandovo mater Ano Marijo viri navajajo kot *'Marijo Adriano'*, ki naj bi bila v letu 1645 lastnica pol Tuštanja. Vendar je ta navedba napačna, kajti ne ona ne njen sin Ferdinand Filip nista bila nikoli solastnika Tuštanja. Po drugi poroki se je v listinah pač navajala kot *'Andrianin'*, tako kot so se običajno navajali ženski priimki. Ferdinand Filip je bil častnik in se je po prodaji Schwabovega dvora v letu 1647 preselil v Senj. Tam se je v letu 1654 oženil z neko Cetulini, sin študent Erazem je v letu 1675 umrl v Gradcu, hči Ana Katarina se je poročila s Štefanom Vojnovičem v Ogulinu, o katerem piše Valvasor kot o junaku, ki je v 1687 padel v boju proti Turkom.⁷⁶ Ferdinandova sestra Ana Katarina se je v letu 1647 poročila z Janezom Friderikom Pelzhofferjem.⁷⁷

Rod četrtega Julijaninega sina Maksimiljana oziroma Volfa Maksimiljana je imel čisto posebno usodo. Povezana je z dvorcem Grič pri Primskovem blizu Litije, ki ga je za doto Maksimiljanu prinesla prva žena Suzana, hči Ludvika Galla s Podpeči. Potomci niso nikdar opustili priimka Schwab, tako kot so to storili njihovi sorodniki s Tuštanja, in tudi niso bili hkrati z njimi povišani v baronski stan. V tem primeru se je jasno pokazalo, da se je pri povzdigovanju v višjo plemiško stopnjo zelo skrbno preveril rodovnik rodbine, tako po očetovi kot po materini strani. In tu ni bilo mogoče dokazati, da izvira mati Julijana iz stare plemiške rodbine. Ko so se kasneje potomci Volfa Maksimiljana povezali z baroni Janežiči, so rodovnik ponaredili. Volf Maksimiljan je kar naenkrat postal sin Ane Rain, vendar tega, morda zaradi ugleda rodbine Lichtenberg nihče ni opazil ali ni hotel opaziti.⁷⁸

Protireformacija je bila v začetku 17. stoletja v

⁶⁶ ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 10, (listina 1647 III 15).

⁶⁷ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenbergi; Smole, *Graščine*, str. 547; Jakič, *Gradovi*, str. 379.

⁶⁸ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁶⁹ ARS, AS 1063, listina 1610 V 17, Strassburg; Smole, *Graščine*, str. 543.

⁷⁰ Stopar, *Grajske stavbe* 14, str. 11–12, Jakič, *Gradovi*, str. 59.

⁷¹ Smole, *Graščine*, str. 124.

⁷² ARS, AS 309, XXXXI/S, Erazem Schwab na Tuštanju.

⁷³ Smole, *Graščine*, str. 431.

⁷⁴ ARS, AS 309, XXXXII/S, Gotfrid Schwab na Tuštanju. št. 44.

⁷⁵ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁷⁶ Valvasor, *Die Ebre*, XII, str. 73.

⁷⁷ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁷⁸ Glej poglavje o adoptivni veji Lichtenberg-Janežič.

polnem teku. V letu 1603 so obupani kranjski plemiči, ki se niso hoteli odpovedati svoji protestantski veri, pisali nadvojvodi Ferdinandu, da lahko poceni dobi njihova posestva, kajti morajo se izseliti. Med podpisniki je bil tudi Volf Ditrik Schwab-Lichtenberg, Jurijev in Anin sin.⁷⁹ Tudi na obrekovanje škofa Tomaža Hrena pri nadvojvodi v letu 1607 so stanovi protestirali in med podpisniki se je tokrat nahajal Jurijev in Julijanin sin Erazem Schwab-Lichtenberg.⁸⁰

Do Hrenove smrti v letu 1630 se je že večina kranjskega protestantskega plemstva izselila, Hrenov naslednik Rainald Scarlichi je sklenil z inkvizicijsko komisijo izkoreniniti vse preostale protestante. Posebej se je spravljal nad ženske, ki so najdlje ohranile protestantsko vero v svoji domovini. V letu 1642 je bila pred komisijo hkrati z materjo Katarino, rojeno Gall in sestro Katarino Schweiger poklicana gospodična Justina Schwab, z namenom, da se spreobrne ali pa izžene.⁸¹ Iz razpoložljivih podatkov ni mogoče razbrati, kateri od Schwabov je bil Justinin oče.

Schwab-Lichtenbergi se prelevijo v barone in grofe Lichtenberge

Že v letu 1637 so plemeniti Schwab-Lichtenbergi prosili cesarja Ferdinanda II. za podelitev baronstva. Prosilca sta bila stražmojster Franc Krištof II. s Strmola in njegov brat Franc s Tuštanja. Na državnem zboru v Regensburgu 5. januarja 1637 naj bi cesar Ferdinand II. njuni prošnji ustno ugodil, vendar do izstavitve plemiške diplome in potrditvene listine ni prišlo, ker je cesar že 15. februarja umrl. Njegov naslednik Ferdinand III. je bil še bolj strog glede uveljavitve protireformacije in ker naj bi mu prišlo na ušesa, da so bili Schwab-Lichtenbergi, posebno ženske predstavnice, pravzaprav do nedavnega še neomajna protestantska rodbina, naj bi uradno potrditev baronstva odklonil. Sčasoma je tudi *'ustna potrditev Ferdinanda II.'* postala dvomljiva in vse do leta 1660 so se člani rodbine v uradnih dokumentih po tedanjem strogem protokolu naslavljali kot *'Schwabi'* oziroma *'Schwab-Lichtenbergi s Tuštanja'*. Valvasor je omenil samo en dokument, kjer je bil naveden Janez Jurij, *'baron Schwab'*, ko je bil ta udeleženec zabave, ki je bila 17. februarja 1652 na Novem trgu v Ljubljani. Hkrati omenjeni mlajši brat Janeza Jurija, Franc Bernard, je bil ob tej priložnosti samo *'Schwab s Tuštanja'*. Torej tudi sodobnikom ni bilo čisto jasno, v kateri stan uvrstiti to premožno rodbino.

Grb baronov Lichtenbergov v diplomi, izdani 11. marca 1660 (ARS, AS 1065, št. 54).

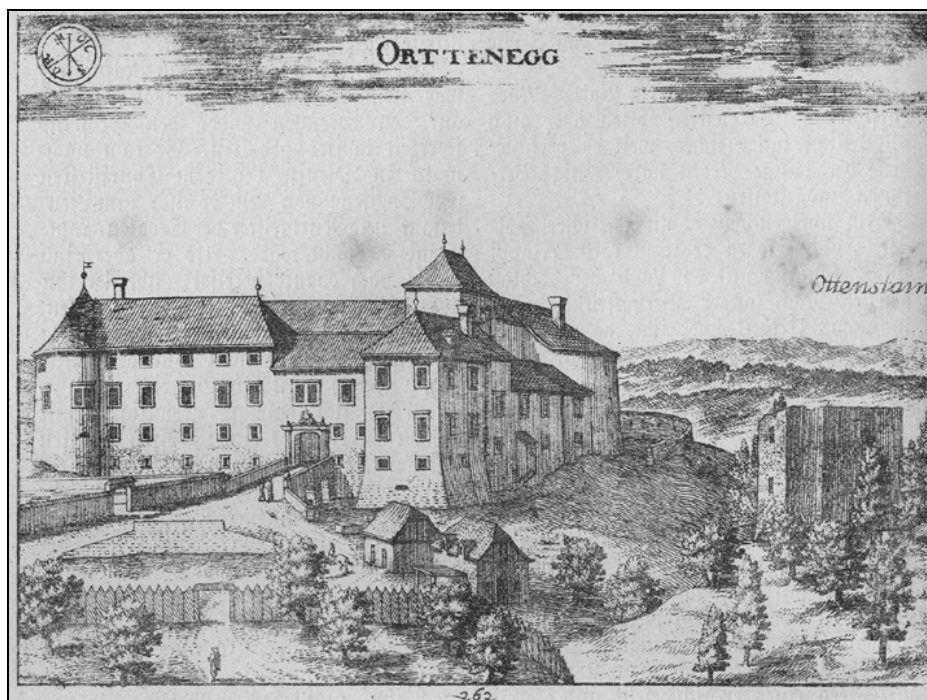
Dvomov je bilo konec v letu 1660 pod vladavino cesarja Leopolda I. Franc Krištof II. je bil umrl že v letu 1641, je pa še živel njegov brat, priletni Franc in ta je z nečakoma Janezom Jurijem in Francem Bernardom, ki sta se že bližala štiridestim letom, spet zaprosil za baronstvo. Medtem so postali člani rodbine dobri katoliki, imeli so že znatno premoženje z nekaj novimi gradovi, torej ovir ni bilo več. Cesar Leopold I. je 11. marca 1660 izdal diplomu, v kateri je za Franca, Janeza Jurija in Franca Bernarda, *'bratranca'*⁸² in brata Schwab pl. Lichtenberge, zaradi zaslug njihovih prednikov, potrdil in obnovil (!) baronski stan za vse njihove moške in ženske potomce, ki se odslej smejo naslavljati baron oziroma baronica Lichtenberg, gospod in gospa na Tuštanju, Ortneku in Otenštajnu. Priimek Schwab se je izpustil. Z besedo *'obnovitev'* je Leopold I. tudi priznal, da je njegov ded Ferdinand II. Franca in Franca Krištofa že 5. januarja 1637 povzdignil v baronski stan, kar je v diplomi tudi zapisano. V septembru 1660 je prišel cesar osebno v Ljubljano sprejet poklon deželnih stanov in med navdušenim

⁷⁹ ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, op. 44 (1603 X 22).

⁸⁰ ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, op. 45 (1607 VII 11).

⁸¹ Dimitz, *Krain*, III, str. 379; ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, op. 46 (1642 V).

⁸² ARS, AS 1064, 1660 11/3. Franc je bil 'mali' stric in ne bratranec Janeza Jurija in Franca Bernarda, ki sta bila sinova njegovega bratranca Volfa Andreja. V letu 1637, ko je prvič prosil za baronstvo, je bil že odrasel moški, medtem ko sta bila onadva še mladoletna (op. LS).

Grad Ortnek v Valvasorjevem času, na desni razvalina Otenštajna
(Valvasor, *Die Ehre*, XI).

kranjskim plemstvom, ki je cesarja pričakalo pred vasjo Šentvid nad Ljubljano, se je nahajal tudi jezdni mojster in skrbnik stanovskih konj, baron Franc Bernard. Na svečani poklonitvi cesarju v ljubljanskem škofijskem dvorcu je bil prisoten tudi baron Janez Jurij. Stric Franc je bil medtem najbrž že umrl ali pa bil že zelo obnemogel, kajti od omembe v plemiški diplomi se v listinah ne pojavlja več.

V prvih sto letih se zdi, kot da Schwabi niso kaj dosti uporabljali priimka Lichtenberg, vendar so sčasoma spoznali, da zveni kar imenitno. Ko so v letu 1660 s plemiško baronsko diplomo lahko opustili priimek Schwab, so to naredili rade volje in vprašanje je, če so se sploh spominjali tega, da so pred 150 leti ta priimek pridobili po moški strani. Ampak to sploh ni bilo več pomembno.

Janez Jurij, starejši sin Volfa Andreja I., je podedoval pol Tuštanja po očetovi smrti v letu 1629, ko je bil star sedem let. Henrik Paradeiser, mož njegove tete Ane Katarine, mu je v tem letu prodal tudi grad in posestvo Smuk nad Semičem. Tako je bil Smuk za nadaljnjih tristo let spet v lasti rodbine Lichtenberg.

Janez Jurij se je 8. aprila 1650 na Tuštanju poročil z Regino Uršulo, hčerko Valerija Moscona z Ortneka, ki je še za življenja prodal gospostvo stiškega samostanu. Umrl je v letu 1646.⁸³ Janez Jurij in Regina Uršula sta 2. avgusta 1650 kupila od

stiškega samostana gospostvo Ortnek s 75 kmetijami in 6 kajžami za 2500 goldinarjev, v letu 1658 sta kupila še urad Rašica.⁸⁴ Na gospostvu Ortnek so na hribu stale razvaline gradu Otenštajn in celotno ime gospostva je bilo 'Ortnek in Otenštajn'.⁸⁵

Dne 23. aprila 1651 sta brata Janez Jurij in Franc Bernard sklenila pogodbo o poravnavi. Janez Jurij je ostal na Ortneku, rojstnem gradu svoje žene, Franc Bernard pa je smel gospodariti na Tuštanju, saj je bil od jeseni 1650 že poročen.⁸⁶ Vendar je bil Janez Jurij tedaj še vedno lastnik polovice Tuštanja.

Brata Janez Jurij in Franc Bernard sta se skupaj znašla med šestintridesetimi podpisniki prošnje kranjskih deželnih stanov cesarju, naj bi naklonil avdienco njihovim odposlancem, ki mu bodo izročili prošnjo, da bi Pazinska grofija ostala združena s Kranjsko.⁸⁷

Janez Jurij se je z družino udomačil na Ortneku in 15. januarja 1662 je bratu Francu Bernardu dokončno prodal svojo polovico Tuštanja ter posestvo z gradom Smuk.⁸⁸ Imel je tudi hišo z vrtom v Ljubljani, ki jo bil njegov stric Franc Krištof II. podedoval po svoji drugi ženi Margareti Attems, ona pa po prvem možu Oktaviju Panizollu. Baron

⁸⁴ ARS, AS 1063, listina 1650 VIII 2; Smole, *Graščine*, str. 335; ARS, AS 764, fasc.11 (Familiaria).

⁸⁵ Nekateri viri omenjajo 'Ortnek in Altenštajn', kar ni pravilno (op. LS).

⁸⁶ ARS, AS 764, fasc.11 (Familiaria).

⁸⁷ Smole, *Vicedomski*, str. 398.

⁸⁸ ARS, AS 309, XXIX, Ferdinand Albrecht, št. 40.

⁸³ ARS, AS 309, XXXI/M, Valerij Moscon, št. 15.

Grbovna plošča z grboma Lichtenbergov in Gallov ter napisom o obnovitvi Tuštanja (foto: Barbara Žabota).

Janez Jurij je umrl že v letu 1667 na Ortneku in nasledil ga je edini preživeli sin Volf Andrej II.⁸⁹

Volf Andrej II. rojen v letu 1551, je bil vojak, stotnik v cesarski vojski. Veliko je bil zdoma, v letu 1675 je bil med 1200 Kranjci, ki so v sklopu cesarske vojske korakali proti Francozom. Z njim je korakal tudi njegov bratranec Volf Herbard.⁹⁰ Končno je Volf Andrej ugotovil, da nima smisla biti gospodar ogromne posesti, če nisi nikoli prisoten, zato je že precej zadolženo gospostvo Ortnek in Otenštajn v letu 1675 s privolitvijo matere Regine Uršule prodal stricu Francu Bernardu. Prodala sta mu celotno posestvo za 25.000 goldinarjev, razen posestev, ki so pripadale Auerspergom.⁹¹ V Gradcu se je poročil z Rozalijo Refsing in že v letu 1684, komaj triintridesetleten ter brez potomcev tam tudi umrl.⁹² Mati Regina Uršula je v letu 1692 še živela, saj se je je vsak Franc Bernard spomnil v oporoki.

Franc Bernard Lichtenberg – prenovitelj Tuštanja

Mlajši sin Volfa Andreja II., Franc Bernard, sodi med najbolj sposobne in pomembne člane rodbine Lichtenberg. Ko je bil star komaj štiri leta, je po očetu podedoval pol Tuštanja, pri sedemintridesetih letih je imel poleg celotnega Tuštanja v lasti še nekaj gradov in posesti. Takoj, ko je odrasel, je pričel spretno širiti svojo posest in ko je bil v letu

1688 povzdignjen v grofovski stan, je bil že eden največjih in najbogatejših veleposestnikov na Kranjskem. V grofovski diplomu, ki jo je izdal cesar Leopold I., se Franc Bernard imenuje '*grof s Tuštanja, Ortneka, Otenštajna, Smuka in Turna*'. Bil je jezdni mojster in skrbnik stanovskih konj ter vojni komisar na Kranjskem.

Franc Bernard je kupil gradič Pungrt (Strnišev dvor ozirna Turn v vinogradu), ki je stal blizu Smuka nad Semičem, ter ga povečal in prezidal.⁹³ To se je zgodilo pred povišanjem v grofovski stan, kajti v grofovski diplomu iz leta 1688 je ta posest omenjena kot '*Turn*'. Verjetno se je to dogajalo okrog leta 1685, kajti v tem letu je Franc Bernard kupil nekaj hub v črnomaljski fari od Jurija Apfaltrerja.⁹⁴ Po letu 1680 je kupil od Kordule, grofice Paradeiser tudi двореc v Metliki s pripadajočim gospostvom.⁹⁵

Franc Bernard se je 2. oktobra 1650 v Ljubljani poročil z enaindvajsetletno Ano Felicito, hčerko deželnega odbornika Gotfrida Galla z Rožeka. Poročno pismo so sestavili 20. junija; nevesta je imela 700 goldinarjev dote, prejela je 700 goldinarjev zaženila in 700 goldinarjev jutrne ter 100 dukatov v zlatu. Pogodbo so podpisali in pečatili poleg ženina še grof Herbard Auersperg, Janez Jurij Schwab, Gotfrid Gall, Eberhard Leopold Ursini grof Blagaj in Franc Gašper Prenner.⁹⁶

⁸⁹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

⁹⁰ ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 12, op. 77.

⁹¹ ARS, AS 1063, listina 1675 V 20, Ortnek.

⁹² ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 12, op. 78 in 79.

⁹³ Valvasor, *Die Ebre*, XI, str. 564.

⁹⁴ ARS, AS 309, XXXI/L, Jurij Ludvik, listina št. 7 (1685 VIII 12).

⁹⁵ Smole, *Graščine*, str. 292.

⁹⁶ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg (Lazarini navaja, da se ta pogodba nahaja v arhivu Jablje, vendar je v tem arhivu sedaj ni več).

Francu Bernardu in Ani Feliciti je uspelo, da sta v začetku 16. stoletja postavljeni renesančni dvorec Tuštanj prenovila in ga ob tem precej povečala, tako da je postal dostojen predstavnik njunega ugleda v družbi. Bivališče za gospodo je bilo še bolj dosledno ločeno od gosposkih prostorov kot dotlej. Prenovljena dela so trajala od 1667 do 1671. Nad vhodom sta dala postaviti ploščo z napisom o prenovi, polepšano z grboma obeh družin, Lichtenbergove in Gallove. Valvasorja je prenovljeni dvorec tako zelo navdušil, da mu je v svoji Slavi posvetil laskav opis in kar dva bakroreza, kar je sicer storil le pri najbolj pomembnih grajskih stavbah, npr. pri Turjaku ali Soteski.⁹⁷

Gospoko bivališče Tuštanj je zelo ugajalo tudi sosedom in prijateljem. Posebno je Tuštanj ugajal Joštu Jakobu Gallenbergu, ki je bil lastnik Turna pri Gabrovki blizu Litije. Ker ni imel družine, mu je malce zanemarjeni dvorec Turn za potrebe njegove lovske družine kar ustrezal, ko pa je ugledal Tuštanj, je želel svoje bivališče preurediti v rezidenco, ki bi bila primerna tudi za damsko družbo. V nekem pismu v letu 1670 je celo skiciral tloris Tuštanj. Žal dokončne obnove Turna ni dočakal, ker je že v letu 1677 umrl.⁹⁸

Franc Bernard in Ana Felicita sta v zakonu preživela 43 bolj ali manj srečnih let. V prvih enaindvajsetih letih zakona, ki sta jih preživela večinoma na Tuštanju, se jima je rodilo petnajst otrok, devet fantov in šest deklet. Najstarejši Volf Herbard je bil rojen v letu 1651, najmlajši Jošt Friderik v letu 1672. Tudi zaradi številne družine sta Franc Bernard in Ana Felicita morala znatno povečati svoje glavno bivališče.

Trije najstarejši fantje, rojeni med 1651 in 1654, so si izbrali vojaško službo in se udeležili številnih bitk v vojnah, ki so v drugi polovici tega stoletja divjale po Evropi. Vsi trije so ostali na bojiščih in niso dočakali povišanja svoje družine v grofovski stan, vendar so kot junaki omenjeni v grofovski diplomii iz 24. februarja 1688.⁹⁹ V diplomii iz leta 1660 so bili omenjeni trije člani rodbine, ki so bili povišani v barone, seveda z vsemi zakonskimi potomci, v diplomii iz leta 1688 je bil v grofa povišan le Franc Bernard s svojimi potomci. Naenkrat ni bilo več nobenih bratov, bratrancev in stricev. Franc Bernard je sam peljal svoj rod slavi nasproti v prenovljenem domačem Tuštanju ter s poletnimi rezidencami v Beli krajini.

Najstarejši sin Franca Bernarda, Volf Herbard, ki je dobil drugo ime po očetovi poročni priči in svojem botru, grofu Herbardu Auerspergu, je v letu 1673 služil v bojih proti Ogrom kot praporščak, v

letu 1675 se je z bratrancem Volfom Andrejem boril proti Francozom, nato pa je v španski službi kot stotnik padel v bitki pri Messini.¹⁰⁰ Tudi Maksimiljan Valerij je bil vojak. V letu 1683 je bil pri turškem obleganju Dunaja nevarno ranjen, v naslednjem letu pa je bil pri obleganju Budima smrtno zadet. Tretji sin Janez Vajkard je zbolel in umrl pri nekem obleganju na Ogrskem.

Drugi otroci, razen Ane Terezije, rojene v letu 1663 in umrle najbrž že v zgodnjem otroštvu, so dočakali leto 1692, ko sta Franc Bernard in Ana Felicita napravila oporoko in jih v njej poimensko naštel. V oporoki je Franc Bernard uporabil tako imenovani sistem 'univerzalnih dedičev' – vsi sinovi, razen prvega, ki je podedoval Ortnek in Otenštajn, so skupaj 'v enakih delih' dedovali preostalo nepremično premoženje, torej gospostva Tuštanj, Smuk, Turn, Metliko in hišo v Ljubljani. Od njihovega dogovora naj bi bilo bilo odvisno, kako bodo upravljali premoženje.¹⁰¹

Hči Bernarda in Ane Felicite, Ana Katarina se je poročila z Žigo pl. Scherenburgom in umrla v Ljubljani 22. maja 1715. Zofija Konstanca se je v letu 1693 poročila s Francem Karlom baronom Gusičem. Umrla je v letu 1725. Jurij Gotfrid je bil rojen na Tuštanju 8. aprila 1655. V letu 1683 se je oženil z Marijo Elizabeto baronico Engelshaus in je s svojimi številnimi potomci ustanovitelj *starejše grofovske linije*, ki se je razdelila v tri veje, od katerih je ena ostala na Tuštanju, druga se je osnovala na Snežniku in v Ložu, tretja na Ortneku in Koča vasi. Jošt Jakob je od brata Ferdinanda Albrehta kot univerzalni dedič v letu 1712 podedoval Tuštanj in Smuk. Hčeri Ani Mariji, ki še ni bila poročena, je volil 8.000 in 15.000 goldinarjev, vse preostalo premoženje je zapustil bratu Juriju Žigi kot univerzalnemu dediču. Pokopan je v kapelici sv. Lovrenca pri Smuku. Da je obstajala hči Magdalena Maksimiljana, ki ni bila poročena, izvemo le iz oporoke Franca Bernarda. Ivana Rozina je bila rojena v letu 1662, 4. maja 1709 je bila krstna botra nečaku Marku Ferdinandu; umrla je 28. oktobra 1734 kot redovnica v Velesovem. Karel Bernardin je bil rojen 4. avgusta 1665 in je do poroke živel na Tuštanju. Bil je dvakrat poročen, prvič 1699 z Renato Sidonijo pl. Lachenhaimb, vdovo Schweiger, ki mu je v zakon prinesla bogastvo z mestnim gradom v Črnomlju, ki ga je podedovala po prvem možu. Tudi drugič se je poročil z dedinjo; v letu 1703 mu je Eva Frančiška baronica Stroblhof v zakon prinesla posestvo in grad Bokalce. V letu 1704 je kupil graščino Mala Loka pri Ihanu, ki je ostala v posesti rodbine do leta 1730.¹⁰² Potomcev ni imel. Testament je sestavil v letu 1701, moral pa je biti zelo

⁹⁷ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 605–607, Lavrič, *Odsev*, str. 122–127.

⁹⁸ Zvanut, Okus Jošta Jakoba, str. 229–231, 240.

⁹⁹ ARS, AS 1064, grofovsko diploma Lichtenberg 1688 II 24.

¹⁰⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 602.

¹⁰¹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

¹⁰² Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 121.

strog in nepravilčen gospodar, kajti v letu 1705 so ga ubili kmetje.¹⁰³ Pokopali so ga v Črnomlju, vdova Eva Frančiška je Bokalce že v istem letu podarila drugemu možu, grofu Volfu Herbardu Lambergu. Druga posest Karla Bernardina je prešla na brata Jurija Gotfrida. Marija Kordula, rojena 1666, je bila redovnica Serafika v Velesovem. Jurij Žiga je bil rojen 6. januarja 1669. Kot univerzalni dedič po bratu Joštu Jakobu je v letu 1712 podedoval Tuštanj in Smuk, a ga je v istem letu prepustil nečaku Juriju Ludviku, sinu Jurija Gotfrida. Pokopal je dve ženi, v letu 1720 Marijo Ano Ursini grofico Blagaj, s katero se je bil poročil 16. januarja 1697, in v letu 1742 Marijo Terezijo, grofico Barbo. Iz prvega zakona je imel sedem otrok in je ustanovitelj *mlajše grofovske linije Lichtenbergov*, ki se je razdelila na veji Smuk in Sotesko. Umrli je 22. septembra 1744 v Ljubljani. Ferdinand Albreht je bil rojen 11. maja 1671 in je v letu 1693 nasledil očeta Franca Bernarda na Tuštanju. Najmlajši sin Jošt Friderik, rojen v letu 1672, je 21. junija 1695 postal drugi mož Regine Terezije Witz pl. Witzenstein. Oče Franc Bernard mu je ob poroki prepustil grad v Metliki s pripadajočim gospostvom, kjer je že v letu 1701 umrl brez potomcev. Tudi on je pokopan v cerkvi sv. Lovrenca pri gradu Smuk. Gospostvo Metlika je prešlo na brata Jurija Žigo, ki ga je prepustil Juriju Gotfridu, ker je še omenjeno v njegovem inventarju iz leta 1720.¹⁰⁴ Kaj se je potem zgodilo z Metliko, ni podatkov, znano je le, da je bilo metliško gospostvo v letu 1792 spet v lasti zagrebškega stolnega kapitlja.¹⁰⁵

Potem, ko so bili otroci že večji in se je Franc Bernard 'upokojil', sta zakonca zelo rada prebivala na gradu Smuk. V letu 1687 sta ob gradu sezidala cerkvo sv. Lovrenca, ki je služila za grajsko kapelo. Po dvainštiridesetih letih skupnega življenja sta 29. januarja 1692 v Ljubljani sestavila oporoko, ki je bila omenjena že zgoraj. Juriju Gotfridu sta zapustila Ortnek, drugi sinovi so torej kot univerzalni dediči prejeli preostalo posest in si jo zapuščali po dogovoru, ki so ga sklenili v letu 1696.¹⁰⁶ Hčere so prejele zapuščino v gotovini.

Franco Bernard tudi na stara leta ni miroval. Malo pred smrtjo je kupil od Janeza Jurija barona Apfaltrerja hubo blizu Črnomlja. Že naslednje leto je umrl na Smuku in pokopali so ga v cerkvi sv. Lovrenca. Ana Felicita je umrla v letu 1697 in je bila pokopana v frančiškanski cerkvi v Ljubljani.

Nagrobna talna plošča iz cerkvice sv. Lovrenca pri Smuku nad Semičem, pod katero so domnevno pokopani Franc Bernard in dva sinova. Na grofovskem grbu sta heraldični polji zamenjani – orel je v 1. in 4. heraldičnem polju! (foto: Viljem H. Topčič)

Rodbina se širi, deli, doseže svoj zenit in propade

Grofje Lichtenbergi so vse od prvega grofa Franca Bernarda s spretnimi kupoprodajnimi in posojilnimi posli ter donosnimi ženitvami vedno bolj bogateli in v 18. stoletju so veljali za najbogatejšo plemiško rodbino na Kranjskem. Potomci Franca Bernarda so osnovali dve grofovski liniji in pet rodbinskih vej, kasneje so nastale še tri adoptivne veje.

Starejša linija Jurija Gotfrida

Ustanovitelj starejše grofovske linije je bil najstarejši preživeli sin in naslednik Franca Bernarda, Jurij Gotfrid (1655–1720), ki je očetovo premoženje še bistveno povečal. Dne 14. februarja 1683 se je na Igu poročil z Marijo Elizabeto Engelshaus. Na Tuštanju se je že 27. novembra tega leta rodila prva hči Ana Katarina (1683–1729), ki se poročila s Francem B. Dinzlom s Turna pri Pred-

¹⁰³ Šribar, Valvasorji, str. 128.

¹⁰⁴ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

¹⁰⁵ Smole, *Graščine*, str. 292.

¹⁰⁶ ARS, AS 730, fasc. 84, Plemiške rodbine, Lichtenberg, pogodba 1696 VI 20.

Graščina Koča vas (Valvasor, Die Ehre, XI, foto: Mirko Kunšič).

dvoru. Nato je oče Franc Bernard Juriju Gotfridu dovolil, da se je z družino preselil na Ortnek, kjer se je do leta 1696 rodilo še osem otrok. Prva hči, rojena na Ortneku, je bila Marija Felicita (1685–1749), ki je postala 1704 redovnica in kasneje opatinja klaris v Škofji Loki. Sledil ji je Volf Danijel-Danilo (1686–1723), ustanovitelj veje na Snežniku. Juriju Žigi (1688–1765), ki je bil rojen v letu, ko je velik požar zelo prizadel Ortnek, je bil krstni boter ded Franc Bernard; postal je jezuit. Maksimiljani Elizabeti (1689–1749) je bila krstna botra babica Ana Felicita; poročila se je prvič v letu 1711 z Jurijem J. S. Purgstalom, ki je že čez štiri leta umrl za kozami, drugič v letu 1718 z Nikolajem J. grofom Auerspergom. Francu Karlu (1691–1718) je bil krstni boter stric Karl Bernardin; bil je ranjen v bitki pri Beogradu, kjer se je bojeval pod poveljstvom generala Starhemberga, nato je umrl za 'neko vročinsko boleznijo'. Jurij Ludvik (1692–1757) je poddedoval Tuštanj. Marija Rozina (1694–1762) je postala 9. junija 1710 klarisa v Mekinjah. Jošt Leopold (1695–1710) je umrl v Ljubljani, tudi za posledicami 'neke vročinske bolezni'.

V letu 1696¹⁰⁷ so se bratje Jošt Jakob, Karel Bernardin, Jošt Friderik, Jurij Žiga in Ferdinand Albreht pisno dogovorili, kako si bodo razdelili dediščino po očetu Francu Bernardu. Jurij Gotfrid, lastnik Ortneka je do tega leta postal tudi edini lastnik posestva Koča vas v Loški dolini, ki ga je bil

v letu 1688, hkrati z drugimi kupci, kupil od barona Franca Rigonija.¹⁰⁸

Jurij Gotfrid je posestvo Koča vas priključil h gospostvu Ortnek. V Koča vasi je bil v letu 1697 rojen deseti otrok Franc Anton, ki je postal stotnik in mu je bil po očetovi smrti v juniju 1720 namenjen Snežnik. Vendar je kmalu po svojem prihodu s Sicilije v septembru istega leta umrl na posledicah 'neke vročinske bolezni'. Očitno je bila ta smrtonosna 'vročinska bolezen' v tistih časih najpogostejša zadovoljujoča diagnoza.

V letu 1707 je Jurij Gotfrid od Janeza Daniela Erberga kupil še ogromno, z gozdovi bogato posestvo Snežnik s starodavnim istoimenskim gradom.

Očitno je, da je družina Jurija Gotfrida prebivala na vseh posestvih in otroci so bili rojeni v različnih gradovih. Na Ortneku sta bili rojeni še dve hčeri, Katarina Elizabeta (1698–1777) in Katarina Jožefa (1703–po 1739). Katarina Elizabeta se je 6. junija 1721 poročila z Adamom Danijelom Lazarinijem, njen vnuk je ustanovil linijo Smladnik. V Koča vasi sta bila rojena še Marija Ana (Marjana) (1700–1769), ki se je 21. aprila 1727 na Ortneku poročila s Francem Karlom baronom Apfaltrerjem s Črnelega, in Janez Feliks (1706–1707). Na Snežniku se je rodil najmlajši sin, Mark Ferdinand (1709–1776), ustanovitelj veje Ortnek/Koča vas.

Jurij Gotfrid je po očetu poddedoval službo deželnega vojnega komisarja. V listinah je bil naveden

¹⁰⁷ Šribar, Valvasorji, str. 128.

¹⁰⁸ Smole, *Graščine*, str. 224.

kot *'državni grof svetega rimskega cesarstva pl. Lichtenberg, gospod na Ortneku, Otenštajnu, Turnu, Smuku in Tuštanju, spoštovani vojni komisar dežele Kranjske na območju Gorenjske, Krasa, Pivke in Istre'*.

Marija Elizabeta, žena Jurija Gotfrida, je bila močne in zdrave narave. Pisala je družinsko kroniko, v šestindvajsetih letih zakona je rodila petnajst otrok, prav toliko kot tašča Ana Felicita. Ko je bila stara 85 let, je začutila, da se ji bliža smrt in 6. decembra 1739 je sestavila oporoko. To je bilo skoraj dvajset let po smrti njenega *'dragega grofa'*, kot je rada naslavljala svojega moža. Želela je biti pokopana v farni cerkvi v Ljubljani. Sinu Juriju Ludviku je zapustila 3000 goldinarjev, Volfu Danijelu 1800 goldinarjev in vso srebrnino, kajti imel je šest otrok! Hčeri Katarini Elizabeti Lazarini je zapustila 2800 goldinarjev, *'ker je bila imela tako rada njenega grofa'*, hčeri Marjani Apfaltrer 2000 goldinarjev, Maksimiljani Elizabeti Auersperg 1000 goldinarjev, hčeri *'Sofferl'*, verjetno Katarini Jožefi, ki ni bila poročena, 1000 goldinarjev, hčerama redovnicama letno rento po 6 goldinarjev, sinu Marku Ferdinandu pa še *'nekaj več'*, saj je bil glavni dedič. Umrla je 4. aprila 1740 pri hčeri Marjani na Črnellem in je pokopana v farni cerkvi na Dobu. Jurij Gotfrid je bil umrl že 29. junija 1720, potem ko je 22. januarja napravil oporoko, in je pokopan v grobnici farne cerkve sv. Jurija v Starem trgu.¹⁰⁹

Starejša linija Jurija Gotfrida – veja Tuštanj

Jurij Gotfrid se je kot prvi grofovski naslednik naslova očeta Franca Bernarda res imenoval tudi po Tuštanju, vendar je na njem živel le še prvi dve leti po poroki. Tuštanj je po očetovi smrti v letu 1693 prevzel njegov brat Ferdinand Albreht in upravljal gospostvo vse do svoje smrti v januarju 1712. Ferdinand Albreht je živel na Tuštanju, občasno se je mudil na Smuku in Turnu, slednji je bil po vsem videzu priljubljena *'poletna rezidenca'* Lichtenbergov. V letu 1704 je kupil dvor Semič od varuhov Žige, mladoletnega sina Jurija Žige pl Semeniča, ki je bil umrl v letu 1702. V letu 1710 je kupil še bližnjo pristavo in obe posesti združil v eno gospostvo Semič. Poročil se je s svakinjo Marijo Izabelo Gusič in umrl v Ljubljani 30. januarja 1712, dva dni po sestavitvi oporoke. Pokopali so ga v frančiškanski cerkvi v Ljubljani. Žena Marija Izabela je dobila svojo doto 13.000 goldinarjev in hišo v Nemški ulici pri mestnem špitalu v Ljubljani, univerzalni dedič Jošt Jakob je podedoval Tuštanj in Smuk s Turnom in Semičem, brata Jurij Gotfrid in Jurij Žiga sta dobila vsak po 1000 goldinarjev, sestri Ana Katarina Scherenburg in Zofija Konstanca Gusič po 400

goldinarjev, oba svaka, Scherenburg in Gusič, po 100 oziroma 500 goldinarjev.¹¹⁰

Po dogovoru med brati iz leta 1696 je Tuštanj podedoval brat Jošt Jakob, ki pa je že v novembru istega leta umrl. Nekaj dni pred smrtjo je 14. novembra 1712 sestavil oporoko, v kateri je izrazil željo, da bi počival v cerkvi sv. Lovrenca ob očetu Francu Bernardu, kar se mu je verjetno izpolnilo. Tuštanj je zapustil naslednjemu bratu Juriju Žigi, ki ga je kmalu predal nečaku Juriju Ludviku, ki je ravno v tem letu dopolnil dvajset let. Štiri leta starejši brat Jurija Ludvika, Franc Karel, je tedaj že služil kot vojak na evropskih bojiščih, leto dni starejši brat Jurij Žiga pa se je bil že posvetil duhovniškemu stanu. Tako je bil na vrsti Jurij Ludvik, ki se je v naslednjih letih zelo izkazal s pametnim in odgovornim vodenjem posesti.

Jurij Ludvik je torej posedoval Tuštanj že od leta 1712, po očetu Juriju Gotfridu je v letu 1720 podedoval še Semič in po bratu Volfu Danijelu v letu 1723 Črnomelj.¹¹¹ Poleg upravljanja posesti se je posvetil tudi javnemu življenju, postal je predsednik urada odbornikov, kar je bila dobro plačana služba, tako da si je zagotovil dodatne redne dohodke. Velike dohodke je še kako potreboval, saj je pričakoval, da se bo na Tuštanju kmalu razlegal otroški živžav. Dne 13. decembra 1716 so sestavili poročno pogodbo z leto dni mlajšo Marijo Ano Karloto Rasp, poroka je sledila 5. aprila 1717 v cerkvi sv. Petra v Ljubljani. Ne vemo, ali je Marija Ana hotela tekmovati s taščo Ano Felicito in svakinjama Marijo Elizabeto Engelschaus in Elizabeto Auersperg, vendar se je zakoncem s Tuštanja v samo sedemnajstih letih rodilo petnajst otrok!¹¹²

Otroci so se rodili v različnih krajih, če sodimo po lokacijah njihovega krsta. Morda so se tisti, ki so bili krščeni v Ljubljani, rodili na Tuštanju, pa so jih pripeljali tja po želji botrov samo na krst. Že 2. februarja 1718 je bil v ljubljanski stolnici krščen naslednik Karel Gotfrid. Naslednje leto v aprilu je bil na Snežniku rojen Jurij Žiga Karel, maja 1720 v Ljubljani Janez Nepomuk Karel, maja 1721 spet v Ljubljani Juda Tadej. Prva dva sinova, rojena na Tuštanju in krščena v moravški cerkvi, sta bila Tadej Rupert Karel v septembru 1722 in Jožef Nikolaj Ludvik Karel v avgustu 1723. Ko se je kot sedmi otrok na Tuštanju v oktobru 1724 rodila prva hči Marija Frančiška Mihaela Elizabeta, so bili trije bratje že pokopani, četrti je umrl dva tedna po njenem rojstvu. Tudi naslednji sin Franc Ksaver Orfej Karel, rojen v decembru 1725, je umrl že v januarju

¹¹⁰ ARS, AS 309, XXIX/L, Ferdinand Albreht Lichtenberg, št. 40.

¹¹¹ V letu 1721 sta se brata poravnala glede Koča vasi, Tuštanja in Semiča (ARS, AS 740, fasc. 6. V tem fasciklu se nahaja tudi oporoka Volfa Danijela z 18. 10. 1723).

¹¹² ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

¹⁰⁹ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg; ARS, AS 740, fasc. 6 (Oporoka).

1727. Od naslednjih sedem otrok, razen za eno hčerko, obstajajo le podatki o rojstvu, kar najverjetneje pomeni, da so kmalu umrli. Med temi so bile deklice Marija Jožefa Alojzija Antonija, rojena v marcu 1727, Marija Ana Karlota v januarju 1730 in Marija Maksimiljana Nepomucena v maju 1731, ter fantje Ignac Henrik Karel, rojen v februarju 1728, Jožef Hijacint Karel v marcu 1729 in Pavel Ludvik Karel v avgustu 1734. Preživela in razmeroma solidno starost 59 let je poleg sestre Marije Frančiške dočkala hči Marija Rozina Terezija, ki se je rodila oktobra 1732 na Snežniku. Marija Frančiška je doživela častitljivih 73 let.

Grofica Marija Ana je torej dočkala polnoletnost le štirih od svojih petnajstih otrok, vnukov pa ni dočkala. Umrla je v marcu 1748. Od sinov sta jo preživela naslednik Karel Gotfrid in drugi sin Jurij Žiga. Poročil se je le Karel Gotfrid. Mesec dni po ženini smrti je Jurij Ludvik 17. aprila 1748 napravil oporoko.

Jurij Ludvik je bil očitno dober gospodar. Sam je upravljal in nadzoroval vsa posestva, kar je razvidno iz oporoke, priložene zapuščinskem inventarju, sestavljenem po njegovi smrti v letu 1757. Na podlagi njegovega testamenta komisiji ni bilo težko oceniti nepremičnin in opreme. Grad Tuštanj s posestvom, popisano 5. avgusta 1757, je bil ocenjen na 20.000 goldinarjev, z vso grajsko opremo pa 22.550 goldinarjev in 5 ½. V inventarju je naštetih in na 193,17 goldinarjev ocenjenih tudi vseh 16 vasi, ki so spadale k posestvu, med njimi Vrhpolje, Zgornji Tuštanj, Roje, Za hribom, Ribče, Na vrhu, Trojanski

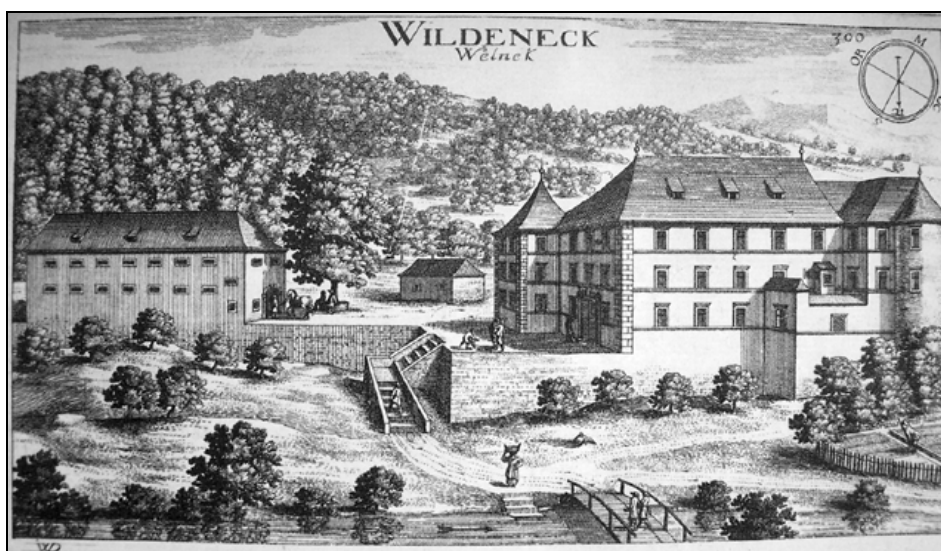
hrib, Limbarska gora, Spodnji Tuštanj, Moravče itd.

V inventarju je bil Črnomelj ocenjen na 16.150, 37 goldinarjev, 16 pripadajočih vasi pa na 144,50 goldinarjev. Posestvo Semič je bilo ocenjeno na 12.000 goldinarjev, štiri pripadajoče vasi pa na 64,16 goldinarjev. Jurij Ludvik je imel tudi hišo na Starem trgu v Ljubljani, ki je bila navedena kot *'hiša grofa Blagaja'* in jo je bil kupil od baronice Schmidhofen.¹¹³

Karel Gotfrid, najstarejši sin Jurija Ludvika, se je za tiste čase poročil razmeroma pozno, bil je star že 36 let. Baronica Felicita Neuhaus je postala 28. januarja 1754 nova gospodarica na Tuštanju.

Feliciti in Karlu Gotfridu so se v prvih petih letih zakona rodili štiri otroci. V marcu 1755 je bila rojena njuna prva hči Marija Jožefa Katarina Notburga, v aprilu 1756 pa sin Franc Ksaver Nepomuk. Drugi sin Marija Feliks Ludvik je bil rojen že po smrti deda Jurija Ludvika v avgustu 1758, hči Marija Antonija Ivana Nepomucena Fererija se je rodila v juniju 1760. Vsi štiri otroci so bili krščeni v ljubljanski stolnici.

V letu 1756 sta tuštanska grofica Felicita in njena mlajša sestra Cecilija, pravkar poročena grofica Blagaj, po očetu Vidu Jožefu baronu Neuhausu podedovali gospostvi Strane pri Vremah na Primorskem z deset in enajst dvanajstinama kmetije, ter Premrov pri Vipavi s šestnajst kmetijami. Oba soproga, Karel Gotfrid in Janez Nepomuk Ursini grof Blagaj, sta gospostvo Strane, seveda v imenu svojih žena, takoj dala v zakup Jakobu Fancoju za

Grad Belnek pri Moravčah (Valvasor, *Die Ehre*, XI).

¹¹³ ARS, AS 309, XXIX/L, Jurij Ludvik, št. 67 (I–IV).

šest let za letno zakupnino 500 goldinarjev. To pa gospema ni bilo všeč in sta že naslednje leto gospodstvu za 32.000 goldinarjev prodali Petru Antonu pl. Abramsbergu, poštnemu mojstru v Vipavi, in Andreju Premruju.¹¹⁴ Zanimivo bi bilo vedeti, kako sta sestri to malo bogastvo naložili, če sta ga sploh kam. Cecilijin soprog je bil lastnik enega najlepših gradov na Kranjskem, Boštanja pri Žalni in dovolj bogat, da ženinega denarja ni potreboval, a tudi Karel Gotfrid na Tuštanju se ni mogel pritoževati, da mu česa primanjkuje.

V letu 1757 je umrl Jurij Ludvik in Karel Gotfrid je podedoval Tuštanj, Črnomelj in Semič. V februarju 1763 je na dražbi za 17.220 goldinarjev kupil gospostvo Belnek, ki je bilo na njegovo ime prepisano v maju 1770.¹¹⁵

Prebivalci gradu Tuštanj so bili bogati in ugledni, vendar tudi prijazni in gostoljubni. Sorodnikom, ki so bili v stiski, niso nikoli odrekli pomoči. Dokaz za to je tudi ohranjeni prepis vpisa v poročno knjigo z dne 20. januarja 1774. Poroka se je opravila v moravški cerkvi, morda pa tudi v lepi grajski kapeli. Zenin je bil Leopold Žiga pl. Wiederkehr, osemindesetletni vdovec iz Male Loke pri Trebnjem, nevesta je bila plemenita gospodična, sedemindvajsetletna baronesa Jožefa Rauber. Priči sta bila presvetla grofa Lichtenberga, Karel (Gotfrid) in leto dni mlajši brat (Jurij) Žiga. Običaj je, da se nevesta poroči s svojega doma, za Jožefo, hčer pokojne grofice Jožefe Frančiške Margarete Lichtenberg in pokojnega barona Karla Bernarda Rauberja pa je bil Tuštanj drugi dom. Oče Karel Bernard je bil dedič Kravjeka, vendar je bil v letu 1754, ko je bila najmlajša hči Jožefa stara sedem let, tako zadolžen, da je prišlo posestvo z gradom pod sekvester in je bilo prodano.¹¹⁶ Odtlej so Karlu Bernardu stalno sledili upniki. Nikjer več ni bil vpisan kot lastnik posesti in po zadnjem pozivu na sodišče v letu 1756 o njem ni več podatkov. Verjetno je v tem času umrl in vdovi so priskočili na pomoč sorodniki s Tuštanja, najprej bratranec Jurij Ludvik, po njegovi smrti v letu 1757 pa 'mali' nečak Karel Gotfrid. Zanimivo je, da se je za pomoč raje obrnila na tuštanjске sorodnike kot pa na lastnega brata, čuđaškega Franca Karla iz Soteske.

Jožefa Frančiška je s svojo doto, kolikor ni bila že porabljena, ter s pomočjo Karla Gotfrida, v letu 1762 od kamniškega meščana Sebastijana Zieglerja kupila skromno hišo v Kamniku.¹¹⁷ Od leta 1754 je tudi sama nakazovala denarno rento najstarejšemu sinu Žigi, ki je bil menih v Kostanjevici. Dne 30. junija 1766 je Jožefa Frančiška napravila oporoko in

določila za varuha najmlajše hčere Jožefe Karla Gotfrida s Tuštanja, starejša otroka Bernard in Marija Ana sta bila že polnoletna. Mati je umrla v letu 1768. Nekaj let zatem je Karel Gotfrid osirotelima nečakinjama poiskal ženina. Jožefa se je na Tuštanju poročila z Widerkehrjem, Marija Ana pa z bratranecem v drugem kolenu, Antonom Žigo Lazari-nijem.¹¹⁸ Skupni pradedek Marije Ane in Antona je bil Franc Bernard, saj je bil Anton Žiga sin njegove vnukinje Katarine Elizabete. Po smrti Antona Žige se je Marija Ana poročila s svakom Avguštinom Widerkehrjem.¹¹⁹ Brat Bernard se je poročil v ljubljanski stolnici z baronico Pittoni, leto dni za sestro. Bil je star že triinštiridest let, vendar se zaradi gmotnih razmer ni mogel poročiti prej, očitno pa mu je služba nadzornika savskih mostov navrgla dovolj sredstev, da je v letu 1779 kupil od bodočega sorodnika Jožefa Janežiča grad v Mengšu.¹²⁰

Karel Gotfrid se je pri petinšestdesetih letih naveličal gospodarjenja in je sinu Francu Ksaverju 11. aprila 1783 izročil Tuštanj ter 11. avgusta 1783 gospostvi Črnomelj in Semič. V tem letu mu je izročil tudi gospostvo Belnek in se preselil v Ljubljano, v hišo na Starem trgu. Morda je upal, da se bo sin končno oženil in poskrbel za nasledstvo, če bo postal samostojen gospodar. Ampak Francu Ksaverju se ni nikamor mudilo. Živel je 'stanu primerno' in užival v samskem življenju. Malo je hotel tudi gospodariti in je v letu 1785 za 12.000 goldinarjev od Jožefa pl. Segalla kupil gospostvo Moravče.¹²¹ Končno je popustil prigovarjanju in se pri devetinšestdesetih letih v juliju 1789 končno oženil. Tuštanj je dobil novo gospodarico, ki po dolgem času ni bila ne baronica niti grofica, ampak preprosto plemenita gospodična Frančiška Frey-dank.¹²²

Na Tuštanju sta bili rojeni že dve hčeri, Felicita Beatrika v aprilu 1790 in Marija Notburga v septembru 1791, ki je v septembru 1792 že umrla, ko je v Ljubljani v fari sv. Jakoba aprila 1793 umrl ded Karel Gotfrid.¹²³ Podatkov o datumu smrti žene Felicite ni, morda je umrla na Tuštanju že pred njegovo selitvijo v Ljubljano.

Tretja hči Franca Ksaverja in Frančiške, Marija Ksaverija, je bila krščena pri sv. Jakobu v Ljubljani v septembru 1796, prav tako v marcu 1798 četrta hči, Zofija Marija.¹²⁴ O njej ni drugih podatkov.

¹¹⁸ ARS, AS 740, fasc.6.

¹¹⁹ ARS, AS 1075, Rauberji s Kravjeka.

¹²⁰ Smole, *Graščine*, str. 291, glej: Adoptivna linija Lichtenberg-Janežič.

¹²¹ Smole, *Graščine*, str. 303.

¹²² ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

¹²³ Schiviz, *Krain*, str. 348, 227.

¹²⁴ Prav tam, str. 348.

¹¹⁴ Smole, *Graščine*, str. 463, 389.

¹¹⁵ Prav tam, str. 79.

¹¹⁶ Prav tam, str. 240.

¹¹⁷ ARS, AS 730, fasc. 85, Plemiške rodbine, Rauber.

Medtem se je dogajalo marsikaj. Franc Ksaver ni bil dorasel razmeram v tem obdobju, prva okupacija Francozov je bila sicer že mimo, a posledice razkošnega življenja rodbine v 18. stoletju so bile tu. Treba je bilo začeti prodajati posestva, da se je ohranil uveljavljeni življenjski stil in začarani krog se je zaprl. Veleposestev, ki so bila osnova plemiškega preživetja in vir dohodkov, ni bilo več, in kdor se s kupnino ni lotil 'meščanskih' poslov, je nezadržno propadel. Ko se je v januarju 1800 rodila peta hči, Primitiva Marija Alojzija Karolina, in je bila krščena v ljubljanski stolnici, njen oče ni bil več lastnik Belneka, Črnomlja in Semiča. Vsa tri gospostva je prodal v letu 1799, Belnek 19. februarja za 42.000 goldinarjev Ignacu Baragi, Črnomelj 3. marca za 38.000 goldinarjev Francu Ksaverju Piberniku in Semič 3. maja za 44.000 Antonu Steyrerju.¹²⁵

Šesta in zadnja hči Marija Klementina Viljemina Franciška se je rodila v letu 1801 v Ljubljani. V tem času je družina živela v hiši v Ljubljani, kajti tudi gospostvo Tuštanj je bilo zanjo izgubljeno. Franc Ksaver ga je bil 7. marca 1800 prodal Ignacu Scariji, dotlej zakupniku gospostva v Vipavi.¹²⁶ Scarija je od Franca Ksaverja kupil tudi gospostvo Moravče.¹²⁷

Družina se je preselila v Gradec, kjer je Franc Ksaver, zadnji moški član grofovske veje s Tuštanja, umrl v letu 1810. Žena Franciška ga je preživela za 21 let in je umrla 21. maja 1831. Tri preživele hčerke so se poročile v Gradcu in priimka Lichtenbergov s Tuštanja dejansko ni bilo več.¹²⁸

Starejša linija Jurija Gotfrida – veja Snežnik

Veja Lichtenbergov na Snežniku je trajala le dobri stoletje dlje kot tuštanska. Ustanovitelj veje Snežnik je bil najstarejši sin Jurija Gotfrida, Volf Danijel-Danilo, ki je bil rojen na Ortneku 23. decembra 1686 in se je 26. junija 1714 na Belneku poročil z baronico Ano Katarino Valvasor. Očeta je preživel le za tri leta, 18. oktobra 1723 je napravil oporoko in umrl teden dni kasneje. Pokopan je v družinski grobnici v cerkvi sv. Jurija v Starem trgu. Zapustil je sedem mladoletnih otrok, od katerih je še eden umrl mesec dni za njim, dva sta bila umrla še za njegovega življenja. Od hčera se je poročila le ena, in sicer Marija Jožefa Konstanca z grofom Jožefom Andrejem Orzonom, posest in nadaljevanje rodu pa je prevzel edini preostali dedič Jožef Ignac Ksaver Gotfrid.

Jožef Ignac Ksaver Gotfrid (1715–1782) se je 9. julija 1747 se je v Ljubljani poročil s sestrično v drugem kolenu, grofico Barbaro Lichtenberg iz soteske veje. Barbara (1730–1807) je bila po značaju podobna moževi babici Mariji Elizabeti, po številu

otrok pa jo je prekosila. Rodila je sedemnajst otrok. Od sedmih hčera so tri umrle v otroških letih, štiri so se poročile, od desetih sinov so kar štirje umrli v mladosti, pet jih je izbralo vojaški poklic, kjer so dosegli visok položaj, ampak za nadaljevanje rodu je spet ostal le en sin, Alojz Karel Jožef Ignac.

Tudi na snežniških posestvih se je pokazalo, da so se lastniki, ki so pripadali visokemu plemstvu, obnašali 'stanu primerno' in so prepuščali gospodarjenje raznim oskrbnikom, ki so bogateli na njihov račun in izžemali podložnike.

Alojz Karel Jožef Ignac (1748–1801), ki je bil kresijski adjunkt na Dolenjskem, je prevzel dedščino v letu 1782 in se v tem letu tudi poročil z devetnajstletno grofico Cecilijo Gallenberg. Imela sta dvanajst otrok, ki so bili ob njuni prezgodnji smrti v letu 1801 še vsi mladoletni. Polnoletnost je dočakalo sedem sinov, Volf, Žiga, Nikolaj, Rihard, Maksimiljan, Filip in Karel ter hčerka Alojzija. Vsi so bili solastniki propadajočega posestva.

Polega 'stanu primernega' življenja in goljufanja s strani oskrbnikov, ki se je na Kranjskem pričelo že v 17. stoletju, so konec 18. stoletja prišli še Francozi in naložili veleposestnikom visoke davke. Po odhodu Francozov ni bilo nič bolje, gospodarji Snežnika so morali državi obvezno odstopati gozdove, da je iz njih izvažala les za železarne v Čabru, država pa je več let zamujala s plačilom. Lichtenbergi se v vsem tem času niso zavedali, kakšno bogastvo imajo v gozdovih in niso imeli zaposlenega niti enega gozdarskega strokovnjaka. Vedno bolj so se zadolževali in v letu 1816 je bila opravljena prva sodna cenitev posestva. Posestvo je prišlo pod prisilno upravo. V letu 1820 so prodali posestvo Novo Babno polje lastniku čabarskega gospostva Matiji Jožefu Paraviću, v letu 1832 so morali razpisati loterijsko posojilo, vendar noben prihodek ni zadoščal za poravnano dolgov. V letu 1847 so obupali. Preživeli štirje bratje Volf, Žiga, Nikolaj, Filip in Maksimiljanova vdova Karolina, so posestvo za 400.000 goldinarjev prodali avstrijskemu merkantilnemu svetniku Žigi Karisu in ženi Mariji.

V dobrih šestdesetih letih po prodaji Snežnika je izumrla tudi ta veja Lichtenbergov. Moške potomce sta imela edino Maksimiljan, ki je bil rojen v letu 1795 na Snežniku in se je v letu 1832 poročil z baronico Karolino Lazarini iz Jablanice, ter Benjamin Žiga, rojen 1788 in se je v letu 1835 oženil z Magdaleno Dolenc.

Maksimiljan je imel malce posebno usodo. Baje je njegova mati Cecilija na smrtni postelji v letu 1801 prosila barona Jožefa Mordaxa iz gradu Impoljca, da bi šestletnega dečka posvojil. Baron Jožef ji je to obljubil in izpolnil obljubo. Tako je nastala adoptivna veja Lichtenberg-Mordax. Baron Jožef je umrl leto dni pred Maksimiljanovo poroko. Maksimiljan in Karolina sta imela šest otrok, od katerih sta odrasla le dva, drugi štirje so pokopani ob očetu.

¹²⁵ Smole, *Graščine*, str. 79, 126, 436.

¹²⁶ Lavrič, *Odsev*, str. 128; Smole, *Graščine*, str. 518.

¹²⁷ Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 118–119.

¹²⁸ ZAL, LJU 340, šk. XXII, geslo Lichtenberg.

Maksimiljan je umrl 14. decembra 1841 na Reki, žena Karolina pa 11. julija 1868 v Opatiji. Oba sta pokopana pri cerkvi sv. Jurija v Starem trgu. Maksimiljanov sin Artur Lichtenberg-Mordax je bil zadnji član snežniške veje Lichtenbergov. Umrl je 9. novembra 1916 na Dunaju brez moških potomcev.¹²⁹ Spomladi istega leta je, prav tako na Dunaju in brez potomcev, umrl Žiga, sin Benjamin Žige.

Starejša linija Jurija Gotfrida – veja Ortnek-Otenštajn/Koča vas

Najmlajši sin Jurija Gotfrida, Mark Ferdinand (1709–1776), je v letu 1720 po očetu podedoval Ortnek z Otenštajnom in posestvo z dvorcem Koča vas. Dne 29. junija 1730 se je na Turjaku poročil z grofico Elizabeto Auersperg (1710–1760). Imela sta trinajst otrok, šest sinov in sedem hčera, vendar so trije sinovi in tri hčere umrli v otroških letih, dve hčeri in trije sinovi so se posvetili cerkvi, le ena hči se je poročila in edini preostali sin je nadaljeval rod.

Mark Ferdinand, ki se je naslavljal kot *'državni grof pl. Lichtenberg, gospod na Tuštanju, Ortneku, Otenštajnu, Smuku in Turnu, lastnik gospodstva Ortnek'*,¹³⁰ je bil le posestnik, ki se je intenzivno ukvarjal z živinorejo, ribogojništvom in nizkim lovom ter si ni zagotavljal dodatnih dohodkov v javni službi. Verjetno so bili otroci primorani vstopiti v duhovniški stan, ker jim je ta zagotovil varno in udobno življenje. Mark Ferdinand je umrl 24. junija 1776 na Ortneku in nasledil ga je sin Ludvik Dizma.

Ludvik Dizma (1743–1808) je v letu 1669 od očeta dobil v zakup posetvo Koča vas in ga v letu 1775 kupil za 18.000 goldinarjev, kajti usihajočemu očetu je bila pot z Ortneka do tja prenaporna. Naslednje leto je Mark Ferdinand umrl in Ludvik Dizma je dobil celotno dediščino. Tudi on se je, prav tako kot oče, posvetil gospodarjenju na svojih posestvih.

Prva žena, grofica Marija Ana Auersperg, je po dveh letih zakona v letu 1777 za posledicami poroda umrla in v letu 1779 se je Ludvik Dizma v Ljubljani oženil z grofico Marijo Jeanette Petazzi ter si zagotovil potomstvo. V letu 1808 ga je v Ljubljani zadela kap in pokopali so ga v družinski grobnici grajske cerkvice sv. Jurija na Ortneku.

Od sedmih otrok Ludvika Dizme iz drugega zakona so štirje umrli v otroških letih, dve hčerki sta se poročili in spet je ostal za zagotovitev nadaljnjega rodu samo najmlajši sin Benjamin.

Vojna proti Francozom na prelomu 18. in 19. stoletja, ki je zaradi visokih davkov v denarju in blagu za vojsko občutno prizadela vse zemljiške

posestnike, je zaznamovala zadnja leta življenja Ludvika Dizme. Francozi, ki so v letu 1805 zasedli naše dežele, so vse neporočene fante prisilno novačili v vojsko in po ustnem izročilu se je edini dedič Ludvika Dizme, Benjamin Adelmo (1788–1839), prav zaradi izognitve vojski že pri osemnajstih letih oženil. V Zagrebu se je 8. januarja 1807 poročil s sestrično v drugem kolenu, grofico Antonijo Oršič, ki je v zakon prinesla posestvo in grad Ludbreg pri Krapini.¹³¹

Benjamin Adelmo ni bil dorasel razmeram, ki so zaznamovale francosko okupacijo, saj so Francozi brez usmiljenja in celo z zapiranjem talcev izterjevali ogromne davke. Tudi po odhodu Francozov se ni znašel in se je izgubil v številnih izgubljenih procesih, nazadnje je moral zaradi dolgov v letu 1820 prodati gosposčino Ortnek, ki jo je za 56.000 goldinarjev kupil dunajski trgovec Janez Kosler.¹³² Podobna usoda je grozila tudi Koča vasi, vendar je posest za sina rešila njegova žena Antonija, ki jo je dala v letu 1823 sodno oceniti in jo nato kupila na dražbi. V istem letu se je sodno ločila od moža in se vrnila na svoje posestvo Ludbreg, kjer je v letu 1839 umrla, posest pa zapustila hčerki Mariji Ludoviki, poročeni pl. Kiepach. Benjamin je v letu 1824 dal posestvo Koča vas v zastavo Francu Verbiču in se preselil v Novo mesto, kjer je dobil skromno službo pri sodišču. Tudi on je umrl v letu 1839.

Sin Janez Nepomuk Benedikt (1808–1863) se v letu 1841 v Trstu oženil z Viljemino Strobel pl. Ankerwald (1822–1888). Posestvo Koča vas je pustil v zakupu in vstopil v vojaško službo. Z ženo in tremi otroki je živel na Češkem, kjer je v letu 1863 nenadoma umrl. Vrnitev na posestvo Koča vas, ki se je bilo do tega časa omejilo le na dvorec in nekaj zemlje okrog, je bilo za vdovo in otroke edina rešitev. Z neverjetno energijo je vdova Viljemina obnovila dvorec in gospodarska poslopja. Po smrti svaka Nestorja Kiepacha je družina dobila nazaj tudi posestvo Ludbreg.

Viljeminin sin Karel Emanuel Franc (1843–1910) je bil zadnji moški potomec te veje grofovske rodbine Lichtenberg. Po materini smrti sta s sestro Viljemino podedovala vsak pol imetja. Karel Emanuel je svoj delež Ludbrega prodal tamkajšnjemu sosedu grofu Kulmerju, svojo polovico Koča vasi pa sestri ter ostal na Dunaju, kjer se je bil v letu 1879 oženil z Marie Bornschlögl. Umrl je brez potomcev 22. maja 1910. Pokopan je v grobnici Lichtenbergov v dunajskem okraju Mauer, prav tako žena Marie, ki je umrla 1914.¹³³

¹³¹ ARS, AS 744, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 25.

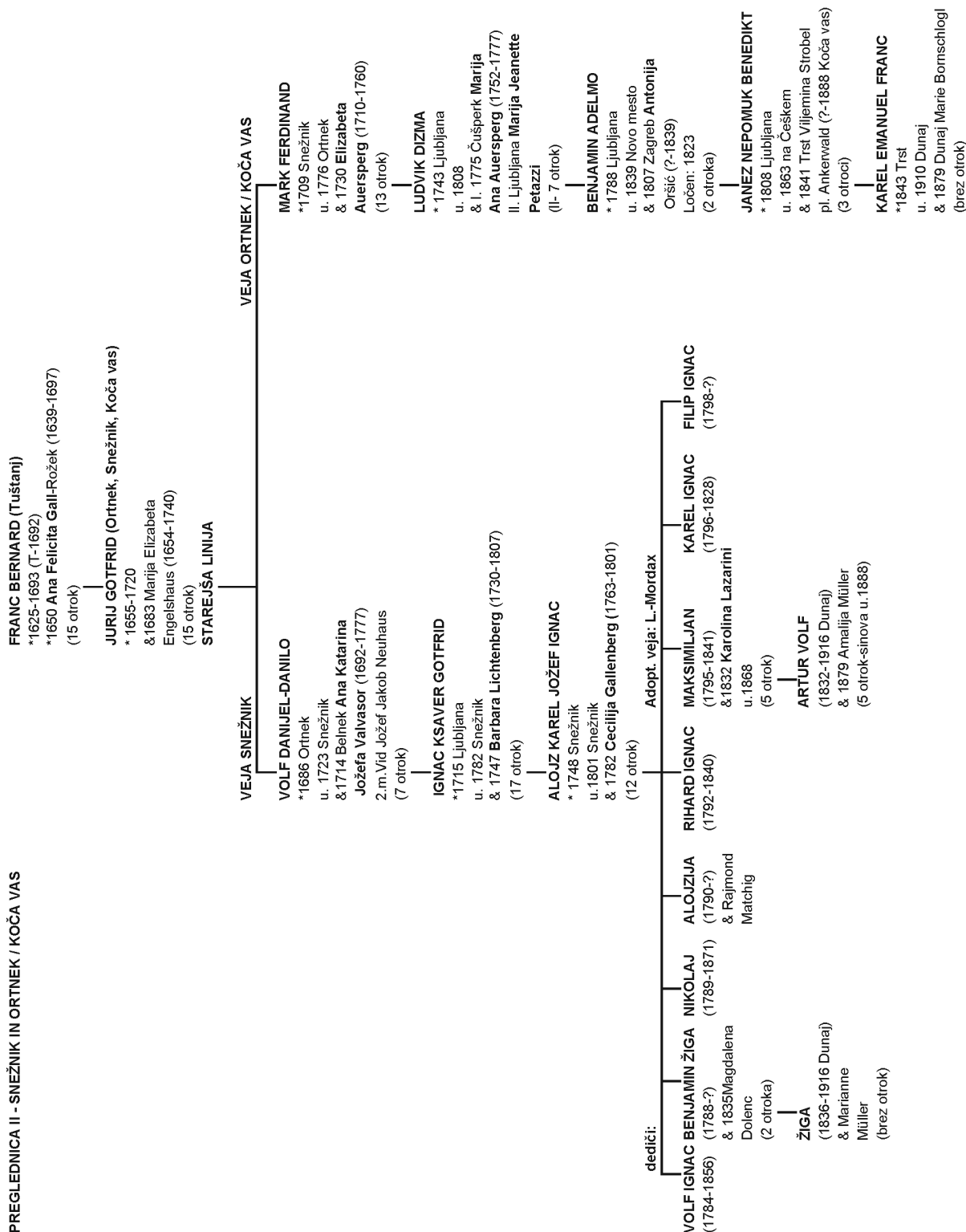
¹³² Smole, *Graščine*, str. 335.

¹³³ ARS, AS 744, fasc. XII, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 31–32.

¹²⁹ Preinfalk, Lichtenbergi, str. 71.

¹³⁰ ARS, AS 764, fasc. 15 (Familiaria).

PREGLEDNICA II - SNEŽNIK IN ORTNEK / KOČA VAS

Mlajša linija Jurija Žige

Predzadnji sin Franca Bernarda, Jurij Žiga (1669–1744), je bil ustanovitelj mlajše grofovske linije, katere glavna veja je bila Smuk, od katere se je po njegovih potomcih ločila, sicer kratkotrajna, veja Soteska.

Jurij Žiga se je 16. januarja 1697 oženil z grofico Ano Ursini Blagaj (1680–1720). Zakonca sta imela sedem otrok, dva sinova in pet hčera. Sin Karel Franc Ksaver je bil naslednik, hči Jožefa Franciška Margareta (1707–1768) se je v letu 1728 poročila z zapravljivim baronom Karlom Bernardom Ravbarjem s Kravjeka in se po njegovi smrti zatekla po pomoč k sorodnikom na Tuštanju. Drugi otroci so umrli v otroških letih. Drugič se je Jurij Žiga poročil z grofico Marijo Terezijo Barbo-Waxenstein (1675–1742). V tem zakonu ni bilo potomcev.

Jurij Žiga je bil po smrti očeta Franca Bernarda v letu 1693 podedoval gospodstvo Smuk s pripadajočim posestvom Turn. V letu 1733 je od grofa Sigfrida Baltazarja Gallenberga kupil gospodstvo Rožek pri Dolenjskih Toplicah, v letu 1738 je od Barbare Schmidhoffen kupil hišo na Starem trgu v Ljubljani,¹³⁴ v letu 1742 je kupil gospodstvo Praproče pri Grosupljem. Bil je že prileten in obe gospodstvi je kupil v imenu sina Karla Franca, ki je že imel družino in ju je takoj prejel v last in upravljanje.¹³⁵

Ohranjeno je dolžno pismo s 1. maja 1729, za 100.000 goldinarjev, ki jih je Jurij Žiga posodil deželni Kranjski.¹³⁶ Jurij Žiga sestavljal oporoko od 1740 do 1744 in v njej uredil fidejkomis s posestvi Smuk, Turn, Soteska, Rožek in Praproče.¹³⁷ Umrli je v letu 1744.

Mlajša linija Jurija Žige – veja Smuk

Smuk je edina veja grofov Lichtenbergov, katere moški potomci danes še obstajajo, čeprav so se razselili po vsem svetu.

Edini preživeli sin Jurija Žige, Karel Franc Ksaver oziroma pogosteje naveden kot Franc Karel (1702–1775), je v letu 1743 od bodočega zeta Volfa Nikolaja Auersperga kupil Sotesko, enega najlepših in največjih dvorcev na Kranjskem. Po očetovi smrti v letu 1744 je postal dedič Smuka, Turna, Rožeka pri Dolenjskih Toplicah in Praproč. V letu 1770 je od Avgušтина Raspa za 14.000 goldinarjev in 50 dukatov ključarine kupil posestvo Podsmreka pri Višnji gori.¹³⁸

V letu 1726 se je Franc Karel oženil z grofico Jožefo Felicito Thurn-Valsassina.¹³⁹ V 18 letih zakona sta imela petnajst otrok, devet fantov in šest deklet. Tri dekleta so se poročila, druga niso prerasla otroških let. Od fantov so odrasli Volf Žiga (1727–1797), ki je bil ustanovitelj veje Soteska, Adam Sigfrid Kajetan (1732–1799), ki je nadaljeval smuško vejo in Kajetan (1739–1801), ki je bil v vojaški službi in je postal en najbolj pogumnih in uspešnih cesarskih generalov v bojih proti Turkom.¹⁴⁰

Franc Karel je gospodstvo Rožek pri Dolenjskih Toplicah v letu 1755 izročil sinu Volfu Žigi.¹⁴¹ Dne 4. septembra 1774 je napravil oporoko in določil sina Sigfrida za dediča gospodstev Podsmreka in Praproče z vključenim kameralnim uradom Podgorica v vrednosti 33.861 goldinarjev.¹⁴² Malo pred smrtjo v letu 1775 je gospodstvo Smuk in Turn izročil najstarejšemu sinu Volfu Žigi iz Soteske. Po smrti Volfa Žige so se dediči v juliju 1797 sporazumeli o delitvi premoženja. Sigfrid, mlajši brat Volfa Žige, je bil glavni dedič in je prejel Smuk in Turn, ki je bil ocenjen na 45.974 goldinarjev, ter obveznice v vrednosti 10.033 goldinarjev.¹⁴³

Adam Sigfrid Kajetan, na kratko znan kot Sigfrid, je bil trikrat poročen. V prvem zakonu z baronico Marijo Terezijo Dietrich (1740–1765) je imel pet otrok, v drugem zakonu z baronico Alojzijo Schweiger-Lerchenfeld (1746–1779) se je rodilo 11 otrok in v tretjem zakonu z Ernestino Schneiderer (1762–1845) se jih je rodilo še pet. Skupaj je bilo v tej družini rojenih 21 otrok, od tega 12 fantov in 9 deklet, kar je bil svojevrsten rekord tudi za tiste čase. Polnoletnost jih je dočakalo le pet, sin Janez Nepomuk iz prvega zakona, hči Jožefa iz drugega zakona ter sin Edvard in hčeri Ernestina in Klementina iz tretjega zakona.

Sigfrid je v maju 1793 prodal Smuk sinu Janezu Nepomuku za 46.000 goldinarjev. Umrli je v letu 1799.

Janez Nepomuk (1764–1832) se je v letu 1794 oženil z Agnezo pl. Zdéncsay, s katero sta imela sedem otrok, Franca Karla, Emanuela, Albertino, Hiacinto, Franca Sigfrida, Ivano in Amalijo. Umrli v letu 1832 in v letu 1846 so njegovi dediči gospodstvo Smuk in Turn za 70.225 goldinarjev prodali upokojenemu deželnemu svetniku Martinu Kuraltu.¹⁴⁴

¹³⁴ ARS, AS 1063, listina 1738 II 25, Ljubljana.

¹³⁵ Smole, *Graščine*, str. 382, 426.

¹³⁶ ARS, AS 2, zadolžnica 1729 V 1.

¹³⁷ ARS, AS 740, fasc.6 (Familiaria), fidejkomisni spisi Jurija Žige.

¹³⁸ Smole, *Graščine*, str. 364.

¹³⁹ ARS, AS 740, fasc.6 (izvleček ženitnega pisma).

¹⁴⁰ Wurzbach, *Biographisches Lexikon XV*, str. 105–106.

¹⁴¹ Smole, *Graščine*, str. 426.

¹⁴² Prav tam, str. 382.

¹⁴³ Prav tam, str. 448.

¹⁴⁴ Prav tam.

Graščina Praproče pri Grosupljem (Valvasor, Die Ehre, XI, foto: Mirko Kunič).

Dediči Praproč in Podsmreke po Sigfridovi smrti so bili njegova vdova Ernestina, hčeri Ernestina in Klementina ter sin Edvard, ki so si v letu 1817 razdelili dediščino. Do leta 1832 je Edvard izplačal mater in sestre ter postal edini lastnik obeh gospostev. Po njegovi smrti je v letu 1841 gospostvi podedovala nečakinja Albertina, hči Janeza Nepomuka, in ju v letu 1847 prodala bratu Francu Sigfridu in njegovi ženi Nini, rojeni grofici Auersperg.

Po moževi smrti v letu 1876 je Nina postala lastnica tudi druge polovice gospostev Podsmreka in Praproče. Podsmreko je v letu 1883 prodala ljubljanskemu trgovcu Fortuni, gospostvo Praproče pa je bilo prodano na dražbi v februarju 1886, mesec dni po njeni smrti.¹⁴⁵

Tako so do leta 1886 Lichtenbergi ostali brez svojih najlepših gradov in posestev. Potomci Viktorja (1837–1915) in Emanuela (1851–1903), sinov Franca Sigfrida in Nine, živijo še danes, vendar so se počasi porazgubili po Sloveniji in se izselili v tujino. Živeli so v Ljubljani, Novem mestu in še kje. Danes živijo potomci te veje tudi v Avstriji, Italiji in na kontinentih izven Evrope.

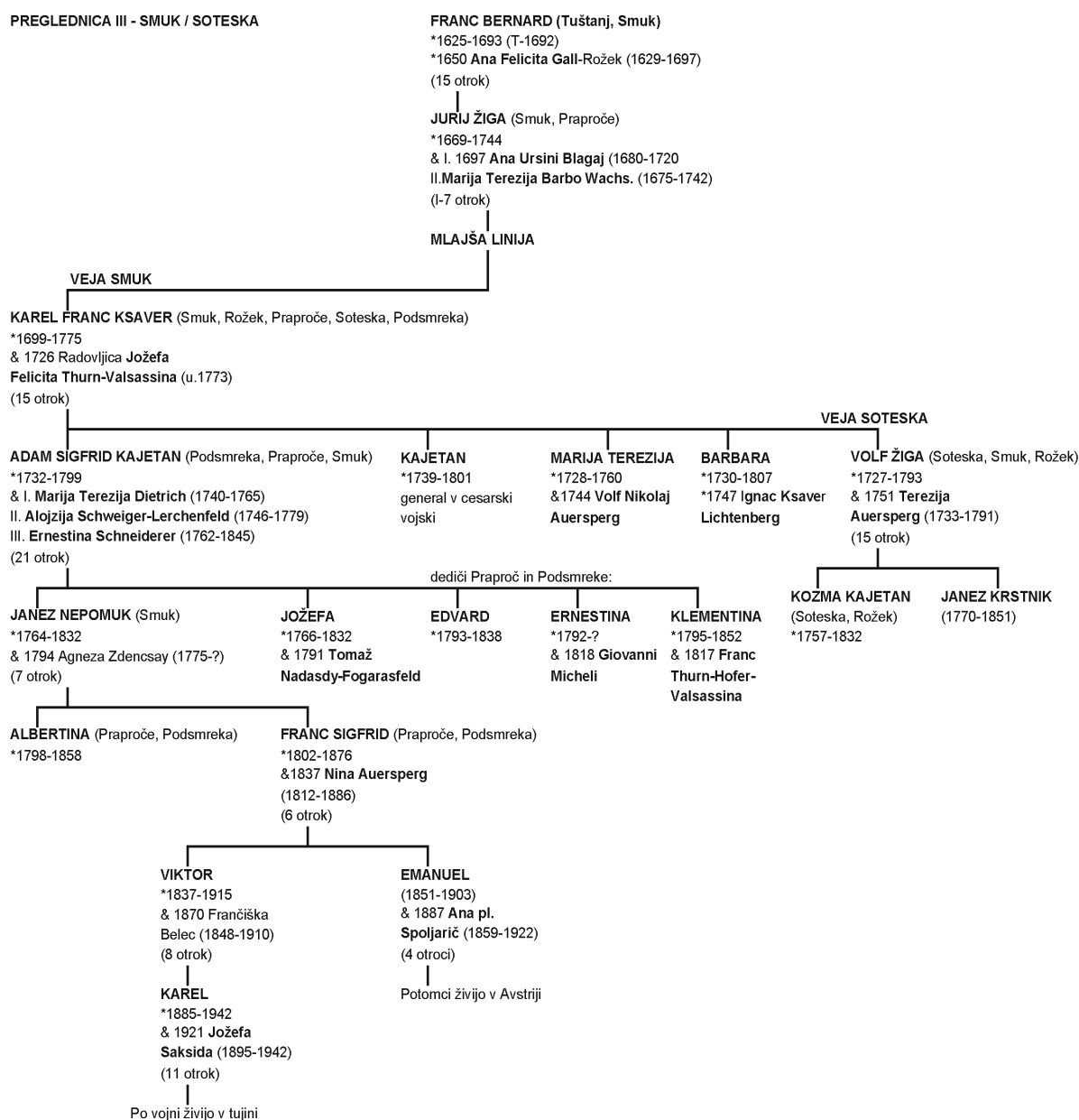
Zadnje, na slovenskem ozemlju živeče Lichtenberge iz veje Smuk, je v letu 1942 doletela neverjetno kruta usoda. Družina Viktorjevega sina Karla in Jožefe, rojene Saksida, je z osmimi otroki živela v Krajini (ob Ljubljani) pri Bevkah na Ljubljanskem

Spominska plošča Lichtenbergov v Bevkah pri Vrhniki (foto: Barbara Žabota).

¹⁴⁵ Prav tam, str. 364, 382.

PREGLEDNICA III - SMUK / SOTESKA

barju. Bili so oskrbniki posesti sina pisatelja Ivana Tavčarja, kamor so se preselili iz Jezera pri Podpeči, kjer so bili živeli na posestvu grofa Auersperga, Karlovega bratranca. V noči od 4. na 5. december 1941 so partizani v akciji miniranja preserskega mostu prisilili Karlova sinova Marjana in Herberta, da sta jih s svojim čolnom peljala po Ljubljani. Italijani so ju po novem letu aretirali, kasneje sta bila odpeljana v Nemčijo v zapor. Italijani so zaradi miniranega preserskega mostu v marcu 1942 v Gramozni jami v Ljubljani ustrelili 16 talcev, partizani pa so se znesli nad družino Lichtenberg. Ustrelili so očeta, mater in starejši dve hčerki, Ido in Petronelo. Preživele štiri sestre, Vanda, Jožica, Nada in Vera,

so našle zavetje pri družini maminega brata Franca in materini sestri Viktoriji v Gorici. Po vojni sta se iz zavora vrnila brata Marjan in Herbert ter ostala v Italiji. Nada in Vera sta se poročili in z družinama odpotovali v Avstralijo. Lichtenbergi niso imeli italijanskega državljanstva in v letu 1955, ko je bilo ukinjeno Svobodno tržaško ozemlje ter Gorica priključena k Italiji, se je tudi Marjan odselil v Avstralijo. Jožica se je z možem izselila v Peru, Herbert je odšel v Argentino. Vanda se je poročila z italijanskim državljanom, dobila državljanstvo ter ostala v Italiji.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Žajdela, Pobjod družine, str. 160–162.

Mlajša linija Jurija Žige – veja Soteska

Karel Franc je v letu 1755 Sotesko in Rožek pri Dolenjskih Toplicah izročil sinu Volfu Žigi (1727–1793), kranjskemu deželnemu odborniku, ki je bil od leta 1751 poročen z grofico Terezijo Auersperg (1733–1791) in je imel številno družino. Imela sta 15 otrok, 10 fantov in 5 deklet. Polnoletnost sta dočakali dve dekleti in štirje fantje. Hči Tekla (1755–1842) se je edina poročila, postala je grofica Gallenberg, s sinom Janezom Krstnikom (1770–1851) je veja Soteska ugasnila. V tem letu pa Lichtenbergi že zdavnaj niso imeli tega lepega posestva. Najstarejši preživeli sin Kozma Kajetan (1757–1832), ki je od očeta v letu 1791 prevzel Sotesko, jo je namreč že v letu 1793 prodal, hkrati z gospostvom Rožek, knezu Viljemu I. Auerspergu za 56.000 goldinarjev in 500 dukatov ključarine.¹⁴⁷

Adoptivna linija Lichtenberg-Janežič

Vrniti se moramo k Volfu Maksimiljanu, najmlajšemu sinu Jurija Schwab-Lichtenberga in njegove druge žene Julijane, ki je bil ob očetovi smrti na Tuštanju v letu 1585 še dojenček. Postal je ustanovitelj linije Schwabov 'z Griča', ki so v 18. stoletju po nekoliko čudni poti prišli do baronskega naslova.

Schwabi z Griča so imeli posesti na Dolenjskem in vprašanje je, ali so sploh imeli stike s svojimi sorodniki, ki so pripadali visokemu plemstvu.

Posestvo Grič pri Primskovem blizu Šmartnega pri Litiji je v začetku 17. stoletja Suzana Gall, hči Ludvika Galla pl. Gallensteina, prinesla Volfu Maksimiljanu v zakon. Na tem posestvu je mož postavil gradiček Grič. Po Suzanini smrti se je Volf Maksimiljan v letu 1641 oženil z Marijo Magdaleno Fabijanič.

Volf Maksimiljan je posestvo zapustil sinu Janezu Frideriku iz prvega zakona, ki v dveh zakonih, prvič z Marijo Sidonijo Magajna, drugič z Zofijo Danesa, ni imel potomcev in je umrl v letu 1687. Za njim je gradič s posestvom podedoval brat Janez Danijel. Moški rod se je nadaljeval z drugim sinom Janeza Danijela, Joštom Viljemom, ki je po bratu podedoval Grič in Selo pri Šmartnem. V zakonu z vdovo Marijo Margareto Zupančič se mu je v letu 1713 rodil sin Leopold Livij. Ta se je 6. januarja 1737 poročil z Marijo Margareto Janežič. Margareta je bila hči Ferdinanda Segalla in Suzane Semenič. V prvem zakonu je bila poročena z Janezom Antonom Janežičem, ki je bil v letu 1716 povišan v barona s predikatom pl. Adlersheim, vendar je že v letu 1730 umrl, star 65 let. Imela sta sina Jožefa Antona.

Marija Margareta je imela z Leopoldom Livijem še pet otrok, dve hčeri in tri sinove, od katerih je bil dedič sin Franc Ksaver, rojen v letu 1743.

Leopold Livij je podedoval Grič pri Primskovem in Selo pri Šmartnem, v letu 1769 pa je kot izvrševalec oporoke Cecilije Apfaltrer prišel do gospostva Črni potok. Prepustila mu ga je namreč Henrieta Apfaltrer za poravnavo svojih obveznosti, ker ni imela potrebne gotovine.¹⁴⁸

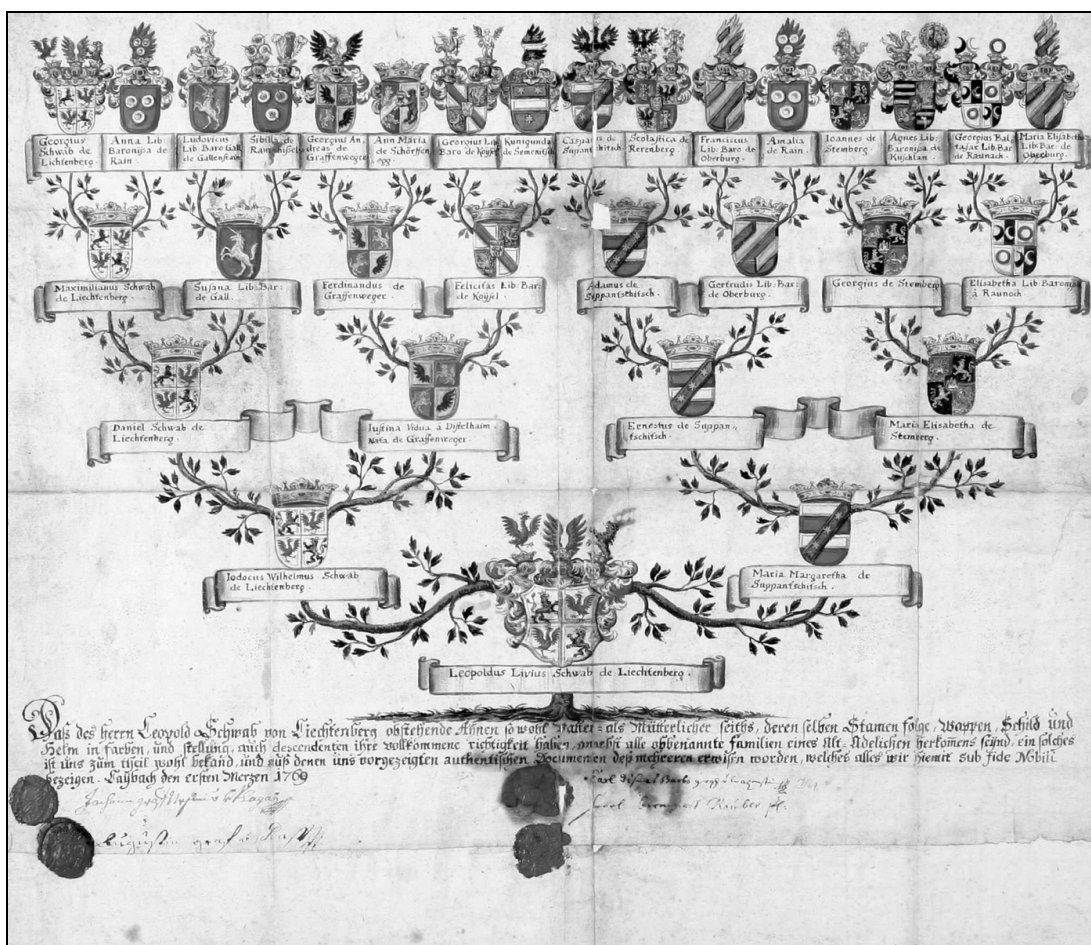
V letu 1769 je Leopold Livij ugotovil, da se med njegovimi dokumenti nahaja originalna baronska diploma Lichtenbergov iz leta 1660. Kako je prišla ta diploma v družinski arhiv Schwabov, ni znano. Leopold Livij je dal takoj sestaviti tako imenovani 'preizkus prednikov', to je rodovnik, ki je moral za nekaj rodov nazaj dokazati plemiško poreklo tako po očetovi kot po materini strani. Ker so bili drugi rodbinski dokumenti, ki bi dokazovali njegovo poreklo, baje izgubljeni, si je pomagal z domišljijo. Na vsak način je hotel dokazati, da tudi njemu pripada baronski naslov. V prošnji je zapisal, da izhaja neposredno od Janeza Jurija Lichtenberga, ki je v letu 1660 prejel baronski naslov, in trdil, da sta Jurij (njegov pravi prapraded) in Janez Jurij (njegov daljni 'mali' stric) ista oseba. Svojega pradedu Volfa Maksimiljana je v rodovniku napravil za sina Ane Rain, ki je bila plemkinja in 'preizkus prednikov' je bil tako neoporečen. Vsekakor je Leopold Livij svoj

Grb rodbine Lichtenberg-Janežič (ARS, AS 1071, št. 108).

¹⁴⁷ Smole, *Graščine*, str. 455.

¹⁴⁸ Smole, *Graščine*, str. 124; Stopar, *Grajske stavbe* 13, str. 35–36.

Malce prirejani 'preizkus prednikov' Leopolda Livija Schwab-Lichtenberga iz leta 1769 – njegova prababica ni bila plemkinja Ana Rain, ampak kubarica Julijana (ARS, AS 1075).

namen dosegel in se smel imenovati baron. To je koristilo tudi njegovemu sinu Francu Ksaverju, ki ga je Margaretin sin iz prvega zakona, Jožef Anton, rojen 1723, ki ni imel potomcev, v oporoki z dne 19. novembra 1777 določil za glavnega dediča s pogojem, da bodo on in njegovi potomci prevzeli rodbinsko ime in grb Janežičev. Grb Lichtenbergov iz njihove baronske diplome je postal srčni ščit v rodbinskem grbu Janežičev.¹⁴⁹

Mati Marija Margareta tega ni dočkala, umrla je že v letu 1756, Jožef Janežič je umrl v letu 1780, Leopold Livij pa v letu 1799.

Franc Ksaver se je v letu 1779 poročil z grofico Hiacinto Ursini Blagaj (1761–1842) in se preselil na grad Jablje pri Mengšu. Po polbratu je podedoval tudi gospostvo Medija pri Zagorju in ga v letu 1807 za 26.000 goldinarjev prodal Antonu pl. Pilbachu.¹⁵⁰ V letu 1799 je po očetu podedoval Črni

Potok, Grič pri Primskovem in Selo pri Šmartnem.

Med vsemi Lichtenbergi je Franc Ksaver dočkal največjo starost 89 let, umrl je 10. septembra 1832. Od štirih sinov ga je nasledil drugi sin Leopold I. (1781–1858), ki se je v letu 1819 prvič poročil z baronico Cecilijo Billichgraetz (1786–1836), vdovo po grofu Auerspergu, drugič pa v letu 1851, star 70 let, z 49 let mlajšo baronico Karolino Paumgarten (1830–1904).

Leopold je v letu 1846 za 28.000 goldinarjev prodal Grič pri Primskovem, Črni Potok in Selo pri Šmartnem dr. Karlu Wurzbachu¹⁵¹ in ostalo mu je le gospostvo Jablje.

Zadnji predstavnik baronske linije z Griča je bil edini Leopoldov sin, v letu 1854 rojeni Leopold II., ki se je v letu 1877 poročil z baronico Marijo Hipolito Apfalter (1856–1942). Leopold je umrl v Jabljah 14. marca 1916.

¹⁴⁹ ÖStA, AVFHKA, Adelsakt, Hofadelsakt von Lichtenberg, Leopold, 1770.

¹⁵⁰ Smole, *Graščine*, str. 286.

¹⁵¹ Prav tam, str. 171.

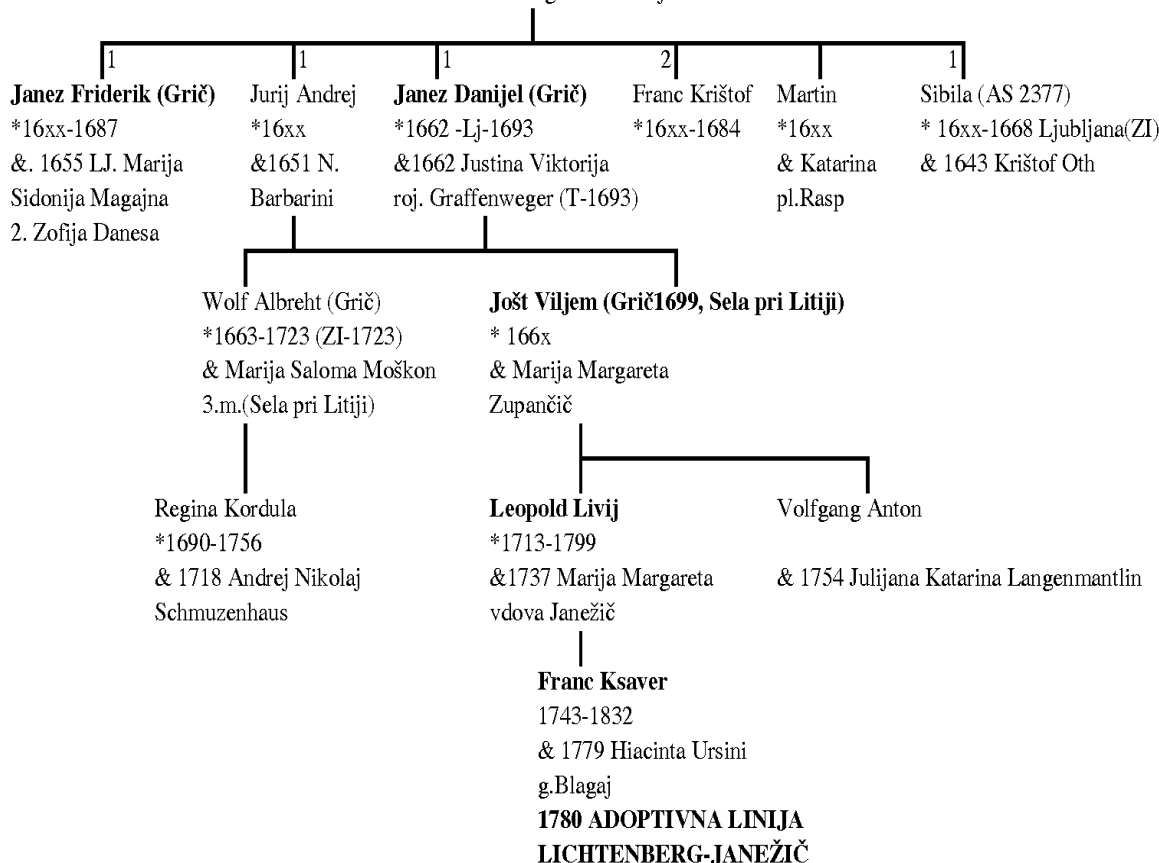
PREGLEDNICA IV - SCHWABI Z GRIČA

(Wolf) Maksimiljan

* 1584/5-ca 1650

& 1. Suzana Gall Gallenstein (Grič)

2. 1641 Magdalena Fabijanič

Neizbežnost propada nekdanj mogočne rodbine

V svojih najboljših časih se je Lichtenbergom rodilo tudi po 15, 17 in 21 otrok. Zanimivo je, da jih je do konca 17. stoletja dočakalo polnoletnost v sorazmerju več kot v 18. stoletju. Bolj se je njihov položaj v družbi zviševal, več tragedij se je dogajalo v otroških sobah in manj potomcev je bilo na razpolago za nadaljevanje rodu.

Dejstvo, da je postalo nadaljevanje rodu sredi 18. stoletja odvisno od enega samega potomca, kot na primer pri Juriju Ludviku na Tuštanju, pri Marku Ferdinandu na Ortneku in pri Juriju Žigi na Smuku, je pomenilo precejšnje tveganje in je že kazalo na začetek propada rodbine, kar se je pravzaprav skoraj hkrati pokazalo pri vseh njenih vejah. Vzroki za to so bili opazno velika umrljivost otrok, ki je bila posledica neugodnih higijenskih razmer in nezadostno razvite medicine, kar je pripeljalo do izumrtja velikega števila plemiških rodbin.

Vpliv na izumiranje rodbin so imele tudi zadeve, ki naj bi pripomogle k boljšemu predstavljanju ari-

stokracije v družbi, npr. pravo dedovanja, majorat, fidejkomis, kjer so bili prikrajšani mlajši člani rodbine, nato naraščajoče zanemarjanje pametnega gospodarjenja in neustrezen nadzor, ampak le uživanje dediščine, kar v prejšnjih stoletjih ni bila navada. Vse preveč so lastniki veleposestev prepuščali gospodarjenje pohlepni oskrbnikom, ki so na njihov račun stalno bogateli. Hkrati se je v katoliških deželah nenehno povečevalo število cerkvenih ustanov, ki so ponujale blišč, čast in vpliv v družbi. Vsaj po en član rodbine je moral pripadati cerkvi. Dostikrat je gospodarski polom začasno zaustavila poroka z bogato dedinjo, kot je bilo to v primeru tretjega sina Franca Bernarda, Karla Bernardina, ki je dedinjo dobil kar v obeh zakonih.

Tretji vzrok postopnega obubožanja visokega plemstva je bil ta, da se je po tridesetletni vojni pospešeno uvajala vladarjeva absolutistična oblast in zaradi centralizacije uprave so se davki neverjetno hitro povečevali; to je kasneje v 18. stoletju privedlo tudi do odvzema vse politične in finančne suverenosti deželnim stanovom (1742). Breme financi-

ranja odganjanja turške nevarnosti od Dunaja in Ogrske v 17. stoletju ter nasledstvene vojne v Španiji (1701–1714) ter nešteti darov dvoru je nosilo v glavnem plemstvo, zato je bilo življenje v skladu s stanom precej težavno. Mnogi mladi plemiški sinovi, ki niso videli prihodnosti doma, so se kot prostovoljci javljali v vojsko in umirali na bojiščih ali od raznih bolezni. Tako je samo Franc Bernard izgubil tri najstarejše sinove! Upravičeno je krožila krilatica: "Bil sem dobro situiran podeželski gospod, zdaj pa sem ubog grof!"¹⁵²

Agonija plemstva se je še pospešila ob koncu 18. stoletja, ko so Francozi z načeli svobode, enakosti in bratstva prizadeli najbolj plemiški stan. Visoki davki so uničevali posestva, po odhodu Francozov ni bilo nič bolje. Država si je vzela, kjer je le bilo možno, ne da bi dala ustrezno in pravočasno plačilo, kar je bilo tudi delno vzrok, poleg vsega drugega, za propad velikanskega snežniškega gospostva.

Devetnajsto stoletje je pomenilo nadaljnje propadanje plemstva in Lichtenbergi so se počasi umikali s scene. Za golo preživetje so prodajali posestva, ki so bila nekaj stoletij ponos rodbine. Prodaja Soteske v letu 1793 in konec veje Soteska v letu 1851, prodaja Tuštanja v letu 1800 in konec tuštanske veje v letu 1810, prodaja Ortneka v letu 1820 in konec veje Ortnek Koča vas v letu 1910, prodaja Smuka v letu 1846, prodaja Snežnika v letu 1847, prodaje Semiča, Belneka, Praproč, Podsmreke in tako naprej, vse to je privedlo do 20. stoletja do izselitve večine članov rodbine. Posledice prve in druge svetovne vojne so bile katastrofalne. V času prve sta ugasnili še veji Snežnik in Lichtenberg-Janežič, v drugi pa so preostali obubožani člani rodbine postali žrtve vojnega terorja.

Danes so zadnji potomci nekdanji tako ugledne in bogate rodbine Lichtenbergov razseljeni po vsem svetu in se ne zavedajo več, da so bile slovenske dežele devetsto let njihova prava domovina.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 2 – Deželni stanovi za Kranjsko

AS 309 – Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani

AS 730 – Gospostvo Dol

AS 740 – Gospostvo Jablje

AS 744 – Gospostvo Koča vas

Schollmayer-Lichtenberg, Heinrich: *Stammtafel der Lichtenberg in Krain (Nur nach urkundlichen Quellen)*. Zusammengestellt von H. S. L., Halberstein, 1922, rokopis.

AS 764 – Gospostvo Ortnek

AS 1063 – Zbirka listin

AS 1064 – Zbirka plemiških diplom

AS 1071 – Zbirka grbov

AS 1075 – Zbirka rodovnikov

ÖStA, AVFHKA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungs-, Finanz- und Hofkammerarchiv

Adelsakte

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka

OBJAVLJENI VIRI

Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (Za Kranjsko do leta 1500, I–III)*. Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, Ljubljana, 1975.

Preinfalk, Miha in Bizjak, Matjaž: *Turjaška knjiga listin I. Listine iz zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2008.

Umek, Ema: *Erbergi in Dolški arhiv*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.

NEOBJAVLJENI VIRI

Otorepec, Božo, Gradivo V, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SAZU-AS 1053-5569.

LITERATURA

Globočnik, Anton: *Der Adel in Krain. Mitteilungen des Musealvereines für Krain XII, 1899–Heft I, str. 1–16, Heft II, str. 52–64.*

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi: Leksikon slovenske grajske zapuščine* (dopolnjen natis). Ljubljana: DZS, 1997.

Koblar, Anton: *Drobtinice iz furlanskih arhivov. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik 4 (1893), str. 13–30.*

Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravških gradov. Moravče: samozaložba, 2004.*

Levec, Vladimir: *Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain. Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Jahrg. IX., 1896, Heft I, str. 2–10, Heft II, str. 49–54, Heft III, str. 128–146, Heft V, str. 209–216, Heft VI, str. 271–280.*

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 10. München: Verlag R. Oldenburg, 1962.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi, Po sledeh mogočnega tura*. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, 2005.

¹⁵² ARS, AS 744, Schollmayer, Lichtenbergi, str. 19–20.

- Preinfalk, Miha: Rodbina Lichtenberg. *Gea XVIII, Januar 2008*, str. 68–71.
- Schivizhoffen, Schiviz von: Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain, Görz : Goriška tiskarna, 1905.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*, Buenos Aires : Editorial Baraga S.R.L., 1976.
- Slana, Lidija: Grad Strmol in njegovi lastniki skozi čas. *Kronika LIV, 2/2006*, str. 151–174
- Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika LXVIII, 1-2/2000*, str. 20–41.
- Slana, Lidija: Utrinki iz zgodovine Brda. *Kronika LII, 2/2004*, str. 131–142.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747, 2. del: Cerkovne zadeve Lit.G.* Publikacije Arhiva SR Slovenije, Ljubljana, 1988.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. (7) Ljubljana : Viharnik, 1997.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*. (13) Ljubljana : Viharnik, 2001.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Porečje Temenice in Mirne*. (14) Ljubljana : Viharnik, 2002.
- Šribar, Ljudmila: Valvasorji v Leskovcu pri Krškem. *Janez Vajkard Valvasor in Krško*, Valvasorjev raziskovalni center Krško, Krško, 2008, str. 117–145.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. Nürnberg 1689 (faksimilirana izdaja, Ljubljana : Mladinska knjiga, München : Rudolf Trofenik, 1971).
- Zupan, Gojko: Arhitektura dvorca Brdo pri Kranju. *Kronika LII, 2/2004*, str. 201–210.
- Žajdela, Ivo: Pobje družine Lichtenbergov. *Zasuta usta : začetek komunistične revolucije v Sloveniji leta 1941 in 1942*. Ljubljana : samozaložba, 1996.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana : Viharnik, 1994.
- Žvanut, Maja: Okus Jošta Jakoba grofa in gospoda Gallenberga. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem, Vojetov zbornik. Uredil Sašo Jerše*. Ljubljana Založba ZRC, 2006, str. 211–243.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Lichtenberg auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Schloss Tuffstein wurde zu Beginn des 16. Jahrhunderts von einer Familie Schwab errichtet, deren Wurzeln höchstwahrscheinlich nach Schwaben reichen. Die Familie wurde seit dem 14. Jahrhundert, wo sie in Krain zum ersten Mal quellenmäßig erfasst ist, vom Bürger- in den Adelsstand erhoben. Johannes Schwab heiratete 1519 Margaretha, Nachkommin eines altherwürdigen Rittergeschlechts der Lichtenberg, und vergrößerte somit sein soziales Ansehen. Im Jahr 1548 legte sich ihr Sohn Georg den Doppelnamen Schwab-Lichtenberg an, im Jahr 1573 erbte er von den ausgestorbenen Lichtenberg auch deren Wappen. Das Familienwappen trug im ersten und vierten Wappenfeld den blaugekrönten Löwen der Schwab, im zweiten und dritten Wappenfeld aber den auffliegenden Adler der Lichtenberg, alles in einem silbernen Feld. Im Jahr 1575 durfte sich das Geschlecht nach Tuffstein benennen.

Georg Schwab-Lichtenberg (1522–1585) und der Großteil seiner Nachkommen waren Protestanten. Nach 1628 wanderten viele in deutsche Lande aus. Seine Urenkel Hans Georg (1620–1667) und Franz Bernhard (1625–1693) blieben in Krain, kauften und erbten einen ziemlich großen Besitz, waren aber auch tüchtige Unternehmer und wurden mit der Zeit zu einem der reichsten und angesehensten Adelsgeschlechter in Krain. Im Jahr 1660 wurden sie samt allen Familienmitgliedern in den Freiherrnstand erhoben, zugleich durften sie auch den Familiennamen Schwab weglassen. Franz Bernhard, Herr auf Tuffstein und Smuckh/Smuk ob Siemitsch/Semič, kaufte im Jahr 1675 auch den Besitz der Erben seines Bruders Wolf Albrecht, und zwar die Herrschaften Orttenegg (Ortnek) und Ottenstain. Im Jahr 1688 wurde Franz Bernhard zum Reichsgrafen erhoben. Ihm verdanken wir das bezaubernde Aussehen von Schloss Tuffstein, das er in den Jahren 1667–1671 erneuerte und erweiterte.

Die Söhne Franz Bernhards, die mit ihren zahlreichen Nachkommen zwei Grafen- und fünf Geschlechterlinien gründeten, erreichten ihre Glanzzeit, was Reichtum und Ansehen anbelangt, im 18. Jahrhundert. Die Nachkommen des ältesten Sohnes Georg Gottfried (1655–1720) waren Herren von Tuffstein (Tuštanj), Schneeberg (Snežnik) sowie Orttenegg (Ortnek) und Hallerstein (Koča vas), die Nachkommen des jüngeren Sohns Georg Sigismunds (1669–1744) aber Herren von Smuckh

(Smuk), Ainöd (Soteska) und Prapretschhoff (Praproče). Das 18. Jahrhundert, die hohe Zeit des Adels, trug bereits den Keim des Untergangs in sich. Hohe Kindersterblichkeit, hohe Steuern, Misswirtschaft infolge "standesgemäßen Lebens", Folgen der Französischen Revolution am Jahrhundertende – all das trug dazu bei, dass die Familie der Lichtenberg

allmählich alle Besitzungen verlor, zunächst Tuffstein im Jahr 1800. Die Familienzweige starben aus Mangel an männlichen Nachkommen nacheinander aus. Infolge des Ersten und Zweiten Weltkriegs verließen auch die letzten Familienmitglieder das slowenische Gebiet.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Scaria

Prejeto: 12. 6. 2009

Miha Preinfalk

dr. zgod., znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: mpreinfalk@zrc-sazu.si

Rodbina Scaria na Tuštanju

IZVLEČEK

Grad Tuštanj je bil v lasti rodbine Scaria od leta 1800, ko ga je od Ksaverja grofa Lichtenberga kupil Ignac Scaria, do leta 1873, ko je umrla zadnja predstavnica rodbine Scaria, Ignaceva vnukinja Maksimilijana, poročena Pirnat. V članku je prikazan genealoški pregled rodbine Scaria in njenega sorodstva, njeno tričetrstoletno gospodarjenje na Tuštanju, na podlagi relativno obsežne, do sedaj povsem neznane korespondence, ki je del tuštanjskega graščinskega arhiva, pa je osvetljen tudi svojstven odnos med graščakinjo Maksimilijano Scaria in njenim 15 let mlajšim možem Luko Pirnatom, ki je bil sprva grajski vrtnar.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, rodbina Scaria, Luka Pirnat, korespondenca, 19. stoletje, graščine

ABSTRACT

THE SCARIA FAMILY AT THE TUŠTANJ MANOR

The Tuštanj castle was in possession of the Scaria family from the year 1800 when Ignaz Scaria bought it from count Xaver Lichtenberg, to 1873 when the last representative of the Scaria family Ignaz's granddaughter Maximiliana married Pirnat, died. Presented in the article is a genealogical survey of the Scaria family and their relatives, the quarter-of-the-century managing at Tuštanj; based on a relatively extensive, to the present time unknown correspondence, which is part of the Tuštanj manor archives, the unique relation between the lady of the manor Maximiliana Scaria and her fifteen years younger husband Luka Pirnat, at first the castle gardener, is illuminated.

KEY WORDS

Tuštanj, Scaria family, Luka Pirnat, correspondence, 19th century, manors

Plemstvo se umika

Leta 1800 je grad Tuštanj prvič v svoji zgodovini zamenjal lastnika. Po več kot 300-letni "vladavini" grofov Lichtenberg, ki so še kot Schwabi konec 15. stoletja grad tudi postavili, je sedaj prešel v meščanske roke. Od zadnjega tuštanskega Lichtenberga ga je kupil Ignac Scaria. To je bil čas, ko so se družbene vloge začele menjavati. Plemiči, ki so pretekla stoletja tvorili družbeno, politično, kulturno in gospodarsko elito, so se morali umikati prodornejšim, podjetnejšim in naprednejšim meščanom in pripadnikom nižjega stanu. Lichtenbergi niso bili nobena izjema. Še v prvi polovici 18. stoletja so sodili med najpremožnejše plemiče na Kranjskem, nato pa se je začel njihov počasni, a nezadržni propad. Vzrokov za to je bilo več. Eden od njih je bil tudi nezmožnost prilagajanja plemstva oz. njegovo odkrito zavračanje novih oblik gospodarstva, v katerih stara fevdalna miselnost ni imela perspektive. Za plemiče se je spodobilo le to, da so živeli od denarja, ki jim ga je prinašala njihova posest, druge oblike pridobivanja denarja so veljale za nečastne in nevredne pravih plemičev. To pa je pomenilo, da je bilo denarja za plemiče vedno manj ter da so izgubljali bitko s podjetnimi povzpeticami iz nižjih družbenih slojev. Vedno pogosteje so se odločali za prodajo svojih posesti, ki so bile v lasti njihovih rodbin več generacij, pogosto več stoletij. Do tega je prišlo tudi na Tuštanj. Finančna stiska je prisilila zadnjega tuštanskega graščaka grofa Ksaverja Lichtenberga, da je v letu 1799 prodal kar tri svoja gospostva – Belnek, Črnomelj in Semič – leto dni kasneje, marca 1800 pa še Tuštanj.¹ Slednjega je, kot omenjeno, kupil Ignac Scaria in tako je Tuštanj za slabe tri četrta stoletja prešel v roke njegove rodbine.

Ignac Scaria – prvi neplemiški graščak na Tuštanju

Izvor Ignaca Scarije ostaja zaenkrat nepojasnen. Gotovo je le to, da je njegov priimek v osnovi Škarja, ki ga je Ignac delno zaradi pravil takrat uporabljane bohoričice delno zaradi želje po bolj tujem in gosposko zvenečem priimku zapisoval kot Scaria. Njegov sin Jožef, še bolj dosledno pa vnukinja Maksimilijana sta uporabljala obliko Skaria, medtem ko so bili v slovensko govorečih krogih poznani kot Skarja ali celo Škarja. Da so morda tudi sami svoj priimek izgovarjali z začetnim š in ne s, nam priča zanimiv dokument, ki ga hranijo v tuštanskem graščinskem arhivu. Leta 1813 je namreč takrat triletni Maksimilijani njen "pra-stari stric" (*Uhr Groß Onckl*) Anton Erazem Mertl, ki je bil v tistem obdobju sacelan na tuštanskem gradu, narisal njen

rodovnik, "da bo poznala in častila svojih 7 prednikov".² Mertl je ob Maksimilijaninem imenu in imenu njene sestre Amalije ter njune matere Helene priimek zapisal kot Schkaria, kar verjetno pomeni, da so priimek (takrat) izgovarjali na ta način.

Scarije niso bili plemiči, čeprav se občasno poleg njihovega imena pojavi tudi plemiški naziv. Tako je npr. Ignac ob svoji smrti leta 1816 v mrliški knjigi župnije Moravče zabeležen kot "Ignaz von Skaria".³ Njegovo vnukinjo Maksimilijano je točno pol stoletja kasneje nek častnik, na katerega je očitno naredila velik vtis, povzdignil celo v grofico – tako jo je namreč naslovil v pismu, ki ji ga je julija 1866 pisal iz Lednic (Eisgrub) na Moravskem.⁴ Ljudje so očitno zaradi statusa graščakov Scarijam avtomatično pripisovali modro kri. To se je pokazalo tudi kasneje, ko je bila Maksimilijana že poročena z Luko Pirnatom in je občasno prejemale pisma, naslovljena z "Maximiliana von Pirnath". Tudi Luka je bil kot graščak sem ter tja deležen te časti.

Scarije sami niso zase nikoli uporabljali plemiškega naziva. Navsezadnje je bila neupravičena uporaba plemiških nazivov in predikatov z zakonom prepovedana. Verjetno pa niso imeli nič proti, če so jih drugi nazivali s plemenitaši... So pa imeli svoj grb, ki pa ga niso uporabljali kot pravi plemiški grb (vsaj zaenkrat ni znan noben primer takšne uporabe grba), temveč zgolj na pečatih. Grb oz. pečat Scarij je bil sestavljen iz enostavnega ščita s pokončno konico, v kateri je na krogli sedel ptič (škrjanec?).

Pečat Jožefa Scarije iz leta 1828 (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj).

¹ Smole, *Graščine*, str. 79, 126, 436.

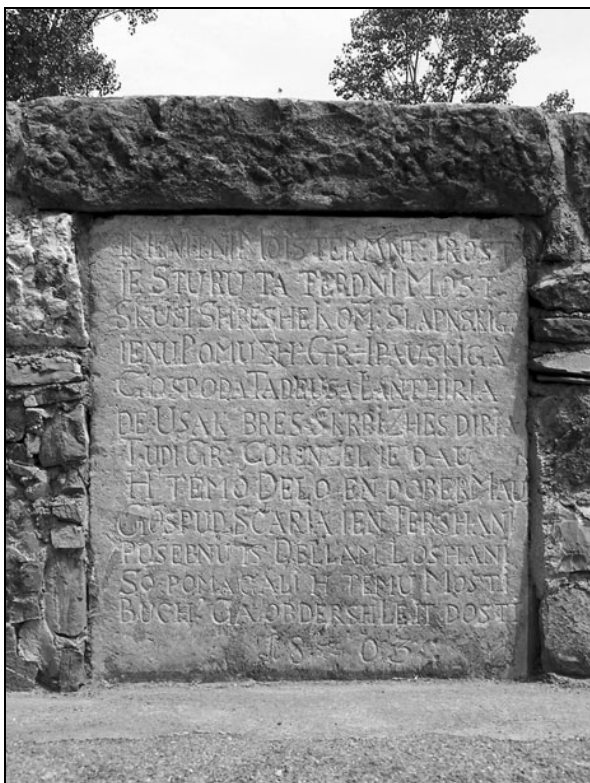
² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci. Citiranje arhivskega gradiva iz Graščinskega arhiva Tuštanj se ravna po popisu gradiva Borisa Golca (gl. njegov članek v pričujoči številki *Kronike*).

³ NŠAL, *ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1802–1829*, str. 120.

⁴ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria.

Most čez potok Močilnik na cesti v Slap pri Vipavi (foto: Barbara Žabota).

Napisna plošča, kjer se omenja Ignac Scaria (foto: Barbara Žabota).

Na vsaki strani konice je bila lilija. Na ščitu je počival kronan turnirski šlem s pregrinjalom, iz krone šlema pa so rasla tri nojeva peresa.

Od kod je izviral Ignaz Scaria oz. kje lahko iščemo njegov rojstni kraj, ostaja torej zaenkrat neznan. Vemo, da je bil rojen okoli leta 1754 oz. nekje v začetku 50. let 18. stoletja, saj je ob njegovi smrti novembra 1816 zapisana njegova starost – 62 let.⁵ Maticice župnije Moravče za to obdobje (50. leta 18. stoletja) ne beležijo nikogar s priimkom Scaria ali Skaria, pač pa se ta priimek relativno pogosto pojavlja v maticah župnije Vače. V Verneku so se tako npr. v omenjenih letih rojevali otroci nekemu Mihaelu Skarji, v Zapodju pa Jakobu Skarji. Žal Ignaca ni med njimi. Župnija Moravče v 19. stoletju poleg tuštanjskih Scarij sicer beleži še družino Janeza Skarje iz Zgornjih Ribč 6, kjer se je po domače reklo "Škarjovc" in tudi "Spodnji Detela", vendar je tudi ta gotovo izviral od verneških ali zapodskih Skarij in s tuštanjskimi, kot kaže, nima neposredne zveze. Glede na Ignacevo "predtuštanjko" gospodarsko dejavnost na Notranjskem in v Vipavski dolini bi morda njegov izvor lahko iskali tudi na tem območju.

Ignac Scaria ob nakupu Tuštanja leta 1800 ni bil novinec pri upravljanju zemljiške posesti. V 80. letih 18. stoletja je bil zakupnik turjaških gospodstev

⁵ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1802–1829, str. 120.

Nadlišek na Blokah in Ig, kasneje pa tudi zakupnik gospostva Vipava grofov Lanthieri.⁶ Na Vipavskem je leta 1803 skupaj s Karlom Mihaelom Vogou-em⁷ kupil graščino Slap pri Vipavi, ki pa jo je enajst let kasneje v celoti prepustil Vogou-u. Iz obdobja njegove prisotnosti na Slapu se je do danes ohranil zanimiv spomenik. Gre za most čez potok Močilnik na cesti proti kraju Slap. V desnem parapetnem zidu mostu je vzdana plošča s slovenskim napisom: IMENITNI MOISTER ANT: TROST / IE STURU TA TERDNI MOST / SKUSI SHPESHE KOM: SLAPNSKIGA / IENU POMUZH GR: IPAUSKIGA / GOSPODA TADEUSA LANTHIRIA / DE USAK BRES SKRBI ZHES DIRIA / TUDI GR: COBENZEL IE DAU / H' TEMO DELO EN DOBER MAU / GOSPUD SCARIA IEN TERSHANI / POSEBNU IS DELLAM LOSHANI / SO POMAGALI H TEMU MOSTI / BUCH GA OBDESH LEIT DOSTI.⁸

Najpomembnejša posestna pridobitev Ignaca Scarije pa je nedvomno gospostvo Tuštanj, ki ga je, kot rečeno marca 1800 kupil od grofa Ksaverja Lichtenberga.⁹ Skupaj s Tuštanjem je od Lichtenberga kupil tudi dvor v Moravčah, h gospostvu pa je verjetno že takrat sodilo tudi t. i. Gallovo imenje (tudi Galli so namreč imeli nekoč svojo posest v Moravški dolini). Dva meseca kasneje, maja 1800 je Ignac od Janeza Nepomuka pl. Gandinija-Lilienfelda kupil še imenje Moravče, ki je bilo do tedaj inkorporirano v Gandinijevo gospostvo Hrib pri Predvoru, da je tako nekoliko povečal in zaokrožil svojo novo posest v Moravški dolini. V ta namen si je od Jožefe Krail, rojene Žigman (Schigman) nekaj dni pred nakupom izposodil 4.000 goldinarjev. Za to imenje se je v dokumentih uveljavil izraz Gandinijevo imenje, sestavljeno pa je bilo iz hub in desetih v okolici Moravč (Drtija, Soteska, Negastern, Limbarska gora, Hrastnik, Gabrje...)¹⁰ Omenjena posest je kasneje kot nedeljiva prehajala na vsakokratnega tuštanskega graščaka, dokler se ni pod Ignacevo vnukinjo Maksimilijano skrčila zgolj na tuštansko graščino.¹¹

Ignac se je okoli leta 1781 (verjetno) v Ribnici poročil z Johano Widmayer, hčerko takrat že pokojnega oskrbnika gospostva Ribnica Andreja Widmayerja in njegove druge¹² žene Marije Jožefe Mertl pl. Mitterberg. Tudi Ignac je takrat služboval v Ribnici, in sicer kot deželni upravitelj (*sequester*) ribniške župnijske posesti (gilte). Natančni datum poroke ni znan, saj ga v ribniških maticah ni moč zaslediti.¹³ Zanimivo pa je, da je bila poročna pogodba med Ignacem in Johano podpisana šele 31. oktobra 1782,¹⁴ ko je bil njun sin Jožef star že 11 mesecev in je bila Johana drugič noseča! Do poroke pa je gotovo moralo priti pred letom 1782, saj je Jožef, ki je bil krščen 3. januarja tega leta, označen kot zakonski otrok. Očitno sta zakonca Scaria premoženjske zadeve (znova?) urejala za nazaj, kar priča o njuni siceršnji finančni neenakopravnosti. Nedvomno so bili Widmayerji in Mertli kot plemiči uglednejši in premožnejši od Ignaca Scarije, ki je bil verjetno šele prvi "gospod" svojega rodu in si je šele utiral pot v družbeno elito.

Pečat Volfa Andreja Mertla iz leta 1783 (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj).

⁶ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Ignac Scaria – zakup gospostva Ig, zakup gospostva Nadlišek, zakup gospostva Vipava.

⁷ Karel Mihael Vogou je bil po vsej verjetnosti Scarijev svak, poročen z mlajšo sestro njegove žene Johane, Maksimilijano Widmayer.

⁸ Plošča je iz belega apnenca, njene mere so 74 x 70 cm. Leta 1991 je bila v spopadih razbita in nato restavrirana. Za podatke se zahvaljujem dr. Borisu Golcu.

⁹ Lavrič, *Odsev*, str. 128; Smole, *Graščine*, str. 518.

¹⁰ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Tuštanj in družina Scaria – razni spisi.

¹¹ Dvor v Moravčah je skupaj z gozdnimi parcelami in travniki leta 1862 kupil dr. Julij Wurzbach (Smole, *Graščine*, str. 303).

¹² Andrej Ksaver Widmayer je bil v prvem zakonu (1739) poročen z Agnes Morautscher, hčerko Franca Morautscherja, oskrbnika knežjih auersperških posesti Šumberk, Kozjak in Mala vas. Z njo je imel verjetno več otrok, odraslo dobo pa sta zagotovo dočakala le dva – Ignac in Katarina, poročena Jelovšek, ki se omenjata tudi v očetovi oporoki.

¹³ Ohranjena poročna knjiga ribniške župnije v NŠAL, ki je za leta 1775–1784 v precej slabem stanju, sicer ne beleži poroke Ignaca Scarie, vendar se je skoraj gotovo odvila prav tam. V Ribnici je bil namreč Ignac v službi, od tam je izviral njegova žena, oba njuna otroka sta se rodila v Ribnici in tudi poročna pogodba je bila sestavljena in podpisana v Ribnici.

¹⁴ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobc.

Kaj nam torej razkriva naknadna poročna pogodba Ignaca Scarije in Johane Widmayer? Nevesta je v zakon prinesla 1.500 goldinarjev dote iz očetove dediščine in še 500 goldinarjev iz bodočega deleža po materi, torej skupaj 2.000 goldinarjev dote. Ženin ni dal običajnih zaženila in jutrnje, pač pa je omenjeno doto nevesti zavaroval s svojim celotnim tedanjim in prihodnjim premoženjem. Neenakopraven položaj obeh bodočih zakoncev razkriva tudi nadaljevanje pogodbe: v primeru, da nevesta umre pred ženinom brez potomcev, ta od njene dote ne podeduje več kot 500 goldinarjev, preostalih 1.500 pa nevesta oz. žena zapusti dediču po lastni presoji. Nasprotno pa v primeru, da prej umre ženin in ne zapusti zakonitih potomcev, žena podeduje njegovo celotno premoženje. Nevesta si je tudi pridržala pravico, da vse premičnine in siceršnje premoženje, ki ga poseduje ali ga bo v času zakona še pridobila, po smrti zapusti komur koli po lastni izbiri.

Ignac Scaria je bil torej ob poroki glede na ženo v finančno podrejenem položaju. Da se zgodovina ponavlja, je sedem desetletij kasneje dokazala njegova vnukinja Maksimilijana, ki je prav tako vzela finančno in družbeno šibkejšega moža. Toda Ignac

je imel očitno pravo poslovno žilico in je znal obračati denar – če ob poroki ni imel niti toliko, da bi ženi namenil običajno zaženilo, si je dobro poldrugo desetletje kasneje že lahko privoščil celotno graščino! Kljub vsemu se zdi, da so priženjeni sorodniki le imeli določeno zaupanje v Scarijo. Ker so bili ostali Widmayerjevi otroci ob poroki sestre Johane še mladoletni, oče Andrej pa je bil že pokojni, so Ignacu očitno zaupali upravljanje svojih financ. Leta 1789 tako npr. (verjetno) Franc Widmayer potrjuje, da je od svaka Ignaca pl. (!) Scarie prejel še preostanek dediščine po očetu.¹⁵

V zakonu Ignaca in Johane Scaria sta se rodila le dva otroka, oba v Ribnici – Jožef (*Josephus Ignatius Godefridus*, 1782) in Johana (*Maria Anna Johanna*, 1783),¹⁶ kasneje poročena z Ignacem Jabornigom. Kot kaže, drugih otrok ni bilo. Krstne knjige ribniške župnije beležijo samo omenjena dva in tudi v kasnejših dokumentih se kot odrasla omenjata le Jožef in Johana. Nekoliko skrivnostno zato zaenkrat ostaja Sigmund Skaria iz Kamnika, zakupnik gospostva Komenda, od katerega sta si tako Jožefova vdova Helena kot hči Maksimilijana sredi 19. stoletja sposojali denar. Maksimilijana mu pravi stric in mu nekajkrat celo sama poleg priimka doda plemiški predikat "von". Če bi šlo res za njenega pravega strica, potem bi moral biti brat njenega očeta. Vendar pa se, kot rečeno, Sigmund v nobenem dokumentu ne pojavi skupaj s svojim domnevnim bratom Jožefom, niti v Ignacevi oporoki. Tudi je malo verjetno, da bi bil Sigmund Ignacev brat, saj bi moral biti v tem primeru ob svoji smrti sredi 60. let 19. stoletja star skoraj 100 let. Vsekakor pa je šlo za nekakšnega sorodnika, saj sam Heleno Scaria v nekem dokumentu naziva s "teta" (*Mohm = Muhme*), sam pa se podpiše bodisi z "bratranec" (*Veter*) ali s "stric" (*Onkel*).

Ignac je umrl na Tuštanju 22. novembra 1816. Očitno je smrt pričakoval, saj je le deset dni prej, sicer še "pri dobri in zdravi pameti", napisal oporoko.¹⁷ V njej je za svojega univerzalnega dediča postavil svojega edinca Jožefa, vendar z izrecno omejitvijo, da lahko razpolaga le s polovico čiste dediščine, medtem ko se druga polovica prepiše na Jožefove zakonske potomce in se med njih razdeli v enakih delih. To omejitev je Ignac vstavil "iz skrbi, da ne bi [Jožef] svojim otrokom zmanjšal mojega premoženja, ki mu ga zapuščam". Ignac nam v svoji skrbi odstira pogled na sinov značaj in nam tako posredno potrjuje do danes ohranjeno ustno izročilo, po katerem naj bi bil Jožef hud kvartopirec, ki je graščino spravil v velike dolgove, od katerih si ni pomagla več desetletij.¹⁸

Herrleinov portret Johane Scaria, rojene Widmayer iz leta 1796 na gradu Tuštanj (foto: Barbara Žabota).

¹⁵ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

¹⁶ NŠAL, ŽA Ribnica, Krstna knjiga 1758–1783, str. 464, 484.

¹⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

¹⁸ Peter Pirnat (1968), grad Tuštanj.

V oporoki je Ignac omenil tudi hčerko Johano, poročeno Jabornig, ki ji je namenil nujni delež, vendar s prošnjo, naj denarja ne zahteva v enem znesku, da svojega brata Jožefa kot univerzalnega dediča s tem ne bo "uničila" (*ruiniert*). Če bi Johana upoštevala to očetovo željo, naj ji poleg nujnega deleža pripade še polovica neizterjanih dolgov od vipavskih podložnikov. Na koncu se spomni še svojih tuštanjskih podložnikov in določi, naj najrevnejšemu med njimi izvršitelj oporoke, Ernest pl. Höffern-Saalfeld z Brda, izplača 30 goldinarjev, bodisi na roko bodisi naj se mu jih vračuna v njegove podložniške dajatve za leto 1817.

Deset dni kasneje se je Ignac na moravškem pokopališču pridružil ženi Johani, ki je bila umrla slaba tri leta pred njim, 29. januarja 1814.¹⁹

Jožef Scaria – novi tuštanjski graščak

Po 16 letih Ignaceve "vladavine" na Tuštanju se je tako leta 1816 začelo petnajstletno Jožefovo obdobje. Oče mu je zapustil relativno dobro izhodišče – gospostvo Tuštanj z Gallovim in Gandinijevim imenjem ter dvorom v Moravčah. Premoženje je bilo ocenjeno na skoraj 59.000 goldinarjev, vendar so Ignacevi dolgovi in obremenitve (pasiva)²⁰ požrli skoraj polovico. Dejansko je Jožef kot dedič razpolagal le z nekaj več kot 31.000 goldinarji,²¹ od katerih pa je moral, kot rečeno, polovico prepustiti svojim otrokom. Da so bile skrbi starega Ignaca v oporoki še kako upravičene, dokazujejo potek dogodkov v naslednjih letih. Jožef je namreč v resnici zapadal v tolikšne dolgove, da se je pred smrtjo odrekel Tuštanju in ga predal svoji ženi. Če bi podedoval celotno očetovo premoženje, tudi tisto, ki je bilo namenjeno otrokom, bi verjetno izpuhtelo tudi to.

O Jožefovih mladih letih nimamo podatkov. Njegovo življenje postane oprijemljivejše od leta 1807, torej od časa njegove poroke. Tega leta, 9. avgusta, se je Jožef na Brdu pri Lukovici poročil s Heleno Jančiger.²² S tem so se tuštanjski neplemiški graščaki Scarije rodbinsko povezali z graščaki s sosednjega Brda, ki so izvirali iz enakega družbenega sloja. Nevestina mati, prav tako Helena, rojena

Lipič (Lippitsch), je bila hči uglednega Benečana Cacciarija, ki je bil menda celo kandidat za beneškega doža, a je po zasedbi Benetk s strani Francozov prebegnil na Kranjsko. Tu naj bi si tudi spremenil ime v Lipič. Iz te rodbine je izvirala tudi znani ljubljanski zdravnik Fran Viljem Lipič (1799–1845), ki je ohranjal stike s svojimi brdskimi in tuštanjskimi sorodniki – bil je npr. priča na poroki tuštanjske gospodične Amalije Scaria z zaloškim graščakom Janezom Detelo leta 1832.²³

Cacciarijeva hči Helena Lipič se je leta 1787 najprej poročila s Sebastijanom Jančigerjem, s katerim je imela hčer Heleno, po moževi zgodnji smrti pa se je leta 1791 poročila še enkrat, tokrat z odvjetnikom grofov Lambergov dr. Janezom Burgerjem, ki je nekaj let kasneje (1803) od svojih klientov kupil Brdo s pridruženim imenjem Blagovico ter posestvi Groblje in Volčji Potok. V zakonu z Burgerjem je Helena rodila še dve hčerki, Johano in Pavlino, od katerih je bila kasneje prva, poročena z Ernestom Höffernom pl. Saalfeldom, babica pisatelja Janka Kersnika.²⁴ Ta rodbinska povezava med Scarijami in Burgerji se je med drugim kazala tudi v tem, da je bil boter skoraj vseh otrok Jožefa in Helene Scaria njen oče Janez Burger, botra pa je bila sprva Jožefova mati Ivana Scaria, po njeni smrti (1814) pa je to vlogo prevzela Helenina mati Helena Burger. Le pri najmlajšem Scariji – Ernestu, ki je bil rojen leta 1823, torej že po smrti Janeza Burgerja, sta v vlogi botra nastopila Ernest in Johana (Jeanette) Höffern-Saalfeld.

Poročna pogodba med Jožefom Scario in Heleno Jančiger je bila sklenjena na Brdu dan po poroki, 10. avgusta 1807, in sicer zaradi nevestine mladoletnosti z dovoljenjem skrbstvenega urada (Vormundschafts-Instanz), ki ga je zastopal dr. Georg Recher, vendar le za primer, če bo pogodbi sledil tudi cerkveni blagoslov. Nevesta je ženinu prinesla 3.000 goldinarjev dote iz deleža po očetu in materi, ženin pa je nevesti zapisal 3.000 goldinarjev zaženila in še 1.000 goldinarjev jutrnje in proste donacije oz. darila. V pogodbi je bilo med drugim tudi določeno, da bo ženin po smrti svojih staršev podedoval vse njuno premoženje, vendar mora v primeru, če nobeden od njiju ne zapusti oporoke, izplačati svojo poročeno sestro Johano Jabornig. Kot jamstvo za doto in za vse ostale poročne finančne obveznosti je bila določena graščina Tuštanj, na katero se lahko intabulira poročno pismo.²⁵

¹⁹ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1802–1829, str. 97.

²⁰ Med obremenitvami tuštanjske graščine sta omenjeni tudi dve cerkveni ustanovi – Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah v višini 2.000 goldinarjev, ki ga je leta 1780 ustanovil takratni tuštanjski graščak Karel Lichtenberg, ter t. i. Magušarjev beneficij v Tržiču, ki ga je prav tako leta 1780 ustanovil tržiški župnik Matija Magušar z glavnico 5.000 goldinarjev, od katerih je bilo 1.000 goldinarjev naloženih na tuštanjski graščini (prim: Kragl, *Zgodovinski drobcji*, str. 192, in članek Matjaža Ambrožiča v pričujoči številki *Kronike*).

²¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobcji.

²² NŠAL, ŽA Brdo, Poročna knjiga 1787–1812.

²³ NŠAL, ŽA Moravče, Poročna knjiga 1816–1834, str. 49. Gl. tudi Zupanič Slavec, Ljubljanski mestni zdravnik, str. 501, 502.

²⁴ Potočnik, *Grad Brdo*, str. 68–76.

²⁵ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobcji.

Pečat Helene Jančiger na njeni poročni pogodbi iz leta 1807 (GAT, Grašćinski arhiv Tuštanj).

Leta 1826 je prišla na Tuštanj živet tudi Helenina mati Helena Burger, ki je bila takrat precej v letih in obnemogla. Ob tej priložnosti so sestavili pogodbo, po kateri sta se zakonca Scaria obvezala, da bosta za taščo oz. mamo še naprej skrbela primerno njeni starosti in zdravstvenemu stanju (to sta sicer počela že pretekla tri leta), v zameno pa bosta letno dobivala 1.500 goldinarjev, ki jih bosta plačevali Helenini polsestri Johana Höffern-Saalfeld in Pavlina Jabornig. Če bi bila mama Helena nezadovoljna s hčerkino in zetovo oskrbo, bi ta dva omenjeno "apanažo" izgubila.²⁶ S pogodbo je bil tako volk sit in koza cela – Helena in Jožef sta dobila dodaten vir dohodkov, njeni polsestri pa sta se rešili skrbi za obnemoglo mamo. Vendar je bil ta vir dohodkov le kratkotrajen, saj je mama Helena umrla že tri leta kasneje.²⁷

Kot zanimivost iz Jožefovega življenja lahko omenimo še podatek, da je bil v času Ilirskih provinc Jožef kot župan oz. mer (*mairie*) na čelu moravške merije (*mairie*). Ob krstu Amalije Scaria avgusta leta 1812 namreč v krstni knjigi zasledimo podatek, da je bil njen oče Jožef Scaria *Mair v. Morausch*.²⁸ Velikokrat se je zgodilo, da so Francozi upravljanje posamezne merije zaupali prav lokalnemu graščaku. Podoben primer lahko npr. zasledimo na gradu Mokrice, kjer je bil četeški mer Nikolaj grof Auersperg, ali pa na gradu Boštanj pri Grosupljem, kjer je tamkajšnjo šmarsko merijo

upravljal Janez Ursini grof Blagaj.²⁹ Tudi v moravški meriji je bil mer, torej Jožef Scaria, doma z gradu, čeprav je takrat na njem dejansko gospodaril še njegov oče Ignac.

Idilično podobo življenja na Tuštanju ob koncu 20. let 19. stoletja nam v enem od pisem "srčno ljubljnim in nepozabnim Tuštancem" poda Matvez Kuhar, vikar, ki je nekaj časa deloval v Moravčah, nato bil premeščen v Lipoglav in na Brezovico, kjer je bil župnik. Med bivanjem v Moravčah je bil večkrat gost na Tuštanju, ki se ga je potem, ko so ga premestili v Lipoglav, z nostalgijo spominjal. V že omenjenem pismu, katerega datacija je zaradi poškodbe negotova, pravi, da se večkrat spomni na tuštanjsko družino in si jih živo predstavlja: "Vidim gospoda Skarijo, kako sedi pod lipo in premišljuje o gospodarstvu, Amalija, ki ljubi naravo, z zavihanimi rokavi stresa kokošim zrnje, prečastita mama sedi na skrinji, poleg nje pa Liza, ki prede neskončno nit ... dobra Maksimilijana ravnoprinaša osvežilno pijačo, nato pa se odpravijo k učenju, h klavirju ali k malici...".³⁰ Življenje na Tuštanju je torej moralo biti precej sproščeno, delavno, nič kaj pretirano gosposko ali fino, pač pa tipično za podeželski dvorec.

O Jožefovem značaju in njegovi sposobnosti upravljanja podedovanega gospostva se posredno podučimo iz že omenjenega testamenta njegovega očeta Ignaca, v katerem mu oče ni zaupal celotnega premoženja. V ustnem izročilu na Tuštanju so še danes žive govornice, da je bil Jožef hud kvartopirec, ki je graščino spravil "na kant". Med drugim naj bi zakartal tudi dragoceno grajsko knjižnico, ki naj bi romala v samostan v Admontu. Vendar je ta trditev nekoliko dvomljiva, saj je knjižnica v Ignačevem zapušćinskem inventarju ocenjena na borih 69 goldinarjev 27 krajcarjev. Še Ignačev pogreb, ki je stal 80 goldinarjev, je bil dražji. Vsekakor pa drži, da je bila do leta 1831 tuštanjska graščina tako obremenjena z dolgovi, da je Jožef, tudi zaradi svoje bolezni (imel je tuberkulozo), ni bil več sposoben upravljati. Zadnjega dne v januarju tega leta jo je skupaj z vsemi pritliklinami in pripadajočimi imenji formalno izročil svoji ženi Heleni za 40.000 goldinarjev, Helena pa je s tem prevzela tudi vse njegove dolgove.³¹ Takrat se je polovica kapitala od graščine, kar je bilo določeno z oporoko Ignaca Scarije leta 1816, v višini nekaj več kot 15.000 goldinarjev razdelila med Jožefovih 6 še živećih otrok – vsakemu od njih je pripadlo 2.574 goldinarjev.³²

²⁶ GAT, Grašćinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci. Pri pogodbi je zanimiv podpis Helene Burger, ki je napisan zrcalno od desne proti levi.

²⁷ Potoćnik, *Grad Brdo*, str. 71.

²⁸ NŠAL, ZA Moravće, Krstna knjiga 1803–1822, str. 95.

²⁹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 170; Preinfalk, *Grof Ribard Ursini*, str. 59.

³⁰ GAT, Grašćinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

³¹ GAT Grašćinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci; Smole, *Graščine*, str. 518.

³² Grašćinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

Helenino obdobje

Že naslednji dan po omenjeni predaji, 1. februarja 1831, je Jožef podlegel bolezni. Star je bil 49 let.³³ Tuštanj je tako za več kot štiri desetletja prešel v ženske roke. Najprej je vajeti v svoje roke vzela vdova Helena.

Helena se je na vso moč trudila, da bi graščino spet spravila na zeleno vejo. Delno je pri tem očitno bila uspešna, saj je Tuštanj ostal v njenih rokah, čeprav se je kasneje tudi njena hči Maksimilijana otepala dolgov in upnikov. V 40. letih je Helena npr. množično dajala v zakup poljske desetine, ki so sodile pod tuštansko graščino. Nekaj denarja je od tega sicer dobila, ne pa prav veliko. Zato si ga je večkrat tudi sposojala, a ga običajno ni vrnila, vsaj ne v celoti in pravočasno. Eden njenih stalnih upnikov je bil sorodnik Sigmund Skarja iz Komende. Ta ji npr. v nekem pismu iz leta 1837 očita zavlačevanje in prazne izgovore pri vračanju denarja in nadaljuje: "Velikokrat sem vam rekel in ponavljam še enkrat, da si človek s točnostjo pridobi zaupanje, naklonjenost in ljubezen upnika, in na ta način se lahko dolžnik vedno, v vsakršni stiski zanese na upnika in pri njem išče pomoč, ki mu ne bo odklonjena".³⁴ Dobri družinski odnosi so se torej tudi tu končali pri denarju. Morda je Helena upala, da bo Sigmund kot sorodnik bolj popustljiv, a se je očitno uštela. Da je Sigmund vsekakor mislil resno, se je pokazalo nekaj let kasneje (1844), ko je zadoščenje proti Heleni iskal tudi na sodišču.³⁵

Leta 1843 sta jo tožili tudi upnici Celestina Pichs iz Stične in Henrieta Pauker iz Ljubljane. Tožba se je julija tega leta končala s poravnavo, s katero je Helena obljubila, da jima bo denar vračala po obrokih. Toda tri mesece kasneje je zastopnik Celestine Pichs na okrajno sodišče naslovil zahtevo, naj se dolgove poplača od premoženja Helene Scaria (torej je šlo za rubež), saj se ta ni držala dogovora in je dolgove vračala v nižjih zneskih, kot je bilo dogovorjeno. Morda je tudi zaradi te zadeve (ki se je vlekla še nekaj let in jo je podeovala tudi Maksimilijana) oktobra 1845 nastala cenitev celotnega tuštanskega gospostva, da se ugotovi, s koliko premoženja Helena Scaria dejansko razpolaga.³⁶

Podobne težave je Helena imela še z enim upnikom, dr. Wurzbachom, ki ji je zaradi neplačevanja dolgov januarja 1847 napisal ogorčeno pismo: "S pismom z dne 16. oktobra 1846 ste se sami oglasili – in pri tem je ostalo; denarja nisem dobil nobe-

nega, čeprav je november že zdavnaj mimo. Od vseh dolžnikov in dolžnic, s katerimi imam opravka, ste vi zares najbolj vredni usmiljenja (*miserableste*). Kaj počnete z dohodki od svojih posesti, tega ne vem..." Oponese ji večletne zaostanke pri plačevanju obresti od različnih dolgov in ji napove, da jih bo izterjal za vsako ceno ter da ne bo odnehal, dokler ne bo vse poplačano. "Zagotavljam vam, da pri takšnem vašem obnašanju tudi najbolj potrpežljivega človeka mine potrpljenje. Zlorabili ste popustljivost, ki sem vam jo izkazal, kar me jezi v dušo in me navdaja z resnično nejevoljo do vas."³⁷

Ob takšnih in podobnih pismih se človeku poraja vprašanje, ali je bila Helena resnično v takšnih škripcih, za katere upniki kljub njenemu trudu niso imeli nobenega razumevanja, ali pa jih je delno tudi izigravala in se skušala "po francosko" otrestiti svojih dolgov. Ob vsem tem ni presenetljivo, da je slabe pol leta po pismu, ki ji ga je napisal Wurzbach, sklenila, da se umakne iz tuštanskega "cirkusa" in je vse skupaj prepustila svoji najstarejši hčerki Maksimilijani.

Otroci Jožefa in Helene

V zakonu Jožefa in Helene so se otroci rojevali v povprečju na vsaki dve leti. V 16 letih jih je tako na Tuštanj na svet prišlo 8, od katerih pa so nekateri umrli kot otroci. Že 10 mesecev po poroki (6. junija 1808) se je kot prva rodila Marijana Amalija, a je že dobro leto kasneje (12. avgusta 1809) umrla za grižo (*rotbe Ruhr*). Istega dne je na Tuštanju ravno tako za grižo umrl tudi enoletni Benjamin Kaiser, po vsej verjetnosti sin Jožefove tete Marije Ane Kaiser (rojene Widmayer), ki se je takrat slučajno ali pa morda tudi dlje mudila na Tuštanju pri sorodnikih. Dobro leto po teh dogodkih (24. septembra 1810) je v tuštanskem gradu luč sveta ugledala še ena deklica. Krstili so jo na Marijo Teklo Maksimilijano in njej je bilo usojeno, da postane bodoča tuštanska graščakinja. Maksimilijani so nato sledili še Amalija (23. avgusta 1812), Ignac (17. novembra 1813), Emilija (21. novembra 1814), Pavlina (25. junija 1818), Helena (22. julija 1820) in Ernest (15. januarja 1823).³⁸ Emilija je umrla pri letu in pol (5. avgusta 1816),³⁹ Ernest pa leta 1832, star 9 let. O Heleni zaenkrat ni drugih podatkov kot ta, da je umrla po letu 1844, saj se tega leta omenja v reviziji kapitala od tuštanske graščine, ki je izviral še iz oporoke deda Ignaca.⁴⁰

³³ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1830–1846.

³⁴ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

³⁵ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

³⁶ Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

³⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

³⁸ NŠAL, ŽA Moravče, Krstna knjiga 1803–1822, str. 52, 77, 95, 108, 119, 145, 175; in Krstna knjiga 1823–1829, str. 1.

³⁹ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1802–1829, str. 116.

⁴⁰ Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

Življenje ostalih otrok tretje generacije Scarij na Tuštanju nam v veliki meri razkriva obsežen grajski arhiv, vendar so v njem posamezniki zastopani zelo nesorazmerno. Medtem ko se Ignac in Amalija pojavita komaj v kakšnem pismu ali uradnem dokumentu, je po drugi strani ohranjene veliko korespondence med Maksimilijano in njeno sestro Pavlino, ki sta si bili zelo blizu, čeprav je Pavlina po poroki z Antonom Ogrincem leta 1841 odšla s Tuštanja. Maksimilijana si je veliko dopisovala tudi s vsakom Ogrincem (v pisalnem predalniku je imela enega od predalčkov namenjenega samo njegovim pismom: *Herrn Schwager Ogrinz betrüfend*), s katerim je bila sprva v zelo dobrih odnosih, kasneje pa nič več, saj je bila Antonova glavna skrb, kot razkrivajo njegova pisma, denar. Tega pa je tuštanskim graščakom, seveda tudi Maksimilijani, kronično primanjkovalo. Odnosi med njima so se počasi ohlajali, dokončno pa so se ohladili po Pavlinini smrti leta 1866 in Antonovi vnovični poroki naslednjega leta. Pavlinina petnajstletna hči Helena Ogrinc je takrat vsa obupana pisala teti Maksimilijani in jo prosila, naj jo vzame k sebi na Tuštanj, češ da so razmere doma nemogoče, da je oče ne razume in da ne mara mačehe, ki da je spletkarila in se vrtela okrog očeta, ko je bila mama še živa. Maksimilijana je nečakinji odgovorila, da si je ne upa vzeti k sebi, ker da z njenim očetom že dlje časa ni v "najtesnejših odnosih". Da so morale biti razmere med Antonom in Maksimilijano res napete, priča tudi podatek, da je mala Helena pismo naslovila in poslala sorodnici Albertini Höffern-Saalfeld v Planino, ki je očitno igrala posrednico, saj bi

Pečat Antona Ogrinca (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj).

morda oče Anton prestregel hčerkino pismo, naslovljeno na Maksimilijano.⁴¹

Tudi sicer je moral biti Anton Ogrinc precej neprijeten človek. Doma je bil iz Zaloga pri Moravčah, kjer se je rodil okoli leta 1809, torej je bil deset let starejši od svoje prve žene Pavline. Izhajal je iz kmečkega okolja, njegov oče je v moravskih maticah zaveden kot kmet (*Ackermann*). Kljub temu je bil šolan in je postal uradnik. Med drugim je služboval v Radovljici, Trzihu in Ložu, kjer je bil v 60. letih 19. stoletja okrajni predstojnik (*Bezirks-Vorsteher*). Tamkajšnji ljudje ga niso imeli v čisljih, saj je bil po njihovih besedah hudo nemškutarski in nenaklonjen lokalnemu prebivalstvu.⁴²

Tudi z ženo ni bil v najboljših odnosih, saj je začetna ljubezen med njima očitno kmalu ugasnila. Dokaz za to je pismo, ki ga je oktobra 1848 Ogrinc z ekspresno pošto poslal svoji tašči Heleni: "V osmih letih, odkar imam za ženo vašo lepo hčerko Pavlino, so se mi pogosto porajali dvomi o njeni zakonski zvestobi, vendar sem se proti njim boril z različnimi sredstvi. Zdaj pa imam dokaz za njeno prešuštniško življenje, ki ga bo vsako sodišče imelo za trdnega. Poslušajte, kaj počne to od Boga pozabljen bitje (*Creatur*). Ze eno leto ima prešuštniški odnos s sodniškim uslužbencem, ki je pri meni v službi, tako imenovanim žandarjem (*Gens d'Arm*)..." Našteva ji priče in dokaze za ženino obnašanje ter konča z ugotovitvijo, da je za njegovo čast nujna in sprejemljiva samo ločitev. Taščo pozove, naj pride po svojo hči ali pa jo bo vrgel iz hiše, da bo lahko rodila malega žandarčka.⁴³

Vendar Pavlina ni bila noseča in očitno sta Ogrinca prebrodila tudi to krizo, saj sta ostala poročena do njene smrti, tri leta po teh dogodkih pa se jima je rodila tudi hči Helena.⁴⁴ Kljub vsemu pa so med njima vladali bolj kot ne hladni odnosi. Pavlina ga v pismih vedno imenuje le "Ogrinz" in večkrat potoži sestri Maksimilijani, da je "že dlje časa zoprn (*zuwider*)". Tudi ji je bilo odveč, da je morala zaradi moževe službe živeti v odročnih krajih, kot je bil Lož, daleč od dogajanja in od svojega ljubljenega Tuštanja. Tako v nekem pismu sestri vesela sporoča, da je slišala, da gre predstojnik Glantschnigg v pokoj in da se bo Ogrinc prijavil na njegovo mesto. "O ljuba Maxi, če bi se to res zgodilo, bi te lahko večkrat videla in vse vse bi bilo bolje".⁴⁵

Toda Pavlina ni dočakala moževe premestitve. V začetku septembra 1866 je podlegla koleri, ki je rav-

41 GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

42 Prim. Kebe, *Loška dolina*, I, str. 57, 375.

43 GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

44 Imela sta sicer tudi sina, ki pa je umrl kot otrok.

45 GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

no takrat izbruhnila v Ložu.⁴⁶ Pavlina je bila ena njenih prvih žrtev. Maksimilijano je morala sestrina nepričakovana smrt gotovo zelo prizadeti. Svaku Ogrincu je poslala sožalno pismo, ki se sicer ni ohranilo, pač pa se je v tuštanjskem arhivu ohranil Ogrinčev odgovor Maksimilijani iz 14. oktobra. Najprej se ji zahvali za sožalje, nato pa nekoliko cinično doda: "O tvojem sožalju ne dvomim". Nadalje ji razloži, da ženinega trupla ne bo dal prepeljati v Moravče v družinsko grobnico Scarij, češ da je bila njena želja, da jo pokopljejo v Starem trgu pri Ložu, kjer se sicer ne pokopava več, in on bo to njeno zadnjo željo upošteval. Nadalje še potarna, da se hči Helena noče učiti in da mu dela velike probleme. Vendar tudi ob tej priložnosti ne more iz svoje kože in v istem pismu, v katerem objokuje smrt svoje žene, Maksimilijano podreza še glede denarja: "Ne bodi huda, če ob tej priložnosti še vprašam, kaj bomo naredili glede tistih 15-letnih obresti, ki mi pripadajo od kapitala od Tuštanja". Kakšna je bila Maksimilijanina reakcija na Tuštanju si lahko mislimo, nedvomno pa je bil njen pisni odgovor bolj uglajen.

Nagrobnik Pavline Ogrinc, rojene Scaria v Starem trgu pri Ložu (foto: Barbara Žabota).

⁴⁶ Prim. Keber, *Čas kolere*, str. 152.

Ogrinc je dal ženo dejansko pokopati v Starem trgu pri Ložu. Maksimilijani je poslal osnutek nagrobnika z dvojezičnim napisom, ki razkriva, da morda le ni bil tako hudo nemškutarski in sovražen do slovenščine. Na sprednji strani je bilo vklesano: *Hier ruhet sanft im Herrn die wohlgeborene Frau Joh. Paulina Ogrinz, geb: Skaria, zu Schloss Tufstein bei Moräutsch geb: am 25. Juni 1818, gest: am 7. Sept: um 7 Uhr früh in der Stadt Laas N° 4, beerdiget am 9. sept: 1866 um 6 Uhr Abends. Tief betrauert von ihrem Gatten, Anton Ogrinz k. k. Bez. Vorsteher, und von ihrer Tochter Helene. Herr! lasse Sie im Frieden ruhen.* Na zadnji strani pa je bil slovenski napis: *Lepše solnce unkray sije / Tam ne seka smertni meč / V okrogih rajske harmonije / Ne bo solz – ločitve več.*⁴⁷ Nagrobnik Pavline Ogrinc stoji v Starem trgu še danes in je eden redkih ohranjenih tamkajšnjih nagrobnikov. Najdemo ga ob severni strani cerkve in je v relativno dobrem stanju, medtem ko je napis na njem skorajda nečitljiv.

Z drugo sestro, Amalijo, je imela Maksimilijana manj stikov, vsaj če sodimo po ohranjeni korespondenci, v kateri se Amalija skorajda ne omenja. Je pa res, da Amalija ni živela daleč od Tuštanja in so bili zato morda sestrski stiki bolj osebni kot korespondenčni. Amalija se je namreč 5. marca 1832 poročila z Janezom Detelo,⁴⁸ graščakom na Zalogu, nedaleč od Tuštanja. Janez je Zalog posedoval tri leta pred tem po svojem umrlem istoimenskem očetu, še prej pa je moral izplačati vse svoje brate in sestre.⁴⁹ Tudi Amalija je tako s poroko z Detelo postala graščakinja in se je v tej vlogi dobro znašla. Nedvomno je precej tovrstnih izkušenj prinesla od doma. Nekaj mesecev po Amalijini poroki tako piše Maksimilijani neka prijateljica Terezija iz Benetk in pravi, da je srečala Detelo, ki je na vsa usta hvalil svojo novo svakinjo. "Amalija je torej postala prav sposobna gospodinja", nadaljuje Terezija.⁵⁰ V kakšnih odnosih pa je bila Amalija z Maksimilijano, zaenkrat ostaja skrivnost. V mladosti sta nedvomno bili prijateljici, saj sta upodobljeni na skupnem portretu, ki je še danes del tuštanjskega inventarja.

Prav tako ostaja v Maksimilijanini senci njen brat Ignac. Zanimivo je namreč, da Ignac, čeprav je bil moški, ni prevzel Tuštanja, ampak ga je očitno raje prepustil starejši sestri. Zakaj se je tako odločil, lahko le ugibamo. Morda se ni želel spopadati z

⁴⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁴⁸ NŠAL, *ŽA Moravče*, Poročna knjiga 1816–1834, str. 49.

⁴⁹ Smole, *Graščine*, str. 557; Lavrič, *Odsev*, str. 166. Eden od Janezovih bratov je bil tudi Danijel Detela, čigar sin Oto je kasneje postal kranjski deželni glavar in je bil leta 1898 povzdignjen v plemiški stan.

⁵⁰ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

dolgovi in šibkim grajskim gospodarstvom. Vprašanje je, kakšna bi bila usoda Tuštanja, če bi njegov gospodar postal Ignac. Morda ne bi bil tako vztrajen kot Maksimilijana in bi graščino prodal najboljšemu ponudniku. Podjetniško žilico je nedvomno imel, vendar se je očitno raje loteval donosnejših poslov, kot je bilo gospodarjenje na zadolženi graščini. Dne 15. decembra 1837 je npr. za 11.000 goldinarjev kupil dvorec Češnjice v bližini domačega Tuštanja in ga že dva dni kasneje prodal za 17.000 goldinarjev.⁵¹ S tem je ustvaril 6.000 goldinarjev dobička. Leta 1845 pa je v povezavi z neko dunajsko firmo ustanovil podjetje za izkoriščanje šote na Ljubljanskem barju. S šoto je zalagal novoustanovljeno ljubljansko sladkorno rafinerijo. Podjetje je bilo precej uspešno, saj je dnevno zaposlovalo od 100 do 150 ljudi, povpraševanje po šoti pa je v tistem obdobju neprestano naraščalo.⁵² Denarja tako Ignacu ni manjkalo, vendar pa z njim ni želel pomagati sestri na Tuštanju. Maksimilijana se je leta 1850 obrnila na bratovega poslovnega partnerja, nekega Bischofa, in mu ponudila v odkup nek "papir" (verjetno obveznico). Brat Ignac, ki je njeno pismo prestrigel, ker je bil Bischof takrat na potovanju, je napisal sestri ogorčeno pismo, češ da ga s takšnimi ponudbami spravlja pri poslovnih partnerjih v zadrego in ji prepovedal, da bi še kdaj poskusila kaj podobnega.⁵³ Neke pretirane bratsko-sestrskeljubezni torej med njima prav gotovo ni bilo.

V zakonskem življenju je imel Ignac manj sreče kot v poslovnem. Leta 1834 se je v Ljubljani poročil z Marijo Schmirmaul, posestnico iz Gradca, s katero pa ni imel otrok in se je od nje kasneje celo ločil. Pač pa je imel na Dunaju nezakonskega sina Ernesta Kogla, ki je dočakal le šest let (1852–1858).⁵⁴ Ignac je večinoma sicer živel v Ljubljani, vendar pa se zdi, da se je na stara leta le vrnil na Tuštanj. Njegovo ime namreč zasledimo v Statusu animarum med prebivalci gradu Tuštanj že v obdobju, ko je bil gospodar njegov svak Luka Pirnat, konec 60. let 19. stoletja pa je bil aktiven tudi v občini Moravče. Januarja 1868 je npr. naredil zaključni račun izdatkov občine Moravče od 1. novembra 1866 do konca decembra 1867.⁵⁵ Kje in kdaj je umrl, ni znano, vsekakor pa to ni bilo na Tuštanju, saj ga v mrliški knjigi moravske župnije ne najdemo.

Največ lahko iz grajskega arhiva črpamo o življenju kasnejše gospodarice, Maksimilijane, kar je povsem razumljivo. Pisma, ki jih je sama pošiljala naokoli, se seveda (v večini primerov) niso ohranila, zato pa so toliko bolj dragocena in zanimiva tista, ki jih je prejela od sorodnikov, prijateljev, upnikov, in drugih, s katerimi je imela opravka. V drugi polovici 20. let 19. stoletja, ko je bila v poznih najstniški letih, si je precej dopisovala z že omenjenim vikarjem Matevžem Kuharjem. Kuharja je Maksimilijanina babica Helena Burger, ki je stara leta preživljala na Tuštanju, prosila, naj bdi nad njeno najljubšo vnukinjo, ji nudi duhovno oporo in jo obvaruje pred tem, da bi skrenila s prave poti. Kuharju je njegova mlada varovanka zelo prirasla k srcu, saj sta si bila značajsko podobna in sta imela podobne interese. V enem od pisem jo označi za rahločutno, usmiljenega srca, vedoželjno in zagnano. Kot edino Maksimilijanino slabo lastnost, na katero je opozarjala že babica Helena, izpostavi njeno nečimrnost, za katero pa pravi, da se že popravlja.⁵⁶

Koliko je bila Maksimilijana dejansko lahko ponosna na svojo zunanjo podobo, je težko reči, saj se ni ohranila nobena njena fotografija. Njen mladostni videz pa nam razkriva portret, na katerem je upodobljena s sestro Amalijo. Čeprav portret ni najboljše kakovosti, lahko opazimo, da je Maksimilijana nekoliko obilnejša od sestre, zlasti je to opazno pri rokah. Imela je ozke ustnice, nekoliko večji nos, sive ali modre oči in svetle, celo rdečkaste lase. Da je barva las zagotovo prava, nam potrjuje njena odrezana kodra, ki ju še danes najdemo v grajskem arhivu. En koder je zavit v papirček z napisom "Maksimilijana", drugi pa je shranjen v prepognjenem koščku papirja, na katerega je Maksimilijana napisala: "*Boch te vari, naposabj nein jen na nai Lubesen*" in ga je očitno podarila možu Luki. Lasje so bili očitno ena od njenih markantnejših lastnosti. V pismu, ki ji ga je leta 1833 iz Benetk poslala prijateljica Terezija, ji ta piše: "Tvoje lase najdem na zelo veliko portretih in vidiš, da imam prav, ko te imenujem Rebeka".⁵⁷ Tu je verjetno namigovala na Maksimilijanine rdečkaste lase, zaradi katerih je očitno delovala nekoliko judovsko.

Matevž Kuhar je bil na Tuštanju neke vrste Maksimilijanin domači učitelj, to nalogo pa je skušal opravljati tudi po premestitvi. Pošiljal ji je razne knjige, francosko-nemški slovar, saj jo je učil

⁵¹ Smole, *Graščine*, str. 117.

⁵² Melik, *Kolonizacija*, str. 22.

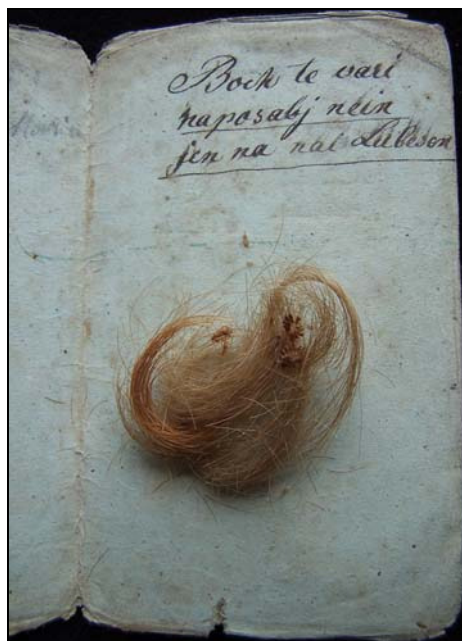
⁵³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁵⁴ ŽU Moravče, *Status animarum, Vrhpolje, Sv. Nikolaj, III. knjiga*, str. 618.

⁵⁵ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

⁵⁶ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁵⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

Portret Maksimilijane Scaria (stoji, desno) in njene sestre Amalije na gradu Tuštanj ter pramen Maksimilijaninih rdečkastih las, ki jih je poslala možu Luki Pirnatu (GAT, Družinski arhiv Pirnat) (foto: Barbara Žabota).

francoščine, in ji pisal dolga pisma, v katerih ji je svetoval, kako naj se loteva nalog in učenja. Seznanjal jo je tudi z aktualnimi dogodki iz družabnega življenja – omenja npr. smrt 16-letne edinke župana Hradeckega (ob tem Maksimilijano mimogrede opomni na njeno nečimrnost, ki ti po smrti nič ne koristi), ropanje kočevskega gradu avgusta 1826 ali pa smrt kneza Auersperga (Viljema II., op. M. P.) januarja naslednje leto. Maksimilijana se mu je nekoč (najbrž bolj za šalo kot zares) ponudila, da bi šla k njemu za kuharico, pa ji je postavil nekaj pogojev, med drugim, da bi manj jedla in spala in več delala ter da bi mu igrala na klavir (*Fortepiano*).⁵⁸ Po nekaj letih se je njuno dopisovanje končalo, verjetno ga je prekinila Kuharjeva smrt, saj v vsakem pismu tarna nad svojim slabim zdravjem.

Nejasno ostaja, zakaj se Maksimilijana ni poročila v mladih letih. Verjetno je snubce imela, a jih je morda zavračala zaradi nečimrnosti, pred katero jo je svaril Kuhar. Nedvomno pa je imela Maksimilijana močan značaj, s pomočjo katerega je dosegla svoje cilje, vsem preprekam navkljub. Če bi bil njen značaj šibkejši, gotovo ne bi mogla obdržati zadolžene posesti niti se verjetno ne bi poročila z ljubljenim moškim, ki ji je bil družbeno neenak. Tudi zato verjetno ni presenetljivo, da je mama Helena prav Maksimilijano določila za svojo naslednico.

Maksimilijana postane tuštanjska graščakinja

Obdobje Helene Scaria na Tuštanju je trajalo nekaj več kot poldrugo desetletje. Julija 1847 je nato Helena vso rodbinsko posest – graščino Tuštanj, dvor v Moravčah ter pripadajoče Gandinijevo in Gallovo imenje – prepustila hčerki Maksimilijani. V gradu si je od hčerke izgovorila le stanovanje, 1.000 goldinarjev in njeno obljubo, da bo prevzela vse dolgove, ki so bremenili gospodstvo.⁵⁹ Čeprav je bilo takrat živih še več Heleninih otrok, je graščino prevzela le Maksimilijana. Amalija in Pavlina sta bili poročeni drugje, Ignac pa se, kot je bilo že omenjeno, po vsej verjetnosti ni želel ubadati z reševanjem propadajočega grajskega gospodarstva. Helena je živela še slabi dve leti po predaji Tuštanja. Dne 17. aprila 1849 je umrla za zlatenico in bila dva dni kasneje pokopana na moravškem pokopališču.⁶⁰

Maksimilijana je od matere prevzela težko dediščino. Dolgovi so jo vedno bolj stiskali za vrat in položaj se je septembra 1854 zdel tako brezizhoden, da je pomislila celo na prodajo graščine baronu

Schweigerju. Po nasvet se je med drugim zatekla tudi k prijatelju iz Loža,⁶¹ ki jo je pri tem podprl in ji v nekem pismu napisal, da je bolje živeti z manj premoženja in brez mučnih skrbi, kot pa imeti veliko posest in se dan in noč ubadati s tem, kako se boš rešil dolgov.⁶²

S kako težkimi finančnimi težavami, ki so zadevale vsakdanje življenje na gradu, se je morala spoprijemati Maksimilijana, nam med drugim razkriva nedatiran spisek dohodkov in stroškov za grajsko gospodinjstvo, ki ga je Maksimilijana napisala v slovenščini. Najprej sešteva stroške, in sicer "Derschina u Dnarjeh" 264 gld., "Zesarski Dauk" 160 gld. in obresti oz. "Interes od 8000 Goldinarjou" 400 gld., kar "je ukep" 824 gld. Prihodki so bili po drugi strani manjši od stroškov, saj so znašali skupaj 759 goldinarjev, in so bili razdeljeni takole: "Dobim pa od Niu Kanta" 800 gld., "od Traunika Ratzcha" 100 gld., "od Ogrinza sa Sestro" 200 gld., "sa predano Uschenizo letas" 11 gld., "sa Vous" 50 gld., "sa Ferschou" 18 gld., "sa Masel" 20 gld., "sa Krampir" 10 gld., "sa Teleta" 33 gld., "sa Pascho" 10 gld. in "sa Resch" 7 gld. Takoj nato sledi seznam stvari, za katere bo zmanjkalo denarja: "Sdej pa ni sa Vin, sa Meso, sa Sou, sa Coffe, sa Zuker, sa Resch jen Volle, sa Schaifo, sa ta najete, sa Kovatzcha, sa Vagnarja, sa Zcheule, sa Gvant, sche nekir enga Goldinarja. Ke se bo pa to usel – Boch ve". Kljub temu je bilo na seznamu nekaj stvari, ki so bile nujne in brez katerih vsaj tisto leto ni šlo: "More pa bit sa Vin nar mein 40, sa Sou – 3 lt po 7 fl – 21, sa Meso 70, sa Zuker 42 fl 26 kr, Caffé 27 fl 44 kr, sa najete Delouze nar mein 30, sa Kovatzcha nar mein 12". Denar se je tako moral najti za osnovna živila, skupaj s kavo in sladkorjem (očitno se je rajši odpovedala novim čevljem in obleki kot pa tej razvadi), pa za najete delavce, saj podložnikov, ki bi tlačanili na grajski posesti, ni bilo več, in za kovača za grajske konje. Vse to je nanoslo dodatnih 242 goldinarjev. Nekaj skritih adutov je sicer graščakinja še imela v rokavu, npr.: "Letas si upam dobit sa Praschize 46 fl", in še nekaj drugih malenkosti, ki so skupaj nanosle 160 goldinarjev.⁶³ Kljub temu pa je očitno, da je bilo grajsko gospodinjstvo pogosto, če ne kar večino časa, v rdečih številkah. Kdaj je omenjeni stroškovnik nastal, je nemogoče natančno določiti, okvirno lahko rečemo le to, da verjetno po letu 1866, ker je tega leta umrla Maksimilijanina sestra Pavlina Ogrinc in je Maksimilijani verjetno pripadlo kaj iz njene dediščine.

⁵⁸ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁵⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci; Smole, *Graščine*, str. 303, 518.

⁶⁰ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1846–1865, str. 29. V GAT je sicer ohranjen rokopis iz leta 1934, v katerem piše, da je Helena umrla v Ljubljani.

⁶¹ Glede na delno nečitljiv podpis gre morda za sodnika v Ložu Janeza Koširja (Koschier).

⁶² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁶³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

Kljub vsemu pa je Maksimilijana uspela obdržati Tuštanj do svoje smrti. Njeno vodenje gospodarstva je bilo očitno uspešno, pri tem pa je imela veliko pomoč tudi v svojem možu Luki Pirnatu, ki ga je imela Maksimilijana za rešitelja Tuštanja. To je poudarila tudi v svoji oporoki, ki jo je napisala leta 1866 in s katero je vse svoje premoženje in nepremično premoženje prepustila prav Luki kot svojemu univerzalnemu dediču. Poudarila je, da je bil prav on tisti, ki je: "... s svojo pridnostjo pomnožil moje popolnoma spodkopano premoženje in ga ohranil s svojo varčnostjo in preudarnostjo".⁶⁴ Kdo je torej bil Luka Pirnat, Maksimilijanin princ na belem konju?

Maksimilijana in Luka

Ljubezenska zgodba med graščakinjo Maksimilijano Scaria in grajskim vrtnarjem Luko Pirnatom je grad Tuštanj zaznamovala v tretji četrtini 19. stoletja, njene posledice pa so vidne do današnjih dni. Zgodba je nenavadna z več vidikov. Kot prvo se tu pojavi družbena "disonanca" med obema akterjema. Maksimilijana je bila graščakinja in četudi ni bila modre krvi, je vseeno sodila v višji sloj kot Luka. Bila je premožna – vsaj z nepremičninami –, izobražena, pisno in nedvomno tudi ustno je obvladala nemščino kot občevalni jezik višjega sloja. Po drugi strani je Luka izviral iz kmečkega okolja, nemščine ni bil preveč vešč, tudi slovenščino je pisal zgolj v narečju. Kako je takratna družba sprejela to neenakovredno zvezo, si lahko samo mislimo. Iz pism Maksimilijaninih sorodnikov in tudi drugih, s katerimi si je dopisovala, se zdi, da Pirnata nikoli niso vzeli "za svojega". Z Maksimilijano o njem ne razpravljajo, zgolj vljudnostno sem in tja vprašajo "Kako gre kaj Pirnatu?", kot da bi šlo za njenega znanca, ne pa zakonitega moža.

Poleg razlike v družbenem statusu je bila tu močno opazna še starostna razlika. Maksimilijana je bila namreč kar petnajst let starejša od Luke. Čeprav se je njuna zveza, kakršnakoli je v začetku že bila, začela že v 40. letih 19. stoletja, ko je bila Maksimilijana sredi svojih tridesetih, Luka pa je ravno dobro stopil v tretje desetletje življenja, je do poroke dejansko prišlo šele leta 1854, ko je bila Maksimilijana stara že 44 let. Posledično je to pomenilo, da je bil zakon brez otrok.

Še tako nepristranskemu opazovalcu tuštanjske ljubezenske zgodbe se zato hote ali nehote vsiljujejo vprašanja ozadja omenjene zveze. Je bila Maksimilijana zgolj zarjavela devica, ki se je vnela za postavnega in mladega vrtnarja, ta pa ji je naklonjenost vračal zgolj iz preračunljivosti, saj je računal na bogato dediščino? Koliko je bilo med njima dejanske

naklonjenosti, morda celo ljubezni? Stvari, kot kažejo nekateri ohranjeni dokumenti v tuštanjskem arhivu le niso bile tako enostavne, kot se morda zdijo na prvi pogled. Redka ohranjena Lukova pisma Maksimilijani pred njuno poroko pričajo o tem, da je tudi on do nje gojil čustva, in čeprav jo naziva z "*Moja luba preluba Periatelza*", sam pa se podpisuje "*toj svešt Periatu do smart*", dajejo nekoliko okorne vrstice, napisane v takratnem narečju, vtis, da je tudi pri njem šlo za ljubezen. Nenazadnje lahko tudi Lukovo odločitev, da svojega prvorojenca iz drugega zakona, ki se je rodil dve leti po Maksimilijanini smrti (in to ravno na njen rojstni dan, 24. septembra), poimenuje Maksimilijan, razumemo kot znak Lukove globoke naklonjenosti in hvaležnosti, morda celo ljubezni do Maksimilijane.

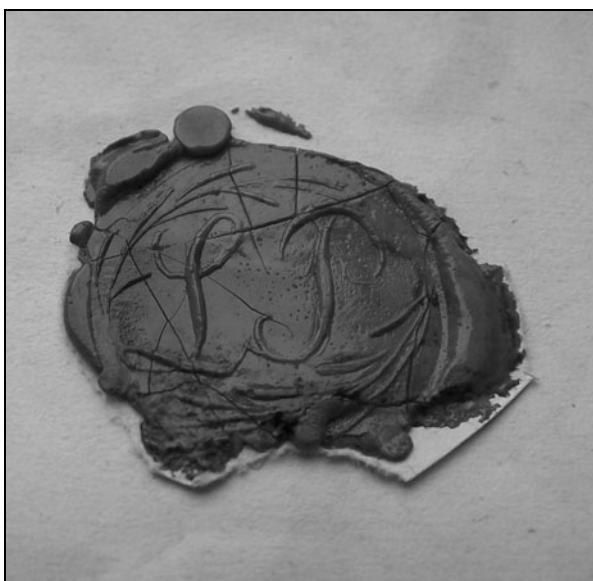
Poleg tega je Luka poznal težko finančno stanje tuštanjske graščine. V pismu Maksimilijani iz septembra 1852 pravi, da upa, da bo kupila še enega konja, "*zbe fta le dnarie dobila ... ker ga nuzate in ker vem de te takou vefeli deb špet an par Koinizku imela in pa an fleten Kolefel...*". Se mesec dni pred poroko, konec januarja 1854 pa jo nagovarja, naj gre k stricu K. in se z njim pogovori, "*deb vam sa ta zait neki dnaria dau*".⁶⁵ Bogata dota tako ni mogla biti motiv za njegovo zanimanje za Maksimilijano. Gotovo mu je bilo jasno, da bo moral v primeru Maksimilijanine smrti poleg dediščine prevzeti tudi dolgove, ki so bili še v času njune poroke, torej sredi 50. let 19. stoletja, tako veliki, da so grozili, da bodo "požrli" celotno graščino.

Tukaj je bil gotovo prisoten tudi problem njene sorodstva, ki najbrž ni z veliko naklonjenostjo gledalo na to družbeno neenakovredno zvezo. Zankrat ostaja nejasna vloga Maksimilijaninega brata Ignaca, ki bi moral verjetno kot moški dedič prevzeti tuštanjsko graščino. Toda Ignac očitno te želje ne imel in je raje živel v Ljubljani. Vseeno pa se je najbrž sorodstvo težko sprijaznilo z zamisljivo, da bo vlogo gospodarja na gradu prevzel bivši vrtnar, dejansko hlapec, ki ni imel kaj dosti pod palcem, če sploh kaj. Tega se je gotovo zavedal tudi Luka in to je morda eden od razlogov, da je do poroke prišlo relativno pozno. Vseeno pa lahko rečemo, da je kljub vsem omenjenim težavam med Luko in Maksimilijano moralo biti nekaj več kot zgolj slepa zaljubljenost z njene in preračunljivost z njegove strani.

Kako in kdaj se je vsa zgodba začela, žal ne vemo. Lahko pa skušamo na podlagi dokumentov takratno dogajanje vsaj približno rekonstruirati. O Luki Pirnatu zagotovo vemo, da se je rodil 4. oktobra 1825 na Krtini, v hiši številka 27. Še istega dne ga je v cerkvi sv. Martina v Dobu krstil župnik

⁶⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁶⁵ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

Pečat Luke Pirnata z njegovima inicialkama (GAT, Družinski arhiv Pirnat).

Jakob Magušer, v prisotnosti botrov Matevža Markušiča in Terezije Potrata. Lukov oče je bil Jurij Pirnat, mati pa Ana, rojena Zarnik;⁶⁶ po domače se je Pirnatovim reklo "pri Kebrovih". O Lukovih najzgodnejših letih ne vemo ničesar, domnevamo pa lahko, da je naredil vsaj nekaj razredov osnovne šole, saj je znal brati in pisati. Leta 1843, ko je bil star 18 let, je postal vajenec za "umetniškega vrtnarja" (*Kunstgärtner*) na gradu Krumperk, ki je bil takrat v lasti Barbare baronice Rechbach, rojene grofice Thurn-Valsassina. Luka je na Krumperku ostal tri leta – dve leti kot vajenec in leto kot samostojni vrtnar – in nedvomno je bil Krumperk kraj, kjer sta se Luka in Maksimilijana prvič srečala. Leta 1846 je namreč Luka zapustil Krumperk in šel za vrtnarja na Tuštanj, ki ga je takrat še upravljala Maksimilijanina mati Helena.⁶⁷ Verjetno pa je bila za Lukov prihod na Tuštanj "odgovorna" tudi Maksimilijana.

Dne 5. maja 1846 je c. kr. okrajni komisariat Brdo in Krumperk Luki izdal potni list (*Reise-Pass*), s katerim mu je dovolil pot na Tuštanj, kjer ga je čakala nova služba. Iz osebnega opisa v potnem listu izvemo, da je bil takrat 20-letni Luka srednje postave in podolgovatega obraza, da je imel črne lase, rjave oči, ukrivljen nos in zašiljeno brado.⁶⁸

Maja 1846 je torej Luka prišel na Tuštanj za vrtnarja. Že 12. junija je prisostvoval in z osebnim podpisom pričal pri neki zakupni pogodbi, ki jo je Helena Scaria sklenila z nekim Jurijem Zörrejem.⁶⁹ Na Tuštanju je Luka ostal dobri dve leti. Iz nekaj let mlajšega priporočilnega pisma, ki ga je zanj napisala Maksimilijana, izvemo, da je bil Luka v teh dveh letih na Tuštanju "priden in zvest in je rad poprijel za vsako delo, ter da je živel trezno in dobro".⁷⁰ Toda sredi leta 1848 se je Lukova vrtnarska služba na Tuštanju začasno prekinila. Moral je namreč v vojsko.

Po nabornem sistemu, ki ga je v začetku 70. let 18. stoletja uvedla še Marija Terezija, so bili vojaški obvezniki predvsem neporočeni kmečki sinovi brez lastne zemlje in pripadniki "nepotrebni" poklicev. Sem je torej sodil tudi Luka. Poleg tega je bilo leto 1848 leto vojn in potrebe po vojakih so bile toliko večje. Tako je Luka v začetku julija 1848 prišel v Lipnico (Leibnitz) na Štajerskem, kjer so ga kot prostaka dodelili kirasirskemu polku "Kaiser Nikolaus I. von Russland" št. 5. V grajskem arhivu je še ohranjen drobec Lukovega pisma, ki ga je napisal ob tej priložnosti: "... so mi sa Popotni dal moja spreluba Mati ta 6. Dan July 1848, kir Dan sem biu od moiga Zesarja u versta negouih Voischakou poklizan. Boch mi dei, kader ta Stan sretzchno kontzham, moj Matter u neb starast k trosht jen veselj bit."⁷¹

Toda Maksimilijana, ki je v tem času od matere prevzela Tuštanj, ni stala križem rok. Če je morda že prej v njej zorela želja, da Luko popelje pred oltar, je sedaj ta želja dokončno dozorela. Stopila je v stik z Lukovim stricem po materini strani, Jurijem Zarnikom, ki je bil posestnik v Krtini, in z njim sklenila naslednji dogovor: Jurij bo svojemu nečaku Luki Pirnatu podaril pol hube v Brezju pri Dobu, ki je sodilo pod velesovsko gospostvo, to pa zgolj in samo z namenom, da bo Luka oproščen vojaške službe in se bo lahko poročil z Maksimilijano. Ko bo to urejeno, bo Luka stricu vrnil podarjeno posest, ne da bi ta za to terjal odškodnino. Maksimilijana je z vsem svojim premoženjem jamčila za to pogodbo in obljubila poravnati vse stroške, ki bodo nastali glede prepisa omenjene nepremičnine na Luko in njene ponovne vrnitve stricu Juriju.⁷²

Prvi del pogodbe je bil kmalu in v celoti izpolnjen, drugo in tretje določilo pa šele z nekajletnim zamikom. Luka je od strica dobil posest in bil na podlagi tega konec avgusta 1850, po dveh letih

⁶⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁶⁷ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁶⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁶⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Tuštanj in družina Scaria – razni spisi.

⁷⁰ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷¹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷² GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

služenja, odpuščen iz vojske.⁷³ Toda do poroke z Maksimilijano ni prišlo takoj, ampak šele čez štiri leta. Takrat se Luka še vedno omenja kot imetnik nepremičnine v Brezju. Zakaj tako dolg odlog, ni povsem jasno. Do zaroke, vsaj neformalne, je vendar prišlo že nekaj let pred poroko. Luka namreč v pismu Maksimilijani 10. septembra 1852 piše: "...ješt si spo melem de na donafhen dan sim ješt teb na perve podav svojo svešto Roko in Oblubu te Lubit in svešt Ostať do smart...".

Še večjo nejasnost v celotno zgodbo prinaša podatek, da je bil leta 1851 Luka kot vrtnar znova v službi na Krumperku!⁷⁴ Torej se sploh ni vrnil na Tuštanj ali pa je od tam iz takšnih ali drugačnih razlogov pobegnil... Dejansko je od leta 1852 pa do poroke februarja 1854 živel v Ljubljani, v Poljanskem predmestju, kjer je, kot lahko razberemo iz njegovih pisem, med drugim delal tudi kot vrtnar.

Na prvi pogled bi se lahko zdelo, da je Maksimilijanina pozornost Luko dušila. Morda so bili tu prisotni tudi že omenjeni morebitni Lukovi pomisleki glede spremembe svojega statusa iz hlapca v gospodarja ter pritiski Maksimilijaninih sorodnikov glede neprimernosti poroke. Pisma, ki jih je Luka svoji bodoči ženi pisal v svojem ljubljanskem obdobju, kažejo, da je Luka kljub vsemu Maksimilijani vračal čustva in si je tudi sam želel poroke z njo. Tako ji je vsaj vedno znova zagotavljal. V pismih piše, da jo pogreša in izraža upanje, da se bosta videla ali pa da mu bo vsaj pisala. V nekem njegovem nedatiranem pismu lahko preberemo: "... ješt iř velikim veselam Perzhakujam Tiftiga frezbniga dneva, ker ješt Miřilil, zhe bo Boshja vola, de se bova kej vidla, to ja na smain dan, ker ješt je te sagovijhno Trořhtam, de Bosh Kej na smen perhla, tri tedne je menil, Kar se nisua vidla, pa men je řtrařhno dog, de ni sa pouedat, pa jesť vem, de se teb tud dogi, ni ga dneva, tud ne ure, deb ješt namišlu, Kakou se teb godi, al si sdrava al ne, ta škarf ja smeri u Mojimo serz. Kar mene sadene, hvala bod Bogu, sdrou řim smeri, Koker tudi teb vořhem, al řerze je pa smeri bonou, pa tud pred sdrou na bo, de bo smeram per teb, řej ja tud sdej smeram Per teb, pa řhe ne takou popolnoma, Koker ješt smeri řhelim, tou ja, deb medva ukep bla [...] Moja řpreluba, zhe pa Medva nez h u Keř naprideva, tok ře pa ješt trořhtam, de me bosh tud Keř piřala, Kokou se teb godi, de le to od tebe řhliřhu, de ři sdrava in pa moja, poli bom pa řhe řpet řosdraulen...".⁷⁵

Očitno je, da je bila v tej zvezi Maksimilijana bolj aktivna in je kot pripadnica višjega sloja prevzela iniciativo, saj Luka kot grajski uslužbenec ne

bi mogel narediti prvega koraka. Tako se zdi, da je imela Maksimilijana oči samo zanj in da ne bi smel imeti nikakršnega razloga za ljubosumje. Pa vendar v že omenjenem nedatiranem pismu zasledimo naslednje vrstice: "*Kdo je Moi ta nar vezh Periatu na řuet, ješt řim řpreřizhan in řaguishen, de ti ři Moja sveřta Maxi, ker imam vof řaupine vate, koker ři bla dosdej, de takou řhe tud ořtaneřh sa naprej, da te na bo smotu ne řin tud ne Josef, řanesem ře, de ři řtanovitna, pa vonder me smeram řkerbi...*".⁷⁶ Kdo sta bila omenjena Jožef in sin, zaenkrat ni bilo moč ugotoviti.

Kljub odsotnosti s Tuštanja se je Luka čutil povezanega z graščino in njenim gospodarstvom: "... *Kokou je řhe kej řavol Verzhofť* [Wirtschaft, op. M. P.], *tou ře bova řhe řogouarila, zhe Keř u keř řrideua...*".⁷⁷ Maksimilijani je večkrat priporočil, skorajda kot gospodar, kako naj ravna s hlapci: "... *zhe se kej derschina řertoshio de imajo řremehen Lon nez h jem nadai vezh řej ře Lohku dobe...*". Svetoval ji je tudi, kako naj zaradi velike draginje čim bolj pametno gospodari: "... *dam ti vedet de ja karusa u Iblan velik draschi tok zhe jo bosh kej ředajala tuki ja m řf 30 tou ja draga pa řhe uřak dan draschi...*".

Skratka, Luka se je čutil povezanega tako s Tuštanjem kot z Maksimilijano in se je pripravljajal na poroko z njo ter na to, da bo tudi sam vsaj delno prevzel vlogo gospodarja in graščaka. Konec januarja 1854 je Luka zbiral dokumente za poroko: "*Tak bi ješt řisu na Bürgermaistra deb men do nedele řervaleine naredu in pa per řaimařhtri řauf řhain useu...*". Takrat je Maksimilijana nenadoma zbolela, zaradi česar je bila skorajšnja poroka postavljena pod vprašaj: "*Oh řhalořten řim, ker řim miřlu, de ti bom řadau řvojo sveřta Roka all Bog ja dergazh naredu...*".⁷⁸ V istem pismu omenja tudi njeno sestro Pavlino: "*Paulina tud Lepo řosdravim in Naj te ufe řořtesche de bosh řret sdrava...*". To je edina omemba katerega od Maksimilijaninih sorodnikov v Lukovih pismih, kar po svoje tudi kaže na njihov medsebojni odnos.

Vendar je bila Maksimilijana očitno kmalu spet na nogah, kajti 12. februarja sta z Luko podpisala zakonsko pogodbo, kjer sta tradicionalni vlogi ženinina in neveste nekoliko zamenjani. Luka je bil namreč tisti, ki je prinesel v zakon 2.000 goldinarjev dote (!) (*Heurathsgeld*), Maksimilijana pa je namenila enako vsoto kot zaženilo (*Widerlage*) in ženinu dovolila, da skupno vsoto 4.000 goldinarjev vknjiži (intabulira) na njeno graščino⁷⁹ in jo s tem za-

⁷³ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj..

⁷⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷⁵ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷⁷ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁷⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

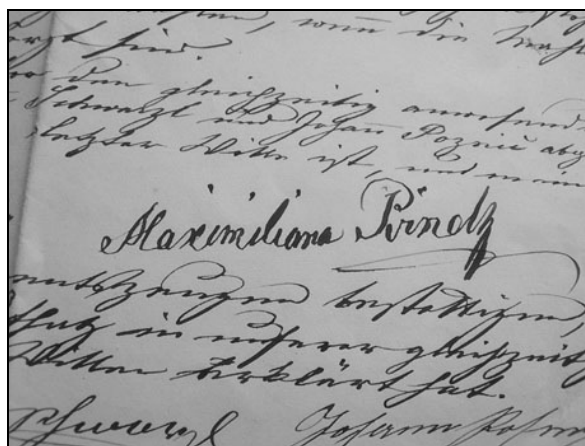

Posetnica zakoncev Pirnat (GAT, Družinski arhiv Pirnat).

varuje. Naslednji dan, v ponedeljek, 13. februarja 1854, sta si Luka in Maksimilijana v grajski kapeli na Tuštanju končno obljubila večno zvestobo.⁸⁰ Gospodična Maksimilijana Scaria je postala gospa Maksimilijana Pirnat.

Čeprav so bila tudi leta po poroki finančno težka za Tuštanj, saj je morala Maksimilijana vedno znova poravnnavati stare dolgove, je šlo grajsko gospodarstvo počasi navzgor. Tudi in predvsem po Lukovi zaslugi. Pavlina Ogrinc tako v nekem pismu sestri zapiše: "Zelo me veseli, kar mi je povedala Ana, kako je vse lepo pri tebi, vse strehe na novo prekrile, tako lepa živina v hlevu, imaš res veliko srečo, naš gospod Bog te ima zelo rad, da te je obvaroval pred nesrečo..."⁸¹

Čeprav iz let po poroki ni ohranjenih veliko dokumentov oz. pisem, ki bi osvetlili odnos med Maksimilijano in Luko, se zdi, da je bil njun zakon harmoničen. Marca 1860 je Maksimilijana Luki napisala kratko pisemce, v katerem toži, da so dnevi in noči brez njega dolgi, zagotavljala mu je, da ga ljubi kot mlado dekle in naj ji Bog nakloni srečo, da

Lastnoročni podpis Maksimilijane Pirnat na njeni oporoki iz leta 1866 (GAT, Družinski arhiv Pirnat).

ga ne bo nikoli prizadela ali užalostila.⁸² Kljub vsemu pa je njenemu zakonu nekaj manjkalo – otroci. Maksimilijana je bila ob poroki stara skoraj 44 let in očitno prestara za (prvo) materinstvo. Morda je ravno zato skrbela oz. finančno podpirala nekega fanta po imenu Ernest Petrič. Toda njena podpora je zlasti v letih pred njeno smrtjo, ko se je Ernest šolal pri ljubljanskem izdelovalcu orgel Malachovskem, močno opešala. Malachovsky ji tako večkrat piše, naj vendar pošlje kaj denarja za Ernesta, saj da nima niti primerne obutve in da dobesedno hodi bos.⁸³

Dne 22. februarja 1866 je Maksimilijana napisala oporoko. V njej je določila, naj za blagor njene duše preberejo štiri maše v moravški župnijski cerkvi in tri maše v vrhpoljski podružnici, nato pa določila, da Luka postane univerzalni dedič njenega celotnega premoženja. Prosi ga, naj jo obdrži v lepem spominu in naj moli zanjo: "Moj preljubi mož, moj Luka, nikoli me nisi prizadel, ostani tako priden in pošten kot do sedaj, moli z veseljem, kajti kdor ne zapusti Boga, tega tudi Bog ne zapusti". V ta namen mu zapusti še svoj dragoceni hišni oltar, Kristusa na križu in še nekaj kipev, ki naj jih po njegovi smrti dobi cerkev v Moravčah ali na Vrhpoljah. V oporoki se spomni tudi svoje kuharice Špele, ki je služila že za časa njene mame Helene; Luki naroči, naj ji poplača za njeno delo, ko pa bo zapustila Tuštanj, naj ji pusti tudi posteljo, na kateri spi, modro progasto žimnico, tri stole, dve mizici, skrinjo in nekaj rjuh. Tik pred smrtjo, 1. avgusta 1873 je dodala še nekaj določil, ki jih je zapisal notar Janez Roth, saj je bila sama takrat že bolna in je težko pisala. Potrdila je vsa določila iz prve oporoke,

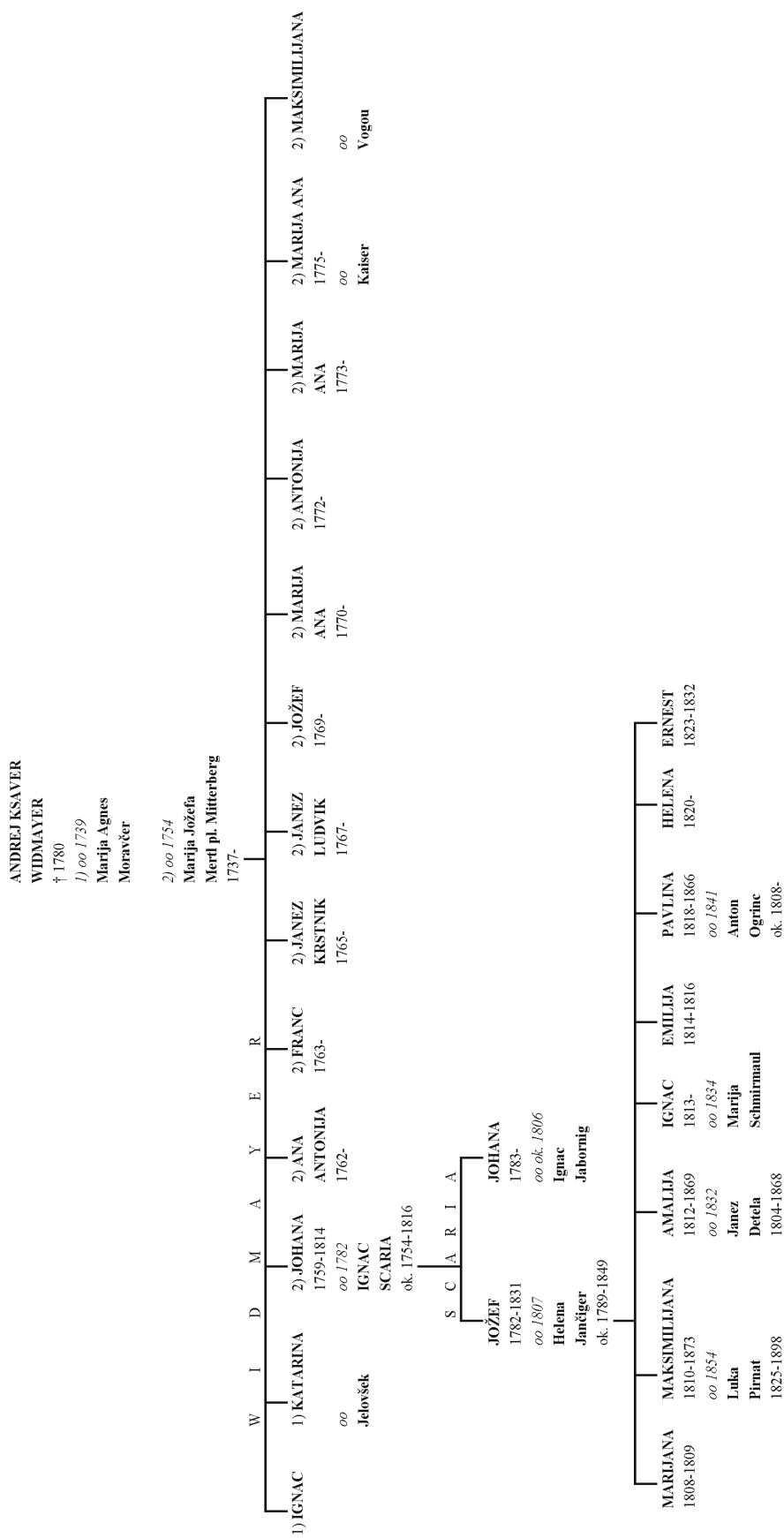
⁸⁰ NŠAL, ŽA Moravče, Poročna knjiga 1835–1870, str. 98.

⁸¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

⁸² GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁸³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria (1807–1873).

RODOVNIK WIDMAYER - SCARIA

vkjučila pa je še zvestega služabnika Bartla Mazlja, ki mu je namenila dosmrtni užitek od tuštanjskega graščinskega mlina in stanovanje v njem.⁸⁴

Maksimilijana je umrla 28. avgusta 1873 zaradi "degeneracije trebušnih organov" (*Entartung der Unterleibsorgane*),⁸⁵ slab mesec pred dopolnjenim 63. letom. Pokopali so jo na moravškem pokopališču. Eden od Pirnatov (verjetno Lojze) je "na Svečnico zvečer 1934" napisal kratek pregled tuštanjskih graščakov od leta 1800 dalje in med drugim zapisal: *Scariji so imeli na moravškem pokopališču na spodnji strani grobove v sredini z železnim križem. Ne na tem mestu koder ga imamo sedaj mi Pirnati. Maksimilijana je bila pokopana še na starem mestu na spodnji strani. Luka je pa si že izbral ta prostor katerega imamo sedaj in tudi tukaj počiva.*⁸⁶ Danes njenega nagrobnika niti nagrobnikov njenih prednikov na moravškem pokopališču ni več.

Toda preden je tudi Luka legel k zadnjemu počitku, je preteklo še kar nekaj vode. Z Maksimilijanino smrtjo je postal edini lastnik tuštanjske graščine, iz katere se je kmalu razlegal otroški jok. Petnajst mesecev po ženini smrti (22. novembra 1874) se je namreč Luka vnovič poročil. Toda če je bila njegova prva žena občutno starejša od njega, je bila druga žena občutno mlajša. Nova tuštanjska graščakinja je postala 31-letna Ana Resnik iz Gaberja pri Blagovici. Ana je v naslednjih štirinajstih letih rodila sedem otrok.⁸⁷ S tem se je rod Luke Pirnata nadaljeval in se na Tuštanju ohranil do današnjih dni.

Kljub temu, da je rod Scarij na Tuštanju dokončno ugasnil že 1873, pa njihov duh v grajski stavbi živi še naprej. To je opazno zlasti iz grajskega pohištva in ostale grajske opreme, ki datira v njihovo obdobje, obiskovalce gradu s sten pozdravijo portreti Scarij – med njimi tudi sama Maksimilijana in njena sestra Amalija – in njihovih sorodnikov Widmayerjev, ohranjena obsežna zasebna in poslovna korespondenca v grajskem arhivu pa potrpežljivemu raziskovalcu razkriva vse radosti in tegobe, ki so jih v preteklosti doživljali Scarije in drugi tuštanjski graščaki pred in za njimi.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

GAT – Graščinski arhiv Tuštanj
Graščinski arhiv Tuštanj.
Družinski arhiv Pirnat.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŽA – Župnijski arhivi (matične knjige).
ŽU (Župnijski urad) Moravče
Status animarum, Vrhpolje, Sv. Nikolaj.

LITERATURA

Kebe, Janez: Loška dolina z Babnim poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno polje (1. knjiga). Ljubljana : Družina, 1996.
Melik, Anton: *Kolonizacija Ljubljanskega barja* (doktorska disertacija). Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1927.
Potočnik, Mitja: *Grad Brdo skozi stoletja*. Novo mesto : Markus, 2008.
Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana : ZRC, 2005.
Preinfalk, Miha: Grof Rihard Ursini Blagaj in njegova rodbina. *Gospod z rožo. Polhograjci grofu Blagaju in Blagajevemu volčinu* (ur. Milka Bokal). Ljubljana : SAZU, 2009, str. 49–76.
Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
Zupanič Slavec, Zvonka: Ljubljanski mestni zdravnik Fran Viljem Lipič (1799–1845). V: Fran Viljem Lipič: *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane*, Ljubljana 1834, ponatis Ljubljana, 2003, str. 501–524.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Familie Scaria auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Von 1800 an, als Ignaz Scaria dem Grafen Xaver von Lichtenberg Schloss Tuffstein (Tuštanj) abkaufte, war es im Besitz der Familie Scaria und blieb es bis 1873, als die letzte Vertreterin der Familie Scaria, Ignaz' Enkelin Maximiliana (verh. Pirnat) starb. Die Herkunft der Familie Scaria ist nicht gesichert. Als Pfleger und Pächter einiger Krainer Herrschaften (z.B. Nadlischek/Nadlišek auf den Bloke, Slap bei Vipava) erwarb sich das erste überlieferte Familienmitglied Ignaz Scaria einen großen Reichtum, mit dem er später das Schloss Tuffstein kaufte. Auf Ignaz als Schlossherr folgte sein Sohn Joseph Scaria, der jedoch kein guter Hausherr war und das Schloss in große Schulden stürzte. Die schwere finanzielle Situation rettete zunächst seine Gattin und spätere Witwe Helena, nach ihr Tochter Maximiliana, die sich einige Zeit lang mit dem ersten Gedanken trug, das Schloss an Baron Schweiger zu verkaufen. Dennoch blieb Tuffstein bis zu

⁸⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

⁸⁵ NŠAL, ŽA Moravče, Mrliška knjiga 1871–1910.

⁸⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Lojzeta Pirnata.

⁸⁷ ŽU Moravče, *Status animarum, Vrhpolje, Sv. Nikolaj, II. knjiga*, str. 86.

ihrem Tod in ihren Händen und wurde von ihrem Gatten Luka Pirnat geerbt.

Die Rekonstruktion des Geschäfts- und Privatlebens der Familie Scaria wurde in großem Maße durch das umfangreiche und bisher noch nie erfasste Archivmaterial ermöglicht, das noch immer auf dem Schloss verwahrt wird. Der vorliegende Beitrag bringt eine genealogische Übersicht über die Familie

Scaria und deren Verwandtschaft, geht auf deren dreivierteljahrhundertlange Wirtschaft auf Schloss Tuffstein ein, aufgrund einer relativ umfangreichen Korrespondenz wird auch auf das merkwürdige, gesellschaftlich nicht gebilligte Verhältnis zwischen der Schlosherrin Maximiliana Scaria und dem 15 Jahre jüngeren Gatten Luka Pirnat eingegangen, der zunächst ihr Schlossgärtner gewesen war.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)"1547/2001"

Prejeto: 30. 5. 2009

Boris Golec

doc. dr., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Tuštanjski graščinski arhiv (1547–2001) – pozabljena zakladnica zgodovinskega spomina

IZVLEČEK

Arhiv v gradu Tuštanj v Moravški dolini, približno 25 km severovzhodno od Ljubljane, je v Sloveniji edini graščinski arhiv, ki je do današnjih dni ostal "in situ" in v lasti grajske družine. Po spletu srečnih okoliščin je namreč preživel ideološko motivirano požiganje gradov med 2. svetovno vojno ter val povojnih plenjenj in razlastitev. V zadnjem letu je bil arhiv pregledan, urejen in sumarno popisano. Sestavljata ga dva velika sklopa gradiva, ki ju v grobem razmejuje zemljiška odveza leta 1848. Prvi je tuštanjski graščinski arhiv, v katerem je najti tudi gradivo, ki so ga lastniki in njihovo sorodstvo prinesli od drugod, drugi sklop pa sestavlja gradivo družine Pirnat, ki na gradu gospodari od leta 1854. V tem sklopu je posebno dragocena zapuščina slovenista in domoznanca prof. Maksa Pirnata (1875–1933), nastala v krajih njegovega bivanja in delovanja, kjer je med drugim zbiral izvirne starejše dokumente. V prispevku so objavljeni in komentirani nekateri zanimivejši dokumenti iz različnih obdobj. Med temi je posebna pozornost posvečena opisom graščinske posesti, grajskega kompleksa in prostorov v gradu.

KLJUČNE BESEDE

grad Tuštanj, graščinski arhiv, družina Pirnat, družina Scaria, arhivski opisi gradu

ABSTRACT

THE TUŠTANJ MANOR ARCHIVES (1547–2001) – THE FORGOTTEN TREASURY OF HISTORICAL RECOLLECTION

The archives in the Tuštanj castle (German Tuffstein) in Moravska dolina, approximately 25 kilometres northeast from Ljubljana are in Slovenia the sole manor archives that remained up to the present time "in situ" and in possession of the castle family. By a lucky combination of circumstances the archives have survived the ideologically motivated arsons of castles during World War II, and the after-war wave of plundering and expropriations. During the last year the archives have been reviewed, organized, and summarily indexed. The archives are composed of two large groups of materials roughly divided by the 1848 land release. The first complex is the Tuštanj manor archives in which materials that the owners and their relatives brought from elsewhere can be found, and the second is composed of the materials of the Pirnat family who are managing the castle since the year 1854. Exceptionally valuable in this complex is the legacy of the Slovenist and Professor Maks Pirnat (1875–1933) commenced in places of his dwelling where among other he collected original older documents. Published and commented in the contribution are some interesting documents from various periods. Special attention is among those dedicated to the descriptions of the castle property, the castle complex and the premises inside the castle.

KEY WORDS

Tuštanj castle, castle archives, family Pirnat, family Scaria, archival descriptions of the castle

Graščinski arhiv¹ "in situ", shranjen v gradu, kjer je nastal, ter za povrh še vedno v lasti družine, ki grad ne le poseduje, ampak v njem že več kot stopenetdeset let tudi živi, vse to zveni preveč nenavadno, da bi moglo biti "slovenska zgodba". V naši soseščini in sploh v dobršem delu Evrope je tak pojav sicer nekaj običajnega, v prostoru vzhodno od "železne zavese" pa nasprotno – prava redkost. Dejstvo, da je Tuštanj na Slovenskem v tem pogledu edina svetla izjema, nas kot še marsikaj drugega neizbrisljivo umešča v prostor t. i. "nove Evrope", ki jo od "stare" deli nekdanja politična ločnica od Baltika do Jadrana.

Še več, slovenski prostor je v polpretekli zgodovini izstopal po specifičnem ravnanju s kulturno dediščino, katerega posledice bo v spomin in opomin rodovom čutil trajno. V pičlih treh letih med letoma 1942 in 1945, med vojno in neposredno po njej, je namreč doživljal komaj predstavljivo uničevanje svojega zgodovinskega spomina, in to na način in v obsegu, za katera bi le stežka našli primerjavo. Požgana ali izropana je bila velika večina slovenskih gradov, marsikje, zlasti v južnem delu Slovenije največkrat kar oboje hkrati. Navedbe razlogov za takšno početje med samo vojno, ki jih kot uradno razlago praviloma srečujemo v literaturi še danes, so precej obrabljene, ponavljajoče se opravičilo o "preventivnem dejanju", ki naj bi ga zahtevale vojne razmere: "grad so požgali partizani, da se v stavbo ne bi vselil sovražnik".² Gradovi in njihovi arhivi, onemele priče svoje usode, bi lahko povedali drugačno zgodbo, v nasprotju z uradnimi razlagami naravnost paradokсно: dobro ohranjene grajske stavbe so pogosto tiste, ki so bile neposredno ali posredno pod okupatorjevo zaščito. V soseščini Tuštanj je tak primer mogočni Krumperk z enim najbolje ohranjenih graščinskih arhivov pri nas, zaplenjenim, ko je grad ob koncu vojne zapustila nemška vojaška posadka.³ Vzhodno od Krumperka, v Moravški dolini, je od tedaj štirih še stoječih gradov preživel vojno in povojno vihro le Tuštanj. Prizanešeno mu je bilo v nemajhni meri gotovo zato, ker je družina Pirnat vseskozi sodelovala s partizani, jim pod grajsko streho že zgodaj nudila zavetje in dala v vojni dve mladi življenji. Mimo teh dejstev nova oblast ni mogla ali ni hotela, ko je grajski družini v času povojnih razlastitev sicer odvzela znaten del posesti, grad z inventarjem pa vendarle pustila nedotaknjen, zadnje tudi po zaslugi

domače hčerke Barbare (1914–2001), ki je z dušo in telesom živela za grad in njegovo ohranitev.⁴

Nasprotno so trije moravški gradovi v neposredni bližini Tuštanj – Češnjice, Zalog in Belnek – po medvojnem požigu v zelo kratkem času poniknili dobesedno brez sledu.⁵ Slovenske "doline gradov", kakršna je bila na Gorenjskem Moravska, na Dolenjskem pa Mirnska in dolina Krke, so najprej takorekoč čez noč postale doline grajskih ruševin, mnoge od teh pa so do danes že povsem izginile pod težo zoba časa, ukazov povojne oblasti in "budnosti" sosedov. Z uničenjem kulturnih spomenikov je za vedno izginil zgodovinski spomin, zapisan v grajskih arhivih in knjižnicah ter ovekovečen v likovnih upodobitvah. Za redke gradove je vsebina nekdanjega arhiva vsaj v obrisih znana iz objavljenih skopih, sumarnih arhivskih popisov, zvečine nastalih še pred 1. svetovno vojno,⁶ za večino graščinskih arhivov pa lahko iz analogij le slutimo, kaj se je v njih skrivalo in skupaj z njimi izginilo.

Ko bi enaka usoda doletela Tuštanj, bi bil njegov arhiv pač samo še eden od mnogih anonimnih, nikoli popisanih in obdelanih, eden tistih, ki bi se ga danes redkokdo spomnil in ki bi komaj kdaj buril domišljijo. Ker ni tuštanjski grad nikoli sodil med pomembnejše, bi arhiv skupaj z njim tem prej potonil v pozabo. Toda Tuštanju se je sreča na široko nasmihala vse do najnovejšega časa, bržčas zato, da bi lahko kot "preživeli" pričal za vse tiste gradove, ki sami o sebi ne morejo več pričevati, ampak lahko s svojim primerom le nemo opozarjajo na dejanja uničevalcev, največkrat spodbujena z ideološkimi predsodki in storjena iz nizkih strasti.

Že zaradi nenavadne "sreče v nesreči" kaže v tem kontekstu omeniti bližnji grad Brdo pri Lukovici in zgodbo njegovega arhiva, ki je skorajda na meji resničnosti. Leta 2007 so v Nemčiji živeči potomci medvojnega oskrbnika gradu našli v njegovi zapuščini 56 starejših dokumentov, nastalih med letoma 1378 in 1799. Izkazalo se je, da jih je oskrbnik spomladi 1943 rešil iz gorečega gradu. Čeprav so zdaj ponovno dostopni slovenskim zgodovinarjem in jih v digitalizirani obliki hranijo tudi v Kersnikovem družinskem arhivu na Brdu, greni "srečni konec zgodbe" spoznanje, da je najdba rešenega gradiva vendarle osamljen primer.⁷

1 Izraz graščinski arhiv uporabljam kot uveljavljen termin v slovenski arhivski stroki – v zadnjem času ga je pri nazivih arhivskih fondov sicer zamenjala oznaka zemljiško gospodarstvo – in ob dejstvu, da je Tuštanj do 19. stoletja po klasifikaciji zemljiških gospodarstev veljal za "Gut", in ne za "Herrschaft", tj. gospodarstvo v pravem pomenu besede.

2 Prim. zlasti Jakič, *Vsi slovenski*. – Znanstveno študijo o usodi slovenskih gradov med 2. svetovno vojno še pogrešamo.

3 *Grad Krumperk*, str. 22. – *Vodnik po fondih*, str. 98–99.

4 Informator Peter Pirnat, Tuštanj. – O odnosu povojnih oblasti do gradu in grajske družine prim. Lavrič, *Odsev blišča*, str. 140.

5 Prim. Lavrič, *Odsev blišča*, str. 7–8, 31–32, 47, 169; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 10, 25, 160.

6 Prim. bibliografijo v: Pivec-Stelè, *Kazalo*, str. 7–9.

7 Originalne brdske listine iz zapuščine oskrbnika Petra Widschwendterja so od leta 2007 shranjene v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju in jih trenutno urejajo v njegovi enoti Hišni, dvorni in državni arhiv. Lastnik brdskega gradu Franc Kersnik jih ima v digitalizirani obliki od maja 2009. – Prim. Golec, *Nova spoznanja*, str. 108–109.

Dolgo varovana "skrivnost" graščinskega arhiva

Ob povedanem lahko po skoraj dvajsetih letih, odkar sem se po naključju prvič srečal s Tuštanjem, neprimerno laže razumem zadržanost in nezaupljivost, s katero so Pirnatovi v desetletjih po vojni sprejemali radovedne obiskovalce, še zlasti nepovabljene neznance. Eden takih sem bil oktobra 1989 tudi sam, ko sem se skupaj s štirimi študentskimi kolegi v fičko kolega Zorana Radonjića pripeljal pred grajski vhod. Po končanih terenskih vajah študentov zgodovine smo se namreč s kolegom Domžalčanom podali še na zasebno ekskurzijo po Moravški dolini. Domačim na Tuštanju smo iz kanala na dvorišču uspešno pomagali potisniti traktor s prikolico, odgovor starejšega moškega na naše vprašanje, ali je v gradu ostala kakšna starina, pa je bil odločen in kratek: "Nič." S Tuštanja smo se že v mraku vrnili na bližnji Studenec, kjer nas je pričakala samo še profesorska skupinica, zadnji preostanek udeležencev terenskih vaj, ki so se v tistih kriznih časih namesto potovanja po že vidno nesložni Jugoslaviji odvijale kar v Moravški dolini. Isti večer smo nadobudneži iz Zoranovega fička izvedeli od profesorjev še za drugi pomen maloprej na Tuštanju slišane besede "nič". Družina Pirnat naj bi ljubosumno skrivala notranjost gradu, ki da je še vedno takšna, kot jo je pred poldrugim stoletjem zapustila zadnja "prava" grajska rodbina. Upokojeni profesor Ferdo Gestrin (1916–1999), ki se je prav tedaj ukvarjal s starejšo zgodovino Domžalskega in nam je o svojih dognanjih tisto dopoldne na Studencu tudi predaval, je še dodal, da si je sicer prizadeval priti do urbarjev in drugega gradiva, o katerem je slišal veliko obetavnega, a brez uspeha. Ni dvoma, da ga je o vsebini tuštanskega arhiva seznanil ljubiteljski zgodovinar Stane Stražar (1929–1998), pogost obiskovalec Tuštanja in dober znanec Pirnatovih.

Moje prvo srečanje s Tuštanjem, z družino Pirnat in zgodbo o "skrivnostnem arhivu" sodi torej v čas največje prelomnice v novejši zgodovini. Isti mesec je namreč padel berlinski zid, naša generacija je diplomirala že v novi državi in na Tuštanju je zagospodaril naslednji rod, ki je grad na široko odprl obiskovalcem ter začel z njegovo obnovo. Radijski pogovor s sedanjim lastnikom Petrom Pirnatom – ujel sem ga enkrat konec devetdesetih let – me je na poti s prvomajskega izleta leta 2003 spet spomnil na Tuštanj in spodbudil, da sem družbi predlagal še en postanek. Tokratni sprejem na gradu je bil popolno nasprotje onemu štirinajst let prej, saj nas je že od daleč pozdravljala bučna glasba praznične veselice, do gradu pa smo morali zaradi množice parkiranih avtomobilov lep kos poti pešačiti. Oglad grajske stavbe pod vodstvom domače hčerke je razblinil najmanjši dvom, da je vse res natanko tako, kot bi grad šele včeraj zapustil zadnji pravi graščak, le arhiv se je zdel neprimerno skromnejši od obetanega. V zadnji od

štirih obiskovalcem namenjenih sob sem lahko v knjižni omari videl peščico rokopisnih knjig, za katere se je izkazalo, da so urbarialni registri poznega nastanka, šele iz prve polovice 19. stoletja. Pokojni profesor Gestrin si je torej zaman belil glavo z ugibanjem, kaj se skriva v grajskem arhivu, je bila bržčas ena mojih prvih misli ob pogledu na gradivo, skromno tako po obsegu kot po vsebini.

Kako zmoten je bil prvi vtis, se je pokazalo pet let pozneje, ko me je kolega Miha Preinfalk nagovoril, naj s prispevkom o tuštanskem arhivu sodelujem pri nastajanju pričujoče tematske številke Kronike. Glede na zadnji obisk na gradu si nisem obetal česa posebnega, poleg že videnih urbarjev kvečjemu še kak ne posebno star dokument iz časov družine Scaria ali malo pred tem. A že informativni obisk na Tuštanju maja 2008 je prinesel prvo prijetno presenečenje – spoznanje, da del gradiva ne izvira šele iz zadnjih desetletij pred zemljiško odvezo. Peter Pirnat je namreč poleg prej omenjene omare odprl predale pisalnega predalnika z nekaj deset starimi listinami in pogodbami, od katerih sežejo najzgodnejše še v 16. stoletje. Dogovorili smo se, da jih bo popisala Barbara Žabota iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, medtem ko je padel name drugi del arhiva – približno dvajset knjig urbarialnega gradiva, ne posebej zajeten sveženj spisov, za katere se je izkazalo, da so iz druge polovice 19. stoletja, in za okoli pol metra uradnih tiskovin. Naloga se je v mojem primeru zdela izvedljiva v enem ali največ dveh nekajurnih delovnih obiskih, tem prej ker je dandanašnji z digitalnim fotografiranjem mogoče zelo veliko preprosto "odnesti s seboj". Prvi delovni dan, na začetku poletja, sta tako nastala dokaj podroben popis rokopisnih knjig ter sumaren popis tiskovin in spisov, ki sem ju med naslednjim obiskom nameraval dopolniti in terensko delo s tem zaključiti.

Predalnik z glavnino graščinskega arhiva v stolpu ali "ta zadnjem cimru" (foto: Boris Golec).

Toda še istega dne so se začela vrstiti vedno nova presenečenja, zaradi katerih se je moje obiskovanje Tuštanj slednjič podaljšalo na devet celodnevni in poldnevni delovni obiski, raztegnjeni na štiri letne čase, tudi na proste dni in ure. Ne le, da sem ob koncu prvega obiska izvedel za obstoj predalnika s tremi globokimi predali, do vrha naloženimi z graščinskim gradivom iz časa do srede 19. stoletja, ampak so se ob poznejših obiskih odprli še dolga leta zaklenjeni predali, iz drugih prostorov pa so začeli "prihajati" pozabljeni dokumenti družine Pirnat, nemalokrat pomešani s tiski, časniki, raznimi fragmenti, deloma tudi z zmečkanim papirjem in kosi oblačil. Gradivo je s tem količinsko neizmerno naraslo, z vsega dveh polic v knjižno-arhivski omari, kolikor ga je bilo poleg listin "vidnega" na začetku, na pet in pol tekočih metrov ter okoli en tekoči meter časopisov in revij. Spoznanje je zahtevalo tehten premislek, kako naprej in ali je čisto vse sploh mogoče in tudi smiselno pregledati. Slednjič sem se odločil, da po gradivu ne bom zgolj brskal, ga premetaval in v njem iskal zanimivosti, ampak bom skušal celoto "presejati" in, če že ne urediti, vsaj zložiti v neki smiseln red. Najprej je bilo namreč treba ugotoviti, kaj arhiv sploh vsebuje, kaj sodi skupaj in od kod dokumenti pravzaprav izvirajo. Tudi če bi se pri obdelavi omejil samo na starejše gradivo, nastalo pred letom 1848, pa bi bila seveda iluzorna vsakršna misel na podroben, analitičen popis, saj je glavnino dela predstavljalo ugotavljanje vsebine gradiva in njegovo razvrščanje. Tuštanski arhiv tudi danes, po več kot 60 urah intenzivnega dela, ni ne urejen ne popisan, ampak "preložen in pospravljen", snovne skupine pa opremljene z naslovom in kratko oznako vsebine. Po potrebi je gradivo zloženo v škatle ali povezano v snopiče, deloma nove in deloma že obstoječe, ki sem jih našel zlasti pri starejšem, graščinskem gradivu. Pričujoči prispevek o arhivu niti po obsegu niti po vsebini ni ustrezen vložnemu terenskemu delu, saj je šlo to v precej drugačno smer od pričakovane in prvotno zastavljene. A kakor koli, opravljeno je delo, s katerim bosta morebitnim poznejšim obdelovalcem ali raziskovalcem graščinskega arhiva znatno olajšana dostop in delo.

Bodi skrbno varovani "skrivnosti" tuštanskega arhiva na rob povedano še naslednje. Za obstoj arhiva se je "uradno" vedelo vsaj od leta 1969, ko je tedanji gospodar Dominik Pirnat (1925–1990) pred novinarskim fotoaparatom razgrnil nekaj največjih dragocenosti, pergamentnih listin z visečimi pečati.⁸ Nato pa je trajalo zelo dolgo, preden je arhiv od srede osemdesetih let dalje lahko videl še kdo drug.⁹ Njegovo gradivo očitno ni bilo dostopno niti pogo-

stemu grajskemu obiskovalcu Stanetu Stražarju, ko je v sedemdesetih letih pisal monografijo *Moravska dolina* (1979).¹⁰ Z vsebino graščinskega arhiva je javnost nekoliko seznanjena šele zadnja leta. V knjižici *Grad Tuštanj 1490–1990* (1994, 2003) se je arhiva dotaknil Peter Pirnat,¹¹ Leon Lavrič pa je v monografiji o moravskih gradovih (2004) objavil tudi nekaj reprodukcij dokumentov.¹² Tako vse kaže, da so Pirnatovi v preteklosti nekatere stvari sicer pokazali zaupanja vrednim obiskovalcem, neradi, če sploh, pa so kogar koli puščali z gradivom samega, brez nadzora. To nujno "ugodnost", brez katere pravega dela niti ne bi moglo biti, smo v minulem in letošnjem letu izkoristili Miha Preinfalk, Barbara Žabota in podpisani.

Historiat arhiva in glavne značilnosti gradiva

Graščinski arhiv Tuštanj je pravzaprav skupek zelo različnega dokumentarnega gradiva, ki se je v zadnjih stoletjih nabralo pri stanovalcih gradu. Večina zapisov se sicer nanaša na Tuštanj in rodbine njegovih lastnikov, a ga je nemalo prišlo tudi od drugod, iz krajev delovanja in službovanja grajskih prebivalcev in njihovega sorodstva. Zadnje velja zlasti za zapuščino profesorja Maksa Pirnata (1875–1933), ki natanko dokumentira življenjsko pot humanističnega izobraženca, uveljavljenega predvsem kot poljudnoznanstvenega pisatelja.¹³

Za rokopisne knjige in snopiče povezanih starejših dokumentov je bilo kljub neurejenosti mogoče povečini brez posebnih težav rekonstruirati, kdaj, od kod in zakaj so se znašli na Tuštanju. Provenienca in pripadnost sta iz vsebine ugotovljivi tudi za veliko večino raztresenih arhivalij. V tem pogledu ostaja neznanka nekaj dokumentov, ki so bili pred ureditvijo arhiva pomešani med listine in pogodbe. Izvzeti iz konteksta so namreč izgubili zvezo s provenienco, kar danes močno otežuje njihovo sledljivost. Tovrstne težave so razumljivo manjše, če je vsebina vezana na kakšno specifično dejavnost ali okolje. Pokazalo se je, denimo, da obračun za živo srebro iz leta 1702 zagotovo ni prišel na Tuštanj v času svojega nastanka ali kmalu zatem, ampak izvira iz zapuščine prof. Maksa Pirnata, ki je v času službovanja v Idriji (1900–1905) zbral več tamkajšnjih starejših dokumentov. Tudi pri enem najzgodnejših registrov – tiskanem koledarju iz leta 1740, popisanem s poluradnimi zapisi okoli leta 1780 – so imena oseb in krajev privedla do sklepa, da je koledar šele pozneje prišel na Tuštanj iz Ribnice na Do-

⁸ Borut Čontala, *Stoletja na kolenih, Tovariš*, letn. 25, št. 50, 23. 12. 1969 (hrani Peter Pirnat, Tuštanj).

⁹ Informator prof. dr. Mirko Stiplovšek, Domžale.

¹⁰ Stražar pri obravnavi tuštanskega gradu bežno omenja samo muzejsko zbirko (Stražar, *Moravska dolina*, str. 123), graščinskega arhiva pa ne citira in ga ne navaja niti v seznamu virov (prim. prav tam, str. 789–857).

¹¹ Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 9, 12.

¹² Lavrič, *Odsev blišča*, str. 132–133, 136.

¹³ Capuder, Pirnat Makso, str. 362.

lenjskem, kjer ga je uporabljal graščinski upravitelj Andrej Widmayer, tast poznejšega tuštanskega graščaka Ignaca Scarie. Nasprotno lahko za peščico zapisov "splošne" vsebine zgolj ugibamo, od kod in kdaj jih je prineslo na tuštanski grad. Tako se je, denimo, izgubila sled za izvorom verjetno najstarejšega zapisa tuštanskega arhiva v slovenskem jeziku. Gre za zvezčič z dvema molitvama v bohoričici, zapisanima nekje v prvi polovici 19. stoletja. Nastali bi lahko v Moravški dolini, morda v enem od okolij službovanja Maksa Pirnata, morda pa sploh kje drugje.

Gledano v celoti je arhiv kontinuirano ohranjen šele za čas po letu 1800, ko je grad kupila družina Scaria. Toda za naslednjih dvesto let, zlasti pa od srede 19. stoletja dalje, se zdi, da so se grajski ljudje le s težavo ločili od slehernega še tako nepomembnega zapisa, najsi je šlo za šolske zvezke, vabila, potrdila, račune, prejeto pošto in podobno. Ohranjeno daje vtis, da so včasih – zavestno ali ne – spravljali vsaj vzorčne primerke, če že vsega niso mogli hraniti v celoti. Pri tem je treba poudariti, da so "graščinski" sami ustvarili zelo veliko najrazličnejših zapisov. Pred obiskovalcem arhiva se tako razgrinja pisana paleta gradiva, neposredno ali posredno vezanega na Scarie in Pirnate, kot bi listal nadrobno popisano zgodovino gradu in grajskih družin ter skupaj z njimi spremljal in se odzival na dogajanja doma in po svetu.

Zatečeno stanje gradiva je narekovalo premislek, ali oziroma koliko je smiselno poseči v dotedanjo ureditev. Starejše gradivo, nekako do srede 19. stoletja, je bilo fizično dokaj povezano, mlajše pa, nasprotno, neurejeno ter shranjeno tudi po drugih grajskih prostorih. V preteklosti so se nekatere stvari med seboj pomešale predvsem zaradi prenašanja po gradu. Med zapuščino Maksa Pirnata so bili, denimo, tudi korespondenca in dokumenti tuštanskih Pirnatov, deloma že iz časa po Maksovi smrti. Prav tako so se včasih znašli skupaj dokumenti zelo različne provenience in starosti. Da ne bi kar koli ostalo prezrto, je bilo potrebno za vsak primer pregledati še obsežno knjižnično gradivo in staro časopisje.¹⁴ Tiske, kot so revije, časniki, razni učbeniki in podobno – sem nazadnje združil v celoto, a sem pri tem, če je bilo to le mogoče ugotoviti, označil, iz čigave zapuščine izvirajo.

Pri evidentiranju se mi je nemalokrat zazdelo, kot bi se sicer znašel na pravem kraju, vendar ne ob pravem času, temveč kakšno stoletje prepozno. Delo me je spominjalo na predhodnike, ki so svojčas, zlasti v letih pred prvo svetovno vojno, na zelo podoben način ugotavljali in – večinoma prav tako časovno omejeni – popisovali vsebino slovenskih grajskih in

župnijskih arhivov "in situ".¹⁵ Ob velikih količinah neurejenega gradiva in skopo odmerjenem času tudi rezultat mojega posega v tuštanski arhiv ni mogel biti drugačen od njihovega. Nastal je sumaren popis gradiva, ki je zdaj urejeno po snovnih skupinah.

Skupine sestavljajo **dva velika sklopa**, ki sta se pri urejanju gradiva v znatni meri ponudila sama: starejši – graščinski arhiv in mlajši – Pirnatov družinski arhiv. Prvi sklop je fizično že obstajal in ga je bilo treba samo dopolniti oziroma očistiti mlajših dokumentov, medtem ko sem drugega oblikoval na novo iz različnih komponent in raztresenega gradiva. Poleg navedenega razloga temeljni odločitve za dva sklopa na dveh vsebinskih prelomnicah, ki sta si kronološko zelo blizu. Prvič, z zemljiško odvezo in izgubo podložniške posesti leta 1848 je graščina Tuštanj dobila drugačno vsebino in status. In drugič, s priženitvijo Luke Pirnata šest let zatem se leta 1854 začneja še vedno trajajoče obdobje zadnje družine lastnikov. Obenem se s sredo 19. stoletja občutno spremeni tudi narava ohranjenega gradiva: pred tem gre povečini za dokumente, ki se nanašajo na fevdalna razmerja, poslej pa postaja vsebina gradiva čedalje pestrejša.

Kriteriji delitve gradiva med oba sklopa niso eksaktni, ker takšni preprosto ne morejo biti. Ko bi bil merodajen samo kronološki kriterij – letnica 1848 ali 1854 – bi bil namreč preoster in v več pogledih umeten. Delitev je zato ohlapno postavljena v sredo petdesetih let, ko preneha gradivo, povezano s fevdalnimi razmerji in zemljiško odvezo. Tiste celote gradiva – snopiči, svežnji, registri –, ki sežejo v obe obdobji, so še naprej ostale nedotaknjene. V prvem sklopu je takšna zlasti naknadno odkrita, pretežno privatna korespondenca družine Scaria s sklepno letnico 1873, ko je umrla Maksimilijana Scaria, por. Pirnat, ter nekaj potrdil do devetdesetih let 19. stoletja med gradivom Lichtenbergovega vrhpoljskega beneficija. Prav tako bomo tudi v Pirnatovem družinskem arhivu našli gradivo, ki seže v zgodnejši čas: poleg osebnih dokumentov Luke Pirnata so tu davčni in gospodarski registri, vodeni od srede štiridesetih let 19. stoletja, če se glavnina njihove vsebine ali sklopa nanaša na poznejše obdobje, predvsem pa izvirajo iz zgodnejše dobe dokumenti, ki jih je v krajih svojega delovanja zbral prof. Makso Pirnat. Vključno z njegovim gradivom obsega Pirnatov družinski arhiv obdobje skoraj treh stoletij od leta 1702 do 2001.

Prvi sklop – Graščinski arhiv Tuštanj bi lahko glede na ohranjenost razdelili v dva dela: pred letom 1800 in po njem do srede 50. let 19. stoletja. Gradivo dveh stoletij in pol do konca 18. stoletja je po obsegu in zvrsteh precej skopo. Grofje Lichtenbergi so Scariam očitno prepustili samo nujno potrebne

¹⁴ Nekaj starejših dokumentov, med drugim več dragocenih pričevanj, je odkril med knjižničnim gradivom bibliotekar Drago Samec, ki v pričujoči Kroniki obravnava tuštansko knjižnico.

¹⁵ Pregled objav o graščinskih in župnijskih arhivih gl. v: Pivec-Stelč, *Kazalo*, str. 7–9.

registre in dokumente posestne narave iz zadnjih desetletij, od starejšega gradiva pa le razmeroma maloštevilne listine. Sklenjeni dokumenti se začinjajo šele okoli leta 1800, pri čemer je najbolje ohranjeno gradivo iz časa po letu 1830.

Velika večina gradiva iz prvega sklopa je sicer nastala na Tuštanju. Grad je bil nazadnje sedež štirih zemljiških gospostev (v širšem pomenu besede) – graščine Tuštanj ter treh manjših posesti: dvorca Moravče, Gallovega in Gandinovega imenja. Od navedenih treh je bilo s tuštansko graščino najdlje povezano Gallovo imenje, ki je prišlo v posest družine Lichtenbergov najpozneje v 17. stoletju,¹⁶ drugi dve posesti pa sta z njima začeli deliti usodo šele skoraj dvesto let pozneje. Dvorec Moravče je leta 1785 kupil zadnji tuštanski Lichtenberg, grof Franc Ksaver,¹⁷ in začel njegovo posest takoj nato upravljati s Tuštanja,¹⁸ medtem ko je Gandinovo ali Moravško imenje pridobil Ignac Scaria leta 1800 z nakupom od Janeza Krstnika pl. Gandina, lastnika graščine Hrib pri Preddvoru.¹⁹ Ko so se omenjenega leta vse štiri posesti znašle v rokah istega lastnika Ignaca Scarie, so ostale sicer še naprej pravno-formalno ločene – razen Gandinovega imenja, inkorporiranega Tuštanju²⁰ – dobile pa so skupen zemljiškoknjižni urad, ki je obstajal do upravno-političnih reform leta 1850.²¹ Vse posesti so imele na tuštanskem gradu tudi skupno upravo, saj moravški dvorec in imenja niso premgli lastnih oskrbnikov niti upravnih sedežev.²² Poleg tega sta bili s Tuštanjem od konca 18. oz. začetka 19. stoletja po-

vezani dve cerkveni ustanovi, do katerih so imeli njegovi lastniki še dolgo po zemljiški odvezi gmotne obveznosti. Prva je Lichtenbergov kuratni beneficij pri cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah, ustanova predzadnjega tuštanskega grofa Lichtenberga iz leta 1780, druga pa Magušarjeva ustanova v Tržiču na Gorenjskem.²³

Ostalo gradivo zemljiškokogospoke narave predstavljajo spisi, listine in deloma tudi urbarialni registri z gradov, ki so jih s Tuštanjem krajši čas povezovali bodisi skupni lastniki, zakupniki ali upravitelji. Gradivo z bližnjega Belneka, povečini nastalo v zadnjih dveh desetletjih 18. stoletja, je na Tuštanj zanesljivo prišlo med letoma 1763 in 1799, ko sta imela gradova ista lastnika, grofa Lichtenberga,²⁴ kolikor ni na Tuštanju sploh nastalo, saj sta imeli graščini skupno upravo.²⁵ Novi gospodar Ignac Scaria je leta 1800 ali malo zatem prinesel s seboj kar nekaj dokumentov, ki so nastali od sedemdesetih let do konca 18. stoletja na gradovih v njegovi upravi ali zakupu: na Igu, Nadlišku na Blokah in v Vipavi. Iz istega časa izvirajo tudi spisi o Wiederkherovi pristavi, Ignačevi kratkotrajni posesti v ljubljanskem predmestju,²⁶ ter drobci upravnega gradiva gospostva Ribnica na Dolenjskem iz let, ko je bil tam upravitelj oče njegove žene Andrej Widmayer. Končno najdemo iz prve polovice 19. stoletja, tj. iz tuštanskega obdobja Scarij, dokumente, povezane z njihovo posestjo zunaj Moravske doline – z dvorcem Predole pri Kranju in graščino Slap pri Vipavi.²⁷ Spisi o zemljiških gospostvih so sicer deloma pomešani z raznimi poslovnimi in tudi zasebnimi dokumenti rodbine Scaria. Glede na to, da je Anton Pirnat v začetku 20. stoletja nekaj let posedoval še grad in grajsko posest Žalog,²⁸ bi v tuštanskem arhivu lahko pričakovali tudi zaloško gradivo iz fevdalne dobe, a je najti zgolj dokumente posestne in gospodarske narave s konca 19. stoletja in iz časa Pirnatovega kratkotrajnega lastništva (1909–1914).

Starejšemu tuštanskemu gradivu, ki sestavlja danes arhivski sklop Graščinski arhiv Tuštanj, je družina Pirnat posvečala posebno pozornost, večjo kakor mlajšemu, lastnemu gradivu. Tako so ga v skrbi za ohranitev neznano kdaj v celoti prenesli v reprezentančne prostore južnega trakta gradu. Znamen del gosposčinskega gradiva se je prvotno zanes-

¹⁶ Kdaj natanko je Gallovo imenje postalo posest Lichtenbergov, bi bilo treba šele preučiti, kakor tudi, ali je njegov obseg vseskozi ostajal nespremenjen. V registrih listin v zapuščinskem inventarju Ferdinanda Alberta grofa Lichtenberga iz leta 1712 srečujemo fevdna pisma Gallov od leta 1603 dalje (ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 129, 147–149), po kranjski imenjski knjigi pa so prihajala imenja članov Gallove družine v roke tuštanskih Schwabov pl. Lichtenbergov že od leta 1592 (ARS, AS 173, št. 4 (1546–1618), fol. 107, 108; št. 5 (1619–1661), fol. 96, 97, 97); št. 6 (1662–1756), fol. 72). Ob nastanku terezijanskega katastra sredi 18. stoletja je bilo Gallovo imenje last tuštanskih Lichtenbergov, toda samostojno zemljiško gospostvo (ARS, AS 174, šk. 237, L 244), ločeno od graščine Tuštanj (prav tam, šk. 250, L 298), kar je ostalo tudi v času Scarij (ARS, AS 315, gl. knj. II, fol. 218).

¹⁷ Smole, *Graščine*, str. 303. – ARS, AS 315, gl. knj. V, fol. 306.

¹⁸ Prim. Graščinski arhiv Tuštanj (= GAT), Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: knjiga kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščine Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788.

¹⁹ ARS, AS 315, gl. knj. IX, fol. 561. – ARS, AS 174, šk. 244, L 273, No. 24, 23. 5. 1800.

²⁰ ARS, AS 315, gl. knj. IX, fol. 561.

²¹ Prim. GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: ekshibitni protokoli zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj in dvorca Moravče 1833–1850, opravljeni zapisniki zemljiškoknjižnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj in dvorca Moravče 1839–1841.

²² Izrecno govori o tem cenilni zapisnik premoženja Maksimilijane Scarie z dne 26. septembra 1849: GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

²³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Tržiču.

²⁴ O lastnikih gl. Smole, *Graščine*, str. 79, 518.

²⁵ Prim. GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri: knjiga kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščine Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788.

²⁶ Prim. Smole, *Graščine*, str. 545. – ARS, AS 315, gl. knj. X, fol. 349–350.

²⁷ Prim. Smole, *Graščine*, str. 390, 439. – ARS, AS 315, gl. knj. VI, fol. 441–442.

²⁸ Prim. Smole, *Graščine*, str. 557.

ljivo nahajal drugje, zlasti v t. i. pisarni v severnem grajskem traktu, o kateri govorijo poročila iz prve polovice 19. stoletja,²⁹ nanjo pa se očitno navezuje tudi blede spomin na "sodišče" v "ta dolgim cimru".³⁰ Nekdanja namembnost petih predalnikov, v katerih je gradivo spravljeno danes, je ugotovljiva le za enega. Gre za manjši predalnik s klečalnikom v "stolpu", ki je pripadal grajskemu sinu Lojzetu Pirnatu in je od njegove smrti leta 1951 ostal skorajda nedotaknjen. Za drugi, večji pisalni predalnik v jedilnici ali "tofl cimru" je iz vsebine listkov, priplepljenih na tri od skupno šestih notranjih predalčkov, razvidno, da je zgornji del uporabljala še Maksimilijana Pirnat, roj. Scaria (1810–1873), in sicer za svoje poslovne in zasebne spise. V večjih spodnjih predalih je mogla biti že tedaj, kakor zdaj, zaklenjena privatna korespondenca. Le ugibamo pa lahko, od kod in kdaj so prišle v predalnik starejše pergamentne listine z obešenimi pečati in druge listine, tj. najbolj reprezentančne arhivalije tuštanjskega arhiva, nastale v časovnem razponu 1547–1789. Vsebinska nekaterih razkriva, da so jih na Tuštanj prinesli šele Scarie, spet druge so s sosednjega Belneka. Nekatere imajo slovenske regeste, napisane s pisavo, ki jo najdemo tudi na povezanih snopičih gosposčinskega gradiva, shranjenega v predalniku v t. i. stolpu ali "ta zadnjem cimru". Gre za pisavo duhovnika Jožefa Markiča (1885–1962), v letih 1924–1941 ekspozita pri Sveti Trojici,³¹ ki je oblikoval in z naslovi opremil tudi nekaj manjših vsebinskih sklopov graščinskega arhiva. Že pred njim, morda celo pred sredo 19. stoletja, pa je v ureditev arhiva posegla neznana roka, ki je na ovitkih snopičev spisov pustila nekaj kratkih oznak vsebine v nemščini. Žal ni najti ne Markičevega ne neznančevega popisa gradiva in niti ne vemo, ali sta sploh kdaj obstajala.

Kot edini "arhivski pripomoček" je na voljo abecedni indeks gradiva tuštanjske gosposčinske uprave, nastal v drugi četrtini 19. stoletja in voden do začetka 50. let.³² Gre za urbarialne, podložniške, zemljiškooknjižne pa tudi druge zadeve, vpisovane pod posamezne črke od A do Z bodisi glede na začetnico priimka osebe (npr. *Aubel Michael* etc.) bodisi glede na stvarno vsebino (npr. *Abführungs-*

protokoll etc.). Nedatirani indeks, ki za posamezno zadevo navaja številko fascikla in folija, je razkril zvezo z deloma ohranjenimi povezanimi snopiči spisov. Ohranilo se jih je deset, prepoznavnih po tem, da je na vsakega z vrstico pripet kvadrateg iz usnja z veliko začetno črko. Indeks predstavlja tako preprost registraturni načrt, po katerem je bil graščinski arhiv urejen v času pred zemljiško odvezo in okoli nje, ko so vanj sproti odlagali zaključene zadeve. Za evidenco zemljiškooknjižnih zadev Tuštanja in pridruženih posesti so posebej vodili protokole, ki so se ohranili za obdobje od leta 1833 do 1850, glavni dokumenti iz obdobja pred letom 1848 pa so urbarji in urbarialni registri, od katerih sežejo najstarejši v sredo 18. stoletja.

Medtem ko lahko v precejšnji meri rekonstruiramo poslovanje tuštanjske graščinske uprave v zadnjih desetletjih pred zemljiško odvezo oziroma do ukinitve zemljiškooknjižnega urada leta 1850, je na voljo le malo zanesljivih podatkov o ureditvi in vsebini starejšega gradiva. V tem oziru je nadvse redkobeseden inventar zapuščine Ignaca Scarie, sestavljen 22. avgusta 1817, ki pravi samo: "Najpomembnejših listin, kot so kupna in prodajna pisma o posesti ter poročne pogodbe, ni bilo mogoče najti. In ker je del pokojnikovih spisov in vrednostnih papirjev pod sodno zaporo v Vipavi, bi se morda našle tam." Inventurne komisarje so očitno zanimala le pomembna pravna dokazila, zato zapuščinski inventar niti z besedo ne omenja tedaj aktualnih in starejših urbarialnih registrov ali gradiva zemljiškooknjižnega urada.³³

Glede starejšega stanja graščinskega arhiva sta povednejša dva zapuščinska inventarja grofov Lichtenberg iz 18. stoletja, ki ponujata sploh najzgodnejši vpogled v notranjost gradu. Prvi inventar, iz leta 1712, se nanaša na zapuščino grofa Ferdinanda Alberta, drugi pa je nastal leta 1757 po smrti grofa Jurija Ludvika. V standardni rubriki "Listine" navajata 47 oziroma 45 enot, pri čemer dodaja mlajši inventar sumarne navedbe o drugem gradivu: 15 pisalnih koledarjih, štirih tuštanjskih priročnih urbarjih – treh starih in enem še v uporabi, treh urbarjih Gallovega imenja – dveh starih in enem aktualnem, ter o dveh rokovnikih (*Hand und respective notarel büchel*) iz let 1728 in 1734–1757.³⁴ Popisa listin v Lichtenbergovih inventarjih se sicer med seboj precej razlikujeta, v obeh pa pogrešamo tudi nekaj danes ohranjenih listin, med njimi najstarejšo iz leta 1547. "Pogrešane" so torej morale priti na Tuštanj pozneje, nekatere zagotovo z Belneka.³⁵

²⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie, 22. 8. 1817; cenitev graščine Tuštanj, 8. 10. 1845.

³⁰ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

³¹ Markičevo urejanje arhiva se je ohranilo v družinskem izročilu (informator Peter Pirnat, Tuštanj), identičnost njegove pisave pa je bilo mogoče preveriti z dokumenti v Markičevi zapuščini (NSAL, NSAL 573, Zapuščine duhovnikov, Markič Jožef, šk. 384). O Markiču gl. tudi: Stražar, *Moravska dolina*, str. 283.

³² Na sprednji platnici indeksa je naslov: *Index mehrerer Gewährbriefe, Schuldobligationen, Quittungen und anderer Urkunden, auch Urbarial= Laudemial= und Zehent Beschwerden dann Zuschriften rücksichtlich der Umschreibungen und Intabulationen usw.*

³³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie, 22. 8. 1817.

³⁴ ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 134–160; šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 5–17.

³⁵ V pričujoči Kroniki gl. o tem razpravo Barbare Žabota.

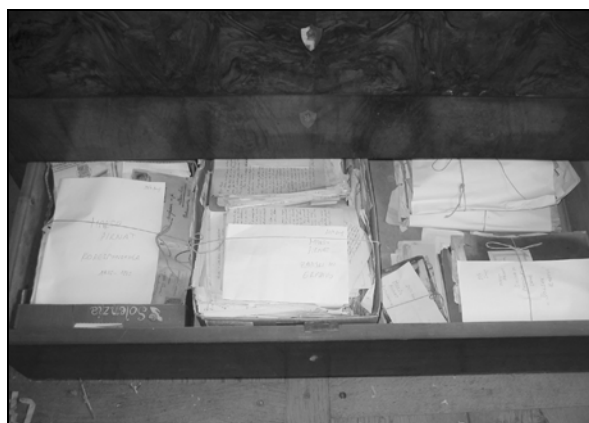
Kot rečeno, je bila skrb za graščinski arhiv precej boljša kot za družinskega. Graščinske registre in spise ter dokumente družine Scaria so Pirnatovi, kolikor nazaj seže družinski spomin, hranili v "muzejskih" sobah: glavnino v predalniku in knjižni omari v "stolpu", posamezne reprezentančne arhivalije (listine in starejšo korespondenco) pa zaklenjene v pisalnem predalniku v jedilnici. Porazdelitev gradiva po obeh prostorih – omari in dveh predalnikih – tudi zdaj ni bistveno drugačna, le notranja ureditev je zaradi oblikovanja oziroma dopolnitve snovnih skupin spremenjena.

V drugi sklop – Družinski arhiv Pirnat – je po zadnji ureditvi uvrščeno vse ostalo gradivo, razen večine dokumentov iz najnovejšega časa. Sklenjeno gradivo se začinja sredi petdesetih let 19. stoletja in seže nekako do smrti predzadnjega gospodarja Dominika Pirnata (1925–1990). Mlajše, nastajajoče gradivo, razumljivo, povečini še ni del arhiva, ampak ga sedanja grajska družina hrani pri sebi. Izjema je le nekaj privatne korespondence ter dokumentov in drobnih tiskov, povezanih s samim gradom. Najmlajši z letnico 2001 je v Zbirki osmrtnic, in sicer osmrtnica za Barbaro Pirnat, zadnjo umrlo vnukinjo prvega graščaka iz družine Pirnat.

Dobršen del družinskega gradiva, drugače kot graščinski arhiv, doslej ni bil shranjen v "muzejskem delu" gradu, temveč raztreseno po raznih prostorih, kar velja še zlasti za zapuščini dveh "stricov", Maksa (1875–1933) in Lojzeta Pirnata (1913–1951). Njuni zapuščini in zapuščina njunega nečaka oziroma brata Mihe Pirnata (1906–1944) so edine vnaprej narekovale oblikovanje treh posebnih snovnih skupin. Pri tem je bilo treba Maksovo zapuščino kompletirati iz več delov, Lojzetovo in Mihovo pa očistiti gradiva drugega izvora. Ostale snovne skupine so oblikovane na novo, in sicer po več kriterijih. Družinsko gradivo je v osnovi razdeljeno v dve obdobji: čas Luke Pirnata (do 1898) in po njegovi smrti, ni pa dosledno urejeno po posameznih zvrsteh ali tematskih sklopih, ampak so v njem združeni gospodarski, zasebni, šolski in drugi spisi. Predvsem zaradi oblike sestavljajo posebno skupino registri gospodarske narave. Iz gradiva Luke Pirnata je ustvarjena tudi skupina gradiva javne proveniencije: gradivo, nastalo pri poslovanju treh moravških občin (1850–1890) in krajevnega šolskega sveta Moravče (1869–1875). Pri dopisih, ki jih je Pirnat prejel, se je ločitev javnega od zasebnega ravnala po kriteriju, da spada med občinsko gradivo vsak dopis uradne narave, naslovljen na občino ali župana, ne pa, denimo, vabilo na občinsko sejo, poslano Pirnatu osebno kot občinskemu odborniku. V "občinskem arhivu" so tudi vsi dokumenti, ki jih je Luka Pirnat izdal v funkciji župana (1866–1879). Na Tuštanju je bil sicer v času njegovega 13-letnega županovanja sedež občine Moravče.

V Družinskem arhivu Pirnat je poleg družinsko-graščinskega in občinskega gradiva nadvse dragocena zapuščina Lukovega najstarejšega sina prof. Maksa Pirnata, v kateri so zbrani zapisi od njegovih zgodnjih šolskih let do malo pred njegovo smrtjo (1885–1932) ter izvorno gradivo od začetka 18. stoletja, ki ga je zbral v krajih svojega bivanja in delovanja, zlasti v Idriji. Celoten osebni arhiv se je našel na Tuštanju v zadnjih letih Maksovega življenja, ki jih je ta preživel v t. i. "stricovi sobi" domačega gradu in po bolnišnicah.³⁶

Družinskega arhiva ni doslej nihče sistematično pregledal ali urejal. Vsak svoje gradivo sta sicer označevala in urejala Makso in Lojze Pirnat, predvsem tako, da sta na posamezne dokumente in svežnje dopisovala opombe in naslove, vendar je bilo zlasti Maksovo zapuščino potrebno spet združiti v celoto. Še najbolj urejeno in nedotaknjeno je gradivo gospodarsko-poslovne narave iz zadnjih desetletij, ki še ni izgubilo poslovne vrednosti.

Zapuščina Maksa Pirnata med urejanjem in po ureditvi (foto: Boris Golec).

³⁶ Prim. Capuder, Pirnat Makso, str. 362.

Gradivo iz poldruega stoletja, odkar živijo na gradu Pirnati, s svojo raznovrstnostjo naravnost očara. Ker so bili v grajski družini vedno tudi izobraženci in pišočji ljudje, je v njem izjemno dobro dokumentirano privatno, družabno, kulturno, gospodarsko in politično življenje na gradu, v ožji in širši okolici. V zapisih o gospodarjenju z graščinsko posestjo je med drugim zajeta vsaka oseba, ki je bila kdaj na Tuštanju v službi, številni registri pa natančno spremljajo prihodke in izdatke ter sleherno glavo živine. V tej ali oni obliki je zabeležena vrsta poslovnih in zasebnih dejanj članov grajske družine, ki so bili povezani tudi z nekaterimi znanimi osebnostmi. Različna svetovnonazorska prepričanja in usode članov Pirnatove družine pa so neke vrste odsev velikih procesov in dogajanj v 20. stoletju.

Od obsežne korespondence omenimo slovenska pisma iz zgodnjih petdesetih let 19. stoletja, ki nazorno pričajo o družbeno ne povsem sprejemljivem razmerju med mladim vrtnarjem Luko Pirnatom in njegovo starejšo zaročenko, graščakinjo Maksimilijano Scaria. Zelo dobro je dokumentirano poslovanje prvih občinskih uprav v Moravški dolini po letu 1850, vključno z uveljavljanjem slovenščine kot uradnega jezika. V družinskem arhivu je tudi nekaj pravih kuriozitet. Tako je že dobra dva tedna zatem, ko so leta 1869 prišle v prodajo prve dopisnice (*Correspondenz-Karte*), eno teh prejel graščak in moravški župan Luka Pirnat. Večplastnost življenja zadnjega poldruega stoletja zrcalijo med drugim časopisje in drobni tiski vse od zgodnjih reklam za tekstil in stroje do političnih pamfletov. Kulturno in družabno življenje odsevajo predvsem vabila na razne prireditve od sedemdesetih let 19. stoletja do najnovejšega časa, med drugim zapisi o družinskih praznovanjih in zgodnje risbe grajskega nečaka, likovnega umetnika Nikolaja Pirnata (1903–1948).³⁷ Od drobcev iz obsežne dokumentacije poslovnega življenja omenimo kot zanimivost samo številna, tudi ilustrirana potrdila o opravljenih dimnikarskih storitvah na gradu, ki sežejo še v sredo 19. stoletja. Politično življenje predstavlja pisana paleta zapisov in tiskov od prvih občinskih volitev leta 1850, prek pričevanj o zakulisju raznih volitev, vabil in propagandnega materiala do sledov političnega delovanja domačega sina Lojzeta Pirnata po 2. svetovni vojni. Iz polpretekle dobe kaže omeniti zvezek poezije partizanskega politkomisarja in izpovedno pismo domobranca, nekdanjega partizana, poslano sosedu – partizanu, oboje iz leta 1944.

Pri pregledovanju tuštanjskega arhiva pritegnejo posebno pozornost jeziki gradiva, ki ponujajo tudi nekaj manjših presenečenj. Vsaka v svojem obdobju sta bili dominantni nemščina in slovenščina, le za vzorec pa so zastopani drugi jeziki. V nemščini je domala celoten prvi sklop, Graščinski arhiv Tuštanj,

v katerem naletimo zgolj na nekaj latinskih zapisov iz 18. stoletja, na nekaj malega slovenskih, zlasti nabožnih besedil iz prve polovice 19. stoletja³⁸ in na slovenska pisma Luke Pirnata zaročenki Maksimilijani Scaria iz zgodnjih 50. let. Pri naslavljanju je v korespondenci družine Scaria zaslediti zgolj za pokušnjo (modne) francoščine.

Najzgodnejši datirani slovenski zapis je potrdilo o nekem plačilu za predivo iz leta 1844, sicer le skromna beležka poluradne narave.³⁹ Uveljavljanje pisne slovenščine lahko nato od leta 1850 zelo natanko spremljamo na številnih področjih od zasebne sfere do šolstva, kulture, poslovnega življenja in politike. Prvi ohranjeni slovenski zapisi iz notranjega poslovanja so nastali v začetku 50. let pri občini Sv. Andreja, še dolgo pa je bila slovenščina tudi na najnižji upravni, tj. občinski ravni omejena predvsem na zunanjo rabo – na vabila, pozive, razglase, potrdila ipd. Tako so zaključni računi in pomembnejši dokumenti moravske občine do konca županovanja Luke Pirnata (1866–1879) pisani nemško in vse kaže, da županu prav to v pismu očita učitelj Vrančič (gl. objavo pisma iz leta 1875 v Prilogah). Duha in običaje dobe odraža dejstvo, da je ne posebej izobraženi graščak Luka Pirnat, ki se je pisno in ustno laže izražal slovensko kakor nemško, svoje gospodarske registre vendarle skoraj do zadnjega pisal v nemščini. Kako je slovenščina postopoma izrivala dotlej dominantni jezik, priča na svoj način tudi bogata zbirka tiskanih osmrtnic, ki se začnejo z letom 1865. Proti koncu 19. stoletja je v tuštanjskem okolju tako v zasebni kot poslovni sferi absolutno prevladala slovenščina, le med 2. svetovno vojno se je bila v uradnih zapisih prisiljena umakniti nemščini, tako tudi na osmrtnicah. Posebej kaže opozoriti na izborna slovenščina profesorja Maksa Pirnata in nekaterih njegovih korespondentov, sem in tja pa je v Maksovi korespondenci in šolskih zvezkih najti še kakšno sled ruščine, latinščine ter stare grščine. V gradivu iz 20. stoletja je sicer nekaj malega zapisov v srbohrvaščini ter v zapuščini Lojzeta Pirnata, v tridesetih letih gojenca mornariške akademije, pisne vaje iz angleščine – znanilec prihajajoče nove dobe.

Kot posebnost tuštanjskega arhiva naj ne nazadnje omenim predmete, na katere smo njegovi pregledovalci precej pogosto naleteli po predalih in omarah. Ob oglašanju pavov z grajskega dvorišča so nas med gradivom pozdravljala peresa teh okrasnih ptic, nekatera sodeč po videzu tudi že precej stara.

³⁸ Najstarejši slovenski zapisi so shranjeni v: GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

³⁹ Prav tam. – Neki Matija Svetec je na majhnem listu papirja potrdil, da je od gospe (Helene) Scaria prejel plačilo za prejo, ki ji jo je izročil osem mesecev prej. Zapis se glasi: "den 7 Marz 844 sem dau gospa Skarja 10 lb zuffna a 35 x lb snese suma 4 f 10 x. Math Swetetz – Plazain den 13 novembra ... Swetetz".

³⁷ O Nikolaju Pirnatu prim. Stele, Pirnat Niko, str. 362–363.

Na več mestih, zlasti med mlajšim gradivom, so bile spravljene papirnate vrečice s semeni, nekoč tako kot pavja peresa načrtno razporejene po predalih kot sredstvo za odganjanje škodljivcev. Iz različnih papirnatih zavitkov pa so večkrat pogledali kodri (ženskih) las, bodisi spomin na pokojne osebe bodisi spominki, prejeti v dar iz posebne naklonjenosti, tako kot koder rdečelase Maksimilijane Scaria, ki ga je ta darovala svojemu bodočemu možu Luki Pirnatu.

Sedanja ureditev gradiva

Arhiv je danes shranjen v treh "muzejskih" sobah gradu: glavnina Graščinskega gradiva v stolpu ali "ta zadnjem cimru", mlajše grajše gradivo, tj. Družinski arhiv Pirnat, deloma prav tam in večinoma v "stricovem cimru", sestavni deli obeh sklopov arhiva pa v jedilnici ali t. i. "tofl cimru". V osnovi je arhiv ohranil prejšnjo porazdelitev po prostorih, omarah in predalnikih, pri čemer je gradivo zdaj urejeno v snovne skupine ter dopolnjeno z gradivom iz drugih prostorov, zlasti z zapuščinami Maksa, Lojzeta in Mihe Pirnata in z mlajšim družinskim gradivom iz zadnjih desetletij.

Gradivo je razdeljeno v dva velika sklopa: Graščinski arhiv Tuštanj in Družinski arhiv Pirnat. V okviru obeh sem pustil prvotno notranjo ureditev, kolikor se je z vsebinskega vidika zdela smiselna. Pri sklopu Graščinski arhiv Tuštanj je bilo deloma še mogoče rekonstruirati ureditev graščinskih spisov iz časa pred in okoli zemljiške odveze in upoštevati nekatere snovne skupine, ki so jih oblikovali uradniki oziroma poznejši urejevalci. Pri Družinskem arhivu Pirnat je večina snovnih skupin oblikovana na novo, razen zapuščin treh članov družine, ki so že predstavljale celote in jih je bilo treba predvsem kompletirati.

Opravljen sta torej prva koraka: evidentiranje in groba preureditev po provenienci in tematiki. Šele na tej osnovi bi se popisovanje gradiva lahko resnično začelo. Za zdaj je natančno popisana in obdelana le zbirka listin, ki predstavlja zgolj majhen delček arhiva in je že tvorila samostojen sklop.⁴⁰ Po abecedi pa je urejena še zbirka osmrtnic, znatno dopolnjena z osmrtnicami iz drugih delov graščinskega arhiva.⁴¹ Narejen je tudi sumarni popis urbarjev in urbarialnih registrov ter drugih rokopisnih knjig, medtem ko je obsežno spisovno gradivo po večini samo v grobem evidentirano.

Spodnji pregled vsebine arhiva ni arhivski popis, narejen strogo po pravilih arhivske stroke, ampak ponuja zgolj osnovno informacijo za uporabnike in predstavlja obenem izhodišče za morebitno poznejšo sistematično ureditev. Pri sklopu Graščinski arhiv Tuštanj razlikujem med tremi zvrstmi gradiva – listinami, rokopisnimi knjigami in spisi, ki so med seboj "in situ" fizično ločeni. Pri Družinskem arhivu Pirnat se notranja delitev – tudi zaradi drugačne narave gradiva – ravna po snovnih skupinah, ki prav tako predstavljajo fizične celote. Zaradi zelo različnih dimenzij arhivalij in predalov, v katerih je gradivo zloženo, je težko ustrezno določiti oziroma izmeriti njegov obseg. Navedbe količin v tekočih metrih so zato preračunane na obseg, kot bi ga gradivo zavzelo, če bi bilo zloženo v standardne arhivske škatle.

A) GRAŠČINSKI ARHIV TUŠTANJ (= GAT)

Obseg 2,35 tm⁴²

A.1 Zbirka listin (1547–1789) – 0,15 tm⁴³

- 10 listin na pergamentu (1547–1718);⁴⁴
- 27 listin na papirju (1616–1789): 13 kupnih pisem (1616–1787), zadolžnica (1663), 3 pobotnice (1671–1789), poravalno pismo (1683), tri papeška pisma (1722–1779), 5 poročnih pisem (1739–1782), delilno pismo (1774).⁴⁵

A.2 Knjige in registri (okoli 1750 – okoli 1850) – 1,00 tm⁴⁶

- 5 urbarjev graščine Tuštanj in pridruženih imenj (sreda 18. stol.–1840);
- 68 urbarialnih registrov graščine Tuštanj in pridruženih imenj (1767–1849);
- 3 urbarialni registri gospostva Vipava (1797–1800) in urbarialni register graščine Hrib pri Preddvoru (2. četrtina 19. stol.);
- 6 drugih gosposčinskih registrov s Tuštanja (1790 – po 1848)
- 30 zemljiškknjižnih registrov (1785–1850)
- 5 registrov vojnih in drugih prisilnih posojil (1805–1831)
- 10 fasij terezijanskega katastra (okoli 1750 – okoli 1755)
- 3 podložniške knjižice podložnikov graščine Tuštanj in dvorca Moravče (1784–1824)
- 118 podložniških knjižic z izrezano vsebino

⁴⁰ Skupino dokumentov, ki je pred popisom arhiva fizično sestavljala dokaj zaključeno celoto in je dobila ime Zbirka listin, je popisala Barbara Žabota. Nekaj enot je bilo zaradi drugačne vsebine izločenih in uvrščenih v ustreznega sklopa: Zapuščina Maksa Pirnata ter Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁴¹ Zbirko osmrtnic sta uredila Miha Preinfalk in Barbara Žabota.

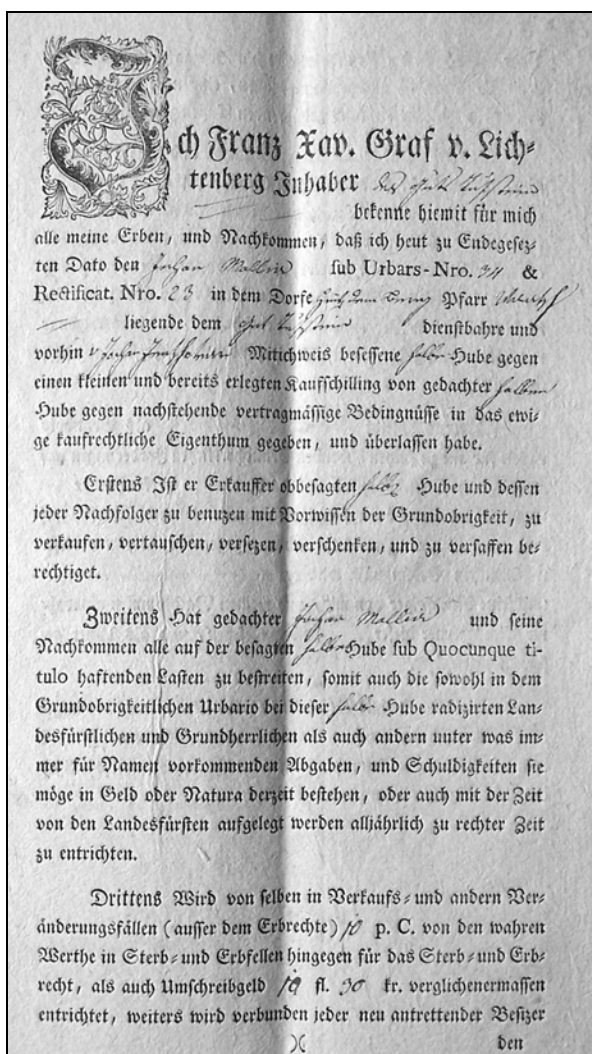
⁴² Kratica tm pomeni tekoči metri.

⁴³ Gl. op. 40.

⁴⁴ Gl. razpravo Barbare Žabota v pričujoči številki Kronike.

⁴⁵ Dve papeški pismi sta v okviru s steklom.

⁴⁶ Fizično so knjige in registri razdeljeni v dve skupini: s trdimi in mehкими platnicami.

Prva stran tiskanega potrdila Franca Ksaverija grofa Lichtenberga, izdanega 5. decembra 1788 na Tuštanju, da je tuštanjski podložnik Janez Malija iz vasi Zahrib v župniji Vače odkupil polovično zakupno kmetijo, ki s tem postane kupnopravna.⁴⁷ (foto: Boris Golec)

A.3 – Spisi – 1,20 tm

- Razni zanimivi drobcji, zlasti družine Scaria in sorodstva (1737⁴⁸–1849: rodovniki, razne listine in spisi, opisi gradu Tuštanj 1817–1849);
- Ignac Baraga – upravitelj Tuštanj (1789–1804: razni spisi, urbarialni registri);
- Ignac Scaria – zakup gospostva Ig (1786–1790: razni spisi);
- Ignac Skaria – zakup gospostva Nadlišek (1774–1789: razni spisi);

⁴⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobcji.

⁴⁸ Najstarejši dokument je sicer listina z dne 1. januarja 1559, vendar ohranjena v prepisu iz 18. stoletja. Govori o tem, da dobi Herbard Turjaški na območju Nadliška desetino, ki je prej pripadala župniku na Blokah.

- Dvorec Moravče (1800–1848: razni spisi);
- Zemljiškoknjižni in urbarialni spisi graščine Tuštanj s pridruženimi imenji (1. polovica 19. stol.: indeks – registraturni načrt, snopiči spisov s signaturami A, C, D, E, I, M, O, P, Q, V);
- Tuštanj in družina Scaria – razni spisi (1. polovica 19. stoletja: zemljiškoknjižne zadeve, podložniške zadeve, sodni spisi, katastrski izkazi, zemljiška odveza, pobotnice, zadolžnice, zakupne pogodbe, izvlečki urbarialnih registrov idr.);
- Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Tržiču (1780–1894);
- Korespondenca družine Scaria (1807–1873);
- Zemljiška odveza (po 1848).

B) DRUŽINSKI ARHIV PIRNAT (= DAP)

Obseg 3,16 tm⁴⁹

Snovne skupine:

- B.1 – Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj (1844–1898) – 0,16 tm: osebni dokumenti, korespondenca, pogodbe, pooblastila, vabila, računi, sodne zadeve, javni razglasi, graščinski gospodarski in davčni dokumenti.
- B.2 – Gospodarske knjižice – registri za graščini Tuštanj in Zalog (1846–1945) – 0,09 tm: registri o pridelku, živini, zaposlenih, dninarjih idr.
- B.3 – Družina Pirnat (1889 – konec 20. stol.) – 1,30 tm: osebni dokumenti, korespondenca, gospodarski zapiski (beležnice), računi, šolski zvezki, hranilne knjižice, potrdila, katastrski in tlorisni načrti, razni zapiski.
- B.4 – Zapuščina Maksa Pirnata (1702–1933) – 0,63 tm⁵⁰ – snovne podskupine: a) Osebni dokumenti (spričevala, diplome, potrdila), b) Risbe Maksa in Nikolaja Pirnata, c) Šolske zadeve – dijaško, študijsko in profesorsko obdobje (šolski zvezki, zapiski, ređovalnice, šolska letna poročila), č) Idrija – zgodovinski zapiski in izvorno gradivo (izvirni dokumenti od 1702 dalje, prepisi dokumentov, tiskana šolska letna poročila 1819–1914 idr.), d) Zapiski in gradivo (literarnozgodovinski, jezikoslovni, domoznanski in zgodovinski zapiski, osnutki, izrezki, zemljevidi, drobne tiskovine, dokumenti iz družbene dejavnosti), e) Korespondenca (Makso Pirnat in člani ožje družine 1885–1932), f) Fotografije (privatne in dokumentarne).
- B.5 – Zapuščina Lojzeta Pirnata (1925–1951) – 0,50 tm: osebni dokumenti, šolski zvezki, štu-

⁴⁹ Izloženo je bilo časopisno in revialno gradivo (od 1859 dalje) ter zbirka uradnih tiskovin iz druge polovice 19. stoletja, ki so po novem uvrščeni med knjižnično gradivo. O tem gl. v pričujoči Kroniki razpravo Draga Samca.

⁵⁰ V ta obseg niso vštete tiskovine (učbeniki, drobni tiski, revije in dnevni časopisi), skupaj približno 1 tekoči meter.

- dijski zapiski, korespondenca, družbenopolitična dejavnost, razno gradivo.
- B.6 – Zapuščina Mihe Pirnata (1913–1941) – 0,10 tm: osebni dokumenti, šolski zvezki, korespondenca, razno gradivo.
 - B.7 – Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče (1850–1890) – 0,13 tm: zapisniki, domovnice, zaključni računi, volitve, razglasi, korespondenca, razne evidence.
 - B.8 – Zbirka osmrtnic (1865–2001) – 0,10 tm: 320 enot.
 - B.9 – Zbirka fotografij (okoli 1870 – konec 20. stol.) – 0,15 tm: okoli 400 samostojnih enot in album.

PRILOGE – IZBOR DOKUMENTOV IZ RAZLIČNIH OBDOBIJ

Za vzorčen prikaz vsebine tuštanjskega arhiva je bilo iz raznolikega gradiva le stežka izbrati reprezentativne in hkrati zanimive dokumente ali njihove dele. Pričujoči izbor prepisov dokumentov v izvirniku ali prevodu in reprodukcij se skuša ravnati po načelu, da je predstavljeno gradivo tematsko, časovno in zvrstno čim bolj uravnoteženo, obenem pa dovolj povedno. V izbor ni uvrščeno najstarejše, listinsko gradivo, ker mu je posvečena posebna razprava Barbare Žabota. Tristoletno obdobje do zemljiške odveze tako zaradi svoje zgovornosti ponazarjajo predvsem A) opisi grajskega kompleksa in graščinske posesti, nastali v prvi polovici 19. stoletja, pri čemer so za primerjavo pritegnjeni v obravnavo tudi deli dveh starejših zapuščinskih inventarjev iz Arhiva Republike Slovenije. Vsebino prvega sklopa, Graščinskega arhiva Tuštanj, predstavlja še B) sumarni pregled urbarialnih, katastrskih, zemljiškooknjižnih in gospodarskih registrov. Objavljeno mlajše gradivo iz časa po koncu fevdalne dobe je razdeljeno v pet sklopov: C) Prvo leto delovanja modernih občin v Moravški dolini (1850–1851), Č) Iz zasebnega, poslovnega in javnega življenja graščaka Luke Pirnata (1825–1898) in njegove prve žene Maksimilijane Scaria (1810–1873), D) Občina Moravče v času županovanja Luke Pirnata (1866–1879), E) Zapuščina profesorja Maksa Pirnata (1875–1933) ter F) Gradivo družine Pirnat iz polpretekle dobe.

A) Opisi gradu in graščinske posesti 1712–1849

O gradu in njegovi rustikalni in dominikalni posesti se lahko bolje kot iz celote urbarialnih ali zemljiškooknjižnih registrov in listin poučimo iz cenitve, nastale jeseni 1845, tri leta pred zemljiško odvezo. Cenitev je očitno naročila takratna lastnica vdova Helena Scaria, ko se je znašla v finančnih težavah in je Tuštanj nameravala prodati. Slabo smo poučeni o razlogih za neizvedbo namere, kakor tudi o avtorjih cenitve, zato pa nas zapisnik, datiran 8.

oktobra 1845 na Tuštanju, zelo natanko seznanja s prihodki in izdatki tuštanjske posesti in z grajskim kompleksom kot takim.

Opis gradu Tuštanj in njegove posesti leta 1845⁵¹

Cenitev graščine Tuštanj s pridruženimi Gallovim in Gandinovem imenjem ter dvorcem Moravče (*Anschlag des Gutes Tufstein mit der vereinigten Gallisch, und Gandinischen Gült, dann des Hofes Moraitsch*)

Opis

Graščina Tuštanj leži v klimatsko ugodni Moravški dolini, v ljubljanskem okrožju, v okraju Ponoviče [s sedežem] na Zalogu (*Wartenberg*), v župniji Moravče. Od župnijskega kraja Moravče in okrajnega sedeža Zalog je oddaljena dobre pol ure, od kuracije Vrhpolje četrtr ure, od deželnega glavnega mesta Ljubljana okoli štiri ure, od glavne ceste in najbližje poštne postaje Podpeč eno uro ter približno dve uri od levega brega Save, ob katere desnem bregu teče Južna železnica. Ima ljubko lego, obdana je z majhnimi vzpetinami, na eni nekoliko dvignjeni pa stoji sredi povsem arondirane glavne posesti tudi gosposki grad (*das Herrschafts-Schloß*) s pripadajoči stavbami, sosed graščin Zalog (*Wartenberg*), Belnek (*Wildeneg*) in Češnjice (*Lichteneg*).

Grad sam je trdno zgrajen, štirikoten, visok eno nadstropje, deloma pokrit s črnim skriljem, deloma z opeko, ima prostorno štirikotno notranje dvorišče, v pritličju okrog in okrog galerijo, iz nje vhode v povsem obokane in pred ognjem varne [prostore]: vinsko klet, "kislo klet" in klet za sadeže (*Wein, Sauer-Einsatz und Früchten=Keller*), sobo za kuharico, mizarsko delavnico, izbo za posle (*Gesinde-stube*), sobo za vrtnarja in orožarno (*Rüstammer*) ter v dva hleva za deset konj s prostorom za krmo, na vzhodnem vogalu pa je še velika mlečna kamra.

V prvem nadstropju teče po vseh štirih straneh povezana galerija. Najboljša – južna in zahodna stran – premore deset prostornih bivalnih sob in veliko dvorano (*einen großen Saal*), od katerih ima vsaka izhod na galerijo, druga z drugo pa so povezane. Na severni strani je dvanajsta soba pisarna (*als Kanzley*) in stanovanje za uradnika ter prostorna kuhinja in shramba za živila, nato stopnice k izhodu.

Pod streho so na vseh štirih straneh prostorne žitne kašče za 2000 mernikov,⁵² z dvojnimi podom in pokrite z opeko ter prav nad kuhinjo dimnica.

Deset korakov od grajskih vrat stoji lepa, zidana, poslikana grajska kapela.

Jugovzhodno in južno (od gradu) je velik zelenjavni in okrasni vrt s steklenjakom in toplo gre-

⁵¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobc.

⁵² Mernik = 30,74 litra, 2000 mernikov = 61.480 litrov.

do, zelo bogat z eksotičnim rastlinjem in cveticami najrazličnejših vrst. Na koncu sadovnjaka je sušilnica za sadje, na zunanjem grajskem dvorišču pa vodnjak na vleko (*ein Ziehbrennen*), kovačija s pritklinami, svinjska kuhinja z vzidanim bakrenim kotlom, potem pod posebno streho kokošnjak. Zraven stojijo šele lani zgrajeni svinjski hlevi za 20 repov z lastnim pašnikom (*Anger*), v posebnem štirikotniku z velikim gnojiščem sledijo hlevi za 40 glav rogate živine, prostori za steljo in slamo, zgoraj na severni strani štiri gumna s kamro za sušenje na

zraku (*Windkammer*), zraven dolga stavba – skedenj za seno in lopa za vozove (*Wagenremiße*), poleg vodnjaka je drvarnica s stanovanjem za oskrbnika (*Amtmann*) povsem zgoraj. Potem dva kozolca toplarja z dvojnimi okni in dva navadna kozolca, skupaj 63 oken. Zunaj vseh stavb je posebej pajštva (*Brecheloffen*)⁵³ in za kapelo ledenica (*Eisgrube*). Vse to je obdano z zelo številnim sadnim drevjem različnih žlahtnih sort. Končno je čisto blizu pristavnih zgradb kuhinjski ribnik in nekaj streljajev proč velik ribnik, katerega odtok lahko žene majhen mlin.

Zemljišča

Graščina Tuštanj poseduje v (katastrski) občini Vrhpolje dobro donosne njive v izmeri
travnike v izmeri
gozdove v tej občini in v občini Sv. Mohorja v izmeri
travnike v občini Moravče
travnike v občini Brezovica
Skupaj

27 oralov, 1231 kvadratnih sežnjev⁵⁴
11 oralov, 363 kv. sežn.
100 oralov, 303 kv. sežn.
7 oralov, 1003 kv. sežn.
4 orale, 625 kv. sežn.
151 oralov in 325 kv. sežn.

Regalije (*An Hochheitsrechten*)

1. Patronatska pravica nad kuracijo na Vrhpoljah z volilno pravico za zasedbo (mesta kurata).
2. Visoki lov v župniji Dol in skupaj z graščino Belnek nizki lov v župniji Moravče.
3. Ribolov v potoku Rača od velikega ribnika do Zaloga in skupaj z graščino Češnjice v potoku Drtjščica od Pukliča do izliva v potok Radomlja pri Trnjavi.

Tu popisana graščina Tuštanj je skupaj z imenji napovedana v imenjski knjigi z
68 hubami, 15 krajcarji in 3 1/2 denariči⁵⁵
in ima rektificiranih 30 krajcarjev
Skupaj 68 hub, 45 krajcarjev in 3 1/2 denaričev

Prihodki

od podložnikov z rustikalno in dominikalno posestjo po odbitku ene petine

I. Urbarialia

a) V denarju

1. Činž, odvetsčina in zakupnine	goldinarjev,
krajcarjev ⁵⁶
2. Denar od malih pravn	348 gld, 7 kr
3. Denar od tovarnin	43 gld, 41 kr
4. Prihodki od kupnega prava	10 gld, 53 kr 2/4
5. Rektificirana robotnina	2 gld, 14 kr
6. Pozneje dogovorjena robotnina	41 gld, 12 kr
Vsota	269 gld, 35 kr 3/4
	715 gld, 33 kr 1/4

b) Tlake

1. Patentni dnevi tlake z živino – 624 po 10 kr	104 gld
2. Patentni dnevi ročne tlake – 1462 2/8 po 5 kr	121 gld, 52 kr
3. Odmerjeni šteti tovarniški dnevi – 596 1/5 po 15 kr, med njimi kosci, mlatiči in žanjci	149 gld, 3 kr
4. Škubljen in sukana česana preja – 418 funtov ⁵⁷ po 3 kr, kar so podložniki dolžni sprestiti ali odkupiti po 3 in 6 kr	20 gld, 54 kr

⁵³ Sušilnica za lan.

⁵⁴ Oral = 0,57 hektara = 1600 kvadratnih sežnjev; seženj = 1,896 metra, kvadratni seženj = 3,595 m²

⁵⁵ V krajcarjih in denaričih je izražen delež hube (kmetije): 1 huba = 1 goldinar = 60 krajcarjev = 240 denaričev.

⁵⁶ 1 goldinar = 60 krajcarjev.

⁵⁷ Funt = 0,56 kg; 418 funtov = 234,1 kg.

5. Namesto tlake oves – rektificiranih mernikov 121 $2/3^{58}$ po 30 kr	60 gld, 48 kr
6. Namesto tlake mast – 148 funtov ⁵⁹ po 15 kr	37 gld
7. Žlahtne ribe iz Save – 192 funtov ⁶⁰ odkupljene za	35 gld, 13 kr
Vsota	528 gld, 50 kr
c) Male pravde	
1. Kozličkov 2 $2/5$ po 30 kr	1 gld, 12 kr
2. Povesem prediva 16 $4/5$ ali 2 funta ⁶¹ po 10 kr	– 20 kr
3. Sirotke ali sira 24 $2/5$ po 1 kr	– 24 kr
4. Kopunov 31 $3/10$ po 25 kr	12 gld, 55 kr
5. Kokoši 1 $3/5$ po 15 kr	– 24 kr
6. Petelinov 98 po 6 kr	9 gld, 48 kr
7. Jajc 498 po $1/2$ kr	4 gld, 9 kr
Skupaj	29 gld, 12 kr
d) Činžno žito	
1. Koruze mernikov ali polovičnih vaganov 12 ⁶² po 1 gld 20 kr	16 gld
2. Belega mešanega žita mernikov ali polovičnih vaganov 3 $1/5^{63}$ po 1 gld	3 gld 12 kr
3. Ovska kaščnih mernikov 67 ⁶⁴ po 25 kr	27 gld, 55 kr
Skupaj	47 gld, 7 kr
Vsota urbarialie	1.320 gld, 42 $1/4$ kr
II. Odvetščine	
1. Ovska kaščnih mernikov 74 $4/5^{65}$ po 25 kr	30 gld, 35 kr
2. Petelinov 23 $2/5$ po 6 kr	2 gld, 20 $2/4$ kr
Skupaj	32 gld, 55 $2/4$ kr
III. Vrečna desetina	
1. Pšenice mernikov 6 $11/32^{66}$ po 1 gld 30 kr	9 gld, 31 kr
2. Koruze mernikov 8 $3/32^{67}$ po 1 gld 20 kr	10 gld, 47 kr
3. Prosa mernikov 2 $2/5^{68}$ po 1 gld	2 gld, 24 kr
4. Ajde mernikov 12 $13/32^{69}$ po 48 kr	9 gld, 55 $2/4$ kr
5. Ovska mernikov 9 $1/5^{70}$ po 30 kr	4 gld, 36 kr
6. Čehulj prediva 18 po 1 kr	– 18 kr
7. Kopunov 4 $4/5$ po 25 kr	2 gld
8. Masti funtov 18 $1/5^{71}$ po 15 kr	4 gld, 33 kr
9. V denarju se nadomesti	7 gld, 43 $3/4$ kr
Skupaj	51 gld, 48 $1/4$ kr
IV. Snopna desetina in desetina od prirastka živine	
V krajih 1. Vrhpolje, 2. Stegne, 3. Zgornji Tuštanj, 4. Spodnji Tuštanj, 5. Gorica, 6. Selo, 7. Goričica, 8. Dvorje, 9. Imenje, 10. Pogled, 11. Žalog, 12. Dole, 13. Prikrnica, 14. Drtija, 15. Gabrje in 16. Hrastnik plačuje snopno desetino in desetino od krompirja 50 hub in $55/60$, 11 kajžnih zemljišč ter 11 dodatnih zemljišč (<i>Überlande</i>), ki so drobci in štejejo za 2 hubi, potemtakem 52 hub. Ta se v prvih petih krajih, ki ležijo najbliže, zlahka pobere v naravi. Desetina prinaša po večletnem povprečju in odbitku ene petine v srednje donosnih letih donos 10 goldinarjev na hubo	520 gld
V vseh teh krajih se pobira desetina od prirastka mladih svinj in rojev čebel, kar po odbitku ene petine letno prinaša 15 pujskov po 1 gld 30 kr, čebele pa zaradi zmanjšane reje niso ocenjene.	22 gld, 30 kr

58 3738 litrov; mernik = 30,7 litra.

59 82,9 kg.

60 107,5 kg.

61 1,1 kg.

62 368,9 litra.

63 98,4 litra.

64 2059,6 litra.

65 2299,3 litra.

66 193,6 litra.

67 248,7 litra.

68 73,8 litra.

69 381,2 litra.

70 282,8 litra.

71 10,4 kg.

V kraju Radomlje v župniji Dob je 21 hub, ki dajejo graščini Tuštanj tretjino desetine brez desetine od prirastka živine in krompirja. Ta tretjina je vedno dana v zakup in prinaša po večletnem povprečju	50 gld
Skupaj	592 gld, 30 kr
V. Lavdemiji	
Razen dominikalistov dvorca Moravče morajo podložniki plačati ob prodaji 8% vrednosti kupnine, ob dedovanju določeno znosno prepisnino in za jamstvena pisma (<i>Gewährbriefe</i>) 4 gld in 30 kr pristojbine. Navedene posestne spremembe znašajo po 25-letnem povprečju 3 gld na hubo, od 68 hub pa tako	204 gld
VI. Gospoščinske pravice (<i>Herrlichkeiten</i>)	
1. Visoki lov v župniji Dol ter nizki lov v župniji Moravče (tega ima Tuštanj skupaj z graščino Belnek) sta nizko ocenjena na	30 gld
2. Ribolov v župniji Moravče in na potoku Rača ter skupni ribolov z graščino Češnjice od Pukliča do Trnjave na potoku Drtijiščica, znanem po moravških rakih, je prav tako nizko ocenjen na	20 gld
Skupaj	50 gld
VII. Dominikalno gospodarstvo (<i>Oeconomie</i>)	
1. Na površini 27 oralov in 1231 kvadratnih sežnje ⁷² dobrih globokih njiv pride v povprečju 150 mernikov ⁷³ posevka, po srednje visoki oddaji v zakup po 2 gld 40 kr za mernik	400 gld
2. Na travniških površinah v občini Vrhpolje 11 oralov 363 kvadratnih sežnje ⁷⁴ , v občini Moravče 7 oralov in 1003 kv. sežn., v občini Brezovica 4 orali in 628 kv. sežn., skupaj 23 oralov in 391 kv. sežn., ⁷⁴ na katerih sta dve košnji, pri gradu pa tudi tri, prinašata seno in otava po večletnem povprečju 1200 stotov ⁷⁵ po 30 kr	600 gld
3. Visoki gozd v občini Vrhpolje v izmeri 61 oralov in 77 kv. sežn., ⁷⁶ ki pripada neposredno graščini Tuštanj, pri čemer lahko podložniki iz Zgornjega in Spodnjega Tuštanja v njem po zakonski omejitvi pasejo živino, prinaša od lesa in stelje za 2 gld in 20 kr koristi na oral, skupaj	142 gld, 20 kr
4. Visoki gozd v občini Šv. Mohorja v izmeri 39 oralov in 226 kv. sežn. ⁷⁷ je dominikalno zemljišče dvorca Moravče in daje za 2 gld koristi od lesa, skupaj	78 gld
5. Zaradi oddaljenosti se grabljenje listja letno oddaja za	16 gld
6. Zelo bogato sadjarstvo pri gradu z različnimi žlahtnimi sortami prinaša letno najmanj	50 gld
NB. Zeljnik, zelenjavni in okrasni vrt niso ocenjeni posebej, temveč zajeti pri njihovih površinah.	
Vsota	1.286 gld, 20 kr
Ponovitev	
1. Urbariale	1.320 gld, 42 1/4 kr
2. Odvetščine	32 gld, 55 2/4 gld
3. Vrečna desetina	51 gld, 48 1/4 kr
4. Snopna desetina in desetina od prirastka živine	592 gld, 30 kr
5. Lavdemiji	204 gld
6. Gospoščinske pravice	50 gld
7. Dominikalno gospodarstvo	1.286 gld, 20 kr
Skupaj	3.538 gld, 16 kr
Odbitki [= Izdatki]	
1. Graščina Tuštanj z Gallovim imenjem je porok za dve ustanovi, in sicer za kurata na Vrhpoljah letno	80 gld
2. Za župnika v Tržiču	50 gld
3. Deželnoknežji davek je ocenjen na	133 gld, 12 2/4 kr
4. Bera v Moravče 1/2 mernika ⁷⁸ koruze	- 40 kr

⁷² Približno 15,83 hektara.

⁷³ 4.611 litrov.

⁷⁴ Skupaj približno 26,50 hektara.

⁷⁵ Dunajski stot je 56 kg; 1200 stotov = 67,2 tone.

⁷⁶ Približno 34,80 hektara.

⁷⁷ Približno 22,31 hektara.

⁷⁸ 15,4 litra.

5. Za občinske ceste in "konkurenco" v povprečju	8 gld
6. Za običajno hrano pri tlaki po 1/2 vrčka ajdove moke ali ajde se porabi 25 mernikov ⁷⁹ ajde po 48 kr	20 gld
7. Za rezine kruha za proščenski zavitek in štruce ob vseh svetih, ki jih nekateri podložniki prejemajo tukaj kot benefic, se porabi 3 1/2 mernika ⁸⁰ koruze in 3 1/2 mernika ⁸¹ ajde po 1 gld 20 kr in po 48 kr	7 gld, 28 kr
8. Za uradnika se porabi	300 gld
9. Za oskrbnika (<i>Amtmann</i>)	100 gld
10. Za stavbna popravila (<i>Sarta tecta</i>) letno	50 gld
Skupaj	749 gld, 20 2/4 kr
Po odbitku izdatkov od skupnih prihodkov	3.538 gld, 16 kr
ostane čistih prihodkov	2.788 gld, 55 2/4 kr
To znese po 5 % kapitalске vrednost	55.778 gld, 30 kr
K temu vse na začetku popisane stavbe	2.500 gld
ter lopa za seno na travniku Rača v občini Brezovica	30 gld
Skupna vrednost	58.305 gld, 30 kr

Za potencialnega kupca (*Kaufsfreund*) se pripomni, da se zemljišča, premičnine in oprema prepustijo po nepristranski cenitvi, vsebine steklenjaka in tujega rastlinja pa za primerno ključarino (*Schlüsselgeld*).

Tuštanj, 8. oktobra 1845

Opis grajskega kompleksa leta 1849⁸²

Podoben opis Tuštanja s pridruženimi posestmi ponuja cenilni zapisnik premoženja Maksimilijane Scaria, sestavljen v Moravčah 26. septembra 1849. Cenitev, ki jo je ukazala mestna in deželna pravda v Ljubljani, je bila narejena zaradi izvršbe terjatev dveh upnic iz Stične in Ljubljane za dolg v višini 278 goldinarjev in 40 krajcarjev. Maksimilijana je obveznost prevzela kot dedinja po pokojni materi Heleni Scaria.

V prevodu je objavljen samo opis tuštanskega grajskega kompleksa, iz cenilnega zapisnika pa je sicer vidno, da pridružene posesti – dvorec Moravče, Gallovo in Gandinovo imenje – ne premorejo lastnih stanovanjskih ali gospodarskih zgradb.

Graščina Tuštanj

Opis. Graščina Tuštanj leži v ljubljanskem okrožju, v okraju Zalog, župniji Moravče in davčni občini Vrhpolje. Od Ljubljane je oddaljena 4 milje, od komercialne ceste med Ljubljano in Brdom pol-drugo miljo, od župnije Moravče pol ure proti zahodu, od državne železnice pa eno miljo. Večji del dominikalnih zemljišč z edino izjemo enega travnika in gozda je sklenjen in v vidnem območju okoli stanovanjskih in gospodarskih poslopij, [ki stojijo] na griču. S komercialno cesto jo povezuje udobna okrajna cesta, z železnico pa okrajna cesta skozi Vrhpolje, Sv. Heleno in Dolško do postaje Laze ter občinska pot s postajo Kresnice. Dominikalna

zemljišča imajo ugodno lego za obdelovanje, zelo ugodno za vegetacijo, sestavljena so iz mešanice glin, apnenca in peska.

Opis stavb: Grajska stavba tvori pravilen štirikotnik, ki skupaj z dvoriščem zavzema katastrsko parcelo številka 1 s površino 371 kvadratnih sežnjev.⁸³ V celoti je trdno zgrajen, pritličen in ima razen v eni sobani (*Gemache*) povsod kamnite oboke, okrog in okrog dvorišča v pritličju ter v prvem nadstropju pa obokano galerijo na kamnitih, seženj širokih stebrih. Vhodna vrata (*Einfahrtthor*) so na zahodni strani sredi pročelja.

Sestavni deli: V pritličju desno od vhoda je konjski hlev s šestimi stojišči, zraven na vogalu kamra, v južnem krilu konjski hlev s tremi stojišči, zraven obokana soba, prostor za pridelke (*Einsatz*) v dveh razdelkih in mlečna kamra na južnem vogalu gradu, nato v vzhodnem krilu poleg stopnic, ki vodijo v prvo nadstropje, kamra za oglje, izba za posle (*Gesindstube*) in na severovzhodnem vogalu delavnica, v severnem krilu "kisla klet" (*Sauerkeller*), obokana soba in trije povezani kletni razdelki, končno na zahodni pročelni strani levo od vhodnih vrat orožarna (*Rüstkammer*).

V prvo nadstropje vodijo štiri čevlje⁸⁴ široke obokane stopnice. V petih sobah so tla položena (*eingelegt*), v šestih pa gladka iz desk. Sobe so neprekinjeno povezane z notranjimi vrati in imajo hkrati še posebne izhode na galerije. Vse so visoke devet čevljev⁸⁵ in z dvojnimi dnom. Poleg tega sta v prvem nadstropju še velika obokana, s kamnitimi ploščami tlakovana kuhinja ter shramba za živila z opečnatim tlakom, galerija pa je v celoti tlakovana z opeko.

⁷⁹ 768,5 litra.

⁸⁰ 107,6 litra.

⁸¹ 107,6 litra.

⁸² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobc.

⁸³ 1333,7 m².

⁸⁴ Približno 125 cm; čevlj = 0,316 metra.

⁸⁵ Približno 284 cm.

Na podstreho vodijo udobne stopnice, deloma iz kamnitega tlaka, deloma iz plohov. Podstreha je okrog in okrog tlakovana z opeko in urejena za shranjevanje žita. Nad kuhinjo je zidana dimnica. Ostrešje je šibko, vendar ne razpada. Kritina je deloma opečnata, deloma iz skrilja, na nekaterih mestih je poškodovana, sicer pa je celotna stavba v dobrem, za bivanje primernem stanju.

Na zahodnem vogalu gradu stoji dobro ohranjena, z deskami pokrita, obokana in prostorna kapela kupolaste oblike s površino 12 kvadratnih sežnjev.⁸⁶

Na zunanjem dvorišču s površino 763 kvadratnih sežnjev⁸⁷ sledi na zahodni strani kapele obokana kovačija s kokošnjakom in svinjsko kuhinjo, nato stesan (*gezimmter*) svinjak s štirimi razdelki, zadaj zidan s širokim hodnikom in pokrit s slamnato streho, nasproti je še en svinjak z dvema razdelkoma.

Nato je na zahodni strani zunanjega dvorišča v smeri od juga proti severu 16 sežnjev dolgo in 4 široko gospodarsko poslopje,⁸⁸ pokrito s slamo, spodaj zidano, zgoraj stesano, spodaj so hlevi, zgoraj pa gumno za 16 mlatičev, potem kamra za čiščenje žita in kamra za rezance (*Hächselkammer*).

Za to stavbo je drug živinski hlev za približno 20 glav in zgoraj s prostori za krmno, prav tako pokrit s slamo. Južno obrobo zunanjega dvorišča tvori deloma zidano, deloma opažano gospodarsko poslopje s slamnato streho, v katerem so pesjak, dva prostora za seno, drvarnica in dve lopi za vozove.

Vsa gospodarska poslopja so v obstojnem stanju in zavzemajo na parceli št. 3 katastrsko površino 545 kvadratnih sežnjev.⁸⁹

Sredi zunanjega dvorišča je zidan vodnjak z dobro studenčnico.

Na grajskem vrtu stoji prostoren zidan steklenjak in za vrtom prav tako prostorna sušilnica za sadje, oba v dobrem stanju.

Na kozolcih je 63 oken v štirih razdelkih, od tega 16 dvojnih oken in 47 navadnih. Vsi imajo stebre iz hrastovine in so pokriti s slamo.

Poleg tega obstajata še mlin in žaga – od katerih pa stoji le še zidovje – s katastrsko površino 50 kvadratnih sežnjev⁹⁰ in z majhno vodno močjo.

Medtem ko opisa gradu iz let 1845 in 1849 natančneje govorita o prostorih v grajskem pritličju, le sumarno pa o prostorski razdelitvi prvega, t. i. gosposkega nadstropja (*piano nobile*), je za celoto najbolj poveden inventar zapuščine Ignaca Scarie (ok. 1754–1816). Inventarni popis z datumom 22.

avgust 1817 je v treh dneh sestavila komisija, ki jo je imenovala mestna in deželna pravda za Kranjsko v Ljubljani. Struktura inventarja je sicer standardna, z običajnimi rubrikami, njegova velika vrednost za spoznavanje grajskih prostorov pa v tem, da so predmeti v rubriki Hišna in druga oprema popisani po posameznih, poimensko navedenih prostorih.

Zaporedje popisanih prostorov v gradu leta 1817⁹¹

predsoba	(<i>Im Vorzimmer</i>)
jedilnica	(<i>In Tafelzimmer</i>)
"dnevna" soba	(<i>In Sitzzimmer</i>)
spalnica	(<i>Im Schlafzimmer</i>)
rdeča soba	(<i>Im rothen Zimmer</i>)
soba biserne barve	(<i>Im perlfarben Zimmer</i>)
garderobna soba	(<i>Garderobe=Zimmer</i>)
bela soba	(<i>In weißen Zimmer</i>)
zelena soba	(<i>Im grünen Zimmer</i>)
rumena soba	(<i>Im gelben Zimmer</i>)
otroška soba	(<i>Im Kinderzimmer</i>)
duhovnikova soba	(<i>Im geistlichen Zimmer</i>)
kapela	(<i>In der Kapelle</i>)
shramba za živila	(<i>In der Speisekammer</i>)
kuhinja	(<i>In der Küche</i>)
žitna kašča	(<i>Auf dem Getreid=Kasten</i>)
hodnik	(<i>Auf dem Gang</i>)
spodnja shramba za živila	(<i>In der untern Speisekammer</i>)
izba za služinčad	(<i>In der Fisterstube</i>)
kuharičina soba	(<i>Im Köchin Zimmer</i>)
vinska klet	(<i>Im Wein Keller</i>)
klet za zelje	(<i>Im Krautkeller</i>)
konjski hlev	(<i>Im Pferde Stalle</i>)
pisarna	(<i>In der Kanzley</i>)
lopa za vozove	(<i>In der Wagenschupfen</i>)
hlev za krave in vole	(<i>Im Kube= und Ochsenstalle</i>)
svinjak	(<i>Im Schweinstalle</i>)
kovačija	(<i>In der Schmiede</i>)
steklenjak	(<i>Im Glaschause</i>)

Zaporedje prostorov daje vtis, da so se inventurni komisarji sprehodili po gradu v krogu, tako da so najprej obhodili nadstropje in žitno kaščo na podstrehi, se nato spustili na hodnik in v pritličje ter končali na zunanjem dvorišču. Toda primerjava poimenovanj prostorov z današnjimi imeni in z izročilom o njihovi namembnosti vzbuja glede takšne podmene vse preveč dvomov. Če se je popisovanje začelo v današnjem "forcimru", majhnem prostoru poleg kuhinje, potem v inventarju nekateri še danes

⁸⁶ 43,1 m².

⁸⁷ 2742,8 m².

⁸⁸ Približno 30 x 7,5 metra = 227 m².

⁸⁹ Približno 1960 m².

⁹⁰ Približno 180 m².

⁹¹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci: zapuščinski inventar Ignaca Scarie.

ugotovljivi prostori niso navedeni na ustreznem mestu, med njimi "duhovnikova soba" in "kapela", v

katero je vhod samo z dvorišča, inventar pa ju navaja pred shrambo za živila in kuhinjo.

Item Description	Value
1 Barometer	4
1 Kaffeebecken	5
1 Kaffeebecken	5
1 Kaffeebecken	1 20
1 Kaffeebecken	10
1 Kaffeebecken	5
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	4
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	12
1 Kaffeebecken	8
1 Kaffeebecken	1 20
1 Kaffeebecken	24
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	4
1 Kaffeebecken	6
1 Kaffeebecken	6
1 Kaffeebecken	9
1 Kaffeebecken	2
1 Kaffeebecken	1
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	20
1 Kaffeebecken	2
1 Kaffeebecken	26
1 Kaffeebecken	2
1 Kaffeebecken	6

Stran iz inventarja zapuščine Ignaca Scarie iz leta 1817.⁹²

⁹² GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobc.

Sedanja imena odsevajo zlasti stanje zadnjega stoletja in so povečini drugačna od oznak v inventarju (1817) in obeh opisih gradu (1845 in 1849). Poimenovanja iz prve polovice 19. stoletja so se najbolj ohranila za prostore v pritličju: "fišterna" ali "ta spodna kuhna", "kónjska štala" "ta vinsk kévder", "ta spoden špajz", "ájnzec" za kletni prostor; po namembnosti je prepoznavno ime "cajhkamra" za orožarno. Za prostore v nadstropju, kot jih razkriva inventar iz leta 1817, so po skoraj dveh stoletjih v rabi samo še imena: "tofel cimer", "forcimer", "kuhna" in "špajz". Iz istega časa sta tudi oznaki "góf" za dvorišče (*Hof*) in "gank" (*Gang*) za zgornji arkadni hodnik.⁹³ Restavrirani barvi ometa modra in zelena v sedanji sprejemnici in poročni dvorani utegneta biti barvi, po katerih sta v zapuščinskem inventarju poimenovani biserna in zelena soba, "duhovnikova soba" pa naj bi bila po izročilu sedanji "Mihetov cimer" na zahodni strani gradu.

Za poimenovanja grajskih prostorov predstavlja inventar iz leta 1817 nadvse pomemben vezni člen med današnjim stanjem in stanjem, ugotovljivim iz dveh starejših zapuščinskih inventarjev grofov Lich-

tenbergov. Oba sta shranjena v Zbirki zapuščinskih inventarjev v Arhivu Republike Slovenije, prvi je inventar zapuščine grofa Ferdinanda Alberta iz leta 1712, drugi pa grofa Jurija Ludvika, sestavljen leta 1757. Drugače kot inventar z začetka 19. stoletja dajeta žal veliko manj opore za ugotavljanje lege določenega prostora. Inventar iz leta 1712 namreč prostore omenja zgolj kot dodatek pri posameznem predmetu, npr. "točilna miza iz trdega lesa v veliki jedilnici". Nekoliko drugače jih niza mlajši inventar (1757), v katerem so navedeni znotraj posameznik rubrik, vendar ni ne iz prvega ne iz drugega vidno njihovo fizično zaporedje.

V spodnji preglednici so prostori iz let 1712 in 1757 navedeni vzporedno, ne da bi bil med njimi postavljen enačaj.⁹⁴ Ni izključeno, da je v prvem inventarju ista soba označena z dvema različnima imenoma, enkrat kot "mala soba poleg velike jedilnice" in drugič kot "mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice", tako kot ni rečeno, da nista "izba za služinčad" in "nova izba za služinčad" v resnici isti prostor.

Imena grajskih prostorov leta 1712	Imena grajskih prostorov leta 1757
soba pokojnega grofa (<i>in des Herrn Graffen see: Zimmer</i>)	soba pokojnega gospodarja (<i>in des Herrn Erblassers Zimmer</i>)
velika jedilnica (<i>in den Grossen Taffel Zimmer, in der grossen Taffel Stuben</i>)	jedilnica (<i>in Tafel Zimmer, In Tafel=zimmer</i>)
mala jedilnica (<i>in der Khleinen Taffel Stuben</i>)	mala jedilnica (<i>in Klein tafel Zimmer</i>)
mala soba poleg velike jedilnice (<i>in dem khleinen Zimmer neben der grossen Taffel Stuben</i>)	srednja soba (<i>in Mittern Zimmer</i>)
druga soba poleg male sobe (<i>in dem andern Zimmer neben den obigen Khleinen</i>)	soba za gospodične (<i>in der Freyillen Zimmer</i>)
mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice (<i>in dem khleinen auß diser grossen Taffel Stuben haltenden Ekh Zimmer</i>)	vogalna soba (<i>in Ekh=Zimmer</i>)
Kacijanarjeva soba (<i>in den so genandten Kazianer Zimmer</i>)	Kacijanarjeva soba (<i>in Kozianer Zimmer, in Kazianer Zimmer</i>)
izba za služinčad ("fišterna") ali moška soba (<i>in der Fister Stuben oder der Menscher ihren Zimmer</i>)	moška soba (<i>in Menscher Zimmer</i>)
nova izba za služinčad (<i>In der Neüen Fister Stuben</i>)	shramba za živila (<i>Speis=Camer</i>)
stolpna soba (<i>in den Thurn Zimmer</i>)	stolpna soba (<i>in Thurn Zimmer</i>)
vogalna soba ali stolp (<i>in den Ekh Zimmer oder Thurn, in den Ekh Zimmer so der Thurn genannt wirdt</i>)	duhovnikova soba (<i>in des geistlichen Zimmer</i>)
kapela (<i>in der Capeln</i>)	
klet (<i>In dem Keller</i>)	

⁹³ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

⁹⁴ ARS, AS 309, šk. 62, fasc. XXIX, L–38, str. 161–165, 194–235); šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 20–21, 32–37.

Večina poimenovanj prostorov je v 45-letnem časovnem razponu 1712–1757 sicer sledljivih, le nekatere pa lahko z večjo ali manjšo gotovostjo identificiramo z današnjim stanjem. Takšni sta zanesljivo "velika jedilnica" (današnji "tofl cimer") in kapela ter najverjetneje "mala soba poleg velike jedilnice" ("ta mal cimer"). Glede na opis je "druga soba poleg male sobe" morda večja soba v nadstropju na jugovzhodnem vogalu gradu, po namembnosti pa so prepoznavne še "shramba za živila", "duhovnikova soba" in v pritličju t. i. "moška soba" ("fišterna"). Težave pri določitvi lege povzročajo prostori, imenovani po vogalih in stolpih: "vogalna soba ali stolp", "stolpna soba", "mala vogalna soba, v katero se pride iz velike jedilnice" in "vogalna soba", saj je imel grad štiri stolpe in vrsto takšnih ali drugačnih vogalov. Danes uporabljajo oznako "stolp" kot drugo ime za sobo na jugozahodnem vogalu gradu ali t. i. "ta zadnji cimer".⁹⁵

Preseneča, kako malo si lahko pomagamo s primerjanjem obeh zapuščinskih inventarjev iz 18. stoletja z inventarjem iz leta 1817. Čeprav je med zadnjim Lichtenbergovim (1757) in Scariinim inventarjem minilo samo šestdeset let ali dve generaciji, so namreč drugačna prav vsa poimenovanja prostorov razen štirih, in sicer: za jedilnico, kapelo, duhovnikovo sobo in izbo za služinčad ("fišterno"). Bivalne sobe se leta 1817 ne imenujejo več po legi, temveč pretežno po barvah, spreminjala pa se je tudi njihova namembnost: potem ko imamo leta 1757 sobo za gospodične, srečamo šestdeset let pozneje otroško sobo, spalnico in "dnevno" sobo. Do občutne imenske cezure je prišlo očitno s prenosom lastništva gradu iz rok zadnjega grofa Lichtenberga na Ignaca Scario (1800). Bivalne prostore so najverjetneje tedaj preuredili in jih začeli v glavnem imenovati po barvi ometa.

Primerjava obravnavanih virov je pokazala, da se je od leta 1817 do danes ohranilo celo več poimenovanj, kot je enakih imen v inventarjih iz let 1757 in 1817. K temu je gotovo nemalo prispevala več kot dvestoletna kontinuiteta lastnikov: Luka Pirnat se je leta 1854 priženil v družino, ki je na gradu gospodarila že tretjo generacijo, od leta 1800. Za nobeno sobo v nadstropju ni sicer v družinskem spominu Pirnatovih še živa oznaka po barvi, stanovanjski prostori pa nosijo povečini imena po zadnjih stanovalcih: "stricov cimer" (po Maksu Pirnatu), "Mihetov cimer", "Milin cimer", "mamin cimer" itd. Razumljivo je, da so boljše ohranjena imena gospodarskih prostorov v pritličju, saj so ti v glavnem ohranili svojo prvotno namembnost še vse do polpretekle dobe.

B) Pregled urbarialnih, katastrskih, zemljiškoknjižnih in gospodarskih registrov (okoli 1750–1850)

Edino, kar v tuštanskem graščinskem arhivu proti pričakovanjem pogrješamo, so urbarji in urbarialni registri, nastali pred sredo 18. stoletja. V izobilju jih je za zadnjih sto let do zemljiške odveze, za čas, v katerem se jim pridružijo tudi katastrski in zemljiškoknjižni registri, vendar je težišče tovrstnega gradiva šele na desetletjih po letu 1800. Osamljen primerek starejšega urbarialnega vira je skromen izvleček iz urbarja samostana Mekinje za leto 1671, napisan na enem samem listu,⁹⁶ od najstarejšega fragmentarno ohranjenega tuštanskega urbarja za obdobje 1732–1737 pa so ostale le platnice.⁹⁷ Pri zadnjem gre zelo verjetno za preostanek enega od štirih priročnih urbarjev graščine Tuštanj, o katerih govori zapuščinski inventar grofa Jurija Ludvika Lichtenberga iz leta 1757. Na Tuštanju že v njegovem času niso hranili veliko starejših urbarjev, zato tudi danes ne more biti drugače. Po omenjenem inventarju jih je bilo namreč tedaj le sedem: štirje priročni urbarji za Tuštanj, od katerih je bil eden še v rabi, ter trije urbarji Gallovega imenja, od tega dva stara in en aktualen.⁹⁸

V nadaljevanju so z osnovnimi podatki predstavljene vsi danes ohranjeni urbarji, skupaj šest. Sledijo jim urbarialni registri ter zemljiškoknjižni in drugi registri različne namembnosti.⁹⁹

Urbarji za graščino Tuštanj in pridružene posesti:

- urbarji graščine Tuštanj: 1806–1811, 1813, 1820;
- urbar graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1822–1830;
- urbar dvorca Moravče iz srede 18. stoletja;
- sumarni urbar dvorca Moravče iz leta 1840.

Urbarialni registri za graščino Tuštanj in pridružene posesti:

- štift registri graščine Tuštanj: sredi 18. stoletja, 1830–1833, 1844, 1845–1847;
- štift register graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1836–1838;
- štift register graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem 1839–1840;
- štift register graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem ter dvorcem Moravče 1841;

⁹⁶ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci.

⁹⁷ Čez naslov na sprednji strani platnic je bil prelepljen nov naslov, ki je danes odtrgan. Namembnost knjige so v 19. stoletju spremenili tako, da so urbarski del izrezali, preostale liste pa namenili za beleženje plačil zaposlenim na gradu v letih 1861–1873. Knjiga je zato danes uvrščena v: GAT, Družinski arhiv Pirnat, Gospodarske knjižice – registri za graščini Tuštanj in Zalag.

⁹⁸ ARS, AS 309, šk. 64, fasc. XXIX, lit. L–67, str. 16–17.

⁹⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri.

⁹⁵ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

- rektifikacijski štift register za Gallovo imenje – prepis iz leta 1844;
 - registra desetine od prediva in piščancev graščine Tuštanj 1768–1771 in 1773–1778;
 - register desetine od prediva graščine Tuštanj 1804–1813;
 - registri desetine od prirastka živine graščine Tuštanj: 1767–1770, 1771–1774, 1775–1778, 1779–1782, 1783–1785, 1790–1794, 1808–1814, 1815–1818, 1819–1823;
 - register žitne in snopne desetine graščine Tuštanj in Gandinovega imenja 1801;
 - desetinski registri graščine Tuštanj: 1831–1833, 1832–1834, 1841;
 - register tlake v naravi graščine Tuštanj 1832–1834;
 - registri tlake graščine Tuštanj: 1837, 1837–1838, 1839, 1841,
 - desetinska registra graščine Tuštanj z Gallovim in Gandinovim imenjem in dvorcem Moravče: 1833–1843, 1834;
 - register lavdemijev graščine Tuštanj z imenji 1836–;
 - dnevnik tlak graščine Tuštanj 1840 (2 zvezka);
 - izkaz desetincev graščine Tuštanj pred 1848 (2 knjigi);
 - izkaz desetincev Gandinovega imenja pred 1848;
 - izvleček urbarialnih najemov (*Eindingungen*) graščine Tuštanj 1849.
- Urbarialni registri za Tuštanj in/ali pridružene posesti, za katere ni natanko ugotovljeno, kateri posesti pripadajo (v oklepaju je navedeno verjetno zemljiško gospodarstvo oziroma območje):
- fragment registra dajatev (Tuštanj) 1790;¹⁰⁰
 - register podložniških zaostankov za podložnike različnih gospodarstev na Moravškem 1801 – vsaj do 1806;
 - register snopne desetine (Tuštanj) 1807–1808;
 - register obveznosti v predivu (Tuštanj) 1819;
 - desetinski registri (Tuštanj): 1829–1838, 1836, 1840–1845;
 - registri grabljenja listja (Tuštanj): 1830, 1834, 1835, 1842, 1843, 1844, 1848–1852;
 - registra desetincev na Trojanah (Tuštanj): 1831, 1846;
 - register neznane obveznosti (Moravško) okoli 1834;
 - register vrečne desetine v vasi Dešen (Tuštanj) 1835;
 - registra zakupov oz. deležev grabljenja listja (Tuštanj) 1839–1843, 1843–1847;
 - register činžnega žita, odvetsčine in vrečne desetine (Tuštanj) 1840–1841;
 - desetinski register (Moravško) 1841;
 - register tlake (Moravško) 1841;
 - register urbarialnih dajatev (*Abfuhrbogen*) (Tuštanj) 1841–1847;
 - register za predivo v naravi (Tuštanj) 1844;
 - register v zakup dane desetine (Tuštanj) 1845–1848;
 - register v zakup dane poljske desetine (Tuštanj) 1846–1848;
 - register prihodkov od prediva (Tuštanj) 1846–1850;
 - register poljske desetine (Tuštanj) 1846–1848;
 - register rektificiranih posestnikov (Tuštanj) iz 2. četrtine 19. stoletja.
- Urbarialni registri gospodarstva Vipava in graščine Hrib pri Preddvoru:
- fragment desetinskega registra gospodarstva Vipava 1797;
 - fragment registra žitne desetine gospodarstva Vipava 1797–1800;
 - fragment desetinskega registra gospodarstva Vipava 1798–1800;
 - register desetine od prediva in krompirja graščine Hrib pri Preddvoru za posest v Moravški dolini iz 2. četrtine 19. stoletja.
- Drugi gosposki registri s Tuštanj:
- register najemnikov nekdanje Biziljeve hube na Dobravi¹⁰¹ 1790–1792;
 - register telet 1798– (fragment, vsebina iztrgana)
 - glavna knjiga prejemkov in izdatkov (Tuštanj) za obdobji 1800–1801 in 1823–1845;
 - register beležk gospodarske narave (Tuštanj) vsaj od 1807 do 1811;
 - register poslov pri graščini Tuštanj in njihovih plač 1841–1851;
 - desetinska odveza v občinah Vrhpolje, Moravče, Zgornje Koseze, Sv. Jernej, Sv. Mohor in Sv. Trojica (po 1848);
 - register zemljiškoodvezne odškodnine za Gallovo imenje (po 1848).
- Fasije terezijanskega katastra (1750 – okoli 1755):
- napovedna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. D, okoli 1750;
 - izvleček iz rustikalne napovedi dvorca Moravče, lit. G, 1750;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. B, 1751;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. C, 1751;
 - dominikalna napovedna tabela dvorca Moravče, lit. D, 1751;
 - izvleček iz rustikalne napovedi dvorca Moravče, lit. E, 1751;
 - prepis dominikalne napovedi Gallovega imenja, lit. D, 1751;
 - obračunska tabela dominikalnih prihodkov Gallovega imenja okoli 1755 (2 zvezka);
 - obračunska tabela graščine Tuštanj, okoli 1755.

¹⁰⁰ Ohranjene so samo platnice.

¹⁰¹ Spodnja ali Zgornja Dobrava pri Moravčah.

Registri vojnih in drugih prisilnih posojil:

- razdelitev prisilnega posojila – graščina Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1831 (2 knjigi);
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije 1806–1809 (Tuštanj);
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije 1806–1809;
- razdelitev prisilnega posojila in vojne kontribucije – izvleček iz urbarja graščine Tuštanj in inkorporiranih imenj 1805–1810 (povračilo 1829);
- register državnega odkupa sena 1805 (Moravsko).

Zemljiškoknjžni registri:

- zemljiška knjiga graščin Tuštanj in Belnek ter Gallovega imenja konec 18. stoletja;¹⁰²
- knjiga kupnih, poročnih in prevzemnih pisem graščin Tuštanj in Belnek, Gallovega imenja in dvorca Moravče 1785–1788;
- knjiga intabuliranih postavk graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji in dvorcem Moravče 1800–1824;
- register kupnih pisem, lavdemijev in izdanih listin graščine Tuštanj z inkorporiranimi imenji 1841;
- zemljiška knjiga dvorca Moravče okoli 1792 – začetek 19. stoletja;
- zemljiška knjiga graščine Tuštanj pred 1819;
- zemljiška knjiga Gallovega imenja pred 1819;
- ekshibitni protokoli zemljiškoknjžnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj ter dvorca Moravče: 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1841, 1842 (2 zvezka), 1843 (2 zvezka), 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850;
- opravljeni zapisniki (*Gestions-protokol*) zemljiškoknjžnega urada graščine Tuštanj, pridruženih imenj ter dvorca Moravče: 1839, 1839–1840, 1840, 1840–1841.

1767	1768	1769	1770	Wort	1767	1768	1769	1770
0	0	0	0	Marsch	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
2	6	6	0	Land	0	0	0	0
2	9	9	9	Land	0	0	0	0
8	6	4	4	Land	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
4	0	0	0	Land	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
5	8	8	8	Land	0	0	0	0
0	0	0	0	Land	0	0	0	0
2	3	3	3	Land	0	0	0	0
7	7	7	7	Land	0	0	0	0
6	8	8	8	Land	0	0	0	0

Začetek najstarejšega tuštanjkega urbarialnega registra – desetinskega registra od prirastka živine za obdobje 1767–1770.¹⁰³

¹⁰² V knjigi so tudi gospodarske beležke tuštanske graščine iz obdobja 1855–1867.

¹⁰³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Knjige in registri.

C) Prvo leto delovanja modernih občin v Moravski dolini (1850–1851)

Med presenečenja tuštanskega arhiva spadajo dokumenti o prvih občinskih volitvah v občini Sv. Andreja leta 1850 ter fragmenti občinskega arhiva iz začetnih let poslovanja občine. Na celotnem slovenskem ozemlju je oblikovanje modernih občin z voljenim predstavništvom omogočil prvi avstrijski občinski zakon, izdan s cesarskim patentom 17. marca 1849. Po njegovih določilih, ki so volilno pravico dajala rednim plačnikom neposrednih davkov in izobražencem, so v naših deželah povsod izvedli volitve še pred obnovo absolutizma konec leta 1851.¹⁰⁴ Pri Sv. Andreju so prve občinske volitve razpisali sredi julija 1850, izvedbo pa prepustili dotodanjemu imenovanemu občinskemu rihtarju. V navzočnosti okrajnega glavarja kot volilnega komisarja so jih v krajevni mežnariji izpeljali 3. septembra 1850 popoldne. V glavnih potezah podajata njihov potek spodnja dokumenta, v izvorniku pisana nemško. Tudi od podpisov je slovenski en sam, a še ta le napol: priimek, ne pa tudi osebno ime novoizvoljenega občinskega predstojnika Janeza Lavrača (*Johann Lavrač*), ki je po izvolitvi pod svoj podpis pristavil še besedo *Župan*. Takšno poimenovanje tedaj še ni bilo samo po sebi umevno. Pri prvih volitvah so namreč občinam prepustili odločitev, kako bodo (slovensko) imenovali svojega predstojnika. Pri Sv. Andreju so se odločili za kombinacijo starega naziva rihtar z novim župan: *Richter (Supan)*.

Ohranjeno gradivo o prvih občinskih volitvah predstavlja v slovenskem prostoru redkost. Na Tuštanj je prišlo skoraj gotovo leta 1866 ob združitvi več manjših občin v občino Moravče in izvolitvi Luke Pirnata za njenega prvega župana.¹⁰⁵

*Zapisnika o prvih občinskih volitvah v občini Sv. Andrej 3. septembra 1850 (prevod iz nemščine)*¹⁰⁶

Zapisnik, ki je bil narejen ob volitvah občinskega odbora (*Gemeindeausschuss*) krajevnne občine Sv. Andreja (*Ortsgemeinde St. Andrae*) 3. septembra 1850.

Potem ko je bil po razglasu z dne 17. julija 1850 (priloga A) na vpogled javno razgrnjen seznam volilcev in ko po 17. julija 1850 odprtem in 30. julija 1850 sklenjenem zapisniku (priloga B) ni bila predložena nobena pritožba, so bile z razglasom (priloga C) za 3. september 1850 razpisane volitve.

V tej krajevni občini volilni upravičenci niso razdeljeni po volilnih telesih. Število odbornikov, ki

jih je potrebno izvoliti, znaša osem, skupaj s štirimi namestniki pa dvanajst.

Volitve so se začele 3. septembra 1850 ob pol tretji uri popoldne v mežnariji pri Sv. Andreju in se prav tam končale istega dne ob ___ uri zvečer.

Od volilcev na seznamu (priloga D), je po priloženem glasovalnem seznamu (priloga E), volilnih upravičencev _____. Na volitve niso prišli tisti, ki so na tem seznamu pod rubriko opombe navedeni, da se niso pojavili.

Po izidu volitev so bili po ujemajočih se glasovalnem seznamu in protiseznamu izvoljeni za odbornike:

Janez Capuder, zemljiški posestnik v Kraščah s 23 glasovi

Jakob Cerar Matinc, zemljiški posestnik na Dvorju z 21 glasovi

Jernej Orehek, zemljiški posestnik v Kraščah z 19 glasovi

Matevž Mahkota, zemljiški posestnik na Selu s 17 glasovi

Janez Lavrač, zemljiški posestnik v Kraščah s 15 glasovi

Janez Pele, zemljiški posestnik v Kraščah s 14 glasovi

Janez Orehek, zemljiški posestnik v Kraščah s 13 glasovi

Ignac Gril, zemljiški posestnik v Kraščah z 12 glasovi

Jurij Cerar, izvoljen prav tako z 12 glasovi, je izpadel po žrebu.

Za namestnike:

Jožef Uhtinc, zemljiški posestnik pri Sv. Andreju s 15 glasovi

Janez Bergant, zemljiški posestnik v Imenjah z 12 glasovi

Jožef Gorjup, zemljiški posestnik pri Sv. Andreju z 12 glasovi

Anton Gorjup, zemljiški posestnik v Kraščah z 11 glasovi

Janez Pele je odpadel, ker je že odbornik.

Ti so bili potem kot takšni javno razglašeni in takoj so sledile volitve občinskega predstojnika.

Sv. Andrej, 3. septembra 1850

[sledijo podpisi članov volilne komisije]

Zapisnik, ki je bil narejen ob volitvah predstojnika občine (*Gemeindevorstand*) Sv. Andreja 3. septembra 1850.

Po izidu danes izpeljanih volitev so bili za občinske odbornike izvoljeni:

Janez Capuder, Jakob Cerar, Jernej Orehek, Matevž Mahkota, Janez Lavrač, Janez Pele, Janez Orehek, Ignac Gril.

¹⁰⁴ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 115–120.

¹⁰⁵ O združitvi občin prim. tudi Stražar, *Moravska dolina*, str. 454.

¹⁰⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

Po želji občine naj se predstojnik občine imenuje Richter (Šupan).

Po izidu izpeljanih volitev je bil po seznamu glasov in protiseznanu izvoljen za občinskega rih-tarja (*Gemeinderichter*) Janez Lavrač, zemljiški po-sestnik v Krašcah. Kot takšen je bil pozdravljen in javno razglašen. Nato so pristopili k volitvam ob-činskih svetnikov (*Gemeinderäthe*).

Po izidu volitev je bil po seznamu glasov in protiseznanu že pri prvi volitvi z absolutno večino glasov izvoljen za občinskega svetnika Jernej Orehek in pri drugi volitvi Janez Pele, oba zemljiška posestnika v Krašcah. Takoj zatem sta bila kot takš-na javno razglašena.

Zaprisega predstojnika občine je določena za jutri zjutraj v župnijski cerkvi v Moravčah.

Sv. Andrej, 3. septembra 1850

Pavic, okrajni glavar kot volilni komisar
Janez Lavrač *Zupan*
x Jernej Orehek
x Janez Pele po meni Janezu Lavraču¹⁰⁸
Ignac Gril
Jakob Cerar
Matevž Mahkota
Janez Orehek
po meni Janezu Cerarju¹⁰⁹

The image shows two pages of a handwritten Slovenian village register (domovinski list) from the period 1850-1854. The pages are filled with dense, cursive handwriting in a table format. The left page lists names and ages, while the right page provides more detailed information, possibly including family status or other records. The text is written in Slovenian and includes names like 'Janez Lavrač', 'Jernej Orehek', and 'Janez Pele'.

Dve strani slovenskega zapisnika domovinskih listov občine Sv. Andreja 1850–1854.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Podpisnik treh odbornikov, navedenih nad njegovim imenom.

¹⁰⁸ Podpisnik dveh nepismenih odbornikov, ki sta se podpisala s križcem.

¹⁰⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

Iz prvega leta delovanja občin se je poleg volilne dokumentacije občine Sv. Andreja ohranil zapisnik domovinskih listov iste občine. Začenja se zadnje dni leta 1850 in zaključuje novembra 1854. Register, od katerega je vzorčno objavljen začetek, je zanimiv že zato, ker gre za najstarejši uradni dokument tuštanjskega arhiva, pisan v slovenskem jeziku. Poleg tega je knjiga dragoceno pričevanje o migra-

cijskih tokovih iz svetoandrejske občine ter zvest odraz tedanje komaj porajajoče se uradniške slovenščine; ta pri notranjem poslovanju občin še veliko pozneje ni bila nekaj samo po sebi umevnega. Ne nazadnje pritegne pozornost slovensko poimenovanje *županija*. Izraz je kot ustreznica za nemško *Gemeinde* živel poleg *občine* v prvih letih delovanja modernih občin.

Začetek slovenskega zapisnika domovinskih listov občine Sv. Andreja 1850–1854.¹¹⁰

Številka	1	2	1	2	3
Ime in priimek	<i>Peter Franc Gregori</i>	<i>Miha Proscenc</i>	<i>Polona Tkavc</i>	<i>Blaž Gorjup</i>	<i>Anton Birk</i>
Delo skterim se peča	<i>Hlapec</i>	<i>Hlapec</i>	<i>Dekla</i>	<i>Hlapec</i>	<i>Hlapec</i>
Star	22	40	22	26	31
Oženjen al neoženjen	<i>neoženjen</i>	<i>neoženjen</i>	<i>neomožena</i>	<i>neoženjen</i>	<i>neoženjen</i>
Kraj v katerim prebiva	<i>v Dobrle vas na Koroškem</i>	<i>v Dobrle vas na Koroškem</i>	<i>V Ljubljani</i>	<i>V Ljubljano</i>	<i>V Ljubljani</i>
Postave	<i>Velike</i>	<i>Sredne</i>	<i>sredne</i>	<i>Velike</i>	<i>sredne</i>
Ima lase	<i>rumene</i>	<i>rumene</i>	<i>Cerne</i>	<i>rumene</i>	<i>rumene</i>
Ima oči	<i>erjave</i>	<i>sive</i>	<i>rumene</i>	<i>sive</i>	<i>sive</i>
Posebno znamenje	<i>na levim očesu je slep</i>	<i>enmalo puklast</i>	----	----	----
Govori	<i>Slovensko</i>	<i>Slovensko in malo nemško</i>	<i>Slovensko</i>	<i>slovensko</i>	<i>slovensko</i>
Leto dan mesec	<i>1850 28 dan Grudna</i>	<i>28 dan Grudna</i>	<i>1851 27. Prosenca</i>	<i>7. Svečan</i>	<i>9. Svečana</i>
	<i>Drujga naredil 10 7ber 1852 št. 34</i>				

¹¹⁰ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče. – Register so vodili od 28. decembra 1850 do 17. novembra 1854. Številko izdanih domovinskih listov se po posameznih letih giblje takole: 1850 – 2, 1851 – 28, 1852 – 41, 1853 – 40, 1854 – 24.

¹¹¹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj. – Prvo pričevanje o Lukovih vrtnarskih izkušnjah je spričevalo, ki ga je dobil 5. maja 1846 na gradu Krumperk, kjer se je tri leta učil "umetniškega vrtnarstva" (*Kunstgärtnerer*). Istega dne mu je okrajni komisariat na krumperskem gradu izdal potni list za odhod v službo na Tuštanju.

¹¹² Ko je bil Pirnat že 16 mesecev pri vojaki in je prišel domov na dopust, je Maksimilijana Scaria 7. novembra 1849 podpisala na Krtini jamstveno pismo, s katerim se je obvezala pokriti vse stroške listinjenja in prepisa za polovično kmetijo v Brezju pri Dobu; to posest naj bi Pirnatov stric Jurij Zarnik začasno izročil nečaku samo zato, da bi Luko oprostili nadaljnje vojaške službe in bi se mogel poročiti z Maksimilijano, potem pa naj bi Luka stricu darovano posest vrnil (GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj). – Sodeč po Lukovem pismu Maksimilijani z dne 16. septembra 1852 ji je obljubil "zvestobo do smrti" istega dne pred nekaj leti (prav tam, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca). Malo je verjetno, da bi se to zgodilo že leta 1846, le dobre štiri mesece po njegovem prihodu na Tuštanj, veliko bolj verjetno pa leto pozneje. Na dan 16. septembra v letih 1848 in 1849 je bil Luka sicer pri vojaki, a bi se lahko z Maksimilijano sestal med dopustom ali v kraju, kjer je služil vojaško obveznost.

¹¹³ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

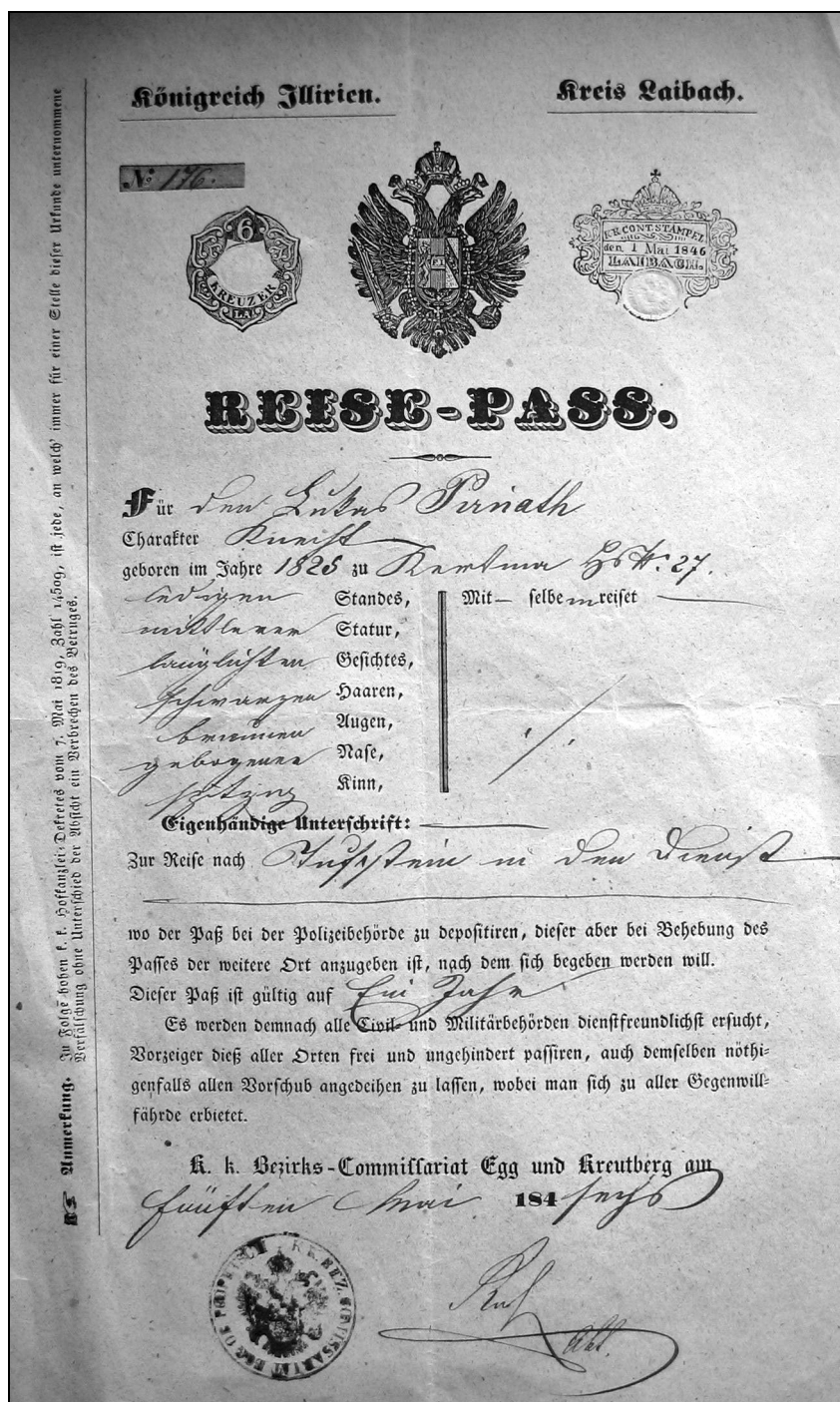
¹¹⁴ Vojaško službo je nastopil 5. julija 1848, sredi revolucionarnega vrenja, služil nazadnje v Lipnici na Štajerskem in bil

Č) Iz zasebnega, poslovnega in javnega življenja graščaka Luke Pirnata (1825–1898) in njegove prve žene Maksimilijane Scaria (1810–1873)

21-letnega kmečkega sina Luke Pirnata je življenjska pot prvič zanesla na Tuštanj leta 1846, ko se je tu zaposlil kot grajski vrtnar.¹¹¹ Najpozneje leta 1849, ko je bil pri vojaki, bolj verjetno pa leto ali dve prej, je grajski hčerki Maksimilijani Scaria obljubil zakon.¹¹² V vojaški službi, iz katere ga je bodoča nevesta "odkupila" – kot pravi družinsko izročilo¹¹³ –, je preživel dobri dve leti,¹¹⁴ nato pa je do poroke leta 1854 kot vrtnar živel in delal v Ljubljani.¹¹⁵ O "romanci s srečnim koncem" med grajsko gospodično – dedinjo in njenim vrtnarjem priča njuna korespondenca.

predčasno odpuščen 31. avgusta 1850, ker je medtem postal lastnik prej omenjene stričeve kmetije v Brezju pri Dobu. – GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj; odpustnica 25. in 31. 8. 1850.

¹¹⁵ Lukovo ljubljansko obdobje je v tuštanjskem arhivu dobro dokumentirano s pismi Maksimilijani (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca) in nekaj poslovnimi zapisi, kot zanimivost pa kaže omeniti zvezčič njegovih nemških lepopsnih vaj z datumi 24. 1., 8. 2. in 24. 10. 1853 (prav tam, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj).

Začetek poti od kmečkega sina do graščaka: Potni list z veljavnostjo enega leta, ki ga je okrajni komisariat Brdo in Krumperk 5. maja 1846 izdal Luku Pirnatu s Krtine št. 27 za potovanje v službo na grad Tuštanj. Bodoči graščak Luka, po poklicu blapec in po stanu samski, je opisan kot 21-letnik srednje postave s podolgovatim obrazom, črnimi lasmi, rjavimi očmi, zakrivljenim nosom in ostro brado.¹¹⁶

¹¹⁶ Lukovo ljubljansko obdobje je v tuštanjskem arhivu dobro dokumentirano s pismi Maksimilijani (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca) in nekaj poslovnimi zapisi, kot zanimivost pa kaže omeniti zvezčič njegovih nemških lepopisnih vaj z

datumi 24. 1., 8. 2. in 24. 10. 1853 (prav tam, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj).

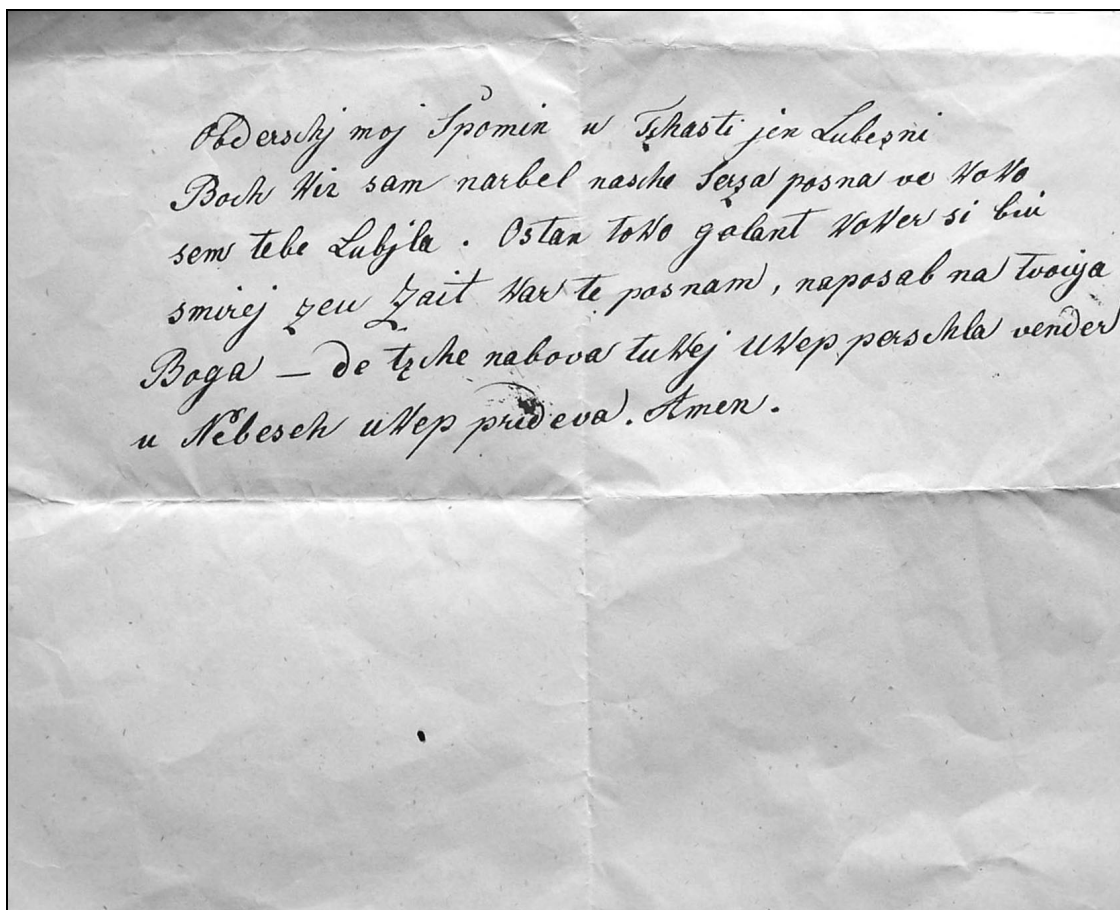
Pismo Luke Pirnata Maksimilijani Scaria iz Ljubljane, 16. septembra 1852¹¹⁷

Laibach Am 16 September 852

Moja Luba preluba Periatelza jeft si fpo melem de na donafhen dan fim jeft teb na perve podav fvojo svefto Roko in Oblubu te Lubit in sveft Oftat do fmart is vefelan si jeft spomlim na ta Pretezhen zhaf u katermo fim imo veliki vefelih uri Tud je bla marsketera teshava v tem zait pa vonder is pravo Lubosenio ufe lohku prenefeno sdej ja menil tift zait katerga fva midva od Lozhila sdej nej pa Bog stori kar fe nemo prov sdi inpa kar medva shelva jeft mišlim de ti tokov koker jeft dab sklenila naj Roke pred Boshjem Altariam u prizho shiviga Boga in tud u prizho Ludi deb ponovila tisto oblubo katero fva napervo na Ta dan sturva Eden drugmo u vefel takov toud u britkoft v frezh in u nafrezh sa pomozh ftanovitna Oftala preshiu fim ta narbel vefel in frezhen zait ta zeliga Mojiga shiulena kef fo perfhle tud

Grenke ure zhef nai pa prava Refnizhna Lubesen ufe prenefe

Perbelshuje fe tift dan kater imam ta vefel upaine de fe bova vidla zhe bo Boshja vola O Bog dej deb Ref blo jeft mišlim de bota she Perfhla na fmen konzha kupet fam zhe fta le dnarie dobila pa jeft mišlim de fta jeh fakaj ker ja blagov fe tud she dnar dobi deb fheenga konzha kupila ker ga nuzate in ker vem de te tokov vefeli deb fpet an par koinizhu imela in pa an fleten kolefel de Bosh Mogla vonder kam jet jeft Mišlim de ta fmen fe bo lohka kupu Luba Moja Periatelza al me bo dofegu ta ufele de ti bom jeft fam ta pišmze teb dav jeft Mišlim to de Bog vej zhe bom jeft takov srezhen al ne kakou ja she kej savol Virzhof to fe bova she pogouarila zhe kej v kep prideva zhe pa ne tok pa upaine imam de bom pa Pišmze dobiu Lahko Nozh Luba Moja Periatelza Bod posdravelna in Bogu perporozhena in naposab na tift ferze kater te narbel Lubi na fuet tov Bog vej de ja Ref beja use perpravlen sate fturit de le toja Lubesen nasgubi

Nedatirano pisanje Maksimilijane Scaria Luku Pirnatu iz let pred njuno poroko (pred 13. februarjem 1854).¹¹⁸

¹¹⁷ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria, Zanimiva korespondenca.

¹¹⁸ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Korespondenca družine Scaria.

Zagebuch.	Einnahme		Ausgabe	
	fl.	kr.	fl.	kr.
Derschina u Dnaryeh	864			
Zedarski Dauh	160			
Interes od 5000 goldinarjov	400			
je ukrep.				
	824			
Dobim pa od Nicu Klanta	200			
od Trauntha Datzche	100			
od Beyringa sa sestros	200			
sa predano uschenijo letas	111			
sa vovs	50			
sa Jerschou	18			
sa Masel	20			
sa Hrampir	10			
sa Seleta	30			
sa Pascho	10			
sa Desch	7			
sd ej pri ni sa, vin, sa meso,				
sa Sou, sa Coffe, sa butter, sa beschjen volle, sa schajfo				
sa ta najete, sa, Lovatscha, sa Vajznarja, sa kchule,				

sa quant, sche nehir enga goldinarja. Ne se bo pa
to uel - Doch ve.

Popis prihodkov in izdatkov tuštanjskega gospodarstva v slovenščini – rokopis Maksimilijane Scaria por. Pirnat, nastal jeseni 1866 ali kmalu zatem.¹¹⁹

¹¹⁹ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci. – Opora za datacijo je omemba 200 goldinarjev, ki jih je Maksimilijana pričakovala od svaka Antona Ogrinca po pokojni sestri Pavlini: "od Ogrinza sa sestros"; Pavlina Ogrinc je umrla 7. septembra 1866 v Ložu (NŠAL, NŠAL 29, Prepisi matičnih knjig, Stari trg pri Ložu, M 1835–1880).

Dopisnica, ki jo je M. Wurzbach poslal iz Ljubljane Luku Pirnatu 18. oktobra 1869, moravska pošta pa žigosala dan pozneje,¹²⁰ je bržčas celo druga najstarejša ohranjena dopisnica z žigom katere od pošt na slovenskem ozemlju. Dopisnice je avstrijska pošta kot prva na svetu začela prodajati 1. oktobra 1869, pičlih 17 dni pred odposlanjem ohranjene tuštanske. Iz tega leta se je do danes ohranilo le majhno število dopisnic.¹²¹

25ⁿ Brejni list.

Deželni plemeni žebec *Rollin* od matere
je v štaciji *Trzin* leta 1872 ~~but~~ brejil.

Dan prvega skoka	Lastnika kobile		Kobile		Dnevi družih skokov
	ime	stanovališče	barva in znamenja	starost	
<i>6. Aprila</i>	<i>gospod</i> <i>Lukas</i> <i>Pirnat</i>	<i>Trzin</i>	<i>črna</i> <i>črna</i>	<i>7</i>	<i>21. Maja</i> <i>14. Junija</i>

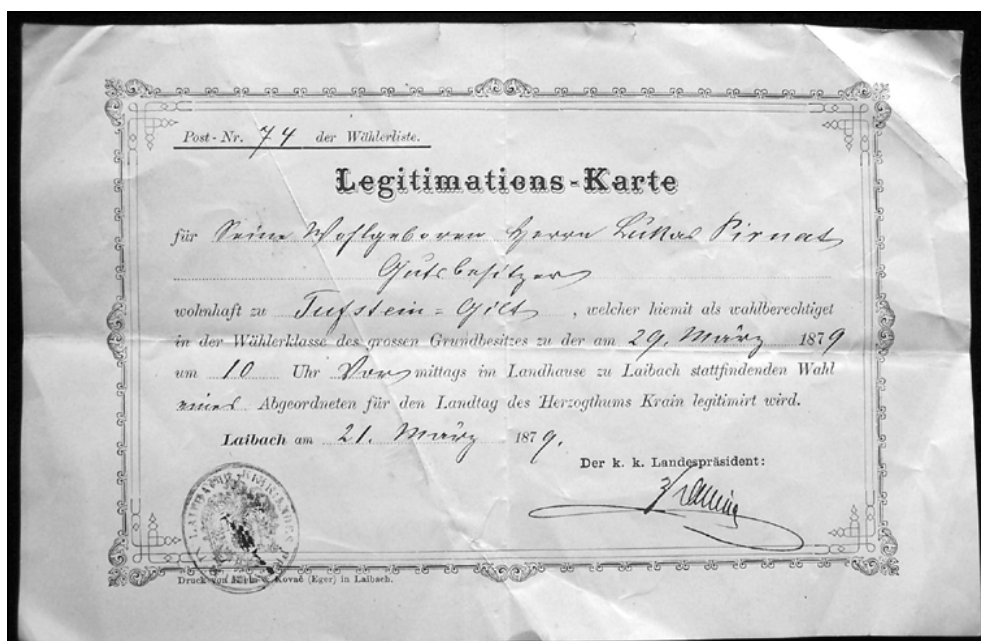
L. Wurzbach
Voditelj štacije.

Enojezični – slovenski "brejni list", izdan Luku Pirnatu leta 1872 v Trzinu.¹²²

120 GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

121 Deržaj, Poštne celine, str. 365.

122 GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj,

Volilna legitimacija Luke Pirnata za volitve v veleposestniško kurijo kranskega deželnega zbora, izdana v Ljubljani 21. marca 1879.¹²³

Po Maksimilijanini smrti leta 1873 je Luka Pirnat, tedaj župan moravske občine, podedoval tuštanski grad s posestjo in se uvrstil med kranske veleposestnike, kar mu je v očeh okolice še dvignilo veljavo.

Predvolilno pismo pisatelja Janka Kersnika Luku Pirnatu 11. junija 1889¹²⁴

Brdski notar in graščak Janko Kersnik, ki je v kmečki kuriji kranskega deželnega zbora kot deželni poslanec dotlej en mandat že zastopal sodna okraja Kamnik in Brdo, se je pred ponovnimi volitvami spomnil dokaj tesne zmage leta 1883 (42 glasov volilnih mož proti 36 za protikandidata Franca Križnarja), še posebej ko je izvedel za naklonjenost volilcev svojemu protikandidatu, kamniškemu trgovcu Ivanu Murniku. Za agitacijo med volivci pred volitvami volilnih mož je zato (poleg drugih znancev) spoštljivo prosil generacijo starejšega graščaka-soseda Luko Pirnata, kar se mu je očitno obrestovalo. Na volitvah 4. julija 1889 je namreč Kersnik kot predstavnik liberalnega tabora prejel 62 glasov volilnih mož, njegov katoliški protikandidat Murnik pa samo 17.¹²⁵

Janko Kersnik
c. kr. notar na Brdu

Častiti gospod Pirnat!

Jutri zjutraj ob osmih bo volitev štirih volilnih mož v Moravčih. Danes sem zvedel, da hočejo kamniški gospodje namesto mene voliti kamniškega kupca Ivana Murnika za poslanca. Tudi Vaši moravški gospodje so za to. Prosim Vas, zberite več Vrhpoljskih volilcev in pojte jutri v Moravče, in volite tam štiri zanesljive može; na noben način pa ne volite duhovnih gospodov. Vi lahko to storite in jaz bom Vam in Vrhpoljcem, vedno hvaležen. Saj tudi lahko kaj za Vas storim, gotovo pa več, kakor kamniški gospod Murnik. Zanašam se na Vas in na Vašo moško besedo.

Skofic je danes tudi že govoril z Vašim županom in drugimi Moravčani.

Le pogumni bodite in ne strašite se nikogar, potem je zmaga gotovo naša.

V črnem grabnu so tudi duhovni na moji strani in se niso pustili voliti. Ravno tako pri nas in po vsi bistriški dolini.

Torej še enkrat prosim – zberite se jutri in volite štiri pogumne može, ki se dekana ne boje. Jaz bom zmeraj na Vaši strani.

Pozdravlja Vas

Vaš
Janko Kersnik

Na Brdu, 11/6 1889

¹²³ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

¹²⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Dejavnost Luke Pirnata in graščina Tuštanj.

¹²⁵ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 352.

D) Občina Moravče v času županovanja Luke Pirnata (1866–1879)

Priženjeni graščak Luka Pirnat je postal prvi župan združene občine Moravče, ko je na volitvah 25. oktobra 1866 s sedmimi glasovi volilnih mož proti petim premagal prejšnjega župana Janeza Cerarja. V času njegovega skoraj trinajstletnega županovanja je bila do srede leta 1879 na gradu Tuš-

tanj tudi občinska pisarna (*Amtskanzlei zu Tufstein*),¹²⁶ najverjetneje v nekdanji graščinski pisarni v severnem traktu gradu ("ta dolg cimer"). Za ponazoritev poslovanja občinske uprave so objavljeni trije dokumenti: v prevodu iz nemščine prvi zaključni račun moravske občine za leto 1866–67 ter v slovenskem izvirniku oznanilo župana Pirnata (1873) in pismo nezadovoljnega učitelja Jerneja Vrančiča, naslovljeno na župana (1875).

Zaključni račun občine Moravče za enoletno obdobje 1866–67, prvo leto po združitvi manjših občin in prvič sprejet na Tuštanju (prevod iz nemščine)¹²⁷

Zaključni račun izdatkov občine Moravče od 1. novembra 1866 do konca decembra 1867.

Prejemki

1. Davčna doklada, pobrana z odobritvijo občinskih svetnikov	60 gld, 65 kr
2. Zakup lova za leto 1866	16 gld
3. Zakup lova za leto 1867	39 gld
4. Pristojbine za poročna dovoljenja	6 gld, 50 kr
Skupaj	121 gld, 50 kr

Izdatki

1. Za pisarniške potrebščine, tiskovine in knjige občinskih zakonov	15 gld
2. Uradni žig s poštnimi stroški	5 gld, 35 kr
3. Plačano za pristojbine ob volitvah	28 gld, 74 kr
4. Plačan prispevek šoli v drvah za leto 1866	16 gld, 17 kr
5. Plačan prispevek šoli v drvah za leto 1867/68	16 gld, 17 kr
6. Plačana pristojbina za lov	1 gld, 53 kr
7. Za postavitev mostu pri Tomažetovem mlinu skupaj z lesom	7 gld
8. Devet voženj v Kamnik h komisijskim obravnavam po 4 gld	36 gld
9. Trideset poti na Brdo na uradne dneve	45 gld
10. Plačila slom za dostave plačana	---
11. Za nastanitev gospodov geometrov in njihovega strežnega osebja hrana, ogrevanje in drugo za pet mesecev in pol	120 gld
12. Dvoje obravnav pri volitvah deželnozbornih poslancev, izdelava volilnih seznamov itd.	5 gld

Skupaj

295 gld 96 kr

Od vseh občinskih svetnikov in odbornikov v celoti odobreno in sklenjeno za dokončno.

Za pokritje računskega primanjkljaja je za vsak goldinar davka določeno pobiranje 4 krajcarjev s strani občinskega urada.

Tuštanj, 8. januarja 1868.

Jožef Cerar l. r.

Marzin Oblak l. r.

Franc Lavrač l. r.

Jernej Gaberšek l. r.

x Valentin Raniker

x Janez Bergant

x Tomaž Roglič

x Pavel Klopčič

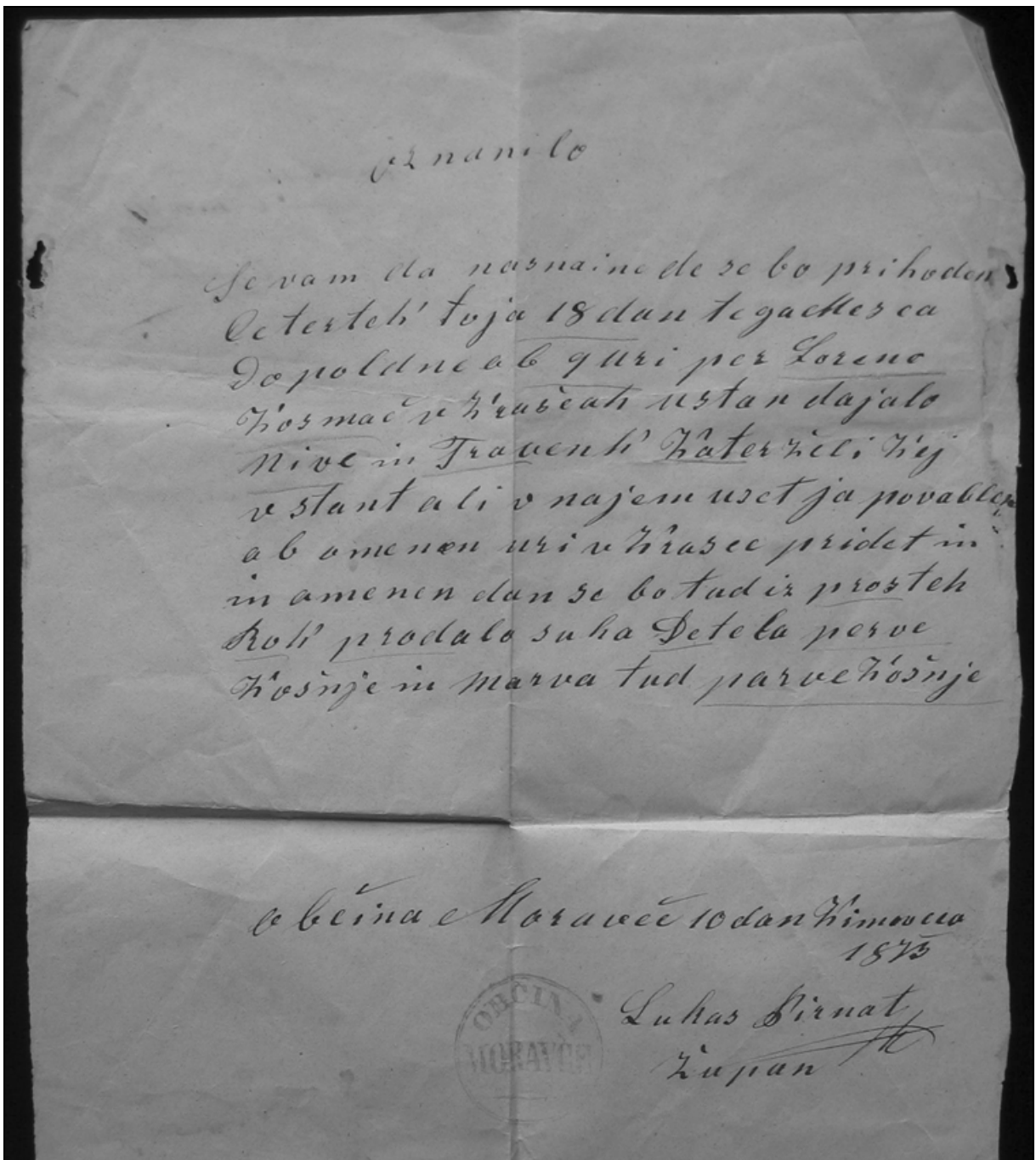
x Jožef Kunaver

x Anton Košanc

Podpisani po meni Ignacu Škarji (Scaria)

¹²⁶ Npr. zapisnik občinske seje 28. januarja 1869 (GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče).

¹²⁷ O združitvi manjših občin v občino Moravče prim. Stražar, *Moravska dolina*, str. 454.

Slovenski dokument – oznanilo župana Luke Pirnata o oddaji zemljišč v najem, izdano in pečateno z občinskim žigom 10. septembra 1873¹²⁸

¹²⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

*Slovensko pismo učitelja Jerneja Vrančiča z dne 19. oktobra 1875 v zvezi s požarno varnostjo moravškega šolskega poslopja*¹²⁹

Na zaglavju: Blagorodni gospod Lukas Pirnat grajščak in Župan v Tuštanju

Blagorodni gospod župan!

Vašega silno ojstrega ukaza od 15. dne t. m. in une tožbe do okrajnega c. kr. šolskega sveta v Kamnik, da se je šola tukaj 4. oktobra začela i. t. d. bil bi se jaz gotovo vstrašil, in se tresel pred Vašo ojstrostjo, ako mi ne bi bilo znano, da v teh vaših ukazih in tožbah le edino Vaš sila sovražni in maščevalni duh v njih veje. – To se v kratkem pravi: Vi, blagorodni gospod se hočete stem nad menoj maščevati, kar je po nemško "Rache ausüben".

Ako bi Vam bilo kaj mar za "feuergefährliche" bi ne terpeli v Pavlinovi štali v Moravcu enga Milajzna, kateri v tej štali že eno leto kuri in kuha, kjer je vse polno okoli slame in drugih gorljivih tvarin; – bi ne terpeli v kajži na Terznu, kjer je vdova Škedel, ki ni ne dimnika, ne velbane kuhnje, ki so precej verh isteje dilje in slama, – in v drugih kajžah, kakor pri Vahterju, Ogrinu, pri Hrenčku, v Baljevi kajži v Moravčah in v 100 drugih kajžah v Vaši občini, ki so sila "feuergefährlich" in bi po postavi mogle imeti dimnike in velbe verh istega; dalje, bi ne pustili šnopsa kuhati v takih krajih, kjer je po Vaši nemški šprahi "feuergefährlich". Morabiti molčite in prezirate pri teh ljudeh vse, kar je "feuergefährlich" samo zato, da Vas hvalijo, da ste blaga duša!

Da se na "feuergefährlich" zavolj en par snopov slame s svojimi ojstrimi in skerbni očmi le na mene ozirate, drugo pa vse prezirate, – je gotov dokaz, in je očitvidno maščevanje do mene; le roko položite na persi, in se vprašajte, ali je to resnica, ali ne, kar Vam tukaj pravim? – Stem, kar sim do zdaj govoril, nikakor nečem trditi, da na šolskem poslopju je svobodno slama shranjena – tega ne sme biti, – to sam vem: Jaz sim bil prisiljen ene dva para snopov slame – (saj jih je včeraj Požar sam vidil) – le za malo časa pod šolsko streho djati, ki na štali tudi ni streha za nič, komaj sim seno v en kot stlačil, kjer zkoz ne teče; bom pa to slamo nekaj v postelje djal, nekaj pa porezati v rezance pustil, kar se bo gotovo v kratkem zgodilo. Vam, blagorodni gospod! svetujem in prosim, Vaše ojstre ukaze in tožbe ne tako naglo enga za drugim, (kajti začeli so letati, kakor listje iz drevja --) na mene metati in kopiciti – le počite se mala! – ako bojo pretežki – jih bom okusil ostresi – kajti – naglost in sila še nikoli ni prida rodila. – –

Saj! čast bodi Bogu in slava našem svetlemu Cesarju! da tukaj na Kranjskem še vendar nismo in tudi nikol ne bomo kakor "raja" v Ercegovini in Bozni pod turškimi tirani paši! –

V Moravčah dne 19. oktobra 1875.

Vaš pokorni sluga Jernej Vrančič

E) Zapuščina profesorja Maksa Pirnata¹³⁰

V zapuščini Maksa Pirnata (1875–1933), ki je zdaj urejena po snovnih skupinah, vendar ostaja njena vsebina v znatni meri še nepregledana, bi gotovo našli precej zanimivejših dokumentov in zapisov od predstavljenih, še zlasti med izvirnim gradivom, ki ga je tuštanjski rojak zbral v krajih svojega profesorskega službovanja. Izbor treh objavljenih prepisov dokumentov se je omejil na njegovo korespondenco, publicistično in raziskovalno dejavnost. Prva priloga je pismo študenta staršem z dne 31. maja 1897, drugo nagovor, ki ga je 23-letni Makso napisal za Ano Šušteršič, da ga je prebrala na neki slovenski prireditvi na Dunaju 6. februarja 1898, tretja pa odlomek iz nedatiranega zvezčiča z naslovom "Nekaj narečnega blaga iz moravske doline" najverjetneje iz istega obdobja, nekje na prelomu 19. v 20. stoletje, ko je Makso na rodnem gradu preživljal študentske ali že profesorske počitnice.

Pismo študenta Maksa Pirnata z Dunaja staršem 31. maja 1897

Dunaj, 31/V 97

Dragi stariši!

Zadnjič, ko sem odrinil na Dunaj, ste mi dali dvajset goldinarjev. Mnogo mi je vzela vožnja, mnogo tudi stanovanje, tako da mi je za hrano in druge potrebe ostalo komaj par forintov. Že pred štirinajstimi dnevi sem bil precej v zadregi in stiski, a potrpel sem in skoparil s tistimi krajcarji, kolikor sem pač mogel. Rekel sem Vam sicer, da mi boste morali še za mesec maj nekaj poslati, a ker vem, da Vam je trdo za denar, Vas nisem nadlegoval do danes in sem ril naprej, kakor sem pač mogel.

Prosim Vas torej sedaj, da mi pošljete takoj, ko dobite to pismo, denar in sicer dvajset goldinarjev (20 fl). Ako pomislite, da moram dati samo za stanovanje in za luč deset goldinarjev, da moram poplačati dolg, ki mi je pri najboljši volji narasel na pet goldinarjev, tedaj vidite, da mi bo ostalo samo pet goldinarjev, s katerimi se bom ril naprej, kakor bom vedel in znal. Iz tega Vam je pač jasno, da

¹²⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Občine Moravče, Sv. Andrej in Vrhpolje ter krajevni šolski svet Moravče.

¹³⁰ Vse priloge tega podpoglavja so iz: GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Maksa Pirnata.

nikakor ne zahtevam preveč in da le zaradi tega ne prosim za več, ker se oziram na to, da Vam je hudo za denar. Sedaj je res za vas neprijetno, podpirati me, a Bog naj Vam da trdno zdravje in meni sreče, da dokončam kmalu svoje učenje in dobim službo. Potem se bo vse poravnalo in obljubim Vam, da tedaj Vam in vsem domačim po svojih močeh povrnem to, kar ste žrtvovali zame, kar ste si radi mene pritrkali. To je dolžnost vsacega poštenjaka in tak hočem biti.

Članske izkaznice visokošolca in nato profesorja Maksa Pirnata – Akademsko društvo "Slovenija" na Dunaju (1896), Akademsko tehnično društvo "Triglav" v Gradcu (1898) in Slovensko Planinsko Društvo, Idrijska podružnica (1914)¹³¹

Prosim vas torej še jedenkrat, da mi pošljete denar takoj, ko prejmete to pisanje, ker stanovanje moram plačati v petek (4. junija) in dolg moram tudi v najkrajšem času poravnati. Instrukcije nimam nobene, ker nimam časa in se mi tudi ni ponudila še kaka primerna, da bi bila pošteno plačana in da bi fant blizu stanoval.

Dela imam veliko. V šoli imam na teden 32 ur, potem moram pa doma predelavati, kar nam profesorji predavajo. – Na dan vnebohoda sem bil v menežariji v Šenbrunu (oče že vejo, kje je), kjer so živali iz vsega sveta. Vreme imamo nekoliko lepše.

Prosim, da mi denar pošljete na šolo, ker ga preje dobim.

Pozdravljam Vas, sestre in brata vse domače in ostajam Vaš

udani
Makso

Pozdravljam tudi Brdarjevega očeta in Kocijevega Franceta, Jernika, Komarja in Erjavška

Makso

Govor ob neki slovenski prireditvi (verjetno društva "Slovenija") na Dunaju 6. februarja 1898

Šušteršič Ana¹³²

Dunaj¹³³ dne 6. svečana 1898.

Častita družba!

Ni ga za človeka večjega zaklada, kakor je domači jezik, tisti jezik, v katerem mu je mati govorila prve besede. Materin jezik človek ljubi, ga brani pred tujci in ne pusti, da bi mu ga kedo zaničeval. Tudi mi Slovenci se moramo vselej krepko potegniti za pravice mile slovensčine, posebno, ko vidimo, da imamo toliko nasprotnikov; ti bi nas najraje utopili, nam vzeli drago domačo besedo in nas potujčili. Glavni naši sovragi so Nemci, ki nas vže zatirajo dolga stoletja. Najhujšo krivico nam pa delajo s tem, da v najnovjšem času potujčujejo naše otroke, posebno na Koroškem. Ustanovljajo namreč na lastne stroške nemške šole in pritiskajo na slovenske stariše in jim celo plačujejo, ako pošiljajo v te šole svoje otroke, kjer se ne sliši slovenska beseda. Takega počenjanja niso mogli Slovenci mirno gledati. Ustanovili so v Ljubljani družbo sv. Cirila in Metoda. Ta družba zida šole po koroškem za slovenske otroke, da jim ni treba hoditi v nemške šole, kjer se slovenskim otrokom trga iz srca domač jezik. Družba sv. Cirila in Metodija je navezana samo na dobra srca slovenskega naroda. Zato se pri vsaki priliki, pri vsaki slovesnosti spomnijo te družbe in po svojih močeh nabere zanjo kaj denarja.

¹³¹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat: album fotografij, članskih izkaznic, vizitk, nabožnih podob ic idr.

¹³² Pripisano pozneje, ko je Makso Pirnat urejal svoj arhiv.

¹³³ Gl. prejšnjo opombo.

Grdo bi bilo, če bi mi danes tukaj zbrani pozabili na to prekoristno družbo. Prosim Vas torej, da vsak nekaj daruje. Veliko ne moremo dati, a tudi mal dar je dober, ker prihaja iz dobrega srca, vsako najmanjšo svotico sprejme s hvaležnostjo naša vrla družba. Spomnimo se nesrečnih otrok na koroškem, kateri bi bili izgubljeni, ako bi družba Sv. Cirila in Metodija zanje ne skrbelo in jim ne dajala slovenskega poduka. Pokažimo, da imamo dobra srca, da smo vneti Slovenci in da ne pustimo da bi nam

Nemec potujčeval naše otroke. Zatorej še enkrat vsakemu kličem:

Mal položi dar

Domu na altar!

Spisal M. P.
stud. phil.

Šuštersič Ana

The image shows a page from a handwritten ledger, likely an account book for silver. The text is written in cursive and includes a list of items and their values. The items are listed on the left, and their values are listed on the right. The values are given in a format that suggests they are in florins and shillings (e.g., 4 29, 5 0 50, etc.). The page is numbered '134' at the bottom left.

Item	Value
Handl. Kupfer	4 29
Handl. Kupfer	5 0 50
Handl. Kupfer	5 0 40
Handl. Kupfer	4 0 40
Handl. Kupfer	2 0 45
Handl. Kupfer	4 0 36 1/2
Handl. Kupfer	5 0 48
Handl. Kupfer	4 0 44
Handl. Kupfer	5 0 40
Handl. Kupfer	6 0 40
Handl. Kupfer	4 0 40
Handl. Kupfer	5 0 34
Handl. Kupfer	4 0 54
Handl. Kupfer	84 0 1

Odlomek iz obračuna idrijskega rudnika za živo srebro leta 1702.¹³⁴

¹³⁴ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Maksa Pirnata, Idrija – zgodovinski zapiski in izvorno gradivo.

Iz zveščiča Maksa Pirnata z naslovom "Nekaj naréčnega blaga iz moravške doline" (okoli 1900)

Posebne besede.

Termil = naklep: termil narediti = naklep narediti

Šihta = povest, zgodba; (n. Geschichte)

Izvrsten = jako dober: to je pa izvrsten gospod.

Vlačiti = branati: pojdi vlačiti = branat.

Ravsniti = hitro se pobrati: jaz sem jo pa ravsnil iz hiše.

Purgar = mestjan: ljubljanski purgarji = mestjani.

Purgmaister = župan; tudi purgermeister.

Posmoditi se = lagati se: ta se je pa posmodil, da je kaj; tega pomena je tudi = našmirati koga = zlagati se.

Citrati = nesti: sem že pricital drva domov.

Fergerati = vprašati; jaz sem bil fergeran = sprašan.

štrafati = kazniti.

rajtguzen = jezdne hlače: ti imaš pa prave rajtguzne, to je imaš široke hlače.

avša = neumnež, norec: ti avša ti.

avšast = neumen, nor.

šes = strel.

šavra = sitnež (zlasti velja to s pijancih).

šujst = nepreviden, hiter: tale je tako šujst.

čížem-a: žensko obuvalo.

š Stefan = posoda držéča dva litra: štiri š Stefan smó ga popili.

rukati = piti: tale se ga je pa do grla narukal.

Vajšnica = posteljska oprava, v katero pomakajo blago.

Žehtar = posoda v katero molzejo.

Koblj, Kablj in Kabljiček = majhna posoda za vodo zajemati.

Fana = zastava, bandera: jaz bom nosil fano pred sprevodom (n. die Fahne).

Fištah = bela oprava, ki jo na mizo pregrinjajo, kadar jedo.

Kozja molitvica = kletev.

Kastrun = oven.

Plankir = je pri hlevih prostor z desk narejen.

Planka = deska.

Dila = (sic!) deska

Tišlar = mizar: k nam bo pa tišlar prišel.

Cimperman = tesar, ki pohišstvo stavi.

Cimper = pohišstvo: to le je vse moj cimper.

Galge = vislice.

Bognar = Kolar.

Bajar = ribnik.

Šav! = imperativ: Ako hoče kdo psa na koga naščuvati pravi: Pudelj (ali kakor je psu ime) šav, šav. Ta le beseda je najbrže izvedena iz n. glagola schauen.

Morto = mrtev. To besedo rabijo zlasti lovci. Kadar kdo zajca ustrelji, zavpije tovarišem: morto, da jim ni potreba več paziti na zajca, ki so ga psi izvohali in ga gonijo.

Gmajna = gozd (v Žireh) pašnik.

Boršt = gozd, log, moj boršt je velik: n. der Forst.

Vleči = puhati, briti (v vetru): danes pa tako veter vleče.

Kašta = shramba za žito in druge pridelke.

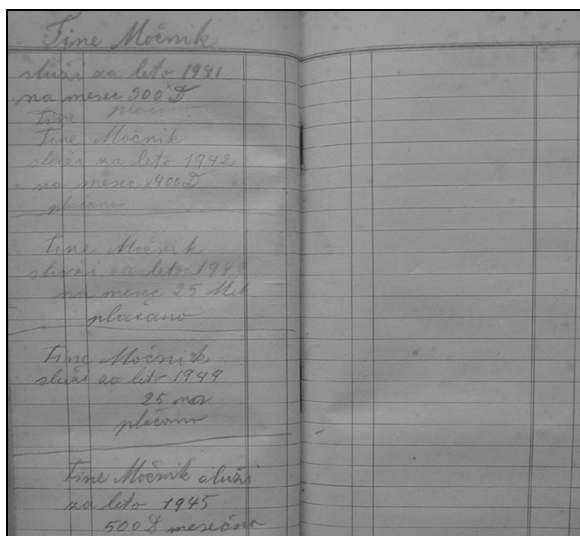
Prefont ali samo fronta = repa in zlasti živeč, ki ga dajo prašičem.

Bagerle = koleselj, majhen voz za enega konja.

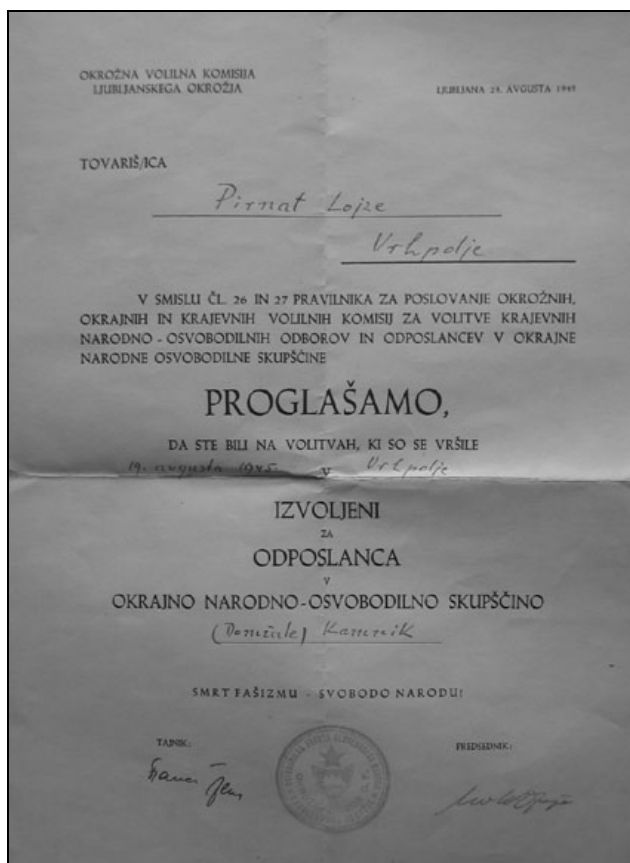
Kofemalen = koleselj.

F) Gradivo družine Pirnat iz pretekle dobe

Obsežno gradivo družine Pirnat iz 20. stoletja ponuja celo vrsto oblikovno in vsebinsko zanimivih dokumentov. Izbor objavljenih se omejuje na prelomna štirideseta leta, tj. na desetletje, ki je bilo za nadaljnji obstoj gradu in njegovega arhiva odločilno. Kako se "staro" preliha in slednjič pretoči v "novo", ponazarjajo naslednji dokumenti in odlomki: zadnja popisana stran knjige plačil graščinskemu osebju 1903–1945, začetek blagajniške knjige vrhpoljskega Rdečega križa iz avgusta 1945, iz istega meseca proglas o izvolitvi Lojzeta Pirnata za odposlanca v okrajno narodnoosvobodilno skupščino, obvestilo Frančiški Pirnat o obvezni oddaji pridelka iz leta 1947 in kmalu zatem nastalo nedatirano zasebno pismo, poslano njenemu sinu Dominiku, ki se nanaša na zrežirano kaznovanje vdove "graščakinje" zaradi "nasprotovanja obvezni oddaji".

Zadnja popisana stran zvezka o izplačilih delavcem graščine Tuštanj navaja plačila Tinetu Močniku od leta 1941 do 1945, najprej v dinarjih, nato v nemških markah in nazadnje spet v dinarjih.¹³⁵

Proglas o izvolitvi Lojzeta Pirnata za odposlanca v okrajno narodnoosvobodilno skupščino Domžale Kamnik, izdan po 19. avgustu 1945.¹³⁶

¹³⁵ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Gospodarske knjižice – registri za graščini Tuštanj in Zalog. – Ime Tineta Močnika se v registru poslov pojavi leta 1930. Bil je zadnji graščinski hlapec in je leta 1965 na Tuštanju tudi umrl (informatorec Peter Pirnat, Tuštanj).

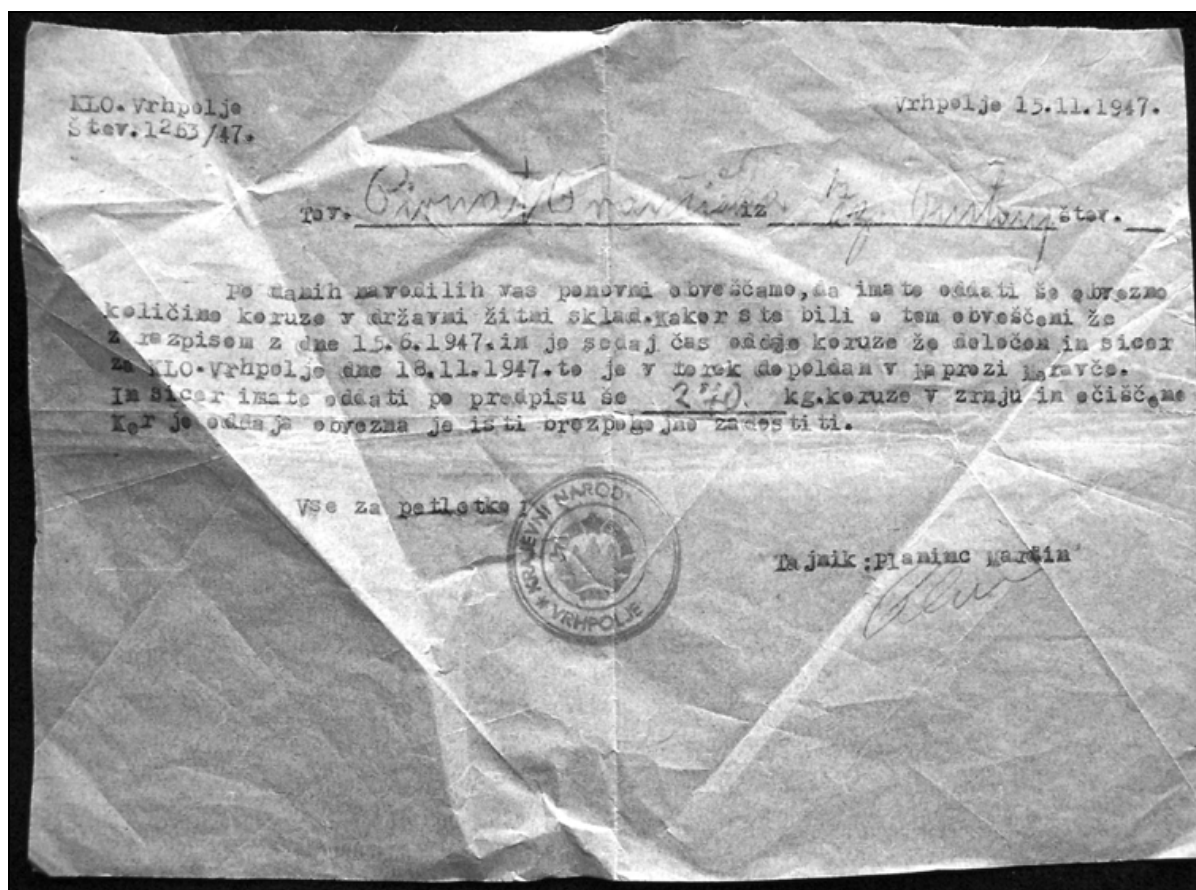
¹³⁶ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zapuščina Lojzeta Pirnata.

*Začetek Blagajniške knjige Rdečega križa Slovenije za Vrhpolje iz avgusta 1945*¹³⁷

Dohodki za mesec avgust 1945.					
št.	članov	kraj	d m l	prejela	Din
1.	5	Sp. Javoršca	20. 8. 1945.	" "	6
2.	8	Zg. Javoršca	" "	" "	16
3.	39	Vrhpolje	16. " "	" "	65
4.	7	Sp. Tuštanj	24. 8. 1945.	" "	9
5.	17	Zg. Tuštanj	" "	" "	12
	66	Skupaj – znaša			108 Din

Izdatki za mesec avgust 1945

Skupaj 26. avgusta 1945 oddala 108 Din v Domžalah.
Potrdilo izgubila.

*Ponovno obvestilo Krajevnega ljudskega odbora Vrhpolje 15. novembra 1947 vdovi gospodarici Frančiški Pirnat, koliko koruze mora še oddati za t. i. obvezno oddajo pridelka.*¹³⁸

¹³⁷ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

¹³⁸ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

*Nedatirano zasebno pismo Dominiku Pirnatu iz leta 1948 v zvezi s kaznovanjem njegove matere Frančiške zaradi očitane nasprotovanja obvezni oddaji pridelka*¹³⁹

Tovariš Pirnat Mine

Nekateri iz KLOja¹⁴⁰ Vrhpolje me hočejo na vsak način spraviti v kazen in trdijo da sem se Vam ponujal za pričo radi Mamine kazni. Jast ostanem pri tem da sem odgovoril ker sem bil zraven, da se niste branili oddaje, in daje sodišče pošteno in da pošteno sodi samo da je bilo na ta način najbrže od nas napačno poročano. Gotovo Vas bodejo vprašali češ da sem rekel daje nepošteno in da sem se za pričo ponujal jasno je da sem jast rekel na vprašanje da bi tako pričal kakor je dejansko bilo da se niste branili, drugače me gotovo spravijo v kazen češ da zagovarjam premožne KLO pa blatim za pričo

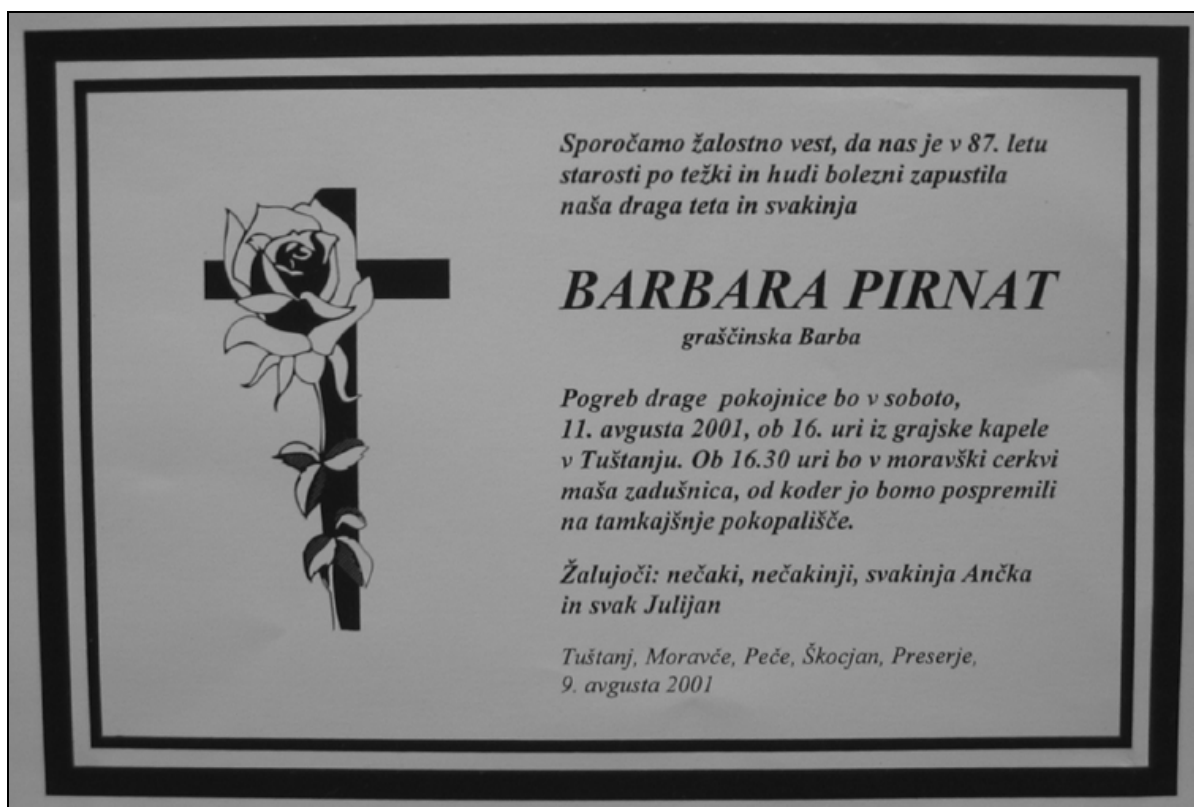
imajo J... S... . O tem pismu prosim ne govori nikomu razen domačih.

Pozdrav K... I...

V pismu omenjena "mamina kazen" je bila administrativna kazen prisilnega dela v kemični tovarni v Domžalah, ki so jo naložili tedaj 64-letni gospodarici Tuštanja. Namesto matere Frančiške je želela kazen odslužiti hči Barbara, vendar oblast na to ni pristala. Dejanje je med ljudmi vzbujalo tem bolj neprijetne občutke, ker je šlo za ostarelo žensko in mater dveh padlih partizanov.¹⁴¹ Sicer pa to kaznovanje "graščinskih" ni bilo zadnje.¹⁴²

Sklep

Dolgo skrbno varovani tuštanjski graščinski arhiv je preživel vihre stoletij, med njimi zadnjega,

Osmrtnica tete Barbare Pirnat, "graščinske Barbe", iz leta 2001, najmlajši dokument tuštanskega graščinskega arhiva.¹⁴³

¹³⁹ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Družina Pirnat.

¹⁴⁰ Krajevni ljudski odbor.

¹⁴¹ Informator Peter Pirnat, Tuštanj.

¹⁴² Prim. Lavrič, *Odsev blišča*, str. 140.

¹⁴³ GAT, Družinski arhiv Pirnat, Zbirka osmrtnic.

najtežjega. Pohvali se lahko z vrsto drobnih dragocenosti, ki skupaj sestavljajo malo zakladnico grajske, družinske, lokalne in tudi širše zgodovine. Ne nazadnje mu je v ponos dejstvo, da je njegov najstarejši dokument iz leta 1547, najsi ga na Tuštanju hranijo od samega začetka ali pa so ga prinesli pozneje, le dobrega pol stoletja mlajši od predhodnika sedanjega gradu, po splošnem prepričanju zgrajenega leta 1490.

Ob spodbudnih ugotovitvah o preteklosti in sedanjosti ni mogoče mimo vprašanja o prihodnosti arhiva. Za nadaljnji obstoj in varstvo evidentiranega gradiva nikakor ne bi bilo dobro, ko bi na tej točki potegnili črto in tuštanjski arhiv preprosto prepustili nadaljnji usodi. Potem ko so druge stroke v zadnjem desetletju in pol že naredile nekaj korakov za preučitev in celovito obnovo gradu, je prišla zdaj na vrsto tudi arhivska stroka. Opravljeno evidentiranje je namreč šele zorana ledina, ki čaka na poglobljeno in temeljito delo. Pri tem kaže premisliti o strokovnih in pravnih možnostih, s katerimi bi arhivsko dediščino ustrezno zaščitili in do nje hkrati omogočili dostop strokovni javnosti. Kot najustreznejša in najcelovitejša se ponuja **razglasitev tuštanjskega gradiva za arhivsko gradivo**. S takšnim dejanjem bi nadgradili odločitev občine Moravče, ki je grad z vsemi objekti in parkom leta 2003 razglasila za kulturni in zgodovinski spomenik lokalnega pomena.¹⁴⁴

Naj sklenem s člankom iz starega časnika, vsekoli skrbno shranjenega v najbolj dostopnem delu tuštanjskega graščinskega arhiva. Ko je neznani dopisnik 13. avgusta 1890 v *Slovencu* opisal svečanost ob 400-letnici gradu, je prispevek sklenil z besedami: "Končavam svoj borilni govor. Z nekako težkim srcem to storim, ker žalosti me pogled v prihodnost. Ti sivi starček, ki si se danes nekako praznično oblekel, bodeš, ako je Božja volja, še učakal petstoletnice, nas pa ne bode. Ti bodeš še stal, mi pa bomo že prah in pepel."¹⁴⁵ Navzoči na praznovanju častitljivega jubileja – družina Pirnat, nekaj sosedov, sorodnikov in prijateljev – niso niti slutili, da bodo prah in pepel le dobrega pol stoletja pozneje postali kar trije od štirih moravških gradov. Orumeneli časopisni članek nas tako danes, ko se bližamo 520-letnici gradu, še bolj kot tedaj opominja k premisleku o odnosu do preživele kulturne dediščine in o njeni ustreznosti zaščiti.

¹⁴⁴ Lavrič, *Odsev blišča*, str. 141.

¹⁴⁵ GAT, N. N., Izvirni dopisi. Iz Moravč. *Slovenec*, letn. XVIII, št. 185, 13. 8. 1890.– Prim. tudi: Lavrič, *Odsev blišča*, str. 137.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 62, 64.
 AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 4–6.
 AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 237, 244, 250.
 AS 315, Deželna deska za Kranjsko: gl. knj. II, V, VI, IX, X.
 GAT – Graščinski arhiv Tuštanj
 Graščinski arhiv Tuštanj.
 Družinski arhiv Pirnat.
 NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 NŠAL 29, Prepisi matičnih knjig: Stari trg pri Ložu, M 1835–1880.
 NŠAL 573, Zapuščine duhovnikov, Markič Jožef: šk. 384.

USTNI VIRI

- Peter Pirnat (1968), Zgornji Tuštanj, Moravče.
 prof. dr. Miroslav Stiplovšek (1935), Domžale.

LITERATURA

- Capuder, Karel: Pirnat Makso, *Slovenski biografski leksikon. Sedmi zvezek. Peterlin – Pregelj C.* Ljubljana : SAZU, 1949, str. 362.
 Deržaj, Matjaž: Poštne celine (vrednotnice) in njihova uporaba na ozemlju Slovenije. Hozjan, Andrej (ur.): *Pošta na slovenskih tleh*. Maribor : Pošta Slovenije, 1997, str. 364–379.
 Golec, Boris: Nova spoznanja o začetkih Višnje Gore. Groznik, Pavel (ur.): *V Višnjo Goro. Druga knjiga*. Višnja Gora : Krajevna skupnost, 2008, str. 106–115.
 Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Dopolnjeni natis. Ljubljana : DZS, 1999.
 Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravških gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
 Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Razprave in eseji 10). Ljubljana : Slovenska matica, 1965.
 Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj 1490–1990*. Tuštanj : samozaložba, 1994, ponatis 2003.
 Pivec-Stelè, Melitta: *Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo 1891–1939*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.
 Reisp, Branko: *Grad Krumperk in Tabor nad Ihanom* (83. zvezek Zbirke vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije). Ljubljana : Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, Maribor : Založba Obzorja, 1978.

- Stele, France: Pirnat Niko. *Slovenski biografski leksikon. Sedmi zvezek. Peterlin – Pregelj C.* Ljubljana : SAZU, 1949, str. 362–363.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Druga knjiga. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice.* Ljubljana : Viharnik, 1997.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro.* Ljubljana : Mladinska knjiga, 1979.
- Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. III. knjiga.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Tuffsteiner Schlossarchiv (1547–2001) – die vom historischen Gedächtnis vergessene Schatzkammer

Das Archiv auf Schloss Tuffstein (Tušanj) im Moräutsch-(Moravče)-Tal, etwa 25 km von Laibach (Ljubljana) entfernt, ist das einzige Schlossarchiv in Slowenien, das bis heute sowohl "in situ" als auch in Besitz der Schlossfamilie geblieben ist. Es ist einem Glücksfall zu verdanken, dass es die ideologisch motivierte Brandschatzung von Schlössern während des Zweiten Weltkriegs und die Welle von Nachkriegsplünderungen und Enteignungen überlebt hat. Im letzten Jahr wurde das Archiv gesichtet, geordnet und summarisch beschrieben. Das Archivmaterial gliedert sich in zwei große Komplexe, die im Groben durch die Grundentlastung von 1848 abgegrenzt werden. Der erste stellt das Schlossarchiv selbst dar, wo sich auch das Archivmaterial befindet, das die Besitzer und ihre Verwandten von anderen Orten zusammengetragen haben, den zweiten bildet das Archivmaterial der Familie Pirnat, die das Schloss seit 1854 in Besitz hat. Besonders kostbar ist in diesem Zusammenhang der Nachlass des Slowenisten und Heimatkundlers Prof. Maks Pirnat (1875–1933), der in seinen Aufenthalts- und Tätigkeitsorten entstand, wo er u. a. ältere Originaldokumente sammelte.

Das Schloss- und Familienarchiv auf Tuffstein besticht durch seine Vielfältigkeit. Aus der Feudalzeit sind zwar nur die Archivbestände der letzten Jahrzehnte gut erhalten, für die letzten zwei Jahrhunderte, insbesondere für die Zeit ab der Mitte des 19. Jahrhunderts, gewinnt man den Eindruck, dass sich die Schlossbewohner nur schwer von jedem noch so kleinen Zettel trennten, den sie aufbewahrt oder beschrieben hatten. Da es unter den Familienmitgliedern immer auch Gebildete und Schreibgewandte gab, ist das private, gesellige, kulturelle,

wirtschaftliche, politische, sogar intime Leben von sechs Generationen der Familien Scaria und Pirnat sowie das Geschehen in der engeren und weiteren Umgebung sehr gut dokumentiert. In den Aufzeichnungen im Zusammenhang mit der Bewirtschaftung des Schlossbesitzes ist u.a. jede Person erfasst, die jemals auf Tuffstein im Dienst stand, zahlreiche Register geben genaue Auskunft über Einnahmen und Ausgaben und über jedes Stück Vieh. In der einen oder anderen Form ist eine Reihe von Geschäfts- und Privatbeziehungen der Mitglieder der Schlossfamilie mit bekannten Persönlichkeiten notiert. Verschiedene Weltanschauungen und Schicksale der Mitglieder der Familie Pirnat spiegeln in gewisser Weise die großen Prozesse und Vorgänge des 20. Jahrhunderts wider. Das Tuffsteiner Schlossarchiv stellt also eine Schatzkammer dar, die den Erforscher der Vergangenheit und Halbvergangenheit immer wieder angenehm bei seiner Reise durch die Jahrhunderte überrascht.

Die Jahrhunderte der Feudalära spiegeln sich in den Urkunden wider, von der ältesten aus dem Jahr 1547 über eine Reihe von urbarialen Registern, die in der Mitte des 18. Jahrhunderts einsetzen, bis zu umfangreichen Beständen des Tuffsteiner Grundbuchs vom Ende des 18. und aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Von der umfangreichen Korrespondenz der sechs Generationen seien hier die slowenischen Briefe aus den frühen fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts erwähnt, die klares Zeugnis ablegen von einem gesellschaftlich nicht ganz akzeptablen Verhältnis zwischen dem jungen Gärtner Luka Pirnat und seiner älteren Verlobten, der Schlossherrin Maximiliana Scaria. Sehr gut dokumentiert ist die Geschäftsführung der ersten Gemeindeverwaltungen im Moräutscher Tal nach 1850 mit der sich durchsetzenden slowenischen Amtssprache. In Pirnats Familienarchiv befinden sich auch einige echte Kuriositäten: Nachdem die ersten "Correspondenz-Karten" im Jahr 1869 in Umlauf gebracht worden waren, erhielt der Schlossherr und Moräutscher Bürgermeister Luka Pirnat bereits zwei Wochen danach ein Exemplar davon. Das vielschichtige Leben der letzten Hälfte des 19. Jahrhunderts illustrieren u.a. Zeitungen und Kleindrucke früher Werbungen für Textilien und Maschinen bis zu touristischen Prospekten und Pamphleten. Vom kulturellen und geselligen Leben zeugen vor allem Einladungen zu verschiedenen Veranstaltungen von den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur jüngsten Vergangenheit, u.a. Berichte über Familienfeste und frühe Zeichnungen des Neffen des Schlossherrn, des bildenden Künstlers Nikolaj Pirnat (1903–1948). Von der umfangreichen Dokumentation über das Geschäftsleben seien als Kuriosität nur die Quittungen über Schornsteinfegerdienste auf Schloss Tuffstein erwähnt, darunter auch illustrierte, die bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts reichen. Das

politische Leben veranschaulicht eine bunte Palette von Aufzeichnungen und Drucken von den ersten Gemeindewahlen im Jahr 1850 über das Hintergrundgeschehen bei verschiedenen Wahlen, Einladungen und Propagandamaterial bis zu den Zeugnissen über die politische Tätigkeit von Lojze Pirnat nach dem Zweiten Weltkrieg. Aus der halbvergangenen Zeit seien der Lyrikband eines Partisanen-Politikkommissars und der aufschlussreiche Brief eines

Domobranzen, eines ehemaligen Partisanen an seinen Partisanen-Nachbarn erwähnt.

Im vorliegenden Beitrag werden einige interessantere Dokumente veröffentlicht und kommentiert, die auf repräsentative Art und Weise verschiedene Zeitepochen zu beleuchten versuchen. Darunter wird der Beschreibung des Schlossbesitzes, des Schlosskomplexes und der Schlossräume besondere Aufmerksamkeit gewidmet.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 091:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)"15/17"

Prejeto: 14. 6. 2009

Barbara Žabota

prof. zgod. in soc., arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: barbara.zabota@zal-lj.si

Listine v tuštanjskem graščinskem arhivu

IZVLEČEK

V sklopu arhiva graščine Tuštanj, ki ga še vedno hranijo v samem gradu, je tudi 10 pergamentnih listin, ki časovno zajemajo obdobje od sredine 16. do sredine 18. stoletja. Nanašajo se predvsem na premoženjsko-pravne posle, povezane s tuštanjским gospodvom. V prispevku so vse listine transkribirane po modernih diplomatskih načelih s kratkimi slovenskimi registi.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, arhiv, listine, diplomatika

ABSTRACT

DOCUMENTS IN THE TUŠTANJ MANOR ARCHIVES

In the archives of the Tuštanj manor, which are still kept in the manor itself, are ten parchment deeds that comprise the period from the middle of the 16th to the middle of the 18th centuries. They refer above all to means-legal matters connected with the Tuštanj dominion. In the contribution, all documents are transcribed by modern diplomatic principles with brief Slovene indexes.

KEY WORDS

Tuštanj, archives, deeds, diplomatics

Graščina Tuštanj je svojevrsten fenomen med slovenskimi gradovi, saj za svojimi mogočnimi zidovi že stoletja uspešno hrani najrazličnejše arhivske dokumente.¹ Med njimi je tudi 10 reprezentančnih arhivalij, t.j. pergamentnih listin, ki zajemajo obdobje med letoma 1547 in 1718. Nanašajo se predvsem na premoženjsko-pravne posle, tako ali drugače povezane s tuštanjским gospodvom. Listine so zelo dobro ohranjene (brez mehanskih poškodb (npr. glodavci) ali poškodb zaradi vlage) in že vrsto let zaklenjene v pisalnem predalniku v jedilnici.

Število pergamentnih listin je relativno majhno. To je po eni strani presenetljivo, saj bi pričakovali,

da bo nek grajski arhiv bogatejši s tovrstnimi arhivalijami. Po drugi strani pa moramo tudi upoštevati, da je grad Tuštanj nastal v novem veku. To pa je čas, ko začne zaradi naraščanja pisarniškega poslovanja papir izpodrivati pergament. Dejansko lahko v GAT (Graščinski arhiv Tuštanj) najdemo veliko tovrstnega arhivskega gradiva na papirju, zlasti od 17. stoletja dalje, ki je izsledljivo tudi po zapuščinskih inventarjih tuštanjских graščakov. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da se je morda katera od listin skozi stoletja uničila ali izgubila, ali pa so katero od listin s seboj odnesli Lichtenbergi, ki so grad leta 1800 prodali.

Preglednica pergamentnih listin z gradu Tuštanj

DATUM IN KRAJ	IZSTAVITELJ	PREJEMNIK	ZAPUŠČINSKI INVENTAR 1712	ZAPUŠČINSKI INVENTAR 1757
1547, junij 1., s. l.	Barbara, vdova Jakoba Schaldermana	Jurij Schwab	x	No. 29
1577, februar 11., Ljubljana	Janez Artter iz Ljubljane	Jurij Schwab–Lichtenberg s Tuštanj	x	No. 5
1597, junij 1., Ljubljana	Ana Raumbschüssel, rojena Rain s Strmola in njen mož Hans Kristof Raumbschüssel s Kolovrata	Danijel Schwab–Lichtenberg s Tuštanj	No. 39	No. 2
1610, junij 22., Ljubljana	Janez Sonce, ljubljanski župan	Katarina Schwab, rojena Semenič	x	No. 25
1620, marec 31., Tuštanj	Volf Andrej Schwab–Lichtenberg	Franc Schwab–Lichtenberg s Tuštanj	No. 45	No. 13
1621, maj 25., Višnje	Gotfrid Gall	Franc Schwab–Lichtenberg s Tuštanj	x	No. 26
1660, maj 31., Ljubljana	Elizabeta baronica Barbo, rojena baronica Egkh	Franc Bernard Lichtenberg s Tuštanj	No. 42	No. 4
1662, januar 15., Ortnek	Janez Jurij baron Lichtenberg	Franc Bernard Lichtenberg s Tuštanj	No. 40	No. 19
1682, april 10., Bistra	Pogodba med kartuzijo Bistra in Marijo Felicito baronico Lichtenberg, rojeno Gall	kartuzija Bistra in Marija Felicita baronica Lichtenberg, rojena Gall	No. 12	No. 17
1718, januar 10., Moravče	Karel Ignac Hasiber in njegova žena Jožefa Terezija rojena Rasp	Simon Čebul (Zebull)	x	x

¹ O tuštanjskem graščinskem arhivu glej razpravo Borisa Golca v pričujoči Kroniki.

Vseh deset ohranjenih tuštanjskih listin je prikazanih v razpredelnici. Že prvi pogled nanjo nam razkrije, da so bili prejemniki v glavnem tuštanjski graščaki, iz česar bi lahko sklepali, da so listine na Tuštanju dejansko od samega nastanka. Vendar pa nam zadnja dva stolpca razkrijeta nekaj zanimivega. V prvem stolpcu so označene listine, ki so zabeležene v zapuščinskem inventarju Ferdinanda Alberta grofa Lichtenberga iz leta 1712,² v drugem pa tiste iz zapuščinskega inventarja Jurija Ludvika grofa Lichtenberga iz 1757.³ Štiri listine so takšne, ki so jih popisovalci na Tuštanju našli samo leta 1757, leta 1712 pa ne, čeprav so vse listine nastale pred 18. stoletjem. To si lahko razlagamo na dva načina – omenjene štiri listine so lahko tudi 1712 bile na Tuštanju, a jih popisovalci niso našli in jih zato niso popisali, ali pa je te listine takrat hranil nek drug Lichtenberg in so bile na Tuštanj prinesene naknadno, torej po letu 1712, ko je grad prevzel novi graščak. Vedeti moramo namreč, da Ferdinand Albert in Jurij Ludvik nista bila oče in sin, temveč stric in nečak.

Le za najmlajšo izmed listin lahko z veliko mero gotovosti trdimo, da je na Tuštanj prišla od drugod. Gre za listino, s katero sta zakonca Hasiber prodala graščinico oziroma dvor v Moravčah Simonu Čebulu. Tuštanj se v listini omenja le kot imetnik ribolovnih pravic na potoku Rača. Listina je tako verjetno postala del tuštanjkega inventarja po letu 1785, ko je dvor v Moravčah kupil Ksaver grof Lichtenberg in združil tamkajšnji arhiv s tuštanjskim.

Tuštanjске listine niso zanimive samo zaradi vsebine, temveč tudi zaradi izstaviteljev. Med njimi srečamo tako plemiče (Raumbschüssel, Lichtenberg, Gall, Barbo,) kot tudi ljubljanske meščane (Janez Artter, ljubljanski župan Janez Sonce) in kartuzijo Bistra. V dveh primerih sta izstaviteljici listin ženski (Barbara, vdova Jakoba Schaldermana, in Elizabeta baronica Barbo, rojena baronica Egkh).

Še bolj pa so listine zanimive zaradi dejstva, da so bile do sedaj zgodovinarski stroki nedostopne in zato tudi nepoznane (tako po vsebini kot po količini). Tudi zato so vse listine v prispevku transkribirane po modernih diplomatičnih načelih s kratkimi slovenskimi regesti.

1.

Barbara, vdova Jakoba Schaldermana, potrjuje, da je svojemu sorodniku Juriju Schwabu in njegovim dedičem dolžna 80 goldinarjev 60 krajcarjev, ki ji jih je posodil v njeni stiski. Za ta denar mu ona nakaže eno hubo na Vrhopoljah in eno v Dolini, ki ju lahko odkupi nazaj vsako leto ob sv. Juriju.

1547 junij 1, s. l.

Orig. perg. (495 × 282 + 40 mm) v GAT.

Dorz. not.: Khauf saz ist schan prief von den hueben zu Oberueldt, darauf die zaichen sizen vnd von den hueben im Thall per 80 fl. — Kaufbrief von 2 hüben zu Oberfeld und Thall, welche herrn Schwab von frau Barbara Schalderman den 17.(!) juny 1547 erkaufft hat.

Arb. sign.: N 4. — N° 29 (prečrtano). — N° 42 (prečrtano). — N° 161 (prečrtano). — 101.

Ich Warbara Jacobenn Schalderman salligenn verlasnne wittib bekhenn fur mich vnd all mein erben mit disem brief vor aller menigklich, wo der fur khumbt, das ich dem edlen vnd vessten Jorgen Schwaben meinem freundtlichen lieben vettern vnd allen seinen erben^a recht vnnd redlich schuldig worden auch gellten soll vnnd will bennantlich achzig gulden Reinisch fur ein ieden gulden Reinisch sechzig khraizer oder funfzehen pazen zuraitten, die er mir auf mein hoch vlaissig pin zu meiner grossen augenscheÿ inger notturfft gelliehen vnnd furgeschtrekht, die ich auch an allen abganng par vnd perait in gueter lant laifiger mins aufgezelt, eingennomen vnd emphanzen zu meinen sichern handen hab fur vnd vmb solliche suma gellts der vor bennanten achzig gulden Reinisch, hab ich ime vnd allen sein erben die nachgeschtimbten guetter meins vatterliches vnd muetterlich erbtten erbthails vnd guets schtugkh guld vnd guetter saz vnd phandt wais eingesetzt: namblichen ein hueben zu Oberveld, darauf jezo sizn Michel vnd Laure, die zaichen vnd diennen zins zwo phundt phening jech phundt per achzig khraizer zuraitten habern ein star, huener zwa;

² ARS, AS 309, Zapuščinski inventar Ferdinanda Alberta grofa Lichtenberga iz leta 1712.

³ ARS, AS 309, Zapuščinski inventar Jurija Ludvika grofa Lichtenberga iz leta 1757.

^a Beseda je naknadno ustavljena (nadpisana).

item mer ein hueben in Thall, darauf jezo sizt Jernne Atschzebigk vnd dient zins ein phundt phening, wie gemelt paid in^b phar gellegen, thuet alles in suma vier gulden Reinisch, solliche abbeschtimbte schtugkh gulds vnd gueter, auch alles vnd jedes so darzue gehorig gepaut vnd vngepauts, besezt vnd vnpesez, so hievor vermeldt oder ausgellassen vnd vbersehen war, so ich gennyesen hett mügen nichts außgenommen oder indan gesezt soll vnd mag gemelter Jorg Schwab vnd all sein erben innen habenn, nuzen vnd genniessen, schtiffen vnd schtern, auch ally bewilligte landschteur, auf sie die vnderthannen zuschlahen vnd einzunemen haben, vnd alles das handeln, thuen vnd lassen solle, als mit andern iren fraiaigen vnd verphendten guett am mein vnd aller meiner erben einred vnd indernus. Welliches jars aber ich lassung furnam vnd sunst niemandt ander eins jeden iars zu sandt Jorgen tag beuor schtet, doch das dieselbig lassung niemandt andern geschtatet oder durch schein zulassen vnd ime von den guettern zutraiben oder andern vergunnen walt darin alli arglist vnd geuor außgeschlossen. Vnd wan ich solliche ablassung thuen, soll ich ime solliches ein halbs jar darfor auch sagen vnnd vierzehnen tag vor oder nach sanndt Jorgen tag die vorbeschtimbte suma gellts auch mit sollichen gellt, wie ers ausgehen hatt, niderlegenn vnd außrichttenn. Doch ist klarlich außgedrugkht, das ich solliche ablassung mit khains andern gelt thuen mag dan mit mein fraÿ aigen vnd erspartten gellt. Dagegen soll er mir der guetter abtretten vnd einantwurtten. Begab sich auch, das solliche guetter durch mich vnd sunst durch niemandt andern gelost oder khunfftig aigenthumblichen verkhaufen oder versezen soll, so wie ich ime vnnd allen sein erben dieselbig guetter vnd niemandt andern versezen oder verkhaufen vnnd ime das zaitlich anzaigen. Beschach aber, das gemellter Jorg Schwab oder seine erben solliches gellts selbst notturfftig wurden, so sollen sie die aufkhindung auch ein halb jar vor thuen vnd ich pin alß dan schuldig die vorbeschtimbte suma gellts zu frist vnd zait alls abschat zuerlegenn oder so ich die zulassen nicht vermacht mag ers oder seine erben mit abgeschribnen conndicion vnd punkhtten waitter versezen. Ich vnd all mein erbenn sollen vnd wellen auch sein vnd seinen erben gedacht sacz wegen ir rechtter scherm, gewerer vnnd furschtand sein gegen menigklich inner oder ausser rechtens, so offt des nott beschicht vnnd was schadenn sie des namenn, denselbenn schadenn allenn, gellob ich innen ganzlich abzulegenn alles vnnd jedes bey verpindung des gemannenn lanndtschadennpundts inn lanndt zu Crain, alls war der von wart zu wartt hierinn begriffenn stuenndt des alles treulich vnnd anngeuarde zu vrkhunndt des briefs hab ich mit vlaiß erbettenn dem edlenn vnnd vesstenn herrnn Hanns Josephenn von Egkh zu Neuwurg meinenn gunstigen herrnn, das er sein innsigell durch meiner vlaißigenn pett willenn an meiner schtatt auf disenn brief geainigenn vnd verffertigt hat, doch ime vnnd allenn sein erbenn vnnd innsigel an allenn schadenn, daruntter ich mich vnnd all mein erbenn verpinndt allen abgeschribne innallt war stet vesst vnnd vnnzerprachenn zu alltenn, auch wider solliche verffertigung mit zuredenn noch zu hanndlenn in khain waiß. Beschenn denn erstenn tag junius, nach Cristÿ geburt vnnsers liebenn herrnn thaussenndt funnff hundert vnnd inn sibenn vnnd vierzigstenn jar.

En okrogel viseč grbovni pečat v črnem vosku na pergamentni vrivci; napis: S HANS IOSEPH VON EGK ZV NEWBVRG.

2.

Ljubljanski meščan Janez Artter razdeli na pet delov svojo žitno desetino, ki je fevd gospodov Gallov, v navedenih vaseh v moravški fari. Od tega dve petini obdrži sam, tretjo petino dobijo Klombnerjevi dediči, četrto Janez Durig iz Kamnika in zadnjo Jurij Schwab-Lichtenberg s Tuštanja. V zameno mu slednji preda žitno desetino od 14 hub na Klanacu v smledniškem deželjskem sodišču v župnji Sv. Peter (Komenda).

1577 februar 11, Ljubljana

Orig. perg. (583 × 303 + 60 mm) v GAT.

Dorz. not.: Ain gwechsl brief mit Hansen Artter vmb zwen thail des zehendts zu Oberuelde.

Arh. sign.: N° 3 (prečrtano). — N° 5 (prečrtano). — N° 31 (prečrtano). — N° 73.

Ich Hanns Artter wonhafft zu Laybach bekhenne hiemit für mich vnnd all mein erben vor aller menigklich mit disem offnem brieff, allen dennen er zu hören oder lesen fürgebracht wirdt, das ich mit dem edlen vnnd ehrnessten herrn Geörgen Schwaben von Liechtenberg zum Tufftstain etc. vnnd allen seinen erben ainen

^b *Prazen prostor (manjka beseda).*

aufrichtigen redlichen ewigen vnwiderruefflichen vnnd vnauflößlichen außwechl aufgericht vnnd beschlossen habe, thue das auch hiemit wissenndtlich vnnd in khrafft dits brieffs also vnnd dergestalt namblich hab ich ime vnnd allen seinen erben ainen traydtzehendnt in Mareytscher pfarr vnnd Oberstainer lanndtgericht in nachvolgunden dörrfern gelegen, als zu Ober Velldt Thomasch Zaichen, Wäschtian Jagodez, Gregor vnnd Petter Lescher ain hueben, Häsche vnnd Vrban Lescher ain hueben, Nider Tufftstain Micklau Achper, Jernei Mackouiz, Na Goritschitschÿ Marcko vnnd Caspar Khuß, Jernei Vrbania, Rudnickh Casper Vecha sambt seinen gebrüedern ain hueben, Nider Olscheuickh Wläsche vnnd Primosch Orechickh ain hueben, Jacob Veriandt, Achaz Roschitsch, Nadolly Gregor Porgar, Na Sellÿ Laure Potickhall, Na Gorizÿ Wäschtian Khlauder, Martin Phillipitsch, Na Potazÿ Petter Seriandt, Na Jemenÿ Andre Stupiza ain hofstatt, welcher zehendnt in fünff taill wirdt getaillt, von dem mir obbemellten Hannsen Artter zwen taill, den Khlobnerischen erben der dritt, dem Hannsen Durig zu Stain der vierdt, vnnd obgedachtem herrn Georgen Schwaben der fünffte taill, ebenmässig allerlay zehendntliche recht gar zunemben oder zufechnen geburt, welcher von dem namen vnnd stammen der Gallen zu Ruedolffsegkh zu lehen ruertt, gegeben. Daentgegen hat vorgedachter herr Georg Schwab mir vnnd meinen erben gleichesfalls ainen traydtzehendnt am Khlantz auf vierzehen gannzen hueben in Flednickher lanndtgericht vnnd Sanct Petter pfarr gelegen, gegeben. In welchem die nachuolgenden benanntten huebensleutt begriffen vnnd alle dem ehrwürdigen vnnd geystlichen herrn Christoffen Lackner comentheur daselbst gehörig, auch in obgemellten dorff gesessen sein, als namblich Vrban Frätsche, Laure Sorin, Mathiasch vnnd Jacob Sorin, Marttin Tschessin, Juri Auzä, Gregor Proseckh, Markusch Schuester, herr commentheur, Martin Kheulliz, Michell Vrbäniz, Anndre Stullar, Markusch Mällez, Juri Chrästar vnnd Michell Dröscher, dauon sy allerlay groß vnnd khlain zehendntliche recht, wie die genannt werden möchten vnd von aller herkhomen, zuraichen schuldig sein, vnnd ime herrn Georgen Schwaben zwo gannze garben vnnd die dritt garben obermellten herrn commentheur daselbst zunemben gebürt, so auch von dem namen vnnd stammen der Gallen zu Ruedolffsegkh, zu lehen ruertt vnnd der zeÿt mit des edlen vnnd ehrnuessten herrn Hannsen Gallen zu Ruedolffsegkh, als rechten lehennßherrn vorwissen willen vnnd zuegeben solcher außwechl aufgericht vnnd beschehen ist, inhält vnnd vermög mehrgedachts herrn Schwaben darübe (!) außgannzenen vnnd mir angehendigten brieffs der deßhalb alles fleiß aufgericht vnnd bekhreffigt worden. Vnnd weÿll dise zwen zehendnt järliches diennsts sich gegenainander vergleichen, so wirdt ain jeder beÿ seiner ansaag vnnd verstewerung beleiben. Demnach so nimb ich obgedachter Hannß Artter mehrgemellte zwen taill sambt den huebens verwandten vnnd allen zehendntlichen gerechtikaiten, so von aller vnnd durch recht darein vnnd darzue gehört aus mein vnnd aller meiner erben nuz vnnd gewehr, vnnd übergib dieselben mehrbemellten herrn Georgen Schwaben vnnd allen seinen erben in sein nuz vnnd gewehr inkhrafft dits brieffs, also das er vnnd all seine erben mit denselben zwaÿen taillen des vorberüerten zehendnts nun hinfüran sonnsten als mit irem rechten aigen vnnd belehendnten guett handndlen, thuen, lassen, stifften, stören, wennden, vmbkheren, wie es inen verlusst, dieselb innenhaber, nützen, geniessen, verzezen, verkauffen sollen vnnd mügen an mein, meiner erben vnnd menigklichs von vnnserntwegen irrung hindernus vnnd widersprechen. Darauf gelob vnnd versprich ich für mich vnnd meine erben je recht gewehr, schermb vnnd fürstandt zu sein, für aller rechtlicher clag vnnd ansprach, wie, wo, wann vnnd als offt inen des nott thuett. Wie solches außwechls freÿ aigner vnnd belehendten güetter in lanndts Crain recht, sitt vnnd gewonhait ist. Alles beÿ verpindung des gemainen lanndtleüffigen schadenpundts dits fürstenthumbs Crain, als mann der von wortt zu wortt, mit allen seinen kleüsln, püncten vnnd artickhln, hierinnen verleibt stuende, treulich, ehrbarlich vnnd an alles gefärde. Des zu waren vrkhundt hab ich disen außwechlbrief mit meinen angebornen anhanggunden petschadt vnnd aigner hierundtergestellten handschrift verfertigt vnnd darzue mit sonndern fleiß erbetten den edlen vnnd ehrnuessten herrn Adamen Moschon pfanndinnhaber der herrschafft Reÿffniz, meinen sonnders lieben herrn vnnd freundt, das er neben meinen petschadt sein aigen insigl hierangehangen, doch ime, seinen erben vnnd ferttigung, an allen nachtl vnnd schaden, darundter ich mich vnnd alle meine erben verpinde, allen obbegriffnen inhält dits brieffs warr vesst stätt vnnd vnzerprochen zuhallten. Der geben vnnd beschehen ist zu Laybach, den aindlefft tag monnats februarÿ, nach Christi vnnsers lieben herrn vnnd säligenachters gepurdt, im ain tausentt fünffhundert vnnd im sybenundsÿbenzigisten jare.
Hannß Artter mp

Dva viseča pečata na pergamentnem traku: 1) okrogel grbovni pečat v črnem vosku; napis: HA. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: S ADAM MOSCHAN.

3.

Ana Raumbeschüssel s Kolovrata, rojena pl. Rain s Strmola, je bila pred časom zastavila tri hube "Na Panze" v ljubljanski fari, ki jih je podedovala od očeta Jurija Sigmunda Raina, Jerneju Poschu z Begunj. Ana je nato omenjene hube odkupila nazaj od skrbnika Poschevega sina, Jurija Khisla, zdaj pa jih skupaj z možem Janezom Kristofom Raumbeschüsslom s Kolovrata, prodata Danijelu Schwab-Lichtenbergu s Tuštanja.

1597 junij 1, Ljubljana

Orig. perg. (710 × 366 + 104 mm) v GAT.

Dorz. not.: Khauff brieff vonn frauen Anna Raimbschislin zu Khollobrath wegen dreÿ hueben zu Panz ausgehendt.

Arh. sign.: N° 2 (prečrtano). — N° 32 (prečrtano). — N° 39 (prečrtano). — N° 39 (prečrtano!). — N° 68.

Ich Anna Rämbschisslin zu Kholowrat ein geborne von Rain zum Stermal vnd ich Hannß Christoff Raimbschissel zu Kholowrat als eheliche chonleüth, bekhennen hiemit vnuerschaidenlich für vnß vnnd all vnnsere erben vnnd thuen khund aller meniglich mit disen offnen brieff, wo der fürgebracht, gezeigt vnnd verlesen wirdt, das wir recht vnnd redlich für freÿ aigen hingeben vnnd verkhaufft haben, hingeben vnnd verkhauffen auch hiemit wissentlich vnnd in crafft des brieffs, mein obgenanter Anna Rämbschisslin dreÿ aigenthumbliche ererbte hüeben zu Na Panze in Laybacher pfar gelegen, darauff Miclau des Oßwalden sun, vnnd Mathia zu Panze seßshafft dienen baide zwen gulden Reinisch zwen vnnd vierzig kreuzer, sambfart ain fl fünffundirzig khreuzer, hüener viere, aÿer zweinzig, robath alß oft es vonetten, Jerney dient zinß zuen fl Reinisch zehen khreüzer sambfart oder ein fl fünffundvierzig khreüzer, hüener vier, aÿer zweinzig, robath. Jacob Wedenckho im Thall dient zinß dreÿ gulden vierzig khreuzer phundt gelt zuen khreüzer hüener vier, aÿer zweinzig samb fart oder ein gulden fünffundvierzig khreuzer robath. Weliche dreÿ hueben oder vnterthannen von meinen lieben vattern herrn Georg Sigmunden von Rain zum Störmall säligen weÿlendt, dem edlen vnnd ehrnuesten herrn Bartholomeen Boschen zu Vigaun irer für: dur: etc. erzherzogen Carl zu Osterreich etc. hochlöblichster gedachtnus, gewesten obristen prouiantmaister an der Windischen vnnd Chrabatischen grainizen sazwaß gegeben, vnnd jezo durch mich von wolgedachts herrn Boschen säligen suns herrn gerhaben, alß von dem wolgebornen herrn Georgen Khisel freÿherrn zum Khaltenprun vnnd Gonouiz, erblantjagermaister in Crain vnnd der Windischen March erbtruchsäß der für: grafschafft Görz, für: dur: erzherzogen Ferdinanden zue Osterreich etc. rath vnnd landtsverwesern in Crain an mich abgelöst, vnnd dann weitter vnnsern freündtlichen lieben vettern vnnd schwagern herrn Danieln Schwaben von Liechtenberg zum Tufftstain etc. vnnd allen seinen erben vmb ein summa gelts guetter grober landtswerung in Crain, weliche summa gelts wir von ime herrn Schwaben ohne abgang vnnd schaden paar vnnd bereit zugenomen vnnd empfangen, auch in vnnsern nuz vnnd frumen angewendet haben. Darauf nemen wier obgemelte dreÿ hueben oder vnterthannen sambt allen darinn vnnd darzuegehörigen gerechtikhaiten gar lediglich nichts außgenommen noch hindann gestelt andern alles hierinn begriffen, auß vnnsere vnnd vnnsere erben gwalt, nuz vnnd gewehr, vnnd vberantworten dieselben wolgedachten herrn Danieln Schwaben vnnd allen seinen erben in sein volkhomen gwalt, nuz vnnd gewehr, hiemit crafft dits brieffs, also das er vnnd alle seine erben nun hinfüro mit gedachten hüeben, vnnd vnterthanen damit handeln lassen, schaffen vnnd machen mögen, alß mit seinem andern rechten freÿ aigen guett an vnnsere vnnd vnnsere erben vnnd meniglichs von vnnsere wegen irrung hindernuß vnnd widersprechen. Darauff geloben vnnd zugesagen vnnd versprechen wier obgemelte chonleüth für vnß vnnd all vnnsere erben mehr wolgedachten herrn Schwaben vnnd alle seine erben baÿ disem khauff (ob ine iemandt mit bessern rechten dauon treiben wolt), sein rechter gewehr, schernb vnnd fürstandt zu sein, wann vnnd alß oft innen das nott beschicht, wie soliches im landts zu Crain recht vnnd gewonhait ist. Tathen wir aber oder vnnsere erben des nicht, was schaden desen oft gedachter herr Schwab oder seine erben nämen, kheinen schaden außgenommen, denselben schaden allen geloben wier ime vnnd seinen erben ganzlichen abzutragen vnnd widerzukhern, waren wir aber darinnen stumig, so sol er herr Schwab vnnd seine erben das haben, suchen vnnd bekhommen auf allen vnnsere erb haab vnd güettern, es seÿ ligendt oder farendt, inner oder ausser landts gelegen, so wir jezo haben oder hinfüro bekhomen, dauon soll ime rechten vnnd gewehren der landtsfürst in Crain, sein landtshaubtman, landtsverweser vnnd ein jede obrighait, darundter solich vnnsere haab vnnd guett betretten wirt, biß auff den letzten pfening haubt sumen vnnd aller schaden. So will ich mich auch obgedachte Anna Rämbschisslin aller vnnd jedlicher weiblichen gnaden rechten vnnd freÿhayten sonderlich auch der Velleÿanischen constitution, damit das weiblich geschlecht begabt vnnd befreudt, deren ich ein lautters wissen empfangen baÿ disem verkhauff hiemit ganzlichen vnnd gar verzigen vnnd begeben, haben, auch mich derselben baÿ meinen weiblichen threwen ohn aines geschworner aÿd statt

von geistlichen vnnd noch weltlichen gerichtten vnnd rechten nicht gebrauchen noch jemandt von meinewegen zu thun verschaffen noch gestatten, alles bay verbindung des all gemainen landtschadenpunts des fürstenthumbs Crain, alß wann der mit allen seinen cleüßlein, pincten vnnd articlen nach lengs hierinn geschriben stunde trewlich vnnd ohn alles gefärde. Des zu wahren vnnd vessten vrkhundt haben wier obgedachte chonleüth disen khauffbrieff mit vnnsern aignen handtschriffthen vnnd angebornen pedtschaffthen verfertigt, vnnd zue merer bekhrefftigung vnnd gezeügnus dises meines frey ererbten aignen verkhaufften guetts, mit sondern vleiß erbeten die edlen gestrengen vnnd ehrnuesten herrn Franzen Georgen von Oberwurg zum Ratlßegk vnnd herrn Hannsen Artter, das sy neben vnnsers disem khauffbrieff mit ihren handtschriffthen vnnd pedtschaffthen verfertigt haben, doch den herrnen iren erben vnnd fertigung ohnne allen nachtel vnnd schaden. Beschehen zue Laybach, den ersten juny, nach Christi vnnsers lieben herrn vnnd säligmachers geburt im aintausendt fünffhundert vnnd im sibenundneüzigsten jar.

Anna Raimschisslin geborne von Rain

Hannß Cristoff Raimschissl von Schönneckh zum Khollobrath

Hanns Artter, (...)

- Štirje viseči pečati na pergamentnih trakovih: 1) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: VARGR. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: HR. — 3) okrogel (grbovni?) pečat v rdečem vosku (zabrisan!). — 4) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; brez napisa.

4.

Ljubljanski župan Janez Sonce proda petino svoje žitne desetine od navedenih 17 hub v moravski fari, ki so sicer fevd gospodov Gallov, vdovi Katarini Schwab, rojeni Semenič, ki sicer že ima ostale štiri petine omenjene žitne desetine.

1610 junij 22, Ljubljana

Orig. perg. (521 × 273 + 52 mm) v GAT.

Dorz. not.: Khauff brieff^c von siebenzehen hüben den 5ten theil betrefend A^o 22ten juny 1610 Hannsen Sonzä ainen traidtzeht ausgehendt.

Arh. sign.: N° 12 (prečrtano). — N 25 (prečrtano). — N° 35 (prečrtano). — N 98.

Ich Hanns Sonze, der zeit bürgermaister der fürstlichen häubtstatt Laybach, bekhenn hiemit für mich vnnd alle meine erben, mit disem brieff aller menigkhlich, denen er zuuernemen fürkhumbt, das ich ganz, wolbedachtlich vnnd frey willkhürlich, auch da ich soliches ohne menigkhliches irrung zuethuen befuegt geloest, meinen aigenthumblichen zehendt von sibenzehen hüeben, so von dem nammen vnnd stammen, der herren Gallen zue Ruedolfseckh zue lehen rüert vnnd vermüg der deßwegen hieuer gefertigten lehensbrieff, zu Püchel ein hueben, zue Tufftstain fünff hüeben, zue Oberfeldt vier hüeben, zue Volscheuckh ein hueben, am Thall drej hüeben, am Ort zwo hüeben, vnnd zue Aigen ein hueben, alles in Mareitscher pfarr, vnnd Ober Steiner landtgericht gelegen, des fünfften theil aller zehendtlichen rechten dauon zunemmen aber der edlen vnd thugendthafften frawen Katharinen Schwabin gebornen Semenitschin wittiben (weliche hieuer vier theil des zehendts zunemmen hat) anzaigen nach zu Püchel zwo hüeben, darauff der zeit Primus Verbania, Loure vnnd Hansche Archeckh, vnnd Marco Khueß sizen, zue Rudnickh ein hueben, darauff der zeit Thomas, Pangraz vnnd Gregor Vecha sizen, zue Tufftstain zwo hüeben, darauff der zeit Primus Achper, Gregor Jerne vnnd Andre Mackhouiz gebrüeder sizen, zue Oberfeldt vier hüeben, darauff der zeit Jacob Khruschnickh, Gregor Wrettelitsch, Mathiasch vnnd Matheusch Leschar gebrüeder, Markho vnnd Gregor Leschar sizen, zu Stegna ein hueben, darauff der zeit Vustin vnnd Markhusch Arehegkh gebrüeder sizen, zue Vlscheueckh ein hueben, darauff der zeit Lucasch vnnd Jurgulle Archeckh gebrüeder sizen, zue Loze ein hueben, darauff der zeit Adam Jamscheckh sizen, zue Goriza zwo hüeben, darauff der zeit Matheusch Messar vnnd Gregor Khlander sizen, am Orth ein hueben, darauff der zeit Michel vnnd Vrbau Schuatt sizen, vnnd zue Jemeina ein hofstatt, darauff der zeit Andre Stubeza sizen, gelegen sein, in einem auffrichtigen redlichen stätten, vnnd vnwiderrüefflichen khauff, hingeben vnnd verkhaufft habe, hingibe vnnd verkhauffe auch hiemit wissendtlich in khrafft diß brieffs berüerten meinen fünfften theil des zehendts, gedachter frawen Katharinen Schwabin wittiben vnnd allen iren erben, vmb ein

^c Sledi prečrtana beseda vonn.

summa gelts, die sy mir par entricht vnnd bezalt hat. Darumben ich sy vnnd ire erben, auch hiemit allerdings quitt vnnd ledig zele. Vnnd habe demnach angedeyten meinen fünfften theil des zehendts, mit aller zeehendtlichen gerechtigkeit, so von alters hero darein vnnd darzue gehört, niergendt noch nichts außgenommen, oder daran vorbehalten, sambt zweyjen gefertigten alten lehensbrieffen, auß mein vnnd aller meiner erben handen gewalt, nuz vnnd gewehr genommen, vnnd mehrgedachter frauen Schwabin wittiben vnnd allen iren erben in ire hand, nuz vnnd gewehr zugestellt vnnd vberantwort, thue soliches auch hiemit wissendtlich in khrafft diß brieffs, also vnnd der gestalt, das sy fraw Schwabin vnnd ire erben nun hinfüro mit solichem fünfften theil des zehendts, als mit anderen iren eigenen lehens güetteren handeln, thuen vnnd lassen sollen vnnd mügen, nach irem wolgefallen, one mein vnnd meiner erben, auch sonst menigclchs von vnsertwegen irrung, hindernus vnd widersprechen, ich vnd meine erben, sollen vnnd wollen, auch dises khauffs obgemelter frauen Schwabin vnnd aller irer erben, rechter gewehr, schuz, schermb vnd fürstandt sein, sy in allen vnnd jeden ansprechen, wie, wo, wan, vnnd als offft die notturfft erfordert, mit den rechten vertreten vnnd verantwortten, wir soliches im herzogthumb Crain landtsgebreüchig, recht, sitt vnnd gewonheit ist. Thätten aber ich vnnd meine erben das nicht, was schaden dessen gedachte fraw Catharina Schwabin vnd alle ire erben namben kheinen schaden außgenommen, darumben dann jenen oder ihren scheinpotten, ohne alls rechtliche bewährung geglaubt werden solle, solichen schaden allen vnnd jeden gelobe ich für mich vnnd alle meine erben, inen wider abzueledigen vnnd guett zumachen. Alles bey verbindung aller meiner haab vnd güetter, ligundt vnnd fahrundt, inner oder ausser der statt Laybach vnnd landts Crain gelegen, so ich jezo haab oder khünffftig vberkhommen werde, mindert noch nicht außgenommen, auch bey verbindung des allgemeinen landtschadenpundts in Crain, als wann solicher nachlengs hierin außgefüert stüende, ganz erbar threulich vnnd ohne gefährde. Dessen zue wahrem vrkhundt hab ich disen khauffbrieff mit meiner eigenen handt vnderscriben, vnnd petschafft verfertigt, vnnd vmb mehrer gezeugnus willen mit vleiß erbetten, die edlen ehrnuesten vnnd fürnemmen herren Samueln Hasiber zue Liechteneckh, herren Georgen Pittdorffer einer er: landtschafft in Crain landt schrannen procurators, vnnd herren Stephan Mußlitsch stattschreibers der für: haubtstatt Laybach, das sy auch ire handtschrieffts vnnd petschafft fertigungen hierundter gestelt haben, jedoch inen ihren erben vnnd fertigung ohne nachtl vnnd schaden. Beschechen zue Laybach, den zweenvnndzwezigsten tag juny, nach Christy vnsers erlāsers vnnd seligmacher geburd am sechzehenhundert vnnd zehenden.

Hans Sonze mp

Samuel Hasiber mp

Georg Bittrffer mp

Stephan Muslitsch mp

- Štirje viseči pečati na pergamentnih trakovih: 1) okrogel grbovni pečat v črnem vosku; napis: HR. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: SH. — 3) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: GB. — 4) okrogel grbovni pečat v črnem vosku; napis: SM.

5.

Volf Andrej Schwab-Lichtenberg s Tuštanja proda svojemu bratu Francu Schwab-Lichtenbergu in njegovim dedičem svojo polovico gradu Tuštanj z vsemi pritiklinami, ki jo je podedoval od svojega očeta Danijela Schwaba.

1620 marec 31, Tuštanj

Orig. perg. (442 × 279 + 17 mm) v GAT.

Dorz. not.: Khauffbrieff vom herrn Wolff Andre Schwaben etc. vnnd an seinem bruedern herrn Franzen Schwaben etc. per den halben edlmans süz vnd gschloss Tufftstain betreffent. — Casper von (...) kauf prief (...) mir mein brueder Franz (...) verwechselung meines teils Obergurkh wider zuegestelt. — Tustan, zadnjega marca 1620 l.

Arh. sign.: N° 13 (prečrtano). — N° 23 (prečrtano). — N° 45 (prečrtano). — N° 72.

Ich Wolff Andre Schwab von Liechtenberg zum Thufftstain, bekhenne hiemit für mich vnnd alle meine erben vnnd nachkhomen, mit disem offnen brieff, allen dennen er fürkhombt, die im sehen, hören, oder lösen, das ich ganz wolbedächtlich, vnnd frey wilkhüerlich zu derzeit, da ich salliches ohne menigkhlichs irrung, hindernuß, vnd widersprechen, guetten fueg, macht vnnd gewalt gehabt, vnnd woll thuen mügen, in einem auffrichtigen, redlichen, stetten, vnnd vnwiderrüefflichen khauff, hingeben vnd verkhaufft habe,

hingibe vnd verkhauffe, auch hiemit wissentlich, vnnd in crafft diss brieffs meinen frey aigenthumblichen von meinem lieben herrn vattern herrn Danieln Schwaben etc. etc. seeligen erblich gebüerenden halben theill, edlmans süz, vnnd gschloß Tufftstain, mit aller seiner ein: vnd zuegehörung, ehren, rechten, leüthen, stukh, gült vnnd güettern, diensten, einkhomen, freyheiten, wuchne vnnd waiden zu bergkh vnnd thall, gemainen, fischwaiden, forsst, vnd behilzungen, weingartten inndert noch nichts vberall außgenommen, noch vorbehalten. Inhalt eines sub vndergesetzten dato, durch mich verfertigten vrbarÿ, allermassen ich solchen halben edlmans süz, sambt denen im vrbario begriffnen güettern, bißhero ruebig inen gehabt, possediert, genüzt, vnnd genossen. Dem edlen vnd gestrengen herrn Franzen Schwaben von Liechtenberg zum Tufftstain, als meinem freundtlichen lieben herrn bruedern, vnd allen seinen erben, vmb ein summa gelts, die ich von ime par vnnd berait, ohn allen abgang entricht vnnd bezalt worden bin, daran ich woll benüegt, auch jëzt vnnd hinfüran, woll benüegig sein soll vnnd will. Vorumben zelle vnnd sage ich mehrgemelten meinem frl: lieben herrn bruedern vnd seinen erben, oder wer solche khauffsumma quittierens notturfftig sein wierdt, hiemit allerdings frey, quit, ledig vnnd loss. Vnnd habe demnach gedachten meinem fr(eundtlich) lieben herrn bruedern obuermelten halben edlmans süz vnnd geschloss Tufftstain, sambt allen darzue gehörigen leüth, stukh, gült vnnd güetter, wie dieselben in obgemeltem vrbario einuerleibt, auss mein vnd meiner erben gewalt genommen vnd in mehrgemeltes meines herrn bruedern vnd seiner erben gewalt, nuz vnnd gewehr, mit aller gewehrschafft, hiemit wissentlich vnd in crafft dises briefs vberantworttet. Hierauf soll vnd mag mehrgemelter mein lieber herr brueder vnd seine erben mehroermelten halben edlmans süz Tufftstain, sambt allen darzue gehörigen leüth, stukh, gült vnd güettern, mit aller derselben ein: vnnd zuegehörung, von nun an, hinfüro sollches selbs innen haben, besüzen, nützen vnd genüssen, versezen, verkhauffen, vergeben vnd sonst in all andere weeg, alß mit andern seinen aignen güettern, frey handeln thuen vnd lassen, wie es im gelusst, ohne mein vnd meiner erben, auch menigkhlichs von vnserwegen, hindernuss vnd widersprechen, ich vnd meine erben wöllen auch dises khaufs sein vnd seiner erben, rechter gewehr, schuz, schermb vnd fürstandt sein, sÿ in allen vnd jeden ansprachen, wie, wo, wan vnd als offft es die notturfft erfordert, mit dem rechten vertreten vnd verantwortten, wie sollcher gewehrschafft im fürstenthumb Crain recht vnd gewohnheit ist. Thätten aber ich oder meine erben sollches nicht vnd offftgemelter mein lieber herr brueder oder seine erben, dessen einichen schaden nemmen, gar kheinen schaden aussgenommen, wie der genent darumben ime oder seinen erben scheinpotten ohn alle rechtliche bewehrung, nur auf ihr schlechtes anzeigen geglaubt worden solte, denselben schaden allen vnd jeden, gelobe, zuesage vnd versprich ich hiemit, für mich vnd alle meine erben, gänzlichen abzulegen vnd widerzukhern. Wäre aber ich oder meine erben darinen saumig, so soll vilgemelter nein frl: lieber herr brueder vnd seine erben, das haben suechen vnd bekhommen auf allen mein: vnd meiner erben haab vnd güettern, ligenden vnd fahrenden, in: vnd ausser landts gelegen, so ich jëzo hab oder noch khünfftig vberkhommen mechte, gar ledigkhlich nichts ausgenommen. Daruon solle sÿ auch richten vnd gewehren ihr Röm: kaj: may: als landtsfürst in Crain vnd deroselb nachgesetzte landtsobrigkheit, darzue ein yede herrschafft vnd gericht, darundter sÿ mein haab vnd guett betretten vnd darauf zeigen, vntz so lang, biss sÿ haubtguetts vnd aller schaden völig^d gnüegt vnd bezalt seÿen: jëdoch da vber khurz oder lang mehr offftgemelter mein lieber herr brueder oder seine erben mehrgemelten halben edlmans süz Tufftstain, sambt denen darzue gehörigen güettern ferner hingeben vnd verkhauffen wollen, so sollen sÿ sollches mir vnd meinen erben vorhero antragen vnd vor einem andern in kauff, wie man sich dessen vergleichen mochte, eruolgen lassen, alles erbar threulich vnd ohne gefährde. Des zu wahren vrkhundt hab ich disem khauffbrieff mit meinem anhangenden pedtschafft vnd aigner handschriftt verfertigt vnd vmb mehrer gezeugnuß der sachen, mit sonderm fleiß gepetten vnd erbetten, die edlen vnd gestrengen herrn Anthoni Petschouitsch zu Landtspreiß vnd herrn Hannß Sigmunden Semenitsch zu Siemitsch, das sÿ neben meiner fertigung auch ire insigl hieran angehangen, vnd disen khauffbrieff vndterschriben haben (doch inen herrn vnd iren erben in alweeg ohne nachtl vnnd schaden). Beschechen zu Tufftstain, den lezten tag martÿ, im sechshundertten vnd zwainzigisten jar.

Wolff Andre Schwab mp

Anthoni Petschouitsch mp

Sigmund Semenitsch mp

Trije viseči pečati na pergamentnih trakovih: 1) okrogel pečat v rdečem vosku v leseni čaši; zabrisan. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; napis: AP ZL. — 3) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku; napis: HSSZSVG.

^d Za besedo je prečrtana črka v.

6.

Gotfrid Gall z Rožeka in Višenj proda Francu Schwab-Lichtenbergu s Tuštanja svoji dve hubi z vsemi pritiklinami v vasi Vrhpolje.

1621 maj 25, Višnje

Orig. perg. (416 × 272 + 60 mm) v GAT.

Dorz. not.: Kauff prief vmb zwo hueben von herren Gottfriden Gallen.

Arb. sign.: N 36 (prečrtano). — 103.

Ich Gottfridt Gall zum Rüedolphsegg vnnd Weixlbach bekhenne hiemit für mich vnnd alle meine erben, offentlich gegen aller menigelig, wembe diser brüeff zuuerlesen fürgebracht wirdet, das ich zu der zeit, da ich solches zuthuen gueten fueg, recht vnd macht gehabt, aufrichtig, redlich vnnd wolbedächtlich in ainem stätten ewigen vnnd vnwiderrueflichen khauff, hingeben vnnd verkhaufft habe, hingibe vnnd verkhauffe auch hiemit wissentlich vnnd in crafft dits brüeffs, meine zwo aigenthumbliche hüeben, so im dorf Oberfeldt in St. Mareytscher pfarr gelegen, auf deren ainer Matthiaß vnd Mattheuß die Uschar gebrüeder sizen vnnd jährlich daruon in zinß vnnd steyer acht gulden Rheinisch vierzig khreüzer, herrn anforderung ain gulden, item ain star habern oder dafür ainen gulden vnnd für ain weinfarth ain gulden zwainzig khreüzer raichen, der anndern aber Markho Urschitsch vnnd Primosch Rapippan wohnt vnnd auch jārlichen für zinß vnnd steur acht gulden Rheinisch vierzig khreüzer, herrn anschlag ain gulden, ain star habern oder dafür ain gulden vnnd per ain weinfarth ain gulden zwainzig khr: neben der taglich zuuerrichten schuldigen robath, dienen, mit aller derselben ius: vnnd gerechtigkeiten, ein vnnd zuegehörungen. Item ain vnnd ausfarten, rain, stain, pidmarchen, wun vnnd waid, holz vnnd bluembesuech, so vonn alters heer darzue gehört vnnd allermassen ichs vnnd meine vorforder jederzeit rhuebig possediert, inengehabt vnnd genossen, niendert noch nichts ausgenomben noch vorbehalten. Dem edlen gestrenngen herrn Franzen Schwaben vonn Liechtenberg zum Tufftstain vnnd allen seinen erben, vmb ein nambhaffte summa gelts, deren ich vnnd meine erben vonn ime herrn Schwaben vnnd allen seinen erben, zu vnnsern content völlig befridigt vnnd bezalt worden sein. Darauf habe ich anfangs ernanter Gall obervermelte zwo hüeben, mit allen derselben diensten, gerechtigkeiten ein vnnd zuegehörungen lediglichen nichts ausgenomben, aus mein vnnd aller meiner erben gwalt, nuz vnnd gewehr genomben vnnd gedachten herrn Schwaben auch allen seinen erben in ihren wärklichen gewalt, nuzen, gewehr vnnd possess vbergeben vnnd eingeanntwort, also vnnd der gestalt, das nunmehr er herr Schwab vnnd alle seine erben ernente zwo hüeben mit allen vnd jeden freyheiten, gewonheiten, recht vnnd gerechtigkeiten nichts ausgenomben inen haben, nuzen vnnd genüessen, darmit ihres aigens gefallens mit verkhauffen, vertauschen, verschenkhen, verthuen, verfahren, thuen vnnd lassen mügen, als mit andern ihren eroberten frey aigenthumblichen güetern, ohne mein vnnd meiner erben, auch sonst menigelichs vonn meinewegen eintrag, hindernus vnnd widersprechen. Gelobe, zuesage vnnd versprüche auch hierauff für mich vnnd alle meine erben, ihne herrn Schwaben vnnd alle seine erben bej solchen erkhaufften zween hüeben vnnd derselben vonn alters heergebrachten gerechtigkeiten, vor aller clag vnnd ansprach auch den etwa vnuerhafft entstehenden vnnd nembenden schaden, wie der immer sein mag zu sein threulich hanndt zu haben, zu schützen, zu schurmen, zu gewehren vnnd in allen rechten zu uertretten, wie, wo, wan vnnd so offt es noth thuet vnnd solches in disen fürsstenthumb Crain gewehrns recht, sitt vnnd gewonheit ist. Alles threulich vnnd ohn geferde. Bejverbindung des algemainen lanntschadenpuncts in Crain, als wann derselb mit allen seinen puncten, cleüsuln vnnd articuln nachvngs hierinn geschriben vnnd begriffen stuende. Des zu wahren vrkhundt hab ich disen khauffbrüeff mit meiner aigner hanndt vnndterschriben vnnd angebornnen pedtschafft verfertigt vnnd becrefftigt. Beschechen zu Wejxlbach, den fünffvnndzwainzigisten may, des sechzehenhundert ainvnndzwainzigisten jahrs.

G Gall ZR mp

En viseč pečat na pergamentnem traku: okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; napis: GG ZR.

7.

Baronica Elizabeta Barbo, rojena Egkh, kot varuhinja otrok, ki jih je imela s pokojnim možem baronom Jurijem Maksimilijanom Barbom, proda baronu Francu Bernardu Lichtenbergu s Tuštanja, Ortneka in Otenštajna žitno desetino, ki sodi pod Tuštanj.

1660 maj 31, Ljubljana

Orig. perg. (645 × 316 + 80 mm) v GAT.

Dorz. not.: Khauff brieff des zehendt zu Owertuffstein von der frauen Elisabeth Barbin am traidt zehend betreffent.

Arh. sign.: N° 4 (prečrtano). — N° 42 (prečrtano). — N° 76.

Ich Elisabeth Bärbin freyin, ein gebornne von Egkh freyin wittib, als noth gerhabin meiner mit weillundt herrn Geörg Maximilian Barbo freyherrn etc. see: ehelich erzeugten khinder, bekhenne hiemit für mich vnnd alle meine erben, öffentlich mit disem brieff vnd thue khundt menigeklichen, daß ich ganz wolbedachtlich, freywilkhürlich zu der zeit, da ich soliches ohne menigeliches irrung, hindernuß vnd widersprechen zuthuen, guetten fueg, recht, macht vnd gwaldt gehabt vnd wollthuen mögen in ainem aufrichtigen redlichen vnnd vnwiderruefflichen khauff hingeben vnd verkhaufft habe, hingibe vnd verkhauffe, auch hiemit wissentlich, den von zue vnd bey Tufftstain auch zu Podtkhreüz angehörig gelegenen vnd fahlenden thraidtzechendt nichts daruon außgenomben oder vorbehalten, dem wolgeborenen herrn herrn Franz Bernhardten freyherrn von Liechtenberg herrn auff Tufftstain, Orttenegkh vnd Ottenstain etc. vnd allen seinen erben vmb ain summa gelts, dern ich von ihme herrn paar vnd beraith zu einen sichern handen vergnüegt vnd bezalt worden bin. Daran ich für mich vnd alle meine erben ganz woll zufriden auch jezo vnd hinfüro von ihme herrn freyherrn von Liechtenberg etc. wolbegniet sein solle vnd welle. Darumben sag vnd zehle ich ihme herrn vnd alle seine erben oder wehr solcher khauffs summa quittierns nottürfftig sein wierdet hiemit quitt, frey, ledig vnd loß. Vnnd habe demnach obberüerten thraidt zechendt mit aller zuegehörung, auß mein vnd meiner erben handen gwaldt, nuz vnd gewehr genumben vnd wolernanten herrn freyherrn von Liechtenberg vnd allen seinen erben in dern nuz vnd gewehr mit aller gewörschafft hiemit wissentlich in crafft dits vbergeben vnd eingeworttet. Hierauff so soll vnd mag er herr freyherr von Liechtenberg vnd alle seine erben solichen zechendt von nun an selbst inen haben, nützen vnd genüessen, versezzen, verkhauffen vnd darmit in all anderweeg als mit andern aigenthumblichen güettern, handeln, thuen vnd lassen ohne mein vnd meiner erben oder sonst menigkhliches von meinetwegen irrung, hindernüs vnd widersprechen. Ich vnd meine erben sollen vnd wollen auch dises khauffs halber offtgedachtes herrn freyherrn von Liechtenberg vnd dessen erben ein rechter schermb, schuz vnd fürstandt sein, sy in allen vnd jeden ansprach vnd anforderung wie, wo, wan vnd alß oft es die notturfft erfordert, mit den rechten vertretten vnd verantwortten, alß soliches landtsgebreüchig ist. Alles threulich vnd ohne geuährde auch bey verpindung des allgemainen landtschadenpundts in Crain. Dessen zu wahrem vrckhundert habe ich disen khauffbrüeff mit meiner aignen handtschrift vnterscriben vnd mein angebornes pedtschatt hieran gehalten. Beschehen zu Laybach, den letzten maj, anno im sechzehnhundert vnd im sechzigisten.
Elißabeth Barbin wittib als noth gerhabin meiner Barbischen kinder

En viseč pečat na pergamentnem traku: okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; brez napisa.

8.

Janez Jurij baron Lichtenberg proda svojemu bratu Francu Bernardu baronu Lichtenbergu svojo polovico gradu Tuštanj in posesti Smuk z vsemi pritiklinami, ki jih je podedoval od očeta Volfa Andreja Schwab-Lichtenberga. S prodajo se strinja tudi njegova žena Regina Uršula, rojena baronica Moscon, ki se ob tej priložnosti odpoveduje vsem zahtevam do prodane posesti.

1662 januar 15, Ortnek.

Orig. perg. (532 × 311 + 47 mm) v GAT.

Dorz. not.: Kauff brieff vber daß guett Tufftstein vnd Smukh, meinem herrn bruedern h. Hannß Geörg freyh. v. Liechtenberg etc. außgehendt, so datiert den 15. januarÿ anno 1662.

Arh. sign.: N 40 (prečrtano). — N 19 (prečrtano). — N° 74.

Ich Hanns Georg freyherr von Liechtenberg, herr auf Tuffstein, Orttneghk vnd Ottenstein, einer löb: landt: in Crain, der landts vnd hoffrechten beysizer, wie auch geschworner zeügs commisarius in Vndter Crain etc. Bekhenne hiemit für mich vnd alle meine erben, daß ich mit wollgedachten mueth, rechten wissen vnd zur zeit, do ich soliches ohne menigkliches irung oder widersprechen zu thuen guetten fueg vnd mocht gehabt in einen stetten vnwiderruefflichen ewigen khaufft hingeben vnd verkhaufft habe dem wollgebornen herrn herrn Franz Bernhardten freyherrn von Liechtenberg, herrn auf Tuffstein, Orttneghk vnd Ottenstein, einer löb: landt: in Crain vber die in warttgelt haltunden gerüsten pferdten bestelten rüttmaistern vnd khriegs commissario in Obr Crain etc., meinem frh. geliebten herrn bruedern vnd allen seinen erben für frey erbaigen nemblichen den mir von vnsern herrn vattern weillundt herrn Wolff Andre Schwaben von Liechtenberg zum Tuffstein see: erblich angefallenen halben thaill des gschloß Tuffstein vnd des guetts Smukh mit allen darzuo gehörigen leüth, stükh, gült, zechendtern vnd güettern, rechten, gerechtigkeiten vnd herligkheiten, aigen für aigen, lechen für lechen verstanden werden, wie es von alters hero darzue gehört vnd soliches genossen worden, ganz ledigklich nichts außgenomben noch vorbehalten, vmb ein summa gelts, deren ich por (!) vnd bereith zu meinen sathen beniegen contentirt vnd zu friden gestelt worden. Hierauf nembe ich für mich vnd alle meine erben, daß obangedeite gschloß Tuffstein vnd Smukh mit den darzue gehörigen stukhen auß mein vnd meiner erben possess, nuz vnd gewehr vnd vberantwortte dieselben in ernandtes meines herrn bruedern herrn Franz Bernhardten freyherrn von Liechtenberg etc. vnd aller seiner erben ruhewige possess vnd inhabung, also vnd dergestalten, daß gedachter mein herrn brueder vnd dessen erben daß angezogene gschloß Tuffstein vnd guett Smukh mit allen darzue gehörigen gülden nun hinfüran inenhaben, nützen vnd geniessen auch mit denenselben ohne menigkliches irung eintrag vnd widersprechen thuen, handeln vnd geniessen sollen vnd mögen, als mit andern seinen ererbten aigenthumblichen oder in anderweeg erworbenen aigenen güettern, wie ihme soliches gelußt ohne mein vnd meiner erben vnd menigkliches irung, eintrag vnd widersprechen. Gelobe darauf ich anfangs ernenter verkhauffer für mich vnd alle meine erben dikh (!) erhalten meinem herrn bruedern vnd alle seine erben bey disen kheüfflich vberlassenen gschloß Tuffstein vnd guetts Smukh, was die frey aigene gülden anlangt zu schützen vnd zu schirmen vnd in rechten zuuertreten, wie, wo, wan vnd alß offft es die noth erfordert, wie soliches in den herzogthumb Crain recht, sitt vnd gewogenheit ist. Was die vbersetzten vnd die lechen güettern aber anlangt, ist mein herr brueder vnd alle seine erben sich selbst ohne mein vnd meiner erben entgelt zu schützen vnd zu schirmen auch die lechen, wan die notturfft erfordert auf seinen vnd seiner erben vncosten zu empfangen, sich selbst fürsehen vnd vor schaden zu hüetten schuldig. Damit aber auch in vbrigen herrn khauffer bey den erkhaufften meiner vätterlichen ererbten güettern desto mehr versichert werde. Also hat mein fraw gemachl fraw Regina Vrsula, geborne freyin von Moschkhon dergestalt in disen verkhaufft gewilliget, daß sie sich aller darbey habenden praetension vnd gerechtigkeiten wissentlich vnd wollbedachtlich begeben vnd denen selben hierbey renunziert. Alles treülich vnd ohne geuörde bey verpündung des allgemeinen landtschaden punts in Crain. Zu vrkundt dessen hat sy mein fraw ehegemahlin disen khaufft brieff neben meiner herundter gestelten handschriefft vnd pedtschafft fertigung auch ihr handschriefft vnd angebornes pedtschafft hierundter gestelt. Beschechen zu Orttneghk, den 15. januarj anno 1662.

Hanß Georg frhr v. Liechtenberg

Regina Vrsula freyin von Liechtenberg, geborne freyin von Moschkhan

Dva viseča pečata na zeleni pleteni vrivci: 1) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; napis: H G V L H A T O V O. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; brez napisa.

9.

Baronica Ana Felicita Lichtenberg, rojena Gall in bistriški samostan, ki ga zastopa prior Hugo, naredita z dovoljenjem njenega moža, barona Franca Bernarda Lichtenberga, in s posredovanjem deželnega odbornika barona Karla Valvasorja naslednjo zamenjavo: baronica prepusti samostanu svoj urad Rakitna, ki sodi pod gospostvo Zalog pri Moravčah, samostan pa preda baronici nekaj svojih posesti v Moravški dolini in doda zraven še 9.300 goldinarjev, ker je urad Rakitna vreden več. Zamenjava posesti s predajo urbarjev in plačilom vseh obveznosti naj se zgodi v Ljubljani na dan sv. Filipa in Jakoba (3. maja).

1682 april 10, Bistra

Orig. perg. (758 × 360 + 31 mm) v GAT.

Dorz. not.: Tausch contract mit Freydenenthal Obertufstain betreffend. — Tausch oder wexl contract.

Arb. sign.: N° 17 (prečrtano). — N° 87.

Zwischen der wollgeborenen frauen Anna Felicitas freyin von Liechtenberg geborner Gallin freyin an einem: dan dem hochwürdig in gott andechtigen herrn Hugo praelathen zu Freidenthal vnd dem löb: conuent daßelbst andertheilß, ist mit consens vnd vorwißen gedachter frauen von Liechtenberg herrn ehgemahls alß des wollgeborenen herrn herrn Franz Bernhardten freyherrn von Liechtenbergs etc. (titl) vnd interposition des zu endt vndterschribenen wollgeborenen herrn herrn Carl Valuasor freyherrn zu Gallenegch, herrn auf Neudorff vnd Wildenegkh, einer löb: landt: dises herzogthumbs Crain verordneten, vnd der landts vnd hofrechten beysizern etc. nachuolgender wexl oder tausch contract geschlossen vnd aufgericht worden. Erstlichen will gedachte frau von Liechtenberg freyin die vorhin nach Warttenberg gehörig geweste volgendts ihro frauen zuegetheilte gilt oder amt Rekhitna mit allen denen darzue gehörigen vnderthanen, traidtzehendt, waldungen, fischereyen, recht vnd gerechtigkeiten, allermassen soliches ihro frauen von Liechtenberg zuegetheilte vnd von deroselben oder ihren herrn ehgemahl genossen worden oder geniessen werden khunen, nichts außgenomben oder vorbehalten, jedoch aigen fir aigen, lehen für lehen wolernenten herrn praelathen zu Freidenthall vnd dem löbl. conuent daselbß fir frey vnd ganz vnansprichig hiemit in crafft dits wexlweiß dergestalt übergeben vnd vertauscht haben, daß darmit er herr praelath vnd conuenth noch belieben disponiern, handeln vnd wandln khunen vnd mögen. Hingegen vnd fürs andere überlaß er herr praelath vnd daß löb. conuent auf den alberaith erhaltenen consens seiner obrigkheit ain gewisse nach Freidenthall gehörig in Moreitscher poden ligunde gilt vermög eines vnder derselben fertigung aufgerichteten vrbars extract mit allen dessen urbars dienst, recht vnd gerechtigkeit allermassen von ihme herrn praelathen genossen worden, oder geniessen werden khunen, nichts ausgenomben oder vorbehalten, wolgedachter frauen von Liechtenberg freyin vnd ihren herrn ehgemahl zu einem widerwexl oder gegentausch hiemit fur frey aigen vnd ganz vnansprichig sogestalten, daß sie frau von Liechtenberg freyin vnd ihr herr ehgemahl für sich vnd ihre erben damit ingleichen alß mit ihren anderwertigen eigenthumblichen guten noch belieben, disponiern, handeln vnd wandlen khunen vnd mögen, nit alleine sondern verstrehen auch beynebens in ansehung, daß daß amt Rekhitna vil ain mehrers wörth ist, noch zu einer aufgaab neinthausendt dreyhunderth gulden Creinerischer wehrung gar in guetter khay: gangbohero minz zu geben. Dan die bey soliherr gilt zu ersuchen habende ausstandt inhalt eines verfertigten zustellenden ausstandt register zu gedachter frauen von Liechtenberg vnd ihres herrn ehgemahls selbst beliebiger einbringung neben überliferung zwey samb Wallischen guetten wissen oder ratten wein für frey aign zu überlassen wie nit weniger ihren eltern herrn sohn herrn Georg Gottfriden freyherrn von Liechtenberg etc. einem herrn Khlöper zu praesentiern. Drittens solle die einandtworttung beederseits gelten neben außszallung bedeitherr aufgaab vnd dafür gebender quitung abgeredtermassen vmb Philliphy et Jacoby kehrrunden jahrs zu Laybach mit vorstellung beederseits vnderthanen nit allein beschehen sondern auch damahls ihnen vnderthanen die vrbars dienste zu ihrer bestattung ordenlich abgelaßen oder angezaigt werden. Viertens ist sowoll gedachte frau von Liechtenberg freyin neben ihren herrn ehgemahl über daß amt Rekhitna ihme herrn praelathen vnd conuent alß auch dagegen er herr praelath vnd conuenth ihro frauen von Liechtenberg freyin vnd ihren herrn ehgemahl über^e die wexlweiß hingebende gült ein ordenlich verfertigtes vrbarl zuezustellen, vnd ein theill den andern darbey zu manuteniern auch reciproce gebreichigermassen zu schizen vnd zu schermen schuldig. Fünfftens solle besagt eingetauschte gült, mehrgedachter frauen von Liechtenberg vnd ihren herrn ehgemahl mit siben fundt vnd ein dritl herrn gilt sechs vnd ain viertl gulden ord. hueb gelt, dan drey vnd dreyßig gulden 55 k. jährlichen ord. steuer. Dem herrn praelathen vnd conuent aber daß amt Rekhitna mit vier vnd dreyßigem halb fundt herrn gilt, vnd vierzechen gulden 29 k. hueb gelt, dan ein hunderth drey vnd dreyßig gulden 26 k. ord. steuern vermitls der gegen einander zuestellender aufsandten oder wie es die noth erfordern wirdet ordentlich nit allein zuegeschriben, sondern auch die rechtigkheit bey dem amt bederseits biß ende des 1681 jahr getroffen werden. Sechstens stehet der frauen von Liechtenberg freyin vnd ihren herrn ehgemahl beuehr ihre ausstandt bey dem amt Rekhitna sambt dem daselbst habenden zuehtvich vnd zu dem vorgehabten gebey zusammen gebrachtes paugholz für sich selbst durch die Rekhitna nach aigen belieben abzufordern. Alles vereillich vnd ohne gestöhrde auch bey verpindung des landtschadenpuncts in Crein zu urkhundt dessen seindt dise instrumenten zwey gleich lautende aufgericht vnd jedentheill ain exemplar vndter beeden auch der frauen von Liechtenberg herrn ehgemahls vnd des herrn interposentens (jedoch demselben ohne nohtl vnd schaden) handschrifft vnd petschafft verfertigter zuegestellt worden. Beschehen

^e *Beseda je naknadno vstavljena (nadpisana).*

zu Freidenthall, den zehenden apprill, anno einthaußendt sechshundert zwey vnd achtßigsten jachr.

Anna Fellizýtas freÿn von Liechtenberg

Franz frh. v. Liechtenberg mp

Carl Valuasor frh. mp

Hugo praelat zu Freudenthal mp für mich vnd anstatt meines conuents

Štirje viseči pečati na pergamentnih vrvicah: 1) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; napis: (...)SGG. — 2) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; brez napisa. — 3) okrogel prelatski pečat v rdečem vosku v leseni čaši; napis: •H•M•P•Z•F•. — 4) okrogel grbovni pečat v rdečem vosku v leseni čaši; brez napisa.

10.

Karel Ignac Hasiber s Češnjic in njegova žena Jožefa Terezija, rojena Rasp, prodata Simonu Čebulu (Zebull) graščinico (dvor, güetl) v vasi Moravče z vsemi pritiklinami in ribolovno pravico na Drtiščici med Drtijo in Sotesko, ki sodi pod "Guettenekh", Češnjice in Belnek, ter na Rači med "Pelinouiz" in Zalogom, ki sodi pod Tuštanj. Prodajna vsota znaša 4.000 goldinarjev ter še 125 goldinarjev "likofa" za Hasiberjevo.

1718 januar 10, Moravče

Orig. perg. (628 × 380 + 102 mm) v GAT.

Dorz. not.: Kaufbrieff vom Moraitsch gült,^f worin die fischerei benent worden ist. — *A ad Z (?)*.

Ich Carl Ignati Haßiber zum Liechtenegkh vnd ich Josepha Teresia dessen ehgemählin eine gebohrne Raspin bekhennen hiemit für vnß vnd vnser erben, daß wür mit wollbedachten mueth vngezungen vnd ohne gefährde frey aignes willens wollgehabten bedacht zu vnserm auffnehmenden besten nuzen das vns gehörige in dorff Moreitsch ligendes güetl sambt allen darzüe gehörigen pauern, hoffstätter, paufeldt, wißmäther, waldungen, vichwaidt vnd die fischerey das wassers Reka von Drittey bis Soteska in dem alten graben, die mit fischerey mit Guettenekh, Liechtenekh vnd Wildenekh, dan das wasser Rättscha von Pelinouiz bis Sallach mit dem guett Tuffstain vnd sunst alle zu obbesagten guett Moreitsch gehörige recht vnnd gerechtigkeiten, nichts daruon außgenommen noch vorbehalten, dem edl gestrengen herrn Simon Zebull vnd allen seinen erben in ein fesststätten, vnwiderruefflichen, vnableßlichen ewigen kauff: hingeben cedirrt vnd aigenthumblichen verkhaufft haben per ein summa gelts benandtlichen viertaußendt gulden landts wehrung, vnd mir anfangs gemelter Hassiberin hundert fünf vnd zwainzig gulden teütscher wehrung leykhauff, welche summa vnd leykhauff wür heüth vntergesezten dato paar vnnd bereith empfangen vnd zu vnsern erben wollwissenden nuzen würkhlichen appliciert vnnd angewendt haben, vbergeben, cediren vnnd verkhauffen es hiemit vnnd in crafft dits brüeffs in den aller best vnd cräfttigist vnd in rechten wollgegründtisten formb vnd weiss solcher gestalt, daß wollermelter herr Zebull vnd alle seine erben angeregtes güetl Moreitsch sambt allen an vnd zuegehör recht vnnd gerechtigkeit nihgents nichts außgenommen noch vorbehalten allermassen wür solches genossen oder genüessen können ohne einichen stritt, irrung oder hindernus aigenthumblichen possessediren, nuzen, genüessen vnnd darmit alß mit andern seinen frey aigenthumblichen güettern völlig aigenthumblichen gewahrs zu disponiren dasselbe dem beliebten nach zu uerhandlen, zu uergeben, zu uerkauffen oder zu uertauschen befuegt seyn solle, daruor wür anfangs gemelte conleüth vnnd vnser erben ainiches reuocandum oder retractandum dienstliches beneficium, statut oder exception, wie die immer erfunden, erdacht oder attentiert werden möchte mit nichte schützen, schürmben nach endtbunden mag vnd kan vnnd nemben hierauff mehr ermelted güetl sambt allen an vnd zuegehör, wie wür solches oder vnser antecessores genossen auß vnser vnd vnserer erben bißanhero gehabt in habung, nuz vnd gewehr vnnd vbergeben es mehrersagten herrn Zebull vnnd seinen erben mit der von einer löblichen landtschafft jährlich auf sibenzehen gulden, sibzehen kreüzer drey pfening belegten steuer vnnd vier gulden fünf vnd zwainzig kreüzer ain pfening herren gült vnnd ain gulden acht vnd funffzig kreüzer huebgelt. Dessentwegen wür solche an ihme herrn mit hineingebung einer ordentlichen auffßandt vmbschreiben zulassen schuldig in sein frey aigenthumbliche inhabung, nuz vnnd gewehr solcher gestalt, daß wür ihne herrn vnnd seine erben vor aller ansprach wie die immer durch vnß, vnßere erben oder jemandt andern vnserwegen mit oder ohne recht in oder ausser gerichtß fürgenommen

^f Sledi prečrtana beseda wovon.

gesuecht oder geandt werden möchte, theülichen zu schizen, zu schremben vnnd so die nott erfordern mechte bey allen instanzen, gericht vnnd obrigkeiten in rechten zu uertretten ohne schaden zu halten verbunden vnnd verobligiert seyn sollen. In(?)massen wür vnß zu solichen ende vnnd zu vessthaltung dises kauffs contracts aller exceptionen, restitutionen, laesionen oder in den suo modo competirenden freyheiten vnnd priuilegien alß senat: consult: velleani, authenticae, siqua mulier, Epistolae d. Adriani prioritatis vel hypothecae auch aller andern rechten beneficien priuilegien, kayserlich: vnnd landts obrigkeitlichen einstellungen feri ordinary vnnd quocumque modo andern ersunlichen außsichten hiemit in totum renunciert vnnd begeben haben. Bey dem landschadenpunct in Crain zu vrkundt dessen ist nebst vnßer anfangs gemelten conleüth: auch des vnterscribenen herrn anweyßers aigne fertigung. Datum Mareitsch, den zechenten monats tag january, im ain taußendt siben hundert vnnd achtzechenten jahr. Josefa Theresia Hasiberin ein gebohrne Raspin. Carl Ygnatij Hasiber m.p.

Trije viseči pečati na pergamentnih trakovih: 1) okrogel pečat v rdečem vosku v leseni čaši; zabrisan. — 2) okrogel pečat v rdečem vosku v leseni čaši; zabrisan. — 3) okrogel pečat v rdečem vosku v leseni čaši; zabrisan.

Pečati⁴

Janez Jožef Egkh, 1547 (1).

Janez Artter, 1577 (2/1).

Adam Moscon, 1577 (2/2).

Ana (Raumbschüssel) Rain, 1597 (3/1).

⁴ Podnapisi k slikam pečatov so sestavljeni iz imena pečatnika, letnice izstavitve ter dveh števil v oklepaju, od katerih prva, odebeljena, označuje zaporedno številko listine, druga, neodebeljena, pa zaporedno številko pečata na listini.

Janez Krištof Raumbščüssel, 1597 (3/2).

Franc Jurij Oberburg, 1597 (3/4).

Janez Sonce, 1610 (4/1).

Samuel Hasiber, 1610 (4/2).

Jurij Pittdorffer, 1610 (4/3).

Štefan Muslič, 1610 (4/4).

Anton Pečovič, 1620 (5/2).

Žiga Semenič, 1620 (5/3).

Gotfrid Gall, 1621 (6).

Janez Jurij Lichtenberg, 1662 (8/1).

Hugo, prelat iz Bistre, 1682 (9/3).

Karel Valvasor, 1682 (9/4).

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Urkunden im Tuffsteiner Schlossarchiv

Schloss Tuffstein (Tuštanj) verwahrt in seinem Archiv noch immer verschiedenartiges Archivmaterial. Darunter befinden sich 10 Pergamenturkunden aus dem Zeitabschnitt 1547–1718. Sie beziehen sich vor allem auf Besitz- und Rechtsgeschäfte, die auf die eine oder andere Weise mit der Herrschaft Tuffstein in Zusammenhang stehen.

10 Pergamenturkunden, die im Holzregal der Kredenz verwahrt werden, sind sehr gut erhalten

(ohne mechanische (Nagetiere) oder durch Feuchtigkeit verursachte Beschädigungen).

Die Tuffsteiner Urkunden sind nicht nur wegen ihres Inhalts, sondern auch wegen ihrer Aussteller von Interesse. Unter ihnen befanden sich sowohl Adelige (die Lichtenberg, Barbo, Egkh, Raumbschüssel, Rasp), als auch Laibacher Bürger (der Laibacher Bürgermeister Hans Sonce, Hans Artter) und die Kartause Freudental (Bistra). Zwei Aussteller waren Frauen (Barbara, Witwe Jakob Schaldermanns, und Elisabetha Baronin von Barbo, geb. Baronin von Egkh). Im Beitrag sind alle Urkunden nach modernen diplomatischen Prinzipien transkribiert und mit kurzen slowenischen Regesten versehen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah

Prejeto: 5. 6. 2009

Nika Leben

mag. umetnostne zgodovine, konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
OE Kranj, Tomšičeva 7, SI-4000 Kranj
e-pošta: nika.leben@zvkd.si

Oris stavbne zgodovine gradu Tuštanj skozi prenavo

IZVLEČEK

Grad Tuštanj z baročno kapelo in parkom je v svoji petstoletni zgodovini trikrat temeljito spremenil svojo podobo. Poznogotske zasnove ne poznamo, saj so grad tedanji lastniki Lichtenbergi prvič temeljito prezidali med letoma 1667 in 1671 v renesančni zasnovi s štirimi trakti okoli osrednjega dvorišča. Druga večja prezidava je sledila v 18. stoletju, ko so prvotni leseni hodnik na dvorišču pozidali v arkadnega, obokali severne kletne prostore in prekrili renesančne lesene stropne v nadstropju. Med zadnjo prenavo, začeto v devetdesetih letih 20. stoletja, je največ posegov ponovno doživel severni trakt, ki ima z restauriranimi poslikavami reprezentančno namembnost, medtem ko so bili v južnem traktu posegi omejeni samo na izboljšanje stabilnosti na podstrešju. Osrednji prostori z bogatim inventarjem v tem traktu so ostali nedotaknjeni in verno odražajo podobo ter vzdušje meščanske rezidence 19. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

renesančna arhitektura, grad Tuštanj, Valvasor, prenova, stavbni razvoj, dendrokronološka analiza

ABSTRACT

A DESCRIPTION OF THE BUILDING HISTORY OF THE TUŠTANJ CASTLE THROUGH RENOVATION

The Tuštanj castle with its baroque chapel and park changed its image thoroughly three times in its five hundred years history. We do not know the late Gothic scheme as the then owners, the Lichtenberg family, thoroughly rebuilt the castle for the first time between the years 1667 and 1671 in a renaissance style with four tracts around the central yard. The next larger reconstruction was in the 18th century when they changed the original wooden passage in the yard into an arcade one, arched the north basement and covered the renaissance ceilings in the storey. During the last renovation that started in the 90-ies of the 20th century, most interventions were carried out on the north tract, which has with its restored paintings a representative purpose, while in the south tract the interventions were limited to the improvement of the stability of the attic. The central premises with affluent inventory in that tract remained untouched and reflect authentically the image and atmosphere of the bourgeois residence of the 19th century.

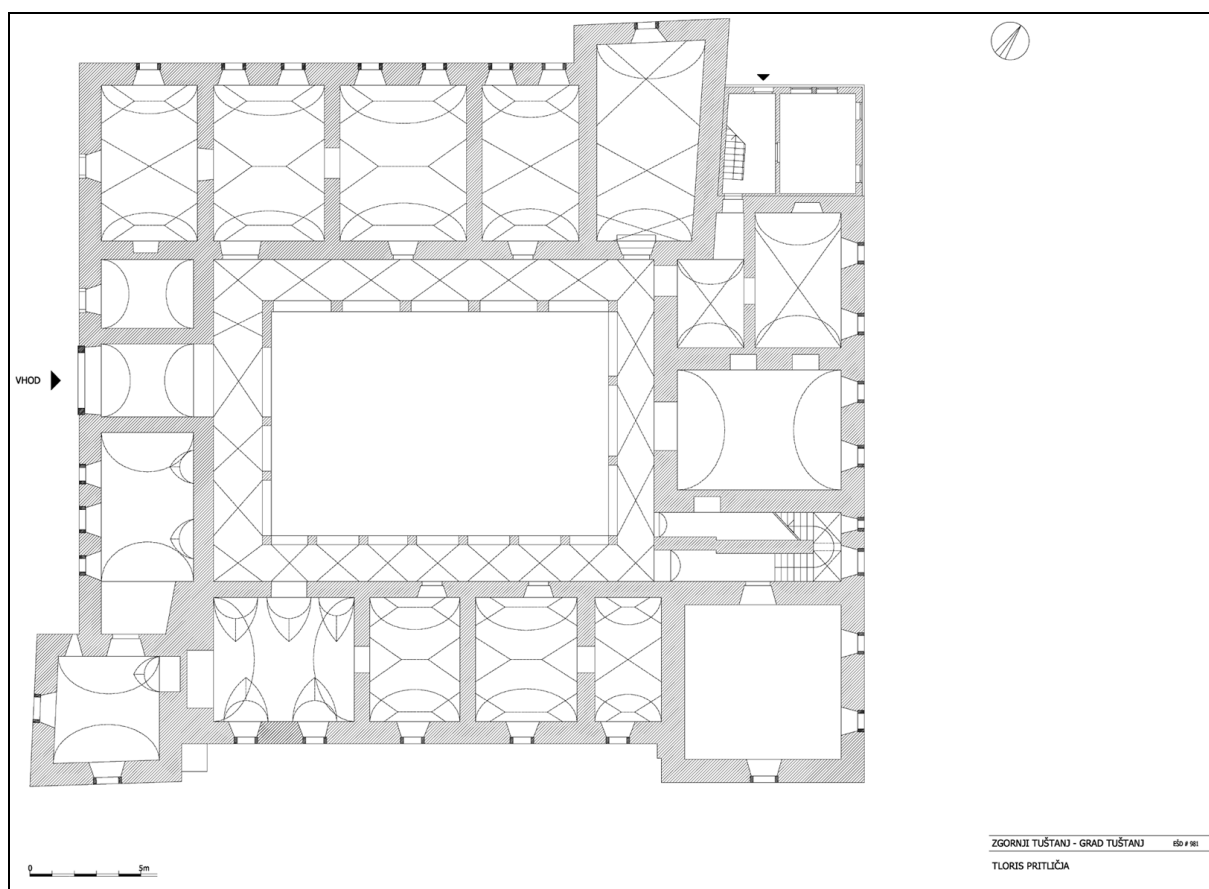
KEY WORDS

Renaissance architecture, Tuštanj castle, Valvasor, renovation, buildings development, dendrochronologic analysis

Oris stavbne zgodovine in grajske stavbe

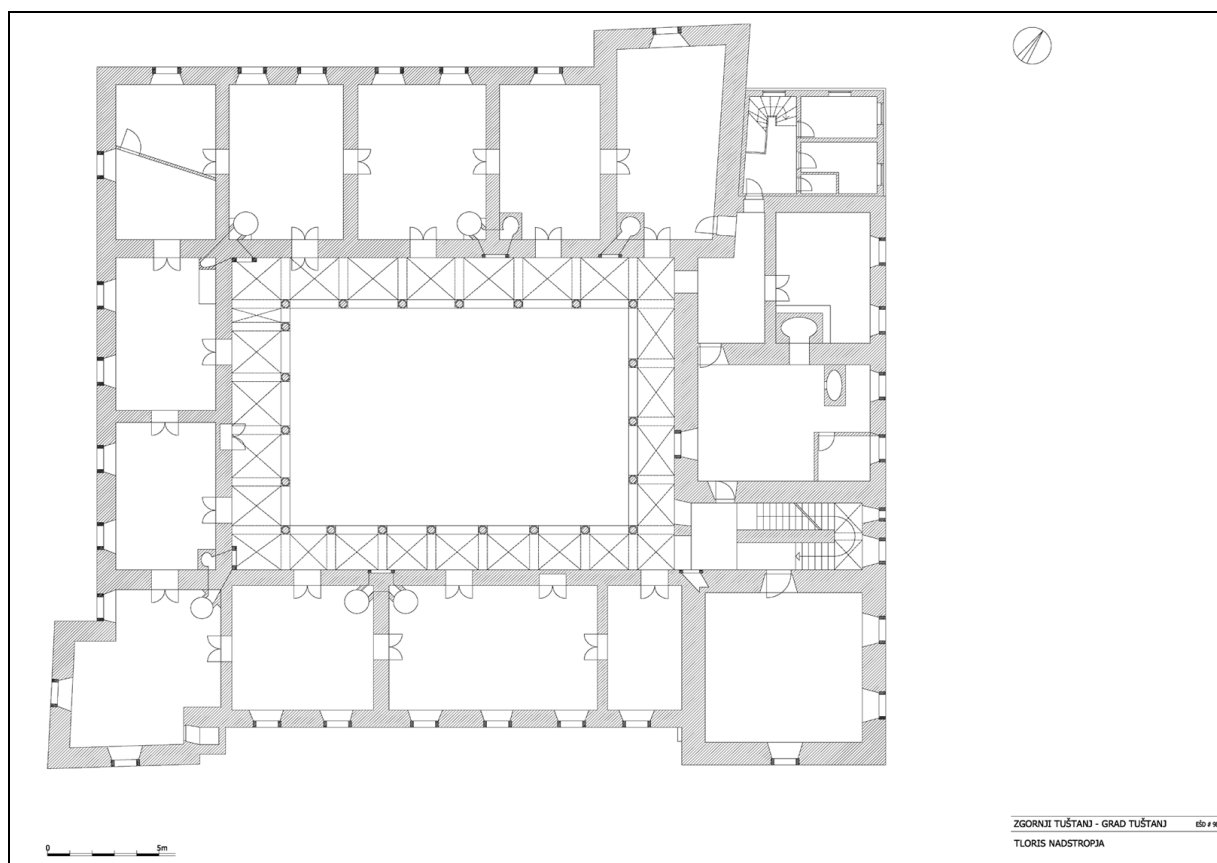
Grad Tuštanj (EŠD¹ 981 Tuštanj – Grad) s hišno številko Zgornji Tuštanj št. 1 stoji v Moravški dolini, na razgibani ravnici med potokom Rača in severnimi pobočji Ciclja, na nadmorski višini okoli 400 m. Dostop do gradu je bodisi skozi vas Vrhpolje ali pa po krajšem odcepu z glavne ceste proti Moravčam pri gostilni Frfrau v Kraščah. Dolina je bila zaradi zgodnje drobitve zemljiške posesti in prometnih povezav čez Konfin oziroma Gamberk in Medijo v dolino reke Save nekdanj posejana z gradovi,² od katerih pa so se razen Tuštanj ohranile le še redke sledi. Gradovi in dvorci Zalog nad Moravčami, Rožek v Vinjah pri Moravčah, Straža, Kri-

žate, Češnjice pri Moravčah, Moravče, Belnek pri Drtiji so v razvalinah. Nekateri med njimi, kot na primer Vahtemberk ali grad Limberk (Lilienberg) na vzhodnem grebenu Limbarske gore, ki ga zaradi zgodnje omembe in izjemne lege štejemo med najpomembnejše gradove na tem delu, so vidni samo še v konfiguraciji zemljišča.³ Med vzroki za njihov propad so predvsem nadaljnja drobitev agrarnih posesti, selitev prometa v bolj prehodni Črni graben, potres leta 1511, kmečkih upori ter ne nazadnje dogodki med drugo svetovno vojno in neposredno njej.⁴ Tuštanj sta pred propadom rešila kmetijska namembnost ter prizadevanja družine Pirnat, da bogato dediščino ohranijo prihodnjim rodovom.⁵

*Tloris pritličja in gradu leta 2009.*⁶

- 1 Evidenčna številka dediščine iz Registra kulturne dediščine, ki ga vodi Indok pri Ministrstvu za kulturo RS.
- 2 Zupančič, Žontar, *Gradovi*, str. 3.
- 3 Sagadin, *Arheološko poročilo*, arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Kranj (v nadaljevanju ZVKDS); Sagadin, *Arheološko poročilo*, 15. 11. 1988 (arhiv ZVKDS).
- 4 Kiparski okras iz razpadajočega gradu Zalog je že pred drugo svetovno vojno odkupil in prenesel na grad Strmol pri Cerkljah tedanji lastnik Rado Hribar; glej članek Gojka Zupana, *Iz srednjeveškega gradu v meščansko bivališče*, *Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem*, *Kronika* 54, Ljubljana 2006, str. 259, 260.
- 5 Barbara Pirnat, teta sedanjega lastnika Petra Pirmata, ni dovolila prodati nobenega kosa opreme iz gradu (po ustnem izročilu Olge Zupan, ravnateljice ZVKDS v Kranju).
- 6 Risal Ivo Gričar, Celje 2009.

Tloris nadstropja gradu leta 2009.

Dvorec je v grobem orientiran v smeri sever-jug oziroma vzhod-zahod z manjšim odklonom od omenjene osi.⁷ Vhod vanj je z zahodne strani, kjer v neposredni bližini stoji tudi grajska kapela. Parkovne površine so nanizane proti jugu, gospodarska poslopja s kozolcem in ribnik pa proti jugozahodu.

S stavbno zgodovino gradu so se ukvarjali bolj ali manj podrobno vsi naši najpomembnejši umetnostni zgodovinarji. France Stele in Ivana Komelj⁸ ga omenjata v krajših zapisih, kastelolog Ivan Stopar v zbirki o slovenskih gradovih⁹ in France Golob v magistrskem delu o umetnostni topografiji Domžalske krajine¹⁰ pa z bolj podrobnimi podatki. Podatke o lastnikih skozi zgodovino je zbrala Majda Smole,¹¹ zgodovinarica Majda Žontar in arheologinja Mirina Zupančič pa sta ga vključili v topografski oris med ostalimi gradovi na Moravškem in Domžalskem. Naše vedenje o tem pomembnem umetnostnem spomeniku¹² dopolnjujemo z nekaj drobcami, ki jih je od-

strla prenova grajske stavbe in kapele v devetdesetih letih 20. stoletja. Ime zaselka Tuštanj (Tvzstan) se prvič omenja v darilni listini¹³ iz leta 1238, s katero je Gerlah iz Kamnika podaril velesovskemu samostanu med drugimi tudi kmetijo na Tuštanju. Druga omemba¹⁴ je leta 1335 kot *in monte de Taustayn*, tretja iz leta 1458. Dne 26. maja 1582 se omenja Tuštanj posredno, ko je bil velesovski upravnik Jurij Schwab pl. Lichtenberg iz Tuštanj zaradi luteranske vere odpravljen iz samostana.¹⁵

Samega gradu srednjeveški arhivski viri ne omenjajo; njegovo najstarejšo omembo razberemo s heraldične plošče, vzdane nad glavnim portalom, kjer je poleg grbov zapisano, da so prvotni dvorec pozidali leta 1490. Plošča, izklesana iz moravškega peščenjaka¹⁶ – tufa, tako kot oba portala na zahodnem pročelju in deloma ohranjeni okenski okvirji

⁷ Za lažje razumevanje so trakti poravnani s smermi neba. Vhod je v zahodnem traktu.

⁸ Viri so izčrpno navedeni v Zupančič, Žontar, *Gradovi*, str. 30

⁹ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 140–149.

¹⁰ Magistrsko delo F. Goloba hrani ZVKDS.

¹¹ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 518.

¹² Grad s kapelo in parkom je Občina Moravče leta 2003

razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena (Odllok o razglasitvi Gradu tuštanj za kulturni in zgodovinski spomenik lokalnega pomena, Ur. vestnik Občine Moravče, št. 3/2003-30).

¹³ Kos, *Gradivo*, str. 656.

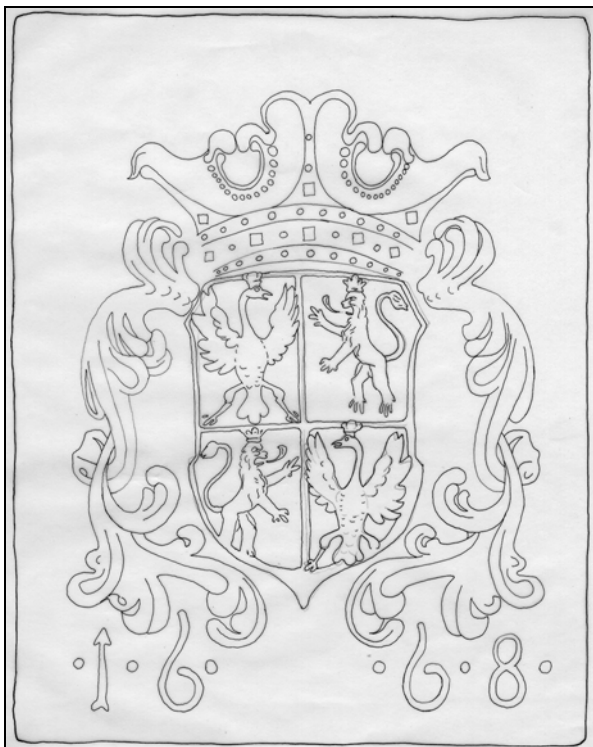
¹⁴ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija Domžalske krajine*, str. 444.

¹⁵ Koblar, *Drobtinice*, 1894, A, b, 43.

¹⁶ Iz peščenjaka so zgrajene tudi cerkve sv. Andreja v Krašcah, sv. Valentina na Limbarski Gori in sv. Lenarta na Krtini.

nakazujejo, od kod gradu in zaselku ime Tuštanj, na kar je opozoril že Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske¹⁷ leta 1689. Med prenovo se je izkazalo, da je iz peščenjaka zgrajen v bistvu ves grad, razen mlajših stebrov na arkadnem dvorišču. Drobljeni peščenjak so uporabili z apnenim vezivom tudi za omete, zato je bil videz gradu pred prenovo tople, rumenkasto oker barve.

Od starejšega gradu se ni ohranilo dosti, saj tudi natančnejši pregled grajskih sten med obnovo ni razkril morebitnega starejšega jedra. Na gotsko fazo spominjata le na ajdovo zrno porezani portal desno od glavnega vhoda in gotska spolija na podstrešju, vzdana v vogal na zalomu stene ob stiku z JV stolpom. Gradnja sedanjega gradu je razmeroma enovita, na osnovi podatkov na heraldični plošči pozidana med letoma 1667 in 1671, ko se kot lastniki omenjajo Lichtenbergi, natančneje kranjski deželno knežji konjušnik (ritmojster) Franc Bernard Lichtenberg, povzdignjen v grofovski stan leta 1688. Tej letnici pritrjuje velika količina zdrobljenih opečnih pečnic, odkritih med prenovo, med katerimi so bile datirane pečnice z letnico 1668. Isto letnico je leta 1933 razbral vklesano na oknu levo od gotskega portala tudi France Stele.¹⁸

Rekonstrukcija razbitih renesančnih pečnic iz leta 1668, najdenih v nasutju nad oboki arkadnega hodnika v gradu (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

¹⁷ Valvasor, *Die Ehre*, XI, 1689, str. 605.

¹⁸ Stele, Zapiski iz leta 1933, arhiv ZVKDS.

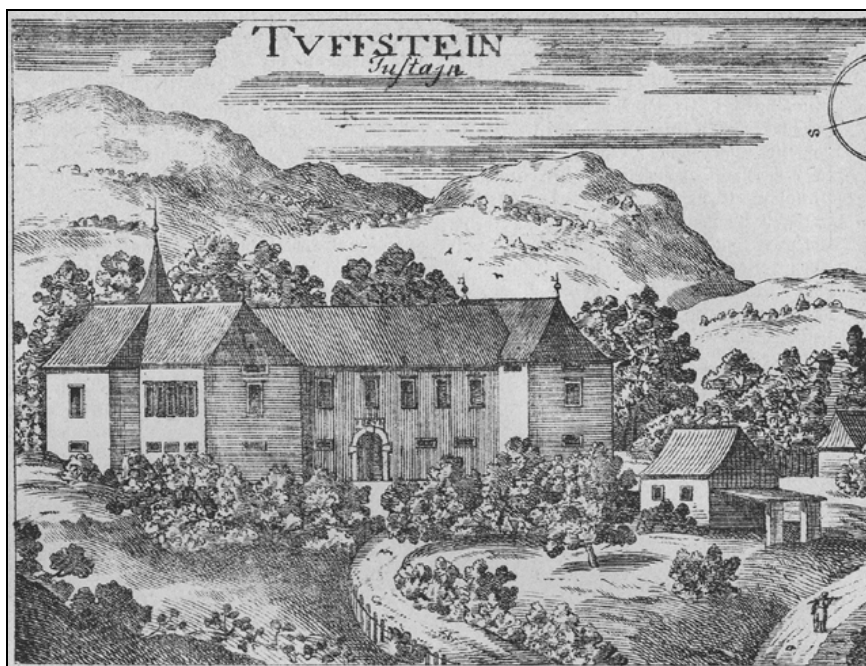
Za najstarejšo upodobitev gradu se moramo ponovno zahvaliti Valvasorju, ki je grad upodobil že v današnji obliki, kot enonadstropno štiritraktno sklenjeno stavbo. Upodobitev gradu z vhodne strani ni povsem verodostojna, saj SZ stolpa levo od vhoda v resnici ni nikoli bilo, kar dokazuje sanitarna odprtina v severni steni tik ob SZ vogalu. Natančnejša je upodobitev gradu z začelja, s štirimi trakti in z dvema komaj nakazanima ozkima stolpoma s po eno okensko osjo. Valvasor je korektno zarisal tudi stik severnega in vzhodnega trakta, kjer je v zalomu prislonjen ob severno steno nižji in ožji objekt z enokapno streho verjetno namenjen sanitarijam. Med prenovo je bilo na tem delu fasad vidnih največ prezidav, ki pa jih ni mogoče povezati v berljivi razvoj. Dejstvo je, da so prvotni manjši sanitarni prizidek odstranili, v izpraznjeni prostor pa je zadnji lastnik z dovoljenjem spomeniške službe postavil prizidek s kurilnico, sanitarijami in ločnim stopniščem, ki vodi v njegove zasebne prostore.

Danes ima tako grad podobo zaključenega širiraktnega dvorca s slikovitim arkadnim dvoriščem. Oblika gradu s tacasto zasnovano SV in JZ stolpa, ki jo srečamo tudi na Brdu pri Kranju, kaže na italijanske gradbene vzore. Obrambni vidik dvorca je ob odsotnosti poševnin in kordonskega venca v kletni etaži manj izrazit, kar dokazujejo tudi strelne line, ohranjene v krajših stranicah jz stolpa, ki so jih že dolgo tega zazidali in skrili pod fasadnimi ometi.

Bolj kot zunanji obod gradu se je spreminjala njegova notranjost z razporeditvijo prostorov, nivoji podov in stropov ter oblikovanjem arkadnega dvorišča. Iz Valvasorjeve upodobitve¹⁹ je razvidno, da je imel grad na dvorišču najprej lesen hodnik, mestoma oprt na stebre in v fasadne stene, kar dokazujejo kvadratne odprtine v fasadni steni, odkrite ob statični sanaciji hodnika. Kdaj točno so leseni hodnik zamenjali z zidanim, ni mogoče natančno ugotoviti, vsekakor pa najmanj nekaj desetletij po Valvasorjevi upodobitvi. Po odstranitvi opečnega tlaka med sanacijo arkadnih hodnikov je bila v nasutju nad oboki ohranjena večja količina razbitih renesančnih, modro rumeno glaziranih pečnic z grbom Lichtenbergov in Gallov in z letnico 1668. Peč je bila verjetno v uporabi vsaj nekaj desetletij, preden so jo razbili in uporabili kot gradbeni material, zato lahko kljub renesančnim formam²⁰

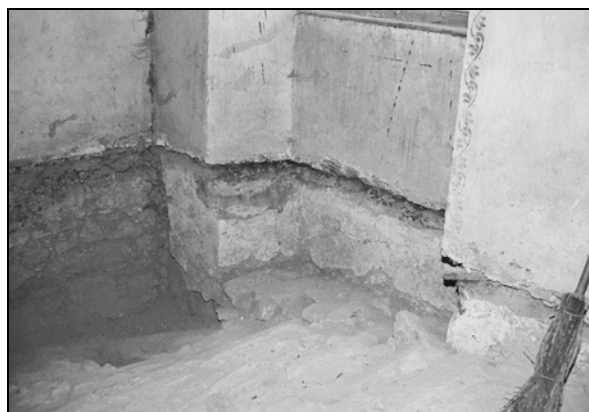
¹⁹ Valvasor, *Topographia Ducatus carniolae Moderna*, 1679.

²⁰ Obliko stebrov lahko primerjamo z arkadnim hodnikom nekdanjega knežjega dvorca v Ljubljani iz leta 1660 (Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*) ali s stranskim traktom gradu Kieselstein v Kranju, kjer je hodnik iz leta 1754 datiran na osnovi dendrokronoloških raziskav; Katarina Čufar, Martin Zupančič, Luka Krže, Maks Merela: *Dendrokronološko datiranje gradu Kieselstein*, Poročilo 2009, Oddelek za lesarstvo Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani, arhiv ZVKDS.

Pogled na pročelje gradu Tuštanj v 17. stoletju (Valvasor, *Die Ehre*, XI).

hodnik datiramo v 18. stoletje.²¹ Skladno z nivojem lesenega hodnika so bili prvotno nižji tudi nivoji podov v nadstropju, saj so bili kletni prostori pokriti z ravnimi lesenimi stropi. Kleti so obokali verjetno sočasno s pozidavo arkadnih hodnikov. Nedvomno to velja za severni trakt, kjer se ometi s poslikavami v obliki marmoracije nadaljujejo okoli 50 cm globlje od sedanjih podov, na nižjem nivoju pa so bili tudi vratni prehodi.²² V severnem traktu je bilo v nadstropju prvotno manj sob. Glede na izvirne nosilne stene smo našli samo tri večje prostore, prvotno pokrite z lesenimi renesančnimi stropi, ki so bili pol metra višje od sedanjih ometanih stropov. Izvirno velikost grajskih soban nam ponazarja le še soba v JZ vogalnem stolpu, ki ima edina prezentirani leseni renesančni strop na izvirni višini.²³ Del ostalih stropov so odstranili med zadnjo prenovo, del pa jih še čaka skrit pod nižjimi mlajšimi lesenimi oblogami. Zmanjševanje volumnov posameznih prostorov zaradi lažjega ogrevanja in varnosti pred požarom, ki so jo zagotovili kamniti oboki, je spremenilo nekdanjo grajsko rezidenco v intimnejše meščansko domovanje, obogateno s svežo poslikavo in novo opremo.

Po odstranjenem polnilu na kletnih obokih severnega trakta je viden prvotni nivo prostorov in na stenah izvirna poslikava, ki imitira marmor (foto: Nika Leben).

Do gradu nas pripelje ozka cesta, ki se v blagem ovinku vzpne po brežini do ravnice, na kateri stoji grajsko poslopje. Najprej opazimo apsidalni sklep baročne kapele, tik ob njej pa enonadstropno severno pročelje gradu, členjeno s petimi okenskimi osmi v kletni in nadstropni etaži. V izzidani podstrešni etaži pa so le tri pravokotne ležeče line. Na vzhodnem zaključku pročelja je plitev enoosni izzidek, komaj nakazan stolp, ki s piramidasto nakazano strešino ne presega višine gradu. Sledi najmlajši, že omenjeni prizidek s priročnim vhodom za stanovalce.²⁴

²¹ Na enem od dimnikov je Ivan Komelj razbral letnico 1770; Spomeniška kartoteka Zavoda za spomeniško varstvo LRS., Komelj, Zap. str. 23, 18.VI. 1955; arhiv ZVKDS.

²² Ugotovljeno ob sanaciji obokov v severnem traktu.

²³ Leseni strop v JZ stolpu so odkrili leta 1971 leta; fototeka Zavoda, avtor fotografije Peter Fister.

²⁴ Prizidek je oblikoval Matej Kotnik v oktobru 2003, arhiv ZVKDS.

Kot posebnost naj na tej fasadi omenimo sanitarno odprtino tik ob kapeli, ki se odpira iz stranišča, skritega v steni vogalne sobe. Okenski okvirji so pretežno novi, ponaredko izvornih dotrajanih kamnitih okvirov, ki pa so bili sodeč po plombah na ometih zamenjani že ob prezidavi interierjev. Kamnite okvire prepoznamo po manjših odprtinah, v katerih so bili pritrjeni prvotni leseni okenski okvirji in dvokrilna polkna. Vzhodno sedemosno pročelje nima poudarjenih stolpov. Kletna etaža ima okenske odprtine poravnane z nadstropjem, izjema je spet podstrešni del s tremi okenskimi linami. Ritem odprtij je nekoliko porušen v drugi polovici pročelja, kjer so bile vidne večje prezidave ob vgradnji notranjega povezovalnega stopnišča, ki ga poleg okna na podestu s temnosivim okvirom razsvetljuje še manjša lina. Tudi na tej strani so se ohranili kamniti okvirji le na podstrešju in na stopnišču. Na dvorišče se pripeljemo mimo južnega pročelja, ki že ponazarja značaj razkošnejšega bivališča. Uokvirjata ga enoosna izzidka plitvih stolpov, med katero je vpeto šestosno pročelje, poudarjeno s naslikano sončno uro nad osrednjim oknom. V zalomih sta bila prvotno sanitarna prizidka, od katerih sledove zasledimo le še v različnih nivojih ometov na JV stolpu, ki nakazujejo nekdanja prehoda. Skoraj vsi okenski okvirji na podstrešju in v prvem nadstropju so kamniti, v kleti pa so okvirji zaradi poroznega tufa propadli. Izjema sta le okvira zazidanih oken, ki pa sta žal pokrita z ometi. Vzdlž vzhodnega in južnega pročelja je bil prvotno oblikovan grajski park s parterno zasaditvijo v obliki kvadratnih polj, ki ga je povozila sedanja cesta. Park je bil z vzhodne strani zavarovan z obzidjem, ki se nadaljuje naprej proti jugu in bo uokvirjal novo parkovno ureditev.

Osrednje, zahodno pročelje gradu kljub JZ obrambnemu stolpu učinkuje še najmanj grajsko. Umaknjeno je na vzhodni rob prostranega dvorišča, na katerem kraljuje velika platana,²⁵ ki predstavlja tudi naravni mejnik med gospodarskimi poslopji z novozgrajeno stanovanjsko hišo in samim gradom. Celotno pročelje zahodnega trakta je šestosno. Na severu, kjer bi moral biti po Valvasorjevi upodobitvi stolp, danes stoji tesno ob gradu kapela, južni grajski vogal pa brani enoosni obrambni stolp z zazidanimi strelnicami v kletni in podstrešni etaži na krajših stranicah. Posebnosti ob odstranitvi ometov ni bilo opaziti.

Vhod v grad je pomaknjen iz osredje osi nekoliko proti severu. Rusticirani portal z nekoliko potlačenim lokom je iz časa prenove v tretji četrtini 17. stoletja. Polji med ravno zaključeno preklado in ovalnim okvirom zapolnjujeta dekorativni rozeti, centralni sklepnik pa je bil nekdanj dekoriran z naslikano hišno številko. Portal sloni na dveh od-

bojnih kamnih – bazah z zaobljenimi vogali, ki sta izklesani iz tršega kamna. Vhodna dvokrilna vrata s kasetiranimi rombastimi polji niso več izvorna, tudi hišna številka je popolnoma izprana in jo bo potrebno ponovno naslikati. Med preklado in oknom v nadstropju je vzdana heraldična plošča z grboma Lichtenbergov in Gallov, ki ju srečamo tudi na renesančnih pečnicah ter s kratkim zgodovinskim orisom v nemškem jeziku:²⁶

TVFTSTAIN WAR AVFGEBAVT IM 1490 IAR WEILEN ABER DAS GSCHLOS / ETWAS WENG GEBAVT GEWESN ALS HAT DER WOLLGEBORNE HERR HERR FRANZ / BERNHARDT FREIHER VON LIECHTENBERG HERR AVF TVFTSTAIN ORTENEG VND OTT / ENSTAIN & EINER LÖB. LANTSCHAFT IN CRAIN IBER DERO IM WARTGELT HALTENDE GE / RISTE PFERDT WOLLBESTELTER RITMAISTER AVCH LANDT VND KRIEGSCOMMISSARI / VS IN OBERCRAIN KARST POIK VND ISTERREICHER VIERTEL & VND SEINE FRAV GEMAHN / IN ANNA FELICITAS GEBORNE GALLIN ZV RVDOLFSEG FREIN ZVR GOTTES ER VND LOW / IM IAHR 1667 IBERBAVEN VND BIS ENDE 1671 IAHR VÖLLIG RENOVIEREN VND VER / FERTIGEN LASSEN.

Prevod: *Tuštanj je bil postavljen 1490, ker pa je bil dvorec slabo pozidan, sta ga blagorodni gospod Franc Bernard baron Lichtenberg, gospod na Tuštanju, Orteneku in Ottensteinu, konjušnik slavne dežele Kranjske, zadolžen za vselej pripravljene konje, tudi deželni in vojni komisar na Gorenjskem, na Krasu, na Pivki in v istrski četrti, in njegova gospa soproga, baronica Ana Felicita roj. Gall na Rožeku, v božjo čast in slavo leta 1667 pričela prezidavati in ga dala do konca leta 1671 docela prenoviti in prezidati.*

Južno od vrat je med dvema oknomah vhod v nekdanji konjski hlev. Posebnost pravokotnega portala so na ajdovo zrno prirezani vogali podbojev in preklade, ki nakazujejo gotski izvor. Izvirni, kamniti so tudi vsi štirje okenski okvirji v podstrešni etaži, dva okvira v prvi etaži (nad portalom in levo) ter okvira obeh oken ob gotskem portalu. Posamezne trakte pokrivajo dvokapne strešine z opečno kritino, ki že leta 1913 nadomestila starejši škrlj. Le-ta se je v novi izvedbi ohranil samo na strehi bližnje baročne grajske kapele, ki so jo zgradili verjetno šele po sredi 18. stoletja.²⁷ Na Valvasorjevi upodobitvi gradu iz 1689 namreč kapele še ni videti, kapela grofa Lichtenberga, ki se omenja leta 1704,²⁸ pa bi bila lahko locirana v gradu.

²⁵ Obseg platane je leta 1989 meril 556 cm, njena višina pa več kot 20 metrov (fototeka Zavoda, merila Jelka Habjan).

²⁶ Stopar, *Grajske stavbe v Sloveniji*, str. 145–146.

²⁷ Lavrič, *Sv. Janez Nepomuk*, str. 442–443.

²⁸ Koblar, *Drobtinice*, 1892, A, b, 49.

Izvirni kamniti tlak na dvorišču (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Pri opisu zunanosti ne smemo pozabiti lesenega strešnega stolpiča,²⁹ ki z baročno zvončasto streho in vetrnico v obliki angela s trompeto naglaša vhod v grad.

Na arkadno dvorišče vstopimo skozi banjasto obokan prehod. Dvorišče je tlakovano s cementnimi ploščami, ki so začasno nadomestile izvorni kamniti tlak, zložen iz oglatih klesancev in rečnih okroglic položenih v peščeno nasutje. Manjka še kamniti vodnjak, ki je nekdanj stal v vogalu v bližini stopnišča. Žal ne poznamo njegove oblike, tako da ga bo mogoče obnoviti le na osnovi primerjav z ohranjenimi primeri. Arkadni hodnik spremlja vse štiri grajske trakte, le da se posamezni segmenti razlikujejo po širini lokov in obliki stebričkov. Vzdolž južne, vzhodne in zahodne strani so stebri v obliki slopov s prirezanimi vogali izklesani iz sivega apnenca, na severni strani pa zgornje arkade podpirajo masivni zidani slopi. Bolj skladno učinkujejo arkadni loki v nadstropju, ki slonijo na vitkih kamnitih stebričkih postavljenih v manjših razmikih, kot v pritličju. Ograje arkadnih hodnikov so zidane, pokrite s kamnitimi policami. Iz identičnega kamna pa so izklesani tudi konzolni nastavki, ki v stenah podpirajo zidane, križno grebenaste oboke nad hodniki. Arkadne loke poudarja naslikani sivi pas okoli odprtih in pod policami, ki je rekonstruiran na osnovi sondažnih raziskav.³⁰ Da je arkadni hodnik zgrajen naknadno, je bilo mogoče ugotoviti že pred prenovo, saj so bili zidani obočni zidovi kar nekaj centimetrov odmaknjeni od sten. Z zahtevno sanacijo, novimi tlaki, ometi ter poslikavami je arkadno dvorišče dobilo nov sijaj, predvsem pa je sedaj varno za hojo.

Arkadni hodnik z razpokanimi oboki leta 1983 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Pogled na restavrirani arkadni hodnik (foto: Nika Leben).

²⁹ Stolpič je rekonstruiran po izvorniku.

³⁰ Izris v arhivu ZVKDS.

Kletni prostori v zahodnem traktu so v južnem delu dostopni skozi gotski portal z zunanjšega dvorišča. Nekdanji konjski hlev z ohranjenimi jaslimi je banjasto obokan in delno pokrit z lesenim podom, omogoča pa tudi prehod v kletni prostor JZ stolpa, v katerem so ohranjene zazidane strelnice. Tudi ta obokan prostor je prehoden. V južnem traktu sledi niz kletnih, banjasto obokanih prostorov, ki so služili skladiščenju kmetijskih pridelkov, priročni delavnici, po prenovi pa se uporabljajo kot pomožni prostori za prireditve v atriju in gostinsko ponudbo. Nedorečena je le še namembnost večje kletne dvoranice v JV stolpu, v kateri je bil v letu 2009 zaradi izjemne statične ogroženosti odstranjen opečni obok iz 19. stoletja, ki je slonel na vzporedno vgrajenih železnih traverzah.³¹

Kletni prostori v severnem, nekoliko širšem traktu so prav tako obokani s križnogrebenastimi oboki oziroma z banjami s sosvodnicami, le da so ometi v primerjavi z južnim traktom finejši in sivkaste barve. Dokler ne bodo dvignjeni podi tudi v južnem traktu, ne bo mogoče oceniti, ali so obokali kletne prostore sočasno v celotnem gradu ali samo v severnem traktu. Ohranjeni keramični kotni peči v dveh prostorih pričata, da je bil ta del namenjen bivalnim potrebam služinčadi. Kletni portali na južni strani so preprosti pravokotni, oba portala, ki vodita v kletne prostore severnega trakta pa sta polkrožna, z rahlo potlačenim lokom. Vsi kamniti portali so iz moravškega peščenjaka.

Stopnice v nadstropje so stisnjene med dva večja kletna prostora v vzhodnem traktu. Prisotnost ometov na nekaterih stenah pod stopniščem, siv apnec uporabljen za stopniščno okno in večja plomba na fasadi pred obnovo ometov dokazujejo, da je bilo ozko stopnišče izoblikovano naknadno, po pozidavi arkad. Prvotno je bil dostop v nadstropje po lesenem pokritem stopnišču tik ob vhodu, ki ga lahko opazimo na Valvasorjevi upodobitvi.

Prvi večji prostor v nadstropju z vhodom iz stopnišnega hodnika je kuhinja, z visokim počrnelim banjastim obokom, ki ga zakriva nižje postavljeni novi strop. Sledi bivalni del, ki ni dostopen obiskovalcem, nato pa v severnem traktu niz treh reprezentančnih prostorov s poslikavami, povezanih s prehodi v osi trakta. Stene so zidane, ometane in poslikane, stropi pa so novi, oblikovani kot posnetek zrcalnih stropov, odstranjenih zaradi statičnih razlogov. Tudi imitirani štukaturni okvirji niso izvorni. Nastali so na željo lastnika, saj na stropih ni bilo poslikav, ki bi poenotile prezentacijo z dekoriranimi stenami. Novi so tudi parketi, manj posrečena dvokrilna okna in večina opreme, namenjene poročnim obredom.

Restavrirana poslikava na okenskem ostenju v severnem traktu gradu (foto: Nika Leben).

Nasproti kuhinje je vhod v večjo vogalno sobo JV stolpa, razsvetljeno s tremi okni. Do nedavnega je bila pokrita z visoko postavljenim lesenim stropom, oprtim na osrednji renesančni nosilni tram, vendar je bilo tram zaradi popolne preperelosti potrebno zamenjati.³² Po odstranitvi dotrajanih ometov je bilo mogoče v zahodni steni dokumentirati ostanke zazidanega kurišča, ob zunanji steni je bil prehod v odstranjeno stranišče, vidno na Valvasorjevi upodobitvi, med oknom in vogalom pa so odprli zazidano stensko nišo. Soba je pred prenovou služila za shranjevanje živil, poprej pa je bila po ustnem izročilu v njej jedilnica, čeprav enokrilna kasetirana vrata niso tako reprezentančna, kot ostali vhodi z dvokrilnimi vrati in stenskimi omaricami med zunanjsimi in notranjsimi vratnimi krili.

Sobe v južnem traktu, ki sledijo jedilnici oziroma shrambi, so največja dragocenost gradu. Izvirni so leseni samostanski podi, stavbno pohištvo z ročno pihanimi stekli v dvokrilnih oknih, zrcalni stropi, peči ter ves inventar. Morda se pod beleži skrivajo tudi poslikave, saj raziskave v ta trakt niso posegle. Želimo, da bi bilo posegov čim manj in da bi bili

³¹ Obok je iz florisu gradu izbrisan (za primerjavo glej Stopar, *Grajske stavbe*, str. 140).

³² Tram je datiran v leto 1672+(1-5), glej: Čufar, Merela, *Dendrokronološko datiranje lesa iz gradu Tuštanj*, 2009.

Renesančni strop v JZ stolpu (foto: Nika Leben).

izključno restavratorsko-konservatorske narave. Muzejski trakt vključuje tudi ogled vogalne sobe – kabineta v JZ stolpu, v katerem je ohranjen renesančni strop na izvorni višini. Z dendrokronološko raziskavo³³ je strop datiran v leto 1672, soba z bogato opremo pa nam služi lahko za primerjavo, kakšen je bil videz ostalih prostorov v 17. stoletju.

Zadnja bo prišla na vrsto ureditev prostorov v zahodnem traktu, kjer bo zanimiva zlasti vogalna soba z že omenjenim stenskim straniščem, sedaj še predeljena s sekundarno steno. Podstrešje nad to sobo pod opečnim tlakom še skriva lesen renesančni strop, vendar je vnaprej težko oceniti njegovo stabilnost in možnost vzpostavitve prvotne višine. Prostorno podstrešje pod tlaki in v pozidanih stenah skriva verjetno še kakšen pomemben podatek za zgodovino gradu, kot na primer letnica 1770 na enem od dimnikov. Ostrešje nad južnim traktom je iz leta 1913,³⁴ ostalo je novejše, s konca 20. stoletja. Večji del podstrešja pokriva opečni tlak v dveh dimenzijah, ki je položen deloma pravokotno glede na zunanji obod, deloma pa v slikovitem vzorcu z zamiki. Tlakovce bo potrebno ohraniti in vključiti v muzejsko predstavitev, saj podstrešja tudi v gradovih z novo namembnostjo izgubljajo izvorno podobo.³⁵

Prenova kapele in gradu

Zaradi zahtevnosti posegov v gradu se je prenova začela z gradbenimi deli na grajski kapeli, posvečeni sv. Janezu Nepomuku. Prvotna kapela, omenjena v gradu leta 1704,³⁶ je domnevno stala v SV vogalu dvorišča, kjer na Valvasorjevih upodobitvah lahko opazimo piramidasti zaključek strehe, ki sega nad

nivo ostalih strešin. Kdaj so zgradili novo kapelo izven grajskega oboda bo morda odkril podrobnejši pregled grajskega arhiva. Zaenkrat se lahko zanesemo le na naslikano letnico 1777 (ali morda 1775) na stranskem robu oltarne menze, ki je bila odkrita med prenovo in nedvomno datira poslikavo v kapeli.³⁷ Kapela je pozidana na kvadratnem tlorisu in obokana s kupolo na pendativih. Obočni zidovi kupole so pozidani med lesenimi nosilnimi remenati, na katere je oprto ostrešje. Notranjost osvetljujeeta dve polkrožni okni nad profiliranim vencem, ki členi stene. Gradbeno sanacijo je izvedel zidarski mojster Franc Pelko z Bleda leta 1991. Sanirana je bila lesena konstrukcija kupole, zamenjano ostrešje in nanj položena nova kritina iz škrlja,³⁸ izvedena vez in hidroizolacijska dela. V kapeli so zamenjali opečni tlak, okni,³⁹ vrata ter napeljali elektriko. Medtem ko so bili fasadni ometi obnovljeni na celotni zunanjščini, so se notranji ometi samo poprili in prebelili. Pod je tlakovčan z novim opečnim tlakovcem, nova so tudi dvokrilna vrata, okenska zasteklitev z lečastimi stekelci in razsvetljava. Pred težjo nalogo so bili restavratorji,⁴⁰ ki so restavrirali poslikave. Zaradi zamakanja so začeli propadati remenati, kar je povzročilo pokanje freskometov in večja posedanja kupole, tako da je bilo težko izravnati vse površine in razmaknjene dele poslikav povezati v celoto brez nasilnih prekinitev. Zlasti velika nabuhlina je bila v levem delu kupole, kjer so bili fresko ometi nasploh v slabšem stanju. Prva zavarovalna dela so bila opravljena pred gradbeno sanacijo v letu 1991, glavnina restavriranja pa v letih 1992/93. Restavratorji so najprej odstranili zaščitne gaze na razpokah, nalepljene pred gradbeno sanacijo zaradi injektiranja, nato so očistili sveže beleže na robovih fresk, ki so bili preplesane ob zadnjem beljenju kapele, zatesnili večje poškodbe in manjše razpoke z apneno malto in mikroinjektiranjem. Ob enem so popravili štukaturne elemente – vence in pilastre, plombirali poškodbe na freskometih in povezali manjkajoče fragmente poslikav v suhi tehniki z retuširanjem. Sem ter tja je bilo potrebno tudi lokalno utrjevanje barvnih plasti. Najbolj zahtevno je bilo sidranje nabuhlega dela v kupoli, ki ga je zalila injektirna masa in ga ni bilo mogoče popolnoma poravnati. Stanje poslikav bo potrebno redno preverjati predvsem zaradi lesenih remenatov in letvic kot nosilcev freskometov.

³³ Čufar, Merela: *Dendrokronološko datiranje lesa iz gradu Tuštanj*, 2009.

³⁴ Podatek je posredoval Peter Pirnat.

³⁵ Po letu 2000 mdr. grad Jablje, dvorec Drnča v Dvorski vasi pri Begunjah, grad Kieselstein v Kranju.

³⁶ Koblar, Drobčinice, 1892, glej Mengeš, str.14.

³⁷ Poslikava v tehniki prave freske in le mestoma v tehniki suhe freske je na prvi in edini plasti ometov, glej RC, *Program restavratorsko-konservatorskih posegov na gradu Tuštanj* v arhivu ZVKDS.

³⁸ Škrlj je nemškega izvora, streho je prekril mojster Vinko Potočnik iz Strirpnika št.15 na Gorenjskem.

³⁹ Okni in vrata je izdelal mizar Henrik Piskar iz Ihana št.10, zasteklitev pa Zvonimir Snoj iz Ljubljane, Fabianijeva 45

⁴⁰ Freske je restavriral Miha Pirnat ml. pod mentorstvom Ivana Bogoviča.

Grajska kapela z vidno leseno konstrukcijo kupole med obnovo leta 1991 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

V restavratorskem ateljeju Zavoda je bila sočasno restavrirana tudi Layerjeva oltarna slika iz kapele, ki upodablja prizore iz življenja sv. Janeza Nepomuka. Slika (olje na pl.) je signirana in datirana: Leop: Layer Pinx A. 1825. Poslikano platno je restavrator⁴¹ najprej pritrdil na novo podlago, nato je oljne barvne nanose utrdil, površinsko očistil in pokrpal ter retuširal poškodbe. Z zaključnim lakiranjem je slika zaživela v novem sijaju, tako kot Križev pot s koloriranimi bakrorezi, prilepljenimi na ročno pihana uokvirjena stekla, ki so bili očiščeni in restavrirani. Prenova kapele je bila v grobem zaključena leta 1992, ko so v ladjo vrnili popravljene klopi in prepleskano oltarno omarico, ki je ponovno prekrila letnico poslikave.

Odločitev o začetku nujne sanacije arkadnega hodnika v gradu je bila sprejeta sočasno z začetkom obnove kapele leta 1991, po več kot tridesetih letih ocen in priprav, ki jih lahko strnemo v nekaj naslednjih odstavkov. Iz najstarejšega konservatorskega poročila Naceta Šumija o Tuštanju v Varstvu spomenikov leta 1960 izvemo, da so se arkade začele posedati že po ljubljanskem potresu leta 1895, stanje pa se je nato samo še slabšalo.⁴² Leta 1959 so zato napravili načrt za ponoven dvig arkad in za njihovo dokončno utrditev, odobrena so bila tudi sredstva, vendar do realizacije ni prišlo, ker niso dosegli dogovora z lastnikom Dominikom Pirnatom. Občinska komisija za spomeniško varstvo je tedaj izrazila pobudo, da bi v delu gradu, ki ne služi

kmetijskim namenom, uredili lokalno muzejsko zbirko zaradi kvalitetne opreme, vendar bi bilo potrebno grad najprej popraviti. Lastnik se je nedvomno bal, da mu bo oblast grad zaplenila, zato ni dovolil nobenih posegov,⁴³ v celoti pa je popravil ostrešje, kot je zapisal v poročilu Šumi. Grad je že tedaj Šumi uvrstil med pomembne spomenike grajske arhitekture zaradi *enotne izvedbe in dominantne lege v pokrajini, ki se je je modernizacija komaj dotaknila*.

Na nujno utrditev arkad je ponovno opozorila konservatorka Olga Zupan leta 1963. Novi potres je povzročil, da so se arkadne stene nagnile navzven, železne vezi so popustile in grozila je nevarnost porušitve notranjega trakta.⁴⁴ Načrt za konsolidacijo

Vhodno pročelje s kapelo leta 1966 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Arkadno dvorišče leta 1971 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

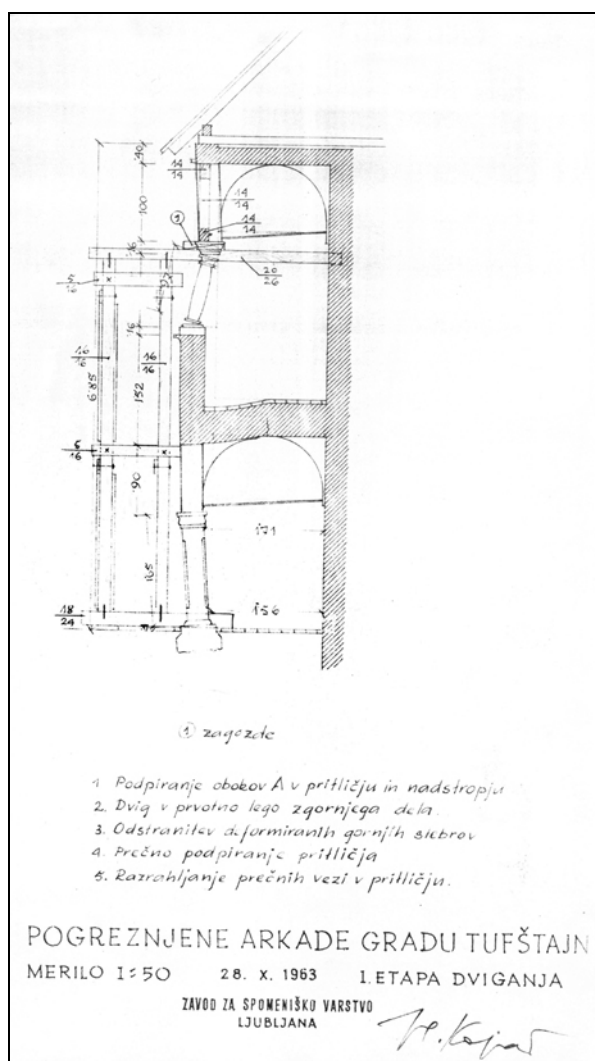
⁴¹ Oltarno sliko je restavriral Tone Marolt.

⁴² Šumi, Konservatorsko poročilo 1959, Varstvo spomenikov (VS) VII, 1960, str. 249.

⁴³ Mnenje odg. konservatorke (od leta 1991) N. Leben.

⁴⁴ Zupan, Konservatorsko poročilo, VS X, 1965, str. 243.

arkadnih hodnikov je tedaj izdelal arhitekt Vlasto Kopač.⁴⁵ Predvidel je dviganje in uravnotežanje ugreznjene in napokane konstrukcije, podbetoniranje stebrov arkadnega hodnika v pritličju in montažo novih železnih vezi. Nujno sanacijo gradu (pogrezajoče se dvoriščne arkade, poškodovani stropi, razpokano zidovje, propadajoče baročne freske) je v letu 1971 znova predlagal Peter Fister, ki je opozoril tudi na najdbo lesenega renesančnega stropa v jz vogalnem stolpu.⁴⁶ Fister domneva, da so verjetno še v vseh prostorih južnega trakta ohranjeni podobni stropi, kar bo potrebno upoštevati pri nadaljevanju prenove. V severnem traktu so bili enaki stropi zaradi spleta nesrečnih okoliščin in dotrajnosti odstranjeni leta 1996.

Načrt Vlasta Kopača za sanacijo arkad iz leta 1963 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Zadnje opozorilo, da je grad nevaren za bivanje, datira v leto 1988, ko si je tedanji lastnik Dominik Pirnat že gradil novo hišo, v katero naj bi se vselili v letu 1989 ali 1990.⁴⁷ V oceni potrebnih ukrepov tačas je na prvem mestu izpraznitev gradu, izdelava arhitekturnih izmer in pridobitev najemnika v okviru kmetijske zveze Slovenije ali sorodne dejavnosti, ki bi bil grad sposoben sanirati, ker ga lastnik ni bil pripravljen prodati. Leta 1984 je dopolnil Kopačeve načrte s strokovnim mnenjem statik Svetko Lapajne, ki je predvidel dodatno opiranje arkadnih sten s sekundarnimi oporniki, s katerimi bi potisnili zidove na prvotno mesto brez podiranja ali odstranjevanja stebrov.⁴⁸

Več kot tridesetletno opozarjanje je končno naletelo na posluš pri Ministrstvu za kulturo, ki je leta 1991 začelo sofinancirati prenovo. Ministrstvu se je pridružila Občina Domžale, kasneje novo ustanovljena Občina Moravče, veliko breme pa je ves čas nosila seveda družina Pirnatovih. Arhitekturne izmere gradu so opravili študentje Fakultete za arhitekturo in gradbeništvo univerze v Ljubljani pod vodstvom Petra Fistra, kasneje je bil izdelan tudi geodetski posnetek gradu s parkom in gospodarskimi objekti. Pogodba za sanacijo arkad je bila podpisana 30. julija 1992. Delo je prevzel mojster Pelko, saj nihče od drugih izvajalcev ni upal prevzeti tveganja zaradi zahtevnosti posegov. Osnovno izhodišče Pelkove sanacije je bilo odpraviti vzroke za posedanje terena z izvedbo drenaže in odvodnjavanjem dvorišča. Predvidena dela so obsegala: izdelavo novih temeljev za spodnje stebre, horizontalne vezi vzdolž arkadnih sten na notranji in zunanji strani, ravnanje nagnjenih stebrov z dviganjem in podpiranjem, sidranje obokov arkadnega hodnika na fasado gradu, injektiranje razpok na temenih obokov ter izvedbo novih tlakov in ometov. Našteti posegi naj bi potekali brez rušenja arkadnih sten. V prvi fazi prenove je bilo potrebno podpreti hodnike, sledilo je odstranjevanje opečnega tlaka in ostalega nasutja. Šele po prvih posegih se je dejansko izkazalo kako veliki so odmiki arkadnih hodniki od sten in kako jih bo potrebno sidrati. V dobrem letu dni (1992/93) je bilo arkadno dvorišče sanirano brez večjih zapletov. Danes ob pogledu na poravnane stene, pokonci postavljene stebre in zakrpane razpoke niti ne slutimo, v kakšnem stanju so bile arkade in kako malo je manjkalo, da se zidovi niso zrušili. Slikovit videz dopolnjujejo novi ometi z rekonstruirano arhitekturno poslikavo v obliki sivih pasov, ki sledijo arkadnim lokom in poudarjajo kamnito polico vrh ograje.

⁴⁵ Načrt v arhivu ZVKDS.

⁴⁶ Fister, Konservatorska poročila 1971, VS XVII–XIX/2, 1975, str. 155–156.

⁴⁷ Leben, Problematika gradov v domžalski občini, arhiv ZVKDS.

⁴⁸ Strokovno mnenje s skicami v arhivu ZVKDS.

Pogled na arkadno dvorišče z nagnjenimi stebri leta 1988 (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Arkadni hodnik z očiščenimi oboki; viden je odmik zidov od stene (fototeka ZVKDS, OE Kranj).

Po krajši prekinitvi so se dela nadaljevala v severnem traktu na osnovi projekta za statično sanacijo.⁴⁹ AB plošče so nadomestile dotrajane lesene strope, ki so prepereli zaradi občasnega zamakanja, kletni oboki pa so bili z vrhnje strani razbremenjeni z odstranitvijo nasutja, ki so ga nadomestili z lažjim polnilom. Večjo stabilnost kamnitih zidov severnega trakta, oslabljenih zaradi prezidav, meteornih voda, potresov in poroznega gradbenega materiala so zagotovile jeklene vezi, sidrane v nosilne zidove.⁵⁰ Stabilnost celotnega objekta pa je bila dokončno dosežena s postopno izvedbo horizontalnih vezi na podstrešju vzdolž celotnega oboda gradu,⁵¹ s sanacijo temeljev in drenažo. Popravljenost ostrešje, nova kritina in žlebovi so omogočili nadzorovano odvodnjavanje meteornih voda,⁵² kar je bil poprej eden od vzrokov za postopno propadanje spomenika. Odločitve pogosto niso bile enoglasne, saj niti statiki niso bili enotnega mnenja, kako povezati razrahljane zidove.⁵³ Konservatorje skrbi predvsem predpisano sistematično injektiranje zidov pred obnovo fasadnih ometov z injektirno maso, ki vsebuje cement, ki je vprašljivo zaradi poroznega peščenjaka. Upamo, da se negativni učinki teh posegov ne bodo pokazali čez leta na stenskih poslikavah, ki so bile odkrite in postopoma restavrirane v severnem delu gradu. V severnem traktu je bilo že pri bežnem ogledu ometov mogoče opaziti dekoracijo s konca 18. stoletja, medtem ko na zunanjih fasadah gradu razen sončne ure⁵⁴ na južni fasadi ni bilo prav nobenih sledov slikarskega okrasa. Poslikave v severnem traktu so bile v izjemno slabem stanju zaradi preperelih in delno povsem odstopljenih ometov, ki so jih dodatno poškodovali še izvajalci s cementnimi obrizgi. Pred restavriranjem je bilo potrebno najprej ugotoviti omete, saj so bili na zlasti na starejših predelnih stenah nestabilni in jih nato očistiti. Po krpanju je bila struktura plomb drugačna od izvornih ometov, kar je povzročilo različen videz osnovnega toniranja večjih površin. Vprašljiva je bila tudi prezentacija starejših poslikav, ki so bile deloma prekrite z mlajšimi dekorativnimi elementi, tako da so se plasti prepletale in je bilo težko izluščiti, kaj sodi skupaj. Mlajše poslikave so pred prekrivanjem restavratorji

⁴⁹ Projekt je izdelala Družba zasanacije objektov o.o., Saning International, Mirka Vodnova 2 v Kranju.

⁵⁰ Saning International, Kranj, Strokovno mišljenje o stanju horizontalnih premostitev – stropov nad I. nadstropjem, 1996, arhiv ZVKDS.

⁵¹ Dela so bila izvedena na osnovi projekta, ki ga je izdelalo podjetje Costa d.o.o., Tržaška 132 iz Ljubljane.

⁵² Gradbena dela izvaja podjetje Žlebak d.o.o. iz Dobrove pri Ljubljani. Južna fasada je bila obnovljena 2001, vzhodna 2003, severna 2006, zahodna pa leta 2006/07.

⁵³ Pripombe je imel zlasti Stojan Ribnikar, starosta statikov, ki se ukvarjajo s prenovami (op. odg. konservatorke N. Leben).

⁵⁴ Sončno uro je restavriral restavratorka Eva Tršar Andlovic, ki žal na freski ni več našla sledov upodobitve grba bližnjega gradu Zalog, omenjenega v ustnih virih. Poročilo o restavriranju iz leta 2002 je v arhivu ZVKDS.

ustrezno dokumentirali.⁵⁵ Izjemoma smo se odločili za ohranitev obeh plasti le na okenskih ostenjih v zelenem salonu, kar pa opazimo le ob natančnem ogledu. Težavna je bila tudi rekonstrukcija manjkajočih delov poslikav, saj so bili nekateri prizori nedoločljivi, kot na primer upodobitve gradov v kartušah v modri sobi, kjer je prepoznavna edino upodobitev gradu Tuštanj na vzhodni steni. Osnovno vodilo restavratorskih posegov je bilo ohraniti najkvalitetnejše elemente in poenotiti videz posameznih prostorov.⁵⁶ Poleg sten so dobila nove opleske tudi vratna krila, lončene peči je zamenjalo centralno ogrevanje z novim kuriščem v prizidanem traktu, zamenjali so dotrajana okna, položili nove parkete in sobe opremili z novim pohištvom za potrebe poročnih obredov.

Sočasno z restavratorskimi posegi v severnem traktu je potekala tudi obnova fasadnih ometov in menjava razpadlih okenskih okvirov iz peščenjaka, ki jih je lastnik zamenjal z lastnoročno izdelanimi betonskimi odlitki. Žal za kamnite ni bilo denarja,

Grad Tuštanj v medaljonu v modrem salonu gradu Tuštanj po restavriranju (foto: Nika Leben).

saj v gradu še vedno potekajo nujna sanacijska dela, ki so se preselila v kletno etažo in JV stolp. Del kletnih prostorov je že obnovljen, dokončno pa bo mogoče govoriti o zaključkih dolgoletnega projekta šele, ko bodo restavrirani ali vsaj konservirani najkvalitetnejši kosi opreme vključno s slikami in tekstilijami.

VIRI IN LITERATURA

PISNI VIRI

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) – Območna enota Kranj: Arhivska mapa, Dosje Grad Tuštanj (arhiv ZVKDS).

Bogovčič, Ivan: Program – predračun za restavratorsko-konservatorske posege na gradu Tuštanj, Kapela sv. Janeza Nepomuka. Ljubljana : Restavratorski center, 12. 07. 1991.

Bogovčič, Ivan: Poročilo o konservatorsko restavratorskem posegu v kapeli sv. Janeza Nepomuka v Zgornjem Tuštanju. Ljubljana : Restavratorski center RS, Plečnikov trg 2, 16. 09. 1991.

Čufar, Katarina; Merela, Maks: Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Tuštanj, Občina Moravče, Poročilo 2009. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, 2009.

Gričar, Ivo: izris tlorisa pritličja in nadstropja gradu Tuštanj, 2009.

Lapajne, Svetko: Strokovno mnenje glede sanacije gradu Tuštanj, 6. 4. 1984.

Leben, Nika: Izris sondažnih raziskav.

Leben, Nika: Problematika gradov v Domžalski občini, Kranj 1988.

Komelj, Ivan: Zapiski, str. 23., 18. VI. 1955.

Kopač, Vlasto: Tehnično poročilo k obnovi ugreznjenih arkad gradu Tuštanj, 1963.

Stele, France: Tuštanj, Grad s kapelico sv. Janeza K., Župnija Moravče, Zapiski LXXXIV, 1933, 44'.

Šeme, Blaž: Poročilo o konservatorskem-restavratorskem posegu na stenskih poslikavah v modrem in delno v zelenem salonu (poročni dvorani) na gradu Tuštanj. Kranj, 3. 08. 2004.

Pibernik, Andrej: Izris pečnice iz 1668.

Sagadin, Milan: Arheološko poročilo o lokaciji gradu Lilienfeld na Limbarski gori.

Tršar, Andlovic, Eva: Poročilo o restavriranju sončne ure na gradu Tuštanj v Tuštanju z dne 7. 11. 2002.

LITERATURA

Golob, France: *Umetnostno zgodovinska topografija Domžalske krajine* (magistrsko delo). Ljubljana, 1978.

⁵⁵ Poročilo B. Šemeta iz leta 2004 v arhivu Zavoda.

⁵⁶ Poslikave sta restavriral Eva Tršar Andlovic in Blaž Šeme s sodelavci.

- Koblar, Anton: Drobtnice iz furlanskih arhivov. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 2 in 4, 1892 in 1894.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.
- Lavrič, Ana: Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča in podobe iz njegovega življenja v kapeli gradu Tuštanj. *Zbornik ob 80-letnici profesorja Marijana Smolika*. Celje: Mohorjeva družba, Teološka fakulteta, Družina, 2008.
- Fister, Peter: Tuštanj pri Moravčah. Konservatorska poročila. *Varstvo spomenikov*, XII-XIX, 1975.
- Šumi, Nace: Tuštanj. Konservatorska poročila 1959. *Varstvo spomenikov*, VII, 1960.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Gorenjska I/2, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana: Viharnik, 1997.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus carnioliae Moderna*, 1679. Ponatis Ljubljana: Cankarjeva založba, 1970.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre des Herzogthums Crain*, XI. Ljubljana/Nürnberg, 1689.
- Zupan, Olga: Tuštanj pri Moravčah, Konservatorska poročila. *Varstvo spomenikov*, X, 1965.
- Zupančič, Mirina in Žontar, Majda: *Gradovi na domžalskem in moravškem območju*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 95. Maribor: Obzorja, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Umriss der Baugeschichte von Schloss Tuffstein (Tuštanj) im Lichte dessen Erneuerung

Schloss Tuffstein (Tuštanj) mit Barockkapelle und Parkanlage änderte im Laufe seiner Geschichte dreimal gründlich sein Aussehen. Die spätgotische Schlossanlage ist nicht bekannt, wurde das Schloss

von dessen Besitzern, den Lichtenberg, doch zum ersten Mal zwischen 1667 und 1671 zu einer Renaissance-Anlage mit vier Trakten um den zentralen Innenhof gründlich umgebaut. Ganauer kann der Umbau aufgrund der dendrochronologischen Musteranalyse der Renaissance-Decke im Kabinett, im südwestlichen Eckzimmer, d.h. dessen Fichtenbalken, ins Jahr 1672 (oder spätestens fünf Jahre später) datiert werden. Der zweite umfangreichere Umbau erfolgte im 18. Jahrhundert, als man den ursprünglichen Holzgang im Hof in einen Arkadengang umwandelte, die nördlichen Kellerräume einwölbte und die Renaissance-Decken im Schloss verdeckte.

Die letzte gründliche Schlossrenovierung erfolgte im Laufe zweier Jahrzehnte zur Jahrhundertwende. Die beinahe dreißig Jahre geplante Erneuerung des Arkadenhofs war am anspruchsvollsten. Der erste Plan für die statische Sanierung des Arkadenhofs wurde vom Architekten Vlasto Kopač bereits im Jahr 1963 entworfen. Darauf folgte der Plan des Statikers Svetko Lapajne im Jahr 1984, in der Tat wurde der Arkadenhof von Baumeister Pranc Pelko aus Bled im Jahr 1992 gerettet. Eine allumfassende Schlossrenovierung unter der Aufsicht des Denkmalschutzamtes in Kranj begann ein Jahr zuvor mit der Bausanierung der Schlosskapelle und der Restaurierung der dortigen Malereien. Es folgte eine anspruchsvolle Sanierung des Arkadenhofs sowie die Erneuerung des Dachs. Im Jahr 1996/97 wurde der nördliche Trakt statisch saniert, der mit seinen restaurierten Malereien wieder zu Repräsentationszwecken verwendet wird, während die Eingriffe im südlichen Trakt auf die statische Sicherung des Dachbodens beschränkt wurden. Die zentralen Räume mit reichem Inventar in diesem Trakt blieben unangetastet und spiegeln die Stimmung in dieser bürgerlichen Residenz des 19. Jahrhunderts getreu wider. Gleichzeitig mit den statischen Eingriffen erfolgte eine allmähliche Erneuerung des Fassadenverputzes, es wurde ein Heizungsraum und eine Wohnung für den Schlossbesitzer angebaut. In der letzten Phase werden nun die Kellerräume und das Hopfpflaster hergerichtet sowie die Pläne für die Bepflanzung des Schlossparks entworfen.

1.04 Strokovni članek

UDK 712.3:728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah

Prejeto: 8. 6. 2009

Nataša Koruza

krajinska arhitektka, konservatorka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj, Tomšičeva 7, SI-4000 Kranj
e-pošta: natasa.koruz@zvkd.si

Nekdanje vrtno ureditve ob dvorcu Tuštanj

IZVLEČEK

V prispevku je opisana umestitev dvorca Tuštanj v krajinski prostorski okvir, predstavljene so nekdanje vrtno ureditve in današnje stanje. V zgodovini tuštanjske posesti imamo dokumentirani dve ureditvi ob dvorcu, prvo iz srede 17. stoletja in drugo iz prve polovice 19. stoletja. Slednja se je v nekoliko zapuščenem stanju ohranila do danes. Na koncu prispevka je vrednoten lokalni in širši nacionalni prostorski pomen in pomen nekdanjih ureditev ob dvorcu.

KLJUČNE BESEDE

dvorec Tuštanj, parki, vrtovi, krajina

ABSTRACT

FORMER PARK ARRANGEMENTS AT THE TUŠTANJ MANOR

Described in the contribution is the placement of the Tuštanj manor in the landscape frame; presented are former park arrangements and the actual state. Documented in the history of the Tuštanj estate are two park arrangements at the manor, one from the middle of the 17th century and another from the first half of the 19th century. The latter has been preserved in somewhat forsaken a state to the present day. In the conclusion, the local and broader national space significance and the significance of former park arrangements at the manor are evaluated.

KEY WORDS

Tuštanj manor, parks, gardens, landscape

Dvorec Tuštanj leži nedaleč stran od Moravč, postavljen na blago vzpetino sredi mehke valovite pokrajine Moravske doline. Grič, na katerem stoji, je od ceste Želodnik–Moravče umaknjen kakšen kilometer proti jugu. Slikovito mozaično kulturno krajino, ki jo sestavlja preplet kmetijskih in gozdnih površin z raztresenimi gručastimi zaselki, uokvirja venec posavskega hribovja z Murovico in Cicljem na jugu in Limbarsko goro s cerkvijo sv. Valentina na severu. Ob vznožju vzpetine vijuga potok Češnjška Rača, ki s svojo obrežno vegetacijo daje krajini dodatno privlačnost. Dvorec predstavlja lokalno prostorsko dominantno, njegova lega je lepo razgledna, saj se pogledi od tam širijo na vse strani. Tudi dvorec z mogočno platano na dvorišču je viden daleč v okolico.

Grajska okolica v 17. stoletju

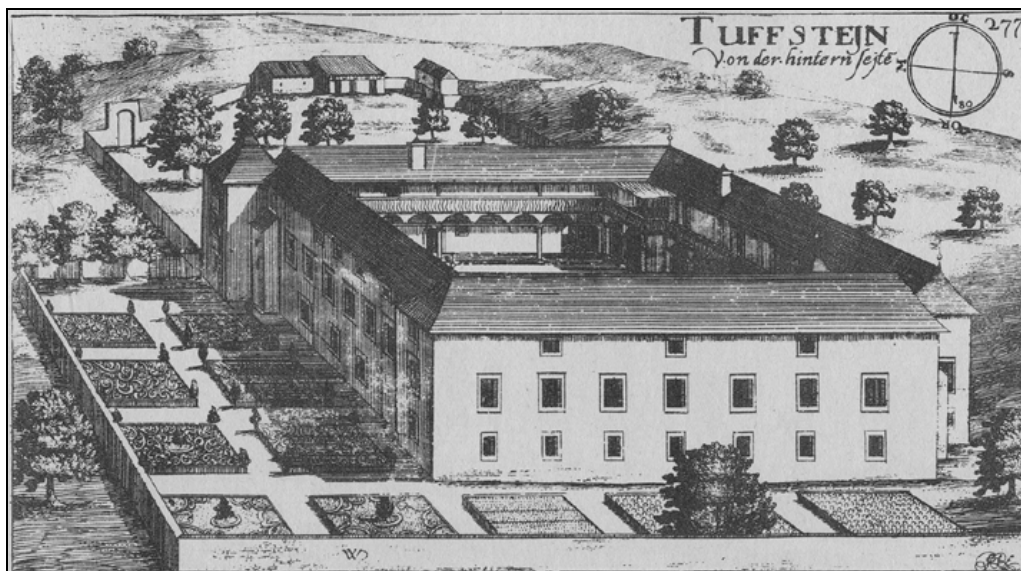
Kot pove heraldična plošča nad vhodom, je bil dvorec Tuštanj postavljen leta 1490. Med letoma 1667 in 1671 ga je dal povsem prezidati in obnoviti kranjski deželni knežji konjušnik in deželni komisar Franc Bernard baron Lichtenberg s svojo ženo baronico Ano Felicito, rojeno Gall. Heraldična plošča sicer ne omenja parka, ga pa omeni Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske le nekaj let zatem. Valvasor v njej opiše milino pokrajine, prijetne gozdove, pa s sadnim drevjem obsajen prelep in velik park, kakršnega ni daleč naokoli. Dvorec Tuštanj je v Topografiji sodobne vojvodine Kranjske leta 1679 in deset let kasneje v Slavi vojvodine Kranjske upodobljen kar na dveh bakrorezih, eden prikazuje dvorec s sprednje jugozahodne strani, drugi pa z zadnje severovzhodne strani. Iz obeh

upodobitev je razvidno, da je bil prvotni dostop do dvorca direktno s severozahodne strani. Tam, kjer danes vodi dostopna pot k dvorcu, je bil v Valvasorjem času lepo urejen park.

V tistem času je bil park oziroma zgledno urejen vrt prislonežen k dvorcu s severovzhodne in jugovzhodne strani, na zunanjih robovih pa obdan z zidom. Tudi dvorišče pred vhodom v dvorec je bilo ograjeno. Vhod vanj je bil speljan skozi polkrožno zaključen portal na jugozahodnem vogalu dvorišča. Zasnova vrta je bila preprosta, sestavljena iz osmih pravokotnih parternih polj na jugovzhodni strani in treh na severovzhodni strani. Sodeč po upodobitvi je bila južna stran okrasni vrt, severna pa zelenjavni vrt.

Vrt na južni strani je sestavljalo osem pravokotnih parternih polj, zrcalno simetrično razporejenih vzdolž osrednje osi, ki je potekala vzporedno z jugovzhodno fasado dvorca. Na okrasni značaj vrta kažejo vzorci zarisani na parterna polja, ki so bila obdana z robovi iz nizko striženih rastlin. Šest parternih polj je imelo na vsakem od štirih vogalov zasajeno stožčasto oblikovano drevesce. Štiri parterna polja so imela dodan še centralni motiv z okroglo gredico in v stožec striženim drevescem v sredini. Parterna polja na severni strani so bila preprosto zasnovana, na dveh so vidna homogena polja, na enem pa pravokotne gredice, potekajoče vzporedno z severovzhodno fasado.

Na obeh upodobitvah je razvidno, da je bil dvorec z vseh strani obdan z drevjem, najverjetneje sadnim. Domnevamo lahko, da je eno od prikazanih dreves na sprednji strani dvorca platana, danes mogočno drevo, ki skupaj z dvorcem predstavlja na daleč vidno in prepoznavno prostorsko dominantno.

Dvorec Tuštanj z vrtovi konec 17. stoletja (Janez Vajkard Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae moderna, 1679).

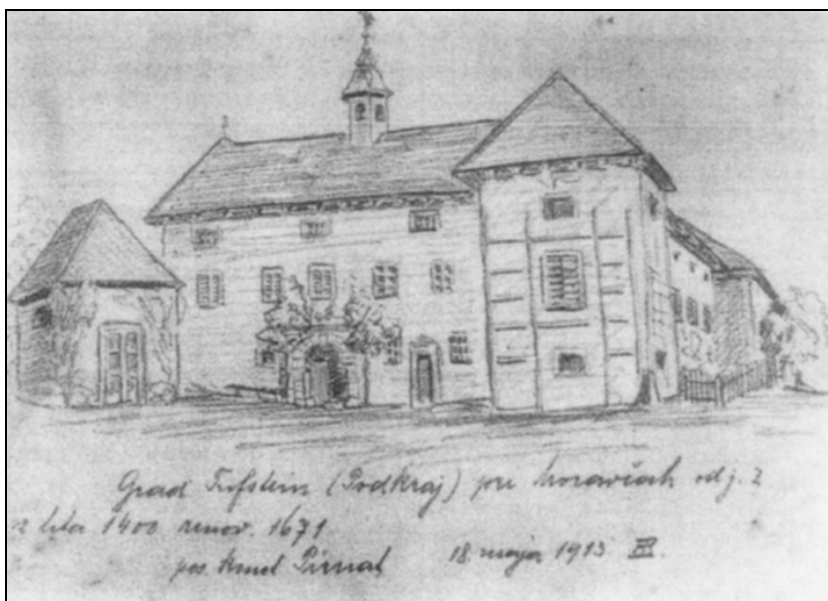
Platana s kamnito mizo (foto: Nataša Koruza).

Spremembe v 19. stoletju

Od Lichtenbergov, ki so imeli dvorec v posesti vse od 17. stoletja naprej, je leta 1800 posest kupil Ignac Scaria. S poroko vnukinje Maksimiljane Scaria z grajskim vrtnarjem Luko Pirnatom leta 1854 je posest prešla v lastništvo slovenske družine Pirnat.

Tudi okolica dvorca je bila v začetku 19. stoletja močno spremenjena, kar je razvidno iz Franciscejskega katastra. Tam, kjer je bil v Valvasorjevem času zgledno urejen vrt, je bila v začetku 19. stoletja na

novi speljana dostopna pot k dvorcu. Vrt oziroma zelenjavni vrt, kot piše v protokolu k Franciscejskemu katastru, je bil v celoti prestavljen na južno stran dvorca. Iz katastra je razvidno, da se je vrtna kompozicija razprostirala po ravnici vse do roba brežine, ki še danes zaključuje ravni del reliefa. Brez dodatnih raziskav ni mogoče reči, ali gre za naravni plato, ali je bil le-ta umetno ustvarjen. V prid tezi, da gre za naravno oblikovan relief, govori dejstvo, da je osrednja os vrta nekoliko zamaknjena iz centralne osi dvorca in sledi poteku terena.

Dvorec Tuštanj leta 1913. Reprodukcija iz risanke Herberta Kartina iz Šentjurja pri Celju (Arhiv ZVKDS, OE Kranj).

Jugovzhodno pročelje dvorca z lesenim plotom leta 1971 (foto: P. Fister, arhiv ZVKDS, OE Kranj).

Zasnova vrta ob dvorcu je bila tudi v 19. stoletju preprosta. Ob osi, ki je naravnana od sončne ure na jugovzhodni fasadi dvorca proti jugu, je razporejenih deset parternih polj, pet na vsako stran. Zadnje, enajsto polje ni deljeno in je zaradi prilagoditve terenu trikotne oblike. Na stiku posameznih polj so bila zasajena sadna drevesa. Ureditve se je zaključila s sadovnjakom pravokotne oblike.

Zahodno od dvorca in vrta je bil gospodarski del posesti s hlevom in drugimi gospodarskimi poslopji. V jugozahodnem delu pod hlevom je bil urejen ribnik kvadratne oblike. Večja vodna površina je ležala tudi v globeli vzhodno od dvorca, kjer je bila zajezena Rača. Voda iz jezera je poganjala mlin, ki je stal severno od te vodne površine. Med dvorcem in mlinom je bila speljana s kamnom tlakovana kolovozna pot, ostanki tlaka so v fragmentih še ohranjeni.

Kakšen je bil videti dvorec z dvoriščne strani na začetku 20. stoletja, vidimo na reprodukciji iz risanke Herberta Kartina iz leta 1913. Takšno podobo je ohranil do 80-ih let prejšnjega stoletja. Pred vhom v kapelo sta rasli dve pacipresi, po ena na vsako stran vhoda. Ob portalu pred vhom v dvorec je bil zasajen grm trdoleske. Ob jugovzhodni fasadi je bil med dva vogalna izzidka in dostopno pot stisnjen manjši vrtiček, obdan z lesenim plotom. Kakšen je bil videti vrt v tem času, ni mogoče reči. Sklepamo lahko, da okrasne funkcije ni imel več. Če je še v 19. stoletju zasnova vrta nakazovala težnjo po oblikovanju parkovne površine, v 20. stoletju to ni bilo več aktualno. Kmetijska raba zemljišč in gospodarskih objektov v neposredni okolici je terjala svoj davek.

Pogled na dvorec Tuštanj z zahodne smeri (foto: Nataša Koruza).

Ohranjeno obzidje na vzhodnem robu nekdanjega vrta, v ozadju pogled na Katarijo in cerkev sv. Nikolaja (foto: Nataša Koruza).

Današnje stanje

Danes je v osnovi ohranjena razporeditev površin in objektov okoli dvorca, kot jo zasledimo slabih 200 let nazaj. Do dvorca se pristopa še vedno po isti poti, ohranjen je ribnik pod gospodarskim poslopjem. Gospodarska poslopja so večinoma ohranjena, vendar precej povečana in prezidana. Na eni od lokacij gospodarskih poslopij so si današnji lastniki postavili stanovanjsko hišo. Dobro je ohranjeno razsežno peščeno dvorišče, ki ga na eni strani obdajata kapela in sprednja fasada dvorca, na drugi pa gospodarska poslopja in stanovanjska hiša. Proti jugozahodu se z dvorišča odpira pogled na kulturno krajino in vas Vrhpolje pri Moravčah. Najmogočnejši element dvorišča je platana, ki verjetno pripada še času gospodovanja Lichtenbergov. Pod njo stoji velika kamnita miza. Nekoliko umaknjeni proti gospodarskemu poslopiju rasteta še dve stari lipi.

Območje nekdanjega vrta se je ohranilo kot razsežna travna površina, ki se tako kot v 19. stoletju zaključuje s sadovnjakom. Pogled v smeri nekdanje osi vrta se še vedno zliva z atraktivno in dobro ohranjeno kulturno krajino. Na severovzhodnem robu nekdanjega vrta je ohranjen nižji kamnit zid. V severovzhodnem delu vrta stoji pred dvorcem star čebelnjak, verjetno tudi ta izvira iz 19. stoletja, le da je prvotno stal na drugi lokaciji. Čebelnjak kljub starosti še služi svojemu namenu.

Če strnemo ta pregled, imamo v zgodovini tuštanske posesti dokumentirani dve ureditvi ob dvorcu, prvo iz srede 17. stoletja in drugo iz prve polovice 19. stoletja. Stilska opredelitev tako prve kot

druge zasnove vrta ni mogoča. V obeh primerih gre za preprosti ureditvi, ki razen v tem, da po tedanji modi povzemata razdelitev na večja pravokotna parterna polja, v skoraj ničemer ne sledita zakonitostim vrtno tvornosti časa, v katerem sta nastali.

Prva ureditev iz časa renesančne prenovne dvorca je ambicioznejša v notranji členitvi parternih polj, vendar je kljub uporabi zrcalne simetrije pri oblikovanju okrasnega vrta, umestitev le-tega na stransko fasado, z osjo kompozicije vzporedno z dvorcem, povsem v nasprotju z oblikovalskimi principi tedanjega časa. Moda poznorenesančnih in kasneje baročnih vrtov je namreč predpisovala umestitev vrne kompozicije v os glavne fasade objekta.

Ureditev iz 19. stoletja je ambicioznejša v zasnovi kompozicije in siromašnejša v strukturiranju in oblikovanju parternih polj. Glede na zasnovo bi lahko sklepali, da je imel tedanji lastnik namen zelenjavni vrt nekoč v prihodnosti še nadgraditi in ga parkovno urediti. Žal je ostalo pri osnovni zasnovi, pa še ta se je do danes povsem izgubila.

Gledano v lokalnem merilu Moravske doline, imenovane tudi doline gradov, je imel in ima dvorec Tuštanj poseben pomen. V 17. stoletju je namreč zasnova vrta ob dvorcu po imenitnosti presegala vse sosednje dvorce v Moravski dolini. V 19. stoletju je bila konkurenca večja, saj so tedaj imele zgledno urejene vrtove tudi sosednje graščine in dvorci, kot na primer Češnjice in Zalog pri Moravčah. Glede na žalostno usodo teh dvorcev med drugo svetovno vojno in po njej, je danes pomen Tuštanja in njegove okolice v lokalnem pomenu še večji. Širši pomen ima predvsem lokacija dvorca, ležečega na vrhu

griča, z vseh strani obdanega s prijetno členjeno in slikovito kulturno krajino. Pomen prostorske umestitve je toliko večji, ker je ta zelo dobro ohranjena. Morda sta prav izjemna lega dvorca in lepota okoliške krajine botrovali dejstvu, da vrtno ureditve niso bile nikoli bolj ambiciozno zastavljene.

Zadnja ureditev iz 19. stoletja se je v nekoliko zapuščenem stanju ohranila do danes. Sedaj, ko se bliža prenova stavbe uspešnemu koncu, se tudi za vrt kažejo boljši časi. Sedanji lastnik dvorca in severnega dela nekdanjega vrta Peter Pirnat je že pristopil k prvim ureditvenim delom. Očistil je kamnito obzidje in s površine vrta odstranil grmičevje in drugo divje razraslo vegetacijo. V prihodnosti namerava obnoviti tudi vrt, vsaj v delu, katerega lastnik je. Čeprav prenova v celoti ni več mogoča, bo to velika pridobitev za dvorec, saj se v njem odvijajo poročni obredi in vrsta kulturnih prireditev. Vsaj delno bo tej funkciji lahko služil tudi prenovljeni vrt, dvorec pa bo s prenovo vrta dobil še lepši prostorski okvir.

Portal dvorca leta 1983 (foto: M. Sagadin, Arhiv ZVKDS, OE Kranj).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 181 – Reambulančni kataster za Kranjsko

Arhiv ZVKDS (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije), OE Kranj

LITERATURA

Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravških gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.

Ogrin, Dušan: *Evropski tokovi vrtno umetnosti in njihovi odmevi v Sloveniji. Parki – umetnost oblikovanja prostora*. Ljubljana : Restavratorski center Republike Slovenije, 1992, str. 17–25.

Ogrin, Dušan: *Vrtna umetnost sveta*. Ljubljana : Pudon : EWO, 1993.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 7, Gorenjska I., Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, 1997.

Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1979.

Zupančič, Mirina in Žontar, Majda: *Gradovi na domžalskem in moravškem območju*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 95. Maribor : Obzorja, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Einstige Gartenanlagen am Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Im vorliegenden Beitrag wird Schloss Tuffstein (Tuštanj) aus landschaftsarchitektonischer Perspektive betrachtet. Die einstigen Gartenanlagen werden mit dem heutigen Zustand verglichen. Aus der Geschichte von Schloss Tuffstein sind zwei Anlagen überliefert: Die erste stammt aus der Mitte des 17. Jahrhunderts und die zweite aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Im 17. Jahrhundert übertraf die Gartenanlage am Schloss durch ihre Vornehmheit alle anderen Nachbarschlösser im Moräutsch-(Moravče)-Tal. Im 19. Jahrhundert war die Konkurrenz größer, verfügten doch auch die benachbarten Schlösser und Höfe, wie etwa Liechtenegg (Češnjice) und Wartenberg (Zalog) bei Moräutsch, über vorbildlich angelegte Gartenanlagen. Im Hinblick auf das traurige Schicksal dieser Schlösser während des Zweiten Weltkriegs und danach ist die Bedeutung von Schloss Tuffstein und seiner Umgebung auf lokaler Ebene umso größer. Was das Schloss besonders attraktiv macht, ist seine Lage auf der Hügelkuppe, von allen Seiten von einer anmutig bewegten und malerischen Kulturlandschaft umgeben. Die Bedeutung der Landschaftsarchitektur ist wegen ihrer guten Erhaltung umso größer. Möglicherweise ist gerade in der außerordentlichen Lage des Schlosses und in der Schönheit der umliegenden Landschaft die Ursache dafür zu suchen, dass die Gartenanlagen nicht anspruchsvoller geplant wurden.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 749.1:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)"17"

Prejeto: 15. 4. 2009

Maja Lozar Štamcar

dr. umetnostne zgodovine in prof. anglistike, muzejska svetnica in višja znanstvena sodelavka,
Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: maja.lozar@nms.si

Stanovanjska oprema dvorca Tuštanj v prvi polovici 18. stoletja

IZVLEČEK

Študija ponuja vpogled v bivalne razmere na dvorcu Tuštanj v desetletjih po temeljiti gradbeni prenovi v zadnji tretjini 17. stoletja. Podeželski dom te veje grofov Lichtenberg lahko dobro rekonstruiramo po dveh ohranjenih inventarjih, po smrti grofa Ferdinanda Alberta leta 1712 in grofa Jurija Ludvika 1757. Ugotavljamo, da je bila stanovanjska oprema običajna za rezidence nižjega plemstva v prvi polovici 18. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

grad Tuštanj, grofje Lichtenberg, stanovanjska oprema, interierji, pohištvo, barok, 1. polovica 18. stoletja

ABSTRACT

RESIDENTIAL EQUIPMENT OF THE TUŠTANJ MANOR IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

The study offers an insight into the residing conditions at the Tuštanj manor in the decades after a thorough construction renovation in the last third of the 17th century. The country home of this branch of the earls of Lichtenberg can be well reconstructed by two preserved inventories, after the death of count Ferdinand Albert in the year 1712, and count Georg Ludwig in 1757. We can conclude that the residential equipment was characteristic of residences of lower nobility of the first half of the 18th century.

KEY WORDS

Tuštanj manor, Lichtenberg earls, residential equipment, interiors, furniture, baroque, 1st half of the 18th century

Grajska oprema danes

Za zidovi gradu Tuštanj se še danes skriva neprecenljivo bogastvo. Pet zaporednih sob na južni strani gosposkega prvega nadstropja je opremljenih s pohištvom in drobnim inventarjem iz prve polovice 19. stoletja. Naravnost očarljivo. Kot bi stopil v Prešernov čas. Kot da bo grajska gospodinja ravnokar prinesla čaj na mizo. Tu je bolj ali manj še ohranjena obstenska razporeditev opreme, tu je klasicistično¹ in bidermajersko pohištvo z neprecenljivo prvotno polituro. Na sedežnem pohištvu so se večinoma še ohranila historična blaga (ponekod celo v več plasteh), na primer vzorčni činci in rebrast žamet. Ponekod so na oknih še prvotne bidermajerske zavese, celo ostanki pozamenterije, čopki in resice, kar je v Sloveniji neverjetna redkost in zato Tuštanj predstavlja edinstveno priložnost za preučevanje in konserviranje historičnih tekstilij. Potem je tu še vedno obilo drobnega inventarja, različno posodje, večje in manjše slike, vaze s pavovimi peresi in nešteto drugih vsakdanjih predmetov, ki so na mizah, predalnikih in po stenah razpostavljeni po okusu 19. stoletja in so sodili v udobno bivališče podeželske gospode.² V prvi polovici stoletja je bila to družina Skarja (Scaria), od druge polovice 19. stoletja naprej pa več generacij družine Pirnat, ki se jim moramo zahvaliti, da jim je uspelo ob skoraj popolnem uničenju desetih in desetih drugih slovenskih historičnih interierjev v prejšnjem stoletju ohraniti to dragoceno postavitev, ki jo tudi velikodušno pokažejo obiskovalcu.

Tla imajo večinoma kvadrast vzorec iz smrekovih in hrastovih desk, ohranilo se je še precej starih oken s krili z neravnimi šipami in okovjem. Gotovo je pod sedanjim beležem tudi bidermajerska poslikava (pod njo pa morda še kaj baročnega). Tej pri nas edinstveni opremi seveda čas ni prizanašal. Predvsem tekstilije kličejo po skrbnem in potrpežljivem restavriranju. Rahločutno čiščenje lesenih predmetov in osvežitev s šelakovo polituro, pri čemer bo treba paziti, da se ne uniči patina, napanjanje in utrjevanje platen oljnih slik, osvežitev lesenih tlakov, odkritje starih opleskov, morda celo poslikav, bo temu, na Slovenskem enkratnemu ambientu vrnilo nekdanjo avtentično svežino. Pogledi na prostore z različnih perspektiv razkrivajo običajno zbirko predmetov, ki so jih, nekaj sistematično, precej več pa naključno, pridobivale in uporabljale zaporedne generacije lastnikov. Pričakovalo se je, da bo vsak novi rod dodal nekaj modernega, staro pa so uporabljali, dokler se je le dalo. Nič ni šlo v nič.

Tabernakeljska omara iz prve polovice 18. stoletja (foto: Vesna Bučič).³

Zato med številnim klasicističnim in bidermajerskim pohištvom najdemo še danes tudi nekaj starejših kosov baročnega značaja, predvsem kanape (z novim oblazinjenjem) z ukrivljenimi nogami, tabernakeljsko omaro, morda pa je iz 18. stoletja tudi omara za perilo z mongo (likalno stiskalnico). Posebej lahko z zrelobaročnim obdobjem povezujemo predalnik, ki stoji na arkadnem hodniku prvega nadstropja. Čeprav sčasoma ni izgubil le patine, ampak vso barvo, pa ves izpran še vedno kaže, za ta čas značilne, okrasne blazinice in ostanke predrtih pločevinastih ščitkov za ključavnične odprtine iz drobnega akantovja.

¹ Prim. Lozar, Zakristijska omara.

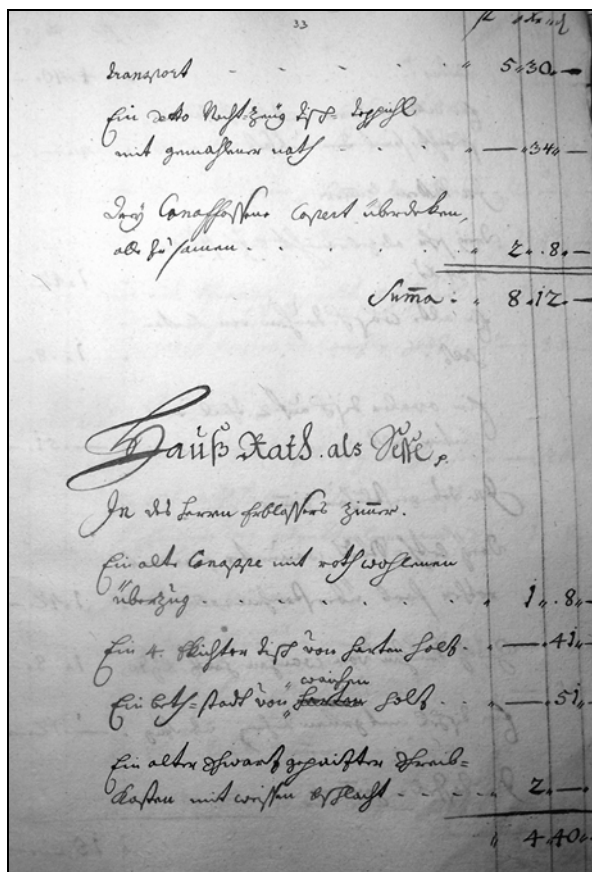
² Prim. Lozar, Bidermajerska knjižna omara; ista, Upodobitev bidermajerskega interierja; ista, Udobno opremljeni dom.

³ Kolegici dr. Vesni Bučič se prisrčno zahvaljujem za pogovor o baročnih kosih in prijazno posredovanje fotografij.

Oprema v dveh zapuščinskih inventarjih iz 18. stoletja

Grajska stavba na Tuštanju je bila od druge polovice 17. stoletja, ko je bila temeljito prezidana in je večinoma dobila sedanjo obliko,⁴ vse do konca 18. stoletja v neprekinjeni posesti družine (sprva plemenitih Schwab) grofov Lichtenberg.⁵ Na Valvasorjevih upodobitvah iz časa okrog 1680 pravokotna enonadstropna stavba z izstopajočimi vogali še ni imela današnjih privlačnih zidanih arkad na notranjem dvorišču.⁶

O stanovanjski opremi iz časa Lichtenbergov se lahko precej natančno podučimo iz dveh zapuščinskih inventarjev, iz let 1712 in 1757.⁷ Nekateri zgoraj omenjeni kosi pohištva so morda prav tisti, ki se omenjajo v teh dveh seznamih. Leta 1712 je umrl grof Ferdinand Albert, sin grajskega prenovitelja prvega barona in pozneje grofa Franca Bernarda, konjušnika dežele Kranjske, in njegove žene baronice Ane Felicite, rojene Gall na Rožeku. Leta 1757 pa je umrl Ferdinandov dedič, nečak Jurij Ludvik grof Lichtenberg. Izbor notranje opreme nedvomno kaže na željo staršev Ferdinanda Alberta po postavljanju in udobju, pa tudi na njuno zmožnost, da sta to željo lahko uresničila. V tem okolju sta živela oba njuna naslednika, tako njun sin Ferdinand Albert do leta 1712 kot v naslednjih desetletjih tudi njegov nečak Jurij Ludvik, ki je delno še ohranjal staro opremo, nekaj pa je zagotovo dodal tudi novejšo. Pričujoči inventar ni ves grajski inventar, ampak le tisti del, ki je prišel v poštev za dedovanje (ali pa je popisan, a leta 1712 ob posameznih predmetih jasno piše, da so v lasti vdove). Slogovno je pripadala oprema v zgodnjem 18. stoletju nedvomno še manierizmu, zgodnjemu in zrelemu baroku. V sredini 18. stoletja imamo že pozni barok in morda kaj rokokoja, vendar najbrž le posamezne kose, saj so še vedno uporabljali trpežno pohištvo izpred petdeset let in več. V slovenskih javnih in zasebnih zbirkah, posebej v zbirki Narodnega muzeja Slovenije, hranimo precej pohištva in druge opreme iz druge polovice 17. in prve 18. stoletja iz drugih slovenskih gradov in mestnih bivališč, pa tudi brez znane proveniencije,⁸ kakršnega so uporabljali tudi Lichtenbergi na Tuštanju.

Začetek rokopisnega seznama pohištva iz 1757 (ARS, AS 309, št. 67. str. 33).

Namembnost in nepremična oprema prostorov

Obakrat je popisana večina (okrog deset) prostorov v prvem – gosposkem bivalnem – nadstropju. Glavni so označeni kot grofova, Kacijanarjeva, stolpna in vogalna soba, velika in mala jedilnica. Sobe so bile gotovo kot običajno (in so še vedno) prehodne, dostop je bil tudi iz lesenega ganka. Teh prostorov nedvoumno ne moremo identificirati, ker bi lahko bili kjerkoli v bivalnih treh traktih (zahodnem vhodnem, severnem ali južnem). Vogalnih oziroma stolpnih sob je več. Kuhinja z odprtim ognjiščem je bila po ustnem izročilu na vzhodni strani prvega nadstropja. Morda bi lahko malo in veliko jedilnico prepoznali neposredno ob kuhinji, torej v južnem traktu v prostoru z enim oknom (za vsakodnevne obede v ožjem krogu) in v prostoru zraven njega s tremi okni (za praznike in povabljenice), ki je tudi danes največji in najlepši prostor v gradu. Nekoč so prostori na južni strani gledali na baročni parter grajskega parka. Bivalni prostori za služinčad (posle) so bili v obokanem pritličju prav tako na južni strani, v severnem delu pa so bile shrambe. Stranišča so pri Valvasorju naslikana v vseh štirih vogalih (danes podrta). Stopnišče je da-

⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 140–149; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 353.

⁵ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 517–519.

⁶ Valvasor, *Topografija*, sl. 276 in 277; isti, *Slava*, XI., str. 66; isti, *Skicna knjiga*, sl. 316 in 317.

⁷ ARS, AS 309, Zapuščinski inventarji, fasc. XXIX, lit. L, š. 62, št. 38 (str. 161–165, 193–211); in fasc. XXIXA, lit. L, š. 64, št. 67 in 60 (str. 20–21, 32–37).

⁸ Lozar, *Stanovanjsko udobje v 17. stoletju*; ista, *Baročne garderobne omare*; ista, *Kabinetne omare*.

nes v jugovzhodnem vogalu, verjetno je bilo tam tudi pred tristo leti. Ohranjen je vsaj en originalen tramovni strop iz druge polovice 17. stoletja.⁹ Gretja so imeli bolj malo, sodeč po Valvasorjevih upodobitvah skoraj ni bilo dimnikov. Predvidevali bi lahko kak odprt kamin (morda se kaže njegov obris v jugovzhodni vogalni sobi, ki je trenutno v obnovi), gotovo pa so imeli na prehodu iz 17. v 18. stoletje nekaj keramičnih peči.¹⁰ V obravnavanih inventarjih ni omembe kakih stenskih oblog. V tem času bi pričakovali bodisi lesene lamberije ali usnje, pa tudi tapete iz blaga. Prav tako ni omemb oken-skih ali vratnih zaves.

Drobni inventar

Poznobaročni stenski svečnik z ogledalom v ozadju (foto: Maja Lozar Štamcar).

Izmed svetil srečamo leta 1712 le štiri majhne kositrne in štiri medeninaste svečnike, čeprav so gotovo takrat in pozneje uporabljali tudi s stropa viseče ali stenske svetilke; a te so morda šteli kot del nepremičnine in jih zato niso posebej popisovali. Danes najdemo po stenah še nekaj enojnih konzolnih svečnikov v kombinaciji z ogledali v baročnih pozlačenih okvirjih. Posodje na mizah in omaricah je bilo po pričakovanju večinoma kositrno, bakreno in keramično. Ton so prostorom dajale tkanine, na mizah prti in prtici, damastni in platneni, pri nekaterih posteljah zavese, tudi svilene.

Pohištvo

Starejši popis pohištva je narejen večinoma sumarno, mlajši pa po sobah, le delno enako imenovanih, zato nedvoumne paralele niso možne. Primerjava med inventarjema ne pokaže zelo velikih odstopanj v količini pohištva, medtem ko je v mlajšem popisu precej manj preprog in slik. Škrinj je v prvem 14 in v drugem 10, postelj 10 oziroma 11, stolov 42 oziroma 59, miz 23 oziroma 14, pisalnih miz in omar 4 oziroma 2, omar 3 oziroma 3, ur 1 oziroma 2, ogledal 3 oziroma 3, preprog 16 oziroma 3, slik 8 in 166 grafik oziroma 37, knjige niso omenjene ne v prvem ne v drugem. Primerjalni pregled na posamezne tipe pohištvene opreme pokaže naslednjo sliko.

Sedežno pohištvo

Sedežno pohištvo je bilo v garniturah, torej predvidoma enaki kosi. Med starejše je sodilo več deset večjih in manjših stolov¹¹ z usnjenimi prevlekami, tudi nekaj naslonjačev. Do sredine 18. stoletja so se jim pridružili kanape in ducat stolov s črnim blagom in s *flakl arbeit*, v vogalni sobi pa še kanape s prevleko iz rumenega sukna, medtem ko je bil v grofovi sobi še en star kanape z rdečo volneno prevleko. Zanimiv je leta 1712 omenjeni okras na nekaterih stolih – črno lužene *grbe*. Na prehodu iz 17. v 18. stoletje so zaobljene podolgovate lesene aplikacije, ki spominjajo na blazinice, pogosto poživiljale sicer gladke površine pohištva. V posnemanju dragocene vranje črne ebenovine iz prekomorskih dežel je bilo pohištvo pogosto tudi v celoti ali delno luženo na črno.

⁹ Prečni tramiči imajo običajne porezane robove in žličasto izdolben tesarski okras. Prim. Čufar, Lozar, Dendrokronološko datiranje.

¹⁰ Ob prenovi arkad leta 1995 je pristojna konservatorica Nika Leben (Zavod za varstvo kulturne dediščine Kranj) našla fragmente glaziranih pečnic z grboma in letnico 1668 (risbi objavljeni v Stopar, Grajske stavbe, str. 146). Kolegici Niki Leben se zahvaljujem za konsultacijo v zvezi z lokacijo posameznih sob in načinom gretja.

¹¹ Bučić, *Stol*, str. 59–62.

Poznobaročni kanape z novim oblazinjenjem (foto: Vesna Bučič).

Shrambno pohištvo

Pri shrambnem pohištvu sta na prvem mestu – torej kot najbolj vpadljivi – naštetí (delno) črno luženi pisalna omara in miza. Tu gre za danes poimenovane kabinetne omarice¹² z mnogimi predalčki, zaprte s preklopnimi ploščami ali dvokrilnimi vratci, v katerih so bile pod ključem spravljene gospodarjeve in gospodaričine listine, nakit, denar, amuleti, pisalni pribor itd. V grofovi sobi sta bili leta 1712 dve taki kabinetni omarici, leta 1757 pa še vedno stara črno lužena pisalna omara z belim

okovjem ob novejši pisalni omari s pokositrenim okovjem in nastavkom. Zelo verjetno že gre pri tej za tridelno kombinirano omaro, kakršnim danes rečemo tabernakeljske omare.¹³ Dodatni okrasni moment na črnem pohištvu je bilo srebrnkasto pokositreno okovje, ki je v popisu posebej omenjeno. Imele so ga tudi skrinje, iz dražje orehovine ali cenejše smrekovine. V obeh inventarjih je najti po okrog deset skrinj,¹⁴ delno črno lužene, ena majhna je bila prevlečena z usnjem (potovalna?). V mlajšem seznamu so večinoma označene kot stare.

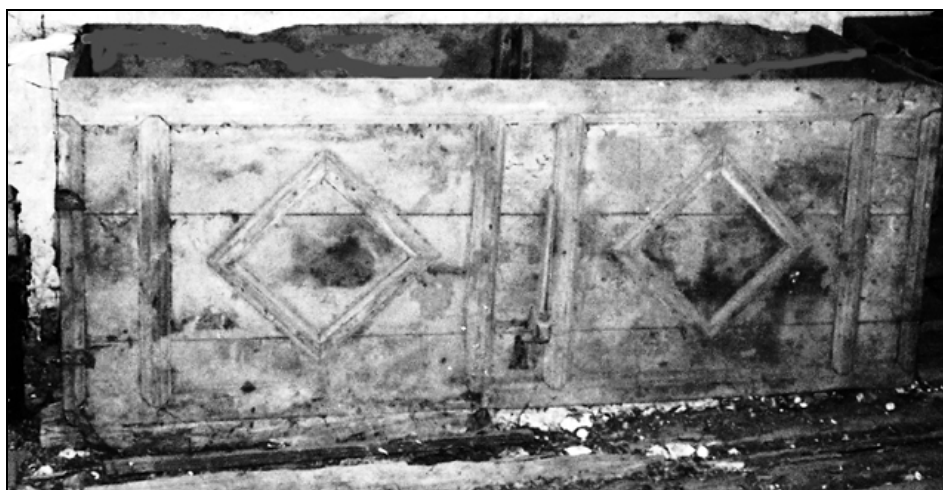

Baročna skrinja na podstrešju, 17./18. stoletje (foto: Barbara Žabota).

¹² Lozar, Kabinetne omarice.

¹³ Lozar, Shrambno pohištvo; ista, Tabernakeljske omare.

¹⁴ Bučič, *Skrinje*, kat. št. 16–35.

Velika žitna skrinja na podstrešju, 18. stoletje (foto: Barbara Žabota).

Baročni predalnik iz prve polovice 18. stoletja (foto: Maja Lozar Štamcar).

Omar (če ne štejemo pisalnih) je malo v obeh inventarjih, v starejšem sta navedeni ena iz trdega lesa in ena iz smrekovine na podstrehi, v mlajšem stara omara za perilo iz trdega lesa v srednji sobi, steklena in umivalna omara v jedilnici. V stolpni sobi je stal leta 1712 tudi *predalnik za obleke iz rjave orehovine in s črno luženimi blazinicami ter z "belim" medeninastim okovjem*. Morda je to ravno ta, ki še danes stoji na arkadnem hodniku. V zadnji tretjini 17. in na začetku 18. stoletja so bili predalniki tako rekoč nov tip shrambnega pohištva. V njih so bili perilo in manjši kosi obleke, pa seveda tudi drugi vsakdanji predmeti dosti pregledneje spravljene kot v skrinjah. Tudi na Tuštanju torej niso bili izjema in

so si enakega nabavili. Podobnih predalnikov je moralo biti v premožnejših gospodinjstvih na Slovenskem veliko, nekaj jih hranimo tudi v Narodnem muzeju Slovenije, tuštanjskemu celo zelo podobnega.¹⁵ Zanimiva je leta 1712 omemba skrinjice z vinskimi steklenicami, ki jo najbrž lahko razumemo kot priročni hladilnik (v vložkom za mrzlo vodo ali led).

¹⁵ Npr. Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 3636, črno lužen mehak les, predrta pločevina, restavriral Damjan Jesenovec.

Postelje in mize

V starejšem inventarju so omenjene naslednje postelje, iz trdega lesa z grobimi zavesami iz dvo-nitnika, rdeče prepleskana iz mehkega lesa, dve iz trdega lesa v vogalni sobi, dve iz trdega lesa in posteljica iz orehovine v grofovi sobi, iz trdega lesa v stolpni sobi, v Kacijanarjevi sobi postelja s štirimi stebri ali nebom in delno pozlačena iz mehkega lesa z rumenimi zavesami iz tafete (svile) ter črno lužena postelja iz trdega lesa tudi s štirimi stebri z rdečimi zavesami iz tafete. V mlajšem inventarju najdemo naslednje postelje, v grofovi sobi iz mehkega lesa, v srednji sobi tri zelo izrabljene postelje, v duhovnikovi sobi tri postelje, med njimi ena rdeče po-barvana (morda ista kot v starejšem inventarju), v jedilnici stara črno lužena postelja, v Kacijanarjevi sobi stara postelja z baldahinom in zavesami iz potiskanega platna (morda ista kot v starejšem in-ventarju), v drugi sobi dve iz mehkega lesa in v vogalni sobi postelja iz trdega lesa. Posebej so na-štete žimnice, pernice in različna posteljnina. Leta 1712 so omenjene kar tri monge – likalniki (s stis-kalnico), za obleko in perilo. Podrobna študija monge, ki danes stoji na arkadnem hodniku bo pokazala, ali bi bila lahko ta katera izmed njih.

Omarica za perilo z mongo (foto: Vesna Bučić).

V starejšem inventarju so omenjene mize iz mehkega lesa (smrekovine) in iz orehovine, včasih tudi črno lužene, ovalne, okrogle, podolgovate ali s krili (torej zložljive). V veliki jedilnici je stala strežna miza iz trdega lesa (ta je bila najbrž pol stoletja pozneje prestavljena v malo jedilnico). Mlajši seznam spet našteva mize iz trdega in mehkega lesa, štirikotne, ovalne (tudi jedilna iz dveh delov), raztegljivo jedilna, okrogla, polovična, različnih barv.

Ogledala in slike

Ogledala so bila obakrat omenjena tri, srednje velikosti v grofovi in Kacijanarjevi sobi in še eno; leta 1757 najbrž isti (ali ne) dve podolgovati v pozlačenih okvirjih, eno pa z okvirjem s kovino. Na stenah je obakrat, v drugem desetletju in sredini 18. stoletja, viselo sedem družinskih portretov (najbrž olja na platnu), okus za druge slike pa se je spreminjal. Leta 1712 je na Tuštanju obstajala zbirka grafik, namreč čez sto petdeset holandskih bakro-rezov, katerih ikonografskih motivov žal ne pozna-mo, in sicer v veliki in mali jedilnici ter v vogalni sobi. V sredini 18. stoletja pa so imeli raje slike pod steklom, ki so bile samostansko delo, torej nedvom-no nabožne (verjetno v različnih tehnikah in okraše-ne s kovinskimi nitkami, papirnatim cvetjem in po-dobno), pa tudi nekaj posvetnih slik (verjetno olja na platnu): lovske slike, tihožitja s sadjem in *poetično* sliko. Morda je bila ta zadnja naslikana po literarni predlogi in je imela spremno besedilo.¹⁶

Preproge

Res velika količinska razlika je pri popisanih preprogah. Leta 1712 je bilo okrog deset turških, ena pa izdelana na perzijski način (morda to po-meni, da je bila vozлана, druge pa tkane). Štiri od teh so bile označene kot *Zellini* preproge (morda gre za kakega italijanskega trgovca ali kraj). Domače delo so bile tri preproge iz dvonitnika, ena iz su-kanca in ena usnjena. Na tleh velike jedilnice so bile razgrnjene tri turške, v sobi zraven še dve in ena v vogalni (stolpni) sobi. Leta 1757 zasledimo le tri preproge, in sicer eno veliko in eno malo, obe ve-zeni s križnim vbodom, in končno še majhno na-mizno preprogo z naslikanim šivom (?).

Starejši popis ima vsak kos simbolično ovredno-ten z enim guldnom, v mlajšem iz sredine 18. sto-letja pa je razbrati bolj diverzificirane ocene vred-nosti, a z ravno tako majhnimi številkami. Pozlate je bilo malo, rezbarija skoraj ni omenjena.

¹⁶ Jasna Horvat, "Slike razveseljujejo".

Manjša skrinja z letnico 1781 (foto: Vesna Bučič).

Tuštanjška oprema v primeri z nekaterimi drugimi gradovi v istem času pri nas

Zanimiva je primerjava med tuštanjško opremo v prvi polovici 18. stoletja in tisto v nekaterih drugih domačih gradovih istega časa.¹⁷ Poudariti je treba, da je ravno v zadnji četrtini 17. in prvi polovici 18. stoletja pri nas veselje do gradenj in sodobnega opremljevanja doseglo enega svojih vrhov, kar vsekakor kaže na ugodno družbeno klimo in določeno konjunkturo. Prvi dve primerjavi lahko naredimo s Strmolom,¹⁸ gradom na Gorenjskem nedaleč stran, v lasti plemenitih Prah Wolwitz, in z dolenskim gradom Grm¹⁹ pri Novem mestu v lasti plemiških družin Mordax in Gallenberg. Tuštanj in Strmol sta si sorodna že po sami velikosti stavbe in številu prostorov, poleg tega gre za lastnike iz vrst manj premožnega plemstva, kar se vidi tudi na opremi, medtem ko je Grm od njiju večji in je bil bolj bogateje opremljen. Neprimerno bogatejšo, prav razkošno opremo pa seveda najdemo na štajerskih gradovih višjega plemstva, na Dornavi v lasti Attemsov, na Ptuju v lasti Lesliejev in vsaj delno že po sredini 18. stoletja pri ambiciozni zasnovi gradu Novo Celje, v katerega sta investirala brata Gaisuck.²⁰ S spodbujanjem študija arhivskih virov o posameznih naših gradovih, tudi njihovih inventarjev, bomo vedno boljše razumeli kompleksno tkivo družbe na Slovenskem v določenem obdobju in opuščali napačne poenostavljene sodbe tako o njih priviligiranih kot nepriviligiranih slojih.

¹⁷ Štuhec, *Materialna kultura plemstva*, str. 254.

¹⁸ Lozar, Strmol.

¹⁹ Lozar, Grm.

²⁰ Weigl, *O francoskih grafikah*, str. 181; isti, *Bakrene posode*; isti, *V kaftanu k cesarju*; isti, *Novo Celje*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 309 – Zapuščinski inventarji

LITERATURA

Bučič, Vesna: *Meščanska skrinja v Sloveniji*, razstavniki katalog. Ljubljana : Narodni muzej, 1984.

Bučič, Vesna: *Stol v petih tisočletjih*, razstavniki katalog. Ljubljana : Narodni muzej, 1973.

Čufar, Katarina in Lozar Štamcar, Maja: *Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk pri Cerkniskem jezeru*. *Argo*, 47/2, 2004, str. 74–80.

Horvat, Jasna: "Slike razveseljujejo oko in krasijo sobe". *Theatrum vitae et mortis humanae. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*, Razprave. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 131–148 (slov.), 149–167 (angl).

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana, DZS, 1997.

Lozar Štamcar, Maja: *Baročne garderobne omare iz fonda Narodnega muzeja v Ljubljani*. *Argo*, XXXIII–XXXIV, 1992, str. 16–27.

Lozar Štamcar, Maja: *Bidermajerska knjižna omara iz dornavskega dvorca. Vrišerjev zbornik*. Dornava : SUZD, 2003, str. 388–402.

Lozar Štamcar, Maja: *Kabinetne omarice in zbirka v Narodnem muzeju*. *Argo*, 39/1, 2, 1996, str. 75–82 in *Cabinets and their Collection at the National Museum*, str. 83–84.

Lozar Štamcar, Maja: *Pohištvo 18. stoletja na gradu Strmol*. *Kronika*, 54/2, 2006, str. 275–284.

- Lozar Štamcar, Maja: *Šhrambno pohištvo 17. in 18. stoletja na Slovenskem*, (magistrsko delo) Ljubljana : FF Univerza v Ljubljani, 1990.
- Lozar Štamcar, Maja: Šhrambno pohištvo v plemiških zapuščinskih inventarjih 17. in 18. stoletja na Slovenskem. *Kronika*, 40/2, 1992, str. 88–97.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjska oprema gradu Grm v 18. stoletju. *Rast*, december 2005, 16/6, str. 593–597.
- Lozar Štamcar, Maja: Stanovanjsko udobje v 17. stoletju v Sloveniji. *Theatrum vitae et mortis humanae. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*, Razprave. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 91–110 (slov.), 111–129 (angl.).
- Lozar Štamcar, Maja: Tabernakeljske omare iz fonda Narodnega muzeja. *Argo*, XXXV, 1993, str. 17–25.
- Lozar Štamcar, Maja: Udobno opremljeni dom Anastasiusa Grüna, grofa Auersperga. Nova revija: Ljubljana 2009, v tisku.
- Lozar Štamcar, Maja: Upodobitev bidermajerskega interierja z gradu Šrajbarski turn. *Acta Historiae Artis Slovenica*, 8, 2003, str. 109–123.
- Lozar Štamcar, Maja: Zakristijska omara v župnijski cerkvi v Spodnji Idriji in pojav klasičnih slogovnih elementov na šhrabnem pohištvu v Sloveniji. *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Čevca*. Ljubljana : ZRC SAZU, 2000, str. 461–472.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- Stojar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik : Znanstveni inštitut FF, 1997.
- Štuhec, Marko: *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*, (disertacija). Ljubljana : FF, 2000.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana 1689, faksimile Ljubljana, 1970.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1679–1680. Skicna knjiga*, faksimile Ljubljana, 2001.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Vojvodine Kranjske*. Bogenšperk 1679, faksimile Ljubljana, 1995.
- Weigl, Igor: Bakrene posode, turška kadilnica in nizozemski špalirji. Fidejkomisne premičnine grofov Leslie med 17. in 19. stoletjem, *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje*, 20. zborovanje, Ptuj, 17.–19. 10. 2001, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 2001, str. 15–22.
- Weigl, Igor: O francoskih grafikah, loparjih in grofičinem strelvodu. Oprema in funkcije dvorca Dornava v 18. stoletju. *Dornava. Vrišerjev zbornik*. Ljubljana : SUZD, 2003, str. 180–249.
- Weigl, Igor: V kaftanu k cesarju, s hajduki po Gradcu in s knjižnico na Ptuj. Grofje Leslieje

ter njihova mestna in podeželska bivališča v 17. in 18. stoletju. *Zapuščina rodbine Leslie na ptujskem gradu*, razstavni katalog. Ljubljana : Narodna galerija, Ptuj : Pokrajinski muzej, 2002, str. 45–55.

Weigl, Igor: Zidava in opremljanje dvorca Novo Celje sredi 18. stoletja. *Varstvo spomenikov*, 40, 2003, str. 73–102.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Wohnungseinrichtung auf Schloss Tuffstein (Tuštanj) bei Moräutsch (Moravče) in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Schloss Tuffstein (Tuštanj) war das ganze 18. Jahrhundert hindurch im Besitz der Grafen von Lichtenberg. Zwei Nachlassinventare aus den Jahren 1712 und 1757 unterrichten uns ziemlich genau über die damalige Wohnungseinrichtung. Im Jahr 1712 starb Graf Ferdinand Albert, Sohn des Schlosserneuerers, des ersten Barons und späteren Grafen Franz Bernhard, des Stallmeisters des Landes Krain und seiner Ehegattin Baronin Anna Felicitas. Im Jahr 1757 starb Ferdinands Erbe, sein Neffe Georg Ludwig Graf von Lichtenberg. Stilmäßig gehörte die Einrichtung im frühen 18. Jahrhundert zweifelsohne noch zum Manierismus, dem Früh- und Hochbarock. Um die Mitte des 18. Jahrhunderts tritt bereits der Spätbarock auf, in geringerem Maße vielleicht auch das Rokoko. Dabei dürfte es sich nur um Einzelstücke gehandelt haben, verwendete man doch nach wie vor altmodische Möbel aus der Zeit vor fünfzig Jahren und mehr. Es hat sich mindestens eine originale Balkendecke aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts erhalten. Auch ein offener Kamin kann vorausgesetzt werden, weil man mit Sicherheit weiß, dass am Übergang vom 17. zum 18. Jahrhundert einige Kachelöfen existiert haben. In den Inventaren werden weder Täfelung noch Fenster- oder Türvorhänge erwähnt. Das ältere Möbelverzeichnis ist überwiegend summarisch, das jüngere nach Zimmern angelegt, die nur zum Teil gleich bezeichnet wurden. Aus diesem Grund sind keine eindeutigen Parallelen möglich. Der Vergleich zwischen den Inventaren weist keine größeren Abweichungen in der Möbelzahl auf, während im jüngeren viel weniger Teppiche und Gemälde vorkommen. Truhen gibt es im ersten Inventar 14, im zweiten 10, Betten 10 bzw. 11, Stühle 42 bzw. 59, Tische 23 bzw. 14, Schreibtische und Schreibkästen 4. bzw. 2, Schränke 3 bzw. 3, Uhren 1 bzw. 2, Spiegel 3 bzw. 3, Teppiche 16 bzw. 3. Acht Gemälde und 166 Graphiken bzw. 37.

Bücher werden weder im ersten noch im zweiten Verzeichnis erwähnt. Bei Aufbewahrungsmöbeln fallen ein (zum Teil) schwarz gebeizter Schreibkasten und Schreibtisch auf, die heute als Kabinett-schränken bezeichnet werden. Silberartig verzinnete Beschläge stellen auf schwarzen Möbeln ein zusätzliches Schmuckelement dar. Sie werden im Verzeichnis besonders erwähnt. Auf Schloss Tuffstein befanden sich auch Truhen aus teurerem Nussbaumholz und billigerem Fichtenholz. Interessant ist ein *Schubladenkasten aus braunem Nussbaumholz mit schwarz gebeizten kleinen Kissen und "weißen" Messingbeschlägen*. Vielleicht handelt es sich dabei um denselben Schubladenkasten, der noch heute im Arkadengang steht. Besonders hervorgehoben werden in den Inventaren ein Himmelbett

mit vier Säulen oder Baldachin, dessen weiches Holz zum Teil vergoldet war und der gelbe Taffetvorhänge hatte, sowie ein schwarz gebeiztes Himmelbett aus hartem Holz, ebenso mit vier Bettsäulen und roten Taffetvorhängen. An den Wänden hingen sieben Familienporträts. Im Jahr 1712 bestand auf Tuffstein auch eine Graphiksammlung, bestehend aus holländischen Kupferstichen. Zu Jahrhundertbeginn gab es auf dem Schloss ca. zehn türkische Teppiche, davon war einer *auf persische Art* geknüpft. Es kann abschließend festgehalten werden, dass es sich in unserem Fall um eine für Residenzen des niederen Adels der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts übliche Wohnungseinrichtung handelt.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 747(497.4Tuštanj pri Moravčah)"18"

Prejeto: 7. 6. 2009

Vesna Bučič

dr. umetnostnozgodovinskih znanost, muzejska svetovalka v pokoju, sodna izvedenka za uporabno umetnost,
Na Jami 5, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: vesna.bucic@amis.net

Interierji na tuštanjskem gradu v 19. stoletju

IZVLEČEK

Prispevek govori o interierjih na tuštanjskem gradu, ki ga je leta 1800 od grofov Lichtenbergov kupil Ignac Scaria in v jugovzhodnem traktu opremil bivalne prostore. Prek dedovanja in poroke je stavba leta 1873 prešla v roke nekdanjega grajskega vrtnarja Luke Pirnata, Kebrovega s Krtine, in v rokah njegovih naslednikov ostala neprekinjeno vse do danes. V štirih bivalnih prostorih in na podstrešju je ohranjeno nekaj baročnega inventarja iz fevdalnih časov, klasicistične in empirske peči, portreti Scarijeve in Widmayerjeve družine ter pohištvo in drobni inventar iz 19. in začetka 20. stoletja, od poznega klasicizma, empira in bidermajerja do raznih faz historizma in secesije.

KLJUČNE BESEDE

grad Tuštanj, lastniki, dedovanje, bivalni in protokolarni prostori, grajska oprema, uporabna umetnost, 18. – 20. stoletje

ABSTRACT

INTERIORS AT THE TUŠTANJ CASTLE IN THE 19TH CENTURY

The contribution speaks of the interiors at the Tuštanj castle, which Ignaz Scaria bought in 1800 from the counts Lichtenbergs, and decorated the residence in the southeast tract. By inheritance and marriage, the building came in 1873 in the hands of the former castle gardener Luka Pirnat, Keber's from Krtina, and remained in the hands of his successors up to the present day. Some baroque inventory is preserved in four residence premises and in the attic from feudal times, classicist and Empire stoves, portraits of the Scaria and Widmayer families, and furniture and small items from the 19th and the beginning of the 20th centuries, from late classicism, Empire and Biedermeier to different phases of historism and secession.

KEY WORDS

Tuštanj castle, owners, inheritance, residence and protocol premises, castle equipment, applied art, 18th – 20th centuries

V Moravski dolini, ki leži na zahodnem delu Posavskega hribovja med dolino Rače in severnega pobočja Ciclja (817 m), je na bolj ali manj varnih vzpetinah zraslo več gradov. Njihovi sledovi so danes večinoma izginili, od nekaterih pa so ostale le razvaline. Edini dokaj dobro ohranjeni je stalno naseljeni grad Tuštanj, ki ni trpel posledic požiganja, ropanja in nacionalizacije s strani države po drugi svetovni vojni. Leži v naselju Zgornji Tuštanj jugozahodno od Moravč, sam kraj z imenom *Tvztan* pa se v zgodovinskih virih prvič omenja leta 1238.¹

Grad stoji na blagi, lahko dostopni vzpetini, ki jo obdajajo grajska polja, sadovnjaki in travniki. Ime je dobil po kamnini lehnjak, v nemškem besedilu zapisanem kot *Tuffstein*. Pravijo mu tudi *moravski peščenjak*, ki so ga veliko izkoriščali v rimski dobi in v srednjem veku. Lastnike gradu je mogoče slediti od 16. stoletja, ko je bilo tuštanjsko gospostvo nekaj stoletij v lasti mogočne rodovine Lichtenbergov. V 19. stoletju so se lastniki dvakrat zamenjali in ker grad v obdobju socialistične vladavine po letu 1945 ni bil nacionaliziran, je še danes obljuden in v njem živi potomec zadnjih lastnikov.

Začetek gradnje in poznejše obnove

Tuštanj je bil zgrajen ob koncu 15. stoletja in

prvotna oblika grajskega poslopja se je precej razlikovala od današnje. V drugi polovici 17. stoletja so ga grofje Lichtenbergi popolnoma obnovili in njegova renesančna zasnova, nastala pod italijanskimi vplivi, se ni več spreminjala. Štiri enako visoki trakti obdajajo v notranjosti arkadirano grajsko dvorišče in hodnike s še originalnim opečnatim tlakom. V pritličju in nadstropju poteka po poznorenesančnem načelu *enfilade* zaporedje prostorov, v katerem so vrata sob postavljena v osi in omogočajo pogled skozi vse prostore. Prav to sosledje soban, ki poteka vzporedno z arkadnimi hodniki, se je na Tuštanju obdržalo do danes. Na pročelju zahodnega trakta je nad vhodnim portalom vzdignjena heraldična plošča z vklesanim nemškim napisom in grboma Lichtenbergov in Gallov, ki nam pove, da je bil grad zgrajen leta 1490. Med osrednjimi okni na južnem traktu je v fresko tehniki naslikana sončna ura *meridijana*. Manjkajoči gnomon v obliki železne palice je pod kotom 46 stopinj, kolikor znaša geografska širina Tuštanj, metal senco na številčnico z rimskimi številkami od sedme ure zjutraj do dveh popoldne.

Ločeno od grajskega poslopja so Lichtenbergi leta 1704 postavili z baročnimi freskami poslikano kapelo sv. Janeza Nepomuka, na oltarju pa pritegne pozornost Layerjeva oltarna podoba sv. Janeza Nepomuka iz leta 1825.² Na ploščadi pred pročeljem

Sončna ura "meridijana", 18. stoletje (foto: Vesna Bučič).

¹ Leta 1238 je Gerlah iz Kamnika podaril samostanu cerkve sv. Marjete v Velesovem eno kmetijo v Tuštanju (in *Tvz-tan*). Nato se omenja kraj leta 1335 pod imenom *in monte de Taustayn*, 1458 pa kot *Tusschtain*. Podatek je iz tipkopisa magistrskega dela Franceta Goloba, str. 443–444, povzet pa

je iz: Milko Kos, *Gradiiva za historično topografijo Slovenije*, II, 1975, str. 656.

² Oltarna slika v oljni tehniki je signirana desno spodaj: *Leop. Layer Pinx A 1825*.

sta še vedno kot grajska znamenitost 400 let stara lipa in 360-letna košata platana, pod katero razvejano krošnjo stoji kamnita miza.

Grajsko poslopje je bilo poškodovano med potresom 1895, potresni sunek leta 1963 pa je razpoke na mogočnih arkadah in zidovih še povečal. Ker življenje v gradu ni bilo več varno, se je del domačinov preselil v novozgrajeno hišo na zahodnem delu grajskega dvorišča. V devetdesetih letih 20. stoletja so lastniki s pomočjo občine Domžale in Ministrstva za kulturo obnovili grajske temelje in zidove ter restavrirali arkadno dvorišče in grajsko kapelo, ki sta bila tik pred propadom. Po obnovi gradu je občina Moravče v severnem traktu uredila svoje reprezentančne prostore, sobane južnega trakta z ohranjeno ambientalno postavitvijo lastnikov iz 19. stoletja pa so leta 1990 odprli za javnost. Obiskovalcev ne privabljajo samo mogočna stavba in njegovi interierji. V poletnih mesecih je obiskan tudi akustični atrij, kjer že od leta 1994, ko je grad praznoval 500 letnico obstoja, potekajo kulturni in glasbeni večeri. V njem so občasno gostovali amaterski likovniki in v organiziranih kolonijah ustvarjali svoja umetniška dela, od katerih je v grajskem depozitu shranjeno nekaj slik, ki so jih avtorji darovali grajskemu lastniku.

Za Tuštanj je bil leta 2003 sprejet odlok, s katerim je grad z vsemi objekti in parkom razglašen za kulturni spomenik lokalnega pomena. S tem je tudi zavarovan pred nadaljnjim propadanjem in nestrokovnimi posegi, kar je tudi temeljna osnova za njegovo nadaljnjo celovito obnovo. Na ureditev še čaka premična kulturna dediščina, kar pomeni inventariziranje in restavriranje spomeniška inventarja iz uporabne in likovne umetnosti, popis dragocenega arhivskega gradiva in katalogiziranje knjižnega fonda.

Grajski interierji v 19. stoletju

Notranjščina tuštanjskega gradu nima nekih arhitekturnih posebnosti. Večina sob ima ometane stropne z linearnimi štukiranimi okvirji. V jugovzhodnem delu stavbe se je ohranil renesančni strop z lesenimi tramovi s profiliranimi robovi in s tesarsko vsekanimi zarezi. Enaki, močno poškodovani tramovi so bili tudi v severovzhodnem delu, žal pa so bili sneti leta 1996, preden je lahko intervenirala spomeniška služba.

Opremljenost tuštanjskih interierjev, ko so od leta 1610 v gradu gospodarili baroni, pozneje grofje Lichtenbergi, za sedaj poznamo le iz dveh ohranjenih zapuščinskih inventarjev iz prve polovice 18. stoletja, ki so objavljeni v posebnem članku pričujoče publikacije.³ Za grajske interierje obstaja podatek, da je imel grad ob koncu 18. stoletja pomembno vlogo.

V severnem traktu je bil med letoma 1787 in 1811 sedež upravnega okraja, v 19. stoletju pa je v njem zasedalo okrajno glavarstvo in sodišče, ki je zajemalo litijski, poganiški in brdski okoliš.⁴

Grof Franc Ksaver Lichtenberg, zadnji lastnik iz te mogočne rođovine, je grad leta 1800 prodal Ignacu Scariji (Škarji, † 1816), ki je bil med drugim tudi lastnik graščine Slap pri Vipavi in zakupnik vipavskega gospostva.⁵ Od takrat dalje lahko govorimo o opremljenosti grajskih prostorov v 19. stoletju, od katere se je nekaj stanovanjske opreme ohranilo do danes. Ignac se je poročil leta 1782 z Johano (Jeanette) Widmayer, katere kostumsko zanimivo oljni portret slikarja Andreja Herrleina iz leta 1796 se je ohranil v sedanjem grajskem salonu. Zraven visita še portreta Johanine sestre Ane Marije Widmayer in njunega brata Alojza Franca Widmayerja s signaturami in letnicami istega slikarja na hrbtni strani.⁶

Med pregledovanjem tuštanjskega arhiva, ki so ga lastniki gradu pridno shranjevali, se je našel zapuščinski inventar iz leta 1817, narejen na podlagi "zapuščine 20. oktobra 1816 umrlega gospoda Ignaca Scarie, lastnika graščine Tuštanj, ki je bil sestavljen po ukazu kranjskega mestnega in deželnega sodišča. Graščina Tuštanj, 19. avgusta 1817".⁷ Na 14 straneh v gotici pisanega zapuščinskega inventarja⁸ je popisana oprema grajskih prostorov, vse grajske pritikline in gospodarska poslopja. Poleg so še popisi *Aktivnih terjatev do zasebnikov*, *Terjatev do javnega sklada*, *Vojne rekvizicije* in *Gotovine v zlatu in srebru*. (V nadaljevanju teh postavk ne razčlenjujem, ker niso predmet tega prispevka.)

V popisu *Srebrnine* je naštetih več garnitur jedilnega pribora in nekaj namiznega posodja, več svečnikov ter srebrna žepna ura.⁹ Sledi postavka *Hiša in ostala oprema*, v kateri je v bivalnih prostorih prvega nadstropja poimensko naštetih dvanajst sob s popisom pohištva in nekaj drobnega inventarja ter še dva prostora, *Shramba* in *Kubinja*. S tem bi se štirinajst naštetih prostorov v prvem, bivalnem nadstropju, ujemalo s številom današnjih.

Dvanajst opremljenih sob v gosposkem nad-

⁴ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija*, str. 444.

⁵ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 518.

⁶ GAT. Več o teh portretih glej v članku Damirja Potočnika v pričujoči publikaciji.

⁷ Popis tuštanjskega inventarja iz leta 1817 je v grajskem arhivu našel in mi izročil Boris Golec, za kar se mu lepo zahvaljujem.

⁸ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Razni zanimivi drobci (Zapuščinski inventar Ignaca Scarie, 22. 8. 1817). Transkribiral in prevedel Miha Seručnik.

⁹ Naštetih je 12 nožev in 12 enakih vilic, 5 drugih nožev z enakimi vilicami, 13 jedilnih žlic in 6 kavnih žlic, 2 žlici za prilogo in 3 žlice za ragu in 10 "francoskih" vilic, 8 miznih svečnikov, 1 prenosni svečnik (*Handleuchter*), 1 ročka za čokolado z lijem, 2 sladkornici, 1 posoda za mleko z zajemalko, 1 namizni nastavek (*Taffelaufsatz*), 1 škarje za šparglje, 1 potovalni pribor, 1 ročka za kavo, 1 ročka za mleko, 1 čajnik z 1 velikim pladnjem, vse skupaj v teži 1059 lotov.

³ Lozar Štamcar, Stanovanjska oprema gradu Tuštanj pri Moravčah v prvi polovici 18. stoletja.

stropju je po smrti Ignaca Scarie v njegovem zapuščinskem inventarju označenih kot *predsoba, jedilnica, dnevna soba, spalnica, rdeča soba, biserna soba, garderoba, bela soba, zelena soba, rumena soba, otroška soba in duhovnikova soba*. Ali je ta popis sob iz leta 1817 narejen po zaporedju prostorov v prvem nadstropju, ni mogoče ugotoviti. Ravno tako ni možna identifikacija notranje opreme Ignaca Scarie z ostanki ohranjenega pohištva in drobnega inventarja, ki sedaj spontano polni štiri sobane prvega nadstropja in ki je na ogled javnosti. V zapuščinskem inventarju je za pohištvo v Scarijevih bivalnih prostorih vedno zapisano, da je iz *trdega ali mehkega lesa*, večkrat pa se omenja *češnja ali oreh*.

V dvanajstih sobah je naštetih 12 omar. Med njimi so 4 omare z intarzijo, 1 intarzirana kotna omara in za sedaj neprepoznavni intarzirani *Aufsatzkasten* (?). 3 stare omare so navedene z okrasjem (verjetno poslikane ali rezljane), 1 omara je za spravljanje hrane, 1 "za obešanje" in 1 je označena kot stara omara. Omenjen je 1 *Rollkasten* (?) (možno, da gre za omaro ali predalniški sekreter z roletno) in 1 *stalaža za spise*. Med 4 *knjižnimi omarami* stoji pripis, da so 3 opremljene s stekli. Med shrambnim pohištvo sta še 2 *kredenci*, med katerimi je ena s predali. *Predalniki* so 4. Med njimi je 1 intarziran predalnik s pultom, drugi je vpisan kot "pisalni kabinet" (verjetno gre za predalnik-sekreter), 1 predalnik je s tremi predali in 1 je omenjen samo kot predalnik.

Med sedežnim pohištvo so vpisane 4 *sedežne garniture*. Med njimi je 1 zofa, prevlečena z modrim črtastim blagom; k njej sodi 12 stolov z isto prevleko. 1 zofa s 6 stoli je prevlečena s svilenim blagom, dvakrat pa sta omenjeni po 1 zofa s 6 stoli. Posameznih stolov je 41. 2 stola sta z usnjem, 24 je prevlečenih z rumenim suknom, 6 stolov ima črtasto prevleko, 6 starih stolov in 1 pručka pa je prevlečenih s črtastim blagom.

Postelj je 13. Med njimi jih je 8 brez posteljnine ali odeje in 1 *kanape*, prevlečen s svilo (verjetno ležalnik za dnevni počitek). Pri posteljah sta omenjeni le 2 *nočni omarici* in 1 *omarica za umivanje s kositrnim umivalnikom*.

Miz, večjih in manjših, je 31. Med njimi so 3 igralne, 1 jedilna, 1 bolniška, prevlečena z usnjem, 1 miza s kamnitimi vložki, 2 mizi sta lakirani, 1 miza ima kozje noge (najbrž gre za baročne ukrivljene noge *en cabriole*) in 1 servirna mizica s servietami. Ostalih 21 miz je iz češnjevine ali orehovine ali samo iz trdega ali mehkega lesa. Znotraj teh je 6 majhnih miz različnih vrst, 4 pa so označene kot stare.

Omenjeni sta 2 *uri*, stenska z ohišjem in 1 stojčja ura. Vpisan je 1 *lesteneč*, 1 *barometer*, 9 *pljuvalnikov*, 1 *stojalo za umivanje kozarcev z bakrenim vrčem*, *kozarci in kavne skodelice nasploh*, 1 *kaseta s 6 kavnimi skodelicami*, 2 *ročkama in sladkornico*, 1 *stiskalnica za pečatenje*, 2 *lovski puški*, 1 *bitra tebnica*,

več ročnih del in 1 *Spanischrohr* (?), okovan s srebrom.

Po sobah je 13 *ogledal*. Od tega so 4 z modrimi okvirji, 8 jih ima pozlačene okvirje z okraski ali brez njih in 1 frizersko ogledalo, ravno tako s pozlačenim okvirjem. Na stenah visi 8 *velikih bakrorezov*, 6 *različnih slik* in 1 *zastekljen načrt mesta Gradca* v okvirju ter 6 *stenskih svečnikov z ogledali* (najbrž gre za *blekerje*, pri katerih zrcala ojačajo svetlobo sveče).

V shrambi, kuhinji, omari za žito in na hodniku prvega nadstropja je še nekaj *omar*, *skrinj*, *popotnih kovčkov* in različna *stara hišna oprema*.

V grajskem pritličju, katerega gradiva ne seštevam, so, poleg inventarja v *Sobi za moško služinčad* in v *Kuharičini sobi*, naštetih še predmeti v *Spodnji shrambi* in *Pisarni* ter sodi v *Vinski* in *čebri* v *Zeljni kleti*. Temu sledi popis *Perila in platnenih oblačil* (gre za moško garderobo, verjetno leto prej umrlega Ignaca Scarie) ter daljši seznam *Namiznega perila in posteljnine*. Sledi popis gospodarskih poslopij z naštevanjem vozov in živine v *Konjskem*, *Kravjem* in *Volovskem hlevu* ter *Svinjaku*. V *Lopi za vozove* je omenjenih več konjskih in volovskih vpreg ter ena oslovska. Temu sledi še *Kovačnica* in *Steklenjak* ter dvoje daljših seznamov *Zalog v naravi* in *Od podložnikov še ne oddano do vključno 1816*. V *Kapeli* so vpisani mašni srebrni kelih in mašna oblačila. Na koncu so v seznamu omenjeni *Listine* in *Knjige* z naslednjo obrazložitvijo: "*Najpomembnejših listin, kot so kupne in prodajne pogodbe glede nepremičnin in poročne pogodbe, ni bilo mogoče najti in ker se del spisov in vrednostnih papirjev zapustnika nahaja v Vipavi pod sodno prepovedjo, bi se morale le-te nahajati tam. Ker se del knjig nahaja v Vipavi in so zato na Tuštanju nahajajoča se dela nepopolna, bo treba popis celotne knjižnice sestaviti naknadno*".

Premoženje v celoti je bilo ocenjeno na 56.312 goldinarjev in 22 krajcarjev oziroma skupaj s terjatvami do javnega sklada v višini 2.488 goldinarjev in 26 krajcarjev na 58.800 goldinarjev.

Grad z opremo, popisano po Ignačevi smrti v zapuščinskem inventarju, je kot *univerzalni dedič* nasledil Ignačev sin Jožef Scaria (1782–1831), poročen z Heleno Jančiger (ok. 1789–1849), ki je dve leti pred smrtjo prepustila tuštanjsko gospostvo svoji najstarejši hčerki Maksimilijani.¹⁰ Njen oljni portret, ki ga je neznani slikar upodobil skupaj s sestro Amalijo, je tudi ohranjen v grajskem salonu. Ker je bil grad močno obremenjen z dolgovi, se je samska in že priletna Maksimilijana (1810–1873), najbrž z namenom, da bi ohranila grad, poročila z grajskim vrtnarjem Lukom Pirnatom Kebrovim iz Krtine (1825–1898).¹¹ V 19 let dolgem zakonu je podjetni Luka s kmetovanjem in dobrim gospodarjenjem rešil zadolženo tuštanjsko posestvo in propadajoči

¹⁰ Glej opombo 5.

¹¹ Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 13.

Poročna dvorana s sodobnim pohištvo in lestencem, v ozadju je vidna klasicistična peč (foto: Vesna Bučič).

grad. Koliko od 12 soban, ki so bile za Ignačevega življenja opremljene s klasicističnim pohištvo, sta zakonca koristila, ni znano. V njunem času so interierji dopolnjeni z bidermajersko in neobaročno opremo in iz tega časa je večina drobnega inventarja. Po Maksimilijanini smrti 1873 je posestvo prešlo na ovdovelega moža in tako je grad s parternim vrtom, pozneje preurejenim v kmetijo s sadovnjakom, prešel v kmečke roke. Luka se je drugič poročil leta 1874 z Ano Resnik iz Gabrja pri Blagovici (1843–1914) in v zakonu se jima je rodilo 6 otrok. Zakonca in njuni nasledniki so v drugi polovici 19. stoletja dopolnjevali bivalne prostore z opremo iz obdobja poznega historicizma in secesije. Po potresu leta 1963 se je del Lukovih naslednikov preselil v novo stavbo in nadaljeval s kmetovanjem. Za ohranjeno grajsko opremo, ki je skrbno varovana in upoštevana kot spomeniško gradivo, skrbi vrtnarjev potomec, akademski glasbenik Peter Pirnat, ki je vzhodni trakt preuredil v sodobno stanovanje, v katerem živi z družino in upravlja grad. Kuhinja v njegovem stanovanju je sedaj na istem mestu, kot je bila v preteklosti grajska kuhinja in ostali pomožni prostori.

Prostori prvega nadstropja po grajski sanaciji

Oglejmo si prostore prvega nadstropja, ki jih je občina Moravče po sanaciji severnega trakta obnovila za svoje potrebe, lastnik gradu pa je v južnem traktu štiri sobe, opremljene s pohištvo, povečini

iz 19. stoletja, namenil za obiskovalce. Ko se iz razsežnega grajskega dvorišča skozi obokani portal in vežo povzpne po enoramnem stopnišču do prvega gosposkega nadstropja, nekoč v gradovih in palačah imenovanem *piano nobile*, nam pogled navzdol zajame celotno arkadno dvorišče. Napotimo se v dva grajska prostora, ki jih je občina Moravče uredila kot poročno dvorano in sprejemnico za mlado-poročence. V sobah je bil položen nov, v večje kvadrate zložen parket v kombinaciji javorovega in hrastovega lesa. Pri obnovi prostorov so se pod beležem pokazali deli poslikave iz 18. stoletja, med njimi tudi slika tuštanjske graščine, odkrite freske iz začetka 19. stoletja pa so v obeh prostorih v celoti restavrirali. Repräsentanci namenjene sobe so opremili s sedežnim, tovarniško izdelanim pohištvo, ki v poenostavljenih oblikah posnema stole iz obdobja bidermajerja. Svetlobna telesa so prav tako novejši industrijski izdelki in med njimi se veliki lesteneč z dvojnim nizom usločenih krakov zgleduje po renesančnih "holenderjih". V kotu poročne dvorane stoji na kovinskih nogah lončena okrogla peč z vertikalno izžlebljenimi in zeleno glaziranimi pečnicami in s kuriščem s hodnika, njen vrhni nastavek, obvezni okraševalec peči iz obdobja klasicizma, empira in bidermajerja, pa leži poškodovan v grajskem depoju. V sprejemnici zraven poročne dvorane se je ohranilo le okroglo podnožje peči na kovinskih nogah. Vrhni nastavek v obliki vaze je tudi spravljen v grajskem depoju, osrednji korpus peči pa leži razbit v depoju.

Prestopimo še v južni del prvega nadstropja, kjer so v treh manjših in v eni večji sobani prebivali tuštanjski lastniki in v katerih se je ohranil del Scarijeve in Pirnatove stanovanjske opreme iz 19. in začetka 20. stoletja. Ko se je 1992 začela sanacija in se je en del Lukovih potomcev preselil v novozgrajeno stavbo, je lastnik gradu prostore, opremljene s stilnim pohištvo in drobnim inventarjem, namenil "muzejski" dejavnosti. Poleg atraktivnega atrija je prav ta del tuštanjskega gradu postal za obiskovalce gradov in ljubitelje starin posebno in redko doživetje. V Sloveniji namreč razen Sneznika, Strmola na Gorenjskem in Tuštanja ni več gradu, ki bi se ponašal z opremo zadnjega grajskega lastnika, saj sta druga svetovna vojna in povojni čas močno skrčila materialne ostanke plemiške in meščanske kulture.

Slogovna analiza ohranjene grajske opreme

Iz arkadnega hodnika se napotimo skozi globoko nišo z baročnimi dvokrilnimi vrati s še originalno ključavnico in reliefno oblikovanim okovjem v manjšo sobo, iz katere se nam odpre pogled v tri prehodne, s stilnim pohištvo opremljene sobane. Prvi manjši prostor so domačini od nekdaj imenovali *grajska sprejemnica*, njej sledi veliko večji *grajski salon* in za njim *spalnica*, zadnji prostor v grajskem stolpu pa imenujejo *dnevna delovna soba*.¹²

Ohranjeni sobni inventar, v 19. stoletju v bivalnih, sedaj "muzejskih" prostorih, je dediščina treh generacij družin Scaria in za njimi priženjenih Pirnatih. Po umetnostnozgodovinski klasifikaciji sodi to spomeniško gradivo v področje uporabne in likovne umetnosti in predstavlja materialno kulturo vsakdanjika tuštanjskih prebivalcev v 19. stoletju. Pri opisovanju njihovega inventarja bo večja pozornost posvečena pohištvo, ki pomeni bistveni del notranje opreme in ki mu s stilno analizo in primerjalno metodo določimo približni čas nastanka. Med starejšim in dobro ohranjenim pohištvo prevladuje klasicizem, bolj redki so predmeti s karakteristikami empira, nekaj več je opreme iz bidermajerja in poznejšega historizma, bolj redki pa so primerki iz obdobja secesije. Med sobnim inventarjem je na ogled še nekaj dobro ohranjenih ostankov iz obdobja Lichtenbergov, več njihovega slabo ohranjenega gradiva pa je na grajskem podstrešju.

Ohranjena oprema v ambientalni postavitvi, kakršno so zapustili zadnji prebivalci teh prostorov, ne kaže nekega grajskega razkošja. Na tem, sicer po obliki in izdelavi solidnem inventarju, ki žal ne izdaja anonimne mizarske in rezbarske mojstre, ni pretiranega okrasja niti pretirane pozlate. Novi lastnik gradu Ignac Scaria in naslednje generacije se ni-

koli, vsaj kolikor je znano do sedaj, ne omenjajo kot plemiči. Njihova stanovanjska oprema ohranjena v tuštanjskih sobanah izhaja iz časa, ko je v 19. stoletju prihajalo do družbene preobrazbe in s tem tudi do preoblikovanja pohištvene opreme, ki je stanovalcem nudila več udobja in sproščenosti. Kot nasprotje nesomernosti in pretiranega blišča rokokojskega pohištva v stanovanjskih ambientih druge polovice 18. stoletja, je nastajalo v 19. stoletju preprostejše in funkcionalnejše pohištvo, oblikovano v skladnih in umirjenih obrisih. Nemirne linije prejšnjega sloga so nadomestile ravne in gladke ploskve, oživiljene s furnirjem sestavljenim iz več vrst lesa omejenem s tenkimi bordurami, florealna intarzija pa se je umaknila geometrični. Na sedežnih garniturah so ukrivljene noge *en cabriole* zamenjale vitke in ravne ter pogosto izžlebljene noge z linearno rezbarijo. Postopoma je v domovih 19. stoletja prevladala nova, tako imenovana meščanska oprema, ki je v novih in poenostavljenih ambientih, bodisi pri fevdalca ali meščanu, odražala njun socialni položaj. Z vpogledom v materialna pričevanja tuštanjskih lastnikov iz 19. stoletja lahko domnevamo, da so tudi Scarie v tem "stoletju meščanstva", čeprav so živeli kot graščaki, pripadali meščanskemu sloju prebivalstva.

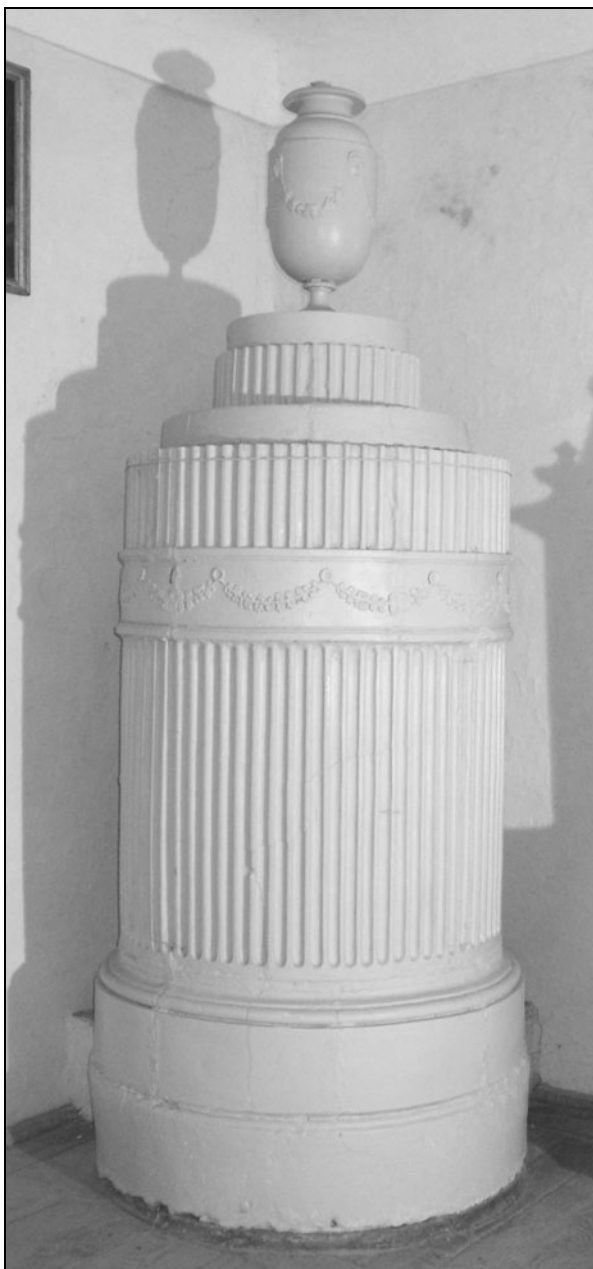
Ambientalna ureditev štirih "muzejskih" prostorov

V vseh štirih sobah so ohranjeni položeni podi iz smrekovega lesa iz okrog leta 1711.¹³ V manjši sobi, nekdanji *grajski sprejemnici*, ležijo široke deske po dolžini sobe, v velikem *grajskem salonu*, nekoliko manjši *spalnici* in *sobi v stolpu* imajo tako imenovani samostanski podi smrekove deske položene v kvadratu s temnejšo hrastovo obrobo. Iz Scarijevih časov, kar pomeni od leta 1800 naprej, so se ohranile tri dobro ohranjene peči s kuriščem z arkadnega hodnika. Klasicistična peč v *grajskem salonu* z arhitektonsko členjenim in kaneliranim korpusom in z okroglo vazo na vrhu, sodi gotovo v čas, ko je Ignac Scaria leta 1800 kupil in opremil tuštanjski grad.

V naslednji sobi, nekdanji *spalnici* stoji okrogla peč s sivkasto glaziranimi pečnicami na podstavku s kovinskimi nogami. Na osrednjem delu korpusa so pravokotna polja z reliefno uprizorjenim figuralnim prikazom, pod njim je lebdeči lik *Merkurja*, rimskega boga trgovine s kaduceusom v rokah, ob straneh pa sta v pokončnih pasovih reliefne upodobitve delfinov, puttov in petelinov. Kvalitetni izdelek delčarske obrti sodi slogovno v obdobje bahavega empira, ko sta antikizirajoča figuralika in empirsko okrasje prekrilo ustaljene gladke ali kanelirane oblike klasicističnih peči.

¹² Po izjavi grajskega lastnika Petra Pirnata.

¹³ Za podatek se lepo zahvaljujem kolegici Niki Leben.

Klasicistična peč v grajskem salonu, začetek 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

V grajskem, s pohištvom opremljenem stolpu, stoji peč ravno tako na kovinskih nogah. Njen trodelni korpus iz zeleno loščene lončenine krasijo v nizih povezane plitvoreliefne klasicistične girlande, vrh pa zaključuje izžlebljeni ovalni nastavek. Leta 1995 sta bili med obnovo arkadnih hodnikov najdeni v nasutju nad oboki arkadnega hodnika pečnici z letnicama 1668 in Lichtenbergovim in Gallovim grbom. Na njihovih grbovnih ščitkih sta diagonalno postavljena leva in orla, na drugem pa kronani

Empiriska peč z reliefnim prikazom boga Merkurja (foto: Vesna Bučič).

samorog.¹⁴ V katerem grajskem prostoru je stala ta peč z renesančnimi pečnicami, ni znano.

Pohištvo v bivalnih prostorih južnega trakta gotovo ne stoji na istih mestih kot v 19. stoletju, ko so v teh sobanah prebivale generacije Scarijeve in Pirnatove rodovine. Natančnejše predstave o ambidentalni ureditvi teh prostorov nimamo, zato v nadaljevanju govorimo o takšni ureditvi soban južnega trakta, kot so bile med pisanjem tega prispevka.

¹⁴ Ministrstvo za kulturo, INDOK center, Spomeniška kartoteka; Komelj, Zap. str. 23.

V zadnji sobi s tramovnim stropom stoji med pohištvo 19. stoletja baročna tabernakeljska omara iz prve polovice 18. stoletja. V gradovih in imenitnejših stanovanjih je bila ta vrst omare od zgodnjega baroka pa do poznega klasicizma nepogrešljivi kos hišne opreme. Tuštanjska tabernakeljska omara, okrašena na vratih z baročno zalomljenimi polnili in osrednjim pisalnim delom s preklopno ploščo, je gotovo ostanek iz fevdalnih časov, ko so v 18. stoletju v gradu še živeli grofje Lichtenbergi.¹⁵ Možno, da je igralna(?) miza s štirimi predalčki in s ploščo iz črnega marmorja tudi ostanek Lichtenbergove opreme, nimamo pa dovolj dokazov, da bi jo istovetili z mizo iz Scarijevega zapuščinskega inventarja, ki se omenja kot "ena miza iz trdega lesa s kamnitimi vložki." Po njenih ukrivljenih, *en cabriole* oblikovanih nogah vsekakor sodi v drugo polovico 18. stoletja, ko so v gradu še gospodarili Lichtenbergi. Najbrž je iz njihove opreme tudi elegantna dvosedežna zofa iz druge polovice 18. stoletja z usločenima stranskima

"Kredenčna omara", prehod iz 18. v 19. stoletje (foto: Vesna Bučič).

naslonjaloma in ukrivljenimi nogami *en cabriole*, ki se končujejo s parkljem. Lahkotni oblazinjeni dvo-sed, opet s sodobnim črtastim blagom modre barve, je po obnovi gradu prenesen v poročno dvorano.¹⁶ Z malo domišljije bi ga lahko izenačili s "kanapejem, prevlečenim s svilo", ki je v Ignačevem času stal v jedilnici, najlepšem in največjem prostoru s tremi okni, ki so na južni strani gledali na baročni parter grajskega parka.

Iz Ignačevega zapuščinskega inventarja je razvidno, da je bilo na stenah jedilnice šest tako imenovanih *blekerjev* (ime je izpeljano iz besede *bleken*, delati saje). Gre za stenske svečnike z ogledali v ozadju in s pozlačenim okvirjem z retardiranim pozno-baročnim školjčevjem. Bleščeč učinek je svečnikom dodajala razsvetljava sveč, ki se je na ogledalih še pomnožila. Na stenah jedilnice, ki ji kasnejši Pirnati pravijo grajski salon, so se ohranili le štirje *blekerji*, katerih pozno-baročno okrasje iz zadnje tretjine 18. stoletja vsekakor sodi v čas Lichtenbergovega domovanja na Tuštanju.¹⁷

V grajskem salonu je med starejšimi kosi Scarijevega pohištva manjša omara "kredenčnega tipa", okrašena s komaj zaznavno, s patino prekrito intarzijo. Njen ločno zaključeni vrh z dvema struženima in pozlačenima nastavkoma krasijo pozlačene listnate girlande, ki objemajo lovorjev venec. Čeprav je korpus "kredenčne omare" z zaobljenimi vogali zasnovan v pozno-baročnem duhu in stoji na ukrivljenih in z rezbarijo okrašenih nizkih nogah, njeno pozlačeno okrasje s prvinami pristnega klasicističnega sloga premakne njen nastanek na prehod iz 18. v 19. stoletje. Najbrž je ta manjša omara z bleščečo pozlato stala v prostoru, ki se v zapuščinskem inventarju večkrat omenja kot jedilnica. Ker pa je bila jedilnica najbolj imenitni prostor gosposkega nadstropja, so ta prostor poznejše generacije Pirnatov preimenoval v grajski salon.

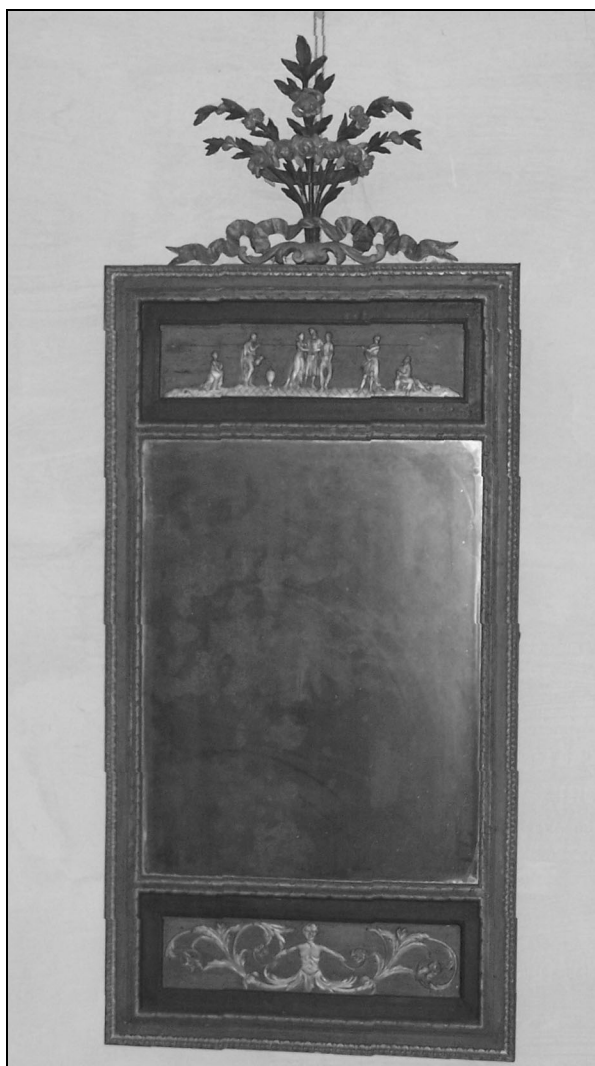
V istem prostoru visijo na stenah tri visoka prestižna ogledala z modrimi okvirji, ki bi jih lahko istovetili s štirimi ogledali "z modrimi okvirji" iz Ignačevega zapuščinskega inventarja, omenjenih v dnevni, beli, zeleni in biserni sobi (možno, da so slednjo tako imenovali zaradi biserne barve pohištva, še bolj je verjetno, da gre za stensko poslikavo, ki v prostorih južnega in vzhodnega trakta še ni raziskana). Trem ogledalom v modrih in 135 cm visokih okvirjih, ustvarjajo vtis razkošnosti in dragocenosti dvojne bordure iz pozlačenih bisernikov. Vrhove ogledal krasijo valoviti modri trakovi s cvetličnimi šopki, pod njimi so na podolgovatih pravokotnih poljih pozlačeni plitvoreliefni figuralni prizori, v spodnjem delu pa so pozlačene reliefne arabeske v kombinaciji s človeško figuro. Po monumentalnosti in okrasju sodijo ta, bolj grajska kot

¹⁵ Fotografijo tabernakeljske omare glej v članku Maje Lozar Stancar.

¹⁶ Za fotografijo zofe glej opombo 15.

¹⁷ Za fotografijo svečnika glej opombo 15.

meščanska ogledala s pristinim empirskim okrasjem, v začetek 19. stoletja, ko so v obdobju bahavega empira, rezbarski in pozlatarski mojstri opremljali notranjo opremo s tehnično dovršenim okrasjem in pogosto dodajali, kot na pričujočih ogledalih, pripovedno figuraliko iz grške in rimske mitologije. Sicer pa lahko omenimo, da je empirski slog v naših krajih samo kratka epizoda, navezana na določeno sredino in omejen krog naročnikov, med katere bi lahko uvrščali nekatere člane Scarijeve rodbine. Ignacu Scariji lahko pripišemo vso, slogovno nekoliko zapozneno klasicistično opremo iz začetka 19. stoletja, ki se je ohranila v štirih bivalnih prostorih južnega trakta. To je namreč obdobje, v katerem so se, večinoma na meščanskem pohištvu, nadaljevale okrasne prvine klasicizma vse tja do sredine stoletja. Klasicizem je tudi obdobje, v katerem se v notranji opremi pogosto srečujemo s predalniki,

Empirsko ogledalo, začetek 19. stoletja (foto: Barbara Žabota).

ki sodijo med najbolj uporabne zvrsti pohištva. V gradovih in meščanskih stanovanjih so se uveljavljali od zgodnjega baroka pa vse tja do konca historicizma. Bili so tako priljubljeni, da je vsaj eden stal v vsaki sobi. V grajskem salonu se srečamo kar z dvema kvalitetnima klasicističnima predalniki, ki s svojimi ravnimi linijami korpusev in zglajenimi ploskvami slonita na konusnih in vertikalno kaneliranih nogah. Oblikovno sodi ta zvrst nog med najbolj značilne prvine klasicističnega sloga, ki se v slovenski umetnostnozgodovinski terminologiji omenja kot kitasti slog (*Zopfstil*), v avstrijski varianti klasicizma kot Jožefinski slog, v Franciji pa kot slog Ludvika XVI. Tuštanjska predalnika se med seboj razlikujeta po svojih različnih funkcijah. Večji predalnik z dvema velikima predaloma na visokih, slokih in izžlebljenih nogah je večinoma služil shranjevanju tekstila in vsakdanjih predmetov. Drugi, tako imenovani pisalni predalnik (*secrétaire*) s tremi osrednjimi in dvema stranskima vrhnjima predaloma stoji na nizkih, ravno tako konusno oblikovanih in izžlebljenih nogah. Njegov zgornji del s poševno in preklopno pisalno ploščo s ključavnico, za katero je šest majhnih predalov, je gospodarju graščine služil za administriranje in shranjevanje korespondence, manjši predali pa za spravljanje pisalnega pribora, pečatov, nakita itd. Predalnikove intarzirane površine so okrašene z različno toniranimi in zalomljenimi oblikami orehovega furnirja, ki jih obrobajo temnejši trakovi iz močvirnega hrasta. Čeprav je v njegovih intarzijah še čutiti odmeve poznobaročnega vzdušja, predalnikove konusne in kanelirane noge in v ognju pozlačeni medeninasti ročaji s klasicistično reliefno motiviko postavljajo pisalni predalnik (tudi predalnik-sekreter) na prehod iz 18. v 19. stoletje. Ker je bil v tem obdobju lastnik tuštanjske graščine Ignac Scaria, bi ga lahko istovetili z *"intarziranim predalnikom s pultom"*, ki se v zapuščinskem inventarju omenja v spalnici. S tem podatkom bi ga lahko prisodili grajskemu gospodarju, ki naj bi imel v svoji spalnici pod ključem marsikakšno grajsko dragocenost. V enem od njegovih predalov je imel Luka Pirnat shranjeno svojo dedovalno listino, v predalih, ki se dolgo niso odpirali, pa poteka šele v novjšem času raziskava dragocenih dokumentov iz zgodovine tuštanjskega gradu.

V grajskem salonu dominira sedežna garnitura v naravnih barvah češnjevega(?) lesa, sestavljena iz tapecirane troseda (zofe), dveh stolov z naslonjali, izpolnjenimi s pokončnimi letvami, in manjše mize. Da gre za stilno enotno garnituro, dokazujejo njihove vitke, konusno oblikovane noge kvadratnega prereza z izdolbenimi kanelurami, najbolj pogostimi in tipičnimi prvini klasicističnega sloga.

Predalnik-sekreter, prehod iz 18. v 19. stoletje (foto: Barbara Žabota).

Klasicistični stol, začetek 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Klasicistična miza, začetek 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

V Scarijevem zapuščinskem inventarju so vpisane štiri sedežne garniture. Med njimi se trije kompleti z "zofe in šestimi stoli" omenjajo v biserni, zeleni in duhovnikovi sobi, četrta garnitura, ki je poleg "zofe imela 12 stolov z enako črtasto prevleko" (črtasti vzorci so značilni za openjanje klasicističnih sedežev), je stala v dnevni sobi. Ker se je v drugi polovici 19. stoletja Scarijev inventar iz dvanajstih prostorov skrčil na sedanje štiri opremljene sobane, je možno, da je s pohištvom iz nekdanje dnevne sobe in jedilnice opremljen sedanji grajski salon z omenjeno sedežno garnituro z dvema stoloma in veliko jedilno mizo s šestimi stoli. Ker je v grajskih prostorih ohranjeno deset enakih klasicističnih stolov, je možno, da se ti stoli našajo na prej citirano Scarijevo sedežno garnituro, ki je imela poleg zofe še dvanajst enakih stolov.

Grajski salon z jedilno mizo in sedežno garnituro, začetek 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Kateri od dvanajstih sob se je v času prebivanja Ignaca Scarije imenoval dnevni prostor, iz zapuščinskega inventarja ni razvidno. Na gradovih in meščanskih stanovanjih so bile dnevne sobe prostor, namenjen družinskemu življenju za posedanje, kramljanje in branje, in kot take vedno opremljene s sedežnimi garniturami. Ker v Ignačevem zapuščinskem inventarju zasledimo podatek, da je bilo "24 stolov prevlečenih z rumenim suknom v jedilnici", bi lahko predpostavljali, da je bila oprema Scarijeve jedilnice v največjem in najlepšem grajskem prostoru s tremi okni, ki se sedaj imenuje grajski salon. Jedilnice so bile namreč v vseh časih in krajih osrednji prostor grajskega in meščanskega življenja in jim je bila v *pianu nobile* vedno namenjena največja soba.

Sodeč po klavikordu iz leta 1805, predhodniku poznejšega klavirja, se je v tem najlepšem prostoru tudi muziciralo. Klavikordi in klavirji so bili pogosto nepogrešljivi del stanovanjske opreme graščakov in imovitejših meščanov. Kdaj in od kod je ta dragoceni instrument prišel v tuštanske prostore, ni znano, nedvomno pa da od prihoda na grad stoji na istem mestu. Čeprav nam njegova letnica pove, da sodi v obdobje lastništva Ignaca Scarije, premožnejšega člana te doseljene družine, klavikord v njegovem zapuščinskem inventarju ni omenjen.

Med pohištvom, oblikovanim v klasicističnem slogu, sta se v sobi jugovzhodnega stolpa ohranili zakonski postelji in štiri nočne omarice. Njihove zapoznele prvine klasicizma jih postavljajo v prva desetletja 19. stoletja, ko sta v gradu prebivala Ignac Scaria in njegov sin Jožef z družino. Preproste

oblike provincialnega klasicizma se odražajo tudi na veliki vitrini v grajski sprejemnici, ki v zastekljenem zgornjem delu hrani grajsko steklovino in keramične in porcelanske garniture jedilnega in okrasnega posodja.

V sobi jugovzhodnega stolpa pritegne vso pozornost dvokrilna knjižna omara z ločno oblikovanim čelom. Na njenih vratnicah z osmimi, na platno poslikanimi pravokotnimi polnili, je neznana roka z oljnimi barvami upodobila police s knjigami različnih velikosti. Provenienca te zanimivo poslikane omare je neznana, ravno tako je dvomljiva njena datacija, ki bi po ločnem čelu lahko sodila v 18. ali v prvo polovico 19. stoletja. Tekom časa je omara ostala brez nog, ki bi nas lahko pripeljale do natančnejšega časa njenega nastanka – možno do zadnjih Lichtenbergov v drugi polovici 18. stoletja ali v prva desetletja 19. stoletja, ko je v gradu prebival novi lastnik Ignac Scaria.

Našteta pohištvena oprema, s katero sta v bivalnih prostorih prvega nadstropja živeli dve generaciji Scarijeve rodbine, sodi v čas od približno konca 18. stoletja pa do izdelkov provincialnega klasicizma iz prvih desetletjih 19. stoletja (izvzeti so ostanki Lichtenbergove opreme), ko se v gradu istočasno pojavljajo nove, bidermajerske oblike notranje opreme. Primerki iz tega obdobja predstavljajo solidne mizarske in rezbarske izdelke, ki so morali dolgo trajati in so tudi, iz spoštljivega odnosa Pirnatove družine do grajske preteklosti, trajali do današnjih dni. Zanimivo, da v gradu iz prvih desetletjih 19. stoletja ni ohranjenih garderobnih omar, ki so tekom 19. stoletja izrinile skrinjo, ki je

Bidermajerska postelja, 30. ali 40. leta 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

bila pri vseh družbenih plasteh najbolj pogosto grajsko ali meščansko shrambno pohištvo. Nenavadno je tudi, da iz Scarijevih časov ni ohranjenih klasicističnih in bidermajerskih skrinj, ki so bile v teh obdobjih pogosti kosi notranje opreme v bivaliških podeželske gospode. Namenjene so bile shranjevanju oblek, nevestine bale, nakita, dokumentov, denarja in živil, v kmečkem okolju tudi pridelkom. Pri kmetih so bile poslikane skrinje del nevestine bale in ravno na Gorenjskem je bilo poslikovanje ženitovanjskih skrinj najbolj razvito. V sobi grajskega stolpa stoji samo ena skrinja, poslikana s cvetličnimi šopki in prav take so bile v slovenski umetnosti na kmetijah običajne v 19. stoletju.

Klasicistično likovno izražanje je v svojem širokem razponu skozi prvo polovico 19. stoletja zajemalo tri stilno definirane skupine: kitasti slog, empir in kot zadnji derivat klasicizma, priljubljeni bidermajer. Kot slog meščanske kulture, omejen na srednje in malo meščanstvo, se je bidermajer najčisteje izrazil v stanovanjski opremi s funkcionalnim, skladnim in udobno oblikovanim pohištvo. Najdemo ga tudi med tuštanjško opremo v času, ko je v gradu živela druga in tretja generacija Scarijevih – Ignacev sin Jožef z ženo Heleno in njuna hči Maksimilijana. Iz njihovih časov so v sobanah ohranjene tri velike garderobne omare. Monotonost ploskev njunih dvokrilnih vrat poživljajo na eni omari pravokotna polnila in okrasno zloženi orehovi furnirji, na omari iz temno luženega lesa pa so na robovih vrat snopi pokončne profilacije. Biderma-

jersko občutenje omar potrjujejo originalne prizmaсте in pri dnu odebeljene noge, ki so najbolj tipični nosilni elementi bidermajerskega pohištva.

V vseh sobah bivalnega trakta je ohranjeno več predalnikov z dvema ali tremi predali. Na njihovih furniranih gladkih stranicah ni nobenega okrasja, ker pa je večkrat prihajalo do zamenjave majavih nog, so ti predalniki slogovno neopredeljivi in čas njihovega nastanka lahko sega od začetka pa vse do konca 19. stoletja. V drugi polovici 19. stoletja so se predalniki večinoma umaknili v spalnice za shranjevanje posteljnega in osebnega perila. Njihov prostor ob stenah jedilnic so zasedle velike in male kredence, v delovnih prostorih police s knjigami, v salonih pa zastekljene vitrine.

V grajski spalnici, ki je veljala za privaten in najbolj intimen prostor in je bila na tuštanjskem gradu namenjena gospodarjevemu študiranemu sinu Maksu Pirnatu (1875–1933), sta poleg dveh predalnikov še bidermajerski zakonski postelji z usločenima vzglavnima in ravnima vznožnima končnicama. Robovi teh končnic se nadaljujejo v noge v obliki spodaj odebeljene prizme, najbolj pogostih oblik nog na bidermajerskem pohištvo.

Drugi par zakonskih postelj imata vzglavne in vznožne končnice usločene navzven in oblika teh postelj je v bistvu nadaljevanje empirske čolničasto oblikovanje postelje (*lit en bateau*), le da jim bidermajerske sabljasto ukrivljene noge, ki se navzdol zožujejo, dajejo lahkotnejši in elegantnejši videz.

Bidermajerski stol, 20. ali 30. leta 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Bidermajerski gugalnik, sreda 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Čeprav je v gradu ohranjeno veliko stolov (v zapuščinskem inventarju je v Scarijevih dvanajstih sobah popisanih 41 stolov), je med njimi samo ena garnitura zelo poškodovanih stolov s prvinami bidermajerskega sloga. Njihovi prednji nogi kvadratnega prereza sta navzdol zoženi, zadnji, navzven sabljasto usločeni, pa pomenita najbolj ustaljene oblike bidermajerskih stolov in se obdržijo vse do srede 19. stoletja.

Iz poznejšega bidermajerskega obdobja je v grajskem salonu ohranjen zelo zanimiv oblazinjeni gugalnik, ki je s svojo nenavadno in redko obliko najbrž edini te vrste v Sloveniji. Njegovi upognjeni naslonili za roke se navzdol nadaljujeta v veliki stranski polkrogli, ki omogočata guganje.

Več stolov, razporejenih po grajskih sobanah, je iz obdobja historizma, ko se v drugi polovici 19. stoletja začne pri predmetih uporabne umetnosti spogledovanje s stilnimi fazami preteklih obdobj. Postbidermajerskim oblikam sedežnega pohištva se pridružijo reminiscence baročnega sloga, ki naslonjala stolov preoblikujejo v obrisno vzvalovljene odprte ali tapecirane medaljone z okvirji z rezljanim ali predrtim okrasjem. Prednji nogi stolov nista več ravni in kvadratnega prereza, ampak sta ukrivljeni *en cabriole* in se pri dnu končujeta z visokim "naprstnikom". V tem novem baroku (*neobarok ali psevdobarok*), eni od slogovnih variant historizma, sta

Neobaročni stol, 60. leta 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

ohranjena dva stola z odprtim in na vrhu okrasno predrtim naslonjalom in oblazinjenim sedežem.

S podobnimi neobaročnimi prviniami je okrašen tudi naslanjač z oblazinjenim hrbtiščem in naslonili za roke. Pogosto so noge teh razmeroma težkih naslanjačev opremljene s koleščki, ki jih ima tudi naslanjač v tuštanski spalnici. Čas njegovega nastanka kakor tudi prej omenjenih neobaročnih stolov je približno med letoma 1860–1870. K temu obdobju lahko pripišemo blazinjak, ki ga v celoti prekriva tekstilna prevleka in le po obliki valovito sklenjenega hrbtnega naslonjala bi mu čas nastanka prisodili v petdeseta ali šestdeseta leta 19. stoletja. Iz istega obdobja, v katerem sta kot zakonca živila lastnica gradu Maksimilijana z možem Lukom Pirnatom, so ohranjene tri neobaročne manjše mize, katerih pravokotne mizne plošče z valovito oblikovanjem opasjem z majhnimi predali slonijo na vitkih, *en cabriole* oblikovanih nogah. V grajski spalnici je nad eno od teh miz položena bela marmorna plošča s keramično umivalno garnituro, nad katero stoji ob steni prislonjeno veliko ogledalo v lesenem profiliranem okvirju z velikima, plitvo izrezljanima volutama. Marmorna plošča in ogledalo sta del psihe, katere spodnji del z dvokrilnimi vratci in dvema predaloma stoji močno poškodovan na arkadnem hodniku prvega nadstropja. Psiho bi lahko datirali v zadnja desetletja 19. stoletja, ko so spalnice na prehodu iz neobaroka v neorenesanso, imenovano tudi staronemški slog (*altdeutsch*) dopolnili z nizkimi umivalnimi omarami s predali, prekritimi z marmornimi ploščami in velikimi pokončnimi ogledali.

Iz obdobja neorenesanse stoji v grajski sprejemnici na steno prislonjena manjša pisalna miza z osrednjim predalom in pod njim udrtim prostorom za kolena z dvema predaloma na vsaki strani. Tudi v tem primeru gre za slogovno zvrst neorenesančnega pohištva, ki je v zadnjih desetletjih 19. stoletja s severa preko Avstrije prešlo v naše kraje in v slogu nove renesanse (*neorenesanse ali pseudorenesanse*) okraševala pohištvo z rezljanimi in izstruženimi elementi. Pravokotno ploščo pisalne mize obkroža nizka ograjica iz niza struženih balustrov, izstružene so tudi noge v obliki dvojnih sploščenih krogel z na dnu tupiranim zaključkom. Ko je Luka Pirnat po smrti prve žene 1873 postal lastnik tuštanskega posestva, je kmalu zatem ta pisalna miza postala del tuštanske notranje opreme in v njenih predalih sta nekdanji grajski vrtnar in njegovi nasledniki shranjevali grajsko administracijo.¹⁸

S štirimi stoli iz upognjenega lesa, eden je v sprejemnici ob pisalni mizi in ostali v poročni sobi, smo prišli do sedežnega pohištva, za katerega lahko trdimo, da so proizvod domačih izvajalcev. Na spodnji strani sedal sta se namreč ohranila želez-

niška transportna listka z napisom *K. k. Österreichische Staatsbahnen / Von Laibach nach Domschale*, kar nam pove, da so bili stoli od postaje Duplica, kjer je bila tovarna upognjenega pohištva, transportirani z vlakom do Domžal, kjer naj bi jih naročniki prevzeli in odpeljali v Tuštanj. V Sloveniji je namreč ob koncu 19. in začetkom 20. stoletja obratovalo več tovarn upognjenega pohištva, predvsem stolov iz bukovega upognjenega lesa. Najbolj trdoživa med vsemi je bila tovarna I. Bahovca, osnovana leta 1907 v Duplici pri Kamniku. Med redkimi je preživela prvo svetovno vojno in z menjavanjem lastnikov se je iz nje razvila tovarna Stol, ki je še do nedavnega izdelovala pohištvo iz upognjenega lesa po izvirnih modelih dunajskega mizarja Michaela Thoneta, ki je prvi uporabil tehniko krivljenja lesa. Med stoli se je največ proizvajal njegov tip *Stol št. 14*, katerega serijska proizvodnja je stekla leta 1859 in je pomenila veliko prelomnico v zgodovini sedežnega pohištva. Po izteku patenta so ga začele proizvajati še druge tovarne upognjenega pohištva in ga izdelujejo še danes. Zaradi najčistejših konstrukcijskih rešitev, lahkotnosti, stabilnosti in preproste proizvodnje primerne za množično rabo so ga izdelovali v

"Stol št. 14" iz upognjenega lesa, po letu 1907 (foto: Vesna Bučič).

¹⁸ Podatek je iz ustnega sporočila njegovega pravnuka Petra Pirnata.

velikanskih množinah, tako da je bilo v svetu do prve svetovne vojne izdelanih okrog 50 milijonov. Pri Stolih št. 14, kakršni so se ohranili tudi na Tuštanju, so navzven usločene noge malo pod sedežem povezane z obročem, naslonjalo in zadnji nogi pa oblikuje ena sama ukrivljena palica, le da je na naslonjalu okrepljena s še dodatnim lokom. Na sedežnih ploskvah iz vezanih plošč je vžgan secesijski cvetlični ornament. Stoli, ki so gotovo proizvod Bahovčeve tovarne upognjenega pohištva, so najbrž nastali kmalu po začetku njenega obratovanja leta 1907.¹⁹

V obdobju secesije, gotovo enkrat po letu 1900, je nastal naslanjač iz pletenega vrbovega šibja. Nedvomno gre za izdelek ene od mnogih pletarskih delavnic, ki so delovale v osrednjem delu Slovenije. V teh delavnicah so pletarski mojstri obeh spolov, poleg izvrstnega tehničnega znanja, imeli tudi občutek za oblikovanje form pletenega pohištva iz vrbovega šibja, med njimi največ za proizvodnjo

Secesijski naslanjač iz pletenega vrbovega šibja, po letu 1900 (foto: Vesna Bučič).

vseh vrst stolov. Tuštanjski naslonjač z visokim, ločno zaključenim naslonjalom odlikuje izredno kvalitetna izdelava. Najbrž je oblikovan po zgledu secesijskih naslanjačev z visokimi slokimi hrbtišči v nam neznani delavnici pred prvo svetovno vojno, kajti po vojni se je pri nas število odličnih pletarskih delavnic močno skrčilo.²⁰

Uporabni in okrasni drobni inventar

V pričujočem prispevku sem skušala pri ogledu grajskih notranjščin predstaviti tuštanjsko pohištveno dediščino skozi štiri slogovne faze in se v stilnem zaporedju ustavit pri najbolj pomembnih in karakterističnih primerkih za določena obdobja. V 19. stoletju je namreč pri pohištvu ritem stilnih tokov hitrejši in so se umetnostne smeri menjavale v krajših časovnih razmakih. V uporabni umetnosti in za umetnoobrtne predmete to ne velja za tako imenovani drobni inventar, kot so svetila, senčniki, ure, devocionalije, razni kovinski predmeti, tekstilije in še mnogi drugi uporabni in okrasni predmeti, ki so ob pohištvu dopolnjevali in plemenitili grajske interierje. (Ker je v gradu ohranjeno precej steklovine in keramike, je to gradivo predstavljeno v posebnem prispevku.)²¹

Tuštanjske sobane so osvetljevali s svečami, kar je razvidno iz mnogih medeninastih, keramičnih in steklenih svečnikov iz 19. in 20. stoletja. Med njimi ni "osem namiznih svečnikov", omenjenih v zapuščinskem inventarju med srebrnino, ravno tako ni "ročnega svečnika", ki je v 19. stoletju zelo pogosta oblika prenosnega svečnika z ročajem. Ob številnih svečnikih so se ohranili železne in troje srebrnih škarij za rezanje stenja na voščenkah. Iz prve polovice 19. stoletja je tu še pločevinasti del Argandove svetilke, v kateri je izgorevalo ceneno repično olje. Ko je v drugi polovici stoletja uporaba petroleja namesto repičnega olja pomenila le še izboljšavo istega principa, so Argandovo svetilko zamenjale namizne petrolejke. V cenejših variantah so bile v rabi tudi na kmetijah in iz Pirnatovih časov so ohranjeni trije namizni primerki, žal brez steklenih senčnikov. Iz bidermajerskega obdobja, ko je bila lastnica gradu Maksimilijana Scaria, sta ostala v grajskem salonu dva namizna senčnika, ki sta zasenčevala gorečo svečo. Oba stojita na lesenem podstavku s tremi ukrivljenimi nogami in v senčnikovih uokvirjenih polnilih, ki so jih uravnavali po višini prižgane sveče, so vstavljene ročne vezenine.

Iz prve polovice 19. stoletja, ko je bil grad v lastništvu Scarijevih, sta ostala dva kvalitetna lesnena, empirski (?) v spalnici in bidermajerski v grajskem salonu. Na empirskem (?) kristalnem lustru

²⁰ Lozar Štamcar, Pletarske šole, 435–450.

²¹ Glej članek Mateje Kos: Steklo in keramika na Gradu Tuštanju.

¹⁹ Bučič, Stol, str. 30; Lozar Štamcar, Pohištvo, str. 141.

(*luster* je ime za lesteneč s kristalnimi oblogami in obeski) je okroglo kovinsko ogrodje obloženo z visečimi nizi kristalnih fasetiranih jagod in obeskov, na katere se je odbijala svetloba štirih voščenk na izstopajočih krakih in s tem pojačala svetlikanje kristalov.

V zapuščini Ignaca Scarije je sicer omenjen "*en lesteneč v dnevni sobi*", ni pa nobenih oprijemljivih dokazov, da bi ga identificirali s kristalnim lestencem, ki sedaj visi v spalnici, čeprav bi se to časovno ujemalo.

Ko je Helena Scaria leta 1847 prepustila grad svoji najstarejši hčerki Maksimilijani, je v tedanji jedilnici (sedaj grajskem salonu) najbrž že visel s stropa bidermajerski lesteneč iz rezljane in pozlačene lipovine. Prestižno pozlačeno svetilo na treh medeninastih verigah je sestavljeno iz okroglega elementa podobnega narobe obrnjenemu dežniku s plitvorezljano rozeto na temenu in šestih tenkih usločenih krakov s tulci za sveče in krožniki za prestrezanje voska. Gre za najbolj pogosto obliko bidermajerskih lestencev, ki so jih poznejši lastniki z uvedbo elektrike množično elektrificirali. Med njimi je to doletelo tudi tuštanski pozlačeni lesteneč, ki so mu, ko je bila leta 1939 v gradu napeljana elektrika, dodali "fasungo" z žarnico in senčnik iz motnega stekla.

Iz časa, ko je v gradu živel prvi lastnik iz Scarijev rodbine, je ohranjena sobna stojeca ura, kvalitetni izdelek pomembne ljubljanske delavnice iz začetka 19. stoletja. Čeprav je med Ignačevim zapuščinskim inventarjem vpisana "*ena stojeca ura v zeleni sobi*", ni drugih podatkov, da bi v njej spoznali izdelek

Bidermajerski lesteneč, druga tretjina 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

znanega ljubljanskega mojstra. Gre za stojeco sobno uro s tabernakljasto oblikovanim ohišjem z zastekljenimi vratci. Izvirne oblike teh ur iz 17. stoletja so se iz matične dežele Anglije razširile po vsej Evropi in v 18. stoletju množično prevladale v času Marije Terezije tako, da so jih v monarhiji preprosto imenovali *terezijanke*. Na tuštanskem primerku je za zastekljenimi vratci belo emajlirana številčnica z rimskimi številčkami za polne ure in manjšimi arabskimi za datume v mesecu. Nad njo je emajlni medaljon s barvnim krajinskim motivom in dvoje manjših emajlnih številčnic za uravnavanje repetirne mehanizma, kar pomeni, da se je po bitju četrtinke, polovične in polne ure oznanjal iztek vsake polne ure s ponovnim bitjem. V spodnjem delu številčnice je v fraktorni pisavi vpisano ime *Anton Regaly in Leybach*, za katerega arhivalije povedo, da se je rodil v Črnem Potoku na Dolenjskem na posesti barona Lichtenberga in urarsko obrt opravljal med letoma 1794 in 1840. Njegova prva učna doba pri ljubljanskem urarju je trajala od leta 1794 do 1797, potem pa je, kot sam pravi, "*odšel kot livriran sluga z mladim plemičem baronom Lichtenbergom na Dunaj in se v štirih letih pri dunajskem urarju izučil urarske obrti*." Leta 1802 je v Ljubljani dobil meščanske pravice in naziv mojstra ter obrtno dovoljenje *ad personam*.²² Poleg tuštanske ure, ki je nastala enkrat po letu 1802 v njegovi ljubljanski delavnici *in der St. Jacobsgasse 15*, je še njegova ura istega tipa v Mestnem muzeju v Ljubljani. Vsekakor je Regaly znal prisluhniti željam naročnikov, med katerimi so bili tudi taki, ki so vztrajali pri ustaljenih in retardiranih oblikah, kot je to primer tuštanske ure, pri kateri je ostal zvest za tiste čase že nekoliko zastareli tabernakeljski obliki. Tega ni mogoče pripisati kaki zaostalosti ali zastarelemu okusu urarskih mojstrov, temveč splošnemu evropskemu prilaganju tej obliki, ki se je v monarhiji zadrževala vse tja do začetka bidermajerja.

Poleg Regalyjeve tabernakeljske ure, sta v gradu še dve stenski uri, ki sodita v čas Pirnatovega lastništva. Oblikovno sta poreklom iz Schwarzwalda, možno pa je, da sta izdelek kakšne delavnice na naših tleh, ki so posnemale že utečene oblike ur schwarzwaldskih mojstrov. Dražja, bolj sobna varianta je stenska ura v črnem okviru s pogonom na uteži in z belo emajlirano številčnico na medeninasti pločevini z reliefno stiskanim motivom jezdeca obkroženega z vinsko trto. Druga, cenejša in bolj specifična varianta nemške ure, ki so jo domačini Schwarzwalda masovno izdelovali kot domačo obrt in kot krošnjari prodajali po vsej srednji in vzhodni Evropi, je manjša stenska ura s poslikano leseno številčnico in s pogonom na uteži. Zaradi skrom-

²² Bučič, *Ure*, str. 70; Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija*, str. 446.

Tabernakeljska ura ljubljanskega urarja Antona Regalyja, prva četrtina 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

nega videza so te ure pomenile cenejšo in dostopnejšo varianto hišnih ur in so postale zelo popularne med meščanskim in kmečkim prebivalstvom. Izdelovali so jih tudi na naših tleh in pri arhivsko dokumentiranih izdelovalcih teh ur je ponavadi še pripis *Schwarzwalder* ali *Holzuhmacher*.²³

V gradu je na predalnikih in mizah precej drobnega inventarja iz različnih materialov. Med njimi prevladujejo steklene in keramične vaze, nekaj porcelanskih kipcev in figurin ter okrasne skledе (več o tem glej v članku o steklovini in keramiki). Med nabožnimi predmeti je več porcelanskih svetniških kipcev in Križanih iz pozlačenega lesa, na stenah in na predalnikih se vrstijo devocionalije iz katoliške liturgije ter romarski voščeni svitek, vse iz 19. in prvih desetletjih 20. stoletja. Na pisalni mizi v grajski sprejemnici je med kovinskimi predmeti dvojce

garnitur secesijskih črnilnikov iz litega železa, kovinski stiskalnik v obliki žabe z imenom *JOŽEF JEREB* za odtis imen na pisemski papir in iz Lichtenbergovih časov ovalni pečatnik tuštanjskega gradu z nerazločnim napisom in vrezano krono omenjenih grofov.

Secesijski črnilnik iz litega železa, prvo desetletje 20. stoletja (foto: Vesna Bučič).

V stolpu so omembe vredne železne klešče za izdelavo velikonočnih oblatov z napisom *MARIA GRITSCHERIN EIN GEBORNE 1599 STRUSINGERIN* in precizna železna tehtnica s plitvima skledama nedoločljive datacije. V predalih kredenčne omare se je ohranilo dvojce kompletov uteži v obliki majhnih medeninastih vedric, zloženih eno v drugo, ki imata na pokrovu vtisnjene signature za sedaj neidentificiranih delavnic. Na manjšem kompletu je vtisnjena letnica 796 in na večjem 815. Tehtnica in uteži sodijo v obdobje Scarij, prav tako pa tudi komplet treh ploščatih likalnikov z železnimi vložki za ogrevanje. Večji in težji likalnik je služil za likanje močnih tkanin, dvojce manjših in lažjih pa za finejša platna ali svilo.

Med kositrenim inventarjem sta posebej zanimiva kositrna vojaška menažka in plitva kositrna skleda z ročajema, oboje še iz Lichtenbergovih časov. Menažka je sestavljena iz 6 posodic z ročaji, zloženih ena nad drugo, manjka pa ji nosilni element, ki je skozi ročaje posodice povezoval v komplet za prenašanje hrane na vojaških pohodih. Na pokrovu vrhnje posodice je ročaj v obliki poloplastične angelske glavice med razpetimi krilci. Na dnu menažkinih posodic in baročne skledе je vtisnjen mojstrski znak ljubljanskega kositarja Franca Ableitnerja (1713–1781), na katerem je poleg ljubljanskega stolpa z zmajem, letnico 1744, ko je postal meščan, in inicialkama *FA* upodobljen

²³ Bučič, Stol, str. 38.

Trije likalniki, prva polovica 19. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Vojaška kositrna menažka, druga polovica 18. stoletja (foto: Vesna Bučič).

Mojstrski znak ljubljanskega kositrarja Franca Ableitnerja (foto: Barbara Žabota).

zvon, kar pomeni, da je poleg kositrarske, imel še zvonarsko obrt.²⁴

V stolpu je na mizah in predalnikih nekaj kaset in šatulj s poklopnimi pokrovi. Med njimi je reliefno obdelana in precej poškodovana šatulja za šivanje, v notranjosti opremljena z lesenimi prekati za šivalni pribor. Za denar in dragocenosti je gotovo služila kasetna s ključavnico iz masivnega in z dia-

²⁴ Žargi, Kositer, str. 44. Franc Ableitner se je rodil leta 1713 na Dunaju, 1744 je postal ljubljanski meščan in se eno leto za tem poročil v Ljubljani, kjer je tudi umrl 1781. Stanoval je na današnjem Gradišču 12.

Zaprta in odprta potovalna lekarna v leseni kaseti, 18. stoletje (foto: Vesna Bučič).

gonalnimi zarezi okrašenega lesa, obitega z okovjem iz ornamentalno predrte in valovito rezane medeninaste pločevine. Nedvomno je ta kvalitetna kasete iz 18. stoletja ostanek iz fevdalnih časov, kakor tudi manjša potovalna lekarna v leseni kaseti s pokrovom in dvokrilnimi vratci, obitimi z železnimi, reliefno okrašenimi trakovi. Notranjost kasete je opremljena s predalčki za zdravila in pokončnimi

razdelki za stekleničke. Na notranji strani neobdelanega in poškodovanega pokrova je bil najbrž listek z natisnjenimi navodili za uporabo zdravil.

Na steni grajskega stolpa visi ob oknu živo-srebrni barometer, tipičen primer merilne naprave za merjenje zračnega pritiska iz 19. stoletja. Ker je v Scarijevem zapuščinskem inventarju iz leta 1817 zapisano *"en barometer v spalnici"*, gre najbrž za isto

merilno napravo iz prvih desetletjih 19. stoletja. Nedvomno je bilo v gradu za časa Ignaca Scarije med dvanajstimi sobami prvega nadstropja več spalnic, ki jih danes ni mogoče identificirati. Dobro ohranjeni barometer je opremljen z dolgo cevko, ki ima spodaj posodico, napolnjeno z živim srebrom, na kateri se je živo srebro v navpični cevki prilagajalo zračnemu pritisku in s svojim nivojem v milibarjih označevalo zračni tlak na 'glavi' barometra, opremljenim s tiskanimi vremenskimi označbami.²⁵

V grajskem stolpu je na stenah naslonjenih nekaj primerkov ognjenega, sekalnega in bodnega orožja. Stiri puške, v glavnem lovske iz 19. stoletja, med katerimi sta gotovo dva starejša primerka iz Scarijevega zapuščinskega inventarja, so uporabljali lastniki tuštanske graščine, ki so imeli v svojih gozdovih lovno pravico za divjad. Zadnji, ki naj bi "uvpeljavljal to pravico je bil Luka Pirnat, medtem ko so kasnejši gospodarji gradu ta privilegij več ali manj opustili" (podatek je iz članka *Kmet in graščak* v pričujoči publikaciji).²⁶

Sekalno in bodno orožje na drogu, med njimi sponton, partizana, kopje in bojne vile so iz 17. in 18. stoletja, ko so v njem prebivali grofje Lichtenbergi.

V stolpu leži na predalniku avstro-ogrsko oficirska sablja iz zadnje tretjine 19. stoletja, ki je pripadala Lukovemu sinu Antonu Pirnatu (1879–1925). Napisi, letnica 1899 in njegovo ime na porcelanski pipi z dolgim ustnikom in upodobljenim cesarskim grbom nam povedo, da gre za spomin na njegovo služenje vojaškega roka (*Erinnerung an meine Dienstzeit*) v 5. cesarsko-kraljevem dragonskem polku, imenovanem po ruskem carju Nikolaju I. Iz nemških verzov zapisanih v fraktorni pisavi na porcelanski pipi izvemo, da se je Anton Pirnat rodil 1878 (pravilno 1879!), da je cesarju služil leta 1899 in da je v letu 1902 šel domov na dopust.²⁷

V grajskem stolpu, ki je namenjen obiskovalcem, je še nekaj predmetov, ki ne sodijo med bivalno opremo Scarijeve in Pirnatove družine. Gre za gradivo etnografskega značaja, ki so ga predzadnji lastniki uporabljali pri svojem delu (npr. dva kolovrata, priprave za izdelavo lanene preje itd.) in ki bo slej kot prej našlo svoje mesto v enem od novih razstavnih prostorov prvega nadstropja. Sobe, ki sledijo grajskemu stolpu v vzhodnem traktu, so sedaj "muzejski depo" za predmete iz 20. stoletja, ki jih je uporabljalo več generacij Pirnatove družine, del zadnje pa se je preselil v novozgrajeno stavbo na grajski ploščadi.

Orožje na drogu: bojne vile, partizana in sponton, 17.–18. stoletje (foto: Vesna Bučič).

Na grajskem podstrešju je še veliko gradiva, ki še ni raziskano. Leta 2000, ko je bil ob menjavi podstrešja postavljen nov zvonik, so vanj prenesli jarem bronastega zvona, ki je imel napis AVE MARIA GRATIA PLENA A.D. MDCCLXVI in ki ga je gradu vzela prva svetovna vojna za izdelavo topov.²⁸

Od shrambene opreme je tu še deset zelo poškodovanih skrinj. Med njimi je komaj razpoznavna velika žitna skrinja iz 18. stoletja in po rezbariji sodeč baročna skrinja iz 17. ali začetka 18. stoletja. Nedvomno gre za skrinje iz časa Lichtenbergov, saj je bilo že v popisu Lichtenbergovega inventarja v letu 1712 na podstrešju štirinajst, leta 1757 pa deset skrinj.²⁹

Po podstrešju je nakopičeno veliko gradiva iz 18. in 19. stoletja etnografskega značaja in predstavlja edinstveno priložnost, da te še nikoli pregledane predmete raziščejo in ovrednotijo strokovnjaki.

²⁵ Prvi barometer tega tipa je iznašel Evangelist Torricelli leta 1643, učenec Galilea Galileja.

²⁶ Hazler, *Kmet in graščak*, str. 10.

²⁷ *Im Jahre 1878 bin ich geboren / Im Jahre 1899 hab ich dem Kaiser geschworen / Im Jahre 1902 geh ich auf Urlaub z'haus / Und such mir ein hübsches Maderl aus.*

²⁸ Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 19; Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija*, str. 444.

²⁹ Lozar Štamcar, *Stanovanjska oprema gradu Tuštanj pri Moravčah v prvi polovici 18. stoletja*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- GAT, Graščinski arhiv Tuštanj
 Graščinski arhiv Tuštanj
 RS Ministrstvo za kulturo, *INDOK* center;
 France Stele: Konservatorski zapiski; LXXXIV,
 l. 1933, 1934.
 Spomeniška kartoteka; Komelj, Zap. str. 23., 18.
 VI. 1955.
 Olga Zupan, Urb. program obč. Domžale, 1968.

ČASOPISI

- Paladin, Jasna: Zapuščina grajskega vrtnarja. *Gorenjski Glas*, 7. september 2007.

LITERATURA

- Bučič, Vesna: *Svetila, oblike in namen*, katalog razstave. Ljubljana : Narodni muzej, 1969, str. 17.
 Bučič, Vesna: *Ure skozi stoletja*, katalog razstave. Ljubljana : Narodni muzej, 1990, str. 70.
 Bučič, Vesna: *Stol v petih tisočletjih*, katalog razstave. Ljubljana : Narodni muzej, 1973, str. 30.
 Golob France: *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, magistrska naloga, tipkopis. Ljubljana 1978.
 Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1997.
 Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravških gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
 Lozar Štamcar, Maja: Pletarske šole v Sloveniji. *Kronika*, 54, 2006, str. 435–450.
 Lozar Štamcar, Maja: Pohištvo iz upognjenega lesa. *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo*, katalog razstave. Ljubljana : Narodni muzej, 1991, str. 51–55.
 Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj*. Tuštanj, 2003.
 Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
 Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Gorenjska I/2, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, 1997.
 Studen, Andrej: Meščanska stanovanjska kultura. *To in ono, o meščanstvu v provinci*, katalog razstave. Celje : Pokrajinski muzej, 1995, str. 10–18.
 Žargi, Matija: *Kositer*, katalog razstave Ljubljana, Narodni muzej, 1981, str. 44.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Innenräume auf Schloss Tuffstein (Tuštanj) im 19. Jahrhundert

Schloss Tuffstein (Tuštanj) ist das einzige gut erhaltene Schloss im Moräutsch-(Moravče)-Tal, das von Brandschatzung, Plünderung und Enteignung seitens der Staatsmacht nach dem Zweiten Weltkrieg verschont blieb. Das Schloss befand sich vom 16. bis zum 19. Jahrhundert im Besitz der angesehenen Familie Lichtenberg. Im 19. Jahrhundert wechselte es zweimal seine Besitzer. Da das Schloss zur Zeit der sozialistischen Herrschaft nach 1945 nicht enteignet wurde, wird es noch heute vom Nachkommen der letzten Besitzer, dem Musiker Peter Pirnat, bewohnt.

In den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts restaurierten die Schlossbesitzer mit Unterstützung der Gemeinde Domžale und des Kulturministeriums den Arkadenhof, die Gemeinde Moravče richtete im nördlichen Trakt ihre Protokollräume ein. Die Gemächer des südlichen Trakts mit erhaltenen Stilinnenräumen wurden im Jahr 1990 für die Öffentlichkeit zugänglich gemacht, im akustisch erneuerten Atrium finden seit der 500-Jahrfeier des Schlosses 1994 Musik- und Kulturveranstaltungen statt.

Die Einrichtung der Tuffsteiner Innenräume aus der Zeit, wo sich das Schloss im Besitz der Barone, der späteren Grafen von Lichtenberg befand, ist uns aufgrund von zwei Nachlassinventaren aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts bekannt. Der letzte Vertreter dieses Geschlechts verkaufte das Schloss im Jahr 1800 an Ignaz Scaria († 1816), der unter anderem auch Mitbesitzer von Schloss Slap bei Wippach (Vipava) und Pächter der Herrschaft Wippach war. Unter den Schlossarchivalien hat sich nach seinem Tod auch das 1817 verfasste Nachlassinventar erhalten, in dem die Einrichtung von 13 Schlossgemächern, ferner das gesamte Schlosszubehör und alle Wirtschaftsgebäude beschrieben sind. Universalerbe von Ignaz war sein Sohn Joseph Scaria, auf ihn folgte seine Tochter Maximiliana, die den Schlossgärtner Luka Pirnat heiratete. Einen Teil der Einrichtung bewahrten die Generationen von Pirnat in vielen Schlossgemächern auf, die heute der Öffentlichkeit nicht zugänglich sind. Unter den erhaltenen Möbeln aus Ignaz' Zeiten herrscht der Klassizismus vor, Gegenstände mit den Merkmalen des Empirestils sind seltener, stärker repräsentiert ist der Biedermeierstil und die späteren Phasen des Historizismus, eher selten dagegen Stücke aus der Zeit der Sezession.

Gut erhalten sind drei klassizistische Öfen, einer im Empirestil, erwähnenswert ist auch ein Klavichord aus dem Jahr 1805. Die im ursprünglichen Ambiente erhaltene Einrichtung weist keinen Schlossluxus auf. Dieses der Form und Herstellung nach solide Inventar zeigt weder Prunk noch Vergoldung, waren die Scaria doch keine Adelligen. Der Einblick in die materiellen Überreste der Schlossbesitzer im

19. Jahrhundert verleitet zu der Annahme, dass auch die Scaria in jenem "bürgerlichen Jahrhundert", als es zu einer gesellschaftlichen Umwandlung und damit zur Umgestaltung der Möbeleinrichtung kam, der bürgerlichen Schicht angehörten, obwohl sie auf Tuffstein wie Schlossherren lebten.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 75/74(096.5):728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah)

Prejeto: 25. 5. 2009

Damir Globočnik

dr. umetnostne zgodovine in muzejski svetovalec, kustos za umetnostno zgodovino in galerijsko dejavnost,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI-4000 Kranj
e-pošta: damir.globocnik@guest.arnes.si

Slike in grafike v dvorcu Tuštanj

IZVLEČEK

Provenienca slik, grafik in tiskanih reprodukcij v dvorcu Tuštanj je večinoma neznana. Med njimi ni likovnih del, ki so krasila dvorec konec 17. stoletja in v 18. stoletju, ko je bil ta v lasti grofovske rodbine Lichtenberg. Likovna dela so najbrž prišla v dvorec Tuštanj po letu 1800. Novi lastnik Ignac Scaria je dvorec opremil tudi s portretom soproge Johanne, rojene Widmayer, in portretoma dveh ženinih sorodnikov, ki jih je leta 1796 naslikal Janez Andrej Herrlein. V zbirki izstopa nekaj sakralnih kompozicij in grafik iz 18. stoletja. Slika Smrt sv. Frančiška Ksaverja je bila nekdaj v oltarju v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah. Iz 18. stoletja je tudi slika Sv. Vincenc Ferrerski. Signirana in datirana oltarna slika Sv. Janeza Nepomuka v kapeli ob vhodu v dvorec spada med najkvalitetnejša dela poznobaročnega slikarja Leopolda Layerja (1752–1828). Nastala je v času, ko je bil lastnik Tuštanjja Jožef Scaria. Osrednji motiv slike je soočenje Janeza Nepomuka z Marijo in Jezusom, ki se morda navezuje na motiviko fresk v kapeli.

KLJUČNE BESEDE

Grad Tuštanj, slike, grafike, interierji, Janez Andrej Herrlein, Leopold Layer, sv. Janez Nepomuk

ABSTRACT

PAINTINGS AND GRAPHICS AT THE TUŠTANJ MANOR

The provenience of the paintings, graphics and printed reproductions at the Tuštanj manor is mainly not known. Works of art that decorated the manor at the end of the 17th century and in the 18th century when it was in possession of the count's family Lichtenberg, are not among them. The works of art were brought at the Tuštanj manor presumably after the year 1800. The new owner Ignaz Scaria decorated the manor with a portrait of his wife Johanna, born Widmayer, and with portraits of two relatives of his wife, painted in 1796 by Johann Andreas Herrlein. Outstanding in the collection are some sacral compositions and graphics from the 18th century. The painting The death of St. Francis Xavier was in time past in the altar in the church of St. Peter and Paul at Vrhpolje. Also from the 18th century is the painting St. Vincent Ferrer. The signed and dated altar painting of St. John Nepomucene in the chapel at the entrance into the manor belongs in the most quality works of art of the late baroque painter Leopold Layer (1752–1828). It originates from the time when the owner of Tuštanj was Josef Scaria. The central motive of the painting is the confrontation of John Nepomucene with Mary and Jesus, which presumably links to the motives of frescoes in the chapel.

KEY WORDS

Tuštanj castle, paintings, graphics, interiors, Johann Andreas Herrlein, Leopold Layer, St. John Nepomucene

Provenienca slik, grafik in tiskanih reprodukcij, ki so del notranje opreme "muzejskega" dela dvorca Tuštanj (pet sob v nadstropju južnega trakta), je večinoma neznana. Že ob bežnem pogledu lahko zapišemo preliminarno ugotovitev, da med njimi ni likovnih del, ki so krasila двореc konec 17. stoletja in v 18. stoletju, ko je bil ta v lasti grofovske rodbine Lichtenberg. Med današnjo likovno opremo namreč ne zasledimo družinskih portretov, drugih slik in številnih bakrorezov "holandskega" izvora, ki jih omenjata zapuščinska inventarja iz let 1712 in 1757, saj so likovna dela Lichtenbergi ob prodaji dvorca najbrž zadržali zase.

Zato lahko predvidevamo, da so vsa likovna dela prišla v двореc Tuštanj po letu 1800. Novi lastnik Ignac Škarja (Ignaz Scaria) je двореc opremil tudi s portretom soproge Ivane Škarja (tudi Johanna Scaria), rojene Widmayer, in portretoma njenega brata in sestre.

Vse tri portrete je leta 1796 naslikal Janez Andrej (Johann Andreas) Herrlein (ok. 1739–1817). Herrlein je bil rojen v Kleinbarsdorfu na Würzburškem v Nemčiji. Okrog 1778 se je preselil v Ljubljano, kjer je služboval kot učitelj risanja na normalki. Leta 1804 se je upokojil. Leta 1809 in pozneje je deloval tudi v Karlovcu in Zagrebu. Uveljavil se je kot portretist ljubljanskega srednjega sloja (mdr. 39 portretov članov ljubljanskega strelskega društva) in slikar vedut, religioznih, mitoloških in alegoričnih motivov ter miniatur.

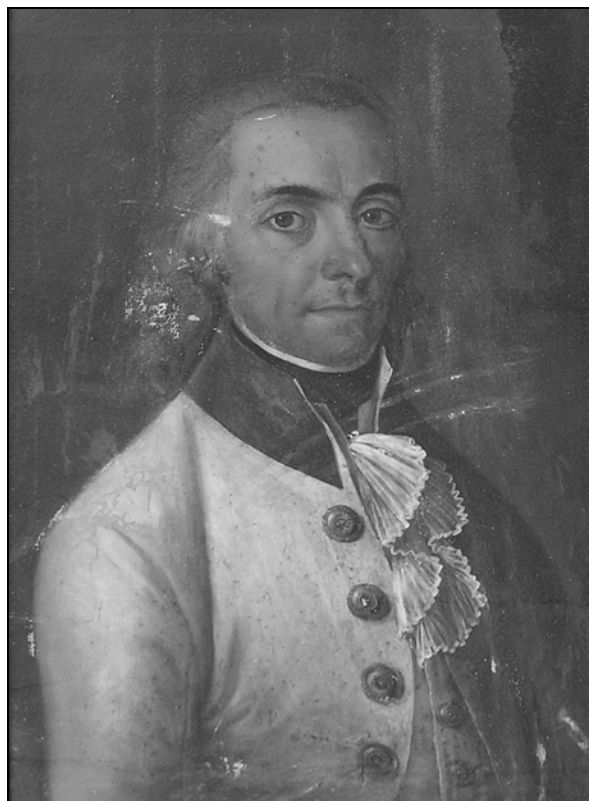
Portreti so signirani in datirani na hrbtni strani, pripisane so tudi rojstne letnice portretirancev.

1. *Johanna Scaria, rojena Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Johanna Scarin, gebohrne Widmaÿer den 1ten May 759. / Gemahlen von Herrlein 796, kasnejši pripis: Gestorben den 27ten Jan 814.) Portretiranka je upodobljena v starosti 37 let. Barva je razpokana, ponekod se je odluščila.

2. *Alojzij Franc Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Aloÿsius Franz Widmaÿer, gebohren den 2ten 7^{ber} 763. / Gemahlen von Herrlein 796.). Portretiranec je naslikan v starosti 33 let. Barvna plast je poškodovana, barva se je ponekod odluščila.

3. *Ana Marija, rojena Widmayer, 1796*, olje na platnu (pod steklom), 65 x 45,5 cm (napis na hrbtni strani: Anna Maria Widmaÿer, gebohren den 21ten April 775. / Gemahlen von Herrlein 796.). Portretiranka je bila v času nastanka portreta stara 21 let.

Herrlein je vse tri portretirance naslikal po isti portretni šabloni v dopasnem izrezu in v rahlem tričetrtinskem zasuku v levo. Oči so uprte naravnost v gledalca. Zaradi nevtralnega temno rjavega ozadja so lahko prišla do izraza skrbno naslikana oblačila in nakit, ki imajo vlogo znamenj upodobljenčevega družbenega statusa.

Janez Andrej Herrlein: Alojzij Franc Widmayer, 1796, olje na platnu, 65 x 45,5 cm.

Zapuščinski inventar za Ignacom Scario z dne 19. avgusta 1817, ki se je ohranil v arhivu dvorca Tuštanj, je glede likovne opreme redkobeseden. Zapuščinski inventar našteva naslednja likovna dela: 6 manjših slik z različnimi motivi v predsobi, 8 velikih bakrorezov v pozlačenih okvirjih in 6 manjših slik v jedilnici, portret cesarja Jožefa II. ("Sitzzimmer") ter načrt Gradca v okvirju (spalnica).

Delo neke druge slikarske roke je dvojni portret vnukinj Ignaca in Ivane Scaria oziroma hčerk Jožefa in Helene Scaria, Amalije in Maksimilijane (olje na platnu, 47 x 41,7 cm).¹ Amalija Scaria (kasneje poročena Detela) sedi na stolu. V desni roki drži ptico, ki se z glavo nagiba proti njenim prsim. Svetlolasa Maksimilijana Scaria (lastnica Tuštanja med 1849 in 1873) stoji za njo in se z rokama naslanja na stol. Sestri Scaria sta kljub dekliški dobi predstavljeni dovolj individualizirano. Slika zaradi lazurnega barvnega nanosa, ki je mestoma razpokan, porcelanastega inkarnata in kompozicij-

¹ Slika, ki je bila uničena zaradi vpliva vlage in industrijsko pripravljene glatne, je leta 2007 restavriral Katarina Furlan za diplomsko nalogo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. Odpravljene so bile deformacije slikovnega nosilca. Utrditev z voščeno smolno maso in retuše (Furlan, *Konserviranje in restavriranje portreta Amalije in Maksimilijane Škarja*, 72 str.).

Janez Andrej Herrlein: *Ana Marija Widmayer*, 1796, olje na platnu, 65 x 45,5 cm.

skega izreza v obliki tonda spominja na povečavo slikane portretne miniaturre, kakršne so bile popularne do sredine 19. stoletja, ko jih je izpodrinila fotografija.

Smrt sv. Frančiška Ksaverja, olje na platnu, 210 x 120 cm.

Poznobaročna slika je bila nekdanj v oltarju sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah. Oltar je bil v plitvi kapeli na evangeljski strani (danes je tu oltar Matere božje). Ob sliki sta bila kipa sv. Petra in Pavla, ki so ju prestavili v kapelico pri župnišču in kasneje prenesli v župnišče na Rakeku.²

Čaščenje sv. Frančiška Ksaverja je v cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah, kjer so Lichtenbergi imeli beneficij, omenjeno že pred letom 1734.³ Vrhpoljska cerkev je bila barokizirana 1765.⁴

Svetnik diagonalno leži na rogoznici pod nadstreškom razpadajoče kolibe. Roki s križem ima

položene na prsi. Nad deskami, ki pokrivajo streho kolibe, so nebeški oblaki. Iz Božjega očesa na svetnika pada pramen nebeške svetlobe. Svetnikov obraz osvetljuje tudi svetniški sij za njegovo glavo. Levo od svetnika se v ozadju odpira pogled na nevihtno morje. Strela udarja na ladjo, ki pa jo, kot tudi nekatere druge motivne poudarke, komajda lahko razberemo zaradi uničene barvne plasti.

Slika je potemnela, barvna površina je poškodovana in razpokana (zlasti v zgornjem in spodnjem delu). Lak je propadel, barva se je ponekod odluščila. Platno je v spodnjem delu predrto. Slika je potrebna restavracije.

Umirajoči Frančišek Ksaver, olje na platnu, 79 x 56 cm (mere okvirja)

Najbrž preprost posnetek starejših predlog iz 19. stoletja. Sv. Frančišek Ksaver je predstavljen v nekoliko drugačni ikonografski shemi. Svetnik ima roki na prsih. Njegov pogled je usmerjen v križ, ki mu ga z neba prinašata puta. Križ je obdajal venec angelskih glav, od katerih so se ohranile štiri.

Slika, ki je bila nekoč morda v nekem oltarju, je namreč močno obrezana. Ohranil se je samo osrednji del, ki je ohlapno pritrjen v okvir v velikosti 79 x 56 cm. Del platna je v zavihku, ki je nastal zato, da je bil lahko uporabljen manjši okvir. Svetnik je bil

Smrt sv. Frančiška Ksaverja, olje na platnu, 210 x 120 cm.

² Stražar, *Moravska dolina*, str. 268.

³ Prav tam, str. 269.

⁴ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, str. 455.

Umirajoči Francišek Ksaver, olje na platnu, 79 x 56 cm (mere okvirja).

naslikan celopostavno, podobno kot na oltarni sliki iz vrhpoljske cerkve. Platno je delno sprhnelo. Barvna plast je poškodovana in umazana ter odstopa od platna. Močno prizadeta slika je potrebna čiščenja, utrditve in restavracije.

V literaturi srečamo podatek, da sta dve sliki v dvorcu iz 17. stoletja (*Trpeči Kristus* in *Smrt sv. Franciška Ksaverja*).⁵

Najbrž lahko nastanek obeh slik sv. Franciška Ksaverja povežemo s svetnikovim čaščenjem v cerkvi sv. Franciška Ksaverja v Radmirju pri Gornjem Gradu, ki so ga spodbujali jezuiti. Za cerkev v Radmirjah je sliko z motivom svetnikove smrti leta 1715 naslikal Janez Mihael Rainwaldt. Rainwaldtova slika je zaslovela kot čudodelna. Njeno popularnost so razširjale podobice. Po grafični predlogi Rainwaldtove slike (morda podobica Christofa Dietla iz 1729 ali podobica Josepha in Andreasa Schmutzerja iz 1736) je najbrž v 18. stoletju nastala tudi slika *Smrt sv. Franciška Ksaverja* iz vrhpoljske cerkve.

Sv. Vincenc Ferrerski (najbrž 18. stoletje, olje na platnu, 101 x 71 cm).

Ena kvalitetnejših slik z nabožno motiviko je v dvorcu Tuštanj šele četrto stoletje. Slika naj bi bila kupljena v ljubljanski galeriji Antika.⁶ Kot potrjuje

⁵ Lavrič, *Odsev blišča moravških gradov*, str. 130.

⁶ Leta 1966 je bila slika fotografirana v galeriji Antika.

korespondenca med sestrama Milico Pirnat in Barbaro Pirnat, je sliko poklonila Barbara Pirnat leta 1985 ob rojstnem dnevu brata Dominika Pirnata.⁷

Španski dominikanec sv. Vincenc Ferrerski je upodobljen v drži pridigarja. V levi roki drži knjigo, z dvignjenim prstom desne roke oznanja Kristusa sodnika. Nad glavo ima plamen, nad katerim je glob kot simbol svetega Duha. Oblečen je v belo-črn habit. Svetnik ima krila, ker ga je papež primerjal z angelom, ki ga je poslal Bog, da bi spreobrnil grešnika. Na mizi so lobanja, ognjeni meč in listina, na kateri so zapisane besede iz Janezovega Razodetja: *TIMETE DEUM ET DATE ILLI HONOREM QUIA VENIT*.⁸

Slika spada v serijo sorodnih upodobitev sv. Vincenca Ferrerskega, ki so v 18. stoletju nastale pod vplivom rimskega slikarja in grafika Carla Maratte (1625–1713). Jedkanico z motivom sv. Vincenca

Sv. Vincenc Ferrerski, olje na platnu, 101 x 71 cm.

Fotografijo hrani Narodna galerija v Ljubljani (First, *Carlo Maratta in barok na Slovenskem*, str. 4).

⁷ Razglednica Milice Pirnat z dne 10. 5. 1985 in pismo Milice Pirnat Barbki (Barbari) Pirnat z dne 14. 5. 1985 (razglednica in pismo sta zataknjena za podokvir na hrbtni strani slike).

⁸ *Timete Deum et date illi honorem quia venit hora Judicii Ejus*, lat. Bojte se Boga in izkažite mu čast, kajti prišla je ura njegove sodbe (Razodetje sv. Janeza, Apokalipsa 14, 6).

Ferrerskega kot pridigarja je po Marattovi risbi izdelal učenec Andrea Procaccini (1671–1734/43). Po njej sta se med drugim zgledovala Valentin Metzinger (okrog 1740) in Fortunat Bergant (1766).⁹

Ostale slike

- *Ecce homo* (*Kristus trpin, Trpeči Kristus*), olje na platnu, 77,5 x 59 cm. Slika je najbrž nastala v 18. stoletju po starejši grafični predlogi (npr. grafika Tizianove slike *Ecce homo* iz 1548). Platno je pritrjeno na les in delno poškodovano z žebliji.
- *Sv. Jožef z malim Jezusom* (olje na platnu, pod steklom, 39 x 31 cm)
- *Križanje*, 1826 (olje na platnu, 64 x 47,5 cm)
- *Sv. Jurij* (olje na platnu, 50,5 x 35,5 cm). Sv. Jurij na nebeških oblakih, ob njem angela s palmo mučeništva in sulico, pod njim ranjeni zmaj. Spodaj desno: obglavljenje sv. Jurija pred vrati palestinskega mesta Lydda-Diospolis leta 305.
- *Sv. Jožef z lilijo* (olje na platnu, 49 x 39 cm)
- *Mati Božja z blagoslovljajočim Detetom* (olje na platnu, 60 x 50 cm)
- 8. postaja *Križevega pota* (olje na platnu, 100 x 75 cm)

Marija pri branju (olje na platnu, 54 x 39,5 cm).

Za predlogo osmemu prizoru Križevega pota (*Jezus tolaži jeruzalemske žene*) je služil Križev pot avstrijskega nazarenskega slikarja Josepha Führicha iz cerkve sv. Janeza Nepomuka na Dunaju (1844–1846), ki so ga od srede 19. do začetka 20. stoletja na Slovenskem množično posnemali.

- *Sv. Notburga* (olje na platnu, 42 x 33 cm)

- *Marija pri branju* (olje na platnu, 54 x 39,5 cm). Kompozicija je povzeta po sliki *Oznanjenje* (1773) iz župnijske cerkve Marijinega oznanjenja v Velesovem, ki je delo znamenitega avstrijskega poznorokokojskega slikarja Martina Johanna Schmidta, imenovanega Kremser-Schmidt (1718–1801).

V zbirki slik podobno kot na raznih okvirjenih tiskih, podobnicah in reprodukcijah prevladuje sakralna motivika. Tihožitja in krajine oziroma vedute so skromno zastopani. Krajina je samo ena (*Pogled na Blejski otok in grad*, olje na platnu, 48 x 70 cm).

Dve večji, močno poškodovani tihožitji (obe olje na platnu, 70 x 100 cm) bi bilo predrzno povezati z omembo dveh enakih slik s sadjem v inventarnem zapisniku iz leta 1757. Drobni tihožitji (obe olje na platnu, 20 x 27 cm) pa sta bili morda del večje serije.

Slike na steklo

- *Sv. Lenart*, 31 x 19,5 cm
- *Kristusov grob*, 21 x 30 cm
- *Srce Jezusovo*, 30 x 20 cm (napis H.(erz) Iesu)
- *Sv. Trojica*, 27 x 18,5 cm
- *Jezušček*, 19,5 x 13 cm (zrcalno ozadje, napis je uničen)
- *Sv. Janez Krstnik*, 18,5 x 13,5 cm (zrcalno ozadje, napis: S. Johannes)

Vse slike na steklo so v črnih, plitvo profiliranih okvirjih.

Slike na steklo ne spadajo med običajen grajski inventar. Priljubljene so bile v 18. in 19. stoletju med kmečkim prebivalstvom. Največ jih je nastalo v prvi polovici 19. stoletja. Večinoma gre za uvožena dela, ki so jo naslikali v čeških in nemških delavnicah. Po Srednji Evropi so jih prodajali potujoči krošnjarji. Visele so v "bohkovem kotu", levo in desno ob razpelu, nad mizo v kotu glavnega prostora kmečke hiše.

Grafike

Grafika z motivom pokola nedolžnih otrok v Betlehemu (35,5 x 47 cm) je nastala po sliki flamenskega baročnega slikarja Petra Pavla Rubensa (1577–1640) *Pokol nedolžnih otrok iz 1635* (Alte Pinakotek, München). Motiv je na bakreno ploščo prenesel risar in bakrorezec Charles Dupuis (1695–1742), ki je deloval v Parizu.

Grafični list je slabo ohranjen. Papir, ki ni bil zaščiten s steklom, je umazan, potemnel in preperel. Na nekaterih delih ni nanosa barve.

⁹ First, *Carlo Maratta in barok na Slovenskem*, str. 43.

*Nicolas-Henry Tardieu, Abilova jeza (po sliki Antoina Coysepa),
prva četrtina 18. stoletja, bakrorez, 49 x 71 cm.*

*Johann Baptist de Lorraine, Les ruines de l'Attique
(po invenciji Giovannija Paola Paninija), bakrorez, 44,5 x 54 cm.*

Grafika z motivom iz Ilijade (49 x 71 cm) je nastala po sliki francoskega slikarja Antoina Coypela (1661–1722) *La Colère d'Achille* iz 1711 (Musée des Beaux-Arts, Tours). Bakrorezec je bil Nicolas-Henry Tardieu (1674–1749), ki je v prvi četrtini 18. stoletja izdelal več grafik po motivih Coypelovih slik za Galerie du Palais-Royal v Parizu. Bakrorez velja za eno najpomembnejših Tardieujevih del.

Upodobljen je uvodni del Ilijade z Ahilovo jezo nad Agamemnonom, ki mu je vzel lepo sužnjo Briseido. Ker se Ahil noče boriti, gre namesto njega v boj njegov najljubši prijatelj Patroklos. Bakrorezčev dodatek je napis pod kompozicijo z grbom v sredini: *Colère d'Achille / Illiade Liv. Premier / Dedié à Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Duc de Chartres premier Prince du Sang / Par son tres humble et tres obeissant Serviteur A. Coypel, Ecurper premier Peintre du Roy Et de SON ALTESSI ROYALE MONSEIGNEUR LE DUC D'ORLEANS Regent du Royaume / Invente et peint pour le roy par A. Coypel. / Gravé par Nicolas Tardieu*. Grafika je poškodovana (papir je potemnel, predrtine in raztrganine papirne obrobe).

Dva bakroreza z upodobitvijo antičnih ruševin v Atenah in na grškem polotoku Peloponez sta nastala po predlogah Giovannija Paola Paninija (1691/92–1764/65), ki je deloval v Rimu.

Bakrorez *Les ruines de l'Attique* (44,5 x 54 cm) je vrezal Johann Baptist de Lorraine (1737–ok. 1774). Rezec bakroreza *Le ruines du Peloponese* (44,5 x 54 cm) je bil Pierre François Tardieu (1720–1772). Oba bakroreza sta delovala v Parizu.

Grafična lista sta poškodovana (na nekaterih mestih ni barvnega nanosa, predrtine na grafiki z motivom antičnih ruševin na Peloponezu).

Morda lahko ročno kolorirani litografiji s prizoroma Napoleonovih vojnih pohodov (20 x 27 cm) povežemo z manjšo zbirko šestih porcelanskih krožnikov z upodobitvami in datumi Napoleonovih zmag. Napisa na grafikah: *Trauriges Bild der Franzosischen Retirade in Thüringen* in *Der Tod des Grossmarchals Durok, Herzogs von Friaul, bei Hochkirchen den 22ten Mai 1813* (op. vojvoda Furlanije, veliki maršal Gerard Duroc).

Božjepotna podobica sv. Valentina, zavetnika božjepotne cerkve sv. Valentina na Limbarski gori (18 x 12 cm). Robovi papirja so uničeni.

Ročno kolorirana podobica, ki so jo romarji nekoč odnašali domov v spomin na božjo pot, ima slovenski napis: *"PODOBA Svetiga Valentina Muzbenika, na Limbarski gori v'fari Morav'fki ..."*

Ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf (1835, litografija, 33 x 24 cm, sign. l. sp.: Kriehuber 835) Litografski portret je dala natisniti graška založba

Leykam. Litografijo je poškodovala vlaga.

Slikar in grafik Josef Kriehuber (1800–1876), ki je škofa Wolfa upodobil na bidermajerski način pred veduto Ljubljane v dopasnem izrezu, je deloval na Dunaju. Od leta 1823 se je ukvarjal z litografijo, ki je bila šele v povojih. Po letu 1827 se je vedno bolj posvečal portretni litografiji. Do 1863 je veljal za najpomembnejšega dunajskega portretista (skoraj 3000 portretnih litografij). Da bi ujel bistvene poteze upodobljenca ali dogodka, je večinoma risal naravnost na kamen. Med največjo zaposlenostjo je domnevno risal samo glave, drugo so dopolnjevali njegovi učenci.¹⁰

Podoba pekla – Kolomanov žegen, (začetek 19. stoletja, lesorez, ročno koloriran z lazurnimi barvami, papir, 25 x 33 cm). Na lesorez je nekdo pripisal: *"Zavba' – delo neznanega ljudskega lesorezca okoli leta 1800 (Original – Narodni muzej – Ljubljana)"*

Moralna pridiga "Gvišna pot v nebesa" oziroma Kolomanov žegen spada v sklop poljudnih tiskov (hišnih žegnov), ki so viseli v kmečki izbi. Lesorezna ilustracija ima šaljiv podton. Prikazan je pekel. V peklenko žrelo hudič s samokolnico pelje prešušnico, oblečeno v narodno nošo in pokrito z avbo, le vojaku ne more do živega, saj častna smrt na bojnem polju vodi naravnost v nebesa. Eni od vlačug je hudič nastavljal zanko, na skrajnem desnem robu prizora lahkoživka zapeljuje moža, ki ga na poti do pregrešnosti zadržuje angel varuh.

Reprodukcije, tiski (izbor)

- ženska portreta v historičnih kostimih (oleografija, karton, 67 x 54 cm), ki sta bila napačno opredeljena za portreta grofic Lichtenberg.
- oleografija slike hrvaškega historičnega slikarja Otona Ivekovića (1869–1939) *Slovo* (papir, 64 x 94 cm). Gre za motiv slovesa Petra Zrinskega in Frana Krsta Frankopana od Katarine Zrinske v dvorcu Čakovec. Iveković je sliko naslikal leta 1901.
- litografija s prikazi bitk v avstrijsko-pruski vojni 1866 (Blumenau, Nachod, Königgrätz, Monte Vento, Custoza in Vis) ter portretoma nadvojvode Alberta Habsburškega, ki je uspešno vodil vojsko avstrijskega cesarstva v bitki pri Custozi 24. junija 1866, ter admirala Wilhelma von Tegetthoffa, zmagovalca pomorske bitke z Italijani pri Visu 19. julija 1866. Litografijo (51 x 64 cm) je založilo "domoljubno žensko društvo" v Ljubljani, natisnjena je bila na Dunaju (Artistische Anstalt v Beiffenstein & Rosch in Wien).

Litografija je poškodovana (predrtine in raztrganine papirne obrobe, barva je deloma odstranjena, ni več napisov pod prizori).

¹⁰ Schusser, *Dunajski bidermajer*, str. 161.

Ženska portreta v historičnih kostimih (oleografija, karton, 67 x 54 cm)

Layerjeva slika sv. Janeza Nepomuka

Oltarna slika (olje na platnu, 150 x 95 cm) v kapeli ob vhodu v двореc je signirana in datirana desno spodaj: *Leop. Layer pinxit A 1825*. Avtor slike iz leta 1825 je poznobaročni slikar Leopold Layer (1752–1828), ki je imel slikarsko delavnico v Kranju. Layer je slikal pod vplivom svojega očeta Marka Layerja, Valentina Metzingerja in Johanna Martina Kremser-Schmidta. V zrelem slikarskem obdobju po letu 1810 je na podlagi omenjenih vplivov ustvaril lasten, dokaj prepoznaven slikarski izraz. Poznobaročno in rokokojsko tradicijo je povezoval s klasicističnimi potezami.

Slika¹¹ v lesenem marmoriranem okviru spada med najkvalitetnejša Layerjeva dela.¹² Nastala je v času, ko je bil lastnik Tuštanja Jožef Scaria. Razlog za naročilo Layerjeve slike bi morda lahko poiskali v dejstvu, da so Lichtenbergi prvotno oltarno sliko odnesli s seboj. Oltarni nastavek (plitev polkrožni okvir za sliko) ni dosledno prilagojen naslikani oltarni arhitekturi.

Kompozicija slike je razdeljena na zemeljski in nebesni del. V spodnjem delu Janez Nepomuk v roketu kleči na lesenem podiju. V levi roki ima razpelo. Pred njim ležita bired in odprta knjiga (molitvenik).

Desno spodaj je krajina z mostom čez Vltavo in motivom mučeniške smrti Janeza Nepomuka. Štirje rablji so pravkar vrgli Janeza Nepomuka z mostu. Svetnik leti z razprostrtimi rokami v Vltavo.

Klečeči Janez Nepomuk je dvignil pogled proti Mariji z Jezuščkom v naročju, ki sedi na oblakih. Marijana obleka je bogato obarvana (rdeča suknja in moder plašč). Jezušček ima dvignjene in razširjene roke.

Ob Marijinih nogah je puto, ki drži kazalec desne roke na ustnicah (znamenje svetnikove spovedne molčečnosti). V levi roki ima palmovo vejico (simbol mučeništva). Puto nad svetnikovo glavo dviguje nimb s petimi zvezdami. Pet zvezd okrog svetnikove glave naj bi po legendi zaznamovalo kraj njegove mučeniške smrti. Med oblaki so naslikane angelske glave s krili.

Profesor slavistike in poljudnoznanstveni pisatelj Makso Pirnat (1875–1933), ki je bil rojen v dvorcu Tuštanj, je sliko opisal z naslednjimi besedami: *"Slikar je imel pri osnutku gotovo pred očmi kako potezo iz življenja sv. Janeza Nepomuka; svetnik je posebno častil Mater božjo; ker je čutil, da ga čaka mučeniška smrt, je romal v Boleslav, se priporočil pred ondotno slovečo podobo Matere božje¹³ varstvu nebeške kraljice in se pripravil za poslednji boj, In kar je videl sv. Janez v goreči molitvi v duhu pred sabo, to je hotel upodobiti slikar na strani s tem, da je tudi naslikal smrt sv. Janeza. Vrlo se je posrečila slikarju kompozicija; barve so srečno izbrane, ljubka so lica angelov; obraz sv.*

¹¹ Slika je bila ob prenovi kapele restavrirana v restavratorskem ateljeju Zavoda za varstvo kulturne dediščine – Območna enota Kranj (akad. slikar – restavrator specialist Tone Marolt). Slika je bila napeta na novo platno in očiščena, poškodbe so bile retuširane.

¹² Pirnat, Slika sv. Janeza Nepomuka, str. 49; Cevc, Slikar Leopold Layer, str. 192.

¹³ Bronasti relief Marije z Jezusom v romarskem kraju Stará Boleslav, 20 km SV od Prage. Danes v tamkajšnji zgodnjebaročni katedrali Marijinega vnebohoda.

Janeza je tak, kakor ga večkrat vidimo na drugih podobah njegovih."¹⁴

Teolog, doktor cerkvenega prava in generalni vikar praške nadškofije Jan (Janez) Nepomuk (ok. 1340/1350–1393) je eden najbolj čaščenih svetnikov v srednjeevropskem prostoru. Med spori češkega kralja Venčeslava IV. s praškim nadškofom Janom Jenštejnom ga je kralj dal usmrtiti. Legenda pojasnjuje mučeniško smrt Janeza Nepomuka na naslednji način: češki kralj Venčeslav naj bi dal Janeza Nepomuka mučiti in ponoči 20. marca 1393 vreči v Vltavo zvezanih rok in nog, ker ni hotel prelomiti spovedne molčečnosti in izdati spovedno priznanje kraljice Ivane. Čaščenje sv. Janeza Nepomuka se je razširilo zlasti po betifikaciji 1721 in kanonizaciji 1729.

France Stelè je opozoril na podobnost z Layerjevimi deli v cerkvah v Tunjicah in na Homcu pri Kamniku,¹⁵ Anica Cevc pa na daljni vpliv slike Valentina Metzingerja Poveličanje sv. Franciška Saleskega iz 1753 (Narodna galerija v Ljubljani) in na vpliv Martina Johanna Kremser-Schmidta, ki se odraža zlasti v tehnični izvedbi.¹⁶

Leopold Layer, *Sv. Janez Nepomuk*, 1825, olje na platnu, 150 x 95 cm.

Značilnosti, ki jih najpogosteje srečamo na slikah sv. Janeza Nepomuka iz 18. stoletja (baročni svetlo-temni kontrast, kompozicijska razgibanost, alegoričnost, patos, čutnost, poduhovljenost) so nadomestili zadržanost, ljubkost in sijoče barve. Layer je baročno dinamiko močno umiril. Barvno je slika svetla.

Osrednji motiv slike je soočenje Janeza Nepomuka z Marijo in Jezusom. Kompozicijsko jasno zasnovana in ikonografsko enostavna oltarna slika se morda navezuje na motiviko fresk (prizori iz svetnikovnega življenja, mučenje, smrt in apoteoza), ki so jih tako kot gradnjo grajske kapele naročili Lichtenbergi. V polkrožno oblikovanem oltarnem delu sta levo in desno od oltarne slike večja prizora Nepomukovega mučeništva (mučenje svetnika z ognjem, rablja mečeta svetnika v Vltavo). Vrh oltarne apside je naslikano Božje oko. Na oboku ladje je naslikano Poveličanje sv. Janeza Nepomuka, Bog Oče in Bog Sin v nebesih sprejemata poveličanega svetnika, ki ga na oblakih nosijo angelci. Freske so nastale že v 18. stoletju (najbrž po letu 1721¹⁷ ali 1772¹⁸).

Miniaturni križev pot v grajski kapeli (kolorirani bakrorezi, lepljeni na staro steklo,¹⁹ 27 x 20 cm) naj bi podaril papež Inocencij (?), ki naj bi domnevno izšel iz rodbine Lichtenbergov.²⁰

LITERATURA

- Cevc, Anica: Slikar Leopold Layer. *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta 2*, 1952.
- Cevc, Anica: *Valentin Metzinger (1699–1759), življenje in delo baročnega slikarja*. Ljubljana : Narodna galerija, 2000.
- Furlan, Katarina: *Konserviranje in restavriranje portreta Amalije in Maksimilijane Škarja*, diplomsko delo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje (mentorica Tamara Trček Pečak, somentor Lucija Močnik Ramovš). Ljubljana, 2007.
- Golob, France: *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, 1978 (magistrska naloga).
- Lavrič, Ana: Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča in podobe iz njegovega življenja v kapeli gradu Tuštanj. *Liturgia theologia prima, Zbornik ob 80-letnici profesorja Marijana Smolika*. Ljubljana : Teološka fakulteta, Družina, Celje in Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana 2008.

¹⁷ Lavrič, Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča, str. 442.

¹⁸ Leben, Figuralne stenske poslikave, str. 188.

¹⁹ Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, str. 447.

²⁰ Veber, Odrpta vrata vsakomur, str. 4. Med reprodukcijami v gradu je samo portret papeža Pija IX. (najbrž po sredini 19. stoletja, tisk, papir, 62 x 47 cm).

¹⁴ Pirnat, Slika sv. Janeza Nepomuka, str. 48–49.

¹⁵ Stelè, Terenski zapiski, Zap. LXXXIV, 1933, 44.

¹⁶ Cevc, Slikar Leopold Layer, str. 192.

- Lavrič, Leon: *Odsev blišča Moravskih gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
- Leben, Nika: Figuralne stenske poslikave na Gorenjskem, odkritja zadnjih let. *Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta*, 34, 1998, str. 160–191.
- Neues allgemeines Künstler-Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter etc.*, 2. Auflage Unveränderter Abdruck der 1. Auflage 1835–1852 (uredil Georg Kaspar Nagler). Linz a. D. 1904–1924.
- Pirnat, Makso: Iz Moravč, dné 11. avgusta (400 letnica gradú Tustana). *Slovenec*, 10. avgust 1890, št. 185, str. 3.
- Pirnat, Makso: Slika sv. Janeza Nepomuka v kapelici gradu Tustan pri Moravčah, naslikal Leopold Layer. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 17, 1907, str. 48–49.
- Schusser, Adalbert: *Dunajski bidermajer* (katalog razstave). Narodna galerija v Ljubljani, 1981.
- Stelè, France: *Terenski zapiski*, Zap. LXXXIV, 1933, 44. RS Ministrstvo za kulturo, INDOK center.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Druga knjiga, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.
- Veber, Alenka: Odprta vrata vsakomur / Blagoslov opatijske kapele na Tuštanju pri Vrhpolju. *Družina* 43/37, 25. 9. 1994, str. 4.

ZUSAMMENFASSUNG

Gemälde und Graphiken auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Die Provenienz der Gemälde, Graphiken und gedruckten Reproduktionen in den Räumen des südlichen Trakts ist zum Großteil unbekannt. Darunter befinden sich keine Werke der bildenden Kunst, die das Schloss Ende des 17. Jahrhunderts und im 18. Jahrhundert schmückten, als sich das Schloss in Besitz der Grafenfamilie Lichtenberg befand. Die anfangs genannten Werke dürften nach 1800 auf das Schloss gelangt sein.

Der neue Schlossherr Ignaz Scaria stattete das Schloss auch mit dem Porträt seiner Gemahlin Johanna (geb. Widmayer) aus, ferner mit zwei Porträts ihrer Verwandten, die im Jahr 1796 von Johann

Andreas Herrlein (um 1739–1817) gemalt wurden. Die Porträts sind an der Rückseite signiert und datiert, auch mit dem Geburtsjahr der porträtierten Personen versehen.

In der Sammlung treten einige Andachtskompositionen hervor. Das Gemälde *Der Tod des hl. Franz Xaver* befand sich ursprünglich auf dem Franz-Xaver-Altar in der Peter-und Paul-Kirche in Oberfeld (Vrhpolje). Die Entstehung des Gemäldes kann mit der Heiligenverehrung in der Kirche des hl. Franz Xaver in Radmirje bei Oberburg (Gornji Grad) in Zusammenhang gebracht werden. Das Gemälde mit dem Tod des Heiligen als Motiv wurde für die Kirche in Radmirje 1715 von Johann Michael Rainwaldt gemalt. Seine Popularität wurde durch Andachtsbilder verbreitet. Nach der graphischen Vorlage des Gemäldes von Rainwaldt dürfte auch das Gemälde aus der Kirche in Oberfeld entstanden sein.

Das Gemälde des hl. *Vincentius Ferrerius* befindet sich auf Schloss Tuffstein erst seit einem Vierteljahrhundert. Es gehört zu einer Serie verwandter Darstellungen, die im 18. Jahrhundert unter dem Einfluss des römischen Malers und Graphikers Carlo Maratta (1625–1713) entstanden sind.

Unter den Graphiken treten graphische Blätter aus dem 18. Jahrhundert hervor: eine Graphik mit dem Motiv des Bethlehemitischen Kindermordes (Kupferstecher Charles Dubois nach einem Gemälde des flämischen Barockmalers Peter Paul Rubens von 1635), eine Graphik mit einem Motiv aus der Ilias, *Achilles Zorn* (Kupferstecher Nicolas-Henry Tardieu nach dem Gemälde des französischen Malers Antoine Coyppel *La Colère d'Achille* von 1711), zwei Kupferstiche mit Darstellungen antiker Ruinen nach Vorlagen von Giovanni Paolo Panini (Kupferstecher Johann Baptist de Lorraine, Pierre François Tardieu). Einge Gemälde und Graphiken befinden sich in schlechtem Zustand.

Das signierte und datierte Altarbild (des hl. *Johanes von Nepomuk* aus dem Jahr 1825 (in der Kapelle am Schlosseingang gehört zu den besten Schöpfungen des spätbarocken Malers Leopold Layer (1752–1828). Es entstand in einer Zeit, wo Joseph Scaria Schlossbesitzer war. Charakteristika, denen man am häufigsten auf Darstellungen des hl. Johann Nepomuk aus dem 18. Jahrhundert begegnet, werden hier durch Ehrfurcht, Anmut und leuchtende Farben ersetzt. Bei Layer hat die barocke Dynamik eine starke Beruhigung erfahren. Das zentrale Motiv stellt die Begegnung Johann Nepomuks mit Maria und Jesus dar. Das kompositorisch klar konzipierte und ikonographisch einfach dargestellte Altarbild lehnt sich vielleicht an die Motivik der Fresken in der Kapelle an.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 37.091.33-027.22:78.091(497.4Tuštanj pri Moravčah)

Prejeto: 4. 4. 2009

Darja Koter

izr. prof. dr., prof. glasbe, predavateljica na Akademiji za glasbo UL, Stari trg 34, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: darja.koter@siol.net

Iz glasbene dediščine tuštanjske graščine: klavir Petra Rumpla in vplivi dunajske šole na slovensko glasbilarstvo*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava klavir kamniškega orglarja Petra Rumpla, ki je deloval v času od ok. 1819 do 1861. Avtorica se ukvarja z vprašanji o kraju izdelave klavirja, ki je ohranjen v dvorcu Tuštanj pri Moravčah in naj bi nastal leta 1820 na Dunaju oziroma v neznanem samostanu v Kranju. Predstavi značilnosti instrumenta in njegovo vpetost v dunajsko šolo izdelovanja klavirjev na začetku 19. stoletja ter glasbilo primerja z izdelki dveh pomembnih dunajskih izdelovalcev – Nannette Streicher in Conrada Grafa.

KLJUČNE BESEDE

Glasbilarstvo, orglarstvo, klavir, Peter Rumpel/Rumpl, Kamnik, дворец Туштань, Nannette Streicher, Conrad Graf

ABSTRACT

FROM THE MUSICAL HERITAGE OF THE TUŠTANJ MANOR: PETER RUMPEL'S PIANO AND THE INFLUENCES OF THE VIENNA SCHOOL ON SLOVENE MUSICAL INSTRUMENTS MAKING

The contribution deals with the piano of the organist Peter Rumpel from Kamnik who was active in the time from approximately 1819 to 1861. The authoress is tackling the questions regarding the place of manufacturing of the piano, which is preserved at the Tuštanj manor near Moravče and was presumably made in the year 1820 in Vienna or in an unknown monastery in Kranj. She presents the characteristics of the instrument and its inclusion in the Vienna school of piano manufacturing from the beginning of the 19th century, and compares the musical instrument with the products of two significant Viennese manufacturers – Nannette Streicher and Conrad Graf.

KEY WORDS

Musical instruments manufacturing, organ playing, piano, Peter Rumpel/Rumpl, Kamnik, manor Tuštanj, Nannette Streicher, Conrad Graf

* Projekt št. P6-0376 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

Peter Rumpl ali Rumpel (1787–1861) je znan kot izdelovalec orgel v Kamniku. O njegovem življenju je malo podatkov; vemo le, da je bil rojen Kamničan ter da je deloval v domačem kraju in tam tudi umrl. Na Šutni (danes ulica Šutna) je imel uspešno orglarsko delavnico, ki bi jo, sodeč po obsežnem opusu, lahko uvrstili med tipe manufakturnih delavnic.¹

Pri pregledovanju arhivskih virov o kamniških obrtnikih v 19. stoletju, in sicer v pristojnih arhivih, kot sta Zgodovinski arhiv Ljubljana in Arhiv Republike Slovenije, je bilo ugotovljeno, da med njimi ni fonda o Rumplovem družinskem arhivu ali orglarski delavnici. Tako še naprej ostajajo številne neznanke, ki se navezujejo na njegovo obrt in posebno na vprašanje, ali je Peter Rumpel v Kamniku ob orglah izdeloval tudi klavirje. V graščini Tuštanj pri Moravčah se je namreč ohranil klavir, ki nosi značko s signaturo tega kamniškega orglarja in je doslej edini znan primerek klavirja tega mojstra. V prispevku bom predstavila dosedanja in nova spoznanja o Rumplovem klavirju v tuštanjskem dvorcu, značilnosti instrumenta in njegovo vpetost v dunajško šolo izdelovanja klavirjev na začetku 19. stoletja.

Rumpel kot orglar in izdelovalec klavirjev

O Rumplovem življenju in uspehih največ povedo ohranjene orgle, ki ga uvrščajo med najpomembnejše mojstre orglarstva na Slovenskem. Ta obrt ima pri nas dolgo tradicijo, saj segajo prve omembe orglarjev, delujočih na ozemlju današnje Slovenije, v 14. stoletje. Pravi razmah izdelovanja orgel in redno orglarsko obrt pa spremljamo od začetka 17. stoletja do danes. V tem stoletju se je izoblikoval t. i. ljubljanski krog orglarjev, ki ga je zaznamovala migracija orglarjev iz pretežno nemškega prostora in je bil posledica protireformacijskih prizadevanj po sistematičnem uvajanju orgel v domala vsako slovensko cerkev. V naslednjem stoletju je v tovrstni obrti dominiralo Celje z Janezom Frančiškom Janečkom (Joannes Franciscus Janecheck, r. ok. 1700, u. ok. 1777) na čelu, Čehom po rodu, njegovo delo pa so nadaljevali nasledniki nemškega in češkega porekla. Tretji krog orglarjev je deloval v Mariboru, intenzivno od sredine 18. stoletja naprej, vanj pa sodijo orglarski mojstri, priseljeni iz Gradca, in nekateri prišleki od drugod.² Poleg večjih orglarskih krogov, kot so bili ljubljanski, mariborski in

celjski, je na Slovenskem že v 19. stoletju delovalo nekaj posameznikov, rojenih na Slovenskem, ki so se šolali bodisi v domačih orglarskih delavnicah bodisi v večjih obrtnih centrih ter nato samostojno delovali v krajih na Slovenskem. Izmed vseh najbolj izstopa Peter Rumpel iz Kamnika, ki je v prvi polovici 19. stoletja veljal za enega največjih in najplodovitejših domačih mojstrov. Njegov opus obsega preko sto orgel, postavljenih pri nas, na Hrvaškem in v Avstriji. Stilno ga uvrščamo med graditelje klasicističnih instrumentov, v katerih prepoznamo tudi romantične poteze. Njegovo najpomembnejše pa tudi največje delo krasi samostansko cerkev sv. Pavla v Labotski dolini v Avstriji (1859), na Slovenskem pa so se orgle ohranile v Ljubljani ter v dekanijah Kranj, Kamnik, Litija, Moravče in Ljubljana z okolico.³ Sodobniki so ga cenili po solidni izdelavi in dobrem materialu njegovih instrumentov.

Nekateri starejši viri poročajo, da naj bi se izučil pri ljubljanskem orglarju nemškega rodu Johannu Gottfriedu Kunatu (r. pred 1790, u. po 1846),⁴ novejši raziskave pa kažejo možnost, da se je šolal ali vsaj izpopolnjeval v kateri od boljših dunajskih delavnic. To potrjuje tudi ohranjen Rumplov klavir iz dvorca Tuštanj, datiran v leto 1820, kjer je nad klaviaturo značka z napisom "Peter Rumpl / Orgl.(el) u.(nd) Instrumentm.(acher) / in Wien". Signatura kaže, da je Rumpel nekaj časa prebil v cesarski prestolnici, kjer se je izučil ali izpopolnil tudi v izdelovanju klavirjev, najverjetneje pa je z Dunaja prinesel tudi poslovne vzore. Dunaj je bil namreč v 19. stoletju center glasbilarških obrti, med katerimi najdemo več sto izdelovalcev orgel in klavirjev.⁵ Čeprav značka na klavirju kaže na Rumplovo delovanje na Dunaju, Rumpel najbrž ni bil samostojen obrtnik, ker ga viri ne omenjajo. Morda je klavir izdelal v danes neznani obrtni delavnici kot pomočnik, instrument pa bi lahko bil izdelek za pridobitev mojstrskega izpita. Ti so bili običajno prav posebno skrbno izdelani, na kar kaže tudi omenjeni klavir. Vsekakor je očitno, da je Rumpel del obrtnih spretnosti posvetil izdelovanju klavirjev in je eden redkih pri nas delujočih orglarjev, ki so po vzoru pomembnejših glasbenih sredin svoja znanja razširili tudi na druga glasbila s tipkami. V 18. stoletju so se izdelovalci orgel izučili tudi izdelovanja klavikordov, ki so jih organisti uporabljali za vajo igranja doma. V naslednjem stoletju pa se je ustalila praksa, da so ob orglah izdelovali tudi klavirje.

¹ Prve podatke o njegovem delovanju najdemo v knjigi *Orgle na Slovenskem*, kjer je predstavljen del orglarskega opusa (prim. Bizjak/Škulj, *Orgle na Slovenskem*), vendar avtorja ne navajata ustreznih virov. Pri pregledovanju ohranjenih arhivskih in tiskanih pisnih virov o zgodovini obrti za mesto Kamnik je bilo ugotovljeno, da ga ti ne omenjajo.

² Prim. Koter, *Glasbilarstvo na Slovenskem*, str. 94–108.

³ Prim. Škulj, *Orglarstvo*, str. 20; Koter, *Izdelovalci glasbil*, str. 147–148.

⁴ Bizjak/Škulj, *Orgle na Slovenskem*, str. 110.

⁵ Prim. Hopfner, *Wiener Musikinstrumentenmacher 1766–1900*.

Klavir, Peter Rumpel, Dunaj/Kranj, 1820 (foto: Vesna Bučič).

Rumpel je imel v svoji kamniški delavnici precej pomočnikov, med katerimi so znani nekateri kasnejši samostojni orglarji, in sicer Janez Mandlin (1818–1891),⁶ Franc Pevec (1823–1878)⁷ in Franc Goršič (1836–1898)⁸ ter Rumplova sinova August

in Johann. August Rumpel (s tem priimkom ga omenjajo viri na Dunaju, op. avtorice) je znan kot izdelovalec orgel na Dunaju od leta 1868 na Gumpendorferstrasse 131.⁹ Za drugega Petrovega sina Johanna pa je znano, da se je tako kot Franc Goršič izpopolnjeval pri imenitnem Dunajčanu Carlu Hesseju. Izpopolnjevanje je zaključil leta 1858, viri pa ga postavljajo med boljše dunajske orglarje njegovega časa. Nekaj let kasneje je postal naslednik v delavnici Carla Friedricha Buckowa, nato je določen čas samostojno deloval v kraju Komárom na Madžarskem, dokler se ni vrnil na Dunaj, kjer je imel med letoma 1870 in 1872 samostojno delavnico v Meidlingu.¹⁰

K uspešnim potezam Rumplove delavnice v Kamniku je sodilo tudi redno oglaševanje izdelkov in drugih uslug v ljubljanskem časopisu *Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči* (dalje *Novice*). Iz oglasov izvemo nekaj pomembnih podrobnosti, ki kažejo, da je Peter Rumpel odprl samostojno delavnico okrog leta 1819. V oglasu iz leta 1845 namreč zasledimo njegovo zahvalo vsem dotedanjim naročnikom za šestindvajsetletno podporo in zaslužek.¹¹ Na koncu zahvale je Rumpel svoje izdelke pohvalil kot "boljše sorte" in se podpisal kot "Peter Rumpel, mestni orglar v Kamniku". O kvaliteti izdelkov so pisali tudi naročniki njegovih orgel. Najbolj zveneča pohvala, ki so jo objavile *Novice*, je prišla z Reke leta 1852.¹² Čeprav so mnogi izdelki dočakali današnji čas v okrnjeni obliki, kar velikokrat onemogoča presojo o kvaliteti instrumentov, smo še naprej prepričani o uspešnem delu ene največjih orglarskih delavnic na Slovenskem v 19. stoletju.

Klavir Petra Rumpla iz dvorca Tuštanj pri Moravčah

Petra Rumpla smo do nedavnega poznali predvsem kot orglarja. Sistematično proučevanje instrumentalne dediščine na Slovenskem, ki je obsegalo gradivo v slovenskih muzejih in pri zasebnikih, pa je opozorilo tudi na Rumplov klavir, ohranjen v graščini Tuštanj pri Moravčah, ki je datiran v leto 1820. Tuštanjski dvorec, dograjen ob koncu 15. stoletja, so posedovali različni lastniki. Tako je bil v 17. stoletju v lasti družine grofov Lichtenbergov, zadnji lastnik iz te rodbine pa je leta 1800 graščino prodal Ignazu Scariju – Škarji, nato pa je s poroko njegove vnukinje Maksimiljane leta 1854 prešel v last družine Pirnat, ki ga poseduje še danes. Dokumenti o tem, kdaj je glasbilo prišlo v dvorec, niso znani, po pričevanju Ane Pirnat naj bi bil klavir pri hiši od nekdaj. Tako ne vemo, ali je prišel v graščino

⁶ Janez Mandlin je bil samostojen orglar v Trebnjem na Dolenjskem. Izučil se je pri Rumplu v Kamniku in se kasneje izpopolnjeval na Bavarskem. Deloval je predvsem v osrednji Sloveniji in na Hrvaškem. Njegove orgle so imele klasičistično, za tiste čase nekoliko zastarelo dispozicijo. Najdemo jih predvsem v manjših krajih na Dolenjskem, dvoje orgel pa se je ohranilo tudi na Hrvaškem. Mandlin je v orgle v cerkvi v kraju Kunič Ribnički na Kolpi (1867) vgradil tudi mehanizem harmonija, ki ga je organist lahko uporabljal tudi samostojno, ločeno od orgelskega zvoka, a z uporabo istega mehovja. Prim. Šaban, *Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj*, str. 33, 34, 38; M. Bizjak/E. Škulj, *Orgle na Slovenskem*, str. 130; Koter, *Izdelovalci glasbil*, str. 140, 141.

⁷ Franc Pevec je znan le kot Rumplov pomočnik ter izdelovalec orgel na Selih (Škulj, *Orglarstvo*, str. 19).

⁸ Franc Goršič se je v letih med ok. 1857 in 1864 izpopolnjeval na Dunaju v orglarski delavnici Carla Hesseja (1808–1882). Kot prvo večje naročilo je leta 1864 izdelal orgle za ljubljansko trnovsko cerkev, ki jih je prišel ocenit celo mojster Hesse z Dunaja in jih zelo pohvalil. Goršič sodi med najpomembnejše slovenske orglarje druge polovice 19. stoletja. Izdelal je vrsto odličnih orgel v Ljubljani (Uršulinska cerkev, 1891) in okolici ter v Avstriji. Je eden zadnjih izdelovalcev orgel, preden se je utrdila romantična dispozicija, ki je v mehaniko prinesla sapnice na stožce ter pnevmatsko trakturo. Prim. Bizjak/Škulj, *Orgle na Slovenskem*, str. 142, 150, 196, 200, 218; Škulj, *Orgle v Ljubljani*, str. 47, 48, 60–62; Koter, *Izdelovalci glasbil*, str. 134.

⁹ Prim. R. Hopfner, *Wiener Musikinstrumentenmacher 1766–1900*, str. 411.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ *Novice*, III (1845), št. 41, 28.

¹² *Novice*, X (1852), št. 8, Oglasnik št. 42, 86.

Klavir, Peter Rumpel, Dunaj/Kranj, 1820, detajl: klaviatura in pedali. (foto: Barbara Žabota)

kot novo glasbilo okrog leta 1820, ko je tam gospodarila družina Scaria, ali kasneje. Gospa Ana se je spominjala, da so v njeni mladosti na klavir igrali skorajda vsi otroci.¹³ Njegovo mesto je bilo v tako imenovani "Tafelzimmer", kjer se je družina zbirala ter med drugim muzicirala in poslušala glasbo.¹⁴ Instrument tam stoji še danes.

To je eno redkih glasbil, po provenienci iz slovenskih gradov oz. dvorcev, ki se je ohranilo na izvornem mestu. Na splošno je ugotovljeno, da so imeli lastniki plemiških domovanj običajno v lasti različna glasbila, med njimi tudi instrumente s tipkami, kot so manjše orgle, klavikordi, spineti ali klavirji. Številna med njimi so se ob migracijah plemstva, predvsem po prvi in drugi svetovni vojni, izgubila. Nekatera so lastniki pri selitvah v druge dežele odpeljali s seboj, druga so po letu 1945 postala del t. i. Federalnih zbirnih centrov in bila kasneje razporejena med muzejsko dediščino ali v zasebne roke. Med tistimi, za katere je bilo ugotovljeno, da so bili nekoč v posesti plemstva oz. lastnikov gradov in dvorcev, je velika večina glasbil tujih izdelovalcev, kot delo na Slovenskem delujočega mojstra je znan le Rumplov klavir.¹⁵

Izdelovanje klavirjev je na Slovenskem dokazano od konca 18. stoletja, kar je v primerjavi z nemškim prostorom, kjer se je ta obrt najprej razmahnila,

kakšna tri desetletja kasneje. V drugi polovici 18. stoletja so zaradi novih glasbenih nazorov potrebe po klavirjih hitro naraščale. Najprej na Nemškem, kmalu pa tudi drugod. Pomemben center tovrstnih obrti je v osemdesetih letih 18. stoletja postal tudi Dunaj, od koder so se vplivi hitro širili v druge dele monarhije. Dežela Kranjska ni bila izjema in prvi znan izdelovalec klavirjev v Ljubljani je začel delovati že ob koncu 18. stoletja. To ne preseneča, saj se je igranje na klavir vse bolj razširjalo, ne le med plemstvom, temveč tudi v meščanskih krogih, potrebam pa je od zgodnjega 19. stoletja sledilo tudi glasbeno šolstvo. Očitno so razmere narekovala večje povpraševanje. Čeprav je znano, da so dunajski obrtniki svoje izdelke uspešno prodajali tudi pri nas, so na prelomu iz 18. v 19. stoletje glasbene navade usmerjale tudi razvoj tovrstnih glasbilarških obrti v slovenskem okolju. Izdelovalcem in popravljavcem klavirjev pri nas sledimo najprej v Ljubljani, od konca 19. stoletja v Mariboru in v Celju, v tridesetih letih 20. stoletja pa za krajši čas tudi v Domžalah. Nato je izdelovanje teh instrumentov popolnoma zamrlo, dokler se ni pred nekaj desetletji za krajši čas obudilo s tovarno Lina v Apačah pri Gornji Radgoni, danes pa klavirje zgoj uvažamo.¹⁶

Med domačimi izdelovalci klavirjev, ki jih lahko štejemo za Rumplove sodobnike, je prvi znan obrtnik t. i. "glasovirov", kakor so bili poimenovani s slovensko besedo, Ljubljančan Johann Heichele (deloval od ok. 1790, umrl pred l. 1867), kasneje znan v Trstu kot Giovanni Heichele.¹⁷ V prvi po-

¹³ Lastnik dvorca Luka Pirnat, prej grajski vrtnar, se je v drugo poročil z Ano Marjano Resnik z Blagovice. Izmed šestih otrok je leta 1905 lastništvo dvorca prevzel sin Anton. V zakonu se mu je rodilo deset otrok. Nasledstvo je prevzel sin Dominik, za njim pa leta 1990 Peter Pirnat, ki je lastnik še danes.

¹⁴ Povzeto po pričevanju Ane Pirnat avtorici prispevka leta 1998.

¹⁵ Prim. Koter, *Glasbilarstvo*, str. 114–139.

¹⁶ Prav tam, str. 120–139.

¹⁷ Prvič je omenjen v katalogu Narodnega muzeja Slovenije *Ure skozi stoletja*, avtorice Vesne Bučič (Ljubljana 1990, str.

lovici 19. stoletja so za Ljubljano ugotovljeni še Josip Schweizer (deloval od ok. 1808),¹⁸ Majhnič, znan le po oglasu v *Oglasniku Novic* leta 1858,¹⁹ A. Marout (deloval ok. 1825), ki ga poznamo po enem ohranjenem klavirju,²⁰ Boštjan Rihar, oče znanega skladatelja cerkvene glasbe Gregorja Riharja,²¹ in Andreas Wittenz (Andrej Bitenc, rojen 1802, umrl ok. 1874), ki po kvaliteti izdelkov še posebno izstopa.²² Med omenjenimi sta vsaj dva izdelovalca povezana z dunajsko šolo glasbilarstva prve polovice 19. stoletja. To sta Heichele in Wittenz. Za pričujočo študijo je pomembnejši prvi, ker njegovi izdelki časovno sovpadajo z Rumplovim klavirjem. Heichele poznamo predvsem po njegovem klavirju, ohranjenem v muzeju Civico Museo Teatrale Carlo Schmidl v Trstu. Ta instrument je najverjetneje nastal v času Heichelovega delovanja v Trstu, kar je v arhivskih virih izpričano le za čas med letoma 1802 in 1813. Omenjeni klavir je nastal med letoma 1815 in 1820 ter ima značilnosti dunajskih izdelkov. To kaže na možnost, da se je Heichele izobraževal pri katerem od tamkajšnjih mojstrov. Slogovno ga prepoznamo po ohišju, ki je izdelano v empirskem slogu s pozlačenim okrasjem, po obsegu klaviature (obseg (FF-f⁴) ter po zgodnji dunajski mehaniki in šestih registrih na nožne vzvode. O kvaliteti izdelka priča tudi Heichelova celotna zapuščina, ki poleg omenjenega klavirja šteje še štiri instrumente. Registrirani so v zasebnih in drugih pomembnih zbirkah v Italiji, Veliki Britaniji, Nemčiji in na Nizozemskem.²³ V slovenskih muzejih sta ohranjena še dva klavirja, z zgornjim sorodna po mehaniki, ohišju ter po številu in funkciji pedalnih registrov. To sta izdelka Johanna Krämmerja (deloval na Dunaju med letoma 1810 in 1849). Prvega hrani Pokrajinski muzej Ptuj (inv. št. GL 4 S, ok. 1815), drugega pa Posavski muzej Brežice (inv. št. KZ 1-1020, ok. 1820). Četrtri, po obliki in času nastanka soroden klavir, je Rumplov v Tuštanju.

Instrument Petra Rumpla je v pisni obliki prvič omenjen v knjižici Petra Pirnata *Grad Tuštanj*, ki jo je sedanji lastnik dvorca leta 1994 izdal v samozaložbi. Med opremo v t. i. "Tafelzimmer" avtor besedila omenja tudi "dragocen klavikord iz leta 1805".²⁴ V publikaciji je objavljena fotografija instrumenta, kar poznavalcu historičnih glasbil pove, da obstaja neskladje med poimenovanjem instrumenta in dejanskim tipom glasbila s tipkami. Klavikord ima namreč pravokotno obliko, ohišje je plit-

ko in relativno majhno, mehanika pa deluje na principu dvigajoče se letvice s tangento. Letvica se ob udarcu prsta po tipki sproži, tangenta se dotakne strune, jo na ustreznem mestu skrajša in ton pridušeno zazveni. Zven je nežen in kovinske barve. Prav v slednjem je morda razlog, zakaj nepoznavalci historičnih klavirjev te večkrat zamenjajo s klavikordom. Od druge polovice 18. in do druge četrtine 19. stoletja je bil za klavirje značilen mehanizem, ki je instrumentu omogočal dokaj kovinski in nežen zven. Če je tak instrument današnji čas dočakal v slabi kondiciji (poškodbe ohišja in resonančne deske, pomanjkljivo ohranjen ali poškodovana mehanika, kar posledično vpliva tudi na kvaliteto in barvo zvoka), se zdi zamenjava historičnega klavirja s klavikordom mogoča. Pirnat kot letnico izdelave instrumenta omenja leto 1805, česar pa ne utemeljuje. Natančen pregled ohišja in notranjosti glasbila namreč pokaže, da je Rumpel izdelek datiral v leto 1820. Kot je bilo že omenjeno, je nad klaviaturo signaturna ploščica z napisom "Peter Rumpl / Orgl u. Instrumentm / in Wien", v notranjosti, na letvici, ki služi kot naslonka za klavir (nem. Fängerleiste), pa je slabo čitljiv zapis s svinčnikom "Peter Rumpl / im Kloster zu Krain / 1820". Kot kaže, je morda Peter Pirnat podatke o instrumentu povzel po nepreverjenih virih. Oba podpisa tudi sicer sprožata vrsto vprašanj, in sicer predvsem o tem, ali je instrument resnično nastal na Dunaju ali v nekem samostanu v Kranju oziroma kje na Kranjskem. Postavlja se vprašanje, kdaj je Rumpel bival na Dunaju in kje se je učil. Dokazov o tem nimamo, saj njegovega imena ni ne med znanimi dunajskimi mojstri in ne med pomočniki. Na splošno velja, da je dokumentacija o dunajskih glasbilarjih temeljito in izčrpno proučena,²⁵ zato lahko sklepamo, da je bil Rumpel na Dunaju le kratek čas. Določene pomisleke sproža tudi drugi napis, ki odpira možnost, da naj bi v letu 1820 delal za danes neznan samostan v Kranju ali na širšem območju dežele Kranjske. Ker je bila večina samostanov v teh krajih ukinjena v jožefinskih reformah, so odgovori na številna vprašanja še težji. Vsekakor je možno, da je Rumpel dobil naročilo za izdelavo klavirja v samostanskem okolju, kjer je bila glasba del vsakdanjega duhovnega ritma, kasneje pa je bil instrument prodan ali zaradi kakšnih drugih razlogov odpeljan v dvorec Tuštanj. Zakaj je mojster na signaturno ploščico nad klaviaturo napisal kot kraj izdelave glasbila Dunaj, v notranjosti pa Kranj, na sedanji stopnji raziskav ni mogoče dokončno pojasniti.

111); več o njegovem delu glej Koter, *Glasbilarstvo*, str. 125–127.

18 D. Koter, *Glasbilarstvo*, str. 124.

19 Prav tam, str. 124–125.

20 Prav tam, str. 129–130.

21 Prav tam, str. 132–133.

22 Prav tam, str. 130–132; prim. tudi Koter, *Izdelovalci*, str. 151.

23 Prav tam, str. 135.

24 Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 8.

25 Navajam temeljno literaturo: Helga Haupt, *Wiener Instrumentenbauer von 1791 bis 1815*, Graz 1960; Helmut Otner, *Der Wiener Instrumentenbau 1815–1830*, Tutzing: Schneider, 1977; Rudolf Hopfner, *Wiener Musikinstrumentenmacher 1766–1900*, Kunsthistorisches Museum Wien, Tutzing: Schneider, 1999.

Klavir, Peter Rumpel, Dunaj/Kranj, 1829, detajl: značka s signaturo. (foto: Vesna Bučič)

V notranjosti klavirja iz dvorca v Tuštanju najdemo še tretji podpis, ki pravi, da je klavir "oglasil in očistil 3. 11. 1936 Franc Orehek". Omenjenega v virih o izdelovanju ali uglasčevanju klavirjev na Slovenskem ni zaslediti.

Ceprav je tuštanjski klavir edini znan Rumplov primer, kaže, da so mu bili klavirji bližji, kakor bi lahko sklepali iz ohranjene dediščine. Petra Rumpla namreč najdemo tudi med popraviljenci klavirjev v Ljubljani. V arhivih tamkajšnje Javne glasbene šole je za leto 1854 omenjen po imenu sicer neznan "kamniški orglar", ki je tega leta za šolsko ustanovo popravil klavir.²⁶ Ob tem lahko sklepamo, da je bil omenjeni kamniški orglar prav Rumpel, saj je edini znani orglar tega časa v Kamniku. Kaže, da je poleg orgel dobro obvladal tudi mehaniko klavirjev, kot lahko razumemo njegovo potegovanje za delo v ljubljanski Javni glasbeni šoli. Rumpel je za omenjeno delo poslal ponudbo, ki so ji konkurirali tudi drugi glasbilarji. Zakaj je vodstvo šole za popravilo klavirja izbralo prav kamniškega orglarja, ni znano, vendar lahko predvidevamo, da so o tem odločala tudi priporočila oziroma reference.

Rumplov klavir sodi med t. i. krilne klavirje (nem Flügel). Poimenovanje tipov instrumentov je odvisno od oblike ohišja, ki je v tem primeru podolgovato, krilno, ob levi strani ravno, na desni, proti repu pa valovito vbočeno. Zaključni, najožji del, imenovan rep ohišja, je poševno odrezan. Ostri vogali ohišja izvirajo iz klasicistične dobe, medtem ko jih je 19. stoletje počasi zaoblilo. Prednji del ohišja klavirja v tuštanjskem dvorcu ima že zaobljene vogale, oblika nog pa kaže na empirski slog, ki je izražen v skromni obliki, brez značilnega okrasja. Les (orehovina) je lužen na rdeče oziroma na mahagoni, kar je v skladu z dunajskimi manirami zgodnjega 19. stoletja. Prednji nogi povezuje značilna

široka letev, ki ni fino obdelana, na njej pa sloni lira s petimi pedali. V tem primeru je letev ravna, medtem ko je pri večini instrumentov empirskega sloga rahlo vbočena v smeri proti repu glasbila. Za obliko ohišja je tako ugotovljeno, da ima vzore v primerkih klavirjev dunajske umetne obrti, ki so bili značilni za zgodnje 19. stoletje. Rumplovega izdelka sicer ne moremo prištevati med tipične klavirje tega sloga, saj se z empiriom spogledujejo le določeni deli, kot so ravne, okroglo stružene noge in zaobljeni vogali sprednjega dela ohišja. Pri dunajskih klavirjih iz časa od okrog 1810 do 1830 zaznamo dokaj bogato empirsko okrasje, ki ima vzore v stari egipčanski ornamentiki ter v antiki. Posamezni leseni deli ohišja so luženi na svetlo, drugi na temno oziroma črno, okraski so pozlačeni. Na Rumplovem klavirju ni okrasja, kar lahko povežemo z višino sredstev, ki jih je bil naročnik instrumenta pripravljen odmeriti za izdelek.

Signatura nad klaviaturo je izdelana v obliki pravokotne ploščice iz mlečnega stekla, ki je obdana z medeninastim okrašenim okvirjem. Napis izdelovalca je ročno izpisan s tušem in je prav tako okrašen. Tak način signiranja je bil običajen še v dvajsetih letih 19. stoletja, nato so steklo in tuš zamenjale medeninaste črke z okrasjem iz biserne matice, kar je bilo vdeleno direktno v furnir letvice nad klaviaturo. Večje delavnice so delovale na principu delitve dela v stilu manufaktur, kar je pomenilo, da so posamezni pomočniki, običajno mizarji, izdelovali ohišja, drugi mehaniko, pri kateri je prav tako veljala notranja delitev, določene dele, kot so napisne tablice, pa so lahko naročali tudi pri za to specializiranih obrtnikih. Klaviatura tuštanjskega glasbila obsega šest oktav (FF-f⁴), kar je bilo značilno za dunajske oziroma nemške in avstrijske izdelovalce od leta 1810 do 1815, nato pa so posamezni izdelovalci obseg povečali na šest oktav in kvarto. Ta standard se je nato obdržal daljši čas.²⁷ Spodnje tipke so prevlečene s kostjo, zgornje z ebenovino. Tudi obloge tipk povežemo z naročniki – cenejši izdelki imajo diatonične tipke prevlečene s kostjo, dražji s slonovino. Mehaniko prepoznamo kot tip dunajske mehanike, za katero je značilen mehanizem s skakačem, na katerega je pritrjeno klavice, obrnjeno proti pianistu. Takšno mehaniko najdemo na dunajskih izdelkih v zgodnjem 19. stoletju. Kasneje je bila večkrat izpopolnjena, dokler je niso po letu 1840 opustili. Zadnji dunajski mojster, ki je v svoje izdelke vgrajeval takšno mehaniko, je bil Johann Baptist Streicher. Različico te mehanike je leta 1831 tudi patentiral.²⁸ Vse tipke imajo po tri strune (nekoliko zgodnejši tipi instrumentov delo-

²⁶ Steska, Javna glasbena šola v Ljubljani, str. 146. Prim tudi Koter, *Glasbilarstvo*, str. 121.

²⁷ Palmieri (ur.), *Piano – an Encyclopedia* (2. izdaja), str. 206, geslo: Range.

²⁸ Prav tam, str. 11, geslo: Anglo-German Action (Old English Action).

ma dve), s čimer se Rumplov klavir približuje tipom instrumentov iz delavnice Nannette Streicher, née Stein (delovala med letoma 1802 in 1823). Tudi število in funkcije registrov so v skladu z zahtevami časa in z instrumenti dunajskega tipa. Klavir ima 5 registrov (njihovo število se je v omenjenem času sicer gibalo med 3 in 6), ki jih je pianist upravljal z nožnimi vzvodi, t. i. pedali. Po letu 1810 do začetka tridesetih let 19. stoletja so skladatelji in pianisti od klavirjev pričakovali več registrov, s katerimi je bilo mogoče spreminjati zvočno barvo. Takšne raznolike efekte so vsebovale partiture za lahkotnejšo glasbo plesnega značaja, kot so bili valčki, polke, galopi, poloneze, koračnice in podobne oblike. Najdemo jih tako pri Beethovnovih skladbah (npr. Koračnica op. 45, št. 1 in 3) kot pri F. Schubertu (Poloneza op. 61, D-dur in d-mol) in nekaterih manj znanih skladateljih. Tako imenovana pedalijera s petimi vzvodi je vpeta ob liro, ki sloni na široki ravni letvici med prednjima nogama. Funkcije pedalov so opisane v smeri od leve proti desni. Prvi pedal je t. i. una corda ali premik klaviature (nem. *Verschöbung*) za utišanje zvena in je v rabi še danes. Za današnji čas mnogo bolj nenavaden je drugi, imenovan "fagot zug" ali kratko fagot register, z mehanizmom, ki povzroči poseben brenčec, fagotu podoben zven. Nad basovskimi strunami leži premakljiv mehanizem z eno struno, ki se ob premiku močno približa strunam in povzroči brenčec oziroma nosljajoč zven. Struna je bila le ena izmed več možnosti za doseganje tega efekta, največkrat so zanj uporabili svilo. Tretji, forte pedal (nem. *Dämpfung*), dvigne letvico z dušilci ter tako omogoča daljše zvenenje, četrti in peti imata vlogo utišanja zvena (kot npr. piano pedal). Oba sta povezana z nazobčanim suknenim platnom. Prvi vzvod letvico s tkanino strunam le malo približa in s tem utiša zven (piano efekt), drugi pa ima nalogo, da se strun skorajda dotakne ter tako ublaži in še bolj utiša zvok (pianissimo efekt). Takšne registre in mehanizem pedalov (omenili smo jih tudi pri klavirjih Johanna (Giovannia) Heichela ter pri Krämmerjevih), srečamo pri večini dunajskih mojstrov tega časa, vendar sta lahko vrstni red in število pedalov različna. Rumplov sistem registrov je domala identičen sistemu, ki ga je pri svojih izdelkih uporabljal znan dunajski izdelovalec klavirjev Conrad Graf (deloval od 1804 do 1842). Prav to lahko razumemo tudi kot možnost, da je Rumplov izdelke dobro poznal, oziroma se je z njimi verjetno praktično tudi seznanil. Kot šesti register je bil v prvih desetletjih 19. stoletja velikokrat dodan pedal za aktiviranje t. i. "turške muzike" (nem. *Janitscharmusik*). Povezan je bil s posebnim mehanizmom ob basovskih strunah, ki je s kovinskimi palčkami in kraguljčki oponašal činele in zvončke, na spodnjem delu ohišja pa je sozvenelo udarjanje palice ob dno ohišja kot simbol zvoka velikega turškega bobna. Takšna kombinacija zvokov

je spominjala na nekdanje janičarske kapele, v katerih so kot poseben efekt glasnega in zastrašujočega igranja janičarske godbe uporabljali veliki boben, majhne pavke v paru, činele in potresajočo palico s kraguljčki (nem. *Schellenbaum*). Rumplov tega registra ni uporabil, najdemo pa ga pri zgoraj opisanem klavirju Johanna Heichela.

Zaključne ugotovitve

Klavir Petra Rumpla, ki sodi k dediščini dvorca Tuštanj pri Moravčah, ima za današnji čas več pomenov. Najprej dokazuje, da Rumpel ni bil le uspešen orglar svojega časa, temveč se je ob orglarstvu izučil tudi izdelovanja oziroma popravljanja klavirjev. Čeprav arhivski viri o njegovem šolanju v tej smeri niso znani, je ohranjen izdelek prepričljiv dokaz, da je bil dobro seznanjen s tako imenovano dunajsko šolo izdelovanja klavirjev v zgodnjem 19. stoletju. Instrument ima značilnosti, ki ga povezujejo z dvema pomembnima delavnicama. To sta delavnici Nannette Streicher in Conrada Graf. Nannette Streicher (1769–1833) izvira iz pomembne družine izdelovalcev instrumentov v Augsburgu v Nemčiji, ki jo je ustanovil njen oče Johann Andreas Stein (1728–1792). Obrti izdelovanja klavirjev se je naučila v domači delavnici, nakar se je po poroki z Johannom Andreasom Streicherom (1761–1833), znanim pianistom, skladateljem in učiteljem, ob koncu 18. stoletja preselila na Dunaj. Tam je nadaljevala očetovo obrt, pri kateri je sodeloval tudi njen mož. V času med letoma 1802 in 1823 so v družinski delavnici, ki je sodila med najboljše te vrste na Dunaju, pod imenom Nannette Streicher, née Stein letno izdelali med 45 in 60 klavirjev. Odlikovali sta jih odlična izdelava ohišja ter dobra mehanika. Z ohranjenimi izdelki iz časa okrog leta 1820 lahko primerjamo tudi Rumplov klavir, in sicer v obliki ohišja, po mehaniki, razporeditvi strun pri posameznih tipkah ter po številu in vrsti pedalnih vzvodov oziroma registrov.²⁹ Ob tem pa ne gre zanemariti podobnosti Rumplovega klavirja z drugim odličnim dunajskim mojstrom Conradom Grafom (1782–1851). Tudi on izvira iz Nemčije. V rojstnem mestu Riedlingen pri Württembergu se je najprej izučil za mizarja, nato pa se je na Dunaju izobrazil še za izdelovalca klavirjev. V svoji delavnici, ki je bila ena najuspešnejših v tistem času in je zaposlovala do 40 pomočnikov, je v dobrih štirih desetletjih izdelal številne klavirje, ki so se odlikovali po imenitno oblikovanem ohišju ter po odlični dunajski mehaniki, značilni za zgodnje 19. stoletje.³⁰ Rumplov klavir se Grafu približuje po obliki ohišja, predvsem pa po vrsti in nameščenosti

²⁹ Prim. Langer, Maria Anna (Nannette) Streicher, str. 21–32.

³⁰ Prim. Palmieri (ur.), *Piano – an Encyclopedia*, str. 155–156; *Ringve Museum Trondbeim*, str. 76–77.

registrov. Rumpel je namreč pedalne vzvode namestil natančno tako, kot so bili značilni za Grafove izdelke v času med letoma 1820 in 1827.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči, letnik 1845 do 1852.

LITERATURA

- Bizjak, Milko / Škulj, Edo: *Orgle na Slovenskem*. Ljubljana : DZS, 1985.
- Haupt, Helga: *Wiener Instrumentenbauer von 1791 bis 1815*. Graz : Studien zur Musikwissenschaft 1960.
- Hopfner, Rudolf, *Wiener Musikinstrumentenmacher 1766–1900*. Dunaj : Kunsthistorisches Museum, Tutzing : Schneider, 1999.
- Koter, Darja: Izdelovalci glasbil na Slovenskem 1606–1900. *Muzikološki zbornik*, XXXIX, 2003, št. 1–2, str. 123–152.
- Koter, Darja: *Glasbilarstvo na Slovenskem*. Maribor : Založba Obzorja, 2001, 2004.
- Langer, Alexander: Maria Anna (Nannette) Streicher, geb. Stein, eine bedeutende Klavierbauerin der Beethoven-Zeit. *Beethoven und die Wiener Klavierbauerin Nannette und Andreas Streicher*. Bonn : Verlag Beethoven-Haus Bonn, 1999, str. 21–32.
- Ottner, Helmut: *Der Wiener Instrumentenbau 1815–1830*. Tutzing : Schneider, 1977.
- Palmieri, Robert (ur.): *Piano – an Encyclopedia* (2. izdaja). New York and London : Routledge, 2003.
- Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj*. Tuštanj, 1994 (samozaložba).
- Ringve Museum Trondheim* (katalog zbirke instrumentov). Trondheim : Ringve Museum, 1988.
- Steska, Viktor: Javna glasbena šola v Ljubljani od leta 1816 do 1875. *Cerkveni glasbenik*, LII, 1929, str. 143–146.
- Šaban, Ladislav: Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj. *Muzikološki zbornik*, XV, 1979, št. 1–2, str. 13–41.
- Škulj, Edo: Orglarstvo. *Knjižica Cerkvenega glasbenika*, zvezek 10, Ljubljana : Družina, 1992.
- Škulj, Edo: *Ogle v Ljubljani*. Celje : Mohorjeva družba, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus dem Musikerbe von Schloss Tuffstein (Tuštanj): das Klavier Peter Rumpels und die Einflüsse der Wiener Schule auf den slowenischen Musikinstrumentenbau

Peter Rumpl oder Rumpel (1787–1861) war ein bekannter Orgelbauer in Stein (Kamnik). Über sein Leben ist nur wenig bekannt, fest steht, dass er aus Stein gebürtig war, dass er in seinem Heimatort wirkte und dort auch starb. Auf der Schutt (heute die Straße Šutna) besaß er eine erfolgreiche Orgelwerkstatt. Die Durchsicht des Archivmaterials ergab, dass dieses keinen Fonds über Rumpels Manufaktur oder andere Belege über sein Wirken im Bereich des Orgelbaus enthält. Die einzigen Zeugnisse seiner Tätigkeit bleiben somit zahlreiche in den Gebieten Sloweniens, Kroatiens und Österreichs erhaltene Orgeln sowie Quellenangaben in kirchlichen Archiven, die jedoch alle mit Orgeln in Zusammenhang stehen.

Die Forschungen der letzten Jahre bestätigen, dass Rumpl auch Klaviere baute, von denen nur das Exemplar auf Schloss Tuffstein (Tuštanj) bei Moräutsch (Moravče) erhalten ist. Das Klavier steht im sogenannten "Tafelzimmer", wo es laut mündlicher Überlieferung "seit jeher" gestanden haben soll, mit Sicherheit aber schon zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Der Auftraggeber ist nicht quellenbelegt, ebensowenig ist bekannt, wann es Bestandteil des Schlossinventars wurde. Das Klavier wurde 1820 gebaut, das Firmenschild über der Klaviatur gibt Wien als Herstellungsort an, während die Aufschrift im Innern darauf hinweist, dass das Musikinstrument im selben Jahr in einem Kloster in Krainburg (Kranj) gebaut worden sein soll. Aus Mangel an Quellenmaterial ließen sich die Angaben nicht überprüfen. Charakteristika des Instruments wiesen darauf hin, dass das Klavier nach Vorlagen zweier bedeutender Wiener Klavierbauer des frühen 19. Jahrhunderts entstanden sein soll. Nach eingehender Analyse des Gehäuses und der Mechanik lässt sich das Instrument mit der Werkstatt von Nannette Streicher und Conrad Graf in Verbindung bringen.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 738.1:728.82(069.5)(497.4Tuštanj pri Moravčah)

Prejeto: 15. 4. 2009

Mateja Kos

dr. umetnostne zgodovine, muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: Mateja.Kos@nms.si

Steklo in keramika na gradu Tuštanj

IZVLEČEK

Na gradu Tuštanj je ohranjenih precej okrasnih predmetov in namizne posode iz različnih zvrsti keramike in stekla. V besedilu so opisani najpomembnejši, torej tisti, ki izstopajo glede na kvaliteto, tehniko, način okraševanja, starost ipd. Posebno težo ima dejstvo, da se je oprema na gradu ohranila, čeprav se je z menjavami lastnikov spreminjala in dopolnjevala. Med drobnimi predmeti prednjačijo izdelki madžarske tovarne Holič (zdaj Slovaška), porcelan s poslikavo schwarzlöt, zgodnje dekoracije v slogu chinoiserij ter izredno kvalitetni izdelki iz stekla.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, porcelan, fajansa, steklo, notranja oprema, interier

ABSTRACT

GLASS AND CERAMICS AT THE TUŠTANJ MANOR

Several decorative items and tableware of different types of ceramics and glass are preserved at the Tuštanj manor. Depicted in the text are the most significant items, those that are outstanding by their quality, technique, style of decoration, age, and similar. Of great significance is the fact that the equipment at the castle has preserved, although it has been changed and supplemented with the change of owners. Most numerous among small items are products of the Hungarian factory Holič (now Slovakia), porcelain with schwarzlöt paintings, early decorations in chinoiserie style, and glass items of exceptional quality.

KEY WORDS

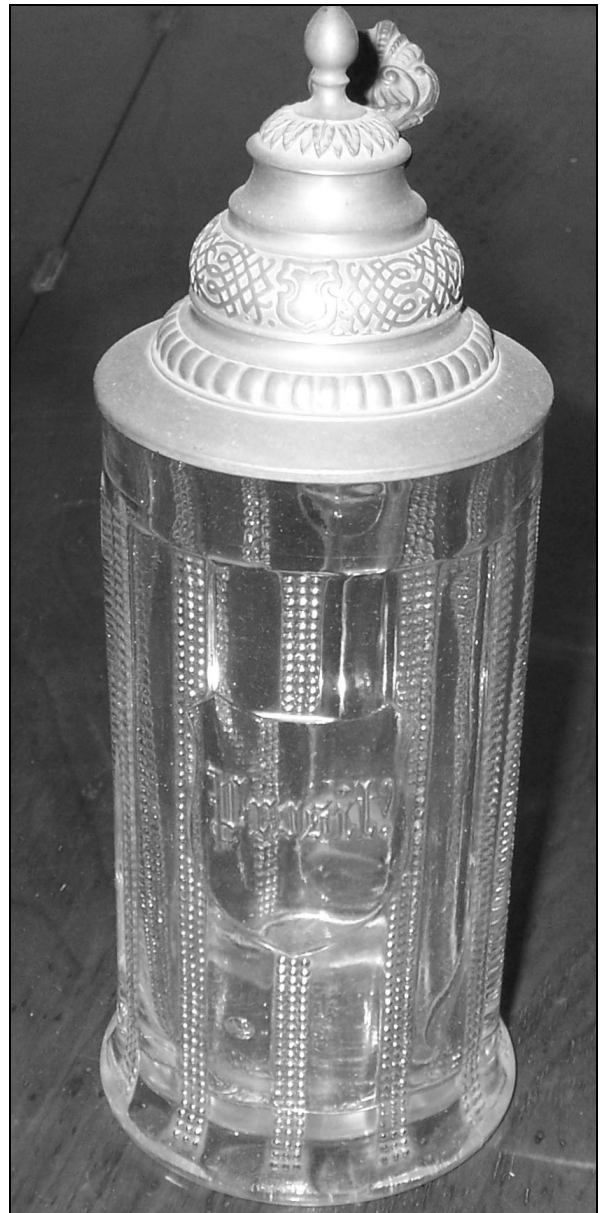
Tuštanj, porcelain, faience, glass, interior equipment, interior

Grad Tuštanj je bogat z drobno opremo, ki kljub kontinuiteti lastnikov, ki ji lahko sledimo od začetka 17. stoletja naprej, v glavnem prihaja iz 19. stoletja, še posebej iz druge polovice. Takšna je glavnina inventarja. Kot je videti, pa je vsak od lastnikov dodal še pridih lastne osebnosti, lastnih želja in kreativnosti pri oblikovanju svojega bivališča. Poteze prostorov, ki so se ohranile skozi različne naplavine časov in dob, pa so še dobro vidne in zelo slikovite. Prostori se z za današnji okus nenavadnimi in zelo slikovitimi kombinacijami stenskih poslikav, pohištva, tkanin in okrasnih predmetov zlivajo v pisano tkanino prepletenih niti različnih generacij. Ali so bile v resnici kupljene kot del stanovajske opreme ali pa so jih izbrali samo zaradi zbirateljske žilice katerega od lastnikov, je težko reči. Morda pa tudi ni bistveno. Oprema, ki sestavlja interier, ni samo seštevek svojih posameznih sestavnih delov, ampak je predvsem interakcija med njimi. Pri tem je seveda dosti manj pomembno, s kakšnim namenom jih je človek izbral, celo originalnost ali ponarejenost sta samo drugotnega pomena. Odlučilno je predvsem to, kako so prevzeli svojo vlogo znotraj bivalnih prostorov. Sam izvor je pri tem bolj ali manj irelevanten.

Med predmeti je kar nekaj dragocenosti. Posebej dragocene so namreč stvari, ki so bile v preteklosti namenjene vsakdanji rabi in se jih je ravno zaradi njihove "nevrednosti" ohranilo zelo malo. Iz množičnosti so postale redkost. Dragocenosti ali precioze pa so seveda tudi predmeti, ki so jih lastniki zaradi njihove materialne in simbolne vrednosti še posebej čuvali.

Steklo

Tri ploščate romarske čutare iz brezbarvnega prozornega stekla, stiskanega v kalup, so najverjetneje izdelki katere od pohorskih steklarn. Njihova skupna značilnost, posebej pomembna za tisti čas je, da so bile izdelane v celoti na strojni način. Benedikt Vivat, lastnik več steklarn na Pohorju, je bil namreč eden prvih avstrijskih podjetnikov, ki so prešli na popolnoma strojni način izdelovanja stekla za vsakdanjo rabo, torej za široko potrošnjo. Postopek poteka tako: krogla staljene steklene mase kane stroj v kovinski kalup, ki izoblikuje zunanost posode. Drugi del, notranji kalup, pa oblikuje notranjost. Poleg same tehnike izdelave se torej od vpihovanja stekla v kalup s steklarsko pipo loči tudi oblikovanje. Pri strojni izdelavi sta zunanost in notranjost izoblikovani neodvisno druga od druge, pri "ročni" pa zunanost pogojuje notranjost posode. Strojna proizvodnja je v ZDA potekala že v drugi četrtini 19. stoletja, stroj so v proizvodnjo uvedli leta 1827 v podjetju *New England Glass Company*.¹ Tehnika se

Vrček za pivo (foto: Vesna Bučič).

je zaradi imitiranja dragih ročnih tehnik diamantnega brušenja in fasetiranja hitro uveljavila. Zelo se je razširila v Evropo, zlasti v eno prvih industrijskih dežel, v Anglijo. Na Češkem so v 30. letih 19. stoletja steklo stiskali v steklarni grofa Harracha in v Lobmeyerjevem obratu. Kot rečeno, pa smemo skoraj z gotovostjo sklepati, da je bil lastnik steklarne v Josipovem dolu in Benediktovem dolu eden prvih, ki se je spopadel tudi s to novostjo. Poleg nove tehnike velja pri čutarah omeniti še reliefni vegetabilni okras, ki je prav tako posebnost, saj so se vzorovali pri preprostejših steklenicah za žganje iz 18. stoletja.² Pri vseh treh so še dobro vidni šivi od

¹ Newman, *Dictionary*, geslo Pressed Glasware.

² Varl, *Pohorsko steklo*, str. 98 ss.

kalupov, kar pomeni, da se izdelovalec niti ni trudil, da bi jih zabrisal in s tem poskušal prikriti tehniko množične proizvodnje.

Še markantnejši predstavniki nove tehnike oblikovanja stekla, namreč strojnega stiskanja, so kozarci z drobnim diamantnim vzorčkom in s pozlato. V tem primeru gre za posnemanje bidermajerskih posod iz svinčevega kristalnega stekla, izdelanih v tehniki oblikovnega in okrasnega oz. dekorativnega brušenja. Takšne posode so zaradi kompaktnega stekla precej težke, masivne. To še poudarja fase-tiranje ali diamantno brušenje, ki daje vtis, da je predmet izdelan iz kamene strele (gorskega kristala, kot so temu prozornemu in bleščečemu se materialu tudi rekli).³ Tuštanski kozarci so se skušali prilagoditi videzu. Da gre za vtis obilja in dragocenosti, kaže zlata bordura pod robom. Okras posod torej ustvarja zanimiv paradoks – med najcenejšo tehniko izdelovanja stekla, namreč strojnimi stiskanjem v kalup in dragocenim zlatim okrasom. Zadnji je dragocen samo na oko, saj nam pogled z bližine pokaže, da je prav tako cenen, nanešen s tehniko transfernega tiska in torej zelo neobstojen. Površina kozarcev je oblikovana v pas majhnih diamantov, čezenj pa potekajo reliefno izbočene in pozlačene girlande.

Na polici ob omenjenih stojijo še posebej omembe vredni kozarci za vodo. Ti so izpihani iz brezbarvnega prozornega stekla, oblikovno brušeni,

Kozarec, stiskan v kalup (foto: Vesna Bučič).

³ Strasser, *Dekoriertes Glas*, str. 23 ss.

pod robom pa je graviran okras v obliki cvetličnih girland. Gravirana dekoracija je pozlačena. Kozarci močno spominjajo na serijo, ki so jo hrani Narodni muzej Slovenije in je nastala na prelomu 18. in 19. stoletja na Češkem.⁴ Gravura je izdelana izredno kakovostno, do najmanjših podrobnosti. Prilagojena ji je tudi pozlata. Sklepamo lahko, da so bili kozarci namenjeni za resnično izjemne priložnosti.

Na mizici stojita dve vazi iz mlečnega stekla. Na bleščeče beli površini so z emajlnimi barvami naslikani galantni motivi pred ruševinami templjev. Obe lahko datiramo v drugo polovico 18. stoletja. Ruševine so stilizirane, človeške figure pa delujejo vzhodnjaško. Domnevamo lahko, da je izdelovalec z vazama želel poustvariti dragoceni kitajski porcelan.

Za to je uporabil *chinoiserijo*.⁵ Zelo na kratko ta termin označuje predstavo Evropejcev, kako bi morali biti videti orientalski izdelki. Predstava je bazirala na evropski koncepciji Orienta, ki je temeljila na pripovedovanju popotnikov, na (fantastičnih) pripovedkah in na redkih uvoženih izdelkih. Gre torej za orientalski slog, prilagojen evropskim potrebam in možnostim. *Chinoiserija* je evropska sinteza mešanice različnih vzhodnjaških slogov – ti so prihajali iz Turčije, Perzije, Indije, Kitajske in Japonske –, z dodatki evropskih, zlasti baroka in rokokoja. V razviti obliki so se *chinoiserije* pojavljale do zatona rokokoja, v manjši meri pa še naprej.

Motivni svet obeh vaz poleg "kitajske" emajlne poslikave zajema še iz evropske bukolične in arhaidijske tradicije. Galantne scene druženja in zabave plemičev so bile zelo priljubljene tudi v rokokojskem slikarstvu, kjer upodabljajo idilično in brezskrbno življenje v Zlati dobi.

Keramika

V vitrini s stekleno in keramično posodo najdemo med skodelicami nekaj spominskih. Med njimi izstopa skodelica za belo kavo s transfernim tiskom upodobitve cesarja Franca Jožefa. Narejena je bila ob 40. obletnici njegovega vladanja. Ob dopasnem portretu sta namreč datuma 18. 1. 1848 in 18. 1. 1888. Ob tem jubileju so bile izdane serije spominskih posod, poleg skodelic in pripadajočih krožničkov še kozarci in vrčki za pivo, krožniki in okrasni pladnji, seveda pa še mnoge drugi okrasni predmeti kot na primer figurine. V slovenskih muzejskih zbirkah najdemo mnogo spominkov na pomembni cesarjev jubilej. Na vseh gre za več ali manj enako upodobitev slavnega portretiranca, za portret, ki je nastal po uradni podobi, namenjeni z rabo v šolah, uradih in drugih javnih prostorih. Cesar je tu oblečen v modro uniformo, nanjo sta pripeta odlikovanja, pogled je usmerjen v desno, lasje in brada

⁴ Kos, *Keramika*, 1989, str. 50–51.

⁵ Impey, *Chinoiserie*, str. 9–14.

Spominske skodelice za belo kavo (foto: Vesna Bučič).

so zelo bujni. Še posebej brki so urejeni v tedaj modno obliko mustač.

Skupina posod iz porcelana, ki sestavljajo servis za kavo ali čaj, se pravi čajnik, ročka za kavo in skodelice, je okrašena v tehniki *schwarzlot*, posebej priljubljeni v 18. stoletju. Monokromna poslikava je pravzaprav posnemala grafične liste. Bela površina porcelana je bila zelo primerna za ilustracije v črnih in sivih tonih. Predvsem so upodabljali vedute. Za predloge so v resnici služili grafični listi, prav tisti, ki so izhajali vezani v albume z upodobitvami mest, gradov, pomembnih spomenikov, zdravilišč in drugega. Takšno podobo so navadno naslikali na trup posode, robove posode pa so poudarili z nadglazurnimi zlatimi obrobki. Okraševanje porcelana v tehniki *schwarzlot* je bila priljubljena vrsta založništva. Lastnik manufakture je polizdelke dobavljal slikarjem, ti pa so potem doma ali v svojih delavnicah doslikali okras. Ta je bil v pravokotnem, ovalnem ali okroglem polju. Pokrajina je bila pogosto naslikana v razviharjeni, baročni manieri. Mesta so bila upodobljena natančno, z vsemi podrobnostmi. Veduto je praviloma spremljal napis z imenom kraja. Poleg omenjene najpogostejše motivike so na posode slikali tudi motive iz vsakdanjega življenja, scene iz pravljic ali basni, portrete in podobno. S portreti je posoda poleg čisto uporabne dobila še novo funkcijo, postala je zelo osebni predmet in cenjeno darilo.

Med keramiko s Tuštanja najdemo tudi kasnejše upodobitve vedut, iz 19. stoletja. Zanje so izdelovalci uporabili drugačen material, namreč beloprsteno keramiko. Tudi tu gre za podobno motiviko, kot smo jo omenili pri dekorativni tehniki *schwarzlot*. Drugačna pa je barvna skala. Ta sega od rjave in zelene do modre in roza. Redkeje srečamo polihromne vedute. Drugačna je tudi tehnika izdelave predmetov. Kot smo zapisali že pri steklu, se tudi na področju oblikovanja keramike že zelo zgodaj uve-

ljavi strojna proizvodnja številnih enakih predmetov. Pravzaprav je to na področju oblikovanja keramike še bolj zgodaj, v drugi polovici 18. stoletja, kot pri steklu. Poleg ulivanja v kalupe je proizvodnjo precej pocenila še raba transfernega tiska. To je metoda, primerna za masovno produkcijo dodajanja slike na oblo, ukrivljeno ali drugače neravno podlago. Najboljši učinek dosežemo na trdi površini, za kar pride še posebej v poštev keramika. Transferni tisk se je pojavil v petdesetih letih 18. stoletja v Angliji. Postopek naj bi odkrila John Sadler in Guy Green. Gre za v bakreno ploščo vgravirano risbo, ki jo z določenimi pigmenti in drugimi kemikalijami prenesejo na papir ali tkanino, od tam pa na predmet. S tem se je izdelovalec lahko izognil zamudnemu ročnemu slikanju in s tem še pocenil izdelke. Kljub poceni proizvodnji pa so beloprsteni krožniki z vedutami še danes predmet zbiranja in razstavljanja, torej tudi še vedno stvar prestiža.

Krožniki z Napoleonovimi bitkami in z drugimi prizori iz časa viharnege vladanja francoskega cesarja so letos, ob 200. obletnici ustanovitve Ilirskih provinc, morda še zanimivejši kot sicer. V drugi polovici 19. stoletja, v času vlade Napoleona III., so po Evropi krožile številne serije. Opremljeni so bili s pretiski z upodobitvami slavnih bitk ali prizori iz Napoleonovega življenja oziroma iz življenja njegovih vojakov.⁶ Poleg monokromne izvedbe je obstajala tudi kolorirana, torej barvna. Še posebej zanimive so scene iz vojaškega življenja, na primer *"Dieu vos bénira, mon brave"* (Bog vas blagoslovi, pogumni moj) ali *"C'est juste, mon capitain"* (Je že res, stotnik). Prvega blagoslovlja starka, pri drugem pa je pomembno predvsem to, kar v stavku manjka, namreč "vendar pa" ...

Tudi na gradu Tuštanj so, podobno kot na drugih gradovih in v bogatih meščanskih družinah,

⁶ Gl. tudi Lavrič, *Odsev*, str. 134, 135.

Servis za kavo s poslikavo schwarzlot (foto: Barbara Žabota).

uporabljali fajančno posodo, izdelano v madžarski (zdaj slovaški) tovarni Holič. V popisih premoženja umrlih plemičev in meščanov, ki jih v zbirki Zapuščinskih inventarjev hrani Arhiv Republike Slovenije (AS 309), najdemo zelo veliko vpisov, ki zadevajo posodo iz Holiča (*Hollitscher geschier*). Ta je praviloma navedena posebej in ne med fajanso, kamor bi sicer morala soditi. To kaže na poseben status takšne posode.

Madžarsko tovarno Holics (*Holitsch*) v istoimenskem kraju je leta 1743 ustanovil cesar Franc Štefan, mož Marije Terezije. Kot cesarska ustanova je

delovala do leta 1827. Zanimivo je, da porcelana ni izdelovala. Njeno proizvodnjo sta sestavljali fajansa in beloprstena keramika. Prvi oblikovalci so prišli iz Francije. V Holicsu so zato izdelke najprej okraševali po vzoru francoske fajanse (predvsem iz Strasbourg) ter v domačem, habanskem slogu. Najbolj znane so jušniki (*terine*) v obliki ptic in zelenjave. Kasneje, od leta 1768 naprej, so izdelki močno spominjali na angleške. Za čas med letoma 1790 in 1810 je značilna tesna povezava z dunajsko tovarno, saj so se delavcem pridružili slikarji in tehniki iz Dunajske kraljevske porcelanske manufakture.⁷

Krožnika z Napoleonovimi bitkami: bitka pri Aboukirju (levo) in bitka pri Castiglionu (foto: Barbara Žabota).

⁷ Honey, *European Ceramics*, str. 316; Haggart, *Encyclopaedia*, str. 227–228.

Poleg kvalitetnega materiala je bila značilna in očitno zelo priljubljena posebna vegetabilna stilizirana dekoracija. Oblike posod so na stiliziran način povzemale oblike baročne srebrnine. Eden od zanimivih detajlov so ročaji na pokrovih (gumbi) v obliki sadežev (jabolka, hruška), cvetov (vrtnica) ali rastlin (artičoka, buča). Naslikana dekoracija je bila dvobarvna, najpogosteje v dveh odtenkih zelene barve. Prav zeleno okrasje je bilo v 18. stoletju velika moda.

Poleg jušnika, ki dominira nad keramično posodo v etažeri, sta v podobnem slogu poslikana še dva čajnika. Če oboje primerjamo, lahko vidimo, da gre za popolnoma različne odtenke zelene barve. Prva se nagiba bolj k travnatozeleni, druga pa je skoraj turkizna.

Ob najznačilnejših posodah je treba omeniti še nekaj posameznih predmetov. V zadnjem prostoru najdemo na mizi v vazo spremenjeno lekarniško posodo albarello. Izdelana je v tehniki majolike, samo okrasje pa sega nazaj v tradicijo italijanske majolike 16. stoletja.

Vrč za vodo je značilne preproste klasicistične oblike s širokim, spredaj navzgor in navzven izvihanim ustjem. Okrašen je z dvema šabloniranimi pasovoma tako imenovanega dunajskega obrobka. Dunajski obrobek je stilizirana dekorativna struktura, značilna za eno od faz v razvoju Kraljevske porcelanske manufakture na Dunaju.⁸ Posebna je tudi barva, namreč kobaltnomodra. Oblika posode se je razvila iz tako imenovane *helmkanne*, šlemaste vrča, značilne posode iz obdobja klasicizma. Takšne posode so pri nas izdelovali v tovarni belo-

prstene keramike v Nemškem dolu v drugi četrtini 19. stoletja.

Jušnik iz beloprstene keramike z gumbom v obliki hruške je izredno kvaliteten predmet iz konca 18. stoletja. Tudi ta posoda posnema oblike srebrnega posodja, kar je lepo vidno pri rahlo razgibanem obodu. S tem v zvezi sta zanimiva ročaja, ki sta povsem klasicistična, geometrijska. Jušniki so se kot poseben tip namizne posode pojavili kasneje kot drugi, šele v začetku 18. stoletja, ko se je uveljavil francoski način postrežbe pri mizi. Enake posode je pri nas izdelovala manufaktura beloprstene keramike Žige Zoisa v Ljubljani. Tudi njegovi izdelki so bili zelo kakovostni – celo v evropskem merilu – kot je predmet pred nami.

Med zanimivimi predmeti je še ena od obeh umivalnih garnitur, ki stojita na umivalni mizici. Običajno so jih sestavljali vrč, velika skleda (ali *lavabo*) in različne doze, na primer za krtačo, glavnik, gobo, milo in podobno. Celotna garnitura, skupaj z mizico in zrcalom, je dokaj ustrezno nadomestila kopalnico. V našem primeru so se ohranili vrč, skleda, posodica za milo in doza za glavnik. Sodijo v čas zadnje tretjine 19. stoletja. Izdelani so iz v reliefnem kalupu oblikovane beloprstene keramike s pretisnjenim vegetabilnim ornamentom.

Ohranjenih drobnih predmetov na Tuštanju ni zelo veliko. Vendar so zelo zanimivi predvsem zaradi dveh lastnosti. Ohranili so se namreč v lastnem okolju, v slikovite celote so jih razpostavili lastniki. Še važnejše pa je, da so se med njimi ohranili zelo redki in kvalitetni kosi, pomembni za razvoj oblikovanja keramike in stekla.

Izdelki tovarne Holič (foto: Barbara Žabota).

⁸ Mrazek in Neuwirth, *Wiener Porzellan*, str. 9.

Umivalna garnitura (foto: Vesna Bučič).

LITERATURA

- Haggart, Reginald George: *The concise encyclopedia of English pottery and porcelain*. London : A. Deutsch, 1957.
- Honey, William: *European ceramic art from the end of the Middle Ages to about 1815*. London : Faber and Faber, 1963.
- Impey, Oliver: *Chinoiserie, The Impact of Oriental Styles on Western Art and Decoration*. London, Melbourne, Toronto : Oxford University Press, 1977.
- Kos, Mateja: *Keramika in steklo. Slovenci v letu 1789*. Ljubljana : Narodni muzej, 1989.
- Lavrič, Leon: *Odsev blišča moravskih gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
- Mrazek, Wilhelm, Neuwirth, Waltraud: *Wiener Porzellan : 1718–1864*. Wien : Österreichischer Bundesverlag : Österreichisches Museum für angewandte Kunst, [1986?].
- Newman, Harald: *The Illustrated Dictionary of Glass*. London : Thames and Hudson, 1987.
- Praz, Mario: *An Illustrated History of Interior decoration from Pompeii to Art Nouveau*. London : Thames and Hudson, 1983.
- Strasser, Rudolf: *Dekoriertes Glas*. München : Klinkhardt & Biermann, 1989.
- Varl, Valetina: *Pohorsko steklo – steklo z dušo, oris steklenih izdelkov in steklarstva na Pohorju*. Maribor : Pokrajinski muzej Maribor, 2006.

ZUSAMMENFASSUNG

Glas und Keramik auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Schloss Tuffstein (Tuštanj) ist reich an kleinem Inventar, das hauptsächlich ins 19. Jahrhundert datiert werden kann, insbesondere in dessen zweite Hälfte. Unter den bedeutenden Gegenständen sind einige besonders erwähnenswert.

Drei flache Pilgerflaschen aus farblosem durchsichtigem Pressglas sind wahrscheinlich Erzeugnisse einer Glashütte am Bachergebirge (Pohorje). Das gemeinsame Charakteristikum, von besonderer Bedeutung für jene Zeit, besteht darin, dass sie zur Gänze maschinell hergestellt wurden. Benedikt Vivat war nämlich einer der ersten österreichischen Unternehmer, die auf maschinelle Herstellung von Glas für den Alltagsgebrauch, also Konsumglas, übergegangen sind. Noch markantere Erzeugnisse der neuen Technik für die Glaserzeugung, des maschinellen Pressens also, sind Gläser mit winzigem Diamantenmuster und Vergoldung.

Handgeschliffen und graviert sind Wassergläser. Sie wurden aus farblosem durchsichtigem Glas geblasen, formgeschliffen, unter dem Rand befindet sich eine gravierte Verzierung in Form von Blumen- und Girlanden. Die gravierte Dekoration ist vergoldet, minutiös ausgearbeitet und von bester Qualität.

In einer Vitrine mit Glas- und Keramikgeschirr findet man einige Souvenirtassen. Von diesen tritt eine Tasse für Milchkaffee hervor, auf der mit Transferdruck Kaiser Franz Josef abgebildet ist. Sie wurde zu seinem 40. Regierungsjubiläum erzeugt, denn die Halbfigur des Kaisers trägt das Datum 18. 1. 1848 und 18. 1. 1888.

Die Gruppe von Porzellangefäßen, ein Kaffee- oder Teeservice, aus Tee- und Kaffeekanne sowie Tassen bestehend, ist in der Technik "Schwarzlot" geschmückt, die im 18. Jahrhundert besonders beliebt war.

Die Teller mit den napoleonischen Schlachten- und anderen Szenen aus der stürmischen Herrschaftszeit des französischen Kaisers sind in diesem Jubiläumjahr (200 Jahre seit Gründung der Illyrischen Provinzen) noch von besonderem Interesse. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, zur Regierungszeit Napoleons III., waren verschiedene Serien in ganz Europa im Umlauf. Sie waren mit Aufdrucken von glorreichen Schlachten und Szenen aus Napoleons Leben bzw. dem Leben seiner Soldaten versehen.

Auch auf Schloss Tuffstein, wurde, ähnlich wie auf anderen Schlössern und in reichen Bürger-

familien, das in der ungarischen (jetzt slowakischen) Fabrik Holič erzeugte Fayancegeschirr verwendet.

Außer dem hochwertigen Material war offensichtlich auch eine besondere Dekorationsart charakteristisch und beliebt. Die Geschirrformen ahmten auf eine stilisierte Art die Formen barocken Silbergeschirrs nach. Eines der interessanten Details sind Deckelhenkel (Knöpfe) in Fruchtform (Äpfel, Birnen), Blüten (Rosen) oder Pflanzen (Artischocke, Kürbis). Die gemalte Dekoration war zweifarbig, meist zwei Nuancen von Grün. Gerade der Schmuck in Grün war im 18. Jahrhundert große Mode.

Kleines Inventar ist auf Schloss Tuffstein nicht besonders zahlreich. Dennoch ist es vor allem wegen zweier Charakteristika von großem Interesse. Es hat sich nämlich im einheimischen Milieu erhalten, von den Eigentümern wurde es zu malerisch anmutenden Einheiten zusammengestellt. Noch wichtiger ist es aber, dass sich darunter sehr rare und kostbare Exemplare befinden, die für die Formentwicklung von Keramik und Glas von Bedeutung sind.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 072.1:728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah

Prejeto: 4. 6. 2009

Drago Samec

višji bibliotekar, Biblioteka SAZU, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: drago.samec@zrc-sazu.si

Knjižnica na gradu Tuštanj*IZVLEČEK*

Knjižnica na gradu Tuštanj je sestavljena iz stare grajske, rodbinske Pirnatovih in osebne knjižnice prof. Maksa Pirnata. Grajska knjižnica je bila postavljena v posebni knjižni omari v zadnjem salonu. Vsebuje predvsem staro gradivo prejšnjih lastnikov, večinoma v nemščini. V tem gradivu je izstopajoče delo Valvasorjeva Topographia ducatus Carniolae modernae, 1679, in to je tudi najstarejši primerek v knjižnici. Rodbinska knjižnica zajema predvsem pri gospodarstvu uporabno literaturo in leposlovje v slovenščini, precej je tudi kartografskega gradiva. Tretji del knjižnice pa sestavlja gradivo iz zapuščine prof. Maksa Pirnata, slavista, učitelja in poljudnoznanstvenega pisatelja, ki jo sestavlja več šolskih letopisov in učbenikov. Večino gradiva v svoji knjižnici je označil s podpismi.

KLJUČNE BESEDE

Knjižnica, grad Tuštanj, družina Pirnat, Maks Pirnat

*ABSTRACT**THE LIBRARY AT THE TUŠTANJ CASTLE*

The library at the castle of Tuštanj is composed of the old castle library, the Pirnat family library, and personal library of Professor Maks Pirnat. The castle library was placed in a special bookcase in the back saloon. It contains above all old material of previous owners, mainly in German language. Noticeable among this material is Valvasor's Topographia ducatus Carniolae modernae, 1679, and it is the oldest volume in the library. The family library consist of in economy useful literature, and of literature in Slovene language, there was also a good deal of cartographic material. The third part of the library is composed of material from the legacy of Professor Maks Pirnat, Slavist, teacher and popular-scientific writer, composed of several school yearbooks and compendiums. He marked the majority of the material in his library with signatures.

KEY WORDS

Library, Tuštanj castle, Pirnat family, Maks Pirnat

"Dragi bralec v meni vpisanih knjig, da se držiš tudi pravil in reda. Kadar boš opustil to, takrat opustiš tudi mojo službo in potem ti ne morem biti več na razpolago za red pri knjigah in za knjigo, katero si želiš vzeti iz omare. Ne morem ti v neurejeni knjižnici pokazati, kje se nahaja tebi zaželjena knjiga."
Zapisnik knjig, Tuštanj

Usoda gradov in z njimi grajskih knjižnic je pri nas boleče povezana predvsem z drugo svetovno vojno. V tem času je bilo več gradov požganih, knjižnic v njih pa s tem uničenih. A zla usoda je bila nekaterim namenjena še pozneje. Tako so v gradu Smednik "v šestdesetih letih ... razbili in pometali skozi okna imenitne rokokojske peči iz svečane dvorane, podobna usoda pa je doletela tudi ostanke grajske knjižnice. Knjige so celo kurili in le nekaj rešenih, med njimi katalog knjižnice iz leta 1771, hrani danes Narodni muzej v Ljubljani".¹ Usoda se je poigrala tudi s knjižnico z gradu Boštanj pri Grosupljem, saj jo je lastnik Lazarini poskušal rešiti, zato jo je v začetku vojne odpeljal na posestvo v Langschlagu v Avstriji, ob češki meji. A Rusi so

grad s knjižnico ob koncu vojne zažgali. Knjižnici tako ni uspelo ubežati usodnemu času. Med redkimi izjemami je knjižnica z gradu Tuštanj, ki se je izognila pogubnim potem mnogih drugih grajskih knjižnic.

Grad s spremljevalnimi dejavnostmi je v svojem bivanju deloval kot živ organizem s svojimi udi. Status prebivalcev gradu se je kazal z grajsko kapelo, ki so jo primerjali s srcem, dušo gradu pa je predstavljala knjižnica. Knjižnica običajno poda preplet zanimanj, interesov, hotenj stanovalcev in predstavi tudi status gradu in njegovih lastnikov.

Grad Tuštanj je v letu 1800 grof Lichtenberg prodal Ignacu Scariji, leta 1816 pa je grad podedoval njegov sin Jožef Scaria. Bil je slab gospodar, precej se je zadolžil, zato je v letu 1831 grad izročil svoji ženi Heleni, ki je prevzela njegov dolg. Helena je leta 1849 prepustila grad hčeri Maksimilijani, ob zagotovitvi, da ji zagotovi stanovanje, prevzame dolgove in izroči še 1000 goldinarjev. Hči Maksimilijana se je v letu 1854 poročila z Luko Pirnatom in odtlej je lastništvo gradu ostalo v rokah rodbine Pirnat.

Knjige iz tuštanske knjižnice je bilo potrebno pred popisom najprej zbrati, očistiti in razvrstiti (foto: Drago Samec).

¹ Stopar, *Grajske stavbe*, 1998, str. 79.

O splošnih knjižnicah v tukajšnjem okolju je nekaj vesti podal le Stane Stražar v svoji publikaciji *Moravska dolina*, kjer omenja prvo javno moravško čitalnico in knjižnico v letu 1871.²

Grad Tuštanj je bil doslej že deležen nekaj opisov gradu, arhitekture in opreme, knjižnica pa je bila v njih le okvirno, redkeje direktno omenjana. Knjižnice v gradu Stane Stražar ni omenil, saj pravi le: "V gradu je ohranjena bogata muzejska zbirka."³ Prav tako se pri opisu gradu Tuštanj knjižnice ne dotakne Ivan Stopar, saj navede samo: "Ohranjene je še nekaj stare grajske opreme... in precej drobnega inventarja."⁴ Tudi v zloženki o več gradovih o knjižnici na Tuštanju posebej ni več besed: "V grajski notranjščini hranijo nekaj stare opreme: ... in drobní inventar."⁵

Določnejša sta le Peter Pirnat: "V gradu je ohranjenih nekaj starih knjig in listin."⁶ in Leon Lavrič: "V gradu je ohranjenih precej starih knjig in listin. ... Med dragocenimi knjigami so: Valvasorjeva Topografija iz leta 1679 in Slava vojvodine Kranjske iz leta 1877."⁷

V domačem izročilu Pirnatovih je ohranjen spomin, da se je lastnik Scaria zaradi kvartopirstva prekomerno zadolžil in nato prodal tudi precejšen del starejšega knjižničnega fonda. Kupili so jo za knjižnico benediktinskega samostana v Admontu v Avstriji. Takó knjižno bogastvo knjižnice bogati najbrž le ostanek tedanje knjižnice in nove pridobitve, ki so izšle in bile nabavljene predvsem v 19. in prvi polovici 20. stoletja.

Celotno knjižnico na gradu sestavljajo trije sklopi, ki so bili deloma ločeni. Reprezentativni in večinoma najstarejši fond, ostanek stare knjižnice in pridobitve predvsem v začetku 19. stoletja, bi lahko imenovali grajska knjižnica.

Drugi del, postavljen v drugih prostorih, vezan predvsem na uporabno literaturo in leposlovje večinoma v slovenskem jeziku, ki je izšel še po drugi svetovni vojni, bi lahko imenovali uporabna družinska knjižnica Pirnatovih. Oznaka družinska pomeni običajno le knjižnico, ki je vezana na en rod družine, tu pa se je zbirala več kot stoletje, zato bi jo v tem sklopu pravilneje označili kot rodbinsko knjižnico. Posebej izstopa še segment, ki ga je nabavil Lojze Pirnat.

Tretji del sestavlja osebna zapuščina prof. Maksa Pirnata. Tako se torej v eni knjižnici na gradu prepletajo grajska, družinska in osebna knjižnica.

Grajska knjižnica

Starejši, lahko bi rekli grajski del knjižnice, je postavljen v zadnji sobi ('stolpu') v posebni knjižni omari, ki že na zunaj kaže svoje poslanstvo. Na krilih ima namreč naslikano podobo knjižnih polic s polnimi vrstami knjig. V omari je postavljen predvsem starejši del fonda v nemščini in molitveniki ter pridige. Na spodnji polici je bilo precej arhivskega gradiva. Del je bil postavljen še na skritih policah v podbojih prehodnih vrat na obeh straneh vzdolžnega trakta. Znatno del gradiva je bil tudi v ostalih omarah po sobah obeh traktov.

Ob predstavitvah gradu so za podobo grajske knjižnice in sploh grajsko bogastvo pogosto izpostavili Valvasorjevi *Topografijo* in *Slavo vojvodine Kranjske*.

Poimenovanje *Slava vojvodine Kranjske* se nanaša na ponatis Valvasorjeve *Die Ebre des Herzogthums Krain*, ki jo je tiskal in založil tiskar in založnik Janez Krajec v Novem mestu. Delo je tiskal in razpečeval v snopičih po 48 strani od začetka 1877 pa do leta 1879. Naročnikom je po želji poslal tudi lepe platnice za vezavo vseh knjig. Na gradu imajo vezane primerke, vendar samo tri. Za komplet namreč manjka četrta knjiga. Vse tri knjige so vezane v originalne platnice te izdaje in lepo ohranjene. V seznamu naročnikov (v 4. knjigi) ni naročnika iz Tuštanja, kar kaže na kasnejšo nabavo knjig.

Pod naslovom Valvasorjeva *Topografija* pa je mišljena njegova *Topographia ducatus Carnioliae moderna: das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Hertzogthumb Crain*, tiskano v letu 1679 v Ljubljani pri Janezu Krstniku Mayrju, ki vsebuje 319 bakroreznih vedut kranjskih krajev, samostanov, gradov in dvorcev.

Knjigi sicer manjkajo naslovnica in A list z Valvasorjevim uvodom ter lista št. 50 in 234. Pod bakrorezi se vrstijo s svinčnikom dopisana imena krajev v slovensščini z nemškim starejšim pravopisom, ki se razlikujejo od napisov na bakrorezih. Nekdaj je knjiga imela zgoraj in s strani zlato obrezo, ki jo sedaj zasledimo samo še v komaj zaznavnih sledovih.

Izvod je v slabšem stanju, platnici sta oddvojeni, hrbet je zvit nazaj. Topografija bi bila potrebna skrbne roke restavratorja, zato sem z njo stopil na Center za konserviranje in restavriranje knjig in papirja, v Arhiv Republike Slovenije, do predstojnice dr. Jedrt Vodopivec (24. novembra 2008), ki je s strokovno sodbo ocenila, da bi bilo publikaciji potrebno posvetiti okoli 500 ur dela. Ob delu samem pa se pokaže, koliko ur dela in potrpljenja je treba publikaciji nameniti.

2 Stražar, *Moravska dolina*, str. 374.

3 Prav tam, str. 123.

4 Stopar, *Grajske stavbe*, 1997, str. 146.

5 Kos, *Gradovi*.

6 Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 7.

7 Lavrič, *Odsev*, str. 132–133.

Zaprta in odprta knjižna omara (foto: Drago Samec).

Na platnicah je med drugim napis: Ex Licitatione D[omi]ni Casparis Carolo de Oberland. Em[p]tus liber à me Antonio Erasmo Mertl de Miterberg, Canonico Rudolphswerthensi Anno 1788.

V tem sklopu je še redka knjiga z naslovom *Poduk za deželno žandarmerijo*, Dunaj, 1851. Izvod je broširan in potreben mojstrove roke. Publikacije nisem našel v katalogih, tudi Franc Simonič je nima. Samo ena knjižnica pri nas ima publikacijo, a ima v katalogu napako, zato je bila pot iskanja daljša. Knjigo pozna preučevalec zgodovine žandarmerije Pavle Čelik in jo omenja v svojem delu.⁸ Sam ima tudi original, ki so mu ga prijatelji z Dunaja podarili še pred leti. S tem tuštanjskim primerkom so torej v državi le trije izvodi.

Omeniti velja še *Slovensko kuharico* Magdalene Pleiweis, ki jo je izdala v samozaložbi in v prvem natisu iz leta 1868 je v katalogih naših knjižnic ni najti. Priročniki in učbeniki so zaradi rabe pač vedno redkejši.

Vse te publikacije sestavljajo osnovni del, grajsko knjižnico, ki jo tvori 35 naslovov v 42 zvezkih iz 18. stoletja, med njimi izstopajo *Missale Romanum* ter v

nemščini katekizem, pridige in dela z gospodarskega področja ter slovar. Večina del pa je iz 19. stoletja v nemščini, v slovenščini pa 33 naslovov v 35 izvodih, predvsem iz 2. polovice 19. stoletja.

Tu zasledimo v nemščini tri knjige pridig Vincenca Janše ter šest zvezkov pridig Paskala Skerbinca (po rodu iz Višnje Gore). Tudi Skerbinčevih knjig v naših katalogih nisem zasledil.

Pozornosti vredni sta v nemščini Pouk o reševanju življenj iz leta 1799 (*Unterricht zur Lebens=Rettung...*) in Navodilo proti majskeemu hrošču iz leta 1804 (*Gemeinnütziges, auf vieljährige Erfahrung gegründetes Mittel gegen den May = oder Spatfrost und gegen die verheerenden Maykäfer : nebst sechs erprobten Recepten*).

Od učbenikov bi omenil Vodnikovo *Krajnsko pismenost okrajšano za male šole*, 1854, od leposlovja pa zbrana dela v nemščini Johanna Christopha Friedricha Schillerja iz leta 1834 v 19 zvezkih, vezana v polusnje z zeleno obrezo. Takšna oprema nakazuje podobo verjetne nekdanje grajske salonske knjižnice. Kompletu manjka samo tretji zvezek.

Omeniti velja še Petra Philippa Wolfa *Allgemeine Geschichte der Jesuiten* iz leta 1792. Ta Splošna zgodovina jezuitov je izšla v štirih zvezkih, tu pa manjka prvi zvezek.

⁸ Čelik, *Naše varnostne sile*, str. 15.

V knjigah so tudi zanimivi dopisi, predvsem v zvezi z lastništvom. Tako najdemo imena (Pirnat Anton, Anica, Dominik in Mine, Ljudmila, Luka) ter tudi samo grajski. Podpis M. Pirnat lahko pomeni: Mihael, Mine (= Dominik) ter najpogosteje Maks Pirnat, ločiti jih je mogoče po pisavi in kronologiji ter vsebini. V molitveniku Lovra Pintarja *Nebeške iskricke za mladost* iz leta 1890 najdemo na

zadnjem veznem listu s svinčnikom pripisano: 'Če kdo te bukve najde najih prinese grajski Rozki. 1895.' Prav tako zasledimo tudi dopise vzrokov pridobitve enote. Npr.: 'V spomin svete birme.'

Nekaj je še podpisov prejšnjih lastnikov, Scarijevih. Podpis z rdečim črnilom Eme (?) Škarja (grad Tufstein) iz leta 1827 nosi Veritijeva knjiga *Raslaganje Ješušovih naukov na gori, 1827*.

Zgodovina:			
Posljedni Trimmel i Frankopani	Razni pisci		
Peter Trimmel i Katerina na restavraciji	eng. Kunčić		
Običje zgodovine	Gojko Stare	15 knjižica	D. P. A.
Zgodovine hovevnege metode	dr. Spuden in dr. del	14 knjižica	"
Glavni	Stjepan Novaković		
Glavni	Stjepan Novaković		
Knjige pri listu	A. Kolar	2 izvide	
Spomin na gospodstvu polje	dr. Val. Rožić		
Hovevni putje u Bosni in Hercegovini	Yusef pl. Andrija	2 knjižica	D. P. A.
Otkuparije Bosne in Hercegovine	dr. Ljubomir Mandić		
Zgodovine 17 pešpolda	dr. Karol Capuder		D. P. A.
Vojvodine Krajiške	Fr. Orožen.		
Krajiške mesto	P. Florentin		
Droptinice (Zgodovine Krtine)		2 izvide	
Zgodovine slov. slovstva	dr. Karol Glaser		
Zgodovina Hrvat	Ljubo Krajiček		D. P. A.
Zgodovine Hovevce	dr. Jind. Pivko	3 knjižica	
V boji za Jugoslaviju	dr. Ivan Loh		

Del popisa tuštanskih knjig, ki ga je sestavil Lojze Pirnat.

Pojavijo se še drugi podpisi, pogost je Emil Košir, ki se včasih vzporedno podpisuje tudi z nemško različico Koschier.

Rodbinska knjižnica Pirnatovih

Drugi del knjižnice, rodbinski del, je najboljšežnejši.

Znan je samo en seznam knjig, ki pa zajema le ta del grajske knjižnice. Sestavljen je bil v avgustu leta 1938, ko se je najbolj verjetno Lojze Pirnat posvetil knjižnici in sestavil katalog v zvezku z naslovom Zapisnik knjig. Katalog uvaja uvod, ki se glasi:

"Prečitaj!!

Tu v meni imaš zapisane vse knjige, katere so shranjene z menoj v omari in na vrhu. Po mogočnosti imam tudi urejene v skupine.

Dragi bralec v meni vpisanih knjig, da se držiš tudi pravil in reda. Kadar boš opustil to, takrat opustiš tudi mojo službo in potem ti ne morem biti več na razpolago za red pri knjigah in za knjigo, katero si želiš vzeti iz omare. Ne morem ti v neurejeni knjižnici pokazati, kje se nahaja tebi zaželjena knjiga.

Predno vzameš knjigo, drži se tega:

V omari so listki, od teh si vzemi enega, deni ga na mesto, kjer si vzel knjigo. Pri vrnitvi knjige naredi pa samo to: listek, ki ti je čuval mesto knjige, vzemi, knjigo deni na njeno mesto, listek tja, kjer si ga dobil, predno si vzel knjigo.

Prosim te, drži se starega pravila: "Knjigo, ki jo rabiš, deni na mesto, kjer si jo vzel!"

Tustanj, v avgustu 1938."

Spodaj pripis: "Ako katero sosedje čitajo, zapisi zadaj, da se ne pozabi!"

V katalogu si v zaporedju sledijo sklopi: Koledarji in razne uradne; Gospodarske in poučne; Zdravstvene; Slovenske večernice; Vodnikove družbe; Pesmi in povesti mešane; Zgodovina; Potopisi in življenjepisi; Cerkevne; Svete in molitvene; Zavoji na vrhu omare/(časopisje).

Skupaj je v zvezku zajetih 323 naslovov in vsi navedeni so v slovenščini. Z isto roko je napisanih še nekaj listkov (ki so bili postavljeni pri posameznih sklopih na policah), se pa poimenovanja sklopov razlikujejo: Koledarji; Molitvene; Zgodovina, Vodnikova družba, Uradne in razne, Uradne, čtivo in koledarji; Zdravstvene, Sl. večernice.

Druga roka pa je zapisala večje listke z napis: Povestne; Potopisi; Koledarji; Sl. večernice; Gospodarske; Zdravstvene. Samo toliko listkov je ohranjenih, najbrž pa jih je bilo več.

V tem delu je veliko periodike, ki bi sodila v prvi sklop, vendar je bila sedaj postavljena na drugih lokacijah. Najstarejši naslov je *Laibacher Schreibkalender für das Jahr nach der Geburt Jesu Christi... Laibach*. Zvezek je izšel za leto 1807 v Ljubljani.

Najmlajši naslov pa je *Koledar Družbe sv. Mohorja*, Celje, za leto 1963. Več je tudi splošnega časopisja v nemščini.

Tu so še štirje letniki Bleiweisovih *Novic* iz 60. let 19. stoletja. Nekaj je tudi strokovnega gospodarskega časopisja, tako *Slovenski čebelar*, *Sadjarstvo*, *vinarstvo*, *vrtnarstvo*, pa *Živinorejec* itd.

Med monografskim gradivom je le nekaj posebnosti. Zasledimo dve lepi izdaji Hitlerjeve *Mein Kampf* iz let 1942 in 1943, med starejšim gradivom pa izstopa knjižica Janka Serneca *Nauk o gospodinjstvu* in privezan *Slovenski bučelarček* Janeza Sumperja iz leta 1871, od leposlovja pa še *Izidor, pobožni kmet: bukvice ljubim kmetom na korist* iz 1887. Omembe vredna je še Florentina Hrovata *Kranjska mesta* iz leta 1885.

Knjižnico sestavlja tudi precej kartografskega gradiva. Med njim izstopa nepopoln Blaža Kocena *Kozenn's geographischer Schul-atlas* iz okoli 1866.

Veliko je zemljevidov predvsem iz let okoli 1940, ki predstavljajo evropske države. Naše ozemlje pa zajemajo predvsem zemljevidi, ki jih je do leta 1942 izdal Istituto geografico militare iz Firenc.

Omenil bi še Lampe-Krekove *Zgodbe Svetega pisma*, ki so izhajale v snopičih od 1894 do 1912. Na snopičih je običajno podpisan Anton Pirnat, graščak; na zadnjem, 18., snopiču pa se je 3. novembra 1912 podpisal Maks Pirnat. To tudi kaže, kako se deli knjižnice prepletajo med seboj.

Posebni del predstavlja še vključena ostalina tehnika Lojzeta Pirnata. Knjige je deloma kupoval že pred vojno, večji del pa po vojni. V knjigah je mogoče najti še nekaj računov ob nakupih knjig, tudi kuverte prejetih del, ki potrjujejo njegovo nabavo. Knjige je pogosto podpisoval, večinoma na notranjo stran platnic, včasih tudi na naslovnico.

Prav tako je med njimi nekaj daril, tudi s posvetili. Med njimi izstopa:

*Da bomo lažje premostili vse težave –
nas mora vezati iskrenost – požrtvovalnost,
kot za časa partizaniščine -!* 7. II. 47.

Posvetilo z lepim rokopisom najdemo na veznem listu v zborniku *Iz partizanskih let*: izbor proze, ki ga je leta 1947 uredil Josip Vidmar.

Med nedvomno njegovimi knjigami najdemo nekaj del poezije (Župančičev *Zimzelen pod snegom*, 1945; Grudnov *V pregnanstvo*; Levčeve *Korake v svobodo* in zbrana dela Ketteja in Kosovela).

Del v prozi je več, tudi prevodov, precej je strokovnih knjig, od učbenikov do priročnikov s področij uporabnih ved in tehnike, tudi matematike.

Med gradivom me je najprej kar nekako presenetil lep *Prešernov album* Franceta Kidriča iz leta 1950, ki je vezan v usnje in nosi bibliofilsko številko 282. A ob ostalem Lojzetovem gradivu ni bil več izjema, saj so med lepimi publikacijami še Glonarjev *Slovar slovenskega jezika*, Žontarjeva *Zgodo-*

vina mesta Kranja ter *Spominski zbornik Slovenije* iz leta 1939. Lepo vezana je tudi celotna Stanojevičeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* iz let 1925–1929, ki je sicer izhajala v snopičih.

Daleč največ pa je imel Lojze povojne socialistične in marksistične literature, katerih avtorji so bili Lenin, Marx, Broz, Kardelj, Kidrič itd. Teh publikacij se je nabralo več kot 150, posebej še 12 naslovov s področja zakonodaje, tudi ustava FLRJ. Šolal se je na Hrvaškem, zato je najti še 14 naslov v srbohrvaščini, tudi v cirilici.

Posebej skrbno je bila zavita v platno vezana mapa z naslovom *Življenje in delo V. I. Lenina* iz leta 1948, ki je prevod iz ruščine, dodan ji je še *Tolmač*.

V tem sklopu je še nekaj partizanske ilegalne literature, predvsem iz let 1944 in 1945, redkeje iz leta 1943. Med njimi izstopajo *Kratka zgodovina Vsesvezne komunistične partije (boljševikov)*, (Gotejniški Snežnik) iz leta 1943, 286 str. Knjiga je izšla v Kočevskem Rogu, na dobrem papirju, v dvobarvnem tisku in vezana v zeleno svilo iz padal. Spada med najlepše primerke partizanskega tiska. Posebnost je še zvezčič *Dve leti Osvobodilne fronte : historiat Borisa Kidriča*, ki je bil v letu 1943 razmnožen na pisalnem stroju.

Naslovnica izredno redke domobranske knjige.

Nekaj pa ima še naslovov izdaj druge, domobranske strani, tako *Črne bukve* iz leta 1944, Franca Blatnika *Ali – ali* iz leta 1944 (Knjižice, 253), pa po Cobissu nedostopno *Jelendol – slovenski Katyn* (1944) ter nemško dvojezično propagandno gradivo, npr. Klugeja *Stalin morilec* iz leta 1942 in komentarje odlomkov govorov Borisa Kidriča "Wir sind doch alle Schüler russischer Bolschewiken" = "Saj smo vsi učenci ruskih boljševikov", tiskane v Kranju v letu 1943.

Izjemno redka knjiga je tudi prevod dela o homoseksualnosti *Protinaravna čud*, katere avtor je Van Oertringen, pri nas pa jo je založila privatna založba Argo v letu 1937.

Lojze je imel naročene tudi precej periodike. V tem sklopu najdemo revije z naslovi: *Jadranska straža* (1935–1937), po vojni pa *Koledar OF* in *Koledar Prešernove družbe*, *Novi svet*, *Vprašanja naših dni*, *Zgodovinski časopis* itd. Od periodike edino *Naša žena* in *Slovenski čebelar* preživita še leta po njegovi smrti.

Zapuščina Maksa Pirnata

Tretji del knjižnice pa sestavlja gradivo iz zapuščine prof. Maksa Pirnata, slavista, učitelja in poljudnoznanstvenega pisatelja. Rodil se je na gradu Tuštanj 24. septembra 1875, umrl pa v Ljubljani 6. januarja 1933. Oče je bil graščak in posestnik Luka Pirnat, mati Marjana, rojena Resnik. Po osnovni šoli v Moravčah in gimnaziji v Ljubljani (1888–1896) je dve leti študiral klasično filologijo in pravo na Dunaju, nato slavistiko (1899–1900) v Gradcu in tu leta 1902 opravil še profesorski izpit. Od leta 1900 do 1905 je poučeval na realki v Idriji, do leta 1921 na gimnaziji v Kranju, začasno je bil prideljen še realki v Mariboru do leta 1923, ko je postal zaradi živčno–psihične bolezni za poučevanje nesposoben. Po upokojitvi v letu 1926 je živel v Tuštanju, v ljubljanski bolnišnici na Studencu in v bolnišnici usmiljenih bratov v Novem mestu.

Četudi je v Idriji deloval le pet let, je v kraju pustil kar nekaj sledov in se s krajem življenjsko povezal in v njem tudi pustil lep spomin. Ustanovil je idrijsko podružnico Slovenskega planinskega društva v letu 1904, društvo pa je na Javorniku nad Črnim vrhom postavilo planinsko kočjo in jo ob slovesni otvoritvi 1907 poimenovalo Pirnatova kočja. V tem času je v svojih prispevkih pridno pisal o Idriji. Kasneje je veliko pisal v strokovna in politična glasila o izjemnih osebnostih znanih krajev, tako o Juriju Vegi, Prešernu, Linhartu, Mencingerju, Jenku, Levcu, Pleteršniku, Bradaški, Tavčarju itd. Več prispevkov ima tudi v nemščini v *Laibacher Zeitung*. Podpisoval se je Maks Pirnat, Makso Pirnat, Max Pirnat, Moravčan.

Med njegovimi knjigami prednjačijo strokovne publikacije s področja slavistike, literature, zgodovine, veliko je učbenikov, več je publikacij v nemščini, pa šolskih letopisov. V knjige pa je rad vstavljal tudi svoje zapiske, rokopise, korespondenco, izrezke iz časopisja in tudi svoje časopisne objave. Med njegovimi korespondenti ali podpisniki so sorodniki, sodelavci in ravnatelji, dr. Simon Dolar, glasbenik Kimovec, dr. Rajko Nahtigal, Ivan Vavpotič, Oton Župančič.

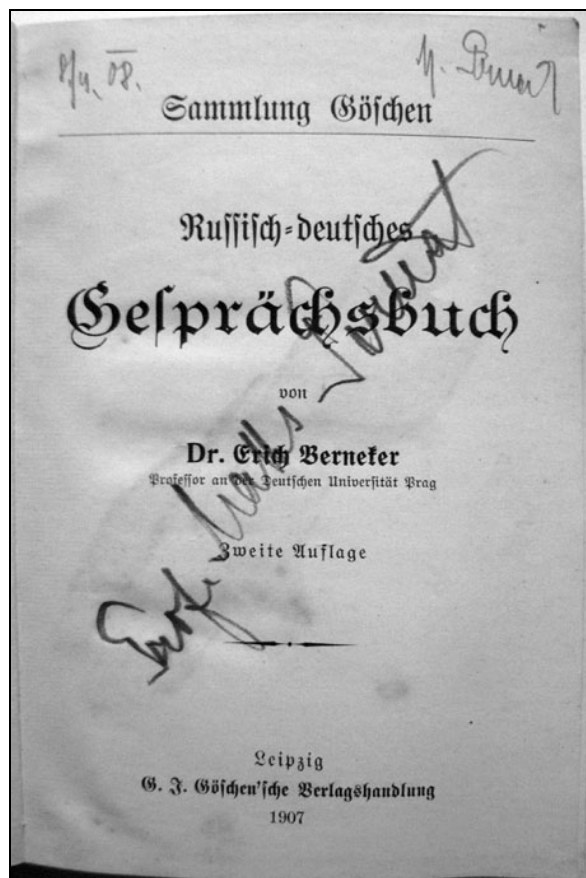
Precej ima tudi periodike, vendar so letniki večinoma nekompletni. Četudi sproga v pismu sporoča, da je bil član Muzejskega društva za Kranjsko, so njihova *Izvestja* zelo nekompletna, prav tako *Slovenski čebelar*, *Omladina*, *Naši zapiski*, *Slovan*. *Slovan* je tudi edina literarna revija v njegovi ostalini, zanimivo pa je, da ni nobenega zvezka *Doma in sveta* ali *Ljubljanskega zvana*, kjer je tudi objavljala. V rokopisnem katalogu je *Dom in svet* naveden, vendar brez letnikov. Prav tako manjka precejšnje število naslovov, ki so v tem katalogu navedeni.

Več je še le ostankov publikacij. Tako je ostala slaba polovica Dimitzove *Kurzgefasste Geschichte Krains* (1886), in prav tako le nekaj listov *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, zvezka *Kärnten und Krain* (1891) in le dva nekompletna snopiča Grudnove *Zgodovine slovenskega naroda* ter Grudnove *Zgodovine slovenskega slovstva*.

V njegovi ostalini je le malo leposlovja. Več pa je šolskih letopisov iz Idrije, Kranja, Ljubljane, Norvega mesta, Welsa. Med starejšimi knjigami sta tudi dve redkejši o zgodovini idrijskega rudnika, Petra Hicingerja *Das Quecksilber-Bergwerk Idria: von seinem Beginne bis zur Gegenwart: nach Schriften des Bergwerks-Archives und anderen Quellen: mit einem Plane des Bergwerkes*, 1860; in Vollbenka Muhe *Anleitung zur mineralogischen Kenntniß des Quecksilbergwerks zu Hydria im Herzogthume Krain*, 1780.

Iz ostaline lahko še sledimo darovom, ki so mu jih poklonili pisci. Med njimi so dr. Fran Ilešič, Milan Grošelj itd.

Knjige v svoji lasti je običajno podpisoval in dopisal še kraj in datum pridobitve, včasih tudi, kdaj in kje je gradivo prebiral, te zapise ima tudi samo ob poglavjih v knjigah. Datumi na naslovnica ne kažejo vedno njegovega prvega zanimanja za publikacijo. Tako ima npr. v knjigi Frana Orožna *Vojvodina Kranjska*, 1902, na veznem listu zapis: Labore, 9. 4. 31, Maks Pirnat. Maks Pirnat je o Franu Orožnu kot zgodovinarju pisal v zagrebškem *Nastavnem vjesniku* leta 1912 in v tržaški *Edinosti* 1913. Knjigo je torej gotovo poznal že prej, jo najbrž tudi imel, a datume je dodajal le ob različnih razpoloženjih, torej ne vedno.

Naslovnica ene izmed knjig Maksa Pirnata z njegovim podpisom.

Zaznamoval je tudi posamezne dogodke. Tako je v prvi snopič Staretove *Občne zgodovine za slovensko ljudstvo* iz leta 1873 npr. dopisal: Labore, 6. 9. 1931, prof. Maks Pirnat. (V Ljubljani ta dan postavijo pred rotovžem spom. Kr. Osvoboditelju. Kip je naredil Lojze Dolinar).

V knjigah je pogosto podčrtoval ključne besede. Podčrtani so tudi posamezni članki, tako npr. v *Omladini* (1910, št. 5–6: 30/8 10, Pirnat) članek Ivana Laha *Slovanski shod v Sofiji*, str. 73–80. Maks Pirnat je bil tedaj tudi na tem shodu v Sofiji. In podčrtani sta še omembi stavbe Slovanske besede in Slov. blagotvornega društva, saj ima ohranjen dnevni meni od 5. julija 1910 v *Slovanski besedi*; v soseščini pri Slavjanskem blagotvornem društvu pa je nabavil *Slavjanski kalendar* za 1910.

V knjige je napisal tudi del svoje bibliografije. Tako je v knjigo Josefa Karáseka *Slavische Literaturgeschichte*, 1, 1906, dopisal: 10/6 06, M. Pirnat, in celo dodal: Ljubljana, 4/2 24 ob 6ih zjutraj. Za naslovnico pa je dopisal: 'Objavil sem tele životopise' in res dopiše 25 svojih objav v obliki: Marn Josip (Dolenjske novice 1894); Levec (Laibacher Zeitung. 2. 3. 1915) itd.

V knjižnici je precej učbenikov, med njimi tudi takšni, ki so v Cobissu zaznani samo v enem primerku (*Tretje berilo za občne ljudske šole*, 1892), ali pa jih sploh ni (*Pervo berilo za slovenske šole v c. k. avstrijskih deželah*, 1867).

V njegovi zapuščini je nekaj izrezkov njegovih prispevkov v časopisju, nekaj številke revij z njegovimi prispevki in tudi njegova knjižica o Narodni čitalnici v Kranju. Z njegovimi zapisi v knjigah sledimo njegovim stanovanjem in potovanjem, tudi izletom.

Zaključek

Celotno knjižnico na gradu Tuštanj tako sestavljajo publikacije v najstarejšem, grajskem sklopu s 167 naslovi v 196 zvezkih, v rodbinskem je 410 naslovov s 568 zvezki, posebej Lojzetova knjižnica ima 250 naslovov in v tretjem delu še knjižnica Maksa Pirnata s 187 naslovov v 237 zvezkih. Sedaj imajo skupaj v knjižnici več kot 1010 naslovov z več kot 1250 zvezki. Zvezkov je več zato, ker pri naslovu prištevamo posamezne letnike pri periodiki oz. zvezke in izdaje v več zvezkih.

Prelet knjig nam daje vpogled v ostanek nekdanje verjetno bogatejše knjižnice. Najstarejša publikacija in posebna dragocenost je Valvasorjeva *Topografija vojvodine Kranjske* iz leta 1679. Jedro tega dela sestavljajo predvsem nemška verska dela in uporabna literatura iz 18. stoletja, pa tudi precej redkih slovenskih publikacij. Osrednjo rodbinsko knjižnico gradi predvsem uporabna literatura v slovensščini in leposlovje 19. in 20. stoletja, posebej pa še politična literatura tehnika Lojzeta Pirnata. Na koncu pa celoto dopolnjuje sedanje gradivo knjižnice prof. Maksa Pirnata, ki prav tako daje slutiti, da v njej marsikaj manjka, kar je v njej že bilo ali bi pričakovali, da je bilo v njej zastopano.

V knjižnici na gradu Tuštanj se torej prepletajo grajska, rodbinska s posameznimi osebnimi ter posebej še osebna knjižnica, ki se ji obetajo boljši časi, ustrenejši prostor in primernejša hramba.

LITERATURA

- Čelik, Pavle (ur.): *Naše varnostne sile : 1850–2008 : (temeljni pravni predpisi)*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2008.
- Kos, Andreja: *Gradovi v občinah Domžale, Moravče in Lukovica*. [Domžale], 2006.
- Lavrič, Leon: *Odsev blišča Moravških gradov*. Moravče : samozaložba, 2004.
- Pirnat, Peter (ur.): *Grad Tuštanj : 1490–1990, 1994*. Tuštanj, 1994, ponatis 2003.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Med Polhovim Gradcem in Smlednikom*. Ljubljana : Viharnik, 1998.

Stražar, Stane: *Moravska dolina : življenje pod Limbarsko goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Bibliothek auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Die Bibliothek auf Schloss Tuffstein (Tuštanj) besteht aus der alten Schlossbibliothek, aus der Familienbibliothek der Pirnat und aus der Privatbibliothek von Prof. Maks Pirnat. Die Schlossbibliothek befindet sich in einem besonderen Bücherschrank im letzten Salon sowie auf versteckten Regalen im Türstock vor diesem Raum. Sie enthält vor allem den älteren Buchbestand der ehemaligen Besitzer, zum Großteil in deutscher Sprache. In diesem Bestand tritt Valvasors *Topographia ducatus Carnioliae modernae* von 1679 hervor, das zugleich das älteste Buchexemplar der Bibliothek ist. Ziemlich groß ist auch der Buchbestand aus dem 18. Jahrhundert, darunter das *Missale Romanum* von 1749, die *Missae in agenda defunctorum* von 1731 und 1751, der *Unterricht zur Lebens=Rettung der Ertrunkenen, Erfrorenen, Erhängten, oder Erwürgten, Vergifteten, vom Blitze Getroffenen und der todt=scheinenden Neugeborenen ...* (Wien, 1799). Aus dem 19. Jahrhundert stammt das Buch *Gemeinnützes, auf vieljährige Erfahrung gegründetes Mittel gegen den May= oder Spätfrost und gegen die verheerenden Maykäfer: nebst sechs erprobten Rezepten* (Graz, 1804).

Der Großteil der Bücher stammt aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In slowenischer Sprache verfasst sind die raren und schönen Exemplare mit folgenden Titeln: *Poduk za deželno žandarmerijo* (Unterricht für die Landesgendarmarie, Wien 1851), *Slovenska kuharica Magdalene Pleiweis* (Das slowenische Kochbuch von Magdalena Pleiweis, zum ersten Mal im Selbstverlag im Jahr 1868 erschienen), in slowenischen Bibliotheken sonst nicht zu finden, sowie *Osnovne državljanske pravice* (Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, 1869).

Die Familienbibliothek umfasst vor allem für die Wirtschaft nützliche Literatur und Belletristik in slowenischer Sprache, zahlreich vertreten ist auch älteres kartographisches Material. Unter den Periodika befinden sich auch einige ungebundene Jahrgänge der *Novice* von Bleiweis. Lediglich dieser Teil der Bibliothek verfügt über einen handgeschriebe-

nen Katalog in einem Band mit dem Titel *Zapisnik knjig* (Bücherverzeichnis). Der Katalog wird mit Hinweisen für Bibliotheksnutzer eingeleitet. Einige Titel sind in der Bibliothek nicht mehr zu finden.

Der dritte Teil der Bibliothek besteht aus dem Nachlass von Professor Maks Pirnat, dem Slawisten, Lehrer und populärwissenschaftlichen Autor, der mehrere Schulchroniken enthält, unter den älteren sind die Jahresberichte der k.k. vierklassigen Werks-Volksschule in Idria (Idrija), der älteste stammt aus dem Jahr 1815, zu nennen. Es treten noch die

Werke von Wolfgang Mucha *Anleitung zur mineralogischen Kenntniß des Quecksilberbergwerks zu Hydria im Herzogthume Krain* von 1780 und Peter Hitzinger *Das Quecksilber-Bergwerk Idria* von 1860 hervor. In seinem Nachlass gibt es viele mit dem Schulwesen verbundenen Publikationen. Die meisten Bücher hat er mit seinem Namenszug versehen.

In der Bibliothek auf Schloss Tuffstein sind also die Schloss-, die Familien- und die Privatbibliothek vereint.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-726.3:728.82(497.4)Tuštanj pri Moravčah

Prejeto: 23. 5. 2009

Matjaž Ambrožič

doc., dr. zgod. znanosti, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanska c. 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: matjaz.ambrozic1@guest.arnes.si

Hišni kaplani – sacelani – v graščini Tuštanj in Lichtenbergovi beneficiati na Vrhopoljah pri Moravčah

IZVLEČEK

Posamezni graščaki so v preteklih časih pri svojih zasebnih kapelah vzdrževali hišne duhovnike. Deloma so jih potrebovali za vzgojo in poučevanje svojih otrok (t. i. praeceptores), večinoma pa za opravljanje hišne božje službe, torej za maševanje in opravljanje molitev (t. i. sacelani). Vsega skupaj je bilo v letih 1703–1819 na Tuštanju vsaj 11 sacelanov. S tuštansko graščino je bil v preteklosti tesno povezan tudi kuratni beneficij pri cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhopoljah pri Moravčah. Ustanovil ga je Karl grof Lichtenberg 30. aprila 1780. Vrhopoljski beneficiat je poleg ostalega moral opraviti kar 41 ekskurzov na podružničnih cerkvah pri Sv. Trojici, Sv. Križu in na Vrhopoljah. Na Vrhopolje so običajno prihajali službovat nekdanji moravški (drugi) kaplani, z Vrhopolj pa so praviloma napredovali v župnike. Vsega skupaj je bilo 14. Po 2. svetovni vojni vrhopoljski ekspoziti in župniki niso bili več pod patronatom tuštanske graščine.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, Vrhopolje pri Moravčah, sacelani, beneficij, Lichtenbergov beneficij

ABSTRACT

HOUSE CURATES – SACELANI – AT THE TUŠTANJ MANOR AND LICHTENBERG'S PREBENDARIES AT VRHPOLJE NEAR MORAVČE

Individual lords of the manor kept in the past times house priests at their private chapels. Partly they needed them for the education and upbringing of their children (the so-called praeceptores), and mainly for performing house service, that is mass and prayer (so-called sacelani). Altogether there were in the years 1703–1819 at least eleven sacelans at Tuštanj. Tightly linked with the Tuštanj manor in the past was the curate prebendary at the church of Sv. Peter and Paul in Vrhopolje near Moravče. It was founded by Karl earl Lichtenberg on April 30th 1780. The Vrhopolje prebendary had to among other perform as many as 41 excursions at succursal churches at Sv. Trojica, Sv. Križ, and at Vrhopolje. Usually coming to serve at Vrhopolje were former curates (second) at Moravče, and from Vrhopolje they were promoted as a rule to priests. There were 14 altogether. After World War II, the Vrhopolje expositis and priests were no longer under the patronage of the Tuštanj manor.

KEY WORDS

Tuštanj, Vrhopolje near Moravče, sacelani, prebendary, Lichtenberg's benefice

Graščina Tuštanj pri Moravčah je bila zgrajena leta 1490, kot pove napis na kamniti plošči z grbi nad vhodnim portalom. V letih 1667–1800 so bili njeni lastniki grofje Lichtenbergi. Stavbo je v letih 1667–1671 popolnoma prezidal Franc Bernard grof Lichtenberg. Po letu 1854 je graščina prešla v roke družine Pirnat.¹

Leta 1671 so grofje Lichtenbergi na dvorišču postavili kapelo sv. Janeza Nepomuka² in na ta način ustvarili prvi pogoj za lastne hišne grajske kaplane – sacelane.³ Drugi pogoj je bil seveda beneficij – materialna oziroma denarna osnova za plačilo sacelana. Za njegovo izpolnitev je bilo na Tuštanju potrebno počakati še nekaj desetletij.

Posamezni graščaki so v preteklih časih pri svojih zasebnih kapelah vzdrževali hišne duhovnike. Deloma so jih potrebovali za vzgojo in poučevanje svojih otrok (t. i. praeceptores), večinoma pa seveda za opravljanje hišne božje službe, torej za maševanje (zlasti obletnic za pokojne člane družine) in opravljanje molitev (t. i. sacelani). Delokrog takega duhovnika je bil ozko omejen na graščakovo družino in služinčad, včasih pa je tudi pomagal v župniji, če ga je seveda za to zaprosil župnik. V preteklosti srečamo širom naše dežele dokaj številne graščinske duhovnike – sacelane, zato tuštanjski v obravnavanem obdobju niso bili nobene izjeme. Od 718-ih duhovnikov, kolikor jih v ljubljanski nadškofiji leta 1788 naštevata *Šematizem*, je bilo sacelanov 33 oziroma 4,6%.

Cerkvenopravno je tuštanjska zasebna kapela spadala pod okrilje moravške župnije.

Tuštanjski sacelani

Martin Kikisa je bil sacelan grofa Ferdinanda Lichtenberga. Februarja 1703 je omenjen med krstitelji v Moravčah.⁴ Več o njem ni znanega.

Jožef Fröhlich je bil sacelan od maja 1728 do leta 1733.⁵ Doma je bil iz Braslovč, kjer se je rodil leta 1688. Mašniško posvečenje je prejel 13. avgusta 1713 na naslov gospostva Dob pri Mirni (Wazenberga). Maja in junija 1716 je bil kaplan na Blokah. V Spodnjem Tuhinju je kaplanoval v letih 1718–1724. Smledniški kaplan je bil od maja 1724 do leta 1727. Nato je prišel v Preddvor, kjer je bil 15. septembra 1727 posvarjen zaradi nezglednega življenja, zato je odšel na Štajersko. Od tam je prišel za kurata k Sv. Frančišku Ksaveriju v Moravče, kjer je 8. maja

1728 pristopil k mengeški bratovščini sv. Mihaela.⁶ Še istega meseca je prispel v tuštanjsko graščino. Prav tako je istega leta postal beneficiat sv. Ahacija v ljubljanski stolnici z letno plačo 60 R (renskih goldinarjev). Po letu 1733 je verjetno služboval v Ljubljani. Pri vizitaciji leta 1744 je izjavil, da je minorit France Urh v Šiški ujel kačo in pojedel njeno srce. Umril je 11. decembra 1748 in bil pokopan pri Sv. Petru v kripti sredi cerkve.⁷

Janez Adam Laubinger naj bi bil sacelan v letih 1738–1740,⁸ hkrati pa je bil kurat na Vrhpoljah. Več o njem ni znanega.

Andrej Stekar je bil sacelan že maja 1741 in še leta 1744.⁹ S Tuštanja je odšel za sacelana v smledniško graščino, nato v graščino Rocen (Ruzing) v Tacnu pod Šmarno goro (1751–1755).¹⁰ Umril je v starosti 60 let kot sacelan na Brdu pri Lukovici, kjer je bil pokopan v kripti tamkajšnje župnijske cerkve 21. maja 1759.¹¹

Janez Krstnik Ruteli naj bi bil sacelan ok. leta 1750.¹² Več o njem ni znanega.

Jakob Nebois st. je bil tuštanjski sacelan od aprila 1766 do sv. Mihaela (29. september) 1768, ko je odšel za duhovnika pomočnika na Jesenice.¹³ Rodil se je 4. julija 1738 na Jesenicah, mašniško posvečenje pa je prejel v Ljubljani 28. maja 1763 na naslov belopeških podložnikov.¹⁴ Najprej je služboval v moravški graščini, potem je bil v letih 1768–1770 kaplan na Jesenicah, nato kaplan v Radovljici od sv. Jurija (24. april) 1770 do sv. Jurija 1778. Nato je bil vikar in beneficiat na Rodinah¹⁵ v letih 1778–1783, kjer je pripravil materialne pogoje za ustanovitev samostojne dušnopastirske postojanke.¹⁶ Ker se je vikar Nebois že imenoval beneficiat, je moral na Rodinah tudi stalno stanovati. S tem je soglašalo tudi pripovedovanje starih Rodincev, da je bilo mežnarji (rojstna hiša pisatelja Janeza Jalna) prizidano posebno stanovanje za ra-

¹ Stražar, *Moravska dolina*, str. 121–123; gl. tudi članek Lidije Slana (Lichtenbergi na Tuštanju) v pričujoči številki Kronike.

² Prav tam, str. 273.

³ Lat. sacellanus – kaplan; od sacellum; kar pomeni majhno kapelo oziroma majhno svetišče – tempeljček.

⁴ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

⁵ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

⁶ Duhovniška bratovščina sv. Mihaela v Mengšu, stolp. 428.

⁷ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju, fasc. 379, Franc Pokorn, Smlednik, B. Kaplani.

⁸ Stražar, *Moravska dolina*, str. 271.

⁹ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

¹⁰ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 379, Franc Pokorn, Smlednik, Graščinski duhovniki v Smledniku.

¹¹ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Brdo, C. Sacelani, a.) V brdski graščini.

¹² Stražar, *Moravska dolina*, str. 271.

¹³ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

¹⁴ NŠAL/ŠAL, ZA Breznica, Frančišek Pokorn, *Seznam rodinskih kuratov*.

¹⁵ Rodine so bile v srednjem veku sedež obsežne prazupnije za področje zgornje Gorenjske – porečje obeh Sav. Rodinska prazupnija sv. Klementa je bila ustanovljena koncem 10. stoletja, v drugi polovici 13. stoletja pa je bil njen sedež prenesen v Radovljico. Od leta 1601 je bil na Rodinah neke vrste vikarij v okviru radovljiške župnije, ki so ga upravljali kaplani vikarji.

¹⁶ Prim. Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 259; NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 407, Viktor Kragl, Duhovniki ljubljanske škofije, umrli od l. 1788 do incl. 1841.

dovljiškega gospoda, ki je opravljal službo božjo na Rodinah. Tega prostora danes ni več, pred požarom pa je bilo tam gospodarsko poslopje. Nebois je užival tudi zemljišča, kar je razvidno iz takratnih posestnih listov. Glavnice za ustanovitev stalne duhovniške službe na Rodinah je bilo pod njim nabrane 3260 goldinarjev.¹⁷ Ustanovila se je leta 1783, ko je prišel na Rodine za samostojnega vikarja radovljiški kaplan Franc Salezij Christian, ki je leta 1785 dosegel povzdignjenje vikariata v samostojno župnijo.¹⁸

V letih 1784–1790 je bil Nebois mestni vikar v Radovljici, saj so bili v tistem času ljubljanski prošti še vedno tudi radovljiški župniki.¹⁹ Pot ga je nato vodila v Stari trg pri Ložu, kjer je bil župnik. Umril je za vročico 27. junija 1796.²⁰

O Neboisu so njegovi predstojniki zapisali naslednje: "Bil je bistroumen in krepak mož ter poseben govornik. Svoje bogoslovne nauke je dovršil v Ljubljani, kjer je l. 1784 napravil tudi župnijski izpit. Služboval je izprva brez beneficija in dolžnosti v Moravčah, kjer je imel s pokojnim župnikom "de Wert"²¹ hude prepire. Potem je bil subsidiar [duhovnik pomočnik] na Jesenicah, kaplan v Radovljici, beneficiat na Rodinah in zdaj mestni vikar [v Radovljici, op. M. A.], kjer ima obilo posla. Župnikoval je pozneje v [Starem trgu pri, op. M. A.] Ložu, kjer je izvrševal tudi dekanatske posle, ter ondi tudi umrl dne 27. junija 1796. Pečal se je tudi s čebelarstvom, občeval rad z graščinskimi, živel je bolj posvetno in vendar so ga ljudje imeli radi. Možje rad gospodoval, bil nasprotnik ustanavljanju novih župnij, a prijatelj dela v svojem poklicu ni bil. Njegova služba mu je nesla 500 goldinarjev, pa se je vedno pritoževal nad nezadostno kongruo [duhovnikovi dohodki – letna plača] in je zato prosil proč."²²

Francišek Serafinski Bregar [Wreger] je bil sacelan od leta 1764 do sv. Uršule (21. oktober) 1778, ko je postal prvi Lichtenbergov beneficiat na Vrhpoljah (1778–1781).²³ Rojen je bil leta 1734,

doma pa z Višnje Gore. V mašnika je bil posvečen leta 1759 na naslov gospostva Fedransberg. Bil je župnikov vikar v Dobrničju od sv. Jurija 1760 do sv. Jurija 1761,²⁴ nato tri leta hišni kaplan pri škofjeloških klarisah, dokler ni leta 1764 prišel v Moravče in takoj zatem v Tuštanj.²⁵ Po letu 1781 je do svoje smrti 18. oktobra 1791 živel kot valetudinarij (bolehen duhovnik) v Moravčah.²⁶

Predstojniki so o njem zapisali: "Dober govornik je in ima lepe zmožnosti, živi kot valetudinarij v župniji [Moravče, op. M. A.]. Svoje bogoslovne nauke je dovršil v Ljubljani. [...] Ljudje ga imajo radi, ker je goreč, pobožen in zgleden duhovnik spodbudnega vedenja."²⁷

Luka Smukovec naj bi bil sacelan po letu 1778,²⁸ verjetno vse do leta 1788. Šematizem ga namreč istega leta že opisuje kot sacelana v radovljiški graščini z naslednjimi besedami: "Ekonom v radovljiškem gospostvu, Kropar, star 61 let, [rojen leta 1727, op. M. A.],²⁹ je bil na naslov kroparskih fužin v mašnika posvečen l. 1754. Mož je bil genialen, zgovoren, krepak, a pridigoval ni. Bogoslovne nauke je dovršil v Ljubljani, a služboval ni nikdar v dušnem pastirstvu. Bil je dober gospodar, živel je pošteno. Umril je nad 70 let star dne 29. junija 1798 kot sacelan v graščini."³⁰

Janez Bernardis je bil sacelan v letih 1794–1802. Rojen je bil leta 1758 v Gorici. V duhovnika je bil posvečen leta 1793, na Tuštanju pa je služboval kot hišni duhovnik in vzgojitelj.³¹ Več o njem ni znanega.

Francišek Ksav. Gerard je bil sacelan od 24. junija 1802 do leta 1819. Bil je Francoz, rojen leta 1752 v Holmarju v Alzaciji (škofija Bazel). Posvečen je bil okoli leta 1777. Do francoske revolucije je bil kanonik pri kolegiatni cerkvi Naše ljube Gospe v Elzaszabernu, potem pa od leta 1794 7 let vojni kurat pri korpusu Karl Rehan. Nato je prišel v Moravče.

Študije je dokončal na univerzi v Strassburgu. Za kanonika je bil imenovan 31. maja 1778. Bil je zgleden duhovnik. Ker ni znal slovenščine, ni bil uporaben za običajno dušno pastirstvo. Imel je dovoljenje za spovedovanje tistih, ki so znali francosko.³²

17 NŠAL/ŠAL, ŽA, *Spisi Breznica 1769–1889*, fasc. 26a, leto 1781, Fassion.

18 Leta 1821 je bil sedež župnije z Rodin prenesen na Breznico.

19 Tako je bilo do leta 1891, ko je Sveti sedež odločil, da radovljiški mestni vikar postane pravi župnik, ljubljanski prošt pa ostane patron župnije.

20 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 379, Franc Pokorn, Radovljica; fasc. 379, Franc Pokorn, Stari trg pri Ložu, A. Župniki.

21 Henrik Francišek Ferdinand baron Werth je bil rojen v ljubljanski stolni župniji 19. oktobra 1727. Subdiakon in diakonat je prejel leta 1750 v Ljubljani, mašniško posvečenje pa v Gorici. Najprej je župnikoval v Cömmeringu. Moravški župnik je bil od 29. marca 1761 do svoje smrti 23. septembra 1781. Obenem je bil tudi beneficiat beneficija Materere Božje v Drtiji. Od leta 1766 je bil član mengeške bratovščine sv. Mihaela. Bil je janzenističnega duha, saj je govoril zoper čaščenje Materere Božje in svetnikov. NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, A. Župniki.

22 Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 259.

23 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

24 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Dobrnič, B. Kaplani.

25 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhpoljah.

26 Umril je zaradi podagre – putike. NŠAL, *Matične knjige*, Moravče M 1784–1801, str. 103.

27 Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 71.

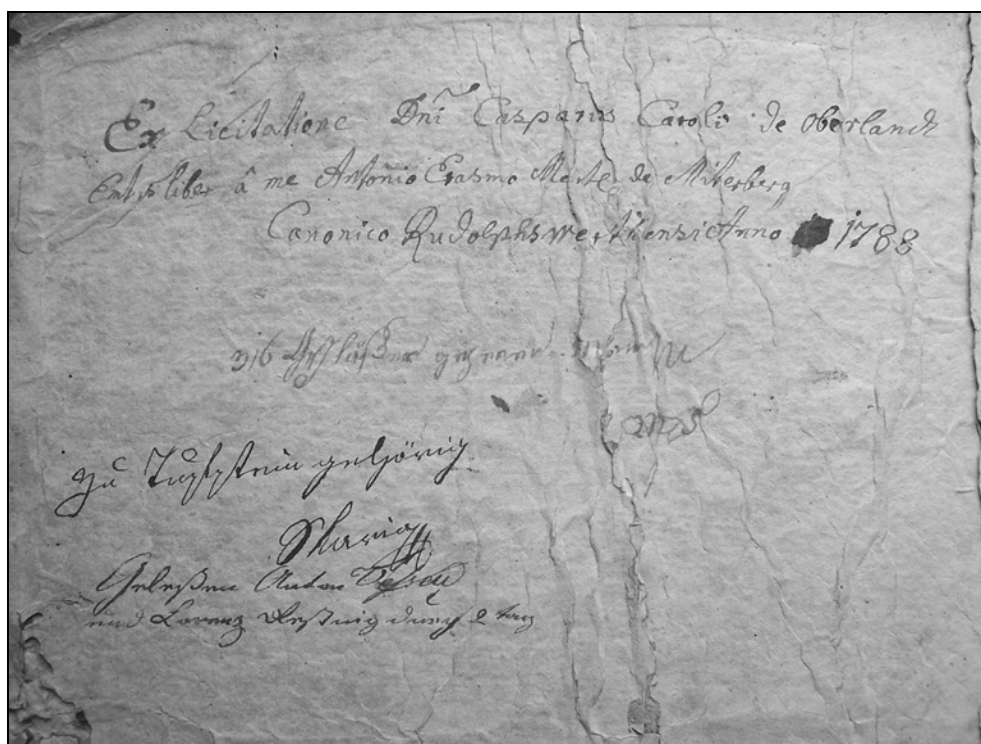
28 Stane Stražar navaja priimek Smukovič in letnico 1773, kar pa skorajda ni verjetno, čeprav je pogojno tudi možno ob predpostavki, da sta bila nekaj let v graščini dva duhovnika hkrati, tako kot se je to zgodilo v letih 1812–1815. Gl. Stražar, *Moravska dolina*, str. 271.

29 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 379, Franc Pokorn, Radovljica, C. Mestni kaplani.

30 Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 261.

31 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

32 NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

Notranja platnica Valvasorjeve Topografije Kranjske na Tuštanju s podpisom Antona Erazma Mertla (foto: Barbara Žabota).

Rad je krščeval. Ker po letu 1819 v moravških mrliških knjigah ni zabeležena njegova smrt, sklepam, da se je odselil neznano kam, saj so mu na Tuštanju po vsej verjetnosti odpovedali sacelansko službo.

Anton Erazem Mertl je bil deficient (oboleli duhovnik) – sacelan v tuštanski graščini za časa sacelana Gerarda od leta 1812 do svoje smrti 13. avgusta 1815.

Rojen je bil leta 1740 v Novem mestu.³³ V *Šematizmu* iz leta 1788 je o njem zapisano: "Anton Erazem Mertl, Novomešan, star 47 let, je bil v mašnika posvečen leta 1766 dne 22. februarja na naslov ribniškega gospostva grofa Cobenzel. Odkar je [novomeški, op. M. A.] kanonik, ne pridiguje več, je slabotnega zdravja in srednje zmožnosti. Moralko je dovršil v Gorici. Služboval ni nikjer v dušnem pastirstvu razen v Rudolfovem, odkar je leta 1770 dobil kanonikat. Ko je bil kapitel zatrt [leta 1796, op. M. A.], je kot kuratni beneficiat živel v Novi Štifti 10 let,³⁴ potem pa je živel v Moravčah v pokoju v tufsteinski graščini, kjer je umrl 11. avgusta 1815. Mož je bil

dober, pobožen, priljubljen duhovnik, le prijatelj udobnosti je bil, zato je bil tudi posvarjen."³⁵

Z letom 1819 preneha vrsta tuštanskih sacelanov. Vzrok za to verjetno tiči v dejstvu, da sin graščaka Ignaca Scarie, ki je umrl 22. novembra 1816,³⁶ ni bil dober gospodar in se je precej zadolžil.³⁷ Na Tuštanju so se odpovedali sacelanu, da bi kaj prihranili, vseeno pa so še naprej ohranili patronat nad vrhpoljskim beneficijem in ga obdržali do 2. svetovne vojne. Zdi se, da so bili v 19. stoletju prav zaradi tega vrhpoljski beneficiati občasno še vedno tudi tuštanski hišni učitelji.

Lichtenbergov kuratni beneficij na Vrhpoljah

S tuštansko graščino je bil v preteklosti tesno povezan tudi kuratni beneficij pri cerkvi sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah pri Moravčah,³⁸ ki je stala že pred letom 1526.³⁹ Ustanovil ga je Karl grof

³³ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, e.) Različni duhovniki in penzionisti. Mertl je bil sorodnik takratnih tuštanskih graščakov – tašča graščaka Ignaca Scarie, Marija Jožefa Widmayer, je bila namreč rojena Mertl, Anton Erazem Mertl pa je bil njen brat. Družina Mertl se včasih omenja tudi s plemiškim predikatom "Mitterberg" (Mertl von Mitterberg).

³⁴ Pravilno 1796–1812.

³⁵ Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 159.

³⁶ NŠAL, *Matične knjige*, Moravče M 1802–1829, str. 120.

³⁷ Stražar, *Moravska dolina*, str. 122–123.

³⁸ Iz breva Benedikta XIII., ki je podelil dovoljenje za maševanje, izvemo, da je 23. decembra 1728 še stala kapela sv. Ignacija zunaj graščine Češnjice (Lichteneg). NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

³⁹ Koblar, *Kranjske cerkvene dragocenosti*, str. 149.

Lichtenberg 30. aprila 1780,⁴⁰ vendar pa je svojo končno veljavo prejel šele ob koncu istega leta.

Pričakovali bi, da je grofa k ustanovitvi beneficija nagnila pobožnost do prvakov apostolskega zbora, katerima je posvečena vrhpoljska cerkev, vendar temu ni bilo tako. Nagnila ga je namreč v 18. stoletju zelo popularna pobožnost na čast "indijskemu" misijonarju sv. Frančišku Ksaveriju – "iz posebnega Božjega navdiha", kot je zatrdil. Gnala ga je vnema, da bi pospeševal svetnikovo čaščenje.

Potrditvena listina za vrhpoljski kuratni beneficij povzema besedilo grofove donacije, zadolžne obveznice in konvencije s specifikacijo obveznosti vrhpoljskega beneficiata.⁴¹ V imenu obolega moravškega župnika dr. Henrika Ferdinanda pl. Wertha jo je podpisal moravški beneficijar Nikolaj Debelak, svoje podpise pa sta dodala še ključarja Blaž Božar in Tomaž Merčun. V skrajšani obliki glasi:

"Mi c. kr. moravški župnik in ključarja s tem za nas in za svoje naslednike priznavamo, da smo za semkaj pripadajočo cerkev apostolov sv. Petra in Pavla na Vrhpoljah v tem letu 1780 prejeli beneficiansko ustanovo v vrednosti 2000 goldinarjev,⁴² od visokorojene gospe Felicite grofice Lichtenberg, od visokorojene gospodične Marije Ane grofice Lichtenberg, od visokorojenega gospoda Sigmunda grofa Lichtenberga in visokočastitega v Bogu duhovnega gospoda Frančiška Serafinskega Wregerja [Bregarja] in končno od visokorojenega gospoda grofa Lichtenberga kot imetnika posesti Tuštanj, dokončno prevzeli zemljišče "Srednja njivica" imenovano na omenjeno posest pripadajoče in na 20 goldinarjev letnega donosa ocenjeno, namenjeno za zelišča in za kuhinjski vrt. S tem je omenjena podružnična cerkev začela s hvalevredno in stalno ksaverijsko pobožnostjo, katera se začne 3. decembra na praznik sv. Frančiška Ksaverija in se zaključi osem dni zatem. Naj to pobožnost nadaljuje na vse večne čase na čast vsemogonemu Bogu njegov služabnik [duhovnik] in sv. Frančišku Ksaveriju z največjo slovesnostjo in v večjo dušno korist. Za doseg tega odličnega cilja naj se:

1. Nastavi na Vrhpoljah stalen beneficij, ki naj bo zvezan z opravljanjem omenjene pobožnosti.

2. Za časa osemdnevne ksaverijske pobožnosti se mu naloži, naj zjutraj ob 6.00 daruje sv. mašo, seveda pa mora ljudstvu s posebno vnemo razlagati Božjo besedo [pridigati], še prav posebno na svetnikov praznik in na praznik Brezmadežne [8. decembra] ter na nedeljo, ki bi padla v osmino in da bi k tej pobožnosti prispelo ljudstvo oskrbel tudi z zakramentom sv. spovedi ter končno, da bi Božjo slavo in čast svet-

nika pomnoževal ne le na omenjeno osmino, ampak tudi skozi vse leto.

3. Časni beneficijar je poleg tega na tri glavne shode pri sv. Valentinu [na Limbarski Gori] dolžan pomagati domači župnijski duhovščini spovedovati in prostovoljno opravljati druga duhovniška opravila v sosednjih dveh podružničnih cerkvah sv. Križa in sv. Trojice. Po izkazu posebnega, od g. župnika danega in njemu, gospodu Bregarju kot beneficiatu podpisane listine, morajo biti opravljene specifične ustanovne maše ob 10.00 uri na vse nedelje in zapovedane praznike, sicer pa čez leto od sv. Jurija (23. aprila) do sv. Mihaela (29. september) ob 5.30, od sv. Mihaela do sv. Jurija pa ob 6.30. Na isti dan mora imeti kratek nagovor ali pouk otrok, z ljudmi pa naj v znamenje hvaležnosti do ustanovnikov zmolli oče naš in angelsko čaščenje. Poleg tega naj tudi

4. za večni blagor vsakega pokojnega ustanovnika in za vse tri skupaj letno daruje 12 sv. maš po predhodnem oznanilu. Za dolžno izkazovanje pokorščine vsakokratnemu župniku v Moravčah in župniji mora beneficijar letno priti v župnijsko cerkev k zgodnji sv. maši: na tri predpustne dneve, na praznik in na nedeljo v osmini sv. Rešnjega Telesa, na slovesne obhode [procesije], na praznik vnebovzvetja Blažene Device Marije, na glavni praznik sv. rožnega venca in na veliki četrtek. In ker je zatorej

5. zgoraj omenjeni beneficij, ki poleg maševanja obsega tudi dolžnost spovedovanja in pridiganja, po svojem bistvu kuratni beneficij, zato beneficijar mora obvladovati tudi jezik vernikov. Sicer pa

6. ustanovnikom pripada tudi prezentacijska pravica, po smrti gospoda Franca Bregarja kot soustanovnika in prvega beneficiata, pa jo podeduje imetnik posestva Tuštanj in jo uveljavlja izmenično z gospodom župnikom iz Moravč. Predlog za novega vrhpoljskega beneficiata mora biti poslan v potrditev na nadškofijski urad v Ljubljano, kanonično investituro [umestitev v službo] pa opravi duhovni nadduhovniški oficij [arhidiakonatski urad].

7. Visokorodni gospod Karl grof Lichtenberg je poleg omenjenega kapitala 2000 goldinarjev blagovolil izročiti tudi t. i. Predno niuzo za zelenjavni vrt v popolni užitek brez prihodnjih obveznosti.

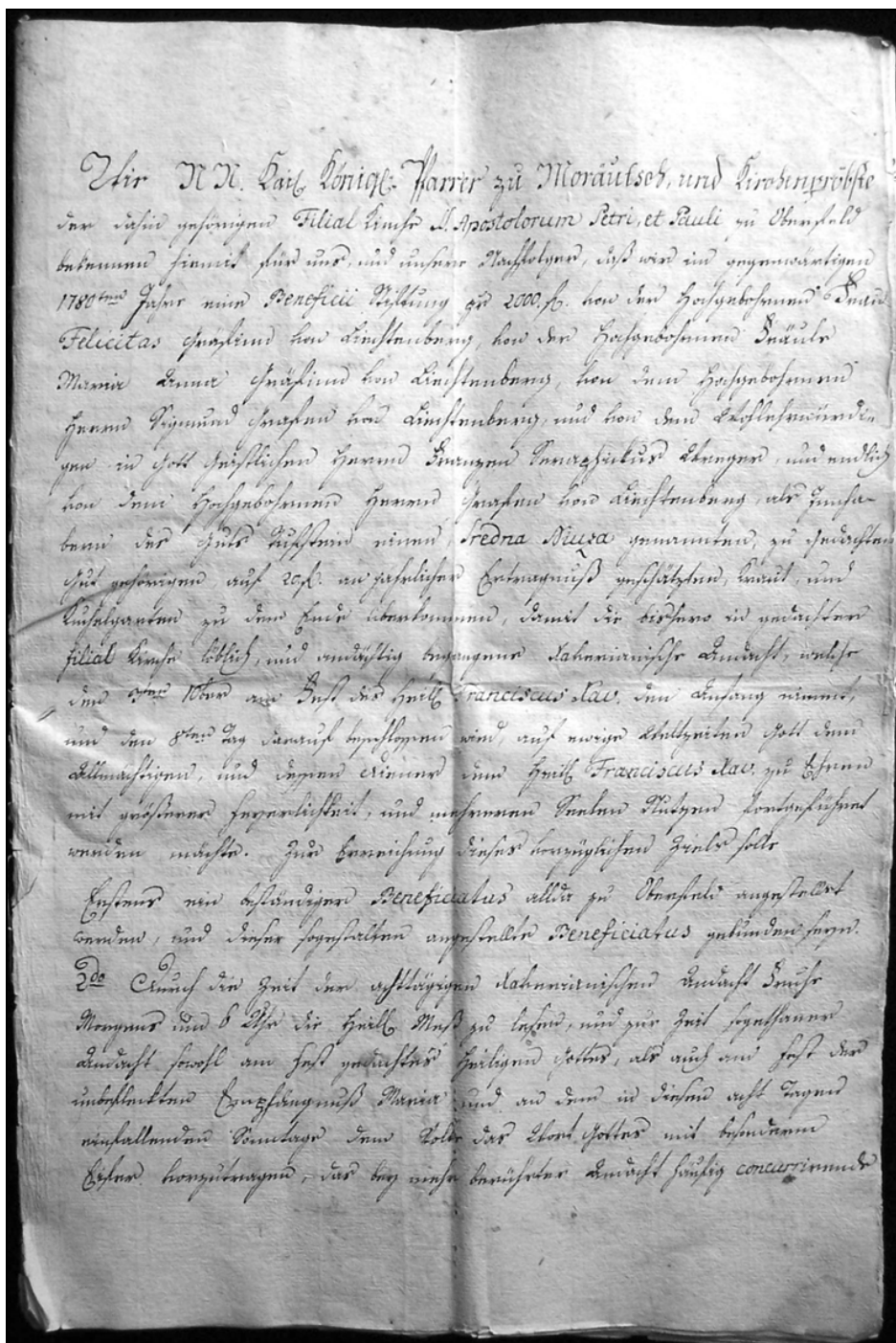
8. Vsako leto se za napredovanje osemdnevne ksaverijske pobožnosti na podlagi predhodne prošnje gospodu beneficiatu na Vrhpoljah na pomoč pošljeta dva redovna spovednika, ki pa ju v teh dneh mora oskrbeti z vsem potrebnim glede nastanitve in hrane, k pobožnosti prispelim svetnim duhovnikom pa je mora dati kosilo in pijačo. Vrhpoljski beneficijar na imenovano ksaverijsko pobožnost po pridigi mora z ljudstvom zmoliti oče naš in angelsko čaščenje, nato pa za večne dobrotnike darovati sv. mašo, kot izkazuje donacijska oziroma obligacijska listina.

9. Zgoraj omenjeni 2000 goldinarjev vredni kapital, skupaj z ocenjenim 20 goldinarjev vrednim donosom in novozgrajeno beneficiatsko hišo s pripada-

⁴⁰ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhpoljah.

⁴¹ Omenjeno dokumentacijo je v tuštanskem arhivu odkril dr. Boris Golec in me nanjo opozoril, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

⁴² Zadolžna obveznica v vrednosti 2000 goldinarjev se je obrestovala po 4% letni obrestni meri in je prinašala 80 goldinarjev donosa.

Začetna stran potrditvene listine za Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah
(GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, foto: Barbara Zabota).

jočim zelenjavnim vrtom, naj ne bi zadoščal za vzdrževanje dušnega pastirja. Zato je prvemu beneficiatu Francu Bregerju in njegovim naslednikom tedanji moravski župnik gospod Henrik pl. Werth prepustil glasom konvencijske listine, podpisane z obeh strani in stoječe na koncu tega ustanovnega pisma, še 41 običajnih kaplanskih ekskurzov pri podružničnih cerkvah sv. Trojice, sv. Križa in sv. Petra in Pavla na imeno-

vane dni leta skupaj z 28 goldinarjev 24 krajcarjev 2 denariča vrednimi stipendiji. Če bi bile na dneve ekskurzov v imenovanih soseskah poroke, so z njimi povezane običajne štolnine. Mežnarija pri cerkvi sv. Petra in Pavla skupaj s svojo 30 goldinarjev vredno letno uporabo in donosom zahteva cerkovnika, ki marljivo izpolnjuje svoje dolžnosti."

Potrditev ustanovnega pisma so nazadnje v petih izvodih v moravškem župnišču 18. decembra 1780 podpisali: gospa in gospodična ustanovnica in gospod ustanovnik. Shranili so jih pri deželnem glavarstvu, arhidiakonatskem uradu za Gorenjsko, Lichtenbergovi družini in imetniku posestva Tuštanj, četrtega je dobil beneficiat, peti pa je romal v župnijski arhiv.⁴³

Vrhpoljski beneficiat je imel kar 41 ekskurzov⁴⁴ na podružničnih cerkvah pri Sv. Trojici, Sv. Križu in na Vrhpoljah. Skupno so mu letno prinesli za 28 goldinarjev 48 krajcarjev 2 denariča dohodkov. Zanimivo je, da jih je kar polovico opravil pri Sv. Trojici.

Seznam t. i. sv. opravil vrhpoljskega kuratnega beneficiata

sv. opravila pri Sv. Trojici [20]	gld	kr	d
nedelja po Sv. treh kraljih		34	
na praznik sv. Neže		42	2
na praznik sv. Apolonije		42	2
na praznik sv. Matije		42	2
na kvatarno nedeljo v postu	1		
na praznik sv. Gregorja		42	2
na praznik sv. Katarine Senske maša proti nevihtam		41	
		25	2
na praznik sv. Trojice sv. opravilo, jutranjice		40	2
na praznik sv. Janeza Krstnika	1		
na praznik sv. Primoža in Felicijana	1		
na praznik sv. Janeza in Pavla		34	
na žegnanjsko nedeljo sv. opravilo, jutranjice		40	2
na praznik sv. Alojzija	1		
na praznik obglavljenja sv. Janeza Krstnika		42	2
na praznik sv. Mateja		42	2
na praznik darovanja Matere Božje		34	
na kvatarno nedeljo v adventu	1		
na praznik sv. Tomaža		42	2
na praznik sv. Silvestra		42	2
SKUPAJ	14 gld	49 kr	2 d

⁴³ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Tržiču (*Potrditveno pismo Lichtenbergovega kuratnega beneficiata na Vrhpoljah*, Moravče, 18. 12. 1780).

⁴⁴ Beseda "ekskurz" pomeni duhovno opravilo pri podružnični cerkvi (npr. maševanje, spovedovanje), podobno tudi glagol "ekskurirati"; torej iti iz sedeža župnije na podružnično cerkev. Ti besedi sta bili do 2. svetovne vojne še zelo v uporabi. Ponavadi se v arhivski dokumentaciji pojavljata v povezavi s kaplani in z beneficiati, saj so običajno prav oni morali opravljati duhovniško delo na terenu.

sv. opravila pri Sv. Križu [10]	gld	kr	d
na praznik sv. Antona opata		34	
velikonočno spovedovanje		42	2
na nedeljo po prazniku sv. Urha		42	2
na praznik sv. Jakoba		42	2
na nedeljo v osmini Marijinega rojstva		42	2
na praznik Povišanja sv. Križa		42	2
na praznik sv. Uršule		42	2
na praznik sv. Marka		42	2
na ponedeljek v prošnjem tednu pred vnebohodom		42	2
sv. opravilo proti nevihtam		39	
SKUPAJ	6 gld	52 kr	

sv. opravila na Vrhpoljah [11]	gld	kr	d
na praznik spreobrnitve sv. Pavla (25. 1.)		34	
na praznik sedeža sv. Petra (22. 2.)	1		
velikonočno spovedovanje		39	
na veliko noč		34	
sv. opravilo proti nevihtam		25	2
na belo nedeljo		39	
na praznik sv. apostolov Petra in Pavla		34	
na žegnanjski praznik		42	2
na praznik sv. Blaža		39	
na praznik sv. Jerneja		40	
na praznik sv. Katarine		40	
SKUPAJ	7 gld	7 kr	
VSE SKUPAJ	28 gld	48 kr	2 d

Potem ko sta se s specificiranimi obveznostmi strinjala moravški župnik in vrhpoljski beneficiat, jih je 30. januarja 1781 v Ljubljani potrdil gorenjski arhidiakon Inocenc Ignac baron Taufferer.⁴⁵

Tuštanjski graščak je bil do 2. svetovne vojne izmenjaje⁴⁶ z moravskim župnijskim beneficiatom – župnikom – patron ekspoziture⁴⁷ na Vrhpoljah pri

⁴⁵ GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, Lichtenbergov beneficij na Vrhpoljah in Magušarjev beneficij v Tržiču (*Specifikacija ekskurzov oziroma svetih opravil in njihovih odgovarjajočih stipendijev beneficija na Vrhpoljah*, Ljubljana, 30. 1. 1781).

⁴⁶ To pomeni, da sta tuštanjski graščak in moravški župnik imela pravico izmenično imenovati vrhpoljskega ekspozita. Gl. *Letopis ljubljanske škofije za leto 1935*, Ljubljana 1935, str. 106.

⁴⁷ Velike župnije so v svojem okrilju imele pastoralne enote, ki pa so bile različno poimenovane. To so bile t. i. lokalne kaplanije, stare kaplanije, ekspoziture in vikariati. Šlo je za skupnosti vernikov, ki so bile oddaljene od župnijskega središča in so zato uživale pastoralno avtonomijo. Lokalni kaplan, ki je vodil lokalno kaplanijo, je opravljal celotno pastoralno delo, matične knjige pa je še vedno vodil župnik. Ekspozit, ki je vodil ekspozituro, je bil kakor pravi župnik in je lahko vodil matične knjige, ki pa jih je ob koncu leta moral s podpisom overoviti župnik. Od časov Jožefa II. je bilo

Moravčah, ki je bila po dolgoletnih prizadevanjih domačinov šele leta 1992 povzdignjena v samostojno župnijo.

Prvotno naj bi duhovniki, ki so opravljali službo božjo na Vrhpoljah, prebivali na nekoliko oddaljeni graščini Tuštanj. O Janezu Adamu Laubingerju je znano, da je prvi stanoval na Vrhpoljah v leseni hiši.⁴⁸

Podobica z umirajočim sv. Frančiškom Ksaverjem z Vrhpolj pri Moravčah (GAT, Graščinski arhiv Tuštanj, foto: Barbara Žabota).

za ekspoziture predvideno, da naj bi postale nove župnije, vendar pa jim je še kaj manjkalo; npr. beneficij (ustrezna nadarbina), minimalno število vernikov. Vikar, ki je vodil vikariat, je bil od župnika neodvisen in je lahko sam vodil matične knjige. Lokalni kaplani, ekspoziti in vikarji so običajno imeli lastno gospodarstvo.

⁴⁸ Stražar, *Moravska dolina*, str. 271.

Vrhpoljski kurati in beneficiati – ekspoziti

Janez Adam Laubinger naj bi bil sacelan na Tuštanju in prvi stalni duhovnik – kurat na Vrhpoljah, kjer se omenja že leta 1738 in še leta 1740.⁴⁹ Več o njem ni znanega.

Frančišek Serafinski Bregar [Wregger] je leta 1780 postal prvi Lichtenbergov beneficiat na Vrhpoljah, kjer je sicer deloval v letih 1778–1781.⁵⁰ Poprej je bil, kot smo že videli, od leta 1764 do sv. Uršule 1778 tuštanski sacelan.⁵¹

Janez Evangelist Javornik je bil kuratni beneficiat od oktobra 1782 pa do leta 1793, ko je bil povišan v ekspozita. V tistem času so se uravnali dohodki tudi na tistih duhovnijah, ki so jim jožefinske reforme v odnosu do župnijskega središča namenile nekaj več avtonomije.

Javornik se je rodil v Tržiču leta 1752. Bogoslovje je dokončal v Ljubljani, mašniško posvečenje pa je prejel v Vidmu leta 1777 na naslov tuštanske graščine. Najprej je služboval v Žužemberku in Dobrničju, odkoder je prišel na Vrhpolje. Iz dediščine svoje matere Elizabete, roj. Valusy, je 23. januarja 1785 namenil 90 goldinarjev za nakup njive "Veliki hrib" za užitek vsakokratnega beneficiata. Na Vrhpoljah je služboval do svoje smrti 17. septembra 1826.⁵²

O njem je zapisano: "Bil je zmožen in dober govornik ter čvrstega zdravja. [...] Obnašanja je bil spodbudnega, živel je zgledno, ljudje so ga imeli radi."⁵³ Za njim je bila v letih 1826–1829 služba ekspozita in beneficiata nezasedena.

Franc Pavelski Križaj je bil Lichtenbergov beneficiat in ekspozit na Vrhpoljah v letih 1829–1834. Bil je Krmelov z Godešiča pri Škofji Loki, kjer se je rodil 21. marca 1790. V mašnika je bil posvečen 22. septembra 1816.⁵⁴ Najprej je 3 leta kaplanoval v bohinjski Srednji vasi, nato tri leta v Polhovem Gradcu, dve leti v Cerknici, štiri leta v Starem trgu pri Ložu ter nazadnje v Komendi (1828–1829) odkoder je prišel na Vrhpolje.⁵⁵ V Dolah pri Litiji je bil v letih 1834–1849 župnijski vikar.⁵⁶ Nazadnje je bil od 25. julija 1849 župnik v Hrenovicah, kjer je umrl zadet od kapi 8. aprila 1871.⁵⁷

⁴⁹ Prav tam, str. 271.

⁵⁰ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, b.) Sacelani v Tuštanju.

⁵¹ Glej njegov biogram med tuštanskimi sacelani.

⁵² NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhpoljah.

⁵³ Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 70–71.

⁵⁴ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhpoljah.

⁵⁵ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 213, Franc Pokorn, Rokopisne listine in ostali originali, Hrenovice.

⁵⁶ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Dole, A. Župniki.

⁵⁷ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 376, Franc Pokorn, Hrenovice, A. Župniki – vikarji.

Jakob st. Bradaška [Wradashka] je deloval od leta 1834 do 7. oktobra 1838,⁵⁸ ko je umrl zaradi prsne vodenice. Za njim na Vrhpoljah tri mesece ni bilo duhovnika. Rodil se je v Kranju 23. julija 1790. V duhovnika je bil posvečen 24. septembra 1815.⁵⁹ Najprej je kaplanoval v Gorenjem Logatcu do 20. junija 1816, nato v Sodražici (1816–1817) in le nekaj mesecev v Hinjah. V Radečah je kaplanoval od oktobra 1818 do julija 1821, nato je odšel kaplanoval v Loški Potok (1821–1822), v Moravče (1822–1825), v Kamnik (1825–1829) in v Žužemberk (1829–1833), od koder se je bolehen preselil v začasni pokoj v Ljubljano (1833–1834), od tam pa za ekspozita na Vrhpolje.⁶⁰

Matija Vidic je služboval od 11. januarja 1839 do 27. maja 1871, ko je odšel v Ljubljano v pokoj. Za njim je bila beneficianska služba nezasedena 11 mesecev. Rodil se je v Zasipu pri Bledu 25. februarja 1803. Mašniško posvečenje je prejel 26. avgusta 1828. Nato je nastopil kaplansko službo v Dolu (1828–1833) in jo nadaljeval v Šmihelu pri Novem mestu (1833–1835) in Ribnici (1835–1839). Zaradi "razširjenih možganov" je umrl 28. februarja 1873 v ljubljanski frančiškanski župniji.⁶¹

Franc Paolski Pleško je bil ekspozit in Lichtenbergov beneficiat od 25. aprila 1872 do 24. aprila 1887. Za njim na Vrhpoljah dobra tri leta ni bilo duhovnika.⁶² Rodil se je v Kozarjah pri Dobrovi 11. maja 1831. Kot deček je prišel k svojemu stricu duhovniku Jakobu Karpetu, župniku v Beli Cerкви. Šolal se je v Novem mestu in Ljubljani. Mašnik je postal 22. julija 1856. Kaplanoval je v številnih župnijah: v Št. Gotardu do leta 1858, v Čemšeniku do leta 1860, v Šmihelu pri Novem mestu do 13. februarja 1861, v Prečni do 13. aprila 1863, v Semiču kot drugi kaplan do leta 1867, v Sodražici do 20. maja 1870, nazadnje pa v Starem trgu pri Ložu do 11. aprila 1872. Nato je prišel na Vrhpolje. 24. aprila 1887 se je preselil v Podrago na Vipavsko, kjer je bil 13. oktobra 1890 umeščen za prvega župnika novoustanovljene župnije.⁶³ Od 29. avgusta 1899 do svoje smrti 29. septembra 1905 je živel kot župnik v pokoj v Moravčah.⁶⁴

Valentin Bernik je na Vrhpoljah služboval od 3. septembra 1890 do marca 1894. Rodil se je v Stražišču pri Magušarju 9. februarja 1861. Ljudsko

šolo je obiskoval v Šmartinu pri Kranju, nižjo gimnazijo v Kranju, višjo pa v Ljubljani in Novem mestu. Teologijo je študiral v Ljubljani. Mašnik je postal že v 3. letniku bogoslovja 19. julija 1884 in bil prvo leto semeniški duhovnik. Nato je bil kaplan v Kranjski Gori, zatem pa v Mošnjah. Drugi kaplan v Moravčah je bil od 16. januarja do septembra 1890, ko se je preselil na Vrhpolje. Dne 8. marca 1894 je bil umeščen za župnika na Homcu, kjer je ostal do 15. novembra 1909, ko je bil premeščen za župnika v Komendo, kjer je umrl 14. marca 1927. Na obeh župnijah je skrbel za lepoto in urejenost svetišč.

Že kot bogoslovec se je ukvarjal s pisateljevanjem in je priredil več člankov za *Dom in Svet*. V *Duhovnem pastirju* je v letih 1887–1920 objavil več pridig. Pisal je tudi v *Slovenca*, *Domoljuba*, *Zgodnjo Danico*, *Bogoljuba* ... Leta 1919 je izdal šmarnice *Marija in sv. maša*. Leta 1915 je bil zaradi zaslug imenovan za duhovnega svetnika. Bil je upravitelj komendske Glavarjeve bolnišnice.⁶⁵

Francišek Saleški Hiersche je služboval od 4. aprila 1894 do januarja 1898, ko je odšel za župnika v Soro.⁶⁶ Za njim je bil beneficianski izpraznjen pol leta. Po rodu je bil Čeh, rojen 14. decembra 1866 v kraju Počátky. Mašniško posvečenje je prejel v Ljubljani 21. julija 1889.⁶⁷ Zaradi pomanjkanja bogoslovcev je bilo v tistem obdobju v ljubljanskem bogoslovju kar nekaj Čehov. Najprej je bil kaplan v Planini pri Rakeku do februarja 1890, ko so ga poslali v Logatec, a se je že junija istega leta vrnil na Planino, kjer je ostal do marca 1892. Takrat je bil premeščen v Zagorje ob Savi, kjer je služboval do aprila 1894, ko je prišel na Vrhpolje. Dne 3. januarja 1898 je začel župnikovati v Sori, kjer je imel mnogo težav zaradi ponočnjakov. Hiersche je bil umeščen za župnika v Radečah 30. novembra 1905, leta 1910 pa je zgradil novo župnijsko cerkev. O sv. Juriju 1919 je nervozen zaradi napornega dela in nagajivih ljudi stopil v začasni pokoj ter se preselil na Polzelo,⁶⁸ kjer je umrl 12. februarja 1954.⁶⁹

Jožef Cegnar je bil beneficiat in ekspozit od 24. junija 1898 do 30. aprila 1905. Rodil se je pri Sv. Duhu pri Škofji Loki 3. aprila 1868. Posvečen je bil 23. julija 1892.⁷⁰ V letih 1892–1896 je bil kaplan v Žireh. Preden je prišel na Vrhpolje, je bil od 16. septembra 1896 do 24. junija 1898 drugi kaplan v

⁵⁸ NŠAL, *Matične knjige*, Moravče M 1830–1846, str. 89.

⁵⁹ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah.

⁶⁰ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 379, Franc Pokorn, Radeče, C. Kaplani.

⁶¹ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah; fasc. 379, Franc Pokorn, Ribnica, B. Kaplani.

⁶² NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah.

⁶³ Lešnjak, *Zgodovina dobrovske fare*, str. 157.

⁶⁴ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, e.) Različni duhovniki in penzionisti.

⁶⁵ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Mošnje, Duhovni pomočniki, b.) Pravi kaplani; fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, B. Kaplani; C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah.

⁶⁶ Umeščen je bil že 3. januarja.

⁶⁷ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah.

⁶⁸ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Boštanj, A. Župniki; fasc. 379, Franc Pokorn, Radeče, A. Vikarji – župniki.

⁶⁹ *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 788.

⁷⁰ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, B. Kaplani; C. Beneficiati, c.) Beneficianski na Vrhpoljah.

Moravčah. Dne 1. maja 1905 je postal župnik v Stranjah, 21. junija 1926 pa je bil umeščen za župnika v Smladnik, kjer je umrl 6. septembra 1933.⁷¹

Jožef Švigelj je služboval od 11. avgusta 1905 do decembra 1908. Za njim je bila služba nezasedena dva meseca. Rodil se je 26. aprila 1871 v Borovnici pri Matiču. Posvečen je bil kot tretjeletnik bogoslovja 25. julija 1895 in bil prvo leto semeniški duhovnik. Kaplanoval je najprej v Zagorju ob Savi (1896–1897), od avgusta 1897 do septembra 1898 pa v Poljanah nad Škofjo Loko, nato v Senožečah (1898–1900). Novembra 1900 je prišel za ekspozita v Harije na Notranjskem, kjer je ostal do avgusta 1905. Po službovanju na Vrhopljah je bil 28. decembra 1908 umeščen za župnika na Polici. Zaradi nesoglasij z župljani je leta 1920 moral stopiti v pokoj. Najprej je bival pri svojem bratu v Ljubljani, nato pa od leta 1922 na Blokah pri drugem bratu župniku. Tam je umrl 22. decembra 1937.⁷²

Frančišek Serafinski Šparovec [Šparovic] je deloval od 26. februarja 1909 do maja 1912. Za njim je bila služba ekspozita nezasedena tri mesece. Rodil se je v Zadragi pri Dupljah 5. septembra 1877. Mašniško posvečenje je prejel 14. julija 1901. Avgusta istega leta je odšel za kaplana v Spodnjo Idrijo. Od 10. avgusta 1905 do 10. avgusta 1907 je bil drugi kaplan v Moravčah, nato pa do 26. februarja 1909 prvi kaplan, ko je prišel na Vrhoplje. Dne 8. maja 1912 odšel za župnika v Krašnjo, kjer je umrl 24. februarja 1917 zaradi jetike in oteklega želodca. Bil je blaga duša, srednje postave, priljubljen in zgleden duhovnik.⁷³

Janez Nepomuk Vodopivec je služboval na Vrhopljah od avgusta 1912 do aprila 1919. Doma je bil iz Cerkelj na Dolenjskem, kjer se je rodil 30. aprila 1882. Duhovnik je postal 14. julija 1908. Septembra istega leta je odšel kaplanovat na Čemšenik, kjer je ostal do avgusta 1912, ko se je preselil na Vrhoplje. 25. aprila 1919 je postal za župnik v Šentjuriju pod Kumom, 3. marca 1936 pa je postal župnik v Šentgotardu, kjer je ostal do leta 1963.⁷⁴ Med 2. svetovno vojno je bival kot izgnani duhovnik v Stični.⁷⁵ Umrl je kot župnik v pokoju v Stični 6. aprila 1971 in bil pokopan v Šentjuriju.⁷⁶

Valentin Jerše je bil zadnji Lichtenbergov beneficiat, na Vrhopljah pa je bil skoraj polnih 28 let od aprila 1919 do januarja 1947. Rodil se je na Otočah pri Dobravi pri Kropi 3. marca 1882 železniškemu čuvaju Matevžu in Franci, roj. Kapus. Mašnik je postal 12. julija 1906. Prvo službo je nastopil v Škocjanu na Dolenjskem, od avgusta 1909 do avgusta 1913 pa je bil nato kaplan v Poljanah nad Škofjo Loko. Od tam je odšel kaplanovat v Mengeš (1913–1916). Leta 1916 je bil imenovan za vojnega kurata, kar je ostal do jeseni 1918, ko je prišel za kaplana na Jesenice, kjer je bil tri mesece tudi župnijski upravitelj. Aprila 1919 je prišel na Vrhoplje,⁷⁷ kjer je ostal do konca življenja. Zanimivo je, da ga Nemci med 2. svetovno vojno z Vrhopolj niso pregnali. Umrl je 10. januarja 1947 in bil pokopan na Bledu.⁷⁸ Bil je brat dr. Jožeta Jeršeta, ki je bil profesor na ljubljanski realki.

Z Valentinom Jeršetom se zaključuje vrsta vrhopoljskih Lichtenbergovih kuratnih beneficiatov in ekspozitov. Iz povedanega se lahko razbere, da so na

Župnijska cerkev sv. Petra in Pavla na Vrhopljah (foto: Barbara Žabota).

⁷¹ *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 432.

⁷² NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhopljah; fasc. 379, Franc Pokorn, Poljane nad Škofjo Loko, B. Kaplani.

⁷³ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 377, Franc Pokorn, Krašnja, A. Vikarji – župniki; fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, B. Kaplani; C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhopljah.

⁷⁴ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 375, Franc Pokorn, Čemšenik, B. Kaplani; fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhopljah; *Letopis ljubljanske nadškofije* 1967, Ljubljana 1967, str. 88.

⁷⁵ *Letopis ljubljanske škofije za leto 1944*, str. 109.

⁷⁶ *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 458.

⁷⁷ NŠAL/ŠAL, *Zapuščine*, fasc. 378, Franc Pokorn, Moravče, C. Beneficiati, c.) Beneficij na Vrhopljah; fasc. 379, Franc Pokorn, Poljane nad Škofjo Loko, B. Kaplani.

⁷⁸ *Letopis ljubljanske škofije za l. 1947*, str. 21; *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 160.

Vrhpolje običajno prihajali nekdanji moravški (drugi) kaplani, z Vrhpolj pa so praviloma napredovali v župnike. Po 2. svetovni vojni vrhpoljski ekspoziti in župniki niso bili več pod patronatom tuštanjske graščine, vseeno pa omenimo vsaj njihova imena in obdobja delovanja: **Engelbert Rakovec** (1947–1959), **Franc Kuster** (1959–1962), **Vincencij Čampa** (1962–1968), **Ludvik Kuhar** (1968–1974), **Ivan Petrič ml.** (1976–1990), **Mihael Sušnik** (1990–[1992 prvi župnik] 1993) **Vincencij Čampa** (1993–2007) in **Ivan Povšnar** (2007–).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- GAT – Graščinski arhiv Tuštanj
 Graščinski arhiv Tuštanj
 NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 ŽA – Župnijski arhivi
 Matične knjige
 ŠAL – Škofijski arhiv Ljubljana
 Zapuščine.

LITERATURA

- Duhovniška bratovščina sv. Mihaela v Mengšu. *Zgodovinski zbornik*, 7, 1894, št. 27, stolp. 425–432.
- Koblar, Anton: *Kranjske cerkvene dragocenosti I*. 1526. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 5, 1895, str. 20–33, 77–83, 116–118, 143–153, 195–205, 237–259.
- Lesjak, Anton, *Zgodovina dobrowske fare pri Ljubljani*. Ljubljana : samozaložba, 1893.
- Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*. Ljubljana : Nadškofija Ljubljana, 2000.
- Letopis ljubljanske škofije za l. 1947* (tipkopis). Ljubljana, 1947.
- Letopis ljubljanske škofije za leto 1935*. Ljubljana : škofijski ordinariat, 1935.
- Letopis ljubljanske škofije za leto 1944*. Ljubljana : škofijski ordinariat, 1944.
- Pokorn, Frančišek: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana: Knezo-škofijski ordinariat ljubljanski, 1908.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko Goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Hauskaplane (Sacellani) auf Schloss Tuffstein (Tuštanj) und die Lichtenberger Benefiziaten in Oberfeld (Vrhpolje) bei Moräutsch (Moravče)

Einzelne Schlossherren hielten in alten Zeiten Hauskaplane bei ihren Privatkapellen. Zum Teil setzten sie diese bei Erziehung und Bildung ihrer Kinder ein (praeceptores), größtenteils aber zur Ausübung des Gottesdienstes, also zum Zelebrieren (vor allem des Anniversarium perpetuum) und zum Lesen der Messen (die sog. Secellani). Der Arbeitskreis eines solchen Geistlichen war sehr beschränkt auf die Familie und das Dienstpersonal des Schlossherrn, manchmal half er in der Pfarre, natürlich, wenn er vom Pfarrer darum gebeten wurde. In der Vergangenheit stößt man im slowenischen Gebiet auf zahlreiche Schlosskaplane, Sacellani, die von Tuffstein bildeten demzufolge im behandelten Zeitraum keine Ausnahme. Unter den 718 Geistlichen, die im Schematismus des Laibacher Erzbistums für das Jahr 1788 aufgeführt sind, gab es 33 bzw. 4,6% Sacellani.

Im Jahr 1671 errichteten die Lichtenberg im Hof ihres Schlosses eine Kapelle des hl. Johannes von Nepomuk und erfüllten damit die erste Bedingung für die Einstellung ihrer eigenen Hauskaplane bzw. Sacellani. Die zweite Bedingung war das Benefizium, die materielle Grundlage zur Dotierung der Sacellani. Insgesamt gab es in den Jahren 1703–1819 mindestens 11 Sacellani auf Tuffstein.

Mit Schloss Tuffstein war in der Vergangenheit auch das Kuratbenefizium bei der Peter- und Paul-Kirche in Oberfeld bei Moräutsch (Vrhpolje pri Moravčah) eng verbunden. Es wurde von Karl Graf von Lichtenberg am 30. April 1780 gestiftet, endgültig trat es erst Ende desselben Jahres in Kraft. Das Gründungskapital betrug 2000 Gulden.

Man könnte erwarten, dass der Graf zur Gründung des Benefiziums in besonderer Verehrung für die bedeutendsten Apostel Peter und Paul bewogen wurde, denen die Kirche in Oberfeld geweiht ist, dennoch war das nicht der Fall. Den Ausschlag gab die im 18. Jahrhundert sehr populäre Verehrung des "indischen" Missionars, des hl. Franz Xaver, und zwar "aus besonderer Andacht", wie er sagte. Die Bestätigungsurkunde des Stiftbriefs für das Oberfelder Kuratbenefizium gibt den Wortlaut der gräflichen Donation, der Schuldobligation und Konvention samt Spezifikation des Oberfelder Benefiziaten wieder. Im Namen des Moräutscher Defizientpriesters Dr. Heinrich Ferdinand Edlen von Werth

wurde sie durch den Moräutscher Benefiziaten Nikolaj Debelak unterzeichnet. Mitunterzeichner waren die Kirchenkämmerer Blaž Božar und Tomaž Merčun. Die Bestätigung des Stiftbriefs wurde zuletzt in fünf Exemplaren im Moräutscher Pfarrhof am 18. Dezember 1780 von der Stifterfamilie, d.h. dem Grafen, seiner Gemahlin und ihrer Tochter unterzeichnet. Nachdem sich mit den spezifizierten Verpflichtungen auch der Moräutscher Pfarrer und Oberfelder Benefiziat einverstanden erklärt hatten, wurde er am 30. Januar 1781 in Laibach (Ljubljana) vom Oberkrainer Archidiakon Innozenz Baron Taufferer bestätigt.

Das Oberfelder Benefiziat hatte nicht weniger als 41 Exkurse bei Filialkirchen der Hl. Dreifaltigkeit, beim Hl. Kreuz und in Oberfeld. Die Jahreseinnahmen betragen insgesamt 28 fl 48 kr 2 d. (die Hälfte entfiel auf die Hl. Dreifaltigkeit).

Ursprünglich sollten die Geistlichen, die ihren Gottesdienst in Oberfeld ausübten, auf dem etwas entfernten Schloss Tuffstein wohnen. Von Johann Adam Laubinger weiß man, dass er als erster in einem Holzhaus in Oberfeld wohnte.

Der Tuffsteiner Schlossherr fungierte bis zum Zweiten Weltkrieg abwechselnd mit dem Moräutscher Pfarrbenefiziaten (Pfarrer) als Patron der Filialkirche in Oberfeld bei Moräutsch, die nach langjährigen Bemühungen der Einheimischen erst 1992 zu einer selbstständigen Pfarre erhoben wurde.

Mit Valentin Jerše endet die Reihe der insgesamt 14 Lichtenberger Kuratbenefiziaten und Exposite in Oberfeld. In Oberfeld versahen ihren Dienst ehemalige Moräutscher (andere) Kaplane, die von Oberfeld wurden zu Pfarrern. Nach dem Zweiten Weltkrieg standen die Oberfelder Exposite und Pfarrer nicht mehr unter dem Patronat des Schlosses von Tuffstein.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.052:728.82(497.4Tuštanj pri Moravčah)
7.04:27-36:929Nepomuk J.

Prejeto: 16. 6. 2009

Barbara Murovec

dr. umetnostne zgodovine, višja znanstvena sodelavka in docentka, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bamurovec@zrc-sazu.si

Poslikava baročne grajske kapele sv. Janeza Nepomuka na Tuštanju

IZVLEČEK

Baročna kapela ob vhodu v grad Tuštanj je poslikana s freskami iz življenja, mučenništva in apoteoze sv. Janeza Nepomuka. V članku so freske obravnavane z vidika slogovne analize, avtorstva, ikonografije, likovnih in literarnih virov ter naročništva. Čiščenje in upodabljanje sv. Janeza Nepomuka sta se začela davno pred svetnikovo kanonizacijo v letu 1729, eno pomembnih vzpodbud pa predstavlja Nepomukov življenjepis češkega patriota in jezuita Bohuslava Balbína, prvič objavljen 1680 v *Acta Sanctorum*. Podobno kot lahko povežemo legendo o Nepomuku s Sternbergi prek aluzije njihovega imena na svetnikove attribute (zvezde), jo lahko tudi z lastniki gradu Tuštanj Lichtenbergi (svetlobni plameni). Čeprav se v literaturi pojavljajo dvomi o Francu Jelovšku kot avtorju fresk, slogovna analiza kaže, da so Lichtenbergi poslikavo naročili prav pri tem na Kranjskem najpomembnejšem baročnem freskantu, morda Jurij Ludvik po oktobru 1724, ko je umrl njegov prvorojenec Janez Nepomuk, vendar glede na likovne predloge vendarle ne pred letom 1729.

KLJUČNE BESEDE

kapela, grad Tuštanj, baročna poslikava, sv. Janez Nepomuk, Franc Jelovšek, Leopold Layer

ABSTRACT

WALL AND CEILING PAINTINGS IN THE BAROQUE CHAPEL OF ST. JOHN OF NEPOMUK AT TUŠTANJ CASTLE

The Baroque chapel situated at the entrance to Tuštanj Castle (Tuffstein) is decorated with frescoes showing the life, martyrdom and apotheosis of St. John of Nepomuk. The frescoes are discussed from the viewpoint of stylistic analysis, the question of authorship, iconography, visual and literary sources and patronage. The worship and depicting of St. John of Nepomuk started long before his canonization in 1729; a significant stimulation came from Nepomuk's biography written by the Bohemian patriot and Jesuit Bohuslav Balbín, first published in 1680 in the *Acta Sanctorum*. In the same way as the legend of the Nepomuk can be related to the Sternberg family through the allusion of their name to the Saint's attributes (stars), so it can also be related to the owners of Tuštanj Castle, the Lichtenberg family (flames of light). Although certain doubts about Franc Jelovšek as the painter of the frescoes occur in scholarly literature, stylistic analysis has shown that the Lichtenbergs nevertheless commissioned the murals from this fresco painter, the most important one in Carniola in the Baroque period. It is possible that they were commissioned after October 1724 by Georg Ludwig when his first-born son, Johann Nepomuk, died, however, according to its artistic sources not before 1729.

KEY WORDS

chapel, Tuštanj Castle, Baroque wall- and ceiling painting, St. John of Nepomuk, Franc Jelovšek, Leopold Layer

Baročna kapelica sv. Janeza Nepomuka stoji levo od vhoda v grad Tuštanj, to je pred njegovim severozahodnim vogalom. Sezidati so jo dali kot majhno samostojno stavbo z ladjo pravokotnega tlorisa in polkrožno apsido grofje Lichtenbergi, ki so imeli grad v lasti do konca 18. stoletja.¹ Zaenkrat ne poznamo nobenih arhivskih virov o gradnji kapele in o nastanku njene poslikave,² v literaturi pa je objavljenih veliko nasprotujočih si navedb, ki samo gradnjo datirajo v skoraj stoletnem razponu, od leta 1671³ pa vse do časa po sredini 18. stoletja.⁴ Ko je bila leta 1671 zaključena temeljita prenova gradu, kapela zagotovo še ni stala, saj je na upodobitvah gradu, nastalih proti koncu istega desetletja za Valvasorjevo *Topografijo Kranjske*, še ni.⁵ Tudi omemba kapele v letu 1704 se bržkone nanaša na sakralni prostor v samem gradu,⁶ ne pa na samostojno Nepomukovo kapelo. S skromnimi in nezanesljivimi zgodovinskimi podatki si tako pri dataciji gradnje kapele zaenkrat ne moremo pomagati in prav tako ne pri ugotavljanju časa nastanka umetnostno najpomembnejšega dela tuštanskega gradu,

poslikave kapele. Tudi njen nastanek se v literaturi različno datira; datacije se razhajajo kar za več kot petdeset let, in sicer od okoli leta 1725, ko naj bi jih bil po Stanetu Mikužu naslikal Franc Jelovšek kot svoje zgodnje delo,⁷ pa do leta 1777 (oziroma 1775), ko je bila na robu oltarne menze naslikana letnica, s katero naj bi bila datirana tudi poslikava kapele.⁸ V nadaljevanju skušam poslikavo grajske kapele osvetliti z različnih vidikov – z vidika ikonografije, likovnih in literarnih virov, naročništva, slogovne analize ter avtorstva – in na podlagi ugotovitev ponuditi možno interpretacijo okoliščin, v katerih je prišlo do gradnje tuštanske grajske kapele in do njene poslikave s prizori iz življenja in mučeništva ter apoteoze Janeza Nepomuka.

Kot rečeno, je kapela posvečena sv. Janezu Nepomuku, ki je živel v 14. stoletju, a je bil beatificiran šele leta 1721 in leta 1729 kanoniziran. Nepomukova razglasitev za svetnika je sicer močno odmevala in intenzivirala njegovo češčenje,⁹ vendar se je le-to začelo že precej prej, ves čas pa je imelo pomemben odmev oziroma spremljavo v (likovni) umetnosti.

Pogled v notranjščino kapele sv. Janeza Nepomuka, Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

¹ Za lastnike in stavbno zgodovino glej zlasti: Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 517–518; Golob, *Umetnostno zgodovinska topografija*, str. 442–447; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 140–149, in druga besedila v tej številki *Kronike*.

² Za podatek, da arhivskih virov, vezanih na grajsko kapelo, nista našla niti Boris Golec in Matjaž Ambrožič ob pripravi svojih besedil za pričujočo tematsko številko *Kronike*, se uredništvu najlepše zahvaljujem.

³ Npr. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 147.

⁴ Npr. Leben, *Figuralne stenske poslikave*, str. 188.

⁵ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae*, sl. 276, 277.

⁶ Koblar, *Drobtinice*, str. 72.

⁷ Mikuž, *Ilovšek Franc*, str. 10–11; Mikuž, *Slogovni razvoj*, str. 115–116.

⁸ Leben, *Figuralne stenske poslikave*, str. 188.

⁹ *Johannes von Nepomuk, anlässlich der 250. Wiederkehr; Johannes von Nepomuk 1393*1993*.

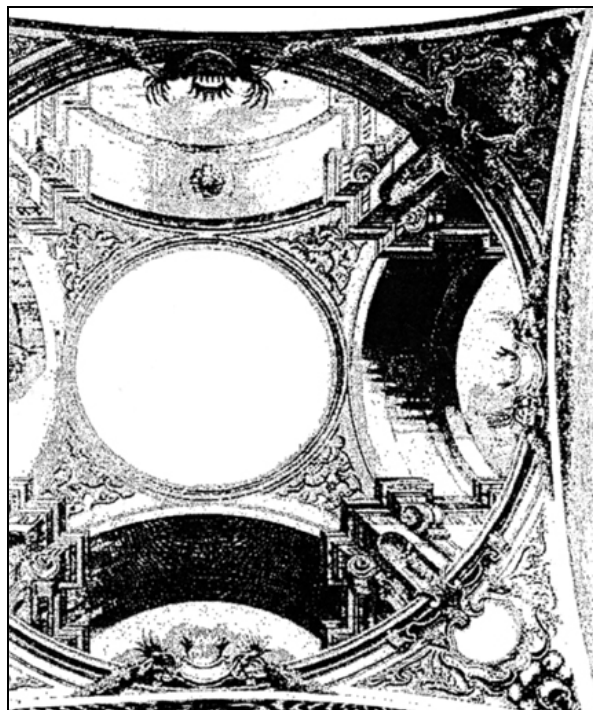
Apoteoza sv. Janeza Nepomuka, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Poslikava kupole v kapeli tuštanskega gradu (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

F. Jelovšek: Marijino vnebovzetje, poslikava oboka v prezbiteriju, Lesce (UIFS ZRC SAZU, D. Prelovšek).

Johann Georg Bergmüller: Iluzionistična kupola, grafika, 1728.

Nepomukov življenjepis, ki ga je napisal češki patriot, jezuit Bohuslav Balbín (1621–1688), je bil v *Acta Sanctorum* vključen že leta 1680. Ker je njegovo češčenje v različnih oblikah "prehitevalo" formalne postopke in ker ima Janez Nepomuk na likovnih upodobitvah svetniški sij že pred kanonizacijo, posameznih podob nikakor ne moremo povezati z razglasitvijo svetništva. Drugače pa je pri samem patrociniu kapel in cerkva: pred beatifikacijo oziroma kanonizacijo mu niso mogle biti posvečene.¹⁰ Glede na patrocinijsko tuštanske kapele je torej zunanji objektivni datum *ante quem non* Nepomukova beatifikacija 31. maja 1721, še bolj verjetno pa njegova kanonizacija 19. marca 1729.

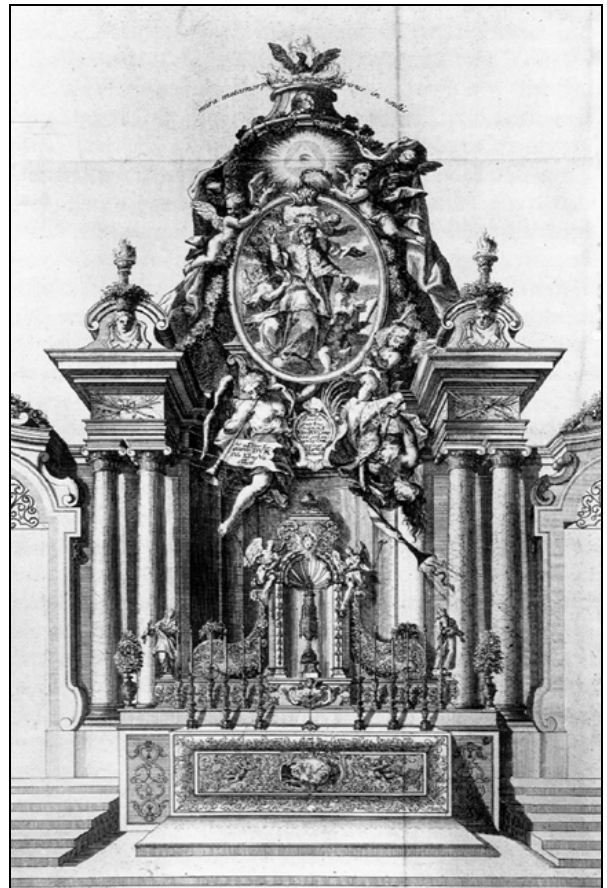
Če omenimo le nekaj pomembnih zgodnejših podatkov, povezanih z Nepomukovim češčenjem in njegovim upodabljanjem, ki so vsaj posredno zanimivi tudi za Tuštanj, lahko začnemo z letom 1640, ko je dal Franz Mathias von Sternberg, ki je imel v lasti gospostvo Nepomuk, na pobudo tamkajšnjega dekana Casparja Petra Drauskoviusa na mestu, kjer naj bi bila stala Janezova rojstna hiša, zgraditi cerkev.¹¹ Verjetno se je dekan Drauskovius zavzel tudi za to, da je bila leta 1641 napisana biografija Janeza Nepomuka, ki jo je izdal jezuit Georg Plachy, imenovan Ferus: *Fama posthuma Joannis Nepomuceni* je bila ilustrirana z bakrorezi, ki so nastali po predlogah pomembnega češkega slikarja Karla Škréte (1610–1674). V leta 1724 oz. 1725 izdani samostojni knjižici *Vita B. Joanni Nepomuceni* z Balbínovim besedilom je bilo objavljenih tudi 31 bakrorezov augsburškega grafika in založnika Johanna Andreasa Pfeffla (po Nepomukovi kanonizaciji sta bila dodana še dva bakroreza).¹² V podnapisu k 28. bakrorezu je zapisano: *Sternbergiana Illma Familia domū Ioannis Ecclesiam facit, in cuius muris pictæ à Joanne imagines vitium non sentiunt.*

Čeprav nimamo nobenega dokaza, da bi bila devocionalna naklonjenost čeških Sternbergov do Janeza Nepomuka vplivala na tuštanske Lichtenberge, so paralele očitne. Kot je izpostavila že Ana Lavrič, so Lichtenbergi pri Nepomukovem češčenju poudarili tudi v svojem imenu skrito aluzijo na mučenikov atribut (svetlobne plamene),¹³ kar pride posebej do izraza na poslikavi v kapeli gradu Tuštanj, podobno kot je pri Sternbergih očitna zveza med njihovim družinskim imenom in Nepomukovim drugim atributom, vencem petih zvezd. Omenjeni citat na 28. bakrorezu pa izrecno omenja tudi s freskami iz Nepomukovega življenja poslikano cerkev; čeprav o njih ne vemo ničesar in lahko celo dvomimo, ali so res obstajale, je že njihova omemba v svetnikovem življenjepisju lahko služila kot vzor.

Pravo in hkrati ambicioznejšo likovno primerjavo tuštanski poslikavi lahko najdemo v freskah Cosme Damiana Asama iz leta 1732 v grajski kapeli v Ettlingu.¹⁴

Božje oko na stropu oltarne apside, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

David Cueriger po Johannu Georgu Bergmüllerju: Slavnostna dekoracija ob Nepomukovi kanonizaciji za augsburško stolnico, grafika, 1729.

¹⁰ Lavrič, Sv. Janez Nepomuk, str. 442.

¹¹ Von Herzogenberg, Zur Geschichte, str. 28–32.

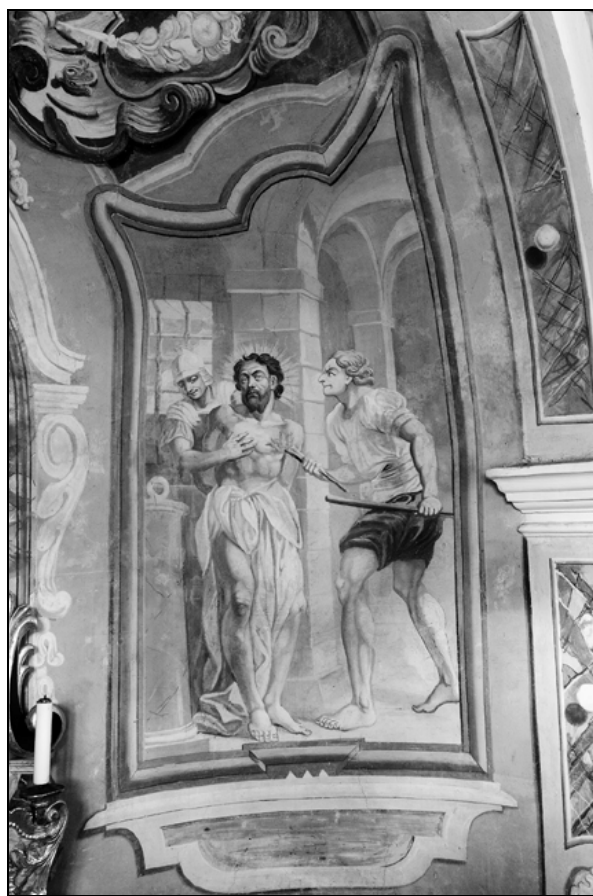
¹² Izdaja iz leta 1730.

¹³ Lavrič, Sv. Janez Nepomuk, str. 444.

¹⁴ Zollner, Johannes von Nepomuk.

Janeza Nepomuka vržejo v Vltavo, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Janeza Nepomuka v ječi mučijo z ognjem, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Eden od neposrednih dokazov, da je bilo Nepomukovo češčenje tudi na Kranjskem že pred njegovo kanonizacijo pomembno prisotno, je leta 1708 v jezuitskem kolegiju v čast deželnim stanovom odigrana igra *Ungebrochene Geheimnis-Treu in Heiligen Joannes von Nepomuck* (Neprelomljena zvestoba molččnosti sv. Janeza Nepomuka).¹⁵ Med gojenci, ki so igrali v predstavi, so bili tudi štirje člani družine Lichtenberg, med njimi Jurij Ludvik, ki je štiri leta kasneje postal lastnik gradu Tuštanj.¹⁶ Janez Nepomuk je na mladega Lichtenberga očitno naredil izjemno močan vtis, saj ga je izbral za krstnega patrona svojemu prvorojencu, rojenemu okoli leta 1720, morda 1721; natančnega datuma njegovega rojstva ne poznamo, bilo pa bi zanimivo vedeti, ali je dobil ime še pred Nepomukovo beatifikacijo ali pa gre za odmev na aktualni dogodek. Morda je prav prvorojčeva smrt oktobra 1724 botrovala izgradnji in poslikavi kapele v zavetnikovo čast.¹⁷ Vsekakor bi se takšen podatek skladal z datacijo v čas okoli leta 1725, ki jo je predlagal Stane Mi-

kuž,¹⁸ vendar pa so likovna dela, za katera lahko na podlagi sorodnosti s tuštanjsko poslikavo domnevamo, da jih je slikar poznal in se nanje tudi delno naslonil, nastala leta 1728 in ob kanonizaciji 1729, zato moramo tudi freske v kapeli gradu Tuštanj datirati po letu 1729. Taka datacija je nenazadnje logična tudi z vsebinskega vidika, saj je kot osrednji prizor na ladijski stropni freski upodobljena Nepomukova apoteoza.¹⁹ Osrednji del kupole oziroma nebes zapolnjuje Sveta Trojica, ki sprejema na oblakih lebdečega svetnika, obkroženega s putti, od katerih eden pridržuje križ kot Nepomukov atribut. Spodnji del iluzionistične kupole zavzema balustrada, v katero so vključene vaze s plameni, školjke z biseri in girlande, nad njo se s štirimi mogočnimi loki odpira prostor na vse štiri strani neba. Podločje nad oltarjem zapolnjujejo oblaki in angelci, ki Nepomuka dvigajo v nebo; svetnik je tako naslikan kot povezovalac med zemeljskim in nebeškim delom. V drugih podločjih lebdi na oblakih angelske glavice, v polju nad vhodom je še putto s palmo kot

¹⁵ Lavrič, Sv. Janez Nepomuk.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 348.

¹⁸ Mikuž, *Slogovni razvoj*, str. 115–116.

¹⁹ Za opis poslikave prim. tudi Lavrič, Sv. Janez Nepomuk, str. 443–444.

Rojstvo Janeza Nepomuka, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Janez Nepomuk spoveduje češko kraljico Ivano, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Janez Nepomuk pred kraljem Venčeslavom, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Truplo Janeza Nepomuka na Vltavi, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

simbolom mučeništva in s prstom na ustih v znak Nepomukove spovedne molčečnosti. Med loki so v sferičnih trikotnikih štiri monokromna zlata moška doprsja, domnevno štirje evangelisti, stoječa na kartušah s po petimi zvezdami, še enim Nepomukovim atributom.

Drugi prizori pa so glede na likovne prijeme razvrščeni v treh sklopih. Nad menzo v oltarni apsidi je bila prvotno niša (njen naslikani okvir s krono, zvezdami in palmovimi vejami je še delno viden), v kateri je bržkone stal Nepomukov kip, zdaj pa jo zakriva mlajša slika Leopolda Layerja. Apsido

Putto na stropu ladje, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

Jelovškov putto na stropu prezbiterija v župnijski cerkvi v Kamniku (foto: Martin Mádl).

krasijo tri uokvirjena polja: v razgibanem obočnem je naslikano Božje oko med tremi angelskimi glavami, v pokončnih stranskih pa dva prizora iz Janezovega mučeništva: desno Janeza Nepomuka v ječi mučijo z ognjem in levo Janeza Nepomuka vržejo v reko Vltavo. V pendentivih kupole so v modrem grizaju naslikani štirje prizori iz svetnikovega življenja: Rojstvo z umivanjem novorojenca in plamenom v ozadju, Nepomuk spoveduje češko kraljico Ivano, Nepomuk s prstom v znamenje molka pred češkim kraljem Venčeslavom in Nepomukovo truplo na Vltavi, obdano s plameni in zvezdami. V podločjih kupole na stenah ladje so tri (močno poškodovane) emblemske slike, v katerih je bilo v skladu z jezuitsko prakso, ki jo je naročnik nedvomno dobro spoznal v času šolanja, v tekstu in podobi simbolno predstavljeno sporočilo.

Kot rečeno, je poslikavo Francu Jelovšku (1700–1764), osrednjemu baročnemu freskantu na Kranjskem, pripisal Stane Mikuž, najboljši poznavalec njegovega opusa. Mikuževa atribucija je ostala bolj ali manj v veljavi do danes, so se pa večkrat pojavili tudi dvomi o njeni pravilnosti,²⁰ pa čeprav ponavadi ne na podlagi komparativne slogovne analize. Primerjava figurlike, obrazne tipike, slikarjevega klasičnega repertoarja dekorativnih prvin, kompozicijskih prijemov in uporabe iluzionistične arhitekture po mojem mnenju potrjuje, da so Lichtenbergi poslikavo naročili pri Jelovšku. Mladi Jelovšek je bil ne le rojak iz bližnjega Mengša in vzhajajoča zvezda fresko slikarstva, temveč je vsaj posredno arhivsko izpričana tudi zveza z naročnikom, saj je otrokom obeh botrovala Ana Katarina Lichtenberg, poročena Dinzl.²¹ Za Jelovška pa govorijo tudi likovne predloge,²² ki so bile uporabljene v tuštanjski kapeli – in to navkljub njihovi široki popularnosti tudi med drugimi umetniki notranjeavstrijski dežel, kot sta npr. Anton Jožef Lerchinger in Josef Frommiller.²³ Slikar se je naslonil na grafike Johanna Georga Bergmüllerja (1688–1762) in na grafična dela po njegovih osnutkih oziroma slikah. Za iluzionistično arhitekturo kupole kakor tudi za figurliko osrednjega prizora apoteoze je uporabil isto serijo lastnoročnih Bergmüllerjevih jedkanic iz leta 1728 po zdaj uničenih freskah v dominikanski cerkvi sv. Katarine v Augsburgu, na katero se je naslonil tudi pri drugih poslikavah, na primer v prezbiteriju vipavske župnijske cerkve sv. Štefana leta 1738. Predvsem je pomembno, kako se je zgledoval po sedmem listu iz serije, na katerem je upodobljena

²⁰ Stele, *Tuštanj*; Figuralne stenske poslikave, str. 188; Lavrič, *Sv. Janez Nepomuk*, str. 443.

²¹ Prim. Schviz von Schvizzhoffen, *Der Adel*, str. 348; Mikuž, *Ilovšek Franc*, str. 50; Lavrič, *Sv. Janez Nepomuk*, str. 443.

²² Murovec, *Baročna poslikava*, 450–455.

²³ Murovec, *Likovni viri*, str. 124–134; Murovec, *Freske in slikane tapete*, str. 109–124.

Leopold Layer: *Sv. Janez Nepomuk pred Marijo*, oltarna slika, 1825, kapela, grad Tuštanj (UIFS ZRC SAZU, Andrej Furlan).

iluzionistična arhitektura plitve kupole.²⁴ Podobne sheme, oblikovane tudi na podlagi tretjega in petega lista,²⁵ je Jelovšek v naslednjih letih uporabil za druge stropne iluzionistične arhitekture, na primer v Lescah ali pri Sv. Rozaliji nad Šentjurjem, vendar manj zvesto kakor v Tuštanju.

Osrednja kompozicija apoteoze, z močnimi reminiscencami na Bergmüllerjeva dela, pa se prav tako bolj ali manj sorodno ponavlja skozi ves Jelovškov opus. Leta 1729, ob Nepomukovi kanonizaciji, je bila pripravljena tudi slavnostna dekoracija za novo Nepomukovo kapelo v augsburški stolnici, bakrorezi po Bergmüllerjevih slikah, ki jih je pripravil David Cueriger,²⁶ pa so bili očitno znani

Sebastiano Conca: *Sv. Janez Nepomuk pred Marijo*, Rim, Galleria Borghese, o. 1729.

tudi Jelovšku. Po njih so posneti Božje oko in vaze s plameni kakor tudi osrednji lik svetnika v slavi.

Na podlagi primerjave posameznih prizorov z drugimi Nepomukovimi upodobitvami lahko prepoznamo številne sorodnosti v ikonografskih poudarkih in kompozicijah, ne pa tudi direktnih predlog. Domnevno sta imela poleg Bergmüllerjevih listov slikar in naročnik pri zasnovi ikonografskega programa na razpolago tudi Pfefflovo izdajo Nepomukovega življenjepisa. Njegove vsebine pa se je nekdanji gojenec zagotovo dobro spominjal tudi iz igre, pri kateri je sodeloval, prav tako so slovesnosti ob kanonizaciji močno vplivale po vsej Evropi in bile pospremljene s številnimi tiski.²⁷ Ob več prizorih iz svetnikovega življenja pa v kompozicijah prepoznamo tudi konvencionalne likovne rešitve, izposojene iz drugih prizorov v krščanski ikonografiji: v Nepomukovem rojstvu odmeva Marijino rojstvo, v Nepomukovem mučenju v ječi Kristusovo bičanje, v prizoru Nepomuka pred kraljem Venčeslavom pa starozavezni motiv Ester pred Asuerjem.

Na podlagi ikonografije kakor tudi uporabe

²⁴ Epple, *Materialien zur Bergmüller*, str. 6–39, zlasti str. 30–31.

²⁵ Prav tam, zlasti str. 18–19, 24–25.

²⁶ Wirth, *Septem dona*, str. 171–173; *Johannes von Nepomuk 1393*1993*, str. 72.

²⁷ Prim. *Johannes von Nepomuk, anlässlich der 250. Wiederkehr; Johannes von Nepomuk 1393 * 1993*.

likovnih virov moramo torej datacijo poslikave tuštanske kapele postaviti v čas po letu 1729, kdaj natančno je nastala, pa zaenkrat ostaja odprto vprašanje. Glede na naročnikovo predano češčenje praškega svetnika in zgodnjo smrt njegovega prvorojenca Janeza Nepomuka je morda v resnici nastala ob Nepomukovi kanonizaciji.

Z naročilom oziroma postavitvijo signirane in v letu 1825 datirane Layerjeve slike *Sv. Janez Nepomuk pred Marijo*, ki je zakrila nišo in del iluzionistične poslikave, na oltarno menzo je bila v koncept Nepomukovega češčenja tuštanske kapele prvič vključena marijanska ikonografija, sicer ena od centralnih tem Nepomukove legende.²⁸ Slika je ne tako daljni odmev izgubljene slike, ki naj bi jo v skladu z napisom na (prevodni) grafiki Benedikt XIII. naročil ob Nepomukovi kanonizaciji in dal postaviti v lateransko baziliko.²⁹ Model za izgubljeno podobo domnevno predstavlja oljna slika Sebastiana Conca, hranjena v rimski Galerii Borgheese.³⁰ Ključna sprememba na Layerjevi sliki je, da angel nad Nepomukovo glavo namesto zvezdnega sija drži sij s svetlobnimi plamenčki, kar še enkrat potrjuje pretehtano in sistematično navezavo družine Lichtenberg na Nepomukovo ikonografijo.³¹

VIRI IN LITERATURA

PISNI VIRI

Stele, France: Tuštanj, Grad s kapelico sv. Janeza K., Župnija Moravče, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Steletovi terenski zapiski, LXXXIV, 12. 4. 1933, 44'–46'.

LITERATURA

250 Jahre Hl. Johannes von Nepomuk. Katalog der IV. Sonderschau des dommuseums zu Salzburg. Salzburg : Dommuseum, 1979.
Acta Sanctorum. 16, Paris/Roma 1866.

²⁸ Za opis slike, njeno umestitev v Layerjev opus in literaturo o njej glej prispevek Damirja Globočnika v tej številki *Kronike*.

²⁹ Volk, Johannes von Nepomuk, str. 142, kat. št. 58.

³⁰ Prav tam, str. 140–142, kat. št. 57.

³¹ V veliko inspiracijo pri pisanju prispevka mi je bilo besedilo kolegice Ane Lavrič o Nepomuku posvečeni drami (Lavrič, Sv. Janez Nepomuk), v katerem sem našla pomembna izhodišča za interpretacijo tuštanske poslikave; kolegom iz Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU se najlepše zahvaljujem za pomoč: Ani Lavrič in Blažu Resmanu za pogovore o tematiki, slednjemu tudi za kritično branje besedila, Andreju Furlanu za fotografije in njihovo obdelavo ter Alenki Klemenc za prevod izvlečka v angleški jezik, prijateljici Claudii Schweighofer za lektoriranje nemškega povzetka, nenazadnje pa uredniku Mihi Preinfalku za sugestije v zvezi z gradivom in potrpežljivost pri čakanju na tekst.

Epple, Alois: *Materialien zur Bergmüller-Forschung*, 4. Türkheim, 2002.

Golob, France: *Umetnostno zgodovinska topografija domžalske krajine*, Ljubljana 1978 (tipkopis magistrske naloge).

Friedlmaier, Karin: *Johann Georg Bergmüller. Das druckgraphische Werk*. Marburg, 1998.

Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj 1490–1990*. Tuštanj 2003.

Johann Georg Bergmüller (1688–1762). Zur 300. Wiederkehr seines Geburtsjahres. Schloß Türkheim, Weißenhorn 1988.

Johannes von Nepomuk, anläßlich der 250. Wiederkehr der Seligsprechung des Johannes von Nepomuk. Passau : Passavia, 1971.

*Johannes von Nepomuk 1393*1993*. München: Bayerisches Nationalmuseum, 1993.

Josef Ferdinand Fromiller. Barockkunst in Kärnten (ur. Friedrich W. Leitner). Klagenfurt : Landesmuseum, 2005.

Koblar, Anton: Drobotnice iz furlanskih arhivov. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 2, 1892, str. 72.

Lavrič, Ana: Sv. Janez Nepomuk na odru ljubljanskega jezuitskega gledališča in podobe iz njegovega življenja v kapeli gradu Tuštanj. *Liturgia theologia prima, Zbornik ob 80-letnici profesorja Marijana Smolika*. Ljubljana : Teološka fakulteta, Družina in Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2008, str. 431–446.

Leben, Nika: Figuralne stenske poslikave na Gorenjskem, odkritja zadnjih let. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta, 34, 1998, str. 160–191.

Lexikon der christlichen Ikonographie (ur. Wolfgang Braunfels). Freiburg am Breisgau : Herder, 1974.

Michel, Walter: Der Bilderzyklus aus dem Leben des Hl. Johannes Nepomuk in der Pfarrkirche zu Hadamar. *Archiv für mittelhheinische Kirchengeschichte*, 29, 1977, 131–142.

Mikuž, Stane: Ilovšek Franc, baročni slikar, 1700–1764. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 16, 1939/1940, str. 1–61.

Mikuž, Stane: Slogovni razvoj umetnosti Franca Ilovška (1700–1764). *Dom in svet*, 54, 1942, str. 36–42, 111–116, 180–186, 273–282.

Murovec, Barbara: Freske in slikane tapete v dvorcu Röthelstein pri Admontu. Fromillerjevo delo na avstrijskem Štajerskem. *Acta historiae artis Slovenica*, 8, 2003, str. 109–124.

Murovec, Barbara: Likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta, 39, 2003, str. 92–141.

Murovec, Barbara: Baročna poslikava župnijske cerkve sv. Štefana v Vipavi. v: *Barok na Goriškem* (ur. Ferdinand Šerbelj). Nova Gorica: Goriški muzej, Grad Kromberk, Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 449–460.

- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz, 1905.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, Gorenjska I/2, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana : Viharnik, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
- Straßer, Josef: *Johann Georg Bergmüller, 1688–1762. Die Zeichnungen*. Salzburg : Barockmuseum, München : Staatliche graphische Sammlung, 2005.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, 1679*. Ponatis Ljubljana : Cankarjeva založba, 1970.
- Volk, Peter: Johannes von Nepomuk vor der Muttergottes, v: *Johannes von Nepomuk 1393*1993*. München: Bayerisches Nationalmuseum, 1993, str. 140–142, kat. št. 57, 58.
- Von Herzogenberg, Johanna: Zur Geschichte der Verehrung des Johannes von Nepomuk bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts, v: *250 Jahre Hl. Johannes von Nepomuk. Katalog der IV. Sonder-schau des dommuseums zu Salzburg*. Salzburg : Dommuseum, 1979, str. 28–32.
- Wirth, Karl-August: "Septem dona Spiritus Sancti". Eine Folge von Radierungen Johann Georg Bergmüllers, *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, 29, 1978, str. 149–209.
- Zollner, Hans: *Johannes von Nepomuk zu Ehren, Die Ettlinger Schloßkapelle und die Fresken von Cosmas Damian Asam*. Karlsruhe, 1992.
- Zupančič, Mirina in Žontar, Majda: *Gradovi na domžalskem in moravškem območju*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 95. Maribor: Obzorja, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Deckenmalerei in der Johann-von-Nepomuk-Kapelle von Schloss Tuštanj (Tuffstein)

Die Barockkapelle am Eingang von Schloss Tuštanj (Tuffstein) wurde mit Szenen aus dem Leben, Martyrium und der Apotheose Johannes

von Nepomuks freskiert. Bis heute sind uns über Bau, Ausmalung und Künstler keinerlei Archivalien bekannt, zudem wird die Datierung in der Literatur sehr unterschiedlich angegeben. In diesem Aufsatz wird die Deckenmalerei, die in der Zeit als die Grafen Lichtenberg Schlossbesitzer waren, entstanden ist, aus stilistischer Sicht, hinsichtlich ihrer Autorschaft, Ikonographie, Bild- sowie bezüglich ihrer literarischen Quellen und Auftraggeber untersucht. 1729 wird Johannes von Nepomuk kanonisiert. In der bildenden Kunst sind schon weit vor diesem Zeitpunkt zahlreiche Darstellungen vorzufinden. Eine wichtige Quelle stellt dabei die Biographie des tschechischen Patrioten, dem Jesuiten Bohuslav Balbín, dar, die 1680 in der *Acta Sanctorum* publiziert wurde. 1724/25 wurde diese mit 31 Illustrationen von dem Augsburger Kupferstecher und Verleger Andreas Pfeffel herausgegeben. Im Herzogtum Krain wurde bereits im Jahr 1708 bei den Laibacher Jesuiten ein Spiel mit dem Titel *Ungebrochene Geheimnis-Treu in Heiligen Johannes von Nepomuck* aufgeführt, das den Landesständen gewidmet wurde. Unter den Schülern des Jesuitenkollegs, in dem das Drama aufgeführt worden war, waren auch vier Mitglieder der Familie Lichtenberg. Unter diesen befand sich auch Georg Ludwig Graf von Lichtenberg, der 1720 seinen Erstgeborenen Sohn als Johannes Nepomuk taufte. Ähnlich wie die Legende über Johannes von Nepomuk in Verbindung mit der Familie Sternberg, die als eine Anspielung auf das Attribut des Heiligen (fünf Sterne) darstellt, so kann diese Legende auch mit dem Namen der Besitzer des Schlosses Tuštanj der Familie Lichtenberg in Zusammenhang gebracht werden (Lichtzeichen). Obwohl in der Literatur Zweifel an Franc Jelovšeks Autorschaft der Fresken geäußert wurden, bestätigt die stilistische Analyse, dass die Grafen von Lichtenberg die Deckenmalerei bei diesem Barockmaler, der der bedeutendste Freskant in Herzogtum Krain war, in Auftrag gegeben haben. Es ist anzunehmen, dass die Kapelle von Georg Ludwig nach dem Tod seines Erstgeborenen Sohnes Johann Nepomuk im Jahr 1724 in Auftrag gegeben wurde. Die Datierung um 1725 wurde bereits von Stane Mikuš, der die Fresken im Rahmen des gesamten Œuvres von Jelovšek behandelt hat, vorgeschlagen.

Wegen der graphischen Vorlagen, die sehr wahrscheinlich von Jelovšek benutzt worden waren, muss aber die Datierung um das Jahr der Kanonisierung (nach 1729) verschoben werden.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 332.12:911.5(497.4Moravče)

Prejeto: 15. 4. 2009

Alenka Kačičnik Gabrič

mag. zgodovine, višja arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: alenka.kacicnik@gov.si

Kmečki delokrog na gospodstvu Tuštanj na prelomu 18. v 19. stoletje

IZVLEČEK

Kmečki vsakdan v Moravški dolini, ki so jo zapisovalci razmer pri pripravi gradiva za izdelavo franciscejskega katastra občudovali in jo označili kot lepo, je potekal v opravljanju vsakdanjih in sezonskih kmečkih opravil. Kmetje so dohodek svojih kmetij povečevali z udeležbo v kmečki trgovini, predvsem pa je bila za njihov standard pomembna bližina glavne trgovske poti, ki je prestolnico habsburške monarhije povezovala z najpomembnejšim trgovskim pomorskim pristaniščem. Presežke v svoji pridelavi so prodajali bližnjim mlinarjem, trgovcem in gostilničarjem, ki so jih porabili za oskrbo svojih gostov. Vprežno živino, ki so jo redili na kmetijah, pa so pripravili k s tovorom obloženim vozovom, da so lažje premagovali pot po vedno neugodnih klancih na poti skozi Črni graben.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, Moravska dolina, kmečko življenje, franciscejski kataster, 19. stoletje

ABSTRACT

THE PEASANT RANGE OF ACTIVITIES AT THE TUŠTANJ DOMINION AT THE TURN OF THE 18TH CENTURY

The peasant everyday life in the Moravska dolina, which the describers of circumstances admired and depicted it as pleasant in the preparation of the material for the elaboration of the Franciscan land register, meant performing everyday and seasonal peasant work. The peasants increased the income of their farms by partaking in the peasant trade; above all, most important for their standard was the vicinity of the commercial route, which connected the capital of the Habsburg monarchy with the most significant commercial sea port. The peasants sold the extras of their produce to the nearby millers, merchants and innkeepers who used the products to provide their guests. Draught animals the peasants kept were being harnessed to carriages with cargo to alleviate the path over the always inconvenient slopes on the way through Črni graben.

KEY WORDS

Tuštanj, Moravska dolina, peasant life, Franciscan land register, 19th century

Moravska dolina, v kateri leži grad Tuštanj s posestjo, je bila nekdanj bogato posejana z gradovi. Tu so v različnih časovnih obdobjih stali gradovi na Limbarski Gori, grad Rožek, Moravče, Češnjice, Belnek, Zalog, Križate, Tuštanj in Koprivnik ali Tovorov grad.

Od glavnih transportnih poti nekoliko odmaknjeno področje so t. i. jožefinska merjenja, nastala v drugi polovici 18. stoletja za potrebe vojske, le posredno omenila, saj z vojaškega vidika ni bilo posebej zanimivo. Grad Tuštanj je z gradovoma Ponoviče in Belnek spadal v skupino trdno grajenih stavb, v katere bi lahko v primeru potrebe nastanili dve stotnji vojakov. Poleg gradov so bile tod trdno grajene le še cerkve. Hribovit teren, ki sta ga v glavnem preraščala gozd in grmovje, je bil poln globeli in zato za vojsko težko prehodan, vasi z raztresenimi hišami pa so bile precej oddaljene ena od druge.¹

Podatki, navedeni v gradivu franciscejskega katastra, so približno petdeset let mlajši. Gradivo je nastalo iz potrebe habsburške države po enakomernejši obdavčitvi davčnih zavezancev in evidenci davčnih prihodkov v državno blagajno od kmetijskih zemljišč, ki so v prvi polovici 19. stoletja še vedno predstavljala glavni vir napajanja državne blagajne. Vendar je prav za ta čas možno govoriti, da pomeni pravi agrarno-tehnični prevrat (prehod s tripoljnega žitnega gospodarjenja na pestrejšo kolobarjenje z okopavinami in krmnimi rastlinami, zlasti deteljo, prehod iz pašne na hlevsko živinorejo, uvedba gnojenja, novih poljščin ter intenzivnejša izraba njivskih in travniških površin).² Zato franciscejski kataster predvsem v cenilnem elaboratu navaja veliko zanimivih podatkov iz kmečkega delokroga, ki se je po letu 1848, ki je prineslo revolucionarne spremembe na vseh, predvsem za kmete pomembnih področjih, močno spremenil. Moravska dolina pa je bila eno od tistih področij na današnjem slovenskem ozemlju, kjer je bilo v času pred marčevskimi dogodki v letu 1848 med kmeti najbolj nemirno, prebivalci območja pa so glasno in tudi uporniško zahtevali čimprejšnjo odpravo fevdalizma.³

Obseg dominikalne zemljiške posesti

Gospodstvo Tuštanj je imelo svoje dominikalne posesti v katastrskih občinah Brezovica pri Podpeči in Vrhpolje, kjer stoji tudi grajsko poslopje.⁴ V času izdelave franciscejskega katastra je bil lastnik zemljiškega gospodstva Tuštanj Jožef Scaria, ki ga je podedoval po leta 1816 umrlem očetu Ignacu.⁵

Občina Vrhpolje je po meritvah v prvi polovici 19. stoletja ležala $2\frac{1}{4}$ milje⁶ od deželnega glavnega mesta Ljubljana in 1 miljo južno od glavne komercialne ceste, ki je vodila od Ljubljane proti Dunaju, ter dve miljji južno od deželnega mesta Kamnik. Vpis v cenilnem elaboratu katastrske občine Vrhpolje označuje teren kot zelo razgiban in hribovit, saj so proti jugu področje katastrske občine obkrožali nizki hribovi, porasli z gozdovi. Tudi njive in travniki so ležali na blagih položnih strminah, večinoma pa so imeli ravninsko lego. Proti jugozahodu področja, ki ga je v prvi polovici 19. stoletja pokrivala katastrska občina Vrhpolje, so se dvigovali nekoliko bolj strmi, prav tako z gozdom poraščeni hribovi.⁷

Katastrska občina Brezovica, v kateri je gospodstvo Tuštanj tudi imelo svoja dominikalna zemljišča, je po takratnih meritvah ležala $\frac{1}{2}$ nemške milje južno od glavne komercialne ceste od Dunaja proti Trstu. Njena površina je bila prav tako razgibana kot površina katastrske občine Vrhpolje, hribovi pa so se položno spuščali v dolino proti rečici Rača. Na zahodu področja katastrske občine Brezovica je na enem od hribov nad Račo stal grad Krumperk, ki je za opisano področje predstavljal davčno in upravno gosposko. V času priprav za izdelavo franciscejskega katastra je bila njegova lastnica grofica Marija Ana Thurn-Valsassina, leta 1825 pa je gospodstvo podedoval njen sin Jožef grof Thurn-Valsassina.⁸ Od provincialnega glavnega mesta Ljubljana se je področje katastrske občine Brezovica razprostiralo proti vzhodu, oddaljeno približno dve miljji.⁹

Po opažanjih zapisovalcev razmer je v obeh katastrskih občinah na kakovost in količino letine najbolj vplivalo vreme. Čeravno so tudi v srednje rodovitnih letih pridelki dobro uspevali in je bila klima, ki je bila v tedanjem času poleg sestave tal in njihove obdelave odločilni faktor pri vsakoletni količini kmetijske proizvodnje,¹⁰ mila, ni bilo redko, da so neugodni vremenski pojavi delali škodo na posevkih. Predvsem močno poletno sonce in reka Sava, ki teče v bližini, naj bi zaviralno vplivali na njihovo rast, saj naj bi izhlapevanje rečne vode pogosto povzročalo gosto meglo, ki je legala na posejane rastline. Vlaga je povzročala gnitje, plesen, ki je napadala posevke, pa je bila predvsem v bolj mokrih letih zato zelo pogosta. Še več škode pa so povzročali poletni nalivi, ki so bili najbolj običajni, kadar so se na vrhovih hribov zbrali oblaki, njihova vsebina pa se je naenkrat v močnem curku izlila na tla. Pri tem je bilo največ škode na obdelovalnih po-

¹ *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, Opisi, 2. zvezek, str. 30–33.

² Maček, *Na zemlji domači*, str. 253.

³ Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, str. 15 in 35.

⁴ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 517.

⁵ ARS, AS 315, Deželna deska za Kranjsko, glavna knjiga IX/561.

⁶ dunajska poštna milja = 7,5859 km, več glej Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem*, str. 59.

⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁸ Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 246, 247.

⁹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

¹⁰ Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grunderlastung*, str. 51.

vršinah na hribih oz. na njivah, travnikih in gozdovih, ki so ležali po bregovih hribov, saj so močni nalivi z njih odnašali in izpirali rodovitno zemljo. Travniki ob bregovih rečice Rača, ki je svoje vode velikokrat prelila preko njih, so bili zaradi preobilice moče ponekod kisli, medtem ko je bila trava, zrasla na višje ležečih travnikih, sladka.¹¹

Katastrska občina Vrhpolje je po meritvah v prvi polovici 19. stoletja zavzemala površino 1365 oralov 1060 klafter,¹² na njenem ozemlju pa so ležali kraji Zgornji in Spodnji Tuštanj, med katerima je na nekoliko višjem hribu stalo poslopje gradu Tuštanj, Vrhpolje ter Zgornja in Spodnja Javoršica, ki sta bili ena od druge oddaljeni največ četrte ure.¹³ Področje katastrske občine Brezovica pa je pokrivalo površino v velikosti 1228 oralov 1285 kvadratnih klafter. Na njenem območju so bili kraji Zgornja in Spodnja Brezovica, Rača, Lačenberg (verjetno Račni vrh), Žeje, Laze in Gorjuša. Naselja so bila raztresena po področju celotne katastrske občine, vendar drugo od drugega niso bila preveč oddaljena. Hiše v naseljih so bile pozidane v sklenjeni pozidavi, obdelovalne površine, oblikovane v ledinah, so bile od pripadajočih naselij oddaljene največ pol ure.¹⁴

Tudi naselja v katastrski občini Vrhpolje so imela hiše zgrajene v sklenjeni pozidavi, najbolj oddaljena obdelovalna ledina pa od pripadajočega mu naselja ni bila oddaljena več kot četrte ure. Travniki in sadovnjaki so ležali ob hišah in gospodarskih poslopih, nekoliko dalje so bile njive, ki so se raztreseno vile med njimi in so večinoma zavzemale položne osončene bregove pod gozdnatimi hribi.

Okrajno gosposko za področje katastrske občine Vrhpolje je predstavljala gosposka Brdo pri Podpeči (Egg bei Podpetsch). V vasi Vrhpolje je stala lokalna kaplanija, ki je bila pravzaprav ekspozitura deželno knežje glavne župnije Moravče, kjer je bila tudi šola, patronat nad moravško faro pa je imel deželni knez. Razen prelepih gradov na vzhodu območja katastrske občine Vrhpolje tukaj opisovalci razmer niso opazili nobenih izjemnih znamenitosti.¹⁵

Okrajno gosposko za področje katastrske občine Brezovica je predstavljalo gospostvo Krumperk, župnija in šola za prebivalce pa sta bili v Dobu, medtem ko je patronat pripadal kapiteljski cerkvi v Ljubljani. Posebnih znamenitosti pa po mnenju zapisovalcev razmer tudi v katastrski občini Brezovica ni bilo.¹⁶

Prebivalstvo in življenjske razmere kmetov

Področje katastrske občine Vrhpolje je na vzhodu mejilo na katastrski občini Moravče in Velika vas, na zahodu na Sv. Trojico in Vinje, južno so se raztezale katastrske občine Vinje, Sv. Križ in Velika vas in na severu katastrska občina sv. Andreja.¹⁷ Katastrska občina Brezovica je mejila proti vzhodu na katastrsko občino Sv. Trojice, zahodno od nje sta ležali Domžale in Podrečje, proti jugu so se raztezale katastrske občine Ihan, Sv. Miklavž in Vinje, proti severu pa Studenec pri Kamniku, Krtina, Dob in Podrečje.¹⁸ V tej raziskavi zajeti katastrski občini Vrhpolje in Brezovica nista imeli skupne meje.

Stanje prebivalstva in stanovanjske razmere:¹⁹

	moški	ženske	št. hiš	št. bivalnih enot
Vrhpolje	183	203	83	93
Brezovica	155	169	58	67

Vsi tukajšnji prebivalci so se ukvarjali s kmetijstvom oz. pridelavo kmetijskih pridelkov, živeli pa so preprosto po krajevnih običajih. Prehranjevali so se z zeljem, močnikom in jedmi iz ječmena, kisló repo ali krompirjem, za popestritev jedilnika pa so včasih jedi pripravili tudi iz ajde in ajdove moke, npr. ajdove žgance, ali pa mleko, močnate jedi in kašo, včasih pa so jedli le ("suhi") kruh. Na kmetijah so poleg domačih delali še po ena dekla in dva moška, običajno hlapec in pastir.²⁰

Živinoreja v Moravški dolini

Število živine in poslov na kmetiji je bilo vedno odvisno od velikosti kmetije in njenih potreb.

Stanje živine v katastrskih občinah Vrhpolje in Brezovica:²¹

	Vrhpolje	Brezovica
konji	3	10
voli	107	64
krave	111	90
teleta	25	32
ovce	21	
prašiči	137	90

¹¹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

¹² Verjetno so mišljene kvadratne klaftre. 1 oral ali joch = 1600 kv. klafter; 1 klafter = 1 seženj = 1,897m, 1 kv. seženj = 3,6 m². Več glej Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem, str. 59 in 67.

¹³ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

¹⁴ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

¹⁵ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

¹⁶ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

¹⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

¹⁸ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

¹⁹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

²⁰ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

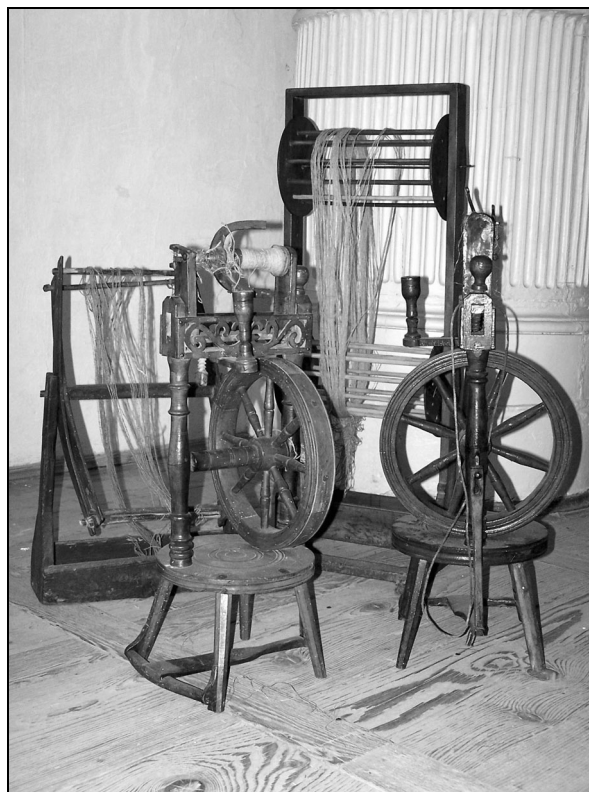
²¹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

Večina konj, ki so jih redili, je bila domače vzreje. Vse konje, ki so bili v katastrski občini Vrhpolje, so imeli na gradu Tuštanj,²² večino konj, ki so bili v katastrski občini Brezovica, pa je na svoji pristavi redilo zemljiško gospostvo Krumperk. Tistih nekaj, ki so jih imeli kmetje, so uporabljali za dela na strmejših poljih, za katera so sicer uporabljali vole. Kmetje iz katastrske občine Brezovica in graščina Krumperk so konje in žrebeta največkrat kupovali v Ljubljani ali v bližnjih okoliških krajih, Vrhpoljčani pa so jih včasih kupili tudi na Štajerskem ali celo na Hrvaškem.²³ Poleg tega, da so kmetje, ki so živeli na območju katastrske občine Brezovica, konje uporabljali za opravljanje kmečkih del na poljih in travnikih, so njihovi konji velikokrat služili tudi za pripravo furmanom na glavni komercialni cesti od Dunaja proti Trstu in za prevažanje različnega trgovskega blaga, ki so ga opravljali sami kmetje. Poleti so konje poleg paše krmili z deteljo, nasekanimi otrobi ter nekaj ovsa, pozimi pa s senom, slamo in posušeno deteljo.²⁴

Govedo je na celotnem opisovanem področju izhajalo iz domače reje in je bilo srednje rasti, pa tudi ovce in prašiče so kmetje vzrejali doma. Slednje so včasih kupili na Štajerskem. Govedo so na celotnem območju oskrbovali podobno kot konje. Pozimi so ga hranili samo s slamo, ki so ji dodali nekaj sena, poleti pa so živino v glavnem pasli in ji pokladali travo ter zeljnato listje. Tudi ovce so poleti v glavnem pasli, prašičem pa so krmili deteljo, travo, pomije in malo repe ali krompirja.²⁵

Krave so na kmetijah potrebovali za pridelavo mleka in vzrejo telet. Običajno so krave po šestih ali sedmih letih prodali mesarju, redkeje pa so jih zaklali doma. Vole so tri do štiri leta uporabljali za delo na poljih, poleg sena pa so jih krmili tudi s pokošeno otavo. Nato so jih zamenjali ali prodali na trgu v Kamniku, Moravčah ali Ljubljani, od časa do časa pa so katerega prodali tudi mesarju. Ovce in prašiče so redili v glavnem le za domače potrebe, viške svinjske masti pa so včasih po zakolu prodali.²⁶

Na področju Vrhpolja so veliki kmetje na svojih kmetijah redili do štiri vole, dve kravi, dve teleti ali tri, nekaj ovc in dva prašiča,²⁷ na področju Brezovice pa v povprečju dva vola, dve kravi, eno ali dve teleti ter po dva prašiča.²⁸ Perjadi na tukajšnjih kmetijah večinoma niso imeli.

Kolovrata in pripravi za navijanje preje (etnološka zbirka na gradu Tuštanj, foto: Barbara Žabota).

V bližini imenja Lichtenegg teče po travniku v dolini od vzhoda proti zahodu in skozi tuštanjski ribnik na severni meji katastrske občine Vrhpolje potok/rečica Rača. Njegove vode so v prvi polovici 19. stoletja poganjale dva mlina za moko in več hišnih mlinov. V vodah potoka so v prvi polovici 19. stoletja živeli okusni potočni raki in ribe, ki so jih lovili za potrebe gospodinjstva na gradu Lichtenegg. Dva manjša ribnika v bližini gradu Tuštanj pa sta služila le za oskrbo tuštanjskih prebivalcev. Z vodo iz potoka Rača so nekoliko zalivali nekaj travniških parcel ob njegovih bregovih.²⁹

V katastrski občini Brezovica je bilo stanje voda podobno. Rečica Rača je s svojimi vodami sama nekoliko namakala najbližje travnike, zato je na njihovih površinah ponekod zaradi preobilice vode rasla tudi kislava trava. Sicer pa razen ribnika, iz katerega so se prebivalci gradu Krumperk oskrbovali z ribami, drugih voda tod ni bilo.³⁰

Cestna mreža in trgovanje

Ceste so bile že od srednjega veka dalje najboljše oskrbovane v ožji ali širši okolici mest in najslabše

²² ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

²³ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

²⁴ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

²⁵ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

²⁶ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

²⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

²⁸ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

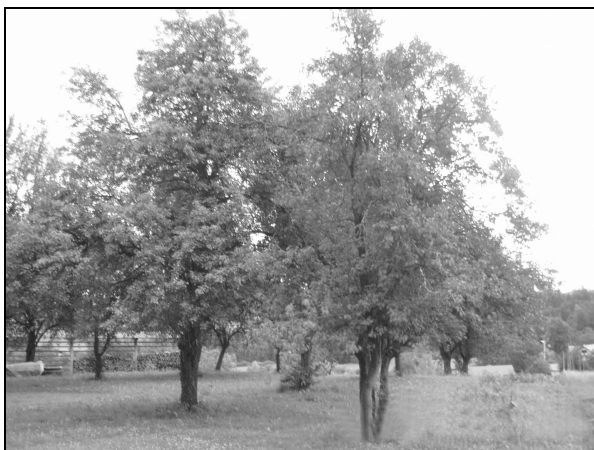
²⁹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

³⁰ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

na daljših odsekih skozi agrarno pokrajino.³¹ Po hribovitih predelih katastrske občine Vrhpolje so vodile le povezovalne poti s sosednjimi kraji in kraji v sosednjih katastrskih občinah, npr. Sv. Andrej, Sv. Trojica in Velika vas, večinoma pa so bile v "podivjanem" stanju. Služile so za dovažanje njivskih pridelkov na domove prebivalcev, ki so jih le od časa do časa nekoliko popravili. Cest, katerih popravila in vzdrževanje bi plačevala državna blagajna, na območju katastrske občine Vrhpolje ni bilo.³²

Tudi v katastrski občini Brezovica oskrba nobene od cest ni bila v pristojnosti državnega cestnega erarja. Najpomembnejša cesta, ki je peljala skozi področje katastrske občine, je bila cesta od Doba proti Dolu, ki je bila sicer vedno dobro vzdrževana, vzdrževala pa jo je občina sama. Poleg te je bila za tukajšnje prebivalstvo pomembna tudi povezovalna cesta proti Sveti Trojici in Studencu, ki so jo prav zato ti vedno vzdrževali vsaj v srednje dobrem stanju, potok/rečico Rača pa je prečkala preko lesenega mostu.³³

Na tedenske sejme, na katerih so se tukajšnji prebivalci oskrbovali s proizvodi, ki jih niso pridelali ali naredili sami doma, so šli največkrat v Kamnik, kjer se je sejem odvijal vsak torek. Redkeje so se podali na sejem v približno dve milji oddaljeno Ljubljano, kjer se je sejem odvijal brez izjeme vsak dan, ali pa celo v Trst. Pot na trge ni bila lahka, saj je bila cesta do Moravč vedno v slabem stanju, pa tudi moravska okrajna cesta do Kamnika ni bila veliko boljša.³⁴ Viške svojih pridelkov, predvsem zrnje različnih vrst žita, so kmetje zato največkrat prodali okoliškemu prebivalcem ali pa mlinarjem, ki so žito zmleli, moko pa prodajali nekateri celo do Trsta, od koder so vozili predvsem sol, pa tudi drugo blago. Prebivalci območja Brezovice so imeli do Kamnika nekoliko lažje

Grajski sadovnjak danes (foto: Aleš Gabrič).

pot, saj je do tja vodila dokaj dobro vzdrževana okrajna cesta.³⁵ Na Kranjskem je sicer že v poznem srednjem in zgodnjem novem veku večji del vse tovarniške trgovine obvladoval kmečki sloj prebivalstva,³⁶ saj je udeležba v trgovanju kmetom prinašala pomemben del dohodkov. Kmetje v podložniškem sistemu brez dodatnih zaslužkov namreč ne bi mogli preživeti,³⁷ o razširjeni kmečki trgovini v Moravčah pa je že leta 1604 poročal škof Hren.³⁸

Mlinarji so del od kmetov odkupljenega žita zmleli in prodali kot moko, medtem ko so gostilničarji žito in moko potrebovali za kuho gostilniškemu gostom, oves pa za oskrbo konj gostov, ki so prihajali v njihove gostilne.³⁹ Posušeno seno so kmetje porabili za krmo domače živine, pa tudi sadje (slive, hruške in jabolka), ki je zraslo v sadovnjakih tukajšnjih kmetov, so imeli prebivalci le za lastne potrebe.⁴⁰

Poljedelstvo na območju Tuštanja

Kmetje so na njivah celotnega obravnavanega področja pridelovali predvsem različna žita, pšenico, koruzo in oves, dodatne produkte na njivah pa so predstavljali proso, ajda, krompir in detelja. Razen naštetega so za domače potrebe in spremembo v setvenem kolobarju sejali tudi ječmen, lan, fižol, repo in zelje, v pridobitnem smislu pa količine teh pridelkov niso bile posebej pomembne. Na travnikih je rasla sladka trava, ponekod pa tudi nekaj kisle, kar je predstavljalo mešano krmo za živino. Na obdelovalnih površinah malih vrtov so pridelovali zelenjavo za domačo porabo, npr. kolerabico, zelišča, korenje, čebulo, zelje in drugo.⁴¹ Gozdni sestav gozdov katastrske občine Vrhpolje so predstavljala igličasta drevesa in drevesa s trdim lesom,⁴² za katastrsko občino Brezovica pa so popisovalci razmer navedli, da so v gozdovih poleg hrastov in bukev rasle tudi breze,⁴³ smreke in jelke, les pa so kmetje pripravljali izključno za domače potrebe.⁴⁴ Na travnikih so poleg sladke trave rasla sadna drevesa, ki so dajala užitne sladke plodove,⁴⁵ v "čudovitih" grajskih vrtovih (Krumperka) pa so gojili tudi različne vrste plemenitega sadja.⁴⁶

³⁵ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

³⁶ Valentinitich, Zur Geschichte des bäuerlichen Transportwesens, str. 285.

³⁷ Gestrin, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, str. 49.

³⁸ Stražar, *Moravska dolina*, str. 91.

³⁹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁴⁰ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴¹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴² ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁴³ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴⁴ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴⁵ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴⁶ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

³¹ Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 190.

³² ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

³³ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

³⁴ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

Obdelovalne površine po kategorijah:⁴⁷

	k. o. Vrhpolje	k. o. Brezovica
njive	410 oralov 1010 kv. klafter	208 oralov 382 kv. klafter
travniki	70 oralov 1563 kv. klafter	144 oralov 1389 kv. klafter
mali vrtovi	1243 kvadratnih klafter	1492 kvadratnih klafter
slabi pašniki	132 oralov 1286 kvadratnih klafter	227 oralov 767 kv. klafter
gozdovi	717 oralov 331 kv. klafter	611 oralov 660 kv. klafter
travnik s sadnim drevjem		9 oralov 976 kv. klafter
neobdelana zemljišča	5 oralov 823 kv. klafter	4 orali 1512 kv. klafter
pustote, pota, vode	27 oralov 1264 kv. klafter	21 oralov 507 kv. klafter

Vrste pridelkov, ki jih bo sejal oz. prideloval, je določil kmet sam glede na potrebe svoje kmetije in glede na predvidevanje, katere presežke, ki jih je bilo vsako leto nekaj, bo tisto leto najlažje prodal. V splošnem je bilo opazati naraščanje pridelave detelje in krompirja na račun zmanjševanja do tedaj najpogostejših kmetijskih pridelkov.⁴⁸

Njive so kmetje obdelovali v dveh različnih kolo-barjih, po mnenju zapisovalcev razmer pridno, marljivo in prizadevno. Zemlja je bila rodovitna, le na predelih, ki jih je kdaj pa kdaj poplavlila voda, se je zgodilo, da so posevki zgnili in pridelek ni bil pričakovano dober.⁴⁹ Za delo so uporabljali plug za oranje, s katerim so lahko orali enakomerno do primerne globine in širine tako, kot je bilo za dobro kmetovanje potrebno. V elaboratu franciscejskega katastra sicer ni navedeno, kakšne vrste je bil plug za oranje, verjetno pa je bilo tukaj kot na ostalih

Darvo, ki od leta 1859 ni bilo v rabi (foto: Fanči Šarf, 1956, last SEM).

pretežno ravninskih področjih v uporabi drevo z lemežem in leseno desko. Šele ko se je sredi 19. stoletja v avstrijski monarhiji začela industrijska proizvodnja železnega pluga, s katerim je bilo mogoče orati globlje in je bilo za vleko potrebno vpreči manj glav živine, je železni plug postal cenejši in dostopen tudi kmetom.⁵⁰

Gnoj, pridelan ob hlevski reji goveda, so zvozili na njive in ga enakomerno raztrosili po površini ter z njim obogatili prst, ki je po gnojenju in dobri skrbi za posevke boljše obrodila. Predvsem na njivah krompirja so ženske redno in z veliko vložene truda trebale plevel, da je bil pridelek boljši in večji.⁵¹ Uvedba krompirja in mnogovrstnih jedi iz njega v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja je močno vplivala na ljudsko prehrano.⁵² S krompirjem pa so imeli kmetje in fevdalci še drugačne težave, saj sprva ni bilo jasno, ali naj ga uvrstijo med prehrabene ali krmne rastline. Prav tako niso vedeli, po kateri davčni stopnji naj ga obdavčijo, saj so se oblasti bale, da bodo zaradi previsoke obdavčitve ljudje zmanjšali njegovo pridelavo in se bodo vrnile velike lakote,⁵³ ki so do uvrstitve krompirja na ljudski jedilnik pogosto prizadele domače prebivalstvo.

Slamo so tukajšnji kmetje delno uporabili tudi za nastilj živini, kar pomeni, da je bilo sicer travne krme dovolj. Na področjih, kjer je živinske krme primanjkovalo, so morali velikokrat živino redno krmiti tudi s slamo, pomešano s senom,⁵⁴ za nastilj pa so grabili listje ali v hribovitih predelih z velikimi in pretežno iglastimi gozdovi na drobno sekali veje iglavcev.⁵⁵ Po

⁵⁰ Grafenauer, Poljedelsko orodje, str. 216.

⁵¹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat. Uvedbi novih pridelkov v kmetijsko pridelavo so se kmetje prav zaradi dodatnega dela najpogosteje izogibali, saj so do tedaj gojili v glavnem različne vrste žit, ki niso zahtevala okopavanja, pletja in osipavanja kot so to zahtevali v pridelavo na novo vpeljani pridelki kot sta krompir in koruza. Več glej Grafenauer, Poljedelski obdelovalni načini, str. 245.

⁵² Novak, Slovenska ljudska kultura, str. 169.

⁵³ Granda, Krompir ni podvržen desetini, ampak dvajsetini, str. 187.

⁵⁴ Kačičnik Gabrič, Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah, str. 296.

⁵⁵ Na Koroškem so se ob tem razvili posebni skupni delovni običaji. Več glej Ficko, Skupni ljudski delovni običaji, str. 147–170.

⁴⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁴⁸ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁴⁹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

drugi strani pa je s slamo pridelan gnoj predstavljal najboljše gnojilo za obdelovalne površine.⁵⁶

Travniki na pobočju hribov so bili povsem prepuščeni naravnemu samoobnavljanju, za rast potrebno vodo so jim prinašali le deževni nalivi, medtem ko je tiste ob potoku/rečici Rača nekoliko namakala tudi potočna voda.⁵⁷

Vrtove so obdelovali ročno, običajno pa so jih obilno pognojili. Na njih je raslo še nekaj sadnih dreves, namerno zasajenih za uničevanje gosenic,⁵⁸ za kar je ljubljanski gubernij po letu 1824 ponovno objavil že pred časom uveljavljene predpise, ki pa so bili po letu 1833 razveljavljeni. Kljub temu so se kmetijske družbe še naprej vztrajno trudile in prepričevale kmete o potrebnosti uničevanja gosenic zaradi njihovih lastnih koristi.⁵⁹

Pašniki in gozdovi so bili povsem prepuščeni naravnemu dogajanju.⁶⁰ Predvsem zahodni del katastrske občine Brezovica, ki so ga kot kotlino zapirali z gozdom poraščeni hribi, so kmetije uporabljali za pašo konj.⁶¹

Po mnenju zapisovalcev pa bi lahko kmetije svoje prihodke še povečali, če bi s kopanjem jarkov za odvodnjavanje uspeli osušiti mokre pašnike v zahodnem delu katastrske občine Brezovica. Tako obdelana zemljišča bi lahko izkoriščali kot bolj donosne travnike,⁶² kar ne bi bilo nič novega, saj so bili posamezni primeri osuševanja in regulacije rečnih tokov ponekod drugod po slovenskem ozemlju znani že v 18. stoletju.⁶³ Sicer pa so bili dohodki tukajšnjih kmetov po mnenju cenilcev največji od gozdov, nato njiv, pašnikov in travnikov, sadovnjakov in na koncu vrtov.⁶⁴

Kmetije so pšenico sejali v začetku oktobra in poželi v začetku avgusta naslednje leto. Tudi koruzo so sejali v oktobru, pridelek pa pospravili sredi naslednjega julija. Oves so posejali konec marca in poželi proti koncu avgusta, ajdo pa so kot sekundarni pridelek posejali med 20. in 30. julijem ter jo nato poželi v začetku oktobra. Proso, ki so ga sejali v drugi polovici maja, so želi konec avgusta. Deteljo so kosili v juniju in juliju, nekaj pa tudi septembra, krompir pa so posadili v začetku maja in pobrali v prvi polovici oktobra. Na travnikih so seno kosili v začetku junija, otavo pa v začetku oktobra.⁶⁵

Pridelki so bili dobre kvalitete. Pšenica je imela veliko klasje s čvrstim zrnjem, ki je dajalo belo moko. Pri prodaji je dosegala visoko ceno, če je bila zdrava, vendar je pšenično zrnje pogosto napadla rja. Seno je od časa do časa zaradi velikih količin postalo sluzasto, predstavljalo pa je glavno hrano za krave.⁶⁶ Solidno je poleg pšenice obrodil tudi oves. V vrtovih so gojili pridelke za domačo porabo, ki so dosegali srednjo kvaliteto. Cene pridelkov v prodaji so zato dosegale srednjo višino v primerjavi s sosednjimi katastrskimi občinami.

Posestna struktura

Zemljišča v katastrskih občinah Vrhpolje in Brezovica so bila dominikalna in rustikalna. V Vrhpolju je bilo 14 celih hub v velikosti od 20 do 69 oralov, ena je bila tričetrtinska, velika 11 oralov, 28 pa je bilo polovičnih hub. Merile so od 4 do 26 oralov. Osem hub je bilo tretjinskih, velike so bile od 3/4 do 8 oralov, četrtinskih hub pa je bilo 15 in so merile od 4 do 7 oralov. Štiri hube so bile tričetrtinske, velike so bile od 11 do 13 oralov, v katastrski občini pa je živelo tudi 11 kajzarjev. Hiše so bile oštevilčene, v številčenje pa je bil poleg ostalih stanovanjskih hiš zajet tudi grad Tuštanj in tukajšnji mlinarji. Skupaj je bilo oštevilčenih 83 hiš.⁶⁷ V Brezovici pa je bilo 9 celih hub, velikih od 12 do 20 oralov, 10 polovičnih, ki so merile od 6 do 14 oralov, dve sta bili tričetrtinski, veliki 10 in 16 oralov, 10 je bilo tretjinskih, velikih 3 do 10 oralov, 7 četrtinskih hub, ki so merile 2 do 6 oralov, tri pa so bile osminske, velike od 7 do 13 oralov. Poleg navedenih kmetij je ob gradu stalo še nekaj samostojnih gospodarskih poslopij, po posestvih pa je bilo še nekaj stavb, ki so služile potrebam kmetovanja in niso bile samostojne kmetije.⁶⁸

Zemljiška gospostva v katastrski občini Vrhpolje so bila Velesovo, Brdo pri Podpeči, Tuštanj,⁶⁹ Lichtenegg, Zaprice, župnijsko imenje Moravče in komenda Ljubljana. Desetino, ki so jo kmetije velikokrat poravnali kar z ajdovim zrnjem in ne s koruzo,⁷⁰ so kmetije plačevali župnijskemu imenju

Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶⁶ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁶⁸ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶⁹ Na gradu Tuštanj še danes hranijo originalno arhivsko gradivo, ki je nastalo pri poslovanju zemljiškega gospostva. Med njimi so različne listine, pa tudi urbarji in zemljiške evidence. Gradivo je hranjeno v grajskih omarah in je neurejeno. Glej tudi Pirnat, *Grad Tuštanj: 1490–1990*, str. 6–8.

⁷⁰ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat. Omemba verjetno nakazuje, da so ajde sejali zelo veliko. Podatki iz 17. stoletja za okolico Ljubljane namreč kažejo, da so ponekod v posameznih letih pridelali ajde toliko kot vsega drugega žita skupaj. Valenčič, *Kulturne rastline*, str. 257.

⁵⁶ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁵⁷ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁵⁸ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁵⁹ Valenčič, *Sadjarstvo*, str. 328.

⁶⁰ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat in k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁶¹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶² ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶³ Grafenauer, *Urbanizacija zemljišča*, str. 221.

⁶⁴ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁶⁵ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o.

Moravče, gospostvu Tuštanj in dvema prebivalcema občine. Sodno gosposko je predstavljalo gospostvo Tuštanj.⁷¹ Na področju katastrske občine Brezovica pa so davke pobirali poleg gospostva Tuštanj še ljubljanska škofija, imenje Lichtenegg, imenje Mengeš, gospostvo Velesovo, župnija Moravče, gospostvo Mekinje, komenda Ljubljana in imenje Krumperk. Desetina je pripadala imenju Krumperk, kapiteljski cerkvi v Ljubljani in gospostvu Tuštanj.⁷²

Grad Tuštanj je bil v prvi polovici 19. stoletja iz trdnih materialov zgrajena stavba. Imel je eno nadstropje, pokrit pa je bil s skrilom. Ob njem so stala delno lesena in delno zidana gospodarska poslopja, v okviru katerih sta bila tudi žaga in mlin.⁷³ Podobno kot grad je bilo tudi župnijsko poslopje enonadstropno, zidano in pokrito s skrilom.⁷⁴ Zidan je bil tudi grad Krumperk, ki je bil prekrit s strešniki, pa tudi sicer dobro vzdrževan.⁷⁵ Od kmečkih hiš so bila le nekatera stanovanjska poslopja zidana, večina pa je imela zidane samo temelje, ostali del pa je bil lesen. Hiše so bile prekrita s slamo, bile so pritlične in so imele eno sobo in eno kamro, večina med njimi pa je bila slabo vzdrževana. Opazovalci so zabeležili, da so bile hiše slabo opremljene s pohištvo, bile so umazane in imele majhna okna, kar pa za tedanji čas ni bilo nič posebnega. Higieni bivalnih prostorov in osebni čistoči na kmetih v 19. stoletju namreč še niso po-

Hiša v Krtini (avtor in datum neznana, last SEM).

svečali nobene posebne pozornosti.⁷⁶ Gospodarska poslopja so bila vsa lesena in v podobnem stanju kot stanovanjske hiše. V nasprotju s stanovanjskimi hišami pa so bila gospodarska poslopja bolje opremljena s potrebnim orodjem. Posebej so kmetje pazili na del gospodarskega poslopja, kjer so imeli mlatilnico,⁷⁷ kar pomeni, da je imel stroj za kmetijo, ki ga je imela, poseben pomen. Nobena od hiš ni bila protipožarno zavarovana, v nobeni od obravnavanih katastrskih občin tudi ni bilo nobenega industrijskega obrata.⁷⁸

Cenitev donosov

Po klasifikaciji zemljišč, ki je bila opravljena za izdelavo cenitev za potrebe franciscejskega katastra, so bile njive v katastrskih občinah Vrhpolje in Brezovica razdeljene v tri kakovostne razrede, travniki v dva, vrtove so uvrstili v en kakovostni razred, pašnike v dva, gozdove pa tudi v tri kakovostne razrede.⁷⁹

Za primerjavo so pri izračunavanju donosa uporabili zapiske imenja Tuštanj, iz katerih so izračunali povprečni letni donos med letoma 1817 in 1824, ki se je izkazal za dovolj uporabnega pri njihovem delu. Na nekatere posebnosti so jih pri zapisovanju razmer opozorili tudi domačini in predstavniki sosednjih katastrskih občin, ki so kot predstavniki lokalnih oblasti sodelovali pri delu komisije. Domači prebivalci so bili po mnenju zapisovalcev razmer tisti, ki so s svojo pridnostjo največ pripomogli k dobremu donosu obdelanih kmetijskih površin.⁸⁰ Cenilci so si pomagali tudi z evidencami o setvi in žetvi, ki jih je za svoje posesti vodilo imenje Krumperk.⁸¹

Njive prvega kakovostnega razreda so ležale blizu stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, obdelovalna zemlja pa je bila ilovnata, prekrita z bogato humusno prstjo. Še vedno so jih obdelovali v triletnem kolobarju. V novem kolobarju, ki se je v kmetovanje uvajal počasi in v precej različnih oblikah, pa se je podaljševalo zaporedno obdobje setve različnih pridelkov in zmanjševal delež neobdelanih zemljišč v prahi.⁸² Kmetje v okolici Tuštanta so prvo leto po gnojenju na tri četrtnine površine njive posejali pšenico in ajdo kot strniščni pridelek, na eno četrtnino njive pa so posejali proso. Drugo leto so njivo polovično pognojili, nato pa posejali tri četrtnine njive s koruzo in eno četrtnino s pšenico. Ko

⁷¹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁷² ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁷³ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje, Duplicat des Bauparcellen Protocolls der Gemeinde Oberfeld.

⁷⁴ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁷⁵ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁷⁶ Zonabend, *Dolgi spomin*, str. 29.

⁷⁷ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁷⁸ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁷⁹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁸⁰ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁸¹ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁸² Grafenauer, *Poljedelski obdelovalni načini*, str. 244.

Kozolec pri gradu Tuštanj (foto: Danilo Jakovčič, 1994, last SEM).

so koruzo poželi, so na njeno mesto posejali deteljo (polovica njive) in ajdo (četrtnina njive). Na del njive, kjer je do žetve rasla pšenica, so posejali ajdo. Tretje leto so njivo gnojili le četrtninsko, posadili pa krompir na eni četrtnini njive, na drugi četrtnini oves. Ostalo polovico njive so zasejali z deteljo.

Njive drugega kakovostnega razreda so prav tako kot njive prvega kakovostnega razreda obdelovali v triletnem kolobarju z enakim zaporedjem posevkov, vendar je bil donos teh zemljišč nekoliko nižji. Tudi njive tretjega kakovostnega razreda so obdelovali podobno kot njive prvega in drugega kakovostnega razreda. Prvo leto so pognojili celo njivo in v tričetrt njive posejali pšenico ter kot strniščni pridelek ajdo, na četrtni njive pa proso. Drugo leto so pognojili samo polovično, posejali pa tričetrt njive s koruzo, četrtni pa s pšenico. Kot strniščna pridelka so posejali ajdo in deteljo. Tretje leto so na četrtni njive sejali deteljo, na polovico oves in na preostalo četrtno njive posadili krompir. Ker so bile njive tretjega kakovostnega razreda na obronkih položnih hribočkov, kjer jih je bolj sušil veter, je bila prst nekoliko bolj suha kot na njivah v ravnini, zato je bil pridelek na njih še slabši oz. donos nižji. Strniščna paša v teh krajih ni bila v navadi.⁸³

Na travnikih prvega kakovostnega razreda, ki so jih pognojili, so travo kosili dvakrat v letu. Le nekaj manjših parcel je zalivala rečica Rača, sicer pa so bili travniki prepuščeni naravnemu dogajanju. Tla so bila globoko ilovnata in pomešana s peskom, travniki pa so bili predvsem v nižini ob rečici Rača ponekod nekoliko zamočvirjeni. Po preučitvi in ob

upoštevanju vseh dejavnikov, tako zapiskov gospostva Tuštanj kot primerjave razmer z razmerami v katastrskih občinah s podobnimi naravnimi danostmi, so ocenjevalci ugotovili, da je na površini enega spodnjeavstrijskega orala v enem letu zraslo za 20 stotov⁸⁴ sena in 14 stotov otave v denarni vrednosti 13 goldinarjev 54 krajcarjev.⁸⁵

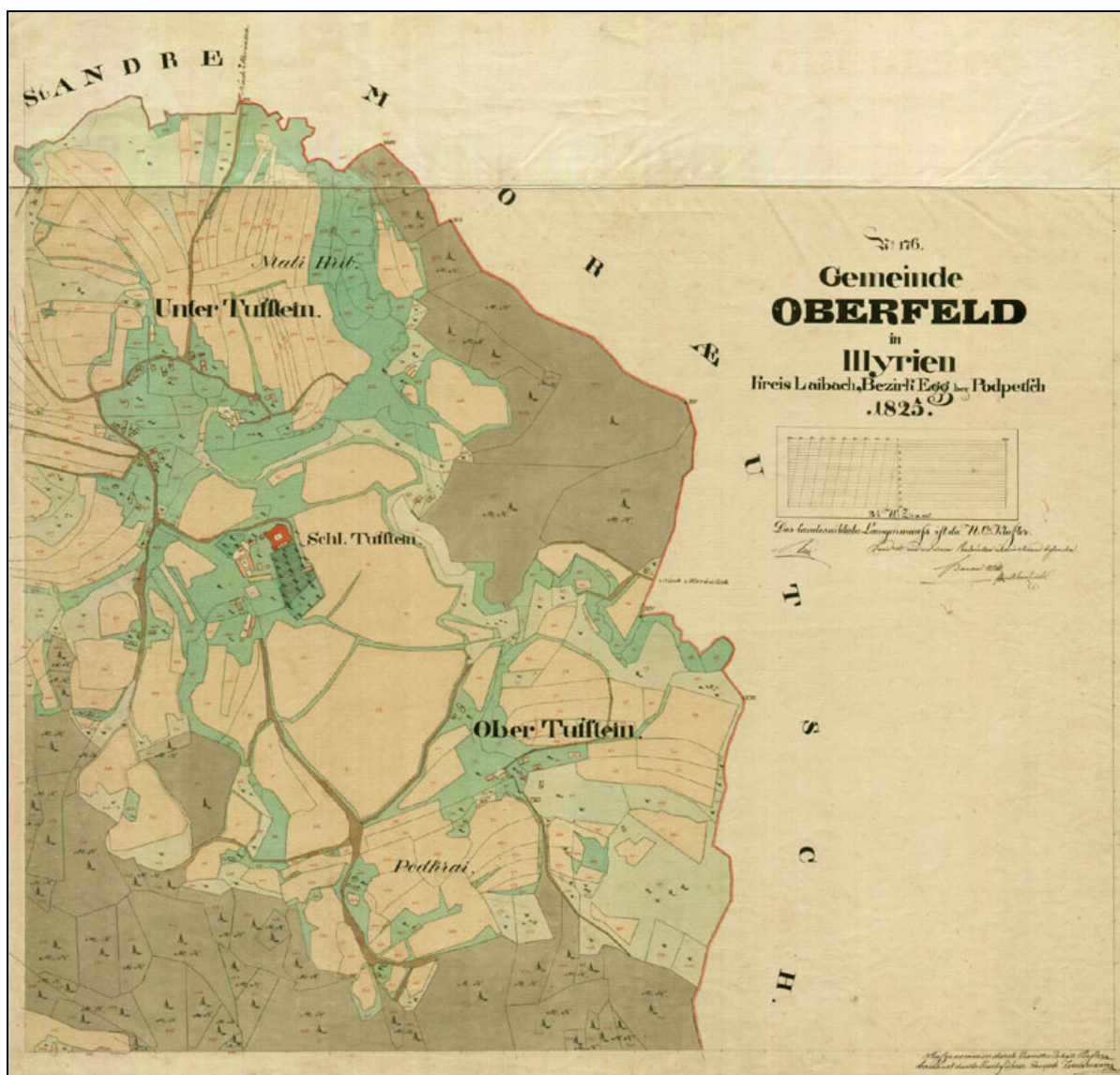
Na travnikih druge kategorije je rasla sladka trava, ki so jo kmetje kosili enkrat v letu, otavo pa je živina kar popasla. Tudi za tovrstne travnike kmetje niso posebej skrbeli, ampak je bila njihova samobnova prepuščena naravi. Razprostirali so se na hribovitih in ponekod kar strmih pobočjih okoliških hribov. Prst je bila sestavljena iz peska, pomešanega z ilovico na šodrasti podlagi, zato je bila tudi travna podrast plitka, travne bilke pa krajše. Cenitvena komisija je ob upoštevanju vseh navedenih dejstev in po primerjavi stanja v drugih podobnih katastrskih občinah ugotovila, da na tovrstnih travnikih na površini enega spodnjeavstrijskega orala v enem letu nakosijo 18 stotov sena v vrednosti 9 goldinarjev 54 krajcarjev. Tudi paša pred košnjo tod ni bila v navadi.

Travniki tretjega kakovostnega razreda so imeli še nekoliko manj ugodno lego, bili so tudi bolj mokri, saj jih je večkrat preplavila voda iz potoka Rača, njihova s peskom pomešana prst pa je ležala na precej debeli ilovnati podlagi. Tovrstni travniki so se razprostirali predvsem na področju proti vasi Rača ter v dolinskem, v glavnem ravninskem predelu katastrske občine Brezovica proti graščini

⁸³ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁸⁴ cent ali stot = 56 kg, več glej Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem.

⁸⁵ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, k. o. Vrhpolje L 176.

Krumperk. Sicer pa je tudi na travnikih tretjega kakovostnega razreda rasla na gosto posejana sladka trava z visokim steblovjem, ponekod sicer pomešana s kisljo, ki so jo kmetje lahko kosili dvakrat v enem letu. Travniki četrtega kakovostnega razreda pa so imeli med vsemi travniki najbolj neugodno lego. Ponavadi so bili na višje ležečih obronkih gozda ali celo stisnjeni med njivami. Zemljišče je bilo običajno mešanica ilovice z veliko vsebnostjo kamenja in peska, ki je prekrivala plast šodra. Trava, ki je na tovrstnih travnikih zrastle, je bila sicer sladka, vendar s kratkimi bilkami, kmetje pa so jo kosili le enkrat v letu.⁸⁶

Vse vrtove so cenilci uvrstili v en kakovostni razred, saj je bil v celotni katastrski občini Vrhpolje le tuštanjski grajski večji. Meril je 1243 kvadratnih klafter in s tem zadostil zahtevam takratne kategorizacije med velike vrtove.⁸⁷ V katastrski občini Brezovica pa so bili vsi vrtovi manjši od 400 kvadratnih klafter, zato so jih razvrstili med male vrtove.⁸⁸ Na vrtovih so poleg pritlikavega sadnega drevja kmetje gojili zelje, solato, zeleno, dišavnice in zelišča, ki so jih potrebovali doma za pripravo jedi, nekaj vrtnih pridelkov pa so lahko tudi prodali.⁸⁹

⁸⁶ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁸⁷ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁸⁸ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁸⁹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

Karta parcel v katastrski občini Vrhnopolje, ki pripadajo gospostvu Tuštanj, 1. polovica 19. stoletja (last Petra Pirnata, Tuštanj; foto: Miha Preinfalk)

Koš za prenašanje čebeljih panjev (etnološka zbirka na gradu Tuštanj, foto: Barbara Zabota).

Pašniki so bili razvrščeni v dva kakovostna razreda. Na njih je rasla sladka trava, v glavnem pa so ležali na pobočjih bližnjih hribov ali pa so bili raztreseni med njivami. Prst na pašnikih je bila siromašna, v njej je bilo veliko kamenja in šodra, v njihovi bližini pa običajno ni bilo nobene vode, s katero bi lahko kmetje zalivali pašniške površine. Donos pašnikov je bil ocenjen enako kot donos travnikov drugega kakovostnega razreda, domači prebivalci pa so pašniške površine uporabljali kot slabšo pašo za živino. V katastrski občini Brezovica so pašniki prvega kakovostnega razreda ležali predvsem na ledinah Moke in Pod gradam.⁹⁰

Od pašnikov prvega kakovostnega razreda so se pašniki drugega kakovostnega razreda razlikovali po tem, da je na njih poleg trave raslo tudi grmovje oz. je bila na nekaterih delih tovrstnih pašnikov goščava, preko katere so bile izkrčene poti, in v katerih je bilo veliko kamenja. Ilovnata zemljina je bila močno pomešana s peskom in kamenjem, podlaga pa je bila šodrasta. Trava je bila kratkocepljata in nizka, zato so ocenjevalci presodili, da lahko donos teh pašnikov primerjajo le z donosom travnikov najslabšega kakovostnega razreda.⁹¹

⁹⁰ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁹¹ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

Sicer pa so ocenjevalci v katastrski občini Vrhpolje izmerili tudi površino ribnikov, ki je znašala 1469 kvadratnih klafter, njihov donos pa so ocenili na 9 goldinarjev 54 krajcarjev letno. Stavbna zemljišča, na katerih so stale stanovanjske hiše in gospodarska poslopja z dvorišči, so zavzemala 5 oralov 823 kvadratnih klafter, njihov donos pa je bil ocenjen na 24 goldinarjev 53 kvadratnih klafter.⁹²

Gozdni sestoj tukajšnjih gozdov so predstavljale smreke in borova drevesa, ki jih navaja cenilni elaborat za katastrsko občino Vrhpolje, ter jelke in smreke, ki jih navaja cenilni elaborat v katastrski občini Brezovica. Načrtno gozdarstvo zaradi neprestanega odnašanja, odvažanja in sekanja, ki so ga izvajali domači prebivalci, ni bilo možno. Prebivalci so po opažanjih zapisovalcev neprestano sekali in iz gozda vlačili les, ne da bi se pri tem ozirali na ustreznost časa za sekanje. To je bil pravzaprav njihov stihijski način oskrbovanja z lesom za kurjavo, gradnje in različna popravila svojih stavb in orodja, prodaja lesa na trgu pa se v času izdelave franciscejskega katastra v tukajšnjih krajih še ni uveljavila.⁹³ Za razliko od katastrske občine Vrhpolje so lastniki gozdov v katastrski občini Brezovica, kjer je le bilo mogoče, poizkušali sekati drevesa prebiralno, večkrat pa se je zgodilo enako kot drugod, da so domači kmetje samovoljno in brez upoštevanja navodil in ustreznosti časa za sekanje posekali drevesa za lastne potrebe.⁹⁴

Prst v gozdovih je bila po oceni zapisovalcev nekoliko močnejša, gozdovi pa so imeli za prirast ugodno lego. Kot dodatno rabo gozdnih parcel je cenilni elaborat navedel pripravljanje nastilja in dodatne krme za živino, včasih pa so v gozdovih pasli živino.⁹⁵

Gozdni sestoj gozdov drugega kakovostnega razreda je bil približno 3/5 listavcev in 2/5 iglavcev, prevladovali so smreke in borovci, sicer pa so jih izkoriščali in oskrbovali enako kot gozdove prvega kakovostnega razreda. Prst, na kateri so tovrstni gozdovi rasli, je bila nekoliko bolj globoko segajoča plast ilovice, njihova lega pa je bila bolj severna kot pri gozdovih prvega kakovostnega razreda.

Gozdove tretje kategorije so v glavnem izkoriščali in oskrbovali kot gozdove prvega in drugega kakovostnega razreda, podoben kot pri gozdovih drugega kakovostnega razreda pa je bil tudi njihov naravni sestoj.⁹⁶ V katastrski občini Brezovica so kot gozd tretjega kakovostnega razreda navedli mešan gozd, v katerega sestavu so prevladovala listnata drevesa.⁹⁷

⁹² ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁹³ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁹⁴ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁹⁵ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat in k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

⁹⁶ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

⁹⁷ ARS, AS 176, k. o. Brezovica L 20, cenilni elaborat.

Zaključek

Kmečki delokrog v Moravski dolini, ki so jo zapisovalci razmer pri pripravi gradiva za izdelavo franciscejskega katastra občudovali in jo označili kot lepo,⁹⁸ je potekal v opravljanju vsakdanjih in sezonskih kmečkih opravil. Kmetje so dohodek svojih kmetij povečevali z udeležbo v kmečki trgovini, ki so jo omogočali presežki, pridelani na rodovitni in dobro obdelani zemlji. Predvsem je bila za njihov standard pomembna bližina glavne trgovske poti, ki je prestolnico habsburške monarhije povezovala z najpomembnejšim trgovskim pomorskim pristaniščem. Presežke, ki so jih pridelali na svojih posestvih, so kmetje prodajali bližnjim mlinarjem, trgovcem in gostilničarjem, ti pa so jih porabili za oskrbo svojih gostov. Vprežno živino, ki so jo redili na kmetijah, pa so pripravili k s tovorom obloženim vozovom, da so lažje premagovali pot po vedno neugodnih klancih na poti skozi Črni graben.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 176 Franciscejski kataster za Kranjsko, k. o. Vrhpolje, k. o. Brezovica

AS 315 Deželna deska za Kranjsko, glavna knjiga IX

SEM – Slovenski etnografski muzej

Zbirka fotografij.

LITERATURA

Drobesch, Werner: *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung. Die "Agrarrevo-lution" in den innerösterreichischen Ländern*. Klagenfurt : Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2003.

Ficko, Peter: Skupni ljudski delovni običaji. *Med Peco in Pohorjem* (ur. Rajko Poberžnik). Pripravljali odbor za proslavo 20-letnice gimnazije Ravne na Koroškem. Maribor : Založba Obzorja Maribor, str. 147–170.

Gestrin, Ferdo: Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov. *Situla*, 13, 1973, str. 45–67.

Grafenauer, Bogo: Poljedelska orodja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarna zgodovina, I. zvezek, agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970.

Grafenauer, Bogo: Urbanizacija zemljišča. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarna zgodovina, I. zvezek, agrarno gospodarstvo*. Ljubljana :

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970.

Grafenauer, Bogo: Poljedelski obdelovalni načini. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarna zgodovina, I. zvezek, agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970.

Grafenauer, Bogo: Slovenski kmet v letu 1848. *Zgodovinski časopis*, I–II, 1948–1949, ponatis 1988, str. 7–68.

Granda, Stane: Krompir ni podvržen desetini, ampak dvajsetini (ur. Janez Cvirn et al.). *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*. Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 187.

Kačičnik Gabrič, Alenka: Kmečko življenje na visokogorskih kmetijah na primeru doline Tople v 19. stoletju. *Kronika*, l. 56, št. 2, str. 289–304.

Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek: cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.

Maček, Jože: *Na zemlji domači: kratka zgodovina slovenskega kmečkega stanu*. Celje: Društvo Mohorjeva družba : Celjska Mohorjeva družba, 2007.

Novak, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Oris. Ljubljana : DZS, 1960.

Pirnat, Peter: *Tuštanj 1490–1990*. Tuštanj : (s. n.), 1994.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Opisi, 2. zvezek (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana, 1996, str. 30–33.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982, str. 517–518.

Strazar, Stane: *Moravče: življenje pod Limbarsko goro*. Moravče : odbor za izdajo knjige, 1979.

Valenčič, Vlado: Kulturne rastline. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarna zgodovina, I. zvezek, agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970.

Valenčič, Vlado: Sadjarstvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarna zgodovina, I. zvezek, agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, Državna založba Slovenije, 1970.

Valentinitsch, Helfried: Zur Geschichte des bäuerlichen Transportwesens im Herzogtum Krain (16.–18. Jahrhundert). *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 285–292.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 27–86.

⁹⁸ ARS, AS 176, k. o. Vrhpolje L 176, cenilni elaborat.

Zonabend, Françoise: *Dolgi spomin: časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana : Studia humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1993.

ZUSAMMENFASSUNG

Der bäuerliche Pflichtenkreis auf der Herrschaft Tuffstein (Tuštanj) an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert

Im Moräutsch-(Moravče)-Tal, wo Schloss Tuffstein (Tuštanj) samt Grundbesitz liegt, befanden sich einst zahlreiche Schlösser. Das Gebiet lag jedoch etwas abseits der Hauptverkehrswege, deswegen wurde es in der Josephinischen Landesaufnahme (militärische Landesbeschreibung) im 18. Jahrhundert nur mittelbar erwähnt. Die Angaben des Franziszeischen Katasters (wodurch das Habsburgerreich eine gleichmäßigere Steuerbemessung und eine Evidenz der Steuereinnahmen aus dem Grundbesitz sicherstellen wollte) beschreiben die Verhältnisse der Landgebiete in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit einer viel größeren Präzision. Der Grundbesitz stellte damals die Haupteinnahmequelle des Ärars dar. Gerade für diese Zeit kann festgehalten werden, dass ein echter agrartechnischer Umbruch stattgefunden hat, darum

enthält das Franziszeische Kataster, vor allem in seinem Schätzungssektor, viele interessante Angaben aus dem bäuerlichen Pflichtenkreis, der sich nach dem Jahr 1848, das revolutionäre Veränderungen auf allen, besonders für Bauern bedeutenden Gebieten mit sich brachte, grundlegend wandelte.

Die Herrschaft Tuffstein besaß ihren Dominkalbesitz in den Katastralgemeinden Brezowitz (Brezovica) und Oberfeld (Vrhpolje), wo auch das Schlossgebäude steht, und dessen Besitzer im behandelten Zeitabschnitt Joseph Scaria war.

Der Ertrag auf den hiesigen Nutzflächen war auch in nicht besonders ertragreichen Jahren gut.

Entscheidend dabei waren die klimatischen Verhältnisse – neben der Bodenqualität und Bodenbearbeitung. Die Feuchtigkeit hatte oft Fäulnis und Schimmel der Aussaat zur Folge, vor allem in regenreicheren Jahren wurden dadurch Quantität und Qualität von Getreide beeinträchtigt.

Außer dem Ratschabach (Rača), der durch die beiden untersuchten Katastralgemeinden floss, gab es in dieser Gegend keine größeren Gewässer. Neben Bodenbearbeitung und Viehzucht für Eigenbedarf (Fleisch, Feldarbeit), züchteten die Bauern auch Zugvieh für Wagen, die die immer schwer passierbaren Steigungen in Richtung Schwarzenbach (Črni graben) überwinden mussten. Überschüsse an Agrarprodukten wurden an Händler, Müller und Wirte am Haupthandelsweg Wien-Triest verkauft.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.82:39:929.5(497.4)Tuštanj pri Moravčah

Prejeto: 19. 5. 2009

Vito Hazler

dr., izredni profesor za področje etnologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: vito.hazler@ff.uni-lj.si

Kmet in graščak O gospodarstvu gradu Tuštanj

IZVLEČEK

Grad Tuštanj je eden izmed le nekaj slovenskih gradov, kjer se je poleg gradu obdržala tudi razsežna agrarna dejavnost. Grad in posest sta z menjavo lastništva od družine Lichtenbergov na Scarie in nazadnje Pirnate pridobivala vrsto zanimivih kulturnih razsežnosti, ki so se ohranile vse do današnjih dni. V gradu ohranjena večstoletna oprema in oprava v istovetni razporeditvi, kot so jo narekovale nekdanje želje in potrebe lastnikov. Živo je tudi pripovedno izročilo družine Pirnat, ki je poleg raznovrstnega pisnega in slikovnega arhiva ključen vir za interpretacijo kulture bivanja povsem različnih ravni prebivalcev gradu, Lichtenbergov, Scariov in Pirnatov. Navsezadnje pa je zanimiva tudi grajska posest z vsemi gospodarskimi pritiklinami, ki jo tik ob gradu sestavljajo po namembnosti različna gospodarska poslopja, nova stanovanjska hiša in pripadajoče obdelovalne površine in gozdovi.

KLJUČNE BESEDE

Tuštanj, grad, grajski kompleks, grajska posest, dediščina, kmetijski obrat, desetinar, kozolec, blev, ledinska imena, notranja oprema, oprava prostorov, muzejska zbirka

ABSTRACT

THE PEASANT AND THE LORD OF THE CASTLE ON THE ECONOMY OF THE CASTLE OF TUŠTANJ

The Tuštanj castle is one of the rare Slovene castles where besides the castle the extensive agrarian activities have preserved. The castle and the estate were gaining by the change of owners from the Lichtenberg family to the Scaria and ultimately the Pirnat families, a series of interesting cultural dimensions that have preserved to the present time. Preserved at the castle are several hundred years old equipment and furniture in identical arrangement, as dictated by former desires and need of the owners. Also vivid is the narrative tradition of the Pirnat family, which is beside the variegated written and illustrated material the key source for the interpretation of the residing culture of the entirely different levels of the inhabitants of the castle, The Lichtenberg, Scaria and Pirnat families. Also interesting is the castle estate with all the husbandry accessories that are just to the castle composed of different husbandry buildings, a new residence and the belonging agricultural areas and forests.

KEY WORDS

Tuštanj, castle, castle complex, castle estate, heritage, peasant plant, tither, hayrack, stable, fallow names, interior, decoration, museum collection

Uvod

Več ali manj vse t. i. razredne družbe sestavlja piramidasto zasnovana hierarhija družbenih in kapitalskih odnosov in razmerij, kjer se tanka plast političnih, ekonomskih ali verskih privilegirancev na vse možne načine prizadeva ohraniti svoj visok družbeni položaj. Ta pa je ideal povzpetništva vsem drugim nižjim družbenim slojem, ki si prav tako želijo boljšega življenja, čim več lastnega kapitala, odzivnost družbe na njihova ravnanja, na videz in uspešnost ter biti del tistih družbenih skupin, ki vodijo, usmerjajo in spreminjajo družbo, v kateri živijo. V preteklosti je bil družbeni položaj posameznikov v bistvu določen že v naprej, pred rojstvom, danes je povzpetje ali padanje po politični, kapitalski in še kakšni lestvici dejansko odprto vsem, a v bistvu dostopno le redkim. Hierarhični razpon družbenih razmerij se v bistvu ne spreminja in v sami strukturi ni kaj dosti drugačen od tistega v fevdalizmu, v kapitalizmu ali komunizmu oziroma socializmu. Tako kot je bila v fevdalizmu bogatih le peščica ljudi, tako je bogatih in vplivnih le nekaj odstotkov ljudi v današnji demokratični družbi. In prav tako je bila v socializmu le peščica ljudi politično vplivnih in vsemogočnih, pa čeprav so množicam prav ti privilegiranci množicam razlagali zgodbe o enakosti in enakopravnosti med ljudmi.

Dokazovati in uveljavljati svoj vplivni družbeni položaj je bila v preteklosti in tudi danes zelo pomembna in zahtevna naloga. Ena od oblik so bile in so še družabnosti vseh mogočih vsebin, od plesov, družabnih srečanj pospremljenih z nastopi estradnih umetnikov, razstav, revij, razkazovanja na elitnih gledaliških, likovnih in glasbenih prireditvah in drugo. Kmalu po osamosvojitvi Slovenije so nekateri skušali poudariti svoj družbeni ugled z nakupi prestižnih avtomobilov, gradnjo razkošnih vil, najemom in obnovo renesančnih in baročnih dvorcev in gradov in tudi z gradnjo replik poznosrednjeveških gradov, kar so pri nas investitorji najbolj zanimivo izrazili v Hočah, Ločah, Jelšah pri Otočcu in še marsikje. Imeti grad v izvorniku, repliki ali romantični novodobni izvedbi je bil takrat statusni simbol vseh tistih, ki so na hitro obogateli ali so bili nasledniki uspešne družinske, največkrat mesarsko predelovalne dejavnosti, in so s takšnimi objekti skušali v bistvu "preslepiti" okolico o svojem siceršnjem socialnem poreklu.

Povzpeti se na družbeni lestvici iz okolja kmeta, obrtnika ali delavca na aristokratsko raven, ali se ji vsaj približati predvsem z zunanjem bliščem arhitekture, je bil ideal tudi v preteklosti. Iz 17., 18. in tudi 19. stoletja poznamo kar nekaj primerov razkošnih kmečkih domov, imenovanih tudi kmečkih dvorcev, ki so po zasnovi, velikosti in likovnem okrasju bistveno odstopali od kmečkega povprečja in bili precej podobni ali so celo preseglji kakovostni

videz dejanskih dvorcev nižjega plemstva. Takšne so na primer Kalanova domačija oziroma t. i. Tavčarjev dvorec na Visokem in Županovšče v Predmostu v Poljanski dolini, Kendov dvorec v Spodnji Idriji, Španova hiša v Lescah, Španova hiša na Šuhi pri Škofji Loki in še bi lahko naštevali. Ponekod so bili kmečki gospodarji celo tako premožni in željni javnega občudovanja, da so vgrajevali vrsto konstrukcijsko zahtevnih in likovno nadpovprečnih sestavin, od slikovitih kamnitih portalov (npr. hiše v Spodnjem Otoku pri Radovljici), kamnitih okenskih okvirjev, vogalnih arkad (npr. nekatere hiše v Kropi, Logatcu, v Kočah na Pivškem in drugod) do razsežnih arkadnih hodnikov s slopi in stebriči vzdolž zadnjih pročelij kot jih imata nadstropni Kuzmanova hiša v Polzah in hiša št. 10 v Primožu pri Ljubnem.

So se pa predstavniki kmečkega družbenega sloja vihteli po družbeni lestvici navzgor tudi drugače in sicer z nakupi obubožane plemiške posesti in celo s porokami. Tudi takšnih primerov je na Slovenskem nekaj. Z nakupom že od okrog 1800 leta opuščene¹ in domnevno povrhu še pogorelega² srednjeveškega stopniškega gradu (Heggenberg, Hekenberg, Beli grad)³ in okoliške zemlje je okrog leta 1910 kmet Koritnik nekdanjo pomembno fevdalno postojanko Spodnje Savinjske doline preuredil v kmetijo, s tem da je ohranil le grajski stolp (narečno: *turn*)⁴ in nekaj obzidja, kamor je prislonil preprosto kmečko stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje ter v to "idilično zmešnjavo" nasprotij, kot pravi Ivan Sedej⁵ postavil še kozolec z letnico 1913.

Prav tako je s prodajo prešla v kmečke roke graščina Blagovna (Reifenstein), ki stoji v vasi Goričica (h. št. 30) na položni ravnici nad cesto Vojnik–Šentjur pri Celju. Do leta 1906 je bila še v rokah plemiške družine Berks, med vojno so v graščini stanovali večinoma judovski begunci,⁶ in leta 1927 jo je že močno predelano pridobil veleposestnik Gologranc,⁷ ki je osrednjo enonadstropno stanovanjsko stavo (1624) in dve gospodarski poslopji – velik (1786) in manjši hlev (1792)⁸ še po svoje predelal in arhitekturno poenostavil. Današnja podoba Blagovne ni več enovita,⁹ saj so se z drobljenjem posesti in vsiljenimi novogradnjami razvrednotile nekdanjska prostorska razmerja kot jih lahko razberemo

1 Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, str. 484.

2 Terenski zapiski V. Hazler, 6. 4. 2009.

3 Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, str. 482–483.

4 Terenski zapiski V. Hazler, 6. 4. 2009.

5 Sedej, *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*, str. 236.

6 Terenski zapiski V. Hazler, 6. 4. 2009.

7 Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, str. 31; Glej tudi: Internetni vir Blagovna 1 in Blagovna 2.

8 Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*, str. 32. Kot poročča Stopar, obeh letnic ni več.

9 Terenski zapiski V. Hazler, 6. 4. 2009.

iz Vischerjevih in drugih upodobitev in starejših razglednic.

Precej drugačno zgodbo nam ohranja še danes vedno imenitni grad Tuštanj pri Moravčah, ki je glavni predmet naše obravnave. V "plebejske" roke je prešel s poroko grajske gospodične Maksimiljane Scaria (Škarja) z grajskim vrtnarjem Lukom Pirnatom sredi 19. stoletja in od takrat dalje je grad Tuštanj s hišno številko Zgornji Tuštanj 1 vseskozi v lasti rodbine Pirnat.

Grad Tuštanj – steber kmetijskega obrata

Večina besedil o gradu Tuštanj je osredotočenih predvsem na arhitekturne in likovne posebnosti gradu, na lastništvo, ki ga skrbni kronisti spremljajo od leta 1610, na njegovo slikovito lego v prostoru, na arhivsko družinsko zapuščino in notranjo opremo, na skrbno načrtovano obnovo samega gradu in bližnje kapele s freskami in morda še na kaj. Mnogo manj se v virih in literaturi omenja v bistvu izrazit agrarni videz neposredne okolice gradu, ki vse od srede 19. stoletja daje tej fevdalni poselitveni enoti prav poseben pomen, saj vsebuje vrsto razvojnih, gradbenih in socialno zanimivih potez in značilnosti.

Grad Tuštanj je bil vse do konca 18. stoletja zanesljivo v rokah plemiških družin. Leta 1800 ga je kupil Ignac Scaria (Škarja), ki ga viri ne omenjajo kot predstavnika modre krvi. Ignacu kot lastniki sledijo Jožef Scaria, Helena Scaria (roj. Jančiger) in leta 1847 Maksimilijana Scaria,¹⁰ ki se je leta 1854 poročila s podjetnim in delavnim grajskim vrtnarjem Lukom Pirnatom,¹¹ Kebrovim s Krtine.¹² V zakonu nista imela otrok, zato je Luka leta 1873,¹³ po Maksimilijanini smrti, v celoti sam postal lastnik gradu in razsežnega posestva. Kmalu se je poročil z Ano Marijo Resnik iz okolice Blagovice,¹⁴ ki je kot posvojenka živela pri sosedih. V zakonu se jima je rodilo šest otrok in sicer Janez, Anton, Maks, Helena, Matilda in Roza. Po Lukovi smrti je postala lastnica gradu in posestva žena Ana, ki je leta 1905 imetje predala sinu Antonu. Anton se je poročil s Frančiško Ovca iz Blagovice in v zakonu se jima je rodilo deset otrok, izmed katerih je leta 1960 na posestvu zagospodaril Dominik Pirnat, ki se je poročil z Ano Klopčič iz sosednjega Vrhpolja. Rodili so se jima Marjanca, Janez, Peter in Anica.¹⁵ Po Dominikovi smrti leta 1990 je na posestvu zagospo-

darila Ana s sinovoma Janezom in Petrom, ki sta si imetje razdelila tako, da je Janez lastnik večine zemljišč, nove hiše in gospodarskih poslopij, Peter pa gradu, kapelice in nekaj okoliške zemlje. Sprva so Pirnatovi živeli v gradu, leta 1990 pa so se preselili v novozgrajeno hišo zahodno od gradu. Po delitvi posestva in poroki obeh lastnikov se je Peter Pirnat z družino ponovno preselil v grad, Janez z družino in mamó Ano pa živi v novi hiši.¹⁶

Gospodarski ustroj grajske posesti Tuštanj

Po pripovedovanju članov družine Pirnat, ki jih domačini poznajo po domačem imenu *Grašinski*, je h gradu Tuštanj pred drugo svetovno vojno spadalo okrog 30 ha gozdov in 15 ha obdelovalne površine. Po vojni jim je zemljiški maksimum zmanjšal obseg obdelovalnih površin na 10 ha, po osamosvojitvi Slovenije pa so večino zemlje vendarle dobili nazaj in danes je v sestavu Pirnatove posesti skupaj z gozdom in obdelovalno zemljo dobrih 40 ha zemljišč.¹⁷ Vsa zemlja je večinoma v neposredni bližini gradu in kot nepravilne grude razporejena po blago gričevnatem svetu. Za vsako parcelo z njivami, travniki in gozdom Pirnatovi poznajo ledinsko ime, kar je povsem praktična potreba, pomembna pri sporazumevanju in načrtovanju kmečkih del. Za njive in travnike poznajo 12 enot, za gozde pa 9; poimenovanja so naslednja:

Njive in travniki:

Župnca – njiva

Na kos – precej velika njiva

Uoka – njiva, prej travnik

Za Šnajderjem – njiva

U Dol – travniški sadovnjak (tepke, moštarce)

Na Podrebrskem – travniški sadovnjak (jonatan, vošenka, kosmači; sadje je zasadil oče Dominik Pirnat po letu 1950)

Nad bajerjem – travnik

Spašnk – travnik

Bislka – travnik (svet precej visi)

Velika dolina – travnik

Vabáta – travnik ob vodi

V Rači pri Škocjanu – travniki

Gozd:

U Brd (lastnik Peter Pirnat)

Cicelj – (gozd na pobočju 846 m visokega hriba južno nad gradom, v smeri proti cerkvi sv. Miklavža)

U bribeh (ta gozd je kupila Frančiška Pirnat, roj. Ovca)

Babnca – mešani gozd (v tem gozdu opažajo sušenje smreke)

¹⁰ Internetni vir: Grad Tuštanj, 3.

¹¹ Internetni vir: Grad Tuštanj, zapuščina grajskega vrtnarja, 4.

¹² Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 140.

¹³ Smoletova v knjigi *Graščine na nekdanjem Kranjskem* na str. 518 navaja napačne podatke, češ da je bil Luka Pirnat Maksimilijanin sin.

¹⁴ Pirnat, *Grad Tuštanj*, str. 13.

¹⁵ Pripoved Ane in Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

¹⁶ Pripoved Ane in Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

¹⁷ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 1. 4. in 6. 4. 2009).

Grašinski travniki in njive v neposredni okolici gradu (foto: V. Hazler, 2009).

Velk Dolej – mešani gozd

Mal Dolej – mešani gozd

Mrzla Dolina – mešani gozd

Nad Skočinkom – mešani gozd

Grajénc – mešani gozd¹⁸

Lastnik večine navedenih zemljišč je danes Janez Pirnat z družino, ki v prostornih hlevih ob gradu redi čez 40 krav molznic in dnevno namolze okrog 1000 l mleka. Poleg krav redijo še svinje za domačo rabo, kokoši in pridelujejo med v starem grajskem čebelnjaku, sejejo pšenico, ječmen, rž in sadijo koruzo in krompir. Polja so v preteklosti obdelovali z dvema paroma konj. Do leta 1990 so še imeli par konjev, ki so jih nato nadomestili traktorji.

Danes so v sestavu grajskega kompleksa poleg gradu (1490, 1671) in kapele (17. stol.) še naslednje stavbe:

- nova stanovanjska hiša (1987–1990, stoji na mestu starega hleva, svinjakov in kovačnice, postavila Dominik in Ana Pirnat),
- stari hlev (70. leta 19. stoletja, pozidal Luka Pirnat),
- novi hlev (1995 pozidala Ana Pirnat s sinom Janezom),
- pokriti koritasti silos (okrog 1999 postavila Ana Pirnat s sinovoma Janezom in Petrom),
- svinjak (okrog 1970, pozidal Dominik Pirnat),
- garaža (okrog 1976, pozidal Dominik Pirnat),
- drvarnica (okrog 1976, postavil Dominik Pir-

nat),

- kozolec z betonskimi stebri (1982, postavil Dominik Pirnat, stoji na mestu starega toplarja iz okrog 1791)
- *desetinar* – dvojni kozolec – toplar z novim podaljškom na *eno perut* – v enojni kozolec z betonskimi stebri (konec 18. stoletja),
- čebelnjak (leta 1864, postavil Luka Pirnat na grajskem vrtu),
- ostanki mlina ob Rači (18. stoletje).¹⁹

Grad in kapela se že obnovljata po navodilih spomeniškovarstvene službe. Tudi druga poslopja so dobro ohranjena in vzdrževana, pozornost ljubiteljev dediščine pa zagotovo pritegnejo kozolec – desetinar, leseni čebelnjak, stari hlev, ostanki zidu grajskega vrta in ostanki mlina ob potoku Rača, kjer so med svetovnjima vojnama bivali begunci s Primorskega, danes pa na njegovem stavbišču raste le še osamela smreka.

Današnja podoba grajskega kompleksa je odsev načrtnih preureditev in posodobitev lastnikov, ki so večstoletni zgodovini najbolj izrazito posegali v njegov ustroj. To so predvsem grofovsko družina Lichtenberg, ki je po več gradbenih posegih v 16. in 17. stoletju zasnovala današnjo podobo gradu in bližnje kapele, Luka Pirnat, ki je od srede 2. polovice 19. stoletja z gradnjo sodobnega hleva povsem oživil in posodobil kmetijsko dejavnost in današnja družina Ane in Dominika Pirnata, ki je z več novimi stav-

¹⁸ Vse pripoved Ane in Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

¹⁹ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 1. 4. in 6. 4. 2009).

bami dokončno oblikovala današnjo podobo *grašinske* poselitvene enote.

V družinskem izročilu je še vedno zelo živ spomin na podjetnega Luko Pirnata, sprva grajskega vrtnarja, ki ga je samska Maksimilijana Scaria (Škarja) pregovorila na poroko,²⁰ čeprav je bila petnajst let starejša.²¹ Ko sta se poročila, je bila v hlevu le ena krava, pa še tista naj bi bila zaigrana na kartah.²² Ignac Scaria, ki je leta 1800 od grofa Ksaverja Lichtenberga kupil grad in posest, je bil sicer dober gospodar, a njegov sin Jožef je bil povsem drugačnega kova. V igrah s kartami je posest skorajda spravil na boben, saj je med drugim domnevno zakvartal celo o grajsko knjižnico, ki jo je svoj čas omenjal tudi Janez Vajkard Valvasor.²³ Zato je Maksimilijana rešitelja posesti prepoznala prav v Luki Pirnatu, ki se je izkazal kot odličen grajski vrtnar, pozneje pa kot graditelj obokanega hleva (pozidal iz dela obzidja grajskega vrta), lesenega čebelnjaka in dveh delno zidanih podov – gospodarskih poslopij, ki sta stala na mestu sedanjega novega hleva. Luka je poživil tudi donosnost njiv in travnikov. Od okoličanov je kupoval pepel in ga trosil po obdelovalnih površinah. S tem je uspešno izboljšal kakovost zemlje in bistveno povečal donosnost pridelkov.

Dobri gospodarji so bili tudi drugi Pirnati. Lukov sin Anton oziroma stari oče Janeza in Petra Pirnata je bil izučen kovač, a je v glavnem koval in popravil orodje in vozove le za domače potrebe. Za kovača je bil izučen tudi neporočeni Dominikov brat Franc, ki je leta 1944 padel v partizanih. Dober poslovnež je bil tudi drugi Dominikov brat Dore, ki je bil mesar in posrednik ter je *Grašinski* pomagal pri prodaji živine. *Grašinski* so že od Lukovih časov vseskozi redili jato grahastih kokoši, ki so bile odlične nesnice in po teži precej prekašale rjave kokoši sosednjih kmetov. Kokoši so gojili v ograjenem *kurjem vrtu*, ki je stal nekaj korakov zahodno od sedanje hiše. *Grašinska jajca* so šla vedno dobro v prodajo, saj so bila debela in trdnih lupin, in *jajčarice*²⁴ so jih nosile v prodajo v Ljubljano in Trst.

Jajčarice so povezane še z enim zanimivim dogodkom, ki je po svoje zaznamoval življenje *Grašinskih*. Še za Lukovega gospodarjenja so v grad prinesle dojenčka, deklico, ki so jo našle na nekem pragu hiše v Trstu. Tam jo je pustila neznana mati, a ker je bilo zelo mrzlo in je mala Marjana vendarle preživela, so ji Pirnatovi dali priimek Mrzlo. Marjana je vse življenje kot neporočena grajska deklica preživela v Tuštanju, kjer je v pritličju gradu imela svoj *cimer* (sobo). Poleg Marjane, ki je umrla med drugo svetovno vojno, so imeli *Grašinski* še dve ali tri deklice in v družinskem izročilu je še vedno živ spomin na deklo Faniko. Tako kot Marjanin je tudi *Fancim cimer* še vedno ena od zanimivosti gradu.

V kmečka dela so bili vključeni tudi hlapci, ki so tako kot deklice bili v delovnem razmerju pri *Grašinskih*. Nekateri so presegli meje med delodajalcem in delojemalcem in dejansko postali del družine. Takšen je bil zelo priljubljen Valentin Močnik, zadnji grajski hlapec, ki je na gradu živel vse do smrti leta 1963.

Vsebinska posebnost samega gradu je poleg vrste drugih stavbnih zanimivosti tudi konjski hlev, ki ima vhod desno od osrednjega grajskega portala. Vhod v hlev je pravokotniške oblike in izklesan iz rumenkastega peščenjaka; posnete ima robove, ki se ob vznožju podbojev iztečejo v ajdovo zrno, kar kaže na poznogotska slogovna prizadevanja. Hlevski prostor, ki poteka vzporedno z dolžino vhodnega trakta gradu, je v celoti obokan, ometan in pobeljen. vzdolž vse notranje stene so še ohranjene jasli in napajalna mesta. Banjasti obok enakomerno prebadajo sosvodnice, da se s tem poveča volumen samega prostora in pridobi mesto za vgraditev osvetljevalnih lin in samega vhoda. A ker ima hlev tla nekoliko nižje od zunanje pohodne površine, so po klančini skozi vhod položeni leseni čoki pravokotniške oblike, ki so konjem preprečevali drsenje²⁵ in prostoru dajali prijetnejši videz.

²⁰ Po pripovednem izročilu družine Pirnat je bil Luka najprej vrtnar na gradu Krumperk, nato je odšel v vojsko, gospodična Maksimilijana pa ga je iz vojske odkupila. Luka je imel pred poroko tudi sam svoje premoženje, o čemer prča poročna pogodba, shranjena v arhivu gradu Tuštanj (pripoved Petra Pirnata).

²¹ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

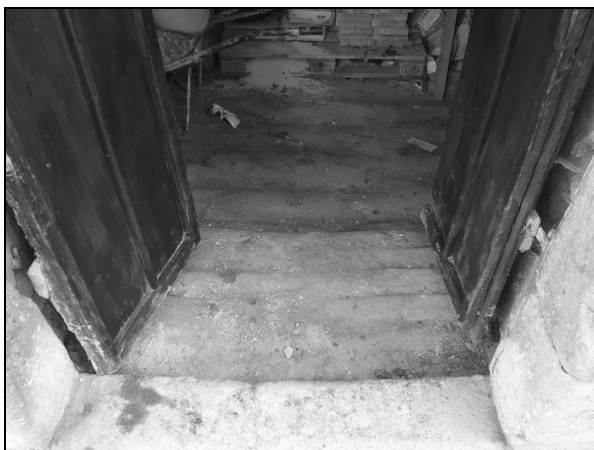
²² Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

²³ Stražar navaja (*Moravska dolina*, str. 123), da je bil Ignacov sin "slab gospodar in se je precej zadolžil". Pripovedno izročilo družine Pirnat pa je še bolj dosledno in pravi, da je bil Jožef Scaria kvartopirec in je domnevno zaigral celo grajsko knjižnico, ki bi jo naj na dražbi kupil benediktinski samostan Admont na avstrijskem Štajerskem (Pripoved Petra Pirnata, Terenski zapiski V. Hazler, 1. 4. in 6. 4. 2009).

²⁴ V Spodnji Savinjski dolini so *jajčaricam* pravili *potovke*, v Zgornji *nosačice* (glej: Vrtnik, *Preproste zgodbe s solčavskih*

planin, str. 56–57). Iz spodnje Savinjske doline so *potovke* tvorile večinoma v koših v prodajo veliko masti, ocvirkov, jajc, masla in drugih kmečkih proizvodov čez hribe v Zassavska rudarska mesta Hrastnik in Trbovlje (Vir: Terenski zapiski V. Hazler: Spodnja Savinjska dolina, 1979). *Nosačice* iz Zgornje Savinjske doline, zlasti iz Logarske doline (posredno o tem: V. Hazler: *Podreti ali obnoviti?*, str. 243–247; več o tem: V. Hazler et al: *Naravna in kulturna dediščina Logarske doline*, omenjeno na več straneh), so tvorile podobne jedi v *Železno Kaplo*, nazaj pa po zaboj piva in drugih pijač, drobno galanterijo, začimbe idr (Vir: Terenski zapiski V. Hazler: Logarska dolina, 1989).

²⁵ Hazler, Vito: Leseni čoki – dediščina tlakovanja na Slovenskem, str. 333–339. Lesene čoke najdemo v konjskih hlevih veleposestnikov in graščakov (grad Lisičje pri Skofljici), velikih kmetov (Juvanje pri Ljubnem) in kobilarn (Lipica).

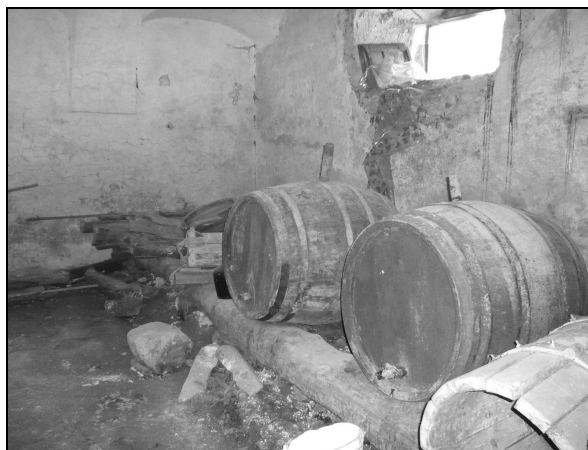
Po tleh položeni hrastovi čoki ob vhodu v konjski hlev (foto: V. Hazler, 2009).

Bistveno več kot od zunaj je vhodov v grajske prostore izpod arkad dvoriščne stani gradu. Tam so vhodi v tri obokane kleti, obokano kuhinjo z ohranjenim zidanim štedilnikom in obokano kovačnico, kjer je še stoji kovaško ognjišče, okrogel meh, nakovalo in po stenah obešene police s kovaškim orodjem. V grajskih kleteh²⁶ so še ohranjene kadi za zelje in okrogli hrastovi sodi za več tisoč litrov *toukuca* (sadnega vina), ki so ga stiskali iz hrušk in jabolk. Najeti dninarji, hišne dekle, hlapci in družina so nekdanj pili poleg vode predvsem *toukuc*.²⁷ Sadja je bilo namreč na posestvu vedno dovolj, saj sta tako Luka kot Dominik na nekaterih travnikih in zemljiščih vzhodno in južno ob gradu zasadila več sort zelo rodovitnih jabolk in hrušk. Sadje raste v več vrstah in soustvarja slikovito krajinsko podobo travniških sadovnjakov. Spomin na nekdanjo obsežno predelavo sadja sta lesena preša in usločeno korito za drobljenje sadja, ki stojita pod arkadami pred vhodi v grajske kleti.

Vinska trta v Tuštanju in okolici ne uspeva, zato tam ni vinogradov. Ljudje imajo na prisojnih mestih in ob hišah zasajeno le trto samorodnico, ki se vzpenja po lesenih brajdah. Takšna brajda je ohranjena tudi na spodnjem robu grajskega vrta, vendar vino iz trt ni imelo v življenju gradu nikoli pomembne vloge. Grozdje so mešali med sadje in tako pridelovali okusen *toukuc*, ki je bil glavna osvežilna in delovna pijača za družino, hlapce, dekle in dninarje.

²⁶ O vinskih kletih na splošno in o grajskih kletih več v: Hazler, *Vinske kleti na Slovenskem*, str. 86–87; isti, *Vinske kleti na Slovenjebistriškem*, str. 218.

²⁷ Vino so uživali redko, Pirnatovi so ga kupovali le izjemoma za nekatera družinska slavja. Pripoved Petra Pirnata (Terenški zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

Obokana grajska klet z ilovnatimi tlemi. Ohranjenih je nekaj ganterjev, hrastovih sodov in kadi (foto: V. Hazler, 2009).

Krepčilo in dopolnilo prehrane *Grašinskih* je bilo od nekdanj sadje, zlasti jabolka, hruške in *česplje* (slive). Jabolka in hruške so shranjevali za ozimnico, večino so predelali v mošt in sadno vino, del jabolk, hrušk in sliv pa so sušili za krljce. Suho saje so uživali presno ali so prekuhavali v kompote in iz njih pripravljali osvežilne pijače.

Pomemben del prehrane *Grašinskih* so vse do druge polovice 19. stoletja sestavljale ribe in ulovljena divjad. Lastniki gradu so imeli v svojih gozdovih lovno pravico, ki jo je menda zadnji uveljavljal Luka Pirnat, medtem ko so kasnejši gospodarji gradu ta privilegij več ali manj opustili. Spomin na lovno pravico je bila do nedavna deska s klini, obešena na dvoriščno arkadno steno. Nanjo so obešali uplenjeno divjad.

Deska s klini, obešena na arkadno steno dvoriščnega dela gradu (preslikava fotografije iz okrog l. 1956 iz albuma družine Pirnat).

Do 2. svetovne vojne so *Grašinski* obdržali pravico do ribolova. Ob potoku Rači so imeli od Češnjic in dol vodno proti Dobu, v dolžini okrog 10 km, svoj ribiški revir. Ribe so redno lovili grajski hlapci za prehrano vseh, zlasti ob petkih in drugih postnih dnevih v letu.

Grajska poslopja, naprava in zanimivosti

Poleg gradu in grajske kapele stoji na posestvu še nekaj zanimivih stavb, različnih po času nastanka, zasnovi in namembnosti. Nekatere so preživele preureditve in posodobitve, druge so propadle, a zaradi svoje namembnosti in konstrukcijskih posebnosti so še danes živo v rodbinskem spominu. Vsekakor pa se današnja podoba poselitve okolice gradu bistveno razlikuje od tiste, ki nam jo prikazuje franciscejski kataster iz leta 1825,²⁸ ko sta se edino grad in kapela obdržala na sedanjem mestu, vse druge zidane in lesene gospodarske stavbe pa so bile razporejene drugače in z vidika ustvarjanja zaprtega ambianta kmetijskega obrata tudi mnogo bolj smiselno.

Tudi že takrat so poselitveno enoto poudarjala drevesa, med katerimi velja poudariti danes že zelo košato platano²⁹ s kamnito mizo in visokoraslo lipo. Platana ima obseg 628 cm in bi naj bila stara okrog 350 let, lipa pa na 130 cm od tal meri 564 cm – po ocenah strokovnjakov in ustnem izročilu bi jo naj posadili okrog leta 1610.

Najzanimivejše stavbe in naprave, ki so ali še poseljujejo okolico gradu so naslednje:

Desetinar

Desetinar je v bistvu dvojni kozolec – toplar, ki ima ob jugovzhodnem vogalnem stebri dodan novejši enojni kozolec (70. leta 20. stoletja) s šestimi okni in betonskimi stebri ter ozko salonitno streho. Stari *desetinar* je po oceni nastal v 30. letih 19. stoletja, saj ga franciscejski na tem mestu še ne prikazuje. Kozolec ima dva para oken (*štantov*), nosilni stebri stojijo na kamnitih in betonskih podstavkih. Nosilni stebri so močni, čokati, in vsi v celoti preluknjani za ležišča lat, ki pa se ne podaljšujejo čez vogalne stebre. Pod stike nosilnih stebrov in krajnih prečnih tramov so vgrajene rahlo usločene podporne ročice. Čelni brani sta bolj redko mreženi s tramiči in na mestu osrednjega hodnika (*guest*) je na obeh straneh širok vhod, zaprt z vrati iz ponočno pritrjenih desk. Z deskami je hodnik opažen tudi po dolžini. Ostrešje je izvedeno v konstrukciji trapezastega povezja, somerna dvokapna streha je prekrita z enojnim opečnim zareznikom.

Desetinar s pripojenim enojnim kozolcem (foto: V. Hazler, 2009).

Že po samem imenu *desetinar* je mogoče sklepati, da je bila v preteklosti namembnost tega kozolca povezana z dajatvami, ki so jih po družinskem pripovednem izročilu podložniki prinašali prav pod kozolec.³⁰ Kozolec namreč stoji ob poti, ki prav tam zavije do zunanjšega grajskega dvorišča, zato je bila ta lokacija očitno najprimernejša za prevzem dajatev. Danes imajo pod kozolcem priložnostno zavetje hišni avtomobili, les, nekaj odsluženih predmetov in stare vprežne sani, ki so varno shranjene ob strani osrednjega hodnika.

Stari toplar

Stal je na mestu sedanjega toplarja z betonskimi stebri in koritastega silosa. Stari toplar je nastal leta 1791 in je imel pet parov oken.³¹ V kolikor podatki o času nastanka držijo, potem je grajski kozolec sodil med najzgodnejše dvojne kozolce na Slovenskem. Vsekakor je velika škoda, da so ga lastniki podrli in nadomestili z za okno krajšim in tudi konstrukcijsko skromnejšim toplarjem.

Novi toplar in pokriti koritasti silos

Južno od starega hleva oziroma na mestu nekdanjega velikega toplarja danes stojita novi toplar z betonskimi nosilnimi stebri (1982) in velik koritasti silos z dvokapno streho (1999). Poslopji sta zgrajeni sodobno in sta sestavni del kmetijske dejavnosti posestva.

²⁸ Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 140.

²⁹ Sicer zelo shematično je vrisana sredi zunanjšega dvorišča na karti franciscejskega katastra iz leta 1825 (gl. Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 142).

³⁰ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

³¹ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

Novi toplar se podaljšuje v pokrit koritasti silos (foto: V. Hazler, 2009)

Stari hlev

Stari hlev je po hišnem ustnem izročilu v 70. letih 19. stoletja pozidal Luka Pirnat. Za gradivo je uporabil kamenje iz obzidja, ki je obdajalo grajski vrt na južni strani gradu.³² Današnji hlev je deloma posodobljen, vendar je v pritličju ohranil nekatere gradbene posebnosti, ki so že v preteklosti hlev bistveno povzdignile iz povprečja. Predvsem izstopa kakovostna zidava s kamnom, ostanki opečnih prezračevalnih lin in kompozicijsko skladno načrtovana zasnova notranjosti hleva. Ves prostor je obokan in členjen z dvojnim nizom kamnitih nosilnih stebrov kvadratnega profila, ki s tem ustvarjajo kar 15 obočnih polj (v treh črtah po pet) v obliki t. i. čeških kap. Ob zunanjih stenah so ohranjene prvotne jaslji in ob stebrih so razpeljane vodovodne cevi z napajalniki.

Obokana notranjost starega hleva (foto: V. Hazler, 2009).

Hlev je od nastanka do danes namenjen goveji živini, danes izključno kravam, ki se prosto gibljejo po prostoru.

Čebelnjak

Na grajskem vrtu, ki ga je do srede 2. polovice 19. stoletja povsem obdajalo kamnito obzidje,³³ stoji velik lesen čebelnjak z značilno nesomerno dvokapno streho, ki se na čelni strani šiltasto podaljšuje nad steno s čebeljimi panji. Čebelnjak je leta 1864 postavil Luka Pirnat, o čemer priča letnica, vrezana v vogalno nosilno soho, levo od vhodnih vrat.³⁴ Čebelnjak je zgrajen večinoma iz smrekovega in nekaj hrastovega lesa v obliki t. i. skeletne konstrukcije, z vogalnimi sohami in polnili na dveh stranskih in zadnji steni, prednja pa je skoraj v celoti zapolnjena s kranjčiči in sodobnejšimi A-Ž panji. Nesomerna dvokapna streha je prekrita z enojnim opečnim zareznikom.

Lastniki vse od nastanka v čebelnjaku gojijo čebele in pridelujejo med predvsem za domačo rabo.

Lesen čebelnjak iz leta 1864 (foto: V. Hazler, 2009).

Mlin

Spomin na podrt grajski mlin danes vse bolj blede. Ob potoku Rači je stal do 30. let 20. stoletja in v njem so *Grašinski* mleli predvsem za svoje potrebe. Med 1. svetovno vojno so v njem stanovali begunci s Primorskega, ki so se umaknili pred Ita-

³³ Sodeč po risbi na mapi franciscskega katastra (k. o. Vrhpolje, 1825; gl. Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 142) je bil grajski vrt približno trikrat večji od zunanjega obsega gradu. Dokaj natančno so vrisane vrtno grede, simetrična zasaditev dreves in zidana (vrtnarska?) stavba ob vzhodnem obzidju. Začelje gradu in manjši del vrta je upodobil že J. V. Valvasor v svoji *Slavi vojvodine Kranjske* (gl. Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*, str. 141).

³⁴ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

³² Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

lijani. Danes o mlinu skorajda ni več sledov, le samotna smreka označuje njegovo lokacijo.³⁵

Žganjekuba

Na *grašinskih* travniških sadovnjakih (*U Dol, Na Podrebrskem*) je zasajenih več visokoraslih jablan in hrušk, v okolici gradu pa poleg hrušk in jablan še slive. Sadja je bilo zato vedno dovolj zato so ga uživali presnega, prekuhivali za različne jedi, sušili za krlje in redno kuhali v žganje. Žganjekubo so imeli sprva urejeno v samostojnih prostorih ob kovačnici in starih svinjakih (danes tam nova hiša). Žganje so kuhali v dveh velikih bakrenih kotlih, vgrajenih v zidane peči z zunanjim kuriščem.³⁶ S podrtjem kovačnice in starih svinjakov konec 60. let 20. stoletja so žganjekubo skupaj s kovačnico prestavili v grad. Tam sedaj žganje kuhajo v novejših samostojno stoječih bakrenih kotlih.

Vodovod

Po hišnem pripovednem izročilu³⁷ je imel grad že v 18. stoletju napeljan svoj vodovod od izvira z imenom Studenec, ki se nagaja na pobočju Ciclja, hriba južno od gradu. Tam je še danes aktivni izvir vode, ki ne presahne niti v najhujši suši. Vodo so od izvira imeli napeljana po lesenih ceveh vse do gradu, vendar so ta vodni vir sredi 19. opustili, ker naj bi neki grajski hlapec v sporu s takratnim lastnikom Scario preluknjal cevi. Od takrat je vodovod puščal in ga niso več obnavljali. Vodo so nato črpali po svinčenih ceveh iz osrednje *štirne* (vodnjaka, cisterne) sredi grajskega dvorišča do kuhinjskega korita v nadstropju. Črpali so jo s posebno *pumpo* (črpalko), ki je zahtevala podoben delovni postopek kot pri žaganju lesa, zato so rekli, da so "vodo nažagali". Ta voda je bila namenjena le za pitje in kuhanje, medtem ko so živino vseskozi napajali v *bajerju* (ribniku) med novim kozolcem in starim hlevom.

Od leta 1970 so vse grajske stavbe oskrbovane z vodo iz javnega vodovodnega omrežja, ki po Tuštanju in okolici razpeljan precej pozneje kot elektrika – ta je v gradu prvič zasvetila že leta 1939.

Vozovi in sani

V posameznih grajskih stavbah so ohranjeni nekdanja prevozna sredstva – vozovi in sani, ki so bili v rabi vse do srede 20. stoletja. Na *desetinarju* –

toplarju, so shranjene velike sani za vprego enega konja, na novem kozolcu je shranjen *kolesl* za prevoz tovora in ljudi, v lesenem delu garaže, pa sta shranjena voz *zapravljivček* in *bagrl*, to je gosposki voz zelo podoben kočiji, le da nima strehe. Pred 2. svetovno vojno je bila na gradu še kočija, ki pa se ni ohranila. Uvedba traktorjev v začetku 60. let 20. stoletja je močno preuredila vozni park. Pred tem so Pirnatovi za prevoz različnih vrst tovorov uporabljali dva velika *parizarja*, šest *lojtrnih vozov*, en voz za gnoj in dve *trugi* za prevoz peska.

Vsi ohranjeni vozovi in sani so prilagojeni vpregi konj. Lastniki so boljše vozove (*zapravljivček* in *bagrl*) uporabljali za poti v oddaljene kraje (Domžale, Ljubljano), za obisk nedeljske maše ali za udeležbo na priložnostnih javnih svečanostih. Vozovi in sani so solidno ohranjeni in z nekaj restavratorskimi posegi bi se jih dalo hitro usposobiti za ponovno rabo.³⁸

Lesene sani, shranjene na desetinarju (foto: V. Hazler, 2009).

³⁵ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

³⁶ Podoben kotel za žganjekubo je ohranjen na turistični kmetiji *Pr Krač*, Dolsko 19, v občini Dol pri Ljubljani (Terenski zapiski V. Hazler, 18. 4. 2009).

³⁷ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

³⁸ Prevoz z vozovi in sanmi bi zagotovo še izboljšal sicer že zelo atraktivno turistično ponudbo gradu. Prevoz na poroke ali ogleda posestva bi zagotovo privabilo še več obiskovalcev.

*V leseni lopi ob garaži sta varno shranjena za-
pravljivičček in za njim bagrl (foto: V. Hazler, 2009).*

Lesen križ

Na travniku med njivama jugovzhodno od gradu stoji lesen križ s Križanim, ki ga prekriva pločevinasta strešica. Križ je postavljen v spomin na tragični dogodek izpred dvesto let, ko naj bi na tistem mestu grajski valpet do smrti pretepel podložnika.³⁹

Križ je religiozno znamenje, postavljeno med njive sredi travnika in spominja na tragični dogodek

*Na travniku med njivami stoji lesen križ iz začetka
19. stoletja (foto: V. Hazler, 2009).*

iz preteklosti. Lastniki ga redno vzdržujejo in občasno okrasijo s cvetjem in svečami.

Bajer

Za starim hlevom je z ločjem in grmovjem obdan bajer, ribnik in nekdanje napajališče za živino. Čeprav voda tam nikoli ne presahne, danes služi le še kot vodni vir za obrambo pred požarom.

Grajski bajer je obraščen z ločjem in grmičevjem (foto: V. Hazler, 2009).

³⁹ Pripoved Petra Pirnata (Terenski zapiski V. Hazler, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009).

Grad kot stanovanje, muzej prostor družabnih prireditvev in svečanosti

Tuštanjski grad je ohranil tesno povezavo s kmetijsko dejavnostjo, ki je že od nekdaj dajala temu fevdalnemu veleposestvu značilno prepoznavnost. Ta je zaradi neposredne povezanosti gradu z gospodarskimi stavbami vendarle precej drugačna, kot jo poznamo pri drugih slovenskih gradovih, dvorcih in graščinah (podobna je še na omenjeni graščini Blagovna v vasi, kjer so gospodarsko dejavnost največkrat razvijali v okviru ločenih pristanov (npr. pristava pod gradom v Stopniku pri Vranskem) ali ob vznožju gradov (npr. grad Križ pri Komendi). Na Tuštanjju so se gospodarska poslopja gradu pripela v njegovem južnem in zahodnem zaledju; razporejena so okrog razsežnega dvorišča, ki ga poudarjata mogočna platana in lipa. Ob levi bok dominantnega severnega pročelja se je "prerinil" le *desetinar*, kar je po svoje razumljivo, saj so tam *Grašinski* prevzemali podložniške dajatve. S tem so zadržali podložnike pred vstopom v jedro agrarnega obrata, ki je tudi zaradi ohranjanja družbenega položaja pač bilo namenjeno le poslom, družini in imenitnim vabljenim gostom.

Danes imajo grad in ves pripadajoči agrarni svet mnogo bolj javni značaj in pomen. V gradu je lastnik Peter Pirnat obdržal stanovanje zase, njegov brat Janez pa vzdržuje kmetijo, ki po videzu ni nič kaj drugačna od drugih velikih kmetij na Slovenskem – razlika je le v slikoviti povezanosti z gradom.

Okolica gradu je prav zaradi agrarnega videza zelo zanimiva za nadaljnji turistični razvoj, ki se danes na tuštanjskem gradu že oblikuje na treh temeljnih ravneh in obiskovalcem ponuja:

- ogled gradu in domačije,⁴⁰
- spremljanje kulturnih prireditvev⁴¹ in
- poročne svečanosti.⁴²

Navedene dejavnosti so že nekaj let v redni ponudbi današnjega lastnika gradu, ki ob pomoči spomeniškovarstvene službe grad načrtno in obnem ponuja na ogled vse tiste zanimivosti grajskih soban, ki jih sam za bivanje ne uporablja več, so pa še vedno opremljene z dragocenim pohištvom, raznovrstnimi pečmi, stenskim okrasjem in zakladnim grajskim arhivom. Zlasti so zanimivi prostori v nadstropju, kjer so poleg poročne dvorane z novejšim pohištvom ohranjene tudi štiri prostorne sobe z vso nekdanjo opremo, ki je razporejena tako, kot da tam še vedno nekdo prebiva. Dragocena "muzejska zbirka" je v bistvu povsem spontana ambientalna postavitev, kot jo je narekovalo življenje, torej želje in potrebe gospodarjev in prebivalcev gradu.

Zato danes "muzejski prostori" odsevajo različna socialne ravni in kulturna obzorja njihovih nekdanjih stanovalcev. Raznovrstne materialne priče prvotnega plemiškega življenjskega okolja grofov Lichtenbergov in priče življenja še vedno gosposkih Scariev in že povsem kmečkih Pirnatov so ohranjene in se prepletajo od sobane do sobane, dokler se ostaline teh različnih življenjskih slogov in usod končno ne iztečejo v veliki in prenapolnjeni sobi. Ta je v bistvu spontani muzejski depo, odlagališče opreme in dragocenih predmetov, ki bodo slej kot prej morali najti ustrežnejše mesto v enem razstavnih (morda le depojskih) prostorov na gradu. A tudi takšen zatečeni "depojski" direndaj je del zgodbe gradu Tuštanj, ki je v bistvu lahko le ena celovita pripoved življenjskih zgodb in usod *Grašinskih*. Zato teh zgodb ni nikoli smotrno ločevati po tematskih sklopih in jih interpretirati pod domeno "gosposkih" ali manj "gosposkih" strok. Tuštanj je treba razumevati in predstavljati celovito. Vsekakor je to zahtevna in obsežna naloga, ki pa se je bo treba slej ko prej lotiti, saj oprema, oprava in predmeti različnega socialnega porekla kličejo po obnovi in zaščiti.

LITERATURA

- Hazler, Vito: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in modeli etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- Hazler, Vito: *Vinske kleti na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Kmečki glas, 2008.
- Hazler, Vito: *Vinske kleti na Slovenjebistriškem. Zbornik občine Slovenska Bistrica III. Svet med Pohorjem in Bočem* (ur. Stanislav Gradišnik). Slovenska Bistrica: Občina Slovenska Bistrica, 2009, str. 205–253.
- Hazler, Vito: *Leseni čoki – dediščina tlakovanja na Slovenskem*. *Leswood*, 60, št. 9, 2008, str. 333–339.
- Pirnat, Peter: *Grad Tuštanj*. Tuštanj: samozaložba, 2003.
- Sedej, Ivan: *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1989.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 1. Gorenjska. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice. 2. knjiga*. Ljubljana: Viharnik, 1997.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče: Odbor za izdajo knjige Moravska dolina, 1979.
- Stražar, Stane: *Ljudje ob Rači. Tri zgodbe*. Domžale: samozaložba, 1995.

⁴⁰ Internetni vir: Grad Tuštanj – 1.

⁴¹ Internetni vir: Grajski večeri na gradu Tuštanj – 5.

⁴² Internetni vir: Grad Tuštanj – običajna in grajska poroka – 2.

Vršnik, Jože: Vršnik, *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2005.

INTERNETNI VIRI⁴³

Dvorec Blagovna – 1

Vir:

http://www2.arnes.si/~tfirer/TEKST/gradovi_vse.htm, 30.3.2009.

Dvorec Blagovna – 2

<http://www.slosi.info/01gradovi/02podrobnejse/stajerska/b-8/blagovna.php>, 30. 3. 2009.

Grad Tuštanj – 1

<http://www.gradovi.jesenice.net/tuffstein.html>, 29.3.2009.

Grad Tuštanj – običajna in grajska poroka – 2

http://www.gradtustanj.si/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=29, 29.3.2009.

Grad Tuštanj – 3

http://sl.wikipedia.org/wiki/Grad_Tu%C5%A1tanj, 29. 3. 2009

Grad Tuštanj – zapuščina grajskega vrtnarja – 4

http://www.gorenjskiglas.si/novice/razgledi_-_snovanja/index.php?action=clanek&id=11245, 29.3.2009.

Grajski večeri na gradu Tuštanj – 5

http://koncert.zvok.org/grajski_veceri_na_gradu_tustanj_2007.html, 29.3.2009.

DRUGI VIRI

Center za razvoj Litija, d.o.o.: *Namigi za doživeta potepanja po srcu Slovenije*. Litija : Center za razvoj Litija, 2008.

Hazler, Vito et al: *Naravna in kulturna dediščina Logarske doline, Njeno varovanje in razvoj*. Celje : Neformalna skupina konservatorjev, 1989 (Neobjavljen elaborat v tipkopisu, izdelano za Občino Mozirje).

Terenski zapiski: Vito Hazler, Spodnja Savinjska dolina, 1979.

Terenski zapiski: Vito Hazler, Logarska dolina, 1989.

Terenski zapiski V. Hazler, Grad Tuštanj, 31. 3., 1. 4. in 6. 4. 2009.

Terenski zapiski V. Hazler, Dolsko 19, Pr Krač, 18. 4. 2009.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Bauer und Schlossherr. Über die Wirtschaft auf Schloss Tuffstein (Tuštanj)

Schloss Tuffstein (Tuštanj) ist eines der seltenen Schlösser, wo neben dem Schloss eine umfangreiche agrarische Tätigkeit beibehalten wurde. Schloss und Grundbesitz erlangten durch den Besitzwechsel von den adeligen Lichtenberg über die eher bürgerlichen Scaria bis zu den fast bäuerlichen Pirnat eine Reihe von interessanten kulturellen Dimensionen, die sich bis heutzutage erhalten haben. Mit Ausnahme der kostbaren Bibliothek, die heute im Benediktinerstift Admont in der österreichischen Steiermark aufbewahrt wird, hat sich auf Schloss Tuffstein die jahrhundertealte Einrichtung und Ausstattung in ihrer ursprünglichen Anordnung erhalten, entsprechend den ehemaligen Wünschen und Bedürfnissen der Schlossbesitzer. Auch die mündliche Überlieferung der Familie Pirnat ist erhalten – neben den vielfältigen schriftlichen und bildlichen Archivalien eine entscheidende Quelle zur Interpretation der Wohnkultur der letzten drei sozial grundverschiedenen Schlossbewohner, der Lichtenberg, der Scaria und der Pirnat. Letztenendes ist auch der Grundbesitz mit dem gesamten Wirtschaftskomplex von Bedeutung, der sich seiner Bestimmung nach aus verschiedenen Wirtschaftsgebäuden und der neuen Wohnanlage zusammensetzt, ferner aus in näherer und weiterer Umgebung befindlichen Äckern, Wiesen, Obstgärten und Wäldern, die alle der Reihe nach mit Flurnamen benannt werden, die Zweck, Lage und andere Charakteristika der einzelnen Grundstücke, aber auch die Entwicklung des Schlossbesitzes veranschaulichen. Vom ethnologischen Standpunkt ist Schloss Tuffstein auch wegen der Einführung von Neuheiten im wirtschaftlichen, aber auch durchaus alltäglichen oder feiertäglichen Leben seiner Bewohner von Bedeutung. Die Neuheiten festigten den Bestand des Schlossbesitzes und übten entscheidenden Einfluss auch auf die Entwicklung der örtlichen Wirtschaft aus.

⁴³ To so zgolj pomožni viri, namenjeni navzkrižnemu preverjanju in fiksaciji podatkov.